

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

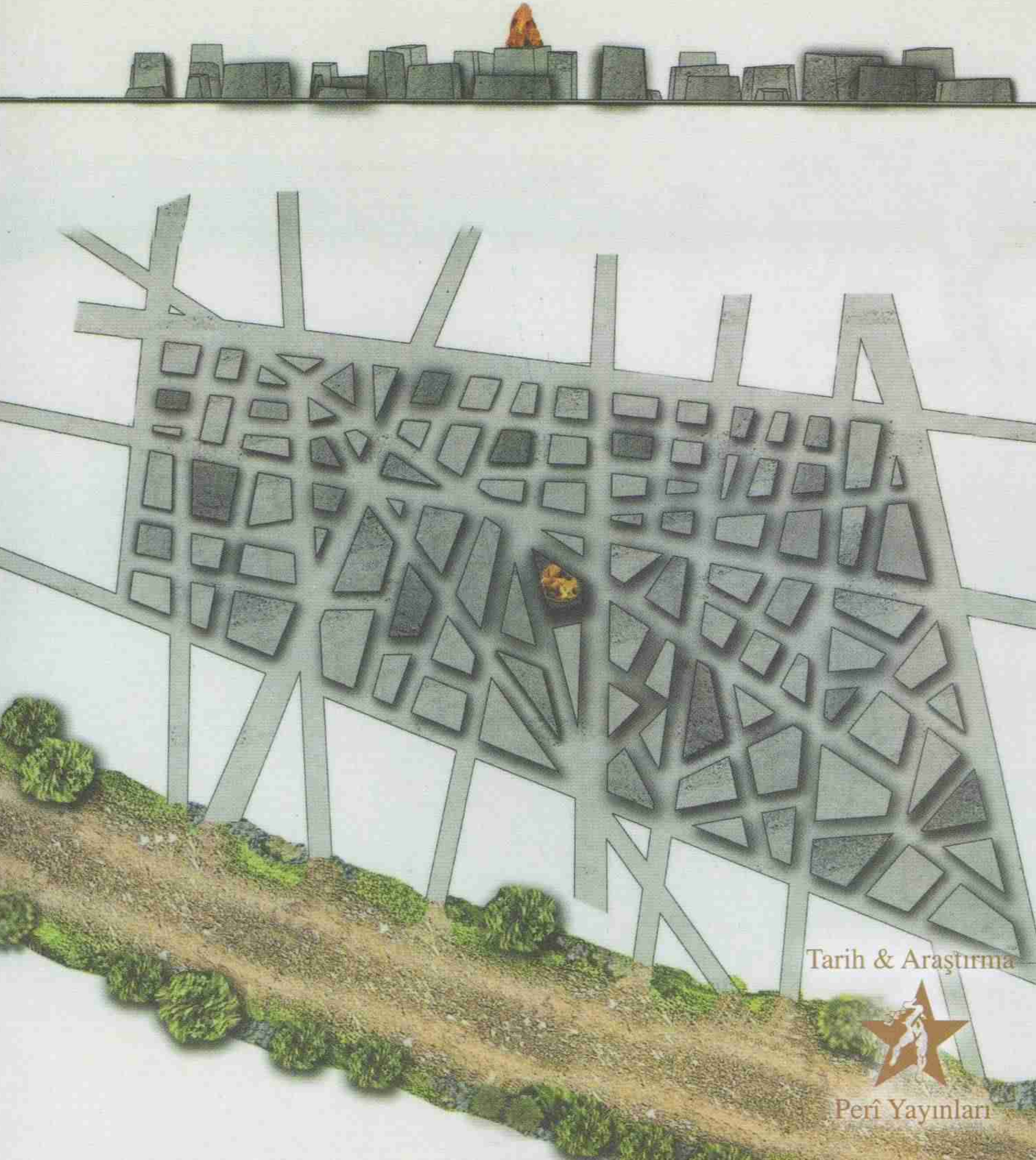
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YAKIN DOĞU'DA KOÇGÎRÎ & DERSİM KIZILBAŞ KÜRD SOYKIRIMI

Selahattin Ali Arik

Tarih & Araştırma

Perî Yayınları

**YAKIN DOĞU'DA
KOÇGİRİ & DERSİM
KIZILBAŞ KÜRD SOYKIRIMI**

Selahattin Ali Arik

Pêrî Yayınları

YAKIN DOĞU'DA KOÇGİRİ & DERSİM KÜRD KIZILBAŞ SOYKIRIMI

Selahattin Ali Arik

Tarih & Araştırma

Pêrî Yayınları

**YAKIN DOĞU'DA
KOÇGİRİ & DERSİM
KÜRD KIZILBAŞ SOYKIRIMI**

Selahattin Ali Arık

**Birinci Baskı:
İstanbul-Kasım / 2012**

**Editör:
Ahmet ÖNAL**

**Kapak Resmi
Dersim Soykırımı Anıtı
Dara Kırmızıtoprak**

**Kapak:
Grafikonline**

**Baskı:
Kayhan Matbaası
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C. Blok. No: 244, Topkapı- İstanbul
Tel: 0. 212. 576 01 36
Kayhan Matbaası Sertifika No: 12156
Pêrî Yayınları Sertifika No: 11067**

ISBN 978-605-4375-61-5

**Alıntı ve tanıtımlar dışında, tamamı ya da bir kısmı,
yazarı ve Pêrî Yayınları'ndan izinsiz çoğaltılamaz.**

**Pêrî Yayınları
Söğütlüçeşme Cad.
Pavlonya Sok.
Nuhoğlu İşhanı No: 8/4
Kadıköy / İSTANBUL
Tel-Fax: 0 216. 347 26 44
GSM: 0533 488 01 12
e-mail: periyayinlari@yahoo.com.tr**

YAKIN DOĞU'DA KOÇGİRİ & DERSİM KÜRD KIZILBAŞ SOYKIRIMI

Selahattin Ali Arik

Tarih & Araştırma

Pêrî Yayınları

“Aziz insanlar, sizler kobaylarsınız, hem de kötü kullanılan kobaylarsınız. Çünkü geçirdiğiniz denemeler bahta uygulanmakta, değiştirilmekte, tekrarlanmaktadır. Ortada kıymetli vücudumuz üzerinde az çok derin tesirlerini kimsenin önceden kestiremeyeceği sun’i tecrübeleri, değişimleri düzenleyecek, dozunu ayarlayacak, kontrol edecek, yorumlayacak bir tek bilgin, bir tek laboratuvar asistanı yok. Ya moda, ya sanayi, ya icat ve reklamın birleşmiş gücü...bunlar sizi kısıvrak bağlıyor, plajlarda seriyorlar, kırlara yolluyorlar, butlarınızı güneşte yakıyorlar, saçlarınızın rengini artırıyorlar; bir yandan politika, halk yığınlarını hizaya getiriyor, onlara ellerini kaldırtıyor veya yumruklarını sıkıştırıyor, onları uygun adımla yürütüyor, oy verdiriyor veya fark gözetmeden öldürüyor!”

Paul Valery

İÇİNDEKİLER

DERSİM TARTIŞMALARI/ İsmail BEŞİKCİ.....	11
SUNU.....	21

I. BÖLÜM

DERSİM’NİN KISA TARİHİ.....	25

II. BÖLÜM

KÜRDİSTAN’IN SAFEVÎ-OSMANLI ARASINDA PARÇALANMASI VE DERSİM.....	35

II. 1. İslamiyet’in Kürdler Üzerindeki Etkisi.....	35

II. 1. 1. Kısaca Safevî Devleti’nin Oluşumu.....	35

II. 1. 2. Osmanlı ve Sefavîler Arasında Kürdistan’nın Paylaştırılması.....	38

II. 1. 3. Safevîlerin Yakın Doğu’daki Faliyetleri.....	41

II. 1. 4. Sefavî Döneminde Dersim.....	44

III. BÖLÜM

DERSİM’İN SOSYO-EKONOMİK YAPISI.....	47

III. 1. Dersim Aşiretleri.....	47

III. 1. 1. Şexhesenû/Şexhesanan/Şexheseno (Şeyh Hasanan Konfedarasyonu).....	48

III. 1. 2. Aşîra Desîmû (Dersim Aşiretleri).....	50

III. 1. 3. Ocak Sahibi Aileler veya Seyyid Aşiretler.....	62

III. 2. Dersim’deki Bölgesel Aşiret Düzeni.....	67

III. 3. Dersim Aşiretlerinin Kökeni.....	82

III. 3. 1. Dunbulî/Dunbelî/Dınbılı/Dumulu/Dımılî.....	82

III. 3. 2. Deylem, Goran ve Zaza.....	88

IV. BÖLÜM

DERSİM TOPLUMUNUN SOSYAL DÜZENİ/YAPISI:

“KİRMANCİYA MA”	93
IV. 1. Genel Olarak Toplumsal Kimlik Tanımı.....	93
IV. 2. Etnisite Teorileri.....	96
IV. 3. Din, Dil,İrk, Kültür ile Etnisite İlişkisi ve Millet/Milliyet & Batı ile Doğu Arasındaki Fark.....	100
IV. 4. “ <i>Kirmancîyê</i> ” Kimliğinin Niteliği.....	107
IV. 5. Kürdistan’da “ <i>Kirmanc</i> ”lık.....	114
IV. 6. Dış Tanım.....	116
IV. 7. Değerlendirme.....	118

V. BÖLÜM

XORASAN’DAKİ KÜRDLER.....135

VI. BÖLÜM

DERSİM’DE İDARİ YAPI 149

VII. BÖLÜM

DERSİM’İN NÜFUS DURUMU.....161

VIII. BÖLÜM

DERSİM’İN VARİDAT DURUMU.....171

IX. BÖLÜM

DERSİM’DE EĞİTİM DURUMU.....173

X. BÖLÜM

DERSİM'DE GİYİM-KUŞAM	189
X. 1. Erkek Giyimi.....	189
X. 2. Kadın Giyimi.....	190

XI. BÖLÜM

QOÇGİRİ'YE KISA BİR BAKIŞ.....	198

XII. BÖLÜM

OSMANLI VE İTTİHATCILARIN KÜRDİSTAN- DERSİM POLİTİKASI.....	199
XII.1. Osmanlı Yönetiminde Dersim.....	199
XII. 2. Abdülhamit Dönemi.....	210
XII. 2. 1. “93 <i>Harbi</i> ”nde Dersim.....	210
XII. 2. 2. Hamidiye Alayları Döneminde Dersim.....	216
XII. 3. İttihat ve Terakki Döneminde Dersim.....	221
XII. 3. 1. İttihat ve Terakki’nin İskân Politikası.....	224
XII. 3. 2. Dünya Savaşı’nda Durum.....	225
XII. 3. 2. 1. Dersim Aşiretlerin Savaşa Karşı Tavrı.....	233
XII. 4. Devrim Sonrası Osmanlı-Bolşevik Görüşmeleri.....	249
XII. 4. 1. Tâlik-i Muhasemat’tan Brest-Litovsk Antlaşmasına	254
XII. 4. 2. Erzingan(Erzincan) Mütarekesi.....	256
XII. 5. Dersim Aşiretleri ile Ermeni İlişkileri.....	262
XII. 6. “ <i>Milis</i> ”lik.....	277
XII. 7. Sêy Rıza’nın Tavrı.....	280

XIII. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL DÖNEMİNDE

QOÇGÎRÎ ve DERSİM.....	283
XIII. 1. Qoçgîrî(Koçgiri) Hadisesi.....	295
XIII. 1. 1. Qoçgîrî(Koçgiri) Hadisesi’nin Mecliste Görüşülmesi.....	312
XIII. 1. 2. Qoçgîrî(Koçgiri) Hadisesi’nin Niteliği.....	319

XIV. BÖLÜM

DEVLETİN DERSİM ÜZERİNDEKİ

ÇALIŞMALARI.....	321
XIV. 1. Qoçan Aşireti Üzerine Askeri Harekât.....	325
XIV. 2. Vali Ali Cemal Bardakçı.....	327
XIV. 3. Umumi Müfettişlikler.....	333
XIV. 4. Fevzi Çakmak’ın Raporu.....	334
XIV. 5. Halis Paşa’nın Raporu.....	336
XIV. 6. Jandarma Genel Komutanlığı’nın Raporu.....	336
XIV. 7. Sükrü Kaya’nın Raporu.....	337
XIV. 8. İbrahim Tali Öngören’in Rapor.....	338
XIV. 9. İsmet İnönü’nün Raporu.....	338
XIV. 10. Raporlar.....	341

XV. BÖLÜM

DERSİM HAREKÂTANIN PLANLANMASI VE

PLANIN UYGULANMASI.....	343
XV. 1. 2510 Sayılı İskan Kanunu.....	345
XV. 2. “<i>Tunceli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun</i>”	347
XV. 3. Dersim’de Yol ve Karakol Yapımı.....	355
XV. 4. Silahların Toplanması ve Dersim’deki Durum.....	356

XV. 5. Askeri Harekât; “ <i>Tenkil</i> ”, “ <i>Tedip</i> ”, “ <i>Tehcir</i> ”	363
XV. 6. İhbar, Milislik ve Katliam.....	366
XV. 7. Önder Avcılığı.....	380
XV. 8. Karanlıkta Mahkeme Acele İnfaz.....	382
XV. 9. Yıl 1938; Soykırıma Devam: Sürgün.....	385
XV. 10. Yasak Bölge.....	389

XVI. BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME	393
XVI. 1. Otokton Halkların “ <i>Öteki</i> ”leştirilmesi.....	393
XVI. 2. Devlet Açısından Dersim.....	397
XVI. 3. Dersim’in Direnişi.....	402
XVI. 3. 1. Sây Rıza’nın Liderliği.....	404
XVI. 3. 2. Dersim Açısından 1938 Tertelesi.....	406
XVI. 3. 2. 1. Dersim Tertelesinin Kerbela ile Özdeşleştirilmesi	411

XVII. BÖLÜM

DERSİM’38 TERTELESİ SONRASI	415
XVII. 1. Dersimliden “ <i>Tunceli</i> ”liğe.....	417
XVII. 1. 1. “ <i>Kolektif Amnezi</i> ” (Belek Yitimi).....	418
XVII. 1. 2. “ <i>Varoluşsal Güvensizlik</i> ” ve “ <i>Yetkeci Kişilik</i> ”	420
XVII. 1. 3. Beyin Yıkama; Telkin ve Tekrar.....	421
XVII. 1. 4. Stockholm Sendromu	422
XVII. 1. 5. Yabancılaştırma ve Asimilasyon.....	423
XVII. 2. Bu Duruma Müslüman Kürdlerin Etkisi.....	433
XVII. 3. Dersim’in Yeni Kimlikleri; “ <i>Hayali</i> <i>Cemaatlar</i> ”i.....	435

XVIII. BÖLÜM

HAREKÂTA KATILANLARIN VE NACİP FAZIL

KISAKÜREK'İN KATLIAM HAKKINDAKİ

DÜŞÜNCELERİ.....439

XVIII. 1. Hulisi Yahyagil.....439

XVIII. 2. Yüzbaşı Sevki Bey.....441

XVIII. 3. Muhsin Batur.....441

XVIII. 4. İhsan Sabri Çağlayangil.....442

XVIII. 5. Necip Fazıl Kısakürek.....442

XVIII. 6. Celal Bayar.....446

XVIII. 7. Bekaroğlu.....448

XVIII. 8. Gülsün Bilgehan.....448

XVIII. 9. Sabiha Gökçen.....448

XVIII. 10. Kazım Orbay.....450

XIX BÖLÜM

TÜRK SOLU'NUN DERSİM KATLIAMINA

GÖSTERDİKLERİ TAVIR..... 453

YER ADLARI.....457

YAKIN DOĞU'NUN İMHASI

KOÇGİRÎ & DERSİM /KIZILBAŞ KÜRD SOYKIRIMI..459

KAYNAKÇA.....467

ÖNSÖZ YERİNE

DERSİM TARTIŞMALARI^(*)

İsmail Beşikçi

Dersim, 1937-1938'e gelmeden önce, tarihsel geçmişe kısaca bakmak gerekir. İttihat ve Terakki'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Türk etnisi esasına göre yeniden organize etmek gibi bir sorunu vardı. Bu İttihat ve Terakki'yi en çok uğraştıran, İttihat ve Terakki'nin üzerinde en çok kafa yorduğu bir sorundur.

Adriyatik Denizi'nden, Büyük Okyanus'a bir imparatorluk olacak, Türk imparatorluğu. Ama bu imparatorluk içinde Türk'ten başka bir etni olmayacak. Tamamen Türklerden oluşacak bir imparatorluk.

Bu anlayışın, Osmanlı Devleti'ndeki mevcut toplumsal ve etnik yapıyla uyuşmadığı açıktır. İmparatorluk sınırları içindeki Hristiyan halklar, Ermeniler, Rumlar, Süryaniler... bu anlayış karşısında önemli pürüzler olarak ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz Ezidi Kürdlerin durumu da önemlidir.

Müslüman olan ama Türk olmayan Kürdler, Kürdlerle birlikte Lazlar, Çerkezler... yine önemli bir pürüz oluşturmaktadır.

Türk ya da Kürd olan ama Müslüman olmayan Kızılbaşlar (Aleviler) da çok önemli bir sorundur.

İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirmek istediği ikinci bir durum daha vardı. İttihat ve Terakki Osmanlı ekonomisini millileştirmek istiyordu. Bu, Ermenilerin ve Rumların elindeki sermaye birikimine, ekonomik kaynaklara el koyup, bunları Müslüman Türk unsurun denetimine vermek anlamına geliyordu. Bugün, Türkiye'de, büyük burjuvazinin zenginliğinin kaynağı Ermeni mallarıdır, Rum mallarıdır. Kürd bölgelerinde, Kürd ağalarının, aşiret reislerinin, Kürd şeyhlerinin zenginliğinin kaynağı Ermeni mallarıdır, Süryani mallarıdır.

İttihat ve Terakki bu düşüncelerini yaşama geçirmek için çok çaba harcadı.

* İsmail Beşikçi'nin; “*Dersim '38 Paneli*”nde yaptığı konuşmasıdır. Dersim '38 Paneli, 8 Nisan 2012 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir.

Yazı; “www.zazaki.net/yazi/dersim-tartismalari” sitesinden alınmıştır.

Çok ayrıntılı planlar yaptı. Balkan Savaşları'ndan sonra, Türkçülük düşüncesinde yoğun bir gelişme yaşandı. Osmanlıcılık, İslamcılık, Osmanlı'yı kurtarmamıştı. Türkçü düşüncenin ve eylemin, Osmanlı'yı kurtaracağı hesaplanıyordu. Türkçülüğün çok önemli bir dayanağı ise İslamcılık anlayışıydı.

Gizli-açık toplantılarda, zaman zaman yapılan ayrıntılı tartışmalarda, şöyle kararlar alındı. Karadeniz havalisindeki Rumlar-Pontuslar, Kapadokya'daki, Ege'deki, Kilikya'daki Rumlar, Ege adalarına, Yunanistan'a sürgün edilecek. Ermeni nüfus tehcir adı altında uygulanan politikalarla tamamen çürütülecek, yok edilecek. Hristiyan Süryanilere, Ezidi Kürdlere de aynı tehcir politikası uygulanacak. Kürdler Müslüman oldukları için Türklüğe asimile edilecek. Lazlara, Çerkezlere de aynı asimilasyon politikası uygulanacak. Kızılbaşlar (Aleviler) Müslümanlığa asimile edilecek.

Tehcir edilen Ermenilerin ve Rumların taşınmaz mallarına el konulacak, bunlar, Müslüman Türk unsurun denetimine verilecek...

İttihatçılar, bu düşüncelerini yaşama geçirmek için elverişli bir zaman bekliyorlardı. Birinci Dünya Savaşı İttihatçılara aradıkları bu fırsatı verdi. Savaş başlar başlamaz, Kapadokya'daki Rumlar, Karadeniz havalisindeki Rumlar-Pontuslar, Ege'deki Rumlar, Yunanistan'a, Ege adalarına sürgün edilmeye başlandılar.

1915'in, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran aylarında, 3-4 ay içinde, bir-bir buçuk milyon Ermeni, tehcir adı altında soykırıma uğradı. Böylece, İttihatçılar, savaş sırasında iki önemli pürüzü kendilerince çözmüş oldular. Bu arada, Süryanilerle ve Ezidi Kürdlerle ilgili sorunları da kendi anlayışları doğrultusunda çözmüş oldular.

İttihatçıların, Ermenilere karşı sürdürdüğü soykırım, Almanya tarafından yoğun bir şekilde destekleniyordu. Wolfgang Gust'un, Ermeni Soykırımı 1915-1916 Alman Belgeleri, Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleri bu konuda önemli bir kaynaktır. (Çeviren Zekiye Hasançebi- A. Takcan, Belge Yayınları, Ocak 2012)

Rumlara, Pontuslara, Süryanilere, Ezidi Kürdlere de aslında soykırım yapılmıştır. Ama Ermenilere soykırım, Rumlara-Pontuslara sürgün uygulamasının önemli bir nedeni de vardır. Rumlara-Pontuslara Yunanistan'ın sahip çıkacağı düşünülmüştür. Hâlbuki 1894-95'de, Sason'da, İstanbul'da, 1909'da Kilikya'da meydana gelen Ermeni direnişlerinde ve bu direnişlerin Osmanlı tarafında kanlı bir şekilde ezilmesinde, Batı devletlerinin Osmanlıya karşı hiçbir tepkisi olmamıştır. Bu tepkisizlik soykırım konusunda İttihatçılara cesaret vermiştir.

Asimilasyon Politikaları ve Uygulamaları

Kürdler ve Kızılbaşlar (Aleviler) konusunda temel politika asimilasyondur. Kürdlerin Türklüğe asimilasyonu, Alevilerin Müslümanlığa asimilasyonu İttihat ve Terakki ile başlayan bir süreçti. Cumhuriyetle birlikte çok daha sistematik bir şekilde uygulamaya konan politikalar oldular.

Devlet, Kürdlerin Türklüğe asimilasyonunu gerçekleştirmek için çok yoğun önlemler alıyor. Kürdlerin inkârı, Kürdçe'nin inkârı gündeme geliyor. Kürd, Kürdçe, Kürdistan gibi sözcükleri kullanma, Kürdçe konuşma yasaklanıyor. Türkiye'de yaşayan herkesin Türk olduğu vurgulanıyor. Kürdlerin, Türklerin bir boyu olduğu dile getiriliyor. Kürdlere, Oğuzlarla birlikte gelen Türkler, Kürd boyu deniyor. Kart-kurt hikâyeleri anlatılıyor. Kürdçe diye bir dil olmadığı söyleniyor. Kürdçeye, Türkçenin ilkel bir ağzıdır, deniyor.

Kürdçe yasakları yoğun bir şekilde yaşama geçiriliyor. Kürdlerin, Kürdçenin inkarıyla ilgili resmi ideoloji oluşturuluyor.

Asimilasyon, yasaklar, nasıl uygulanıyor? Önce yasalar var. Örneğin eğitim Türk diliyle yapılacaktır, deniyor. Bu, Kürd adı geçmeden, Kürdlerden hiç söz etmeden Kürdleri, Kürdçeyi, Kürd varlığı ile ilgili açıklamaları yasaklamak anlamına geliyor. Medya resmi ideolojinin en önemli kurumu... Resmi ideolojiyi uygulayan, kökleştiren, yaygınlaştıran önemli bir kurum.

Okullar şüphesiz öncelikli. Okullar, asimilasyonu yaşama geçirmede, yasakları yaygınlaştırmada, yaşama geçirmede temel bir kurum.. Okul aslında yeni nesillere toplumsal bilgiyi aktaran bir kurum. Ama okul cumhuriyette Kürd bölgelerinde, Kürdistan'da dil kırımını gerçekleştiren bir kurum olarak karşımıza çıkıyor. İşte Kürdçe yasak, Kürd diliyle konuşmak, yazmak yasak... Okullarda Kürdçenin unutturulması ve Türkçenin yaygınlaştırılması konusunda çok yoğun bir çaba var.

Bunun yanında arkadaşlar, işte asker ocağı. Kürdçenin unutturulması, Türkçenin yaygınlaştırılmasında asker ocağının önemli bir işlevi var. Dinsel kurumlar aynı şekilde bu doğrultuda çalıştırılıyor. Ve bunlardan daha önemli olan toponim ve antroponim dediğimiz süreç. Yani isimlerin yasaklanması, Kürdçe isimlerin yasaklanması, Kürdçe yer isimlerinin yasaklanması. Bunlar yoğun bir şekilde, sistematik bir şekilde sürdürülüyor. Dersim'de de bu böyle. 1920'lerde Koçgiri, daha sonra Şeyh Said direnişi, daha sonra Ağrı. Tüm o süreçte resmi ideoloji, Kürdçenin yasaklanması sistematik bir şekilde yoğun bir şekilde

de sürdürülüyor. Arada işte Dersim kalıyor. Dersim için özel bir yasa çıkarılıyor. 1937-38'de yoğun bir askeri harekât var Dersimde.

Tek Parti döneminde Kürdistan genel müfettişliklerle yönetiliyor. Birinci Genel Müfettişlik Kasım 1927'de, Bakanlar Kurulu kararıyla kuruluyor ve Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Ağrı, Bitlis, Muş, Elazığ, Van, Hakkâri illerini kapsıyor.

İkinci Genel Müfettişlik, Şubat 1934'de kuruluyor ve Çanakkale, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli illerini kapsıyor. İkinci Genel Müfettişlik, Kürd bölgelerinden, bu illere sürgün edilen Küdlerin yeni yerlerine uyum sağlamalarıyla ilgileniyor.

Üçüncü Genel Müfettişlik, Eylül 1935'de kuruluyor ve Erzincan, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Trabzon ve Rize illerini kapsıyor. Ağrı'da, Birinci Genel Müfettişlikten alınarak Üçüncü Genel Müfettişlik bünyesine dâhil ediliyor.

Dördüncü Genel Müfettişlik, Ocak 1936'da, yani Tunceli Kanunu'nun kabulünden bir hafta kadar sonra kuruluyor. Tunceli, Elazığ, Erzincan, Bingöl illerini kapsıyor. Elazığ Birinci Genel Müfettişlikten alınarak Dördüncü Genel Müfettişlik bünyesine alınıyor.

Tunceli Kanunu 1935 ve Dersim'de Soykırım

1935 yılı sonlarında kabul edilen Tunceli Kanunu, Dersim'de gerçekleştirecek soykırım için önemli zemin oluşturuyor. Dördüncü Genel Müfettiş olarak atanan General Abdullah Alpdoğan, bölgedeki en yüksek rütbeli komutandır. Sanıklara iddianame verilmemektedir. Sanıklar avukat tutamamaktadır. Tercüman yoktur. Karar kesindir. Karar temyiz edilemez. Dördüncü Genel Müfettiş, savcıdır, aynı zamanda yargıçtır. Dördüncü Genel Müfettiş, TBMM'nin yetkilerine sahiptir. İdam hükümlerini infaza yetkilidir. İnsanları, aileleri yerlerinden yurtlarından koparıp sürgün edebilir. Dördüncü müfettişlik bölgesinde, illerin, ilçelerin, köylerin sınırlarını değiştirebilir.

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması ile İlgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesi var ya... Bu sözleşmede dile getirilen unsurlar Dersim'de tam anlamıyla yaşanıyor. Herhangi bir etnik grubu, ırksal grubu, dinsel grubu tümüyle veya belirli bir bölümünü yok etmek kastıyla yapılan eylemler. Örneğin grup içinde çok yoğun öldürmeler söz konusu ise. Veya grubun zihinsel ve bedensel yıkımını sağlamak amacıyla, gruba zihinsel, bedensel zararlar verilmesi.

Veya yine grubun, bir kesimini yok etmek kastıyla toplumsal bakımdan yıkıma uğratmak kastıyla ona bazı yaşam koşullarını dayatmak. Örneğin, sürgün ediyorsunuz. İşte tehcir dediğimiz sürgün... Sürgünlerin soykırımın bir parçası olduğu vurgulanıyor. Bunun yanında grupta doğumların önlenmesi gene soykırımın gerçekleştiğini ortaya koyan bir olgu oluyor. Bunun yanında çocukların başka bir gruba nakledilmesi. Bütün bunlar Dersim’de 1937’de, 38’de yoğun bir şekilde yaşanıyor. Bu bakımdan Dersim elbette bir soykırımdır. Dersimde yapılanlar bir soykırımdır.

Soykırımla ilgili bir açıklama yapmak istiyorum. Kadınlar, çocuklar, işte askeri operasyonlar karşısında Dersim’de dağlara sığınıyorlar, mağaralara sığınıyorlar ve bu mağaralara zehirli gaz sıkılıyor. Tabi soykırımın önemli bir göstergesi bu... Bunu 1986’da İhsan Sabri Çağlayangil 1938’de Emniyet görevlisi İhsan Sabri Çağlayangil Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’na anlatıyor. İşte mağaralara sığındılar, kadınlar çocuklar, yaşlılar mağaralara sığındılar. Mağaralara sığınan bu gruplara karşı zehirli gazlar kullanıldı. Onları fareler gibi zehirledik. Böyle şeyler anlatıyor.

2011 yılının sonlarında Geliyê Tîyarî’de, devlet Kürd gerillalara karşı yine zehirli gazlar kullandı. Bunun da önemli bir politika olduğunu düşünüyorum. Yani devletin sistematik bir politikası... Bu olayları, arkadaşlar, Toplumsal Tarih Vakfı tarafından yayımlanan Necmettin Sahir Silan arşivi de açıklıyor. Bu arşivde Kürdlere Dersimde, Alevi Kürdlere Dersimde zehirli gazlar kullanıldığını, bu Necmettin Sahir Silan arşivinde de görmek mümkün. Örneğin Necmettin Sahir Silan Arşivi 3, Kürd Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947) Derleyen Tuğba Yıldırım, Mayıs 2011, kitabında bu süreci izlemek mümkündür.

Necmettin Sahir Silan Arşivi’nin 4. kitabında da bu süreci izlemek mümkündür. Dördüncü cildin adı, “Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokratları (1936-1950) adını taşımaktadır. (Derleyenler, Tuba Akçekmekçi-Muazzez Pervan, Ekim 2011)

Necmettin Sahir Silan arşivinde şöyle bir belirleme de var arkadaşlar. Yöneticiler, örneğin, Genelkurmay Başkanı, örneğin Başbakan, örneğin Cumhurbaşkanı şöyle söylüyor: Bunlara yani Dersimlilere müstemleke muamelesi yapmalıyız. Böyle şeyler söylüyorlar. Arkadaşlar bu konuda da küçük bir şey söylemek istiyorum. Müstemleke. Hiçbir sömürgeci güç arkadaşlar kendi sömürgesinde insanlara zehirli gaz kullanmamıştır. Ne Hindistan’da, ne de Tanzania, Uganda, Kenya gibi sömürgelerinde vs. Büyük Britanya, zehirli gaz kullanmıştır... Fransa Gana’da, Senegal’de, Cezayir’de vs. zehirli gaz kullanma

yoluna başvurmamıştır. Veya Portekiz, Angola'da, Mozambik'te, Gine Bissau'da böyle şeyler yapmamıştır. Zehirli gaz örneğin Türkiye işte çok yakın bir şekilde görüyoruz, Kürdlere karşı bunu hem 1938'de yaptı hem de 1911'de veya daha öncesinde yaptı. Buradan Güney Kürdistan'a gelmek istiyorum. Örneğin Saddam Hüseyin 1988'de Kürdlere karşı çok yoğun zehirli gaz kullandı. Yani İngiltere, Fransa, Portekiz bunları yapamıyor. Niyeti olduğu halde yapamıyor, çünkü uluslararası baskılardan çekiniyor. Ama işte Türkiye veya Irak veya İran diyelim Kürdlere karşı bunu gayet kolay bir şekilde yapıyor. Çünkü Kürdler söz konusu olduğu zaman, uluslararası baskılar gündeme gelmiyor. Bu da Kürdleri müştereken baskı altında tutan devletlere cesaret veriyor.

16 Mart 1988'de Kürdlere zehirli gaz kullanıldığında, soykırım yapıldığında, İslam Konferansı, Kuveyt'te toplantı halindeydi. Ama İslam Konferansı sonuç bildirisinde bu olaya hiç değinmedi. Bu bilmezlikten, duymazlıktan, görmezlikten gelen bir tavidir. Bu toplantıda Türkiye'yi, Cumhurbaşkanı Kenan Evren temsil ediyordu. Sonuç bildirisinde, örneğin, Bulgaristan'da, Türklere Bulgar isimleri verilmesi operasyonlarından dolayı Bulgaristan Devleti ve hükümeti eleştiriliyordu. Ama Kürd soykırımına karşı böyle bir duyarsızlık vardı. Bu duyarsızlık, elbette dünya için de söz konusu. Bu duyarsızlık, Kürdistan'ı müşterek bir şekilde sömürge altında tutan devletlere büyük bir cesaret veriyor.

Dersim toplantılarının, bu konu üzerinde yapılan tartışmaların çok önemli faydaları var. Şöyle bir faydası daha var arkadaşlar... Kürdler bu kadar büyük bir zulüm altındayken, bu kadar büyük zulüm görüyorken ve bu kadar mazlumken dünya neden Kürdlerin bu mazlumiyetini görmüyor? Veya Kürdler neden bu kadar mazlum oldukları halde, bu kadar baskı yaşadıkları halde bir destek, uluslararası bir destek bulamıyorlar. Bu da tabi yeni bir konudur. Uluslararası ilişkiler bakımından Kürd sorunu nerede duruyor. Kürdler nerede duruyor yeni bir konudur. Bunun da ayrıca konuşulması, tartışılması gerekiyor.

Bu süreçte tarihsel geçmişe bir kere daha kısaca bakmakta yarar var. Dersim 1937- 38, bir bakıma, 1915'teki Ermeni soykırımının bir devamı. 1915'de, Ermenilere, Süryanilere, Rumlara, Pontuslara karşı yapılmış. 1937'de, 38'de Kürdlere yapılıyor. Hatta Hitler'in bir sözü var. Hepimiz biliyoruz onu. Hitler 1940'larda, Yahudilere karşı soykırım düzenlerken, böyle operasyon gündeme gelince bazı Almanlar, Naziler, Hitler'e diyor ki böyle yaparsak dünya bize karşı olur. Dünya bizi eleştirir. Dış dünyanın karşısında suçlu oluruz. Böyle şeyler söylemeye çalışıyorlar Hitler'e. Hitler şunu söylüyor. 1915'te Ermenilere bu kadar

baskı zulüm, soykırım oldu da kim buna bir şey söyledi? Hiç kimse bir şey söylemedi. Burada da kimse bir şey söylemez. Bu da çok önemli bir ayrıntı...

Bu, elbette soykırım arkadaşlar. Günümüzde, 1937-38'de yaşananlar hakkında, epey tartışmalar oluyor soykırım konusunda. Dersim'de uygulanan soykırım konusunda tartışmalar oluyor. Soykırım neden yapıldı? Bazı Dersimli aydınlar, arkadaşlarımız şöyle söylüyorlar. 'Bu bizim inancımıza yapıldı. Yani Kürtlere değil, Kürtlere, Kürd sorununa karşı bir soykırım değil bu. Bu bizim inancımıza karşı yapıldı...' Benim kanımca bu doğru değil. Şu bakımdan doğru değil. Dersim'de bu soykırımdan sonra kalanların yaşayanların sürgünü söz konusu. Sürgün nereye yapılıyor? Örneğin Çorum'a yapılıyor, Maraş'a yapılıyor, Balıkesir'e yapılıyor, Tokat'a yapılıyor, değil mi? Buralarda da Aleviler var. Buralarda da Kızılbaşlar var. Ve 1937-38 sadece Dersim'de görülüyor. Dersim Alevilerine, Kürd Alevilere yapılan bir operasyon. Bunun yanında Çorum'daki Alevilere veya Tokat'taki Alevilere, Maraş'taki, Balıkesir'deki, Denizli'deki Alevilere karşı herhangi bir sorun söz konusu değil. Bu elbette Kürtlere karşı yapılan bir operasyondur. Kürdlerin asimilasyonu doğrultusunda yapılan bir operasyondur. Asimile olmak istemeyenlerin imhası da bu anlayışın önemli bir sonucudur.

Burada bir de şu söyleniyor. İlk tartışmalar sırasında gördük bunu. Cumhuriyet Halk Partisi çevresi söylüyor. Ya diyorlar, işte kalanlar şu veya bu şekilde, hani çocukların başka bir gruba nakledilmesinden söz ettik ya, işte asker aileleri o çocukları aldılar, onları terbiye ettiler! İşte medenileştirdiler! Bu, tam anlamıyla sömürgeci bir anlayış arkadaşlar. Tam anlamıyla sömürgeci bir süreç... Batı, diyelim Büyük Britanya, diyelim Hindistan'da veya Fransa Cezayir'de veya Portekiz işte Angola'da Mozambik'te hep bu halkları medenileştirdiklerinden söz ederler. O halklara medeniyet götürdüklerinden söz ederler. Burada da böyle bir inanç var. Dersimliler de çocuklar, işte anaları babaları öldürülmüş. Belki çocukların gözleri önünde öldürülmüş, yok edilmiş. Sonra o çocuklar asker ailelerine dağıtılmış. İşte bunlara nasıl hizmetçilik yapacakları öğretiliyor. Yani Türklere hizmetçilik yapacaksınız. Nasıl yapacaksınız, bunu öğretiyorlar. Buna medeniyet diyorlar.

Öyle değil tabi. Burada, arkadaşlar, bir sorun daha var. Önemli bir sorun. İnançla ilgili, Alevi inancıyla ilgili... Arkadaşlar, Kerbela'da, 680 senesinde, Kerbela'da 72 kişi öldürüldü. Dersim'de on binlerce ölüm var. Belki elli bin, belki altmış bin, belki daha da fazla. On binlerce ölüm. Ben burada şunu ifade

etmeye çalışıyorum. Dersimliler bunu unutmuş. 72 kişinin öldürülmesini Dersimliler hiç unutmuyor. Durmadan onu, Hüseyin'i anıyorlar. Hâlbuki Kerbela Kürd tarihiyle ilgili bir olay değildir. Bu, İslam içerisindeki bir iktidar kavgasıdır. Dersimlilerle hiçbir ilgisi yoktur. Şu bakımdan ilgisi olabilir. Peygamberin torunları zulme uğramaktadır. Hani Aleviliğin, Alevi inancının temelinde insan var ya, insaniyet var ya. Bu insaniyet duygusundan dolayı, bu insan anlayışından dolayı zulme uğrayanlara karşı bir muhabbet göstermek, onları desteklemeye çalışmak. Onların acılarını hissetmek... Böyle bir ilişki olabilir ama Alevilik elbette çok farklı, yani İslam inancı değildir. O bakımdan diyoruz, Müslümanlaştırma söz konusu. Alevilerin, Kızılbaşların Müslümanlaştırılması söz konusu... Benim kanımca Sünnileştirilme kavramı doğru değil. Müslümanlaştırılma kavramını kullanmak lazım. Bu bir eleştiridir arkadaşlar. Dersimlilere bir eleştiridir.

Aslında şöyle söylemek daha doğru olur. Kürdleri Türklüğe asimile etmek, Alevileri Müslümanlığa asimile etmek... Devlet, Dersim operasyonlarıyla her ikisini de birlikte gerçekleştirmeye çalışıyor.

Başbakan'ın Özrü ve Yakın Doğu

Şimdi, arkadaşlar, hakikat ile yüzleşmeden söz ediyoruz. Biliyorsunuz başbakanın bir özür dilemesi söz konusu oldu Dersimlilerden... Benim kanımca bu özür dileme çok yanlış bir özür dilemeydi. Şöyle yanlış. Özür dileme, geçmişte kötü şeyler oldu, bundan sonra böyle şeyler olmayacaktır, anlamına geliyor. Hâlbuki başbakanın özür dilediği günlerde, işte Kürdistan dağlarında yine bombalamalar vardı, gerillalara karşı yine operasyonlar vardı. Örneğin Geliyê Tîyarî'de değil mi? 500 kiloluk, 1 tonluk bombalar kullanılıyordu aynı günlerde. O bakımdan sağlıklı bir özür dileme değil. Bunun yanında Cumhuriyet Halk Partisi başkanı şöyle söylemişti başbakana: Sen bu gidişle Ermenileri de tanırsın. Başbakan, Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı'na karşı şöyle söyledi: Türkiye Cumhuriyeti'nde hiç kimse böyle bir şerefsizlik yapmaz. Dolayısıyla Kürdlerden özür diliyorsun ama Ermeniler konusunda yine çok büyük bir yanlış yapıyorsun. O bakımdan hakikat ve yüzleşme söz konusu olduğu zaman Anadolu'da kimler yaşıyorsa hepsinin birlikte göz önüne alınması gerekiyor. Bu konuda, ben bir şey söylemek istiyorum arkadaşlar. Yani bütün halklarla birlikte, onlar dikkate alınarak bir özür, yüzleşme!..

Arkadaşlar, Bizans İmparatorluğu, Bizansı, İstanbul'u, dünyanın merkezi, yani kendini dünyanın merkezi sayıyordu. Ve dünyanın merkezinden doğuya doğru coğrafyayı şöyle kategorileştirmişler: Yakın Doğu, Orta Doğu, Uzak Doğu.

Yakın Doğu: Anatolia... Ama bu Anatolia Kızılırmak'ın batısı. Kızılırmak'ın batısına Anatolia diyorlar. Orta Karadeniz Pontus... Doğu Karadeniz Lazistan. Bugün Çukurova dediğimiz yerler Kilikya. İşte Pontus'un Lazistan'ın güneyi Ermenistan. Van Gölü'nün kuzeyi Ermenistan, güneyi Kürdistan... Mezopotamya, örneğin, Turabdin... Bunlar Bizans döneminde Yakın Doğu denen coğrafyadaki ülkeler, ülke adları! Bunlar kullanılıyor. Benim kanımca Osmanlılarda da böyle bir kategorileştirme var. Avrupalılar da bu coğrafi kavramları kullanıyorlar. Orta Doğu denildiği zaman arkadaşlar, Mısır'dan Hindistan'a kadar, Kuzey Rusya'dan Umman denizine kadar ki coğrafya. İran bu ikisi arasında kalıyor. İran, Yakın Doğu ve Orta Doğu arasında kalıyor. Uzak Doğu da işte Altay Dağlarının doğusu, Çin, Mançurya, Vietnam, Kamboçya, buralar Uzak Doğu... Şimdi bizim konuşma alanımız daha çok bu Yakın Doğu ile ilgili.

Ahmet Önal, *“Yakın Doğu Soykırımıyla Yok Edildi. Neden?”* başlıklı yazısında (www.kurdistan-post.eu, 15 Ocak 2012) bu ilişkileri ele almaktadır. Yazının alt başlığı *“‘Anadolu’ ve ‘Türkiye’ İsimleri İnsanlık Hapishanesi Olarak İnşa Edildi”* şeklindedir.

Gürdal Aksoy'un, *“Halklar Hapishanesi Anadolu, Kürdlerde Anadolu Merkezci Yabancılaşma”* (Komal Yayınevi, Haziran 2002) çalışması da bu konuda dikkate değer özellikler taşımaktadır.

Konuşmanın başında İttihat Terakki'nin devlet projesinden, toplum projesinden söz etmiştik. Osmanlıyı Türk esasına göre yeniden organize etmek... Devleti yeniden organize etmek... Jön Türklerin, İttihat Terakki'nin bu projesi Almanya tarafından çok yoğun bir şekilde destekleniyor. İttihat Terakki'nin en yoğun destekçisi Almanya'dır. Örneğin Adriyatik'ten, Orta Asya İçlerine, Çin'e, Mançurya'ya kadar Türk imparatorluğu olduğu zaman Hindistan, İngiliz sömürgesi Hindistan tehdit altında, Alman tehdidi altında olabilecektir.

Bu proje, bir anlamda da Yakın Doğu'nun imhası anlamına geliyor. Çünkü Türk esasına göre yeni bir devlet kuracaksınız. O sınırlar içerisinde Türk'ten başka halklar varsa onları şu veya bu şekilde imha edeceksiniz. Almanya bunu çok yoğun bir şekilde destekliyor. Yakın Doğu'nun imhası Alman görüşü.

Ama İngiltere'nin, Fransa'nın ve Rusya'nın da Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma diye bir sorunu var. İşte biliyoruz 1915 yılı sonunda, Sykes Picot görüşmeleri başlıyor. Ve bu görüşmeler 1916'da sonuçlanıyor. Yani Osmanlı'yı, Osmanlı topraklarını paylaşma. Kürdistan coğrafyası için de Sykes Picot'ta bir paylaşma söz konusu... Sykes Picot'ta da Kürdistan'ın paylaşılması da var, ülke olarak, halk olarak. Ama 1917'de, Rusya'da meydana gelen Bolşevik hareketi, devrim hareketi İngiltere'nin ve Fransa'nın bu projesinin yaşama geçmesini engelliyor. Ve İngiltere ve Fransa Bolşevik Devriminin daha güneye inmesini engellemek için yeni projeler oluşturmak durumunda kalıyorlar. İşte benim kanımca bugünkü Anadolu dediğimiz yerde yeni bir devlet organizasyonunun oluşumu, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması bu çerçevede gündeme geliyor.

Afganistan'da Emanullah Han, Afganistan devleti, Uzak Doğu'da Çan Kay Şek hareketi... Bolşevik devriminin Rusya'nın sınırlarının dışına taşmaması için böyle projeler oluşturuluyor.

Yakın Doğu'nun imhası, böylece, bu sefer, İngiliz, Fransız ve Sovyet destekli olarak yaşama geçiyor. Bu, şu anlama geliyor benim kanımca, İttihat ve Terakki'nin Alman desteğiyle oluşturmaya çalıştığı Yakın Doğu'nun imhası. Bu sefer İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği tarafından destekleniyor. Kemalistlerin, İttihat ve Terakki'nin organik olarak devamı olduğu ise çok açıktır. Yakın Doğu böyle ortadan kalkıyor. Yakın Doğu'nun ortadan kalkması, bugün örneğin Kilikya diye bir sorun yok. Veya ne bileyim Pontus diye bir sorun yok. Turabdin diye bir sorun yok... Son yıllara kadar bu adları kullanmak suçtu. Buralarda da soykırım vardır arkadaşlar. Örneğin Süryaniler söz konusu... Ezidiler söz konusu. Buralarda da soykırım var. Ama diyoruz ki Yakın Doğu imha edildi. Yakın Doğu yani Yakın Doğu'daki otokton halklar. Kimdir bunlar. İşte Süryaniler, Kürdler, Pontuslar, Rumlar, Ermeniler Yakın Doğu'nun otokton halkları. Bu Yakın Doğu'nun otokton halkları uzaktan gelenler tarafından soykırıma uğratılmıştır. İşte biz de yüzleşme, hakikat dediğimiz zaman soruna bir bütünlük içerisinde bakmamız gerekiyor. İşte Süryaniler, Ezidiler, Rumlar, Ermeniler, Kürdler hepsi birden ele alınması gerekiyor. Hepsinin birlikte değerlendirilmesi gerekiyor. Yani yüzleşme dediğimiz zaman, hakikat dediğimiz zaman bu çerçevede bakmak gerekir. Bunun için her şeyden önce ifade özgürlüğünün sınırsız bir şekilde işlemesi, özgür düşüncenin yaygın bir şekilde gelişmesi gerekiyor. 1920'li yıllara özgürce bakabilmek için!

Dersim, dünyanın bir doğa müzesi, *“evrensel değeri olan bir mirası”*dır. Tekçiliği amaçlayan sistem kendisinden farklı olduğu için; bu kültürü, bu yaşamı, bu mirası ne uğruna yok etti ve yok edilmeye devam ediyor.

Amacım:

Toplumlar kendilerini koruyabilmek için bir araya gelmek ve bu doğrultuda bir kimlik oluşturmak ve kolektif bilinç geliştirmek durumdadır. *“Biz kimiz? Kökenimiz neydi? Atalarımız kimdi?”* sorularına cevap aramak. Doğrusuyla, hatasıyla atalara sahip çıkmak, yaptıklarını yargılamadan irdelemek, bunları gelecek kuşaklara aktarmak.

Kendi kimliğini araştırırken, diğer yandan *“öteki”* kimlikleri tanımam. Egemen kimliğin *“öteki”* kimliklere yaptığı uygulamaları ve bunun nedenlerini ortaya koymak. Bir tarafta devlet gücüne sahip olan ile diğer tarafta varlık ve yokluk mücadelesi içinde olan bir halkın varlık mücadelesine parmak basmak ve bu noktadan sonra hak-sızı ve haklıyı okuyucuya bırakmak. Okuyucunun da önyargısız olarak bunu kritik etmesini ve sonuçlar çıkarmasını beklemek!

Uzun süre sonra Dersim’38 Tertelesi’yle ilgili belleklerde saklanmış bilgilerin ortaya çıkarılmasıyla ve yazılanların derlenip yeniden değerlendirilmesi ile Qoçgîrî ve Dersim isimlerinin, toplumun belleğinde *“yol gösterici bir itici güç”* olabilir. Toplumsal grubun belleğinin yeniden biçimlenmesine ancak bu metot ile önemli katkılar sağlayabiliriz diye düşünüyorum.

C. Lévi-Strauss şöyle der: *“bir kişinin ölümüne karşı, uzaktakiler için herhangi bir ölüm, sıradan bir olaydır; oysa yakınları için dünyalarının yıkılması anlamına gelir.”*

Ben atalarımın ‘38’de katledilmiş bir ferdi olarak, bu topluma ait bireylerinin dünyasının nasıl yıkıldığının tanığı oldum. Annem yaşamında

hep Dersim Tertelesi'ni anlatıp durdu. Nedenini bilmediği, çözemediği için de çözüm ve adaleti Allah'tan bekledi! Sonuçta beklediği bu adaletin ondan da geciktiğini ve hatta gelmediğini görünce onu da reddetti.

Bu kitabı; gelmeyen ve karşılığı henüz oluşmayan tarihi adaletsizliğin anlaşılması ve gelecek kuşaklara dayatılan yabancılaştırmanın, parçalanmışlığın ve kimliğimiz ile birlikte geleceğimizin de alıkonulmasına duyduğum bilimsel bir karşı koyuşun sonucudur.

Dersim; bir bütün olarak Kürd ve Kürdistan sorununun bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Öbür türlü tek başına Dersim'i değerlendirmek bizi, asayiş sorunu gibi yanlış sonuca götürebilir.

Birinci ve İkinci bölümlerde; Dersim'in tarihi üzerinde durulmuş.

Üçüncü bölümde Dersim aşiretleri ve Dersim toplumunun sosyo-ekonomik yapısı irdelenmiştir. Burada Dersim aşiretleri hakkındaki bilgiler, eldeki veriler ile sınırlı olarak verilmiştir, derinlikli bir araştırmaya dayanmamaktadır. Bundan dolayı bu bilgilerde eksik, fazla veya yanlışlıklar olabilir.

Dördüncü bölümde ise “*Kırmancîyê*” kimliği üzerinde durulmuş.

Beşinci bölümde; hep tartışılan Xorasan'ın demografik yapısı hakkında bilgiler verilmiştir.

Altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu bölümlerde; Osmanlı ve TC belgelerine dayanarak Dersim'in idari, nüfus, varidat ve eğitim durumu konusundaki tarihi bilgiler verilmiştir.

Onuncu bölümde; kısaca Dersim'de eski dönemde kadın ve erkek giysileri üzerinde durulmuş.

On birinci bölümde; Dersim'in bir parçası olan Qoçgîrî hakkında özet bilgi verilmiş!

On ikinci bölümde; egemen olan gücün Kürdistan politikası ve Dersim'e bakışı incelenmiştir. Aynı bölümde ayrıca I.Dünya Savaşı, Rus işgalinin yarattığı sonuçlar, Rus ve Ermenilerle yapılan görüşmeler ele alınmıştır.

On üçüncü bölümde; Mustafa Kemal dönemi değerlendirilmiştir.

On dördüncü bölümde; devletin Dersim üzerindeki çalışmaları konu edilmiştir.

On beşinci bölümde; Dersim harekâtının planlanması ve harekâtın uygulanması ele alınmıştır.

On altıncı bölümde Dersim Tertelesi hakkında genel bir değerlendirme yapılmış.

On yedinci bölümde; Dersim‘38 Tertelesi sonrasında yapılan uygulamalar ve sonuçları irdelenmiş.

On sekizinci bölüm de Dersim harekâtına katılan devlet mensuplarının katliam hakkında yazdıkları aktarılmış.

On dokuzuncu bölümde ise; Türk/Türkiye sol kesiminin kısaca Kürd sorununa ve Dersim’e bakışları ele alınmıştır.

Bu çalışmada Dersim’in inanç boyutu ele alınmamıştır, bu konu bir sonraki çalışmada irdelenecektir.

Bu kitap, masum, mağdur ve soykırımı henüz yaşamaya devam eden tüm halklarımızın ve tabîi ki özel olarak Dersim’de katledilmiş olanlara bir nebze borcumu ödemek, soykırımın ağır duygusunu yaşayanların ruh hali karşısında; yıkıntılar ve yangınlar arasında, küllerinden yeniden doğuşuna delalet olarak yazmak, beni mutlu ediyor. Bu vesile ile elinizdeki eseri Dersim’de katledilenlere ve evli olduklarından katliamdan kurtulan, o katliamın acısıyla bir ömür geçiren Bertal Efendi’nin kızları; Pergüzar, Axce, Zöhre, annem Ezîmê ve aynı yaşayışı yaşayan Kürd annelerine ithaf ediyorum.

Bu çalışmada yazılarından ve fikirlerinden yararlandığım Kürd tarihi araştırmacısı K’ek Aso Zagrosi’ye, kütüphanesini bana açan, yaptığımız telefon görüşmeleri ve e-maillerde verdiği bilgiler için K’ek Ahmet Zeki Okçuoğlu’na, çevirilerde yardımcı olan Hevalcan Memê’ye, kapak resmi için Dara Kırmızıtoprak’a ve kitabın basımını yapan, gerekli uyarılarda bulunan Pêrî Yayınları sahibi K’ek Ahmed Önal’a teşekkür ederim!

Selahattin Ali ARİK

İstanbul- Ekim 2012

DERSİM'İN KISA TARİHİ

Dersim, Yukarı Mezopotamya'nın kuzey-batı ucunda yer alan, Fırat Nehri'nin kaynak bölgesidir. Bölge itibariyle ele aldığımızda oldukça yüksektir.

Coğrafi olarak Dersim kuzeyde ve batıda Fırat Nehri, doğuda Pêrî suyu, güneyde ise Murad Nehri ile çevrelenmiş dağlarla kaplı ve bu dağların arasından akan Munzur ile Harçik nehirlerinin bulunduğu bölgenin adıdır. Tarihsel süreç boyunca değişik adlarla anılan bölge genellikle bu adlar bölgenin tamamını kapsayan adlar değildir. Bu adlardan sadece “*Dersim*” adı bölgenin tamamını kapsayan bir addır.⁽¹⁾ Ancak Kirmanca da bölge “*Dersim*” olarak değil “*Dêsîm*”⁽²⁾ olarak telaffuz edilir. Gerek Dersim gerekse bölgede ki diğer adlar konusunda çok sayıda varyantlar söz konusudur.⁽³⁾

Dersim bölgesinde; su kaynaklarının ve ormanlıkların olması, eski çağlardan beri bölgede bulunan doğal kaya sığınakları ile insanlar için, uygun yerleşim ve yaşam yeri olmuştur.

Dersim bölgesinin bilinen ilk yerleşim yeri Çemişgezek/Çımışgazak/Çımışgadzag) 'tir.⁽⁴⁾

1- Bir varyanta göre Dersim adı; MÖ. 520-334 yıllarında bölgeyi işgal eden Pers Kralı Darius (“*Daranalıs*”)ten gelmektedir. Diğer bir varyanta göre ise “*Derksan*”dan gelmektedir.

2- Osmanlı belgelerinde Dirsimli(Dirsimlü), Disim, Disimli(Disimlü) aşiret adları geçer. Bkz. Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cematlar, Tercüman Kaynak Eserler, Birinci Basım, 1979, İst., s. 76

3- Bu konuyu merak edenler Bilal Aksoy'un Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli, (Yorum Yayınları, Ekim 1985, Ankara) adlı eserine bakabilirler.

4- Evliya Çelebi; Çemişid'in kölelerinden biri kaçıp Dersim dağlarına sığınır ve zamanla güç sahibi olur. Çemişid korkusundan bir kale yaptırır. Bu kalenin adının; Çemişid-kenzik'den yanlış olarak Çemişgezek dendiğini anlatır. Bkz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Üçdal Neşriyat, Cilt III-IV, İst., 1986, s. 174).; Dr. Suat Akgül'e göre ise; adı Çemiş olan bir Grek prensinin Dersim bölgesine sığındığını ve bu kasabanın adının buradan geldiğini yazar. Dr. Suat Akgül, Dersim, Yaba Yayınları, Üçüncü Basım, Aralık 2004, İst., s. 109; Bölgede görev yapan İngiliz konsolosu J. G. Taylor'e göre ise bu ad; MS. 969'da Bizans İmparatoru olduğu sanılan, Çemişgezekli bir Ermeni olan Tsimiskes'den gelmektedir.

Bölge hakkında Prof. M. Ali Ünal şunları yazar:

“Batıda Fırat nehri, güneyde Murad suyu, kuzeyde Munzur dağları, doğuda Karaboğa dağları ile çevrili Çemişgezek bölgesi MÖ. 6 binlerden beri yerleşime açıktır. Keban Baraj Gölü alanında yapılan arkeolojik kazılar yerleşimin prehistorik devirlerde başladığını ortaya koymuştur... Bu bölgedeki gözelerin bolluğu, ormanların ve kaya sığınaklarının varlığı ile kara ve su hayvanlarının çokluğu insanları Eski Çağları'ndan beri buralara çekmiş ve yerleşimleri geliştirmiştir.

... Çemişgezek kenarındaki yapma mağaralar, daha yüksekteki kaya sığınakları ile Ekrek köyü çevresindeki Cin Mağaraları tarih öncesi dönem bakımından önemli yerlerdir.”⁽⁵⁾

Çemişgezek nispeten yerleşime müsait olması itibariyle uzun dönem Dersim'in merkezi olmuş ve bölge idari yapısı bu adla anılmıştır.

Çemişgezek'in Pulur(Sakyol) köyü⁽⁶⁾ çevresinde ve Xarpêt(Harput/Elazığ) bölgesindeki höyüklerde yapılan kazılarda Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağı'na ait buluntulara rastlanılmıştır. Bu da Dersim'de MÖ. 7000 yıllarından itibaren insanların yaşadığının kanıtıdır. Ancak bu buluntulardan o dönemde bölgede yaşamış olan insan topluluklarının kimler olduğu hakkında net bir bilgi yoktur. Ancak yazının bulunmasıyla Sümer, Akad, Hurri, Urartu, vs. gibi otokton halklarına ait belgelerden, bölgede yaşayan insan topluluklarının kimler olduğunu öğrenmiş oluyoruz.

Son dönemlerde yapılan kazılardan çıkan bulgulara göre; MÖ. 5000'den itibaren bölgede tarımın yapıldığı ve hayvanın evcilleştirildiği görülmektedir. Yani gelişmiş bir kültürden söz edebiliriz.⁽⁷⁾

Neolitik ve Kalkolitik dönemden beri kesintisiz devam eden kültür, Hurriilerle bilinir hale gelerek tarih sahnesine çıkar ve geniş bir

5- Prof. M. Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 6-7

6- Pulur'da iki tapınak ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınaklar Bereket Tanrıcası ve eşine aittir. Tanrıca ve eşi tanrının heykelleri yanında bunların simgeleri olan yırtıcı kuş, yılan, geyik ve kaplumbağa tasvirleri bulunmaktadır.

7- Prof. Dr. Afif Erzan, Doğu Anadolu ve Urartular, TTK Basımevi, Üçüncü Baskı, Ankara 1992, s.15-16

alana (Kuzey Suriye, Trans Kafkasya, Urmiye Gölü) yayılır.

MÖ. 3000-2000 yıllarında Yakın Doğu ve Orta Doğu'da küçük beylikler ve site krallıklar vardır. Yukarı Mezopotamya'da Subaruların yaşadığı sanılmaktadır.

“...Subaruların Hurrilerle aynı kökten geldikleri ve madeni ilk işleyen kavim oldukları bilinmektedir. Hatta işlenen madenlerin Mezopotamya'ya ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı bilgiler, Mezopotamya'da gelişen kültürlerin kökenini burada aramanın daha doğru olacağı kanaatindedirler.”⁽⁸⁾

Sümerler, Yukarı Mezopotamya'ya “*Subir*” demektedirler. MÖ. 2300 yıllarında devletleşen Akadlar ise bu bölgeye “*Subartu*” derler. “*Subartu*”, Akad devletine bağlı bir kenttir.⁽⁹⁾

MÖ. 2000 yıllarında Yukarı Mezopotamya'da egemen olan Hurriler, MÖ. 1500 yıllarında Mitanni devletine dönüşür. Kerkük'ten Akdeniz'e kadar olan geniş bir bölgeyi kapsayan bu devletin federatif bir yapıda olduğu söylenebilir.

“Hititler çağında Çemişgezek, Harput ve Palu'yu içine alan bölgeye İşuva dendiği görülmektedir. Bu Hurri ülkesinin kuzeyine verilen ad olduğu gibi, aynı zamanda burada kurulan ve Hititlere tabi olan krallığın da adıdır. Söz konusu krallığın merkezinin Asur çivi tabletlerine göre Karpata, yani bugünkü Harput olduğu tahmin edilmektedir...”⁽¹⁰⁾

Hititler, İşuva'nın batı bölgesine “*Zuhma*”, kuzey bölgesine de “*Hayaşa*” derlerdi. İşuva/İşuva'da MÖ. 2000 yılında Hurrilerin yaşadığı bilinmektedir.

Hitit devletinin yıkılmasından sonra Asur kaynaklarına göre MÖ. IX. yüzyılda Muşkilerin Murad ve Fırat arasındaki bölgeye kadar geldikleri görülmektedir. Asur kayıtlarında “*Alzi*”, “*Arzania*”(Elazığ)

8- Akt. Prof. M. Ali Ünal, age., s. 7, Alıntı; Hamit Zübeyir Koşay, Keban Projesi Pulur(Ovacık) Kazısı, 1968-70, Ankara 1976, s. 35

9- Argon Kralı Sargon ve Naram-Sin Kitabeleri.

10-Akt. Prof. M. Ali Ünal, age., s. 7, Alıntı; Emin Bilgiç, “Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarında Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler”, Belleten, X/39, (1946), s. 402

Murad Nehri’ni geçildikten sonraki bölgedir.

“Güneydoğu Toroslar’ın güneyindeki Kadmuhu bölgesinde yaptığı bir savaşta, elli yıldan beri Alzi’de oturan Muşkiler’i yenilgiye uğrattığını yazmaktadır (Garayson, 12. (ı 62)) ki, Alzi’in Elazığ yöresiyle eşitliği ve hatta İşuwa ya da İsua bölgesinin bir birimi olduğu yolunda fazla bir kuşkuyla yer yoktur. Bu belgeden, iki bin yılın son yüzyılına doğru Elazığ yöresinde Muşki adını taşıyan bir halkın oturduğu anlaşılmaktadır.

Görülüyor ki, hem yazılı belgeler ve hem de arkeolojik bulgular, söz konusu tarihlerde Elazığ yöresinin bölgeye yabancı bir halkın göçlerine sahne olduğuna işaret etmektedir.”⁽¹¹⁾

Asur kralı Salmanassar I (MÖ. 1274-1245) kitabesinde; 1274 yılında *“Uruatri’ye karşı bir sefer yaptığını, sekiz memleketi zapt ederek elli bir şehri tahrip ettiği”* söyleminden, bölgede Asur tehlikesine karşı, sekiz ülkeden ibaret bir siyasi birlikten bahsedebiliriz.⁽¹²⁾

Sonrasında Asur kralı Tukulti-Ninurta(MÖ. 1244-1208, Salmanassar I’ın oğlu) *“Nairi Ülkeler”*inden bahsederek, *“kırk kralı yendiğini, onları zincire vurduğunu, askerlerin kanlarını dere yataklarına sel gibi akıttığını, ülkelerini ele geçirip, haraca bağladığını”* belirtir. Yine burada bulunan kırk kralın/kabilenin Asurlulara karşı birlikteliğinden bahsedebiliriz.⁽¹³⁾

Urartu ve Nairi krallık/kabilelerin bir siyasi birlik oluşturup devletleşmeleri MÖ. 900 yılında olur.

Haldiler(Urartulular) bölgeye *“Supan”* derler. Urartu kralı Rusas II (MÖ. 685 - 645) Mazgêrd(Mazgirt)’e ⁽¹⁴⁾ bir kale yaptırır. Kaleye de bir kitabe yazdırır Bu kitabe de Kral Manua’nın (MÖ. 805-790) fetihleri anlatılmaktadır. Bölgede bulunan Bagin/Baxîn(Bağın) Kalesi de Urartu eseridir.

11- Veli Sevin, *“Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu”* aklı makalesi, Höyük, Türk Tarih Kurumu, sayı 1, 1988, s. 54

12- Prof. Dr. Afif Erzan, age., s. 24

13-Prof. Dr. Afif Erzan, age., s. 24-25

14- Bilal Aksoy, Mazgêrd adının Kral Manuas’tan geldiğini ve *“Kêrt”* sözcüğü Ermenice’de kale anlamında olduğunu belirtir. Bilal Aksoy, age., s. 59

Urartular kendilerine “*Biane*” derler. “*Biane*” Kırmancca da “*olmak, oluş, doğum, doğmak, doğuş*” anlamında kullanılan bir kelimedir.

MÖ. 590’dan sonra bölge “*Armenia*” olarak anılmaya başlanmıştır. Bölge adı, Kırmanşah yakınlarında Behistan kayalığında üç dilli (Persçe-Elamça-Babilce) yazılmış yazıtta; Persçe metinde “*Armina*” olarak geçer.

MÖ. 548-520 yılları arasında bölgede Medlerin egemenliği vardır.

MÖ. 520’de bölge Perslerin eline geçer. Pers Kralı Darius, bölgeyi fetheder. Pers İmparatorluğu egemenliği altındaki bölgeleri Satraplıklara bölerek yönetirler. Çemişgezek ve civarının Medya Satraplığı içerisinde kaldığı anlaşılmaktadır.

“...Medya Satraplığı’nın Pers hazinesine her yıl 400 bin gümüş talent vergi verdiği ve Mitra denilen bayramlarda Pers İmparatoru’na yirmi bin at göndermekle yükümlü olduğu ifade edilmektedir.”⁽¹⁵⁾

MÖ. 334’de bölge Makedonyalıların istilasına uğrar. Makedon istilasına karşı direnüneler olur. Bu dönemde Dersim bir süre Kapadokya eyaletine veya Kapadokya krallığına bağlı kalır, ancak Makedonyalıların Kapadokya krallığını ortadan kaldırmaları ile bölge tekrar Makedonyalıların eline geçer. MÖ. 3. yüzyılda yeniden canlanan Kapadokya krallığı Meletî(Malatya) ve Dersim bölgesini ele geçirdiği görülmektedir. MÖ. 2. yüzyılda bölgeye Romalılar girer.

“...yapılan kazı çalışmalarında Çemişgezek yöresinde Helenistik-Roma ve Bizans hâkimiyetini doğrulayan buluntulara da rastlanmıştır. Mesela Aşvan höyüğünde MÖ. II. yüzyıldan daha önceye tarihlenen sikkeler, taş ve yığma çamurdan yapılar, Helenistik Çağın temsilcileri olarak görülmüştür.”⁽¹⁶⁾

“Yöredeki höyüklerden biri olan Pağnik ören yeri kazılarında

15- Akt. M. Ali Ünal, age., s. 8, Alıntı; Şemseddin Günaltay, Yakınşark IV, Perslerden Romalılar’a Kadar, Ankara 1951, s. 13-15

16- Akt. Prof. M. Ali Ünal, age., s. 8, Alıntı; Stephen Mitchell, “*Aşvan Kale Kazıları*”, Keban Projesi 1972 Çalışmaları, Ankara 1976, s. 14 vd.

Roma imparatorlarından Antonius Pius'a ait (MS. 144) Caesaria Cappadiciae'de basılmış sikkeler bulunmuştur."⁽¹⁷⁾

"Çemişgezek'e bağlı Laluşağı köyü yakınlarındaki Yeniköy höyüğünde yapılan kazı çalışmalarında Roma veya ilk Bizans çağına ait yapılar da görülmüştür."⁽¹⁸⁾

MÖ. 140'da bölgeyi Partlar(*"Arsaklar"*) alır. Bu tarihten MÖ. 69 yılına kadar Dersim, Partlar ile Ermeniler(*"Arakslar"*) ve Kapadokyalılar arasında bir çatışma alanıdır. Bu dönemde Güney ve Batı Dersim'e; *"Akilisen"*, Doğu Dersim'e; *"Derksan"* denilmektedir.

MÖ. 53'de Partlar bölgeyi geri alırlar. MÖ. 69- MS. 215 yılları arasında Dersim; Partlar, Romalılar ve Ermeniler arasında sık sık el değiştirir.

MS. 215'de bölgeye Sasaniler girer. Sasanilerle Romalılar arasında bölgede çatışmalar olur. Roma'nın MS. 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra Dersim bölgesi Doğu Roma İmparatorluğu'nun, yani Bizans sınırları içinde kalır. Bu ayrılma ile bölgede bundan böyle Bizans-Sasani çatışmaları olur. MS. 503 yılında Sasani Kralı Kubat Theodosiopolis, Erzîrom(Erzurum), Dersim ve Diyarbekir'ı Bizanslardan alır. MS. 647 yılına kadar bölge Sasanilerin egemenliğinde kalır.

MS. 633'ten sonra Arap-İslam ordusu Orta Doğu ve Yakın Doğu'yu işgal etmeye başlar. MS. 637'de Araplar, Sasani Devleti'ni yıkarak İran'da, Kürdistan'da hâkimiyet kurmaya başlarlar. MS. 651'de Armenia eyaleti Emevilere bağlı bir hale gelir. Dersim'de bu eyaletin içinde yer almaktadır.

Dersim MS. 686'da Bizanslıların, MS. 700'de Emevilerin, MS. 752'de Bizanslıların, MS. 756'da Abbasi egemenliği altına girer. MS. 752'de Abbasi yönetimine karşı bir ayaklanma olur. Ayaklanmaya Ermeni kökenli Ardžruni, Bagratlı ve Mamikan beyleri de katılır.

MS. 969 yılında Bizansların Doğu Orduları Komutanı Tsimiskes bölgeyi Abbasiler den alır.

17- Akt. M. Ali Ünal, age., s. 9, Alıntı; Richard P. Harper, *"Pağnik Öreni Kazıları 1970"*, Keban Projesi 1970 Çalışmaları, Ankara 1972, s. 121

18- Akt. M. Ali. Ünal, age., s. 9, Alıntı; Kosay, *"Yeniköy Höyüğü Kazısı 1972"*, Keban Projesi 1972 Çalışmaları, Ankara 1976, s. 175 vd

MS. 1016 yılında itibaren Yakın Doğu'ya Oğuz akınları başlar. MS. 1051 yılında Bagin/Baxîn'de⁽¹⁹⁾ Bizanslara karşı bir ayaklanma olur. İmparator Manuel(Mateos) isyanı bastırmak için bir ordu göndererek, ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastırılır.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra bölgeye Selçukî Türkleri hâkim olmaya başlarlar. Selçukîlerin Kürdistan'ını taksimatında Dersim bölgesi Mengücek Beyliği sınırları içinde yer alır. Çemişgezek kalesini Mengüçoğulları yapar. Kısa bir süre bölge Artuklu hâkimiyeti altına girer, sonra 1228 yılına kadar Dersim Selçukî devletinin hâkimiyeti altındadır. 1243 yılına kadar bölge Selçukîlerin denetiminde kalır.

Selçukîler döneminde Dersim'e gelip yerleşen Türkmen boyları vardır. Bunlar Yıva, Ağaçeri, Çavandur, Duger, Çepni ve Eymir'lerdir.

Selçukîler döneminde Çemişgezek ve çevresine Kürdistan⁽²⁰⁾ denilmektedir.

Şeref Xan, Saltuklu hükümdarı Melikşah 13. yüzyılda Çemişgezek'e gelerek buradaki otuz iki kale ve on altı nahiyeyi ele geçirerek bir beylik kurduğunu ve Kürdler arasında Melikşah'a mensup olanlara “*Melikiş/Melkiş/Melkişi*” denildiğini belirtir. Melkişliler ise kendilerinin Abbasi soyundan geldiklerini belirtirler.

Şeref Xan Bedlîsi'nin, Şerefname'de bu Melkişi Beyliği hakkında verdiği bilgilerin bir bölümü şöyle:

“Üç kısma ayrılan Melkişiler Kürdistan'da büyük ihtişamları, hizmetçilerinin, taraftarlarının ve kendilerine bağlı olanların çokluğuyla ün yapmışlardır... Ülkeleri ise genişlik ve önem bakımından, uzak yakın herkesçe 'Kürdistan' özel adıyla tanındı; öyle ki berat ve emirnamelerde ve diğer sultanlık belgelerinde bu ad geçtiği zaman, yalnız bu önemli vilayet anlaşılır; ayrıca Kürdler arasında 'Kürdistan' söz-

19- Evliya Çelebi Baxîn(Bağın) için şunları yazar: “... Kürdistan içinde meşhur olmuş, gezinti yeri olan bir ormanlıktır ki, Palu beylerinin hâssıdır. Orada kayalar arasından bir nehir akar, sanki hayat suyu gibidir. Şattülarab'ın üç başı vardır, birisi de budur. İskender'in burada oturacak bir yeri vardır...” Evliya Celebi, age., s. 175; Bilal Aksoy'a göre Urartular zamanında “*Palin*” olan ad, Selcuklular döneminde “*Bağın*”, Bizanslar döneminde ise “*Bagin*” ya da “*Baghin*” olmuştur. Bilal Aksoy, age., s. 60

20- Kürdistan ismi ilk defa bu bölge için Selçukî Sultanı Sencer kullanmıştır.

cüğü geçtikçe, bundan yalnız Çemişgezek Vilayeti kastedilir.”⁽²¹⁾

1243 yılında bölgeye Moğollar gelir. Moğol ve Safavi döneminde de Melkişliler Çemişgezek’te egemenliklerini sürdürürler. 1256 yılına kadar Anadolu Kayseri ve Konya’ya kadar Moğolların işgali altındadır. Bölgedeki beylikler Moğollara vergi vererek varlıklarını sürdürebilmekteler.

1387 yılında Timur, Çewlîg/Çabakçur(Bingöl)’a kadar gelir. Erzingan(Erzincan) Emiri Mutahherten’e elçi göndererek kendisine teslim olmasını ister. Emir bunu kabul ederek Timur’a teslim olur. Böylece Timur Çemişgezek ve Pêrtage(Pertek)’yi egemenliği altına alır, ancak iç Dersim’e giremez. Timur bölgede katliam ve talan yaparak, çok sayıda insanı tutsak alarak beraber götürür.

Evliya Çelebi Pêrtag hakkında şunları yazar:

“Bu ismin verilmesine sebep şudur: Moğol lisanında karakuşa Pertek derler. Buranın kalesi üzerinde tunçtan bir karakuş heykeli vardır. Her yıl Nevruz gününde, kanat çırpıp bütün Kürd kavimlerini bu şehrin pazarına toplamak için işaret verirmiş. Bunun için Pertek demişlerdir. Hicri on dokuzuncu yılda Hâlid bin Velid bu kale ile Diyarbekir civarını fethedince, bu kuş heykelini yıkmıştır. Hâlâ o kuş tılsımının yeri kalenin en üst yerinde bellidir.

Şehrin ilk kurucusu Hristiyanlardandır. Sonra hükümdardan hükümdara geçerek, Molla İdris Bitlisî yardımı ile Pertek hâkimi, Sultan Birinci Selim’e itaat edip kaleyi Bıyıklı Mehmed Paşa’ya teslim etmiştir. Bundan dolayı, yurtluk ve ocaklık yolu ile yine teslim ona verilmiştir. Hâlâ bey idaresinde olduğundan, İstanbul’dan gelen padişah emirlerinde lakaplarına ‘Cem Cennab’ olarak yazılır, mirliva yazılmaz. Çünkü hükümettir...”⁽²²⁾

Timur’un ordusu Suriye’ye yönelince Beyazıd, Erzingan ve Dersim bölgesini geri alır. 1402 de Ankara Savaşı ile Timur bölgeyi tekrar Osmanlılardan alır.

1404 de Timur, Yakın Doğu’dan çekilip Semerkant’a geri dönün-

21- Şeref Han, Şerefname, Türkçeye Çeviren M. Emin Bozarslan, Deng Yayınları, 1998, İst., s. 130

22- Evliya Çelebi, age., , s. 173

ce bölgeyi Karakoyunlu ve Akkoyunlulara bırakır. Erzîrom, Erzingan, Sêvas(Sivas) ve Dersim’de Karakoyunlular egemen olurlar. 1420 yılında Akkoyunlular bölgeyi Karakoyunlulardan alırlar. 1446’da ise bölge tekrar Karakoyunluların denetimine girer.

1452’de Dulkadiroğluları ile Akkoyunlular arasında yapılan savaşlar sonucu Dülkadiroğluları bölgede egemen olurlar.

1468’de Karakoyunlu devletinin yıkılmasıyla bölge Akkoyunlu ve Osmanlılara kalır.

1500 yılında Akkoyunlu devletinin ikiye bölünmesi ile Dersim Elvend’in payına düşer. Karakoyunlu aşiretlerinden Hirbendelu aşireti yöneticisi Şeyh Hasan büyük bir Kürd topluluğunu da yanına alarak Çemişgezek’e saldırır ve Dersim’i Akkoyunlulardan alır. Şeyh Hasan, Çemişgezek hâkimi olarak kendi adına para basar. Fatih ile Uzun Hasan arasında arabuluculuk yapar.⁽²³⁾

Garos Sasuni; Akkoyunlular için en tehlikeli düşman addedilen Kürdler; Çemişgezek, Fırat vadisi, Dersim dağları ve Xarpêt Kürdleri (Kızılbaş ve Zaza Kürdler) olduğunu belirtir.⁽²⁴⁾

23- Bkz. Etem Xemgin, Kürdistan Tarihi, Cilt II, Doz Yayınları, Birinci Baskı, 1989, İst., s. 226

24- Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri, Çevirenler Bedros Zartaryan, Memo Yetkin, Med Yayınları, 1992 İst., s. 19

KÜRDİSTAN'IN SAFEVÎ-OSMANLI ARASINDA PARÇALANMASI VE DERSİM

II. 1. İslamiyet'in Kürdler Üzerindeki Etkisi

Tek tanrılı dinler Kürdlerin sosyolojik yapısı üzerinde önemli değişiklikler neden olmuştur. Özellikle İslamiyet; Kürdleri inanç bazında parçalamış ve onarılmaz ayrışmalara neden olmuştur. İslamiyet ile birlikte Kürdler inanç bakımından ikiye bölünmüşlerdir:

1- Müslüman Kürdler,

2- Eski yerel inançlarından vazgeçmeyerek, ancak İslamiyet'in baskısından dolayı takiyyeye başvurmak zorunda kalan Yarasan/Kızılbaş/Alevi Kürdler.

Bu durum; Kürdleri, dinsel açıdan bölüp farklılık ve ayrılıklara neden olurken, zaman içinde de bu ayrılıklar derinleşmiş, iki grup giderek birbirinden uzaklaşır hale gelmiştir. Bu öyle bir parçalanmadır ki aynı aşiretin bir bölümü Müslüman bir bölümü ise Kızılbaşdır. Bu durum aşireti bölerek birbirine karşıt iki grup haline dönüştürmüştür. İslamiyet'in meydana getirdiği bu ayrışmayı derinleştiren iki etken vardır: Şii Sefavî Devleti ile Sünni Osmanlı Devleti.

II. 1. 1. Kısaca Safevî Devleti'nin Oluşumu

!3. yüzyılda Kürdistan'da yerel Kürd beyliklerinin yönetimi vardır. Bu yüzyılda Hazar Denizi'nin güney batısında Erdebil'de Safevîye adı altında bir tarikat ortaya çıkar. Tarikatın kurucusu Şeyh Sefiyeddîn İshâk'tir(735/1334).

Şeyh Sefiyeddîn kendini, sülale yedinci imam Musa Kâzım kanalıyla Ali-Fatma ile Muhammed'e bağlar.

Ancak Faruk Sümer, Safevîlerin kökeni hakkında şunları yazar:

“Gerçekten hanedanın seyyidlik ile hiçbir alakası olmayıp, Firuz Şah adlı bir Sincarlı bir Kürd’ün neslinden geldiği şüphe götürmez bir şekilde ortaya konmuştur.”⁽²⁵⁾

Tarikatın başında Şeyh Hoca Ali, sonra oğlu Şeyh İbrahim sonra 1447 yılında Şeyh Cüneyd, Erdebil’de tarikat postuna oturur. Şeyh Cüneyd, Ehl-i Beyt’e bağlanma iddiasıyla kendine “seyyid”lik payesi biçerek bir devlet kurma peşine düşer. Bu dönemde İran’daki halkın çoğunluğu Sünni’dir. Şeyh Cüneyd tarikata dinsellik yanında birde siyasi içerik katarak, propaganda ve silahlı eylemlerle nüfuz alanını genişletir. Şeyh Cüneyd, Azerbaycan’daki Türkmenler arasında büyük taraftar kitlesi oluşturarak bir güç haline gelir. Bundan çekinen Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah, Şeyh Cüneyd’in amcası Şeyh Cafer ile ittifak kurar. Şeyh Cüneyd’i Erdebil’i terke zorlar ve sonunda Şeyh Cüneyd 1448 yılında Erdebil’i terk eder. Yakın Doğu’ya gelen Şeyh Cüneyd, burada faaliyetlerine devam eder. Dönemin Osmanlı Padişahı II Murad’dan Kurtbelen’de bir dirlik ister. Bunu kabul etmeyen II Murad, Osmanlı topraklarını da terk etmesini ister. 1449 yılında Şeyh Cüneyd, Karaman Beyliği topraklarına geçer. Karaman Beyi İbrahim oturma izni verir, ancak fikirlerinden rahatsız olur. Burada da barınamayan Şeyh Cüneyd, Toroslar daki Varsak Türkmenlerine sığınır. Ancak Varsak Türkmenlerinin kendisini Karaman Beyi’ne teslim etmek istediklerini anlayınca İskenderun Körfezi’ndeki dağlarda Haçlılardan kalma yıkık bir kaleye yerleşip orayı kendisine merkez yapar. Burada Suriyeli ve Iraklı mutasavvıflarla, Şeyh Bedrettin müritlerini çevresine toplayarak güçlenir. Şeyh Cüneyd’in çalışmalarında rahatsız olan Memluk Sultanı asker gönderir. Buradan da ayrılan Şeyh Cüneyd, müritleriyle Karadeniz kıyısındaki Canik bölgesine yerleşir. 1456 yılında Trabzon Rum devleti topraklarına girerek buralarda yağmalarda bulunur. Amacı bu bölgede bir devlet kurmaktır. Tam bu tarihte II Mehmet’te Trabzon’a sefer düzenlediğinden bu emelinden vazgeçer. Uzun Hasan’a sığınır. Uzun Hasan’ın kız kardeşi Hadîce Begim ile evlenir.

25- Prof. Dr. Faruk Sümer, Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Selcuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976, s. 1, Alıntı; A. Kesrevî, Şeyh Safi ve Tebâreş, Tahran 1332, ş. 2. V. Togan, Sur L’origine des Sefavîdes, Mêlanges Massignon, Domas, 1957, III, s. 345-357

Karakoyunluların Şii olmamakla birlikte, Ehl-i Beyt'e sevgi duydukları, kullandıkları isimlerden anlaşılıyor. Hatta bunlardan Bağdat hâkimi İsfahan Mirza (ö 1444) "*On İki İmam*" adına hutbe okutup sikke kestirmiştir. Bu ittifakın amacı Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasındaki çatışmadır.

Şeyh Cüneyd, Diyarbekir'de üç yıl kaldıktan sonra Erdebil'e döner. Çok geçmeden Çerkezler üzerine bir sefer yapar. Ancak bu sefer için Şirvan hükümdarı Halîlullah'ın ülkesinden geçmesi gerekiyor. Halîlullah buna izin vermeyince, 1460 yılında Halîlullah'la yaptığı savaşta ölür.

Şeyh Cüneyd'in aynı yıl doğan oğluna(Uzun Hasan'ın torunu), Haydar adı verilir. Haydar dokuz yasında iken Uzun Hasan'ın desteği ile tarikat şeyhi olur. Haydar, dayısı Uzun Hasan'ın kızı ile evlenir. Uzun Hasan sağladığı bu ittifak ile Cihan Şah'ı ve oğlu Hasan Ali'yi yenip, Karakoyunlu devletini ortadan kaldırarak, Horasan'dan Sivas'a kadar uzanan geniş bir bölgede imparatorluk kurar (1468).

Akkoyunlu hükümdarı Yakup Şah, Şah Haydar'ın güçlenmesinden korkarak, 1487 yılında Şah Haydar'ı tutuklatıp Tebriz'e gönderir. Erdebil'den çıkmasını ve Yakın Doğu ile ilişki kurmasını yasaklayarak serbest bırakır. 1488 yılında Şah Haydar, Kum kentine taşınır. 1489'da ise Sultan Yakup ile yaptığı savaşta ölür.

Şah Haydar'ın Ali, İbrahim ve İsmail adında üç oğlu vardır. Sultan Yakup, Ali, İbrahim, İsmail ve annelerini bir kaleye hapseder. 1490 yılında Sultan Yakup ölünce, Prens Rüstem, Safevîlerden yararlanmak için Şah Haydar'ın esini ve çocuklarını serbest bırakır. 1494 yılında Ali, Rüstem tarafından öldürülür. İbrahim ve İsmail saklanırlar. Lehican bölgesinde Gilan/Geylan'a kaçarlar. 1499 yılında İsmail Lehican'dan ayrılır. İsmail'in amacı Kuzey Kürdistan'da Erzingan'a geçmektir.

Faruk Sümer, Şah İsmail'in çalışmalarında bahsederken bu konuda şunları yazar:

"Kendileri bundan sonra Kızılbaş olarak da zikredeceğimiz Anadolu'lu Safevî murîdlerinin Erzincan'da şeyhlerinin etrafında top-

lanmaları neticesinde, daha önce de işaret edildiği gibi, baş ile gövde birleşmişti. Artık harekete geçilebilirdi. ”(26)

İsmail, buradan topladığı kuvvetle (yedi bin) Erzingan’dan ayrılarak, Şirvan ülkesine gider ve “*Cebânî*” denilen yerde Şah Ferruh Yesâr ile yapılan savaşta Şirvan ordusunu yener.

Sonrasında 1501’de Akkoyunlu hükümdarı Elvand ile Nahcivan Şurûr’da yapılan savaşı İsmail kazanır. Böylece Kuzey Kürdistan, Ermenistan ve Azerbaycan topraklarına egemenliği altına alarak Safevî Devleti’ni kurar. Kısa zamanda tüm Kürdistan’ı egemenliği altına alan Şah İsmail Osmanlı sınırlarına dayanır. Safevî Devleti’nin sınırları ile İran Selçukîleri ve İlhanlı devletinin sınırları pek farklı değildir.

Elvand’ın yenilmesine rağmen halen Akkoyunlular, Safevîlerin Yakın Doğu ile irtibatına engel olmaya devam ederler. Bunu ortadan kaldırmak için Şah İsmail, 1502 yılında tekrar Erzingan bölgesine gelerek Elvand’ın peşine düşer.

Sünni bir oluşum olan Safevîye tarikatı, Kürdistan ve Anatolia’daki İslamiyet’e muhalif Kürd ve Türk unsurlara dayanarak devletleşmiştir. Böylece bölgede birbirine rakip iki güç oluşmuş durumdadır. Bu güçler; İslamiyet’e muhalif Kürd ve Türkler tarafından oluşturulan Şii Safevî Devleti ve Sünni Osmanlı Devleti. Ve tarih uzun bir dönem bu iki gücün Kürdistan üzerindeki çatışmalarına ve Kürdleri kullanmalarına tanıklık edecektir.

II. 1. 2. Osmanlı ve Sefavîler Arasında Kürdistan’nın Paylaşılması

Şah İsmail, Elvend’i yenerek tüm bölgeye hâkim olunca Kürdistan’ın büyük bir bölümü Safevîlerin egemenliğine girer. Bölgede egemen güç haline gelen Osmanlı ve Safevî devletleri Kürdistan’da egemenlik kurma çabası içine girerler. Kürdistan Safevî ve Osmanlı arasında bir çatışma alanıdır. Çaldıran Savaşı’na kadar Kürd beyliklerinin büyük çoğunluğu Safevî yönetimine bağlı durumdadır. Safevîler’de de eyalet sistemi vardır ve bu eyaletler Tebriz’den

atanan valilerce yönetilmektedir. Ancak bazı Kürd beyliklerinin, Safevî Devleti'ne bağlı kendi yerel yönetimleri söz konusudur. Evliya Celebi, Safevî yönetimine bağlı beş Kürd hükümetinden bahseder. Bunlar; *“Kotur, Pireduzı, Cavlanî, Demdemî ve Denbulî”* hükümetleridir.

1514 yılında Selim, Çaldıran da Safevîleri yenerek Tebriz'e kadar gider. Hasankeyf Emiri Sultan Halil-i Eyyubi, Sason Miri Mehmed Bey, Eğilli Kasım Bey, Lice Miri Zirkili Mehmed Bey, Botan Beyi Şah Ali Bey, Emir Sarım'ın oğlu Kasım Bey ve Süleyman Nasır Bey, Bitlis Hâkimi Şeref Bey, Hizan Hâkimi Davud Bey, Süleyman Şah Beled Bey, Ataki Ahmed Bey, Hançunki Sultan Ahmed ve kardeşi İsfahan Bey silahlı birlikleriyle Selim'in yanında yer alırlar. Pazuki Aşireti reisi Halid Bey Çaldıran Savaşı'ndan önce Şah İsmail'i destekliyordu. Ancak Çaldıran Savaşı'nda Selim'in yanında yer alır. Savaştan sonra Halid Bey güvenilmez görülerek katledilir.

Kürd beyliklerinin Osmanlı yanında yer almasının nedenleri arasında Kürd beyliklerinin Sünni mezhebinde olmaları ve Şah İsmail'in tutumu gösterilmesine rağmen bunun başkacada nedenleri vardır. Zira Osmanlının tavrı da Safevîler den pek farklı değildir.

Çaldıran Savaşı'yla Osmanlı Kürdistan'da egemenlik sağlar. İdrîsî Bedlîs'nin devreye girmesiyle Kürd beyliklerinin büyük bir kısmı Osmanlı'nın yanında yer alır. Ancak Çaldıran dan sonrada Kürdistan'da Osmanlı-Safevî çatışması devam eder ve bu dönem Kürd mirlikleri büyük çoğunlukla (Erdalan Mirliği hariç) resmi olarak Osmanlı idaresine bağlı olmasına rağmen Safevîlerin nüfuz alanında bulunan Kürd mirlikleri çıkarları doğrultusunda Safevî yanında yer almak durumunda kalıyorlardı.

Osmanlı yönetimi Beyrut, Suriye, Halep, Bağdat, Basra, Hicaz vilayetlerini ve Kürdistan'ı sistemin dışına bırakmıştır. Osmanlı Devleti, Arabistan ve Kürdistan'ı, eyaletler şeklinde örgütleyerek yönetiyordu.

Safevî-Osmanlı çatışmasının baş çelişkisi din (mezhep farklılığı) değildir. Çatışmanın asıl nedeni egemenliktir. İran, batıda Çin ve Hindistan ile batıda ise Karadeniz ve Güney Avrupa ile ticari alışveriş

yapmaktadır. İran'ın batı ve doğu ile yaptığı alışverişte Yakın Doğu'dan geçmek durumdadır ve bundan dolayı Yakın Doğu'nun İran ticaretinde önemli bir yeri vardır.

Kızılbaşlar dini inanç itibariyle Safevîlere yakın olmaları, Safevî yanlısı olmasının nedeni olabilir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Kızılbaşları her zaman kendileri içi tehlikeli ve düşman olarak görmüştür. Safevî Devleti'de bu Osmanlı-Kızılbaş çelişkisini yeterince kullanmıştır.

Bu konuda Suat Parlar, Allouche'den şöyle bir alıntı yapar:

“Safevî İran ile Osmanlı'nın çatışmasının, dinin ötesinde stratejik boyutlar taşımasına dair en önemli ölçüt Şah'ın Sünni Memluk Devleti'yle ittifakıdır. Osmanlı İmparatorluğu ve Özbek Devleti'yle çatışan Şah İsmail aynı anda iki düşman karşısında yalnız kalmamak için Mısır Memlukluları'yla anlaşma yollarını aradı. Osmanlı-Safevî ilişkilerinde siyasal boyut dini boyutun üzerindedir.”⁽²⁷⁾

1590 yılında Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında antlaşma yapılır. Bu antlaşma ile Safevîler, Azerbaycan, Sırvan, Gürcistan, Şehrizar ve Luristan'ı Osmanlı Devleti'ne bırakır. Bu antlaşma ile Osmanlı'nın resmi olarak Safevî Devleti'ni tanıması ve amacının bu devleti ortadan kaldırması durumu yok olunca Safevî Devleti, yönetimindeki ve dışında Kızılbaşlığa karşı mücadele vermeye başlar ve Safevî Devleti Ortodoks İslamiyet'e doğru kayar.

Safevîler, Özbekler ile yapılan savaşlar sonucu 1597 yılında Özbek tehlikesini ortadan kaldırırlar. Bu tehlikeyi ortadan kaldıran Safevî Devleti tekrar Osmanlı Devleti üzerine saldırı planları yapmaya başlar. Osmanlı ile yapılan savaşlar sonucu Şah Abbas 1590 yılında kaybettiği toprakları, 1612 yılında geri alır. Antlaşma gereğince Osmanlı tarafından 10.000 Kürd, Safevî Devleti tarafına geçirilir. Safevî yönetimi bu Kürdleri, Özbeklere karşı kullanmak amacıyla Xorasan'a yerleştirir. Bu Kürdler Herat valisi hizmetine verilir.

Rumlu emirlerinden Deniz Bey, Şah Abbas tarafından elçi olarak İspanya kralına gönderilir. Deniz Bey'in maiyetindeki bazıları

27- Suat Parlar, Türkler ve Kürdler, Bağdat Yayınları, Birinci Basım, Eylül 2005, İst., s. 260, Alıntı; Adel Allouche, Osmanlı-Safevî İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi, Cev: Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İst. 2001, s. 163

İspanya’da Hristiyan olurlar. Bunlardan biri de Oruç Bey’dir. Oruç Bey, Hristiyan olduktan sonra İspanya kralından Don Juan adını alır. Don Juan bu olaydan kısa bir süre sonra ölür. Sonrasında onun hatıratını yazdırdığı veya ona nispet edilen bir kitap ortaya çıkar. İngilizce tercümesi; Londra 1926’da basılan “*G. L. Strange, Don Juan of Persia, A Shi’ah Catholic, 1560-1604*” adlı kitapta Safevî yönetiminde olan otuz iki Kürd ve Türk/Moğol oymak/aşiret adı sayılır. Bunlar; “*Hüdâbendelu, Zhulqadurlu, Qajar, İspihrlu, Oriath, Chauslu, Tekkeh-lu, Şamlû, Afşar, Türkmen, Bayad, Karamanlu, Bayburdlu, Ustacalu, Assayshlu, Chamish-Qazaqlu, Sarazolacklu, Gara Bachaclu, Barachlu, Cuiniorilu, Griclu, Boschalu, Acbişaguilu, Ambzalu, Solaclu, Mahmudlu, Gara Chamaclu, Karakoyunlu, Cossi Boyezlu, Peyclu, Ynazlu, Cohequilu*”dır.⁽²⁸⁾

1639’da Osmanlı ve Safevî Devletleri arasında Kasr-i Sirin Antlaşması yapılır. Bağdat, Osmanlı Devleti’nde kalır. Erivan Safevîlere verilir. Kasr-i Sirin Antlaşması’yla Kürdistan, Osmanlı Devleti ve Safevî Devleti arasında resmi olarak bölüştürülür. Güneyde Zağros Dağları sınır olur. Kuzey sınırı ise yaklaşık bu gündür.

II. 1. 3. Safevîlerin Yakın Doğu’daki Faaliyetleri

Şeyh Cüneyd ile başlayan ve sonrasında Sefavî şeyhlerinin Yakın Doğu’daki çalışmaları bölgede Kızılbaşlık açısından önem teşkil eder. Şeyh Cüneyd’in çalışmaları hakkında çok fazla bilgi yoktur. Olan bilginin çoğu da Âşık Paşa Zade’ye aittir. Şeyh Cüneyd’in kısa zamanda bölgede bir güç sahibi olması, İslamiyet’e muhalif toplulukların baskı altında olduğu ve durumlarından hoşnut olmadıkları esasına dayanır.

Fazlullah b. Ruzbihan, Şehy Cüneyd ve oğlu Haydar’ın Kürdistan ve Anatolia’daki müridlerinden bahsetmektedir. Bölgenin “*sapkın*” ve “*deli*”lerinin Şeyh Cüneyd’e “*Allah*”, Haydar’a “*Allah’ın oğlu*” dediklerini, her taraftan gelen halifelerin Haydar’ın ulûhiyetini ilan ettiklerini, ona ifrat derecede bağlı ve itaatkâr olduklarını belirtir. Yine

28- Akt. Faruk Sümer. age., s. 159, Alıntı; Don Juan(Oruç Bey), G. L. Strange, Don Juan of Persia, A Shi’ah Catholic, 1560-1604, İngilizce Tercümesi, London 1926

Haydar'ın "*putperest*"lerin desteği ile Şirvan üzerine gittiğini, Karacadağ ve Tâliş'te "*çok kimsenin namaz ve orucu terk edip Haydar'ın kible ve mescitleri tanıdıklarını, onu mabûdları*" saydıklarını anlatır.⁽²⁹⁾

Şeyh Cüneyd bu çalışmaları sonucunda, siyasal ve dinsel etkisi Trabzon'a kadar yayılır. Sonrada Şeyh Cüneyd'in torunu Şah İsmail, yetiştirdiği halifeleri basta Osmanlı toprakları olmak üzere tüm çevre bölgelere gönderiyor ve bu halifelerin tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanıyordu. Bu halifelerin çalışmaları özellikle Osmanlı yönetimindeki Anatolia'da Şiilik için önemli gelişmeler sağlar. Osmanlı Devleti'nin şariatçı ve baskıcı yönetimi, Yakın Doğu'daki özellikle İslamiyet'e muhalif Kürdleri ve göçebe Türkmenleri Şah İsmail'e taraftar yapıyordu. Şah İsmail, Ali'yi tanrılaştırarak "*göğün ve yerin yaratıcısı*" olarak görüyordu. Kendisini de "*tanrının bir emaresi*" olarak nitelemekte, "*bir üstün insan*" olarak görmektedir. Bu düşünce ile yetiştirilen halifeler gönderdikleri bölgeler de Şah İsmail'i yüceltici çalışmalar yapıyorlardı.

Yakın Doğu'daki Kızılbaşların Safevî şahlarına ne kadar sevgi besledikleri, ne kadar bağlı oldukları Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde de görmektediriz.

Safevî Devleti'nin kuruluşunda ve sonrasında da insan gücü Yakın Doğu'daki Kızılbaşlara dayanıyordu. Devletin kurulmasından sonra da İran'a insan göçü ve nakli devam eder. Hatta Şah İsmail 1502/1503 yılında Osmanlı topraklarındaki mürîdlerinin İran'a gelmelerine için, II. Beyazıd'a gönderdiği mektupla izin verilmesini ister. Ancak Beyazıd bu izni vermez.⁽³⁰⁾

Bütün bu Safevî çalışmaları sonucu Anatolia'daki Kızılbaş Türkmenler ve Kürdistan'da ki Kızılbaş Kürdler Safevîlere yandaş duruma gelmiştir. Buna karşın Sünni Türk ve Kürdler ise Osmanlıya bağlıdırlar. Bu durumda Osmanlı Devleti, Kızılbaşlara baskı yaparken,

29- Akt. Faruk Sümer, age. s. 13, dip not 20, Alıntı; Tarih-i âlem ârâ-yı Emînî, 132a, 133b, 134a, 135b, 136a, 137b, 139a-b, 140a-b, 142b, 143a, 155b, İngilizce tercüme, s. 61-80

30- Faruk Sümer, age., s. 23, dip not 34, Alıntı; HS, s. 126-127

Safevî Devleti’de Sünni kesime baskı ve zülüm yapmaktadır. Yani Kürdistan’daki Kızılbaş Kürdler Osmanlı Devleti tarafından baskı ve katliama maruz kalırken, Sünni Kürdler ise Safevî Devleti tarafından baskı ve katliama maruz kalmışlardır.

Osmanlı ile Safevî devletlerinin Kürdlere bakışları birbirinden farklı değildir. Osmanlının Kürdlere uyguladığı iskân ve merkezleştirme politikalarını Safevî Devleti’de uygular. Özbek saldırılarına karşı önemli sayıda Kızılbaş Kürd aşiret Xorasan’da iskân edilmiştir. Doğu Kürdistan’da Türkmen aşiret iskânları söz konusudur.

Şah Abbas, otonom yapıdaki idari yapıyı merkezleştirir. Bölgelerinde kalabalık olan, nispeten güç sahibi olan oymak ve aşiretler İran içlerinde iskâna tabii tutulur. Bu durum, göçebe olan bu yapılar ile merkezi yönetimin arasında sorunlara neden olur. Bu uygulama devletin yıkılmasında bir etkidir.

Şah Abbas, Osmanlı askeri yapısındaki “*kulluk*” sistemini örnek alarak, eyaletlerin yerli halkından “*tüfenkçi*” birlikleri meydana getirir. Bunların komutanına da “*min(bin)başı*” deniliyordu.

Osmanlı’daki “*devşirme*” ne ise İran’da da “*gulam*” odur. Osmanlı da “*devşirme*” nasıl Müslümanlaştırma ve Türkleştirme kurumu ise, Sefavîlerde de “*gulam*” Şiileştirme ve Farslaştırma kurumudur. Her iki yapıda da 19. yüzyılda oluşmaya başlayan Türk ve Fars milliyetçiliğinde dinin önemli bir rolü vardır.

İran’da Fars milliyetçiliği Rıza Şah’ın İndo-Aryanizme dayalı tarih kurgusuyla oluşturduğu “*Pehlevi*”likle başlar. Fars milliyetçiliğinin gelişmesinde Şiilik önemli bir etkidir. Şiiliğin, Sünnilikten en önemli farkı; Ali’yi ve Ehl-i Beyt’i esas almalarıdır. Geliştirdikleri söylem Hüseyin, Sasani hükümdarı III Yezdigert’in kızı ile evlendiği ve imamların bu evlilikten doğduklarıdır. Ve bundan dolayı imamlarda Aryan kanı vardır/Aryan soyuna dayanırlar. Bu söylem Dersim’de böyle dile getirilmemesine rağmen yansıması; Ocak sahibi aşiretleri soylarını Ehl-i Beyt’e bağlarlar.

Keza Osmanlı da İttihat ve Terakki ile başlayan Türk milliyetçiliğinde Müslümanlık önemli bir öğedir.

II. 1. 4. Sefavî Döneminde Dersim

Safevî denetiminde olan Dersim'e Şah İsmail, İranlı bir memur atar. Bölgenin eski yöneticisi olan Şeyh Hasan, Osmanlı tarafına geçer. Selim bölgeyi alarak Çemişgezek beyliğini tekrar Şah Hasan yönetimine verir. Çemişgezek'te hâkimiyetini sürdüren Şeyh Hasan bir süre sonra ölünce yerine oğlu Sohrab, onun yerine de oğlu Hacı Rüstem geçer.

Bölgenin Osmanlı'ya bağlı hale gelmesiyle Şah İsmail, Nur Ali'yi bölgeye gönderir. Nur Ali 1512'de Sêvas, Tokat, Amasya ve Çorum Kızılbaşlarını Şeyh Hasan'a karşı ayaklandırır. Ayaklanma sonucu bölgenin yeni hâkimi Nur Ali olur. Nur Ali'nin yaptığı baskı sonucu Hacı Rüstem, Çemişgezek'i Nur Ali'ye teslim eder ve Şah İsmail'e giderek biatte bulunur. Bu biat üzerine Şah İsmail, Hacı Rüstem'i Çemişgezek yerine Basra bölgesine yönetici olarak tayin eder.

Bu sefer bölgenin Şah İsmail'in egemenliğine geçmesinden rahatsız olan II. Beyazıt 1502 yılında bölgeye bir heyet ve Çemişgezek eski idarecisi Hacı Rüstem Bey'e bir mektup gönderir. Yazdığı mektupta şöyle der; *"Kızılbaşların taraftarları Bayendriya devletine düşman oldukları ve Kürdistan vilayeti onlara çok yakın olduğu için (sizden beni) gerçek durum hakkında bilgilendirmenizi"* istiyorum^(*)

Şah İsmail'in maiyetinde bulunan Hacı Rüstem cevabi mektubunda, Kızılbaşların zorbalıklarından bahsederek, II. Beyazıt'tan Kızılbaşların kökünün kazınmasını ister.⁽³¹⁾

Bölgedeki Kızılbaşların Şah İsmail'le taraf olmaları üzerine Selim, Yakın Doğu'daki Kızılbaşların tespitini yaptırır. Müftü Nurettin Hamza'dan fetva alan Selim, Çaldıran seferine giderken geçtiği yerlerdeki Kızılbaşları kıyımdan geçirir. Geçerken Dersim'e de uğrar ve çok sayıda Dersim Kızılbaş'ını katleder.

Hacı Rüstem, Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail safında Osmanlılara karşı savaşır. Selim, savaşı kazanınca Hacı Rüstem ve Melkişi Aşire

*-Sultan II. Beyazıt'ın Hacı Rûstem Bayê Mukrî'ye gönderdiği mektubun tamamı bkz. Ferîdûn Bey, Münche'âtü-sselâtîn, İst., 1274/ 1858, 1. cilt ss. 353-354

31- Bkz. Nejat Abdullah, İmparatorluk, Sınır ve Aşiret, Çeviren Mustafa Aslan, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, 2010, İst., s. 166

ti'nden çok sayıda aşiret reisini ve Hacı Rüstem'in oğlu Pir Hüseyin ailesinden kırk kişiyi öldürür.

Pir Hüseyin Bey bu sırada Dersim dışında, Basra bölgesindedir. Pir Hüseyin Bey, kendine ve ailesine yapılanlar karşısında nasıl tavır takınacağı konusunda Memluk yöneticisi Memay Bey'e fikir danışır. Memay Bey, Pir Hüseyin'e Selim'den af dileyip biat etmesini öğütler. Pir Hüseyin bunun üzerine bölgeye dönerek o sırada Amasya'da bulunan Selim'in huzuruna çıkarak biat eder ve Selim'den Çemişgezek Beyliği'ni ister. Selim bunu kabul ederek Çemişgezek Beyliği'ni Pir Hüseyin'e verme sözünü verir.

Bu sırada Çemişgezek Beyliği Nur Ali'nin elindedir. Selim, Bıyıklı Mehmet Paşa'yı Çemişgezek Beyliğini Nur Ali'nin elinden alıp Pir Hüseyin'e verilmesi için görevlendirir. Mehmet Paşa, İdrîs-i Bedlîs'nin desteği ile Nur Ali'yi Pulus(Ovacık)'un Tekir Yaylası'nda yener veya Şeref Han'a göre Pir Hüseyin Bey bölgede topladığı kişilerle Nur Ali'yi yenerek öldürür. Böylece Çemişgezek Beyliği Pir Hüseyin'in yönetimine geçer. Pir Hüseyin Bey, Osmanlıya bağlı olarak uzun süre Dersim'i yönetir.⁽³²⁾

Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra oğulları arasında anlaşmazlık çıkar. Kendi aralarında anlaşamayınca Osmanlı yönetimi duruma el koyarak Çemişgezek Beyliği/Sancağı'nı 1541'de dört parçaya ayırarak Çemişgezek'i klasik Osmanlı sancağı haline getirir. Pir Hüseyin'in oğulları Kanuni'nin huzuruna çıkarak kendilerine iki sancak ile tımar ve zeametler verilmesini isterler. Böylece klasik Osmanlı sancağı haline getirilen Çemişgezek Beyliği ümeradan birisine tevcih edilir. Çemişgezek Kalesi de Padişah'ın mülkü haline getirilir. Pir Hüseyin Bey'in on altı oğlundan Muhammedi Mirza'ya Mazgêrd nahiyesi (Muhammedi Mirza'nın bir sene sonra ölümü üzerine geride kalan dört erkek çocuğun küçük yaşta olmalarından dolayı hasların bir kısmı kardeşi Ferruhşad Bey'e tevcih olunur.), Rüstem Bey'e de Pêrtag nahiyesi sancak haline getirilerek verilir. Diğer oğullarından Halid Bey, Yusuf Bey, Pilten Bey, Keykubad Bey, Behlül Bey, Muhsin Bey, Ferruhşad Bey, Ali Bey, Gülabi Bey, Keyhüsrev Bey, Keyperviz Bey,

32- Kaynak Şeref Han, age.

Keykavus Bey ve Yelman Bey'e ise muhtelif büyüklükte zeametler verilir. 1550'den sonra Saxman(Sağman)⁽³³⁾ nahiyesi de sancak haline getirilerek Keyhüsrev Bey'e tevcih edilir. Pir Hüseyin'in torunları; *“Padişah hazretlerine ait ve tanrı tarafından korunan topraklarda gelecekte başka bir unvan ve mertebe”* dileğinde bulunmayacaklardır.

33- Saxman konusunda Evliya Celebi şunları yazar: *“Halef İdris'in dediğine göre, Abbâsiler zamanında, Kara Âmid yani Diyarbekir meliki bu kayalarda keklik kuşu avlarken, bir kayadan sağmal sesi gelmiş. Melik hemen o kaya üzerinde kurbanlar kesmiş ve kaya da iki parçaya ayrılmıştır. Buradan bir gün bir gece Takyanos altınları akmış. Melik de o altınlar ile bu kaleyi yaptırıp adına sağmaldan değiştirerek ‘Sağman’ denilmiştir. Bitlis Han'ın dediğine göre de burayı Sağman adında bir Kürd beyi yaptırmıştır.”* (Evliya Çelebi, age., s. 173)

DERSİM'İN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

“Bir toplumu anlayabilmek, öğrenebilmek için, o toplumun kendini ifade tarzlarının tümünün öğrenilmesi gerekir; bir başka deyişle, bir toplumu öğrenmek, bir dili öğrenmek gibidir. Bu tarzlar içinde tarih ayrı bir yer tutar. Tarihin bir toplumu anlamadaki önemi bakış açısına göre değişir. Ancak tarihsicilik için tarih, bir toplum anlamının tek yoludur.”⁽³⁴⁾

III. 1. Dersim Aşiretleri

Başlangıçta Dersim’de bahsedilen on iki aşiret; büyüdükçe bölünerek çoğalmış ve bu sayının çok üstünde aşiretin oluşmasına neden olmuştur.

Kızılbaş Kürt aşiretler; Dersim’e geldiklerinde, bölgenin adı Ermenistan’ın bir bölgesi olarak “*Chonzit*”⁽³⁵⁾ olarak anılır.

Dersim: Batı Dersim; “*Şexhesen*” ve Doğu Dersim; “*Dêsim*” olarak değerlendirilebilir. Batı Dersim’de yaşayan aşiretlere ise “*Aşîrê Şexhesenû*” (Şeyh Hasanan Aşireti), Doğu Dersim’de yaşayan aşiretlere “*Aşîrê Dêsimû*” (Dersim Aşiretleri) denir.

Öncelikle bu aşiretlere ve bilindiği kadarıyla tarihlerine bakmakta yarar var.

34- Akt. Umut Özkırımlı, Milliyetçilik Kurumları, Eleştirel Bir Bakış, Doğu Batı Yayınları, Üçüncü Baskı, ağustos 2009, İst., s. 39, Alıntı; Louis Dumont, “*German Identity; Herder’s Volk, Fichtê’s Nation*” s. 116-117

35- Xozat’ın adı Urartular döneminde “*Hazanis*”dir. Daha sonra Ermeniler döneminde “*Khozan/Khoat* (Büyük kasaba) olur.

III. 1. 1. Şexhesenû/Şexhesanan/Şexheseno (Şeyh Hasanan Konfederasyonu)

Şex Hesen(Şeyh Hasan), Xorasan'dan Meletî'nin Fırat Nehri kenarında bir yere gelip yerleştiği söylenir. Bu yer Şex Hesen köyü olarak adlanır ve Şex Hesen bu köyde ölür. Bu köyde kendi adıyla bir türbe vardır. Daha sonra Pîr Usen(Pir Hüseyin) bu köyden Dersim bölgesine geçer. Dersim'de Çemişgezek Kürt Emirliği'ne kadar yükselir. Öldüğünde emirliği on altı oğlu arasında pay edilir. Pîr Usen'in oğlu Muhsin Beyi'nde beş oğlu olur. Oğullarından birinin adı Hesen'dır. Bu ikinci Hesen'in Qerebal, Abbas, Qırx ve Ferhad adında dört oğlu vardır. Bunlardan; Qerebalû, Abbasû, Qırxû ve Ferhadû aşiretleri meydana gelir. Böylece Şexhesen aşireti çok sayıda aşirete bölünür ve Şexhesen aşireti bir konfederasyona dönüşür. Aşiret genel itibarıyla Kızılbaşdır ve Kirmancca konuşur.

Bu aşiretin bölgedeki dağılımı şöyledir:

- **Aşîra Abbasû (Abbasan Aşireti);** Aşiret Aşağı Abasan ve Yukarı Abasan diye ikiye ayrılmıştır. Pulur, Pulêmurîye(Pülümür), Xozat, Kelkit/Kerkit, Aşgele(Aşkale), Gêxî/Cêxî(Kığı), Têrcan ve Erzincan'da bulunurlar.

- **Aşîra Qerebalû (Karabalan veya Karabalanuşağı Aşireti);** Pulur ve Xozat'ta bulunurlar.

- **Aşîra Ferhadû (Ferhadan veya Ferhatuşağı Aşireti);** Çemişgezek, Xozat, Pulur, Pêrtag'de bulunurlar.

- **Aşîra Qırxû (Kırgan Aşireti);** Pulêmurîye, Xozat, Pulur ve Têrcan'da bulunurlar.

Başka bir rivayete göre; Şex Hesen veya Pîr Usen yanında Kalmemator veya Seyyid adındaki hizmetçisiyle Dersim'in "*Lêrtîg*"⁽³⁶⁾ mıntikasına gelir. Usen Lêrtîg'de kalır. Hizmetçisi Kalmemator ise kendi adı ile anılan köyü kurar. Şex Hesen "*Kıncasur*"(kırmızı elbise-li) adındaki kızını Kalmemansorla evlendirir. Bu evlilikten doğan çocuklar birer kol olarak ayrılarak aşiret halini alırlar.

- **Oğlu Qal'dan Aşîra Qalû (Kalan Aşireti)**

36- Nuri Dersimi "*Lirtik*" diyor.

- Qal'ın oğlu Bal'dan **Aşîra Balû** (Balan veya Baluşağı Aşireti); Pulur, Pulêmurîye ve Erzingan'da bulunurlar
- Qal'ın oğlu Keçel'den **Aşîra Keçelû** (Keçalan veya Keçeluşağı Aşireti); Pulur, Pulêmurîye ve Erzingan'da bulunurlar.
- Qal'ın oğlu Brım'dan **Aşîr Brımû** (Briman veya Briman-uşağı Aşireti); Pulur, Pulêmuriye ve Erzingan'da bulunurlar.
- Oğlu Gew'dan **Aşîra Gewû** (Gavan veya Gavanuşağı Aşireti); Pulur ve Xozat'ta bulunurlar.
- Gew'in oğlu Arslan'dan **Aşîra Arslanû** (Arslanan veya Arslanuşağı Aşireti); Pulur ve Kemax'ta bulunurlar.
- Gew'in oğlu Beyt'ten **Aşîra Beytû** (Beytan veya Beytanuşağı Aşireti); Pulur, Xozat'ta bulunurlar.
- Gew'in oğlu Maksut'tan **Aşîra Mexsudû** (Maksudan veya Maksudanuşağı Aşireti); Pulur, Xozat'ta bulunurlar.
- Gew'in oğlu Pezgewr'dan **Aşîra Pezgewrû** (Pezgoran veya Pezgoranuşağı Aşireti); Pulur ve Erzingan'da bulunurlar.
- Oğlu Qoç'tan **Aşîra Qoçû** (Koçan Aşireti)
- Qoç'un oğlu Qoz'dan **Aşîra Qozû** (Koçan veya Koçuşağı Aşireti); Pulur, Xozat ve Çemişgezek'te bulunurlar.
- Qoç'un oğlu Reşîk'ten **Aşîra Reşîkû** (Reşikan veya Reşikuşağı Aşireti); Pulur ve Çemişgezek'te bulunurlar.
- Qoç'un kızı Şem'den **Aşîra Şemû** (Şemikan veya Şemiuşağı Aşireti); Pulur ve Çemişgezek'te bulunurlar.
- **Aşîra Laçû** (Laçin veya Laçinuşağı Aşireti); Pulur ve Xozat'ta bulunurlar.
- **Aşîra Aşurû** (Aşuran veya Aşuranuşağı Aşireti); Pulur ve Erzingan'da bulunurlar.
- **Seyyid Kemal Uşağı Aşireti**; Pulur ve Pulêmurîye'de bulunurlar.
- **Aşîra Nenîkû** (Nenikan Aşireti); Çemişgezek ve Pulur'da bulunurlar.
- **Aşîra Pîlvenkû** (Pilvenk Aşireti); Xozat, Pulur, Pêrtag, Mazgêrd ve Kelkit'te bulunurlar.

III. 1. 2. Aşîra Desimû (Dersim Aşiretleri)

Aşîra Demenû (Demanan Aşireti)

Pulur, Mazgêrd, Xozat, Erzingan, Sêvas ve Çolemerîk(Hakkari)'de bulunurlar. Dersim'de yaşayanlar Kızılbaş dırlar ve Kirmancca konuşurlar. Sêvas'takiler Kızılbaş dırlar ve Kurmancca konuşurlar. Wan(Van) ve Çolemerik'dekiler ise Müslüman dırlar ve Kurmancca konuşur.

Aşîra Heyderû (Haydaran Aşireti)

İran içlerinden Wan ve Beyazıd bölgesine, oradan da Dersim'e geldikleri söylenir.

Qisle(Kızılkilise), Mazgêrd, Pulêmurîye, Têrcan, Wan, Beyazıd, Agirî(Ağrı), Erdiş/Erciş, Panos(Patnos), Doğu Kürdistan'da (Ermenistan platosundan Xoy(Hoy)'a kadar) ve Güney Kürdistan'da bulunurlar. Dersim'e gelenler Kızılbaş dırlar ve Kirmancca konuşurlar. Güney Kürdistan'dakiler Müslüman ve Sorani diyalektini, diğer bölgelerdeki Heyderanlar ise Müslüman dırlar ve Kurmancca konuşurlar.

Aşîra Xıranû (Hıran Aşireti)

Eski çağlarda Hazar Denizi'nin güneydoğu bölgesine "*Hyrkania*" denilmektedir. Bu bölge ile iç içe "*Khra*" adında bir bölge vardır. Xıranların bu bölgeden Dersim'e geldikleri söylenir. Xormek(Hormek) aşireti ile kardeş aşiretlerdir.

Pertag, Gımgım(Varto), Harran, Kanireş(Karlıova), Erzingan, Têrcan, Gêxî/Cêxî, Mazgêrd'te bulunurlar. Kurmancca konuşurlar.

Aşîra Xormekû (Hormek Aşireti)

Delihasanlar aşiret boyundan iki kardeş; Alidost ve Cafer. Alidosttan Xıran aşireti, Caferden Alhas aşireti oluşur. Xormek adı Bagin/Baxîn mıntıkasında bulunan "*Gomê Xormekî*"(Xorinek Komu)'nden gelmektedir. Buraya yerleşen Alhas aşiretinin koluna bu yerden dolayı Xormek denmiştir. 1600 yıllarından sonra buradan çeşitli yerlere dağılan/gidenler Xormek adıyla anılmışlardır.

Sêwreg(Siverek)'in Arxwas(Kümekonak) Alhas köyüne yerleşen Pîranların Alhas kolu komşuları Halîkan aşiretiyle yayla ve mera meselesinden dolayı aralarında adam öldürme olur ve kan davası meydana gelir. Sonuçta Hacı Ömer ailesi bölgeyi terk ederek yakın bir akraba grubu olan Elbistan/Albistan'a göç ederler. Bir kısmı ise Sêwreg'te kalır. Elbistan'da bir kız kaçırma olayından dolayı Ömer'in oğlu Memed, Elbistan'ı terk ederek Dersim'e gitmeye karar verir. Çemişgezek'te asker ile aralarında çıkan çatışmada askerleri öldürmeleri ile Dersim'e sığınır. Baxîn'in Xormek Komu'na yerleşirler. Buradan Civrak ve Balix köylerine giderler. Buradaki Ermenilerin engellemelerine rağmen buraya yerleşirler. Heyderanlar ile aralarında oluşan kavgadan dolayı Memed Axa ailesi ile birlikte Civrak'ı terk eder. Gêxî/Cêxî'nin Perîcan köyüne gider. Bunlar burada Perîcanlar olarak anılırlar. Bu zamanla değişerek Pircan olur. Burada beş yıl kaldıktan sonra Gimgim(Varto)'a geçer. Gimgim'da Kulan köyü ile Gundemir arasına yerleşirler. Oradan Ustukran köyüne giderler. Oradan da Rakasan köyüne yerleşirler.

Asker öldürmeden dolayı Memed Axa idama mahkûmdur ve aranmaktadır. Gimgim'da Mûş(Muş) Sancak beyi ilişkisi ve çevre aşiretlerin desteği ile idam hükmü kaldırılarak Memed Axa af edilir.⁽³⁷⁾

1628'de Civrak, Balix ve Gomê Xormekî, Alîkan kolu Erzingan'nın Sîlepur bucağının Büyükköy, Dalav ve Şavşak köylerinde, Pircan kolu; Hesên Alî emrinde Têrcan; Mağara, Küçük Ağa, Gökpınar köyleri ve Tanyeri bucağına dağılırlar. Têrcan ovasına oradan da Gimgim'in Ustukran bucağına bağlı Fakasan, Tatun ve Kûzûk köylerine, Zormemet kolu; Ustukran bucağının Badun ve Civrak köylerine, Bali kolu; Qercanis(Refahiye)'nin Kırıktaş, Kürtlik, Alacahan, Gümüşkar bucağı, Gureliki, Akçahan, Îlîç(Kuruçay)'ın Halitlar, Gavuryurdu ve Eskikonak köylerine, Karadavut kolu; Ustukran bucağının merkezine yerleşirler.

Erzingan ve Dersim'de ki Xormekanlar Kızılbaş dırlar, Kirmancca konuşurlar. Çevlîg, Gimgim ve Xinis(Hınıs)'ta ki Xormekanlar Kızılbaş dırlar, dil olarak ise hem Kirmancca hem de Kurmancca konuşurlar.

37- Kaynak Mehmet Teker, Kürt Tarihinde Xormek(Alhas) Aşireti, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Mart 2006, Ankara

Aşîra Karsanû (Karsan Aşireti)

Moğol akınları döneminde Şadililerle beraber Qars/Qers(Kars)'a geldikleri, oradan da Dersim'e geldikleri söylenir.

Qisle(Kızılkilise), Pulêmurîye, Gêxî/Cêxî, Erzingan ve Têrcan'da bulunurlar. Kirmancca konuşurlar. Gêxî/Cêxî'da yaşayanlar ise Kurmancca konuşurlar.

Aşîra Balavanû/Bolevanu (Balaban Aşireti)

Pulêmurîye, Xınıs, Meletî, Erzingan, Têrcan, Ruha(Urfa) ve Kırşehir'de bulunurlar.

Aşîra Sixmemedû (Şeyh Mehmadan Aşireti)

Pulêmurîye, Qisle(Kızılkilise), Mazgêrd, Erzingan ve Têrcan'da bulunurlar.

Aşîra Lolû (Lolan Aşireti)

Xorasan'dan Erzingan-Pulemuriye'ye geldikleri buradan Gim-gim'a geçtikleri söylenir.

Qisle(Kızılkilise), Pulêmurîye, Çemişgezek, Aşgele, Mazgêrd, Erzingan, Bayburt, Kelkit, Erzîrom, Têrcan, Çewlig, Xinis, Gimgim'da yaşayanlar Kızılbaş dırlar ve Kirmancca konuşurlar. Demekriyan (Kürd-demirkapı/Eskidemirkapı/Göle), Selim, Wan, Çolemerik'te yaşayanlar Müslüman dırlar ve Kurmancca konuşurlar. Güney Kürdistan'da bulunan Lolalar Müslüman dırlar ve Soranice konuşurlar.

Aşîra Çarekû (Çarekan Aşireti)

Pulêmurîye, Têrcan, Erzingan, Gêxî/Cêxî'da bulunanlar Kızılbaş ve Kirmancca konuşurlar. Depe(Karakoçan) ve Palî(Palu)'da bulunanlar Müslüman dırlar ve Kurmancca konuşurlar.

Aşîra Moskû/Maskû (Maskan Aşireti)

Gêxî/Cêxî, Qisle(Kızılkilise), Pulêmurîye ve Erzingan'da bulunurlar.

Aşîra Butkû (Butkan/Butikan Aşireti)

Kemax, Erzingan, Erzîrom, Maraş, Gêxî/Cêxî ve Xinis'ta bulunurlar. Kimileri Kirmancca, kimileri Kurmancca konuşurlar. Bazıları Kızılbaş bazıları ise Müslüman dırlar.

Aşîra Şawalu (Şavalyan Aşireti)

Pulêmurîye, Gêxî/Cêxî, Erzingan ve Têrcan'da bulunurlar.

Aşîra Usîvû (Yusufan Aşireti)

Qisle(Kızılkilise), Pulêmurîye, Mazgêrd ve Palî'da bulunurlar.

Aşîra Millû (Milkan/Milli/Milan Konfederasyonu)

Mil ailesine mensup elli beş kabile Dersim'den ayrılarak Elcezire'nın kuzey bölgesine gitmişlerdir. Bu göç Abbasi döneminde ve kısmen de Sultan Selim döneminde olmuştur.

Dersim'de, Fırat'tan Merdîn(Mardin) ve Cebel Sincar'a kadarki bölgede, Urmiye Gölü'nün kuzeybatısında, Salmas'tan Xoy'a kadarki bölgede, Cihanbeyli(Esbikeşen)'de, Çorum'un batısında, Yunak ile Polatlı arasında Millan aşiret konfedarasyonuna mensup aşiretler bulunur.

Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, Milli aşireti hakkında şunları yazar:

"...Millili aşireti Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun en büyük aşiretlerinden birisidir. Bazı yerlerde Milli, bazı kaynaklarda ise Millili biçiminde yazıldığı görülmektedir. Birçok yerde 'Ekrad-i Millili' şeklinde geçmektedir."⁽³⁸⁾

Aşiret Kurmancca konuşmaktadır. Ancak Dersim ve Têrcan'da yaşayan Millanlar Kızılbaş ve Kirmancca konuşurlar. Kürdistan'ın diğer bölgelerindeki Millanlar ise Müslüman dırlar ve Kurmancca konuşurlar.

38- Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, age., s. 77

Aşîra Sınemıllı (Sinemilli Aşireti)

Milli konfederasyonuna ait bir aşirettir.

Aşîra Arezû (Areyan Aşireti)

“*Ari*” kelimesi İran, Hindistan, Yakın Doğu, Orta Doğu ve Avrupa’da yaşamış topluluklar için kullanılmıştır. Zend-Avesta metinlerinde “*Ariler tohumu*” adına rastlanır. Yunanlılar “*Arioi*” adında bir halktan bahseder. Dara, Bisutun ve Persapolis yazıtlarında kendini “*Ari soylu*”, “*Arya*” olarak yazmıştır. Dara’ya göre Zerdüşt’ün tanrısı Ahura Mazda, “*Arilerin Tanrısı*”dır. Hintlerde kendilerine “*Arya*” demişlerdir. Hintlerin dini kitabı “*Rıg-Veda*” ya göre bu kitabın diline mensup olanlara “*Arya*” denmiştir. Ülkelerine de “*Arya-Varta*” denilmiştir. Ari kelimesi çeşitli dillerde yakın anlamlarda kullanmasıyla er, erkek, cesur, asil, güç, kuvvet, ırk anlamlarını kapsar. Hititler (MÖ. 2000) tanrıları için “*Arinna tanrıçası*” adını kullanmışlardır. Mitaniler de tanrıları için aynı terimi kullanmışlar.

Qisle(Kızılkilise), Mazgêrd, Pulêmurîye, Kelkit, Erzingan, Xınıs, Erzîrom ve Têrcan’da bulunurlar. Genel itibariyle Kızılbaş dırlar ve Kirmancca konuşurlar

Aşîra Şadû (Şadîyan/Şadîlî/Şeddadî Konfederasyonu)

Şadîler, Azerbaycan ve Aran’da Şaddadi devletinin kurucularıdır. 13. yüzyılda Selçukların Yakın Doğu’ya gelişlerinde Gence, Kafon, Gökçe çevresinden Eriwan’a, Alagöz eteklerine, Ani, Qers çevresine oradan da Agırî, Erzîrom, Erzingan, Mûş, Çewlig, Dersim, Sêvas, Xarpêt, Maraş(Markasi), Ruha ve Adana’ya kadar yayılırlar. Selçukîlerle gelen Şeddadîler bu bölgelerin bir kısmında kaldılar.

Dersim bölgesinde Mazgêrd, Qisle(Kızılkilise), Gêxî/Cêxî, Kemax, Îlîç ve Qercanis(Refahiye)’de bulunurlar. Dersim bölgesinde yaşayan Şadîlîler Kızılbaş dırlar, Kurmancca ve Kirmancca konuşurlar, Maden’de kiler Müslüman dırlar, Zazaca konuşurlar. Diğer bölgelerdeki Şadililer ise Müslüman dırlar ve Kurmancca konuşurlar. Ermenistan’da bir kısım Êzîdî inancına mensup Şadîlîler vardır.

Aşîra İzolû (İzol Aşireti)

Çivi yazılı tabletlerde Merdîn ve çevresine “*İzala*” denilmektedir. Sonra Diyarbekir, Ruha ve Merdîn yöresine “*İzala*” denmiştir. İzoli adı tek bir aşiret için değil, bölgede yaşayan tüm halklar için kullanılmıştır. İzoli halkı bu bölgeden Dersim (Mazgêrd, Gêxî/Cêxî), Xarpêt, Hısn-ı Mansur(Adıyaman), Meletî ve Sêvas’a yayılmışlardır.

Dersim’de yaşayan İzollar Kızılbaş ve Kurmancca konuşurlar. Diğer bölgelerde yaşayan İzollar Müslüman dırlar ve Kurmancca konuşurlar.

Aşîra Baxtîyarû (Bahtiyar/Bahteran Aşireti)

İran’da yaşayan büyük bir aşirettir. İran’dan Kürdistan’a yayılmışlar.

Dersim’deki Baxtîyarlar Xozat ve Pulus’da yaşarlar. Buradaki Baxtîyarlar Kızılbaş ve Kirmancca konuşurlar. İran’da yaşayanlar ise Müslüman veya Yarasandırlar ve Goranice konuşurlar. Ancak buradaki Baxtîyarların çoğu asimile olup Farslaşmıştır.

Aşîra Rutû (Rutan Aşireti)

Baxtîyar aşiretinin bir alt koludur. Pulêmurîye, Erzingan, Merdîn ve Derik’te bulunurlar. Pulêmurîye ve Erzingan’da yaşayanlar Kızılbaş ve Kirmancca konuşurlar, Merdîn ve Derik’te yaşayanlar Müslüman dırlar ve Kurmancca konuşurlar.

Aşîra Alû (Alan Aşireti)

“*Alan*” adı Sankritcedir, uzak, ayrılmış anlamındadır.

Cemal Reşid Ahmed, Alanlar hakkında şunları yazar:

“MÖ. 1. yüzyılda Don ırmağı çevresinde yaşarlar. Cin kaynaklarında bunlardan An-t-sain, A-l’an, Alang olarak bahsedilmektedir. Alan adı hakkında değişik görüşler vardır. ‘Alan’ adı Kuzey İran’da Ari’nin karşılığıdır. Romalılar bunlara Alani, Bizanslar ise Alanoi demektedirler. Alanların Acem kökenli olduğu ve MS. 375’de Hun akınlarından dolayı önce Kafkasya’ya oradan da Kürdistan’a geçerler. Gürcü,

Ermeni, Kürt ve Rum gibi Kafkasya ve Trans Kafkasya halklarıyla dini, iktisadi ve siyasi ilişkiler kurdular. Bir kısmı bu halklar arasında asimile oldular. Asimile olmayan bir kısım ise Gürcülerce 'Ows-Etti' olarak tanındılar. 'Ows-Etti' kelimesi, 'As' kelimesinden gelişmiş, ancak aslında 'Aorsi'den türemiştir. Dolayısıyla Rus ve Gürcüler gibi kavimlerin yanında Osset ya da Osetini olarak tanındılar. ”⁽³⁹⁾

Jordes, “*Gotlar Tarihi*” adlı eserinde Alanlardan bahseder. Bizans, Arap, Fars ve Çin kaynaklarında da Alanlardan bahsedilir.

Yunanlı tarihçi Herodot’a göre; bunlar milattan 1000 yıl önce Kürdistan’da bir devletçik kurarlar.

Alanlar 8. ve 9. yüzyıllarda Dinyeper ile Don nehirleri arasında Hazar yönetiminden bağımsız olarak Oss devletini kurarlar.

Batıya gelen Alanlar ise Bizans İmparatorluğu’nun sınırları içine girerek imparatorluğu ve Hristiyanlığı savunurlar. Batıya giden Alanlar ise batılı topluluklar arasında asimile olurlar.

Kuzey Karadeniz üzerinden Avrupa’ya giden Alanlar ise buradan İberik Yarımadası’na ve Kuzey Afrika’ya kadar inerler.

İslamiyet’ten önce Alanlar Hristiyan dırlar. İslam döneminin başlangıcıyla Kafkasya’da ortaya çıkarlar.

Sultan Sancar, Kürdistan bölgesinin ilk eyaletine “*Alani*” adını vermiştir(13. yüzyılda). Bu yüzden Kürdistan’daki Erdelan bölgesi eskiden “*Erd’ê Alan*”(Alan Toprağı) adıyla anılır.

13. yüzyılda Doğu Avrupa’yı gezen William of Rubruk bunlardan “*Alan veya As*” halkından söz eder.

Rus kaynaklarında Alanlar “*Yasi*” olarak geçer.

İskit, Kimer ve Sermatlar Alanların atalarıdır. Günümüzde Orta Kafkasya’da iki özerk bölge olan; Rusya Federasyonuna bağlı Kuzey Osetiya Cumhuriyeti ve Gürcistan’a bağlı Güney Osetiya Cumhuriyetinde yaşayan Ossetler Alanların torunlarıdır. İskit, Sarmat, Saka, Mesagat ve Alanlardan geride kalanlar bunlardır.

Serdeşt yakınlarındaki Beytuş’ta yaşayan Biraxali ve Begzade aşi-

39- Cemal Reşid Ahmedi, Ataların Karşılaşması, Çeviren Sıraç Direk, Avesta Yayınları Birinci Baskı 1998, İst., s. 85

retleri kendilerini Alan aşireti soyundan geldiklerini iddia ediyorlar. Vezne ve Serdeşt bölgelerinde bulunan Biryaci ve Milkari aşiretlerinden ayrılan Sosini kabilesinin bir obası “*Alan*” adını taşımaktadır. Suleymanîye’nin güneyinde Şehrezur bölgesinde Alan Seuwil denilen bölgede Alan köyleri vardır.

Mazgêrd, Qisle(Kızılkilise), Erzingan’daki Alanlar; Kızılbaş ve Kirmancca konuşurlar. Çewlig’dekiler Müslüman dırlar, Zazaca konuşurlar. Çad(Çat), Wan, Vostan/Vestan(Gevaş) ve Doğu Kürdistan’da yaşayan Alanlar Müslüman dırlar ve Kurmancca konuşurlar. Güney Kürdistan’da yaşayanlar ise Müslüman dırlar ve Soranice konuşurlar,

Aşîra Sakakû (Şavak Aşireti/Şikaklar/Şavaklar)

Osmanlı tahrir defterlerinde “*cema’at-i Şakaki*” veya “*Şikaki*” ya da “*Şafak*” biçiminde geçen cema’atın (aşiretin) Şavaklar olduğu anlaşılmaktadır. Göçebe bir aşirettir. Kurmancca konuşurlar, Bir bölümü Kızılbaş, bir kısmı Müslümandır. İran Kürdistan’ın kuzey kesiminde yaşayan ve Kurmancca konuşan Şikaklar ile aynı aşiret olup olmadığı hakkında net bir bilgi olmamasına rağmen, Osmanlı belgelerinde; “... *Milli aşireti ile birlikte Badıllu (Batılu), Zerci (?) ve bunlara tabii Şekakî, Beyzeki, Şarkıyanlı ve Şarkıyan Beyzeki kabileleri, yaylak bahanesiyle 1718 yılında Aezurum taraflarındaki Hınıs, Tekman, Pasin, Kiğı ve Tercan sancakları dahilindeki köyleri yağma etmeleri için çalışmalar yapılmıştır.*”⁽⁴⁰⁾ denilmektedir.

Dersim aşiretlerinin tarihi hakkında çok az yazılı belge vardır. Var olan şecereler çok miktarda düzmece bilgi içerdiğinden bunların tümüyle doğru kabul edilmesi mümkün değildir. Mutlaka bu bilgilerin ikinci bir kaynaktan doğrulanması gerekmektedir. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Dersim aşiretlerin tarihleri irdelendiğinde çoğu aşiretin -şimdi Dersim’de mevcut olan aşiretlerin hemen hemen hepsinin- Dersim dışından bölgeye geldikleri ortaya çıkıyor.

Söz konusu şu anda mevcut aşiretler, Dersim’e geldiklerinde bölgenin demografik yapısı ihtimalen şöyledir; Dîvrîgî(Divriği) bölgesin-

40- Akt. Yusuf Halaçoğlu, XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK. Ankara 2009, s. 136, Alıntı; MAD, nu. 8458, s. 193

de Bizansla çatışma halinde olan Pavlakiler, Dersim ve Pêrî vadisinde Ermeniler ve Êzîdî Kürdler.

Şu anda Dersim’de mevcut aşiretlerin ne zaman Dersim’e geldikleri konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Munzur Çem bu konuda şunları yazıyor:

“Çarlık Rusya’sı Coğrafya Kurumu (ZIRGO) ’na ait belgeler arasında yer alan 1863 tarihli ‘Dersim Kürdleri’ başlıklı raporda ‘Kürdlerin bölgeye yerleştiği dönemi kesinlikle tespit etme olanağı yok. Tahminlere göre, bu dönem Ermenistan’ın yıkıldığı zamana rastlar...’ deniliyor.”⁽⁴¹⁾

Ancak bu geliş, tarihin iki döneminde yoğunlaştığı sonucuna varabiliriz.

Bu dönemlerden ilki Arap-İslam Ordusu’nun Kürdistanı işgal ettiği 7. yüzyıldır. Güneyden Kürdistan’a giren Araplar kuzeye doğru ilerledikçe Orta ve Doğu Kürdistan’daki Dimilî Kürt aşiretler kuzeybatıya doğru göç ederler, bunlardan bir kısmı da Dersim’e sığınır.

İkinci göç dalgası ise 12. yüzyılda Xorasan’dan gelen aşiretlerdir.

Nuri Dersimi’ye göre; bu dönemde Xorasan’dan birçok Kürt aşiretti Dersim’e gelir. Bu aşiretler; Şexhesenan, Kureyşan, Xormekan, İzolan, Şadyan, Karsanan, Millan ve Bamasuran aşiretleridir. Bu aşiretlerin başındaki halifeleri Kureyş ve Bamasor olduğunu ve bu aşiretlerin Xorasan’dan Dersim’e geldiklerinde, tamamen Dimilîkî konuştukları ve *“Bu sebeple Dersim’de diğer Seyyitlere nazaran, bu güne kadar Kureyşan ve Bamasuran seyyitleri Alevilik Gülbeng’ini akıcı bir üslupla ve pek eski Zaza diliyle konuşurlar ve asla Türkçe konuşmazlar.”* demektedir ve Dersim’e Kızılbaşlığı bu aşiretler ve halifeleri yaymaya başladığını yazar.⁽⁴²⁾

Xorasan’dan gelen bu grup ise büyük bir ihtimalle Yarsan(Ehl-i Hak) inancına sahiptirler. Êzîdîlik ve Yarsanlık ise bir Kürt inancıdır.

41- Akt. Munzur Çem, Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği (Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş), Vate Yayınları, 2009, İst., s. 559 -560, Alıntı; Dersim Kürdleri, ZIRGO, Kont Bestujev nezareti altında, Sankt- Petersburg, 1863; Cilt I. Coğrafya Vakıaları, s. 5-12, Rusçadan çeviren Sabri Hasoli, Averianov Yuri, Munzur Dergisi, Ankara, Sayı 22

42- Nuri Dersimi, age., s. 23

Suat Parlar, Pavlakilik, Ehl-i Hak, Êzîdîlik ve Türk dervîşliği konusunda şöyle der:

“Pavlakilik, Türk dervîşliği ve Yezidilik arasında iç bağlantılar vardır. 14. yüzyılda Türk şairlerinin kullandığı Çalab, Tanrı ve Tanrı yolunu tutmuş anlamına gelen Çelebi deyimleri, Kürdlerden Türklere geçer. Büyük İslâm tarihçisi Barthold da İslâm Ansiklopedisi’nde; ‘Kürt paganizmi, Müslümanların dinsel yaşamı ve özellikle Anadolu dervîşleri üzerinde kesinlikle etkili oldu. Ehl-i Hak adı altında İran’da çok yayılmış olan Kürt tarikatı da bunu doğrular.’ der.”⁽⁴³⁾

Müslümanların bölgeye gelmelerinde Pavlakiler Bizans’a karşı Müslümanlara yardımcı oldular. Sonrasında Türkmenlerin bölgeye gelmesiyle Pavlakiler, Ermeniler ve Kürdler Bizans’a karşı Türkmenlerin yanında yer alırlar.

Asıl itibariyle Kürdistan’ın yabancılar tarafından işgale başlamasıyla, Dersim coğrafi yapısı gereği her dönem bir sığınma yeri olmuştur.

Daha sonraki süreç konusunda Ayşe Hür şöyle der:

“Dersim öte yandan Ermenilerinde vatani. Hatta, Ermeni araştırmacı Kevork Hlaçyan’a göre, 1600 yıllarda Anadolu’yu alt üst eden Celali isyanların yarattığı ortamdan rahatsız olan Dersimli Ermenilerin bir bölümü güven içinde yaşamak için dini liderleri Der Simon öncülüğünde topluca Aleviliğe geçmişler, ancak Surp, Sarkis, Gağant, Zadik, Vartavar gibi eski inanç ve geleneklerini kendi içlerinde devam etmişlerdir. Halaçyan, Desim adının kökenini Der Simon’a bağlar.”⁽⁴⁴⁾

16. yüzyılda Kürdistan Osmanlı-Safevî arasında bir tampon bölge ve savaş alanıdır. Kürdler feodal yapı itibarı ile kâh Osmanlı yanında kah Safevî yanında yer almışlardır. Bu dönemde Osmanlı baskısından Çemişgezek, Qaraçor ve Çarsancaq, Mazgêrd ve Palî arasındaki böl-

43- Suat Parlar, Türkler ve Kürdler, Bağdat Yayınları, Birinci Basım, Eylül 2005, İst., s. 148-149

44- Akt. Temel Demirer, Hrant’ın Katil(ler)i, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, Şubat 2009, İst., s. 247, Alıntı; Ayşe Hür, “Dersim, Haygaz ve Bedros’un Hikâyesi”, Radikal İki, 9 Eylül 2007, s. 6

gelerindeki bir kısım Kürdler Xorasan'a göç etmişlerdir.

Martin van Bruinessen bu göçü şöyle değerlendirir:

"...İran'ın Kuzeydoğu eyaleti kuzey-doğu Horasan'da birkaç yüz bin Kürt yaşamaktadır. (...) Şadlû, Zefiranlû ve Keyvanlû. Kullandıkları dil Kurmanci'dir, (...) Özgün gelenekleriyle Çemişgezek diye adlandırılan geniş aşiretten gelmekte. Çemişgezekliler buraya, 1600'de Şah Abbas tarafından Özbek ve Türkmen'lere karşı sınır korumacılığı için gönderildiler. Daha küçük gruplar, bir süreden beridir buralara yerleşmiş durumdadır zaten. Geriye kalanlar da daha sonra, gene Şahlar tarafından oraya gönderilmişlerdi."⁽⁴⁵⁾

Safevî, şahları tarafından kuzey Xorasan'a yerleştirilen ve kuzeydeki Özbeklere ve Türkmenlere karşı kullanılan Dersim kökenli bir Kızılbaş Kürt aşiret topluluklarından bir bölümü, savaş sonrası barış aşamasında eski topraklarına geri dönüyorlar.

"Gerçekten bugünkü aşiret olayına bakılırsa, Horasan'daki aşiretlerinki buradaki iki aşiret konfederasyonundan biri Zafiranlû (Çemişgezek), diğeri Şadlû'dur. Birincisi Dersim'in Çemişgezek, öteki Şadyan aşiretiyle bağlantılıdır. Aşiret alt birimleri Dersim'in yansıması gibidir."⁽⁴⁶⁾

Dersim aşiretlerin temel özelliklerden biri Kızılbaş olmalarıdır. Yalnızca Çemişgezek ve Pêrtag'de Müslüman Türk aşiretler ve Müslüman Şavak aşireti vardır. Kızılbaşlık inancından önceki Êzîdî ve Yarsan inancına sahip olan bu aşiretler gördükleri baskılardan dolayı inançlarının yerlerine egemen dinin bazı önemli figürlerini ve ritüellerini kabullenerek takiiye yapmak zorunda kalırlar. Ancak bunları kabul etmelerine rağmen Dersim toplumu kendi inançlarında yer alan güneş, ay, kaya, dağ, ziyaret, Xızır, cem gibi öğeler yer almaya devam eder. Toplum tarafından bütün Dersim coğrafyası kutsal hale getirilmiştir.

Dersim'de çok sayıda ziyaret vardır. Hemen hemen her dağ ziya-

45- Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet, Çeviren Banu Yalkut, 6. Baskı, 2010, s. 213

46- Akt. Munzur Çem, Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği (Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş), Vate Yayınları, 2009, İst., s. 263, Mehmet Bayrak, Azadî Gazetesi, 12-18 Şubat 1995 ve 19-25 Şubat 1995

ret yeridir. Ayrıca “*keramet sahibi*” zatların türbeleri veya türbeleri olarak kabul edilen yerler, su kaynakları ziyaret olarak görülür. (Munzur Baba, Düzgün Baba, Sultan Baba gibi) Dersim’liler zaman zaman, hastaları iyileşmesi, isteklerinin yerine gelmesi için “*kutsallığı*” nedeniyle bu ziyaretlere giderek burada adak adarlar ve kurban keserler. Bu kutsal olarak kabul ettikleri öğeler ile ilgili söylenceleri, mitleri vardır. Tek geçim kaynakları olan hayvancılık önemli bir yer teşkil eder ve mitoslarında yer alır.

Antik Mezopotamya’da özellikle Sumerler bazen kral mezarının üzerinde veya yanında bir nevi cenaze mescidi/odası inşa etmiş ve bu oda bir mecra ile mezara bağlanmıştır. Krallar aynı zamanda tanrı olarak görüldüklerinden burası kutsal bir mekân olarak kabul ve işlev görmüştür. Keza Kiş’te alta mezarlar, üstte tapınak işlevi gören yapı ortaya çıkarılmıştır. Dersim’de ki bu türbe kültürünün çok tanrılı Mezopotamya inançlarından kaynaklandığı ihtimal dahilidir. Ayrıca hep Karakoyunlu ve Akkoyunlulara atfedilen koç figürleri, Sumerlerde de vardır.

Aşiretler Dersim’e geldiklerinde, buralarda Ermeni ve Rumlar, özellikle de Ermeniler yaşamaktadır. Bunun en büyük kanıtı bölgedeki çoğu coğrafi yer ve köy adlarının Ermenice olmasıdır.

Tarihsel süreç içinde baskı ve şiddetten dolayı Dersim’e gelen aşiretler, burada yaşayan ve kendilerine “*milleto qan*”(eski millet) dedikleri Ermenilere saygı göstererek ve aralarında bir egemenlik çatışmasına girmeden ele geçirilmesi zor olan bu bölgede kendilerine göre bir düzen yaratırlar.

On altıncı yüzyıl Osmanlı belgelerinde % 70-80 arasında gösterilen Hristiyan nüfusun sürekli olarak azaldığını görüyoruz. Rusların Erzingan’ı almaları sırasında Dersim’de kayda değer bir Ermeni nüfus artık yoktur ve bundan dolayı bu dönemde yerel bir Ermeni hareketi göremiyoruz. Bölge tamamen Kızılbaş Kürd aşiretlerin denetimindedir. Zira Kızılbaş Kürd aşiretlerin denetimi çok önceden beri vardır. Burada şu soru akla gelebilir. Başlangıçta Ermenilerin çoğunlukta olduğu bu bölgede nasıl oldu da bu aşiretler kendilerine ait bir düzen kurdular? Bu başlı başına araştırılması gereken bir konu, ancak burada bu soruya kısaca bir cevap vermek gerekirse; gelen aşiretler

Müslüman olmak istemeyen, bundan dolayı buraya gelmiş/sığınmış direngen, kendi içlerinde örgütlü, silahlı yapılardır. Bu özellik, Ermenilerden daha güçlü olmalarını sağlar. Zamanla merkezi otoritenin kendilerine ulaşamadığı için ve yeni gelenler ile daha da güçlü hale gelirler. Kendileri Müslümanlaşmadıkları gibi, Ermenilerden etkilenecek bazı ritüeller almalarına rağmen Hristiyanlaşmazlar. Bunun tersine Ermeniler Kirmanlaşır.

III. 1. 3. Ocak Sahibi Aileler veya Seyyid Aşiretler

Dersim'in "*Kirmancîya Ma*" dedikleri toplumunun hiyerarşik sosyal yapısında en üstte Ocak sahibi aileler veya seyyid aşiretler yer alır. Adına pîr denilen bu ocak sahibi şahıslar, toplumda adaleti sağlayan ve diğer tüm sosyal sorunların çözümünde yer alan, saygı gören kişilerdir. Pîrler bu sorunları genellikle adına "*cêm*" denilen dinsel toplantılarda ele alır ve çözümlerler. Ayrıca "*cemaat*" usulü ile de bu sorunlar çözülür. Ancak her türlü sorunun, davanın ele alındığı yer pîr tarafından kontrol edilen ve yönetilen cem meclisleridir. Sorun bu cem meclisinde konuşulur, tartışılır, taraflar "*dara*" kaldırılarak ifadeleri dinlenilir ve sonuçta karara varılır. Verilen en ağır ceza toplumdan dışlama olan "*düşkün ilan etme, lanetleme*"dır. Bu ceza dışında pişmanlık, özür dileme, bedel ödetme gibi cezalar söz konusudur. Cezayı veren ve af eden şahıs pîrdir.

Söz konusu Dersim'deki bu yapı, Zerdüştlük dönemindeki yapıya benzer. Zerdüşt dininde adına "*muğ*" denilen inanç temsilcileri vardır. Muğ olmak için mutlaka bir muğ oğlu olmak gerekir. Yani muğlukta, pîrler gibi babadan oğula geçer ve toplumda bir özel statüleri vardır. Muğlar, Matalar zamanında devlette birinci derecede nüfuzlu idiler. Devlet teşkilatında yer alırlar ve toplumda özel bir statüye sahiptirler.

Ayrıca Êzîdîlikte de pîrler vardır ve bunlar yol ve erkân gösterirler, dini törenlerin düzenlemesinde şeyhlere yardım ederler. Pîrler ancak kendi sınıfından biriyle evlenebilirler.

Êzîdî'de de de pîr ve şeyhler yılda bir kez müritlerin evlerini ziyaret eder, bu ziyaret sırasında kendilerine "*risim*" (yıllık hak) verilir. Bu

hak para, hayvan veya eşya olabilir. Buna karşılık şeyh ve pirler, müritleri için dua ederler.

Dersim’de devlet hâkimiyeti olmadığı için, devlet hukuku yerine bu Dersim’in kendine özgü hukuk sistemi işler.

Bu konuda Vecihi Timuroğlu şunları yazar:

“Aşiret toplumlarında geçerli hukuk usulleri burada da geçerli. Cemaat usulü, kişinin işlediği suçun ya da kişiler arası anlaşmazlıkların, hatta aşiretler arası uyuşmazlıkların seyyidin huzurunda toplumun ileri gelenlerince ve törelere göre çözümlenmesidir. Buna aşiret hukuku diyebiliriz.”⁽⁴⁷⁾

Bu inanç kurumunu biraz irdelersek; ocak sahibi kişiler bir aileye mensupturlar, ancak zamanla çoğalmaları dolayısıyla aşiretleşmişleridir. Yani bunlara “seyyid” aşiretlerde diyebiliriz. Ancak bu Ocak sahibi aileler, kendilerini aşiretlerden farklı görerek (“talib” aşiretlerde bunları öyle görür.) “üstün” oldukları düşüncesiyle kendilerini aşiret olarak kabul etmezler.

Bütünüyle diğer tüm Kızılbaş aşiret mensupları bu seyyid aşiretlerin “talibi”dirler. Yani seyyid -ocak sahibi- aşiretler, diğer aşiretlerin murşidi, piri ve rayberidirler. Talib aşiretler, ocak sahibi aileler veya aşiretler tarafından paylaşılmıştır. Bu paylaşım sistemi epeyi karmaşıktır, (Bu konu başlı başına bir araştırma konusudur.) ancak kısaca belirtecek olursak; hangi aşiretin murşidleri, pirleri ve rayberleri hangi aile/aşiret olduğu bellidir. Her ailenin piri ve rayberi de bellidir. Bu seyyidler ve rayberler yılın belli döneminde köye gelerek dini geleneklerini (cem, gûlbank, cemaat) yerine getirirler. Pîr veya rayber “koçek” nezaretinde, köydeki kendine düşen bütün taliblerini ziyaret eder. Her evde “gûlbank” yapılır. Talibler, pirler ve rayberlerine bu dini törenlerin sonunda “çiralix” dedikleri para, mal, hayvan (keçi, koyun, kuzu vs.) verirler.

Fars Alevileri’nde inanç dili Farsca, Arap Alevilerin inanç dili Arapca, Türk Alevilerin inanç dili Türkçedir. Dersim’deki Kızılbaş Kürdler ise cem töreni ve “gûlbank” genellikle Türkçe yapılmasına

47- Vecihi Timuroğlu, Dersim Tarihi, Yurt Kitap-Yayın, Birinci Baskı, Nisan 1991, Ankara, s. 45

rağmen, kendi dillerince de bu ayinleri yapanlar vardır. Bunun nedeni Dersim'e gelen Şah İsmail ve Hacı Bektaş halifelerinin Türkçe konuşmalarıdır.

Seyyidler ve rayberlerin "*keramet*" sahibi olduğuna inanılır ve bu konuda çok sayıda söylence vardır. Bunlar kendilerinin, Muhammed soyundan -("*evladı resul*")- geldiklerini söylerler.

Muhammed soyundan gelmeleri doğru olmamasına rağmen etnik olarak ocak sahibi aile veya aşiretler genellikle Kürd'dürler. Ancak bunlar arasında Türk olanları da vardır.

Dersim'de ocak sahibi aile/aşiretler:

1- Sultan Xıdırlar/Uryan Xıdırlar

Sultan Xıdırlar veya Uryan Xıdırlar, Merkezleri Xozat'ın Zîve köyüdür. Köyde Sultan Xıdır denilen kişinin türbesi vardır. Burası ziyaretgah olarak kullanılır. Küçük bir aşirettir. Bu köyde ve Xarpêt'e mevcutturlar. Kurmancca konuşurlar.

2- Bamesur (Baba Mansurlar/Bamasuranlar)

Merkezleri Mazgêrd'in Şobek köyüdür. Mazgêrd'in Muxındî(Muhindi) beldesinde, Baba Mansur'un gömülü olduğu bir türbe vardır. Muxındî'de "*Dêse Muxındîye*" en önemli ziyaret yerleridir. Bu duvarın Baba Mansur'un üzerine binip yürüttüğü duvar olduğuna inanılır.⁽⁴⁸⁾ Bir diğer ziyaret yerleri Pulêmurîye'nin Pax vadisinde Tahtî ve Gersînat köylerindedir. Dersim dışında Dîvrîgî, Zara ve Gêxî/Cêxî'de merkezleri vardır.

Mazgêrd'in Muxındî, Pulêmurîye, Erzingan, Gimgim, Xinis ve Erzîrom'da yaşarlar. Pulêmurîye'dekiler Kirmancca, diğer bölgelerdekiler Kurmancca konuşurlar. Xorasan'dan geldiklerine inanılır. Üç kabileye ayrılmışlar.

48- Kureyş'in aslana binmesi, yılanı kamcı olarak kullanması, buna karşın Bamesur'un duvara binip yürütmesi doğayı denetleme, egemenliği altına alma içgüdüsüdür.

4- Sarı Saltuklular

Sarı Saltuklar; Xozat'tın Qerez(Karaca) köyünde yaşarlar. Sarı Saltuk'un kendi adıyla anılan türbesi var ve bu türbe aynı zamanda bir ziyaretgâhtır. Kurmancca ve Kirnancca konuşurlar. Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi Miralay Halil ve Mella Xıdır (Muhiban Cemiyetinin kurucusu) bu ocaktan/aşirettendir.

5- Sêy Sabunû(Seyyid Sabunlular)

Seyyid Sabunlar; Pêrtag'in Sîdan köyünde ve Qisle(Kızılkilise)'de yaşarlar.

6- Pir Sultanlar

Pir Sultanlar; Pulêmurîye Hacılı köyü, Erzingan'ın Kıştım köyü ve Başköy bucağında yaşarlar.

7- Şeyh Ahmet Dedeler

Şeyh Ahmet Dedeler; Têrcan, Mazgêrd ve Meletî'de bulunurlar.

8- Sinemenler

Sinemenler; Erzingan, Kemax(Kemah), Elbistan ve Arga(Akça-dağ)'da yaşarlar.

9- Kureyşanlar

Seyyid Kekil Kureyşanların 13. yüzyıl da Moğol istilasından Hısn-ı Mansur'dan Dersim'e geldiklerini ve geldiklerinde Kurmancca konuştuklarını yazar.⁽⁴⁹⁾

Aşiretin birçok kabilesi vardır.

Dersim merkez, Qisle(Kızılkilise), Pulur, Mazgêrd, Pulêmurîye, Gêxî/Cêxî, Erzingan, Têrcan, Sêvas, Hısn-ı Mansur, Xinis ve Giingim'da bulunurlar. Kurmancca konuşan Kureyşanlar vardır, ancak aşiretin büyük çoğunluğu Kirnancca konuşur.

49- Kuraşanlı Seyyid Kekil, Peygamberler ile Seyyidlerin Secereleri ve Aşiretlerin Tarihi, Koln, s. 11- 13

10-Axuanlar (Ağanlar)

Xozat'ın Bargınîye/Bargenî(Karabakır) köyünde Axuan adında bir kişinin mezarı vardır. Burası ziyaretgâh olarak kullanılır. Bu kişinin asıl adı Sêy Hesên'dır.

Bir de Erzingan'nın Kismîkor köyünde bir ocakları vardır. Sêy Hesên, Hacı Bektaş Veli'nin halifesidir. Kendilerinin Zeynel Abidin soyundan geldiklerine inanırlar. Konuştukları dil Kurmanccadır. Aşiretin dört ayrı kolu vardır. 1- Murşîd, 2- Sêy Kose, 3- Sêy Menek, 4- Koca Seyyid.

Xozat, Xarpêt, Kemax, Dîvrîgî, Qoçhisar(Hafık), Eğîn, Meletî, Arga, Sêvas, Hısn-ı Mansur, Daskuza(Arapkir), Elbistan, Erzingan ve Haymana'da bulunurlar. Nuri Dersimi'nin annesi bu aşirettendir.

Axuanlı Ozan Ali Baran'a göre; *“Ağand”*, türkçesi *“Ağıen”*, *“Rivayet edilir ki 1022 yılında Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş Kurmacların piridir.”*, *“Anadolu'da Ehli-Hak yani Ehli-Beytin davasını' yaydığını söyler.”*⁽⁵⁰⁾

11- Dervîş Cemaller

Merkezleri Xozat'tın Dervîş Cemal mezrasıdır. Saxman Kürt Emirliği beylerinden Kehhüsrev'in⁽⁵¹⁾ oğlu Kasım Bey'in sülalesinden geldiklerine inanırlar. Mezra'da bulunan bir bakır sinide Arapça *“Sağman Emareti”*, *“Sağman Sancağı”*, *“Sağman Beyliği”* yazıları vardır.

Xozat, Pulur, Saxman, Erzingan ve Pulêmurîye'de bulunurlar. Kurmancca konuşurlar.

49- Kuraşanlı Seyyid Kekil, Peygamberler ile Seyyidlerin Secereleri ve Aşiretlerin Tarihi, Koln, s. 11- 13

50- Munzur Çem, Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliğı (Etnisite, Dini İnanç, Kùltür ve Direniş), Vate Yayınları, 2009, İst., s. 156

51- Keyhüsrevler Sağman sancağında 1596-1597 yılları arasında *“Kürdistan Emirliği”* başında bulunmuşlardır.

III. 2. Dersim'deki Bölgesel Aşiret Düzeni

Klanların birleşmesi ile kabile, kabilelerin birleşmesi ile aşiret, aşiretlerin birleşmesi ile aşiret konfederasyonu meydana gelmiştir. Bir aşiret çok büyüdüğünde bölünmüştür. Aile adları ile yeni aşiret alt boyları meydana gelmiştir. Ancak bu durum bütün aşiretlerde meydana gelmemiştir.

Burada bir şeyin altını çizmekte yarar var. Kürdlerin sosyal yapısı aşiretseldir ve Kürdlerin tarihi aşiretler tarihidir. Kurdistan'daki "feodal" yapı, Avrupa, Rusya ve Çin'deki feodal yapılardan farklıdır. Kurdistan'daki bu aşiretsel yapıyı klasik anlamda "feodalite" olarak tanımlarsak, yanlış olur. Feodalite; toprak mülkiyetine dayanır. Aşiret ise; kan bağına dayalı jenerik örgütlenmedir.

Dersim'deki aşiretler etimolojik olarak, Kurdistan'ın diğer bölgelerindeki aşiretlerle aynı olmasına rağmen, sosyo-ekonomik yapıları farklıdır. Dersim'de Kurdistan'ın diğer bölgelerinde görülen yerel beyleri göremiyoruz

Dersim'deki bölgesel aşiret düzenini incelemeden önce Dersim'in "feodal" yapısına baktığımızda; Serkan Erdoğan bu konuda şunları yazar:

"Dersim 'de ilk feodal beylik 'Muzri' adı verilen ülkedir. İÖ. XIII yüzyılda bağımsız beylik olarak Muzri, ilk defa Asur kralı Salmanassar I (İÖ 1274-1244) dönemindeki çivi yazılı kaynaklarda geçer. Salmanassar I krallığın başlangıcında Asur bölgesinin kuzeyinde yer alan Uruatri ülkesine sefer başlatmış ve bu ülke içindeki sekiz beyliğe boyun eğdirmiştir.. Seferlerini bununla sınırlı tutmayan Asur kralı Muzri ve Enzite (Alzi/Elazığ) ülkelerinin üzerine yürümüştür. Salmanassar I şöyle demektedir: 'İyi tahkim edilmiş dağ kalesi olan Arina'yı aldım, üstüne kudim (alıs azra) otunu diktim. Oradan toprak derleyerek getirdim. Gelecek günler için kendim Asur'un kapılarına yığdım. O zamanlar bütün Muzri ülkesini buyruğum altına aldım...'

Muzri sözcüğünün Ortaçağ Ermeni kaynaklarında Mzur, Bizans kayıtlarında Mountzaran, Arap kayıtlarında Cebel Muzur olarak

geçen günümüzde Munzur adıyla benzerlik göstermesi... ”⁽⁵²⁾

“Asur kralı Tiglatpileser I (İÖ 1114-1076) saltanatın beşinci yılında düzenlemiş olduğu seferde Muzri ülkesinin Kummani ile konfederatif bir yapı kurmasına karşın yendiğini belirtir.⁽⁵³⁾ Asur kralı yıllıklarında seferi şöyle anlatıyor: ‘Arini kentinde onları yendim. Aışa dağlarının dibine onları kapatım,... ayaklarıma sarıldılar.’⁽⁵⁴⁾

13. yüzyılda İdrîs-i Bedlîs’nin, Yavuz Sultan Selim ile yaptığı biat antlaşmasında Dersim yoktur. Osmanlı Devleti’nin, bölgede kendine bağlı olarak oluşturduğu beylikler vardır. Bu beylikler genellikle Dersim’in periferinde yer alan nispeten tarına elverişli alanların olduğu Çemişgezek, Pulêmurîye ve Gêxî/Cêxî’de oluşturulmuş ve hiçbir zaman bütün Dersim’e egemen olamamışlar, egemenlikleri bu bölgelerle sınırlı kalmıştır.

Dersim’de “*axa*”(ağa) tabiri genellikle toplum içinde etkinliği, bonkörlüğü olan “*xanedan*” aileler için kullanılan bir tabirdir. “*Axa*” olarak tabir edilen kişiler; binlerce dönüm toprak, köy, köyler, binlerce hayvan sahibi değillerdirler. Bu açıdan baktığımızda Dersim’de yüzlerce ağa vardır.

Aşiret, “*ezbet*” reisleri de “*axa*” olarak tanımlanırlar. Dersim’de aşiret bireylerinin kendilerine ait az veya çok toprak, hayvan ve malları vardır ve burada herkes kendine çalışır. Ağaya (aşiret reisine) karşı saygı gösterilir ve dinlenilir. Ancak ağanın aşiret bireyleri üzerinde sınırsız bir hâkimiyeti ve egemenliği yoktur. Diğer aşiret üyeleri de söz sahibidirler.

Dersim’de derebeyi olarak niteleyebileceğimiz, Osmanlı Devleti’nin oluşturduğu iki beylik vardır. Bu beyliklerden birisi Gêxî/Cêxî bölgesinde bulunan Yazıcıoğulları Beyliği, diğeri ise Pulêmurîye ve nispeten Erzingan bölgesinde etkinliği olan Çarekan Aşireti Beyliği’dir.

52- Serkan Erdoğan, “Çivi Yazılı Kaynaklarına Göre İÖ II. Yılda Dersim ve Çevresi”, Munzur Dergisi, 11. 2002/3, Ankara, s. 30-35

53- Serkan Erdoğan, Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar- I, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ağustos 2004, Ankara, s. 111

54- Akt. Serkan Erdoğan, age., s. 111, Alıntı; Luckenbil D.D. I, 1926-27: “Ancient Records of Assyria and Babylonia I ve II”, Cicago, s. 23

Yazıcıoğulları Beyliği

Bu beylik Osmanlılar tarafından atanan ve imtiyaz sahibi bir beyliktir. Yazıcıoğulları iki yüz yıl Gêxî/Cêxî bölgesinde derebeylik yapmışlardır. Demuran/Demran(Temran) köyünde “Şato” denilen konakta kalırlar.

Yazıcıoğlu beylerinden en acımasızı “Büyük” ya da “Zalim” lakabı ile anılan Mehmed Bey’dir. Amcazadeleri Xopus köyünde yaşarlar. Mehmed Bey, Xopus’taki amcazadelerini öldürmesi üzerine başka bir amcaoğlu Mehmed, İstanbul’a giderek bu durumu Sultan Mahmut’a anlatarak şikâyet eder. Bu şikâyet üzerine Büyük Mehmed Bey hakkında ölüm fermanı çıkarılır. Sultan Mahmut’un bu fermanıyla Büyük Mehmed Bey, Mûş Valisi Emin Bey tarafından yakalanarak öldürülür. Büyük Mehmed Bey’in öldürülmesinden sonra Gêxî/Cêxî Beyliği Küçük Mehmed Bey’e verilir. Küçük Mehmed Bey, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlılar yanında Ruslara karşı savaşır.

1925 yılında Yazıcıoğlu İbrahim Bey topladığı milis gücü ile askeri birliklerin yanında Gêxî/Cêxî cephesinde Şeyh Said kuvvetlerine karşı savaşır.

Çarekan Beyliği ⁽⁵⁵⁾

Pulêmurîye’nin Şênîya Axuye köyünde ikamet etmektedir. 1865 yılında Dersim de I. Şah Usen(Şah Hüseyin)’in önemli bir gücü vardır. “...Çarekan aşiretenin reisi I. Şah Hüseyin Bey, Dersim’de olup bitenden ve Dersim aşiretlerinin itaatsizliğinden (askerlik yapmama, vergi ödememe gibi) doğrudan sorumlu tutulur ve düzenlenen bir komplo sonucu göz altına alınır, sonra da tutuklanır. Erzincan’da bir müddet tutuklu kaldıktan sonra,”⁽⁵⁶⁾ İstanbul’la getirilir, İstanbul’dan da Vidin’e sürülür. Şah Usen, Vidin’den kaçarak Dersim’e gelir. 1863 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Alî Beg geçer.

55- Bölgede anlatılana göre; I. Şah Usen’nin Çarekan aşireti mensubu olmadığı, dışardan gelip Çarekan Aşireti bölgesine yerleşip devletin kendisine verdiği “bey” payesiyle Çarekan aşiret reisi olduğu belirtilir.

56-Cafer Demir, Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim, Umut Yayıncılık, Temmuz 2009,s. 15

Alî Beg, Osmanlılar tarafından “*Dersim Umum Müdürü*” olarak atanır. Erzingan’da ikamet eden Alî Beg, “93 Harbi”nde Erzingan’a çağrılıp tutuklanan yeğeni (veya oğlu) Usen Beg’i, Pulêmurîye kaymakamını yapar. Daha sonra Usen Beg’e hayatı boyunca Pulêmurîye kaymakamlığı payesi verilir. Boyu kısa olduğu için kendisine “*Kılmo*”(kısa) denmektedir.

Usen Beg; 1858’de çıkan arazi yasasından yararlanarak ve kaymakamlık yetkisini de kullanarak Pulêmurîye, Têrcan, Aşgele, Çad ve Gêxî/Cêxî ilçelerinde çok sayıda gayrı menkulün sahibi olur. Huvery/Xuvery tuzlasının bütün gelirleri kendisine aittir. 1889 yılında Usen Beg ölür.

Usen Beg’in ölümünden sonra oğlu Heyder, Çarekan beyi, diğer oğlu Mıstafa ise Pulêmurîye kaymakam olur. 1910 yılında genç yaşta Heyder Beg ölünce yerine kardeşi Mıstafa Beg geçer. Birinci Dünya Savaşı’nda Mıstafa Beg bölgede milis komutanı olarak Osmanlı Devleti yanında Ruslara karşı savaşır. “*Şark Islahat Planı*” çerçevesinde Mıstafa Beg 1926 yılında Kastamonu’ya sürgün edilir. 1928 yılında çıkan aflla tekrar geri döner. 1936 yılında ölür.

Bu iki beylikten başka Nazmi Sevgen, Dersim’de bir kaç “*feodal*” beyden bahseder ki bunların feodal anlamda “*beylik*”leri tartışılır niteliktedir.

Sevgen, Mazgêrd’in Aşağı Şogayık köyünde oturan Sıxmemadan aşiret reisi Mankulu’nın 1800’li yıllarda yaşadığı, Doğu Dersim ve kısmen de Batı Dersim’de hükümranlılık kurduğu ve Mankulu ailesinin 1815 yılında maiyeti bilinmeyen bir hastalıktan dolayı kırıldığını belirtir.

Yine Sevgen, Suruşağı aşiret reisi Usen Axa’nın Palî’nun Gökdere köyünde oturduğunu, Sünni olan Usen Axa’nın oğlu Hesên, Palî’den gelerek Mankulu oğlunun “*Şubele*” ismindeki kızı ile evlenerek Pax’a yerleştiğini yazar.⁽⁵⁷⁾

Bunlardan başka birde Sêy Rıza’nın dedesi olan “*Şeyh*” olarak

57- Daha sonra Mazgêrd’te kaymakamlık yapan Güllabi Axa, Hesên Axa’nın kardeşi Usen Axa’nın oğludur. Nazmi Sevgen, Zazalar ve Kızılbaşlar, Kalan Yayınları, İkinci Baskı, Eylül 2003, Ankara, s. 59-60-61

adlandırılan Sêy Sılêyman(Seyyid Süleyman) vardır. Sêy Sılêyman'ın da Dersim'de beş bin ila on iki bin arasında silahlı gücü olduğu belirtilirki, Sêy Sılêyman'ı da klasik anlamda toprağa dayalı “*feodal bey*” olarak niteleyemeyiz.

Bu girişten sonra Dersim'deki bölgesel aşiret düzeni konusunda şunları söyleyebiliriz:

Her aşiretin egemen olduğu bir bölge vardır. Bu bölge bir köy olduğu gibi birkaç köyde olabiliyor. Her aşiretin silahlı bir gücü vardır. Bu güç gerektiğinde aşiret halkını ve aşiret mallarını korumaktadır. Bu silahlı güçten oluşan “*qole*” adı verilen grup veya gruplar, zaman zaman diğer aşiretlerin mallarına ve hayvanlarına saldırıp el koyarak bunları paylaşırlar. Aşiretlerin silahlı güçleri(“*qole*”) bazen de Çemişgezek, Pêrtag, Çarsancaq, Gêxî/Cêxî, Kemax, Erzingan gibi yerlere giderek, buralardaki mağaza ve dükkânların mallarının getirirler. Bütün getirilen bu mal ve hayvana “*kelepur*” denir.

Bu tür oluşumların her toplumda var olduğunu söyleyen ve bunları “*sosyal haydut*”lar olarak tanımlayan Eric Hobsbawm; “...*sosyal haydutluk, tarıma dayalı (kır ekonomileri dahil) ve çoğunlukla köylülerden ve topraksız işçilerden oluşan toplumlarda evrensel olarak mevcuttur.*” der.⁽⁵⁸⁾

Yukarıda belirtilen Dersim'in periferindeki bölgelerde yaşayan beyleri, esnaf, halk ve bölgedeki resmi görevliler tarafından Dersim aşiretlerini şikâyet eden çok sayıda dilekçeleri vardır. Bu dilekçelerde; Dersim aşiretlerin “*Kızılbaş şaki*” oldukları, bunların “*reislerinin idam edilmeleri*”, “*çoluk çocuğun bir daha dönmek üzere sürgün edilmeleri*” istenmiştir. Devlet ise genellikle gereğinin yapılması için beylerbeyine ve bölge beylerine fermanlar göndermiştir.

Bunlardan bir iki misal verirsek:

58-Eric Hobsbawm, Haydutlar, Çeviren Fatma Taşkent, Logos Yayınları, İkinci Baskı, Haziran 1990, İst., s. 11

Hobsbawm bu kitabında değişik toplumlardan örnekler verir. Dersim'in “*sosyal haydutları*” başlı başına bir çalışma konusudur. Bu “*sosyal haydut*”lardan biri olan “*Memo/Memedaliyo Qol*” Dr. Şivan tarafından yazılmıştı. Ancak bu romanın akibeti bilinmiyor. Bu konu da birde kayda değer Cafer Demir'in “*Qopo*” romanı var.

Örneğin; 1705’de Çemişgezek Kadısı, İstanbul’a, Şexhesenli, “Canbegli” ve “Dersüman” aşiretlerinin “Çemişgezek, Pertek ve Sağman kazalarına tabi köylerde yağma yaptıkları, halkı sürüp zorla köylerini işgal ettikleri”ni şikâyet eder. İstanbul’un ise bu şikâyet üzerine Erzîrom, Sêvas valileri ile Palî, Çemişgezek, Gêxî/Cêxî, Kızıuçan beylerine bir buyruk gönderir:

“Güney-doğu Anadolu aşiretlerinden olan ve eskiden beri oturmakta oldukları Gerger kazasını terk ederek, Çemişgezekj, Pertek ve Sağman kazalarına yerleşen Cihanbeylu Şeyh Hasanlı, Dede Sülü vs. cemâatlerin bu hareketleri Çemişgezek kadısı Mevlana Mehmed tarafından bir arzla İstanbul’a şikayet edilmişti.

Bunun üzerine 1705 yılında Erzurum ve Sivas valileri ile Palu, Kiğı, Kızucan ve Çemişgezek beylerine gönderilen fermanla Cihanbeylu aşiretinin Rakka’ya iskânı, Dersimlû ve Şeyh Hasanlı cemaatlerinin eski yerlerine (yani Meletî Sancağı Gerger kazasına) yerleştirilmeleri emredilmiştir.”⁽⁵⁹⁾

Bir diğer örnek; Çarşancaq(Akpazar) ahalisinden otuz bir kişinin imzaladığı ve Divân-ı Hümâyûn’a verilen Haziran 1726 tarihli bir şikâyet dilekçesinde⁽⁶⁰⁾; “O yörede bulunan Şeyh Hasanlı Aşireti’nin eşkıya oldukları, bunlardan can ve mal güvenliklerinin kalmadığı, üzerlerine gelen devlet güçlerinin bile onlarla baş edemedikleri, Erzurum ve Diyarbekir illeri valileri askeri güçleri bunların hakkından gelmeleri, ferman ve mahkeme kararlarını tanımayan devlet yetkililerine karşı gelen daha önce bu gibi aşiretlere uygulandığı gibi, ileri gelenlerini idam, çoluk çocuğunu da genel sürgün etmeleri istenmektedir..”⁽⁶¹⁾

Bir başka örnek; Keban ve Ergani Ma’den Emini el-Hac Ali’nin Divan-i Hümâyûn’a Mayıs 1787 tarihli gönderdiği raporda; kendilerine “güçlük çıkararan”, “saldıran”, “şeriata aykırı inançları olan”, “Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman’nın halifeliğini tanımayan” bu “soy-

59- Yusuf Halaçoğlu, age., s. 50, Alıntı; MAD (Maliyeden Müdevver Defterler) nu. 8458, s. 249

60- Belge: BOA - Cevdet Dahiliye, No 14257.

61-Yayına Hazırlayan Cemal Şener, Osmanlıca’dan Çeviren Ahmet Hezarfen, Osmanlı Belgeleri’nde Dersim Tarihi, Etik Yayınları, Mart 2003, İst., s. 9-10.

gunculuk peşinde olan” Dersimli aşiret - “hele Şeyh Hesananlı” - reisleri/“elebaşları” Çemişgezek’te toplandıkları bir sırada tümü birden kılıçtan geçirilerek “uğursuz kafaları” kesilmiştir. Kılıçtan geçirilen söz konusu altmış kişinin “uğursuz kesik başları” adları belirtilerek İstanbul’a gönderilir.⁽⁶²⁾

Dersim’de var olan “kelepur”un nedeni fakirlik ve uzun kış koşullarıdır. Dersim Mebusu Hesên Xeyrî bu durumu 1920 yılında TBMM kürsüsünde şöyle dile getirir:

“Malûm-ı âliniz Dersimliler öteden beri aç bir millettir. Çünkü seneyi sekiz ay hariçten mütemadiyen satın almak vesaire suretiyle idare ediyorlar ki maatteessüf hırsızlığın ve eşkıyalığın sebebi bu yüzden hâsıl olur.”⁽⁶³⁾

“Kelepür”un Dersim toplumunun içindeki algılayışı ve nedenleri, Hesên Alîyê Sêy Kemalî’nin Ruslara karşı yaptıkları saldırıyı anlatımında görülüyor:

“...Yîê ke gınay cı, gınay cı, yîê ke nêginay cı, yînu hetê Erzingani ser vozda. A alamete de ma her ke şî cat kerd, ma ke esker fit rem, halla kerd, dîma kotime çadırı. Phepug marê veng dêro, vêsonime, têsonime, Heqo to duri berê, cemediayeme. Kotime zerrê çadırı ke têww... çadırı girşîê, zerrede lokîji vêsenê, kelê sekeri tasîke dêrê, efêndeye mı be ke to bê... her somiya xo, hendê bıçîka de hêwla. Tî zana, ma ke kelepür di, çêfê ma ama... Ma serd-merd xovir ra kerd hama, teber ra haylemeo, venge tîfongu yêno, qewğa zê germi girina, ma derdê somia ve sekeria gureto, te dest ra onceme. Ma gerrê wertê çaduro bime, nata-bota ma dest ma werte çaduro sêr kerd seker, somi, çiye werdene, çîg ke kot ma dest, ma çîrpîxna çevunê xo. Vêsonime, têsonime, taggate ra kotime. Bîra dinê Ali eskerao... mı seker hona uza dî. No seker gîrxîmunao, zê bıçîke qolind kerdo qalb. Endî çîg ke kotma dest ma werd, ma xo kerd mîrd, uwo ke mend ma kerd cevone xo, verê miya xo somiura kerd pîrr.”⁽⁶⁴⁾

62- Cemal Şener, Ahmet Hezarfen, age., s. 63-68; Belge BOA - Cevdet Zabtiye, No 3484 ve Belge BOA - Cevdet Zabtiye, No 576.

63- TBMM Zabıtları, Cilt 5, s. 430

64- Türkçesi: “...Kurşun yiyenler vuruldu, vurulmayanlar ise Erzingan tarafına doğru

Bu “*kelepur*” olayından başkaca da Dersim’in bu düzeninde güçlü olan aşiretler Türk ve Ermeni köylülerden ve çevre yerleşim alanlarından bir tür “*vergi*” olan “*kesim*” adı verdikleri mal, para veya hizmet alırlar. Genellikle Sonbahar’da Erzingan, Sêvas, Pêrtag, Çemişgezek ve Çarşancaq’ta yerleşik Türk köylerine gidip buralardan buğday, arpa, koyun, sığır, para, halı, kilim vs. gibi ürün ve eşya alınmaktadır. Ayrıca Dersim’de yaşayan Türk ve Ermeni köylülerinde “*kesim*” vergisine tabi tutulmuşlardır. Bunun Kirmancca adı “*capê*”dir. Güçlü aşiret reislerinin küçük ve güçsüz olan Dersimli aşiretlerinden aldıkları, “*capê*” adı verilen bu zoralmı olan bir para ve ürün vardır. Buda genellikle “*kesim*” gibi yılda bir kez Sonbahar’da toplanmaktadır.

Bu konuda, 1875 yılında Erzîrom Rus Konsolosu; “*Şimdi Dersim Kürdleri büyük gruplar halinde kendilerine hudut olan Eğin, Arguvan, Divrik şehirlerine gelerek halktan, geçen on-onbeş yıla ait vergiyi talep ediyorlar. Türk hükümet memurları böyle bir zulme karşı hiçbir önlem almamışlardır.*” diye yazıyor.⁽⁶⁵⁾

Xıdır Ay ise bu konuda şunları anlatır:

“*Milli aşireti ne hırsızlık yapmış, ne de qola gitmiştir. Kelepir yapmamış bizim aşiret. Bize kötülük yapan hayır görmez. Kureşanlar*

kaçtılar. O kargaşada biz daha da zor verdik, biz ki askeri kaçırtıp, hal ettikten sonra çadıra girdik. Pepug bize ötsün/çağırsın, açız, susuzuz, Allah senden uzak götürsün, donmuşuz. Çadırın içine girdik ki tey... çadır büyük, içerde lüks lambası yanıyor, kelle şeker tasların içinde, efendime söyleyim... her somun ekmeği kocaman ‘biçık’ (Dersim’de yapılan büyük ekmek, kömbe) kadar. Sen zannedersin ki ‘kelepur’ (bedava mal, çalıntı mal) bulmuşuz, keyfimiz yerine geldi... Biz soğuk-ınoğuğu unuttuk, ama dışarıda bağırış-çağırış, tüfek sesi geliyor, kavga devam ediyor, biz somun ekmeği ile şekerin derdine düşmüşüz, elden ele kaçınıyoruz. Biz çadırın ortasına yığıldık, etrafta ne varsa somun ekmeği, şeker, yiyecek ne elimize geçtiyse ceplerimize doldurduk. Açız, susuzuz, takatimiz kesilmiş. Kardeş, Ali’nin dini ayandır... ben şekerini orada gördüm. Bu şeker kocaman, büyük bir kalın ‘biçık’ gibi kalıp şeklindedir. Artık ne elimize geçtiyse, biz kendimizi doyurduk, geride kalan artanı da biz ceplerimize doldurduk, kuşaklarımızın içini somun ekmeği ile doldurduk...” (Cemal Taş, Roê Kırmanciyê, Wêjîyaîşê Tîjî, Ocak 2007, Eistanbul, s. 91)

65- Bkz. Erdal Gezik, Dinsel Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürdler, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Mayıs 2000, s. 50

'kesim'e gidiyordu. Aliye Memli 'kesim'e gidiyordu. Wuşenê Seyd'ın adamlarıydılar. Goydepe (Göktepe)'ye gidiyorlardı. Goydepeliler buğday, at veriyorlardı. Oradan buğday yüklüyorlardı. Hamet Bey, Goydepe'nin sahibiydi. Oranın ileri geleniydi. Goydepeliler Türk'tü. Sorpiyan köyü'nde Türk'tü..'"⁽⁶⁶⁾

Ede Geyik ise "kesim"i şöyle anlatır:

"Xange sizin halanızdı, Ermenice konuşurdu. Biz hayretle dinliyorduk. Bir süre Xoxos'ta kaldığı için Ermenice öğrenmişti. Onların dilini çok güzel konuşuyordu. Xoxos, Camalu ailesinin 'kesim' aldığı köydü. Feratû aşiretinin 'kesim' aldığı köy ayrıydı. Asikuşağı'nınki ayrıydı. Kürdler, Ermeniler'den ve Türkler'den 'kesim' alıyordu. Babam Xoxos'ta 'kesim' aldığımız bütün evleri bana göstermişti. Para, buğday, mal alıyorlardı. Bu Poles, Xudi'den 'kesim' alıyordu. Xudiye'dekiler Ermeni değil Türk'tü. Poles, eski çağlardan beri oradan 'kesim' alıyordu. Bu son yıllarda 'kesim' alışkanlığını sürdürmeye kalktı. O, bir de Lılı Leşki'nin oğlu (Qızık'lı) 'kesim'e gittiler. Kırmancîye zamanı değildi artık, hükümet zamanıydı. Cumhuriyet kurulmuştu. Poles, gene 'kesim'e gitti. Orada askerler tarafından öldürüldü. Bunlar, Xudiye-Urfat civarından 'kesim' alıyorlardı. Bu köyler Kemah köyleriydi...""⁽⁶⁷⁾

Genel itibariyle bu durum şikâyet edilmemesine rağmen, zaman zaman şikâyet konusu edilmiştir.

Alîşer, Dersim'deki bu durumdan oldukça şikâyetçidir. Bu durumun aşiretler arasında kavga, düşmanlık ve ihbarcılığa neden olduğu ve aynı zamanda Dersim'in birlikteliğine de engel olduğunun farkındadır.

"Bilindiği gibi, Alîşêr Koçgiri'den Dersim'e gelince önce Qoçan (Qoçu)ların yanına yerleşir. Fakat Qoçanların çapulî eylemleri ve sorumsuz tavırları, özellikle diğer aşiretlere karşı şiddet içeren tutumları, Alîşêr'i rahatsız eder. Başta İdare'yê İbrahim olmak üzere aşiretin reisleriyle defalarca yaptığı görüşmeler sonuç vermez. Alîşêr'in son

66- Akt. Doğan Munzuroğlu, Dersim Aleviliği, Kalan Yayınları, Birinci Basım: Ağustos 2004, Ankara, s. 110, Alıntı; Hıdır Ay, Harçigce Köyü

67- Akt. Doğan Munzuroğlu, age., s. 112, Alıntı; Ede Geyik, Ada Köyü- Ovacık, Yaş: 93

dönemini Seyit Rıza'nın yanında geçirmesi bilinçli bir tercihtir. ”⁽⁶⁸⁾

Dersim halkı o dönemdeki “*kesim*”, “*capê*” , “*qole*” “*kelepur*” gibi olay ve uygulamalardan rahatsızlık duyduğu gibi aşiretlerarası kavgalardan da muzdariptir.

Halkta; Türklerin/devletin bu aşiretler arası kavgalardan dolayı oluşan düşmanlıklarından faydalanarak Dersim’e hâkim olur, düşüncesi de vardır. Örneğin Sêy Qazî, Dersim’deki bu durumu ve aşiretler arası çatışmaları yeren, eleştiren “*kilam* ’larında şunları söyler:

“Lawo Aşirene!

Sima gilê tifongu çherno ra jumini

Ewro wertê sima da lezo.

Este-biro deweyi benê girani

Sima rê xeyle sare dezo.

Nat u dota gînenê waro

Pêro cence, chayîl u rezo.

No nê dowîlo, nê sazo, ne ki cezo.

Sima weşenenê Sey Qaji,

Vanê: Bêro şuare vazo.

Ala şuare haza vîndero

Wazenê ke Tırk bero

Sima Dêsimkhaniye’ra vezo

Mazuriye de binê suxru u sepetunê silu êrzo. ”⁽⁶⁹⁾

68- Derleyen Ali Dersimi, Alisêr Efendi ve Zarife Xatun, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, İst., Haziran 2010, s. 47, Dip not 18

69- “Bre/Hey aşiretler

Siz silahların ucunu birbirine gevirmisiniz

Bu gün aranızda kavgadır.

Yarın-öbür gün dava ağırlaşır

Size epey başağrısı olacak.

Sêy Qazî'nın bir başka "*klam*"ındaki söylemi de şöyledir:

*"Xeylê seriyo fetelinu wertê aşiru u dewu ra
Sima mulkê Çarsancaqi Tırku rê cha verdo
Amê nistê gilê na kowu ra.*

*Kelepur danê pıro, birnenê ra anê wenê
Gula neçharu u sewu ra*

*Sar gonağu wurzneno ra, dewu keno şen,
Eve wodet u toru ra.*

*Sima ki zeleqiyê qulpê meskunê dowu ra,
Povikunê chewu ra."*⁽⁷⁰⁾

Usivê Qurzkizî o dönem için şunları söyler:

Bu taraf, o taraftan düşenler

Hepsi genç, cahil ve tazedirler.

Ne davul, ne saz ne de çeyizdir.

Siz Sey Qazi'yi davet ediyorsunuz;

Diyorsunuz: Gelsin ağıt söylesin.

Hele ağıt yakmak şöyle dursun

İstiyorsunuz ki Türk gelsin

Sizi Dersim'den çıkarsın

Sürgünde ağır iş ve gübre sepetini taşıyın." (Akt. Dr. Daimi Cengiz, Sey Qaji (1860-1936), Horasan Yayınları, İst. 2010, s. 208-209, Alıntı; Tikme Ahmet-Tewnaşiye Köyü- Taxt Mezrası)

70- *"Epey yıldır dolaşıyorum aşiretleri ve köyleri*

Siz Çarşancaq toprağını Türklere terk etmişsiniz

Gelip bu dağların doruklarına yerleşmişsiniz

Vurup getirip yediğiniz kelepur

Naçarın, fukaranın boğazındadır

Başkaları konaklar yapıyor, köyleri imar ediyor

Adet ve töre ile.

Siz ise yapışmışınız ayran yayıklarının kulpuna

Arpa ekmeğine." (Akt. Dr. Daimi Cengiz, age., s. 211, Alıntı; Tikme Ahmet, Tewnaşiye Köyü, Taxt Mezrası)

“...Gereke mordem eskera vazo ke o hal haléde xiravin bî. Miletî xér zuvinî nékerdéne. Axawû milletî ré heqaret kerdé, feqîr ü fiqare verdéne péw. Dewlete ki ser o bîvî adire. Bîvî xezevo pîl, nîs-tîvî yaxé milletî ra renéverdéne. Naye ser kî xiraviye néqedîyéne, welat biné lingû de şîyéne.”⁽⁷¹⁾

Dersim’deki aşiret düzeninde aşiretler arası ve aşiret içi kavgalarda çok sayıda kişi öldürülmüştür. Ababasû ile Kalû/Khalû, Lolû ile Boliû, Keçelû ile Boliû, Abbasû ile Keçelû, Abbasû ile Demunû, Demunû ile Alû, Abbasû ile Usivû, Abbasû ile Qırgû ve daha bir çok aşiretler ve aşiretlerin kendi aralarında bu kavgalar yaşanmıştır.

Burada Dersim’deki aşiret düzeninin örnek teşkil etmesi ve sonuç itibariyle Dersim tarihinde önem arz etmesi açısından Abbasan ve Qırخانlar arasında meydana gelen kavgayı kısaca vermekte yarar vardır.

Sêy Rıza ve Qırخان-Abbasan Çatışması, Baba İvrahîm’in Öldürülmesi

Komşu olan Abbasan ve Qırخانlar arasında geçmişten gelen bir husumet söz konusudur.

1914’de Qırخانların, Sin Nahiye Müdürü’nü kovmaları üzerine aşiret üstüne gelen askeri birlik ile yaşanan çatışmada Qırخان aşiret reisi Sıleyman Axa vurulur. Bu olay da Sêy Rıza devlette yardımcı olur. Abbasan ve Qırخان arasında yıllarca devam eden husumet böylece başlamış olur.

Sêy Rıza ile Qırخان aşiret reisi Salman Axa “*musayîv*”(sağdıç)dirler.⁽⁷²⁾ Sêy Rıza ve Salman Axa 1916 yılında anlaşarak kendi bölgele-
rindeki askeri karakolları kovma kararı alırlar. Aynı zamanda Nahiye

71- “Gerek insan açık/doğru söylesin ki o hal kötü idi. Halk birbirine iyi davranmıyordu. Ağalar halka hakaret ediyordu, fakir fukarayı birbirlerine düşürüyorlardı. Devlet ise ateş olmuştu. Büyük bela idi, halkın yakasına yapışmış bırakmıyordu. Bundan dolayı kötülük bitmiyordu, Vatan ayaklar altında gidiyordu.” (Munzur Çem, Hotay Serra Usivé Qurzkizî, Weşanén Deng, 1992, Stockholm, p. 51)

72- Sêy Rıza ile Salman Axa belki de iki aşiret arasındaki husumeti kaldırmak için “*musayîv*” olmuşlardır.

Müdürü’de olan Salman Axa, bölgesinde bulunan Deşt köyündeki karakolu kovar. Ancak Sêy Rıza, Zeranîg köyündeki askeri karakollu kovması gerekirken, bunu yapmaz. Salman Axa, Xozat’ta götürülüp hapse atılır. Xozat’ta Yüzbaşı, Salman Axa’yı Sêy Rıza’ya karşı kıskırtır. Kendisinin Sêy Rıza tarafından kandırıldığını ve hapse atılmasına neden olduğuna ikna eder. Serbest bırakılan Salman Axa köyüne döner, ancak kafasında Sêy Rıza’dan öç alma vardır.

Daha sonra Qoçanlar, içinde beş altı ev bulunan Pojvonk mezrasını şatlığa çıkarırlar. Buraya alıcı olarak iki müşteri vardır; Abbasanlar ve Qırخانlar. Abbasanlar burayı senetler yaparak satın alırlar. Salman Axa ise Pojvonk mezrasını satın alınması için Hesê Darike altın verir. Ancak yer Abbasanlara satıldığı için Hesê Darike satın almakta geç kalır. Bu durum iki aşiret arasında sorun haline gelir ve silahlı çatışmalar olur. Yıllarca süren çatışmalar sonucunda iki taraftan toplam yirmi iki kişi ölür. Daha sonra iki aşiret arasında Muskırag köyü üzerine de çatışmalar meydana gelir.

İki aşiret arasındaki çatışma, aşiret içi çelişki ve kişilerin zaafları sonuçta işi Baba İvrahîm’in öldürülmesine kadar vardır.

Sêy Rıza iki eşlidir. Birinci eşi Dîyap Axa’nın kızı Elif’tir (Ana Pule/Pîle). Ana Pule’den; Six Hesen, Baba İvrahîm, Sêy Uşen (Reşik Hüseyin), Menese, Dîlîfe, Dhîte, Xeycane, ikinci eşi Bese’den; Qume, Alî İhsan, Alî Rıza, Alî Esker, Sebra, Lêyla, Sewlîye, Sêy Axa adlı çocukları vardır.

Baba İvrahîm ile Rayberê Qop amca çocuklarıdır.

Hanê çok güzel bir kadındır. Hanê’nin eşi Demanan köylerine “*gol*”a (vurgun, kelepür, hırsızlık) gider ve Silê Sur tarafından vurularak öldürülür. Dul kalan Hanê’yi Baba İvrahîm ikinci eş olarak alır. (Baba İvrahîm, Zekîna ile evlidir.) İvrahîm eşi Zekîna, Axdat köyünde olduğu için Hanê’yi Derê Arey köyüne götürür. Rayberê Qop’ta Hanê’nin peşindedir ve İvrahîm’de bunu bilmektedir. Hanê yüzünde iki amcaoğlu arasında bir husumet meydana gelir. İvrahîm, Rayberê Qopo’yu öldürmek niyetindedir. Ancak bu babası Sêy Rıza tarafından engellenmektedir. Rayberê Qopo’nun aynı zamanda aşiret liderliğinde de gözü vardır. Rayberê Qop, Hanê’yi alarak İksor’a babasının evine

(Begê Alîyê Memedî) götürür. Îvrahîm, Îksor'a giderek Hanê'yi babasının evinde öldürür.

Bunun üzerine Rayberê Qop, Baba Îvrahîm'in öldürülmesi için, Şine'de Memed Axa'ya yetmiş altın ve Xeçeliye(Dikenli köyü)⁽⁷³⁾ köyünde arazi verir. Bu konuda aralarında bir yazılı anlaşma da yapılır.

Baba Îvrahîm, Xozat'tan köyüne dönmektedir. Yol üstündeki köylerde yolunu keserek misafir etmek isterler. Aynı zamanda Xızır oruçunun son günüdür ve köylüler kurban kesimine Baba'nın katılmasını da arzu ederler. Ancak Îvrahîm bir an önce, karanlığa kalınadan evine varmak niyetindedir. Deşt köyünde de kendisine kalma teklifi yapılır, ancak orada da kalmaz.⁽⁷⁴⁾

Cafer Demir, bölgeden ve aileden aldığı bilgiler doğrultusunda olayı şöyle yazar:

"...Dest köyünde bir evde değil, Sin köyü kırsalında kurulan bir pusuda katledilir.

Onca yıl geçmesine karşın, bugün bile, Bra İbrahim'in (Baba) vurulduğu yer, hem de nokta olarak, yörede yaşamakta olan hemen herkes tarafından bilinmektedir.

Daha da önemlisi, tarihler birbirlerine karıştırılarak, Bra İbrahim'in vurulduğu tarih de yanlış ifade edilmiştir. Bra İbrahim, 1937'de değil, (dört yıl önce) Ocak 1933'te katledilir."⁽⁷⁵⁾

Hasan Demir'in bölgedeki tanıklardan aldığı bilgiler doğrultusunda Baba'nın öldürülmesinin nedenin; Henê olayı olduğunu yazar.⁽⁷⁶⁾

Demir; Sêy Rıza'nın Xozat'ta 1933 yılında yaptığı görüşüne sonrasında, Baba arkadaşlarıyla birlikte Dersim'de dolaştığını ve babasının Xozat'a yaptığı görüşmeyi aşiretlere anlattığı, aşiret reislerin

73- Xeceliye köyü Rayberê Qop'unun payına düşen köydür.

74- Kaynak Cemal Taş, age., Hesên Alîyê Sêy Kemalî'nin anlatımından.

75- Cafer Demir, Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim, Umut Yayıncılık, Temmuz 2009, s. 212; Nazmi Sevgen'de Baba Bra İbrahim'in öldürülmesi olayını 1933 yılı olarak verir. Nazmi Sevgen, age., s. 73

76- Hasan Demir, Dersim'den Tunceli'ye 38 Katliamı Tanıkları, Belge Yayınları, Birinci Baskı, Temmuz 2011, İst., s. 31-32-33-34-35

görüşlerini aldığı, dört ay süren bu dolaşma sonunda köyüne dönerken Xızır orucunda Sîn'de gecelediği günün sabahı kendisine kurulan bir tuzak sunucu 1933'de öldürüldüğünü yazar.⁽⁷⁷⁾

Baba İvrahîm'in öldürülmesinden sonra Abbasanlar Sîn köyüne baskın yaparlar ve Sêy Rıza, Sîn köyünde kalmaya başlar. Çoğu Qırخانlı köyü terkeder. Aşiretlerin araya girnesi ile Sêy Rıza, Sîn'den çekilir.

Dersim direnişinde Qırخان Aşireti, devletin yanında yer alır. Yalnız burada bir şeyin altını çizmekte yarar var. Aşiret reislerin ve aşiretlerin aralarındaki sorunlardan dolayı oluşan husumetler sonucu devletin yanında yer alan aşiret reisleri ve aşiretler olmuştur. Bu türlü olaylardan dolayı devletin yanında yer almış aşiretlerin toptan “*hain aşiret*” olarak nitelemek oldukça yanlıştır. Bu durum bazen geçici bir dönemde olmuş ve sonra aşiret aynı tavrı takınmamıştır. Bir dönem devletin yanında yer alan, tarafsız kalan aşiret, bir bakıyoruz ki bir süre sonra devletle çatışmıştır veya bunun tersi söz konusudur. Dersim tarihine baktığımızda bu tür olayların çokça olduğu ve hemen hemen her aşiretin bu tavrı gösterdiği görülmektedir. Sonuçta 1937-38'de devlet bunların hiçbirini dikkate almadan, hiç bir aşireti ayırmadan tüm Dersim aşiretlerini katliamdan geçirmiştir.

1937 yılından önceki Dersim'de ki bu durumu “*Dewrê Aşûrî*” (Aşiretler Devri); olarak adlandırabiliriz.

77- Hasan Demir, age., s. 64-78

III. 3. Dersim Aşiretlerinin Kökeni

III. 3. 1. Dunbulî/Dunbelî/Dınbılı/Dumulî/Dımilî

Dumbulilerin kim oldukları, nerede yaşadıkları konusunda epey sayıda kaynak var ve Dımilî kelimesinin yirmiye yakın versiyonu vardır.

Bizanslı tarihçi Agathies (536/7-580) “*Dilmnitae*”lerin, (Dımilîlerin) Orta Dicle bölgesinde olduğunu yazar.

İsim ve yer konusunda Malmîsanîj şunları yazar:

“*Kanımca Dımili sözcüğü ‘Dunbuli’ veya ‘Dunbeli’ sözcüğünün değişikliğe uğramış biçimidir...*”⁽⁷⁸⁾

“*Bu sözcüğün geçtiği en eski yazılı kaynaklardan biri olan ‘Mesaliku’l-Ebsar Fi Memaliki’l-Esmar’ dan yapılan alıntılarda ise Dunbuli biçiminde görüyoruz. Bu kitabında, Fadlullah İbnu’l-Umari Şehabuddin Ehmed (1301-1349), Dunbulilerin -Musul’un kuzeydoğusundaki- Meqlub ve Muxtar (maklub ve Muhtar) dağlarında yaşadıklarını yazar.*”⁽⁷⁹⁾

“*...Dınbılı adındaki Kürt kabilesinden söz eden –bildiğimiz- en eski tarihçi Mesudi’dir. Arşak Poladyan’ın aktardığına göre Mesudi (ölüm tarihi 956) ad – Dababile (Dunbili) kabilesinin Suriye’de yaşadığını yazar (Poladyan’ın kitabında “ad-Dababile” olarak geçen adın ed-Denabile olması gerekir. Çünkü Arapça’da Dunbil sözcüğünün çoğulu Debabile değil, Denabile’dir)*”⁽⁸⁰⁾

Ünlü tarihçi Yakut el-Hemevi (1168/1179-1229) eseri “*Mucemul Buldan*”da Kürt aşiretlerinden söz ederken, şöyle diyor:

78- Malmîsanîj, Kırd, Kırmac, Dımili veya Zaza Kürdleri, Deng Yayınları Broşür Dizisi, Birinci Baskı Kasım 1996, İst., s. 35

79- Malmîsanîj, age., s. 35, Alıntı; Muhammed Emin Zeki, Xulasetu Tarixu’l-Kurd we Kurdistan Min Eqdemi’l-’Usûri’l-Tarixiyye Hettel’l-An, Arapçaya Çeviren Muhammed ‘Eli ‘Ewni, c. I, İkinci Baskı, 1961, s. 368

80- Akt. Malmîsanîj, age., s. 35, Alıntı; Arşak Poladyan, VII.-X. Yüzyıllarla Kürdler, Çeviren Mehmet Demir, Özgür Gelecek Yayınları, Ankara, 1991, s. 92

“(Kürdlerin) kaleleri çok güçlüdür. Beşnewî, Bohtî ve Zewazların kaleleri birleşiktir, Dımili aşiretinden olanlar ise, daha çok yüksek dağlık kesimlerde yaşamaktalar.”

“Basile Nikitine’nin Farsça bir el yazmasından aktardığı bir bölümde, Dunbulilerin (Donbolilerin) adlarını ‘Dunbul(Donbol) kalesinden aldıklarını belirtilir. Bu kaleden ise bazen Diyarbekir’in dağlık kesiminde, bazen Fırat Nehri kıyısında bazen ‘Türklerin Karacahisar (Qerecehisar)⁽⁸¹⁾ dediği fakat Dunbul (Donbol) Kalesi olarak ünlü olan’ bir kale, bazen de ‘Kürdistan’ın ortasındaki’ bir kale diye söz edilir... ”⁽⁸²⁾

Ali Ekber, Dêxuda’da ise:

“Dunbul, Diyarbakır yöresindeki bir dağın adıdır. Azerbaycan Dunbulilerinin reisleri aslen bu yörededirler ve Kurdistan’da Dummel/Zaza diye ünlüdürler.”⁽⁸³⁾

Diyarbakır dağlık bölgesinde Kürt topluluklar; Dunbeli aşiretini oluştururlar. Moğol istilasını sırasında aşiret Çolemerîk ve Musul dağlarına sığınır. Daha sonra Xoy bölgesine yerleşir. Musul ve Şam bölgesindeki diğer Kürt aşiretleri gibi bu aşiret de Êzîdîdir, dilleri Dimilî/Zazacadır.

Bu aşiret de diğer birçok aşiret gibi Xorasan’a sürüldü ve tekrar Osmanlıya karşı savaştırmak üzere Osmanlı sınır bölgesine getirildi.⁽⁸⁴⁾

İranlı Mecdeddin Yakub Firuzabadi (1329 -1414) Arapça yazdığı “*El-Kamusu’l-Muhit*” adlı sözlüğünde bu sözcüğün doğru biçiminin

81- Bugün Sêvas’ın Çit/Maciran(İmranlı) ilçesine bağlı olup Qaracahîsar(Karacahisar) adını taşıyan bir köyü mevcuttur.

82-Malmîsanîj, age., s. 37 -38, Alıntı; Basile Nikitine, Les Afşars d’Urmîyeh, Paris 1929, s. 110-113

83-Malmîsanîj, age., s. 41, Alıntı; Dehxuda, Lugatneme’den Aktaran Muhamed Cemil Rojbeyani, “*Fermanrewayiy Dunbuliyekan Le Tewrêz û Dewrûberi da*” , Karwan, no: 32 (Mayıs 1985), s. 18

84-Akt. Sheerin Ardalan, Erdalan Kürdleri, Çeviren Heval Bucak, Avesta Yayınları, Birinci Baskı 2011, İst., s. 102, Dipnot 298, Alıntı; Bedlîsi, Şerefname, s. 16-27, 399-408; Eskander Monşi, Alama, s. 1117-1118, 1253-1288, 1313; Dunbeli, Tajrebat, c. I, s. 55, 67, 85; Histoire des Donboli, s. 109-116; Otter, Voyage, c. I, s. 296-297; Aynı zamanda bkz. Al-e Duward/ Oberking, Dunbeli.

“*Dunbul*” olduğunu ve daha önceleri Musul çivarında yaşamış bir Kürt aşiretin olduğunu belirtir.⁽⁸⁵⁾

Şerefname’de; Dınbılilerin Cizra Botan/Cızira Boxtan yöresinden Xoy bölgesine göç ettiklerini, bunların Êzîdî dinine mensup oldukları ve Kürdler arasında Dınbılı Boxt olarak adlandırıldıkları belirtir. Nitekim bugün Cizre’ye bağlı Dunbılya diye bir köy vardır (bazı kaynaklarda adı Dunbulya veya Dımilya biçiminde geçen bu köyün Türkçeleştirilmiş adı Erdem’dir) Aynı şekilde Darê Hêni (Genç) ilçesine bağlı Botiyan köyü sakinleri ve bu adla anılan aşiret de Dimilî lehçesini konuşmakta olup Botiyan (Botiyon) adını korumaktadırlar.⁽⁸⁶⁾

Bedlîsi’ye göre bu aşiretin bir kısmı Müslümanlığı kabul etmiştir. Edebiyatçı Abd al-Rezzak Bey’e göre ise; ataları Safevî egemenliğinin başlangıcında Şiiliğe geçmiştir.

Dr. O Blau:

“Dunbeli... bugün Kızılbaş taifesinden sayılan bir Kürt kabilesidir. Hepsi Türkçe konuşurlar ve Şia-yı İmamiye’de dendirler. Xoy (Hoy) vilayetinde yaşarlar...”⁽⁸⁷⁾

“Tarihçi Muhamed Cemil Bendi Rojbeyani, sonradan konuşan bu Xoy Dunbulilerinin eskiden Gorani lehçesiyle konuştuklarını yazar.”⁽⁸⁸⁾

Kürd bölgelerinde yolculuk eden (1736-1743) Fransız Otter’e ve “*Histoire des Donboli*”nin yazarına göre Dunbelilerin çoğu hala Êzîdî idi.

Aristova ise şunları yazar:

“Diğer bir Kürt zümresi de Ehl-i Hak(Ali Allahi ya da Ali-İlahi)

85- Malmîsanij, age., s. 34, Alıntı; Baba Merdûxê Ruhani (Şivva), Tarixe Meşahirê Kord (urafa, ulema, udeba, şu’era), c. I, Enteşaretê Sorus, Tahran, 1364-1985, s. 340

86- Malmîsanij, age., s. 43

87- Akt. Malmîsanij, age., s. 44, Alıntı; Dr. O. Blau, “*Nachrichten über kurdische Stämme*” Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Leipzig, Bd: 16 (1862)

88- Akt. Malmîsanij, age., s. 44, Alıntı; Muhamed Cemil Rojbeyani, “*Ferînanrewayiy Dunbuliyekan Le Tewrêz û Dewrûberi da*”, Karwan, no: 32 (Mayıs 1985), s. 17

dır, gerçeğin insanları ya da gerçeğin takipçileri anlamına gelir. Zazaca konuşan bu zümre, genel olarak İran'da Kirmanşah bölgesinde, büyük bir bölümü ise İran Kürdistan'ın güney batısında, özellikle Kerend bölgesinde yaşar... Ali Allahilerin yalnızca bir bölümü asıl kitleden tarihsel nedenlerle kopmuş ve Dersim sancağına yerleşmiştir. Geçen yüzyılın ortalarında beş aşiret; Bersimi (Dersimi-Arik), Balabani, Çarakli (Çarekan- Arik), Şex Hesenanlı, Qureşli (Kureyşan-Arik) bu mezhebe dâhildi. İran'da bu mezhepten olan Kürt aşiretleri Goran, Celalavend, Kelhani. ”⁽⁸⁹⁾

Dimilîlerin bugün yaşadıkları kuzeybatı Kürdistan'a ne zaman geldikleri konusu henüz tartışmalı olmakla birlikte İshak Sunguroğlu'nun açıklamalarına göre; hem Dersim Dimilîlerin –yazarın deyişiyle “*Dinbilli*”lerinin- Irak'tan Dersim'e göç eden Kürdler olmasını ifade etmesi hem de bunlar arasında Kızılbaşlığın yayılmasına yer ve kişi adları belirterek değinmesi açısından önem arz etmektedir. Sunguroğlu şöyle yazmaktadır:

“Öte tarafta Şah İsmail ise, zapt ettiği bölgelerde emniyeti temin etmek için kendi tebaasından olan (Dinbilli) aşiretini tedibe girişince etrafında bulunan bütün Irak Kürdleri korkularından batıya doğru kaçmaya başlamışlar ve gelip Van, Bitlis, Diyarbekir, Harput gibi dağlık bölgelerine yayılmışlar ve bunlardan bir kısmı bilhassa sarp dağlara ve vahşi meşe ormanlarına sahip aynı zamanda yol uğrağı olmayan Dersim'i bir yurd olarak seçmişler ve buraya yerleşmişlerdi.”

(...)

“(Şah İsmail) Bu cümleden olarak Rumyeli 'Nur Ali' Halife namında bir Kızılbaş şeyhini de Çemişkezek'e göndermişti. O zaman Çemişkezek Emiri bulunan 'Hacı Rüstem', 'Nur Ali'yi memlekete sokmayacağı yerde, bilakis şehri bu halifeye terk ile savuşup Şah İsmail'in yanına gitmişti...”

“Nur Ali, uzun zaman Çemişkezek'te kalır. Çemişkezek ve Dersim'de durmadan çalışarak Şiiliği halka aşıladı, bu tohumlar yerli halk ile Dersim'e yerleşen Irak Kürdleri arasında bir mezhep farkı ve

89- T. F. Aristova, Kürdlerin Maddi Kültürü, Çeviren İbrahim Kale, Arif Karabağ, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, 2002, İst., s. 34

dolayısıyla çetin bir düşmanlık meydana getirdi, ardı arkası kesilmeyen Dersim isyanları iste bu tarihten sonra başlamıştır ki....’’⁽⁹⁰⁾

“Diyarbakır, Genç, Kulp, Çapakçur, Siverek civarı halkı ve Dersimliler kâmilten Zaza’dırlar. Zazalara Dümbeli derler. Bunu ‘Düm-meli yani Meli’nin arkasına gelen’ yahut ‘Meli’nin kuyruğu’ gibi bir mana ile tefsir ederler...’’⁽⁹¹⁾

“Mevcut rivayetlere göre, güya bir zamanlar Viranşehir Milli (Milli) aşiretine tabi olmalarından kinaye olarak Zazalara ‘Millilerin arkası, devamı, tabii’ manasına Dumilli denmiş ve zamanla bu kelime Dumuli/Dımili-Dumil, Dımıl şekillerine girmiştir.’’⁽⁹²⁾

“Arabistan’dan gelen Milanlar, Dersim’de yerleştiler. Sultan Selim Batı Kürdistan’ı fethettiği zaman, veziri gördü ki Kürdler Dersim’in dağ eteklerinde başıboş gezmekte ve bölge göçebelerle dolu. Bundan ötürü vezir, isteyenlerin evler yapıp yerleşebileceğini, çadırdaki yaşamak isteyenlerin ise çadırlarını alıp güneye inmelerini emretti. Bazıları ev yaptılar. Türkçe öğrenip kadınlarına peçe giydirdi(ler); bazıları Dersim’in ulaşılmaz doruklarına kaçtılar; bazıları da indiler. İşte İbrahim Paşa bu güneye inenlerin başıdır.’’⁽⁹³⁾

Timur döneminde (1336-1405) Dersim’den Güney Kürdistan’ın Sincar bölgesine göç yaşanmıştır. Sincar bölgesi Êzîdî Kürdlerin yaşadığı bölgedir.

Kendilerine Dimilî olarak adlandıranlar ise Kürdistan’ın genelinde birçok yerde Kurnancca lehçesiyle konuşmaktalar. Kimi kaynaklar Dimilî Kürdlerinin Kurnanc Kürdleri olduğunu söylemektedir.

90- İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, Elazığ Kültür ve Tanıtına Vakfı Yayınları, İst., 1958, cilt I, s. 134-135

91- Akt. Dr. Mahmut Rışvanoğlu, Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, Türk Kültür Yayını, İkinci Baskı, 1975 İst., s. 90, Alıntı; Süleyman Sabrı Paşa, Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler, Yayına Hazırlayan Gamze Gayeoğlu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1982, Ankara, s. 43

92- Akt. Malmîsanij, age., s. 32, Alıntı Kemal Badıllı, Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kurnancca Lehçesi) 1965, s. 64

93- Akt. Malmîsanij, age., s. 33-34, Mark Sykes, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kürt Aşiretleri – III”, Çeviren M. Piro, Berhem Stockholm, no 8 (Mayıs 990), s. 25-26

Örneğin, M. Reza Hemzeh'ee şöyle diyor:

“K. R. Cama Oriental Institute of Bombay'e ait bu kitap, 'Tarix-e Keşaf' adında olup Huseyn Xan Donboli'nin oğlu Teymur Paşa tarafından yazılmıştır. Bu temel olarak Donboli Kürdlerinin çok erken dönemlerinden başlayan tarihleri hakkındadır. Müsveddenin 267'inci sayfasında Donbolile Kurmanci Kürdleri olarak tanımlanmışlardır.”⁽⁹⁴⁾

Dunbuli kabilesine mensup Emir Suleyman Beg (ö. 985) *“Emir Suleyman Kurd”* olarak bilinir.

Yine aynı kabileye mensup Emir Ehmed Beg'in(ö. 1472) Kürtçe bir divanı vardır. Papazyan'ın aktardığına göre, Ehmed Xan el-Dunbuli'nin oğlu Rustem Xan, yazdığı *“İşaratü'l-Mezahib”* ve *“İşaratü'l-Edyan”* da, 1850'de yazdığı *“Tarixê Denabil”* de (Dunbulilerin Tarihi) Dunbuli'lerin Şii inancına bağlı Kürdler olduğunu yazarlar.⁽⁹⁵⁾

Bazı yabancı ve yerli yazarlar Dimilî ve Goranların Kürt olmadıkları, bunların Deylemlilerin soyundan geldiklerini savunurlar. Bunlara göre *“Dimilî”* kelimesi de *“Deylem”* kelimesinden türemiştir.

Bu konuda ise Malmîsanîj şöyle der:

“...Örneğin 'Dımili'nin 'Deylem' sözcüğünden kaynaklandığını iddia edenler 'Dunbuli' sözcüğünün neyin nesi olduğunu izah etmemişlerdir.”⁽⁹⁶⁾

“Yer ve aşiret adı olarak Dımili”

- 1- Diyarbekir'in Kulp ilçesine bağlı Dumulyan (Baloğlu) köyü
- 2- Çemişgezek ilçesi Germili (Gedikler) bucağına bağlı Dimilî (Akçeren/Atçelen) köyü
- 3- Cizre'ye bağlı Dunbılya (Dunbulya/Dımilya) köyü
- 4- Çevlîg'in Gêxî/Cêxî ilçesine bağlı Dımlag/Dımlek (Karaçubuk) köyü.

94- Müsvedde, s. 273, Hicri 1265 (1849)

95- Malmisanîj, age., s. 36-37

96- Malmisanîj, age., s. 34

5- Qoçgîrî bölgesinde Qoçgîrî Aşiret Konfederasyonuna bağlı Dimilî adında bir aşiret vardır.

6- Abowian, 1848'de Palî'nin kuzeyindeki Dımbeli (Dumbeli) köyünden söz eder.⁽⁹⁷⁾

7- Suriye Efrin ilçesinin Reco nahiyesine bağlı Dumuliya köyü. Köydekiler Kurmanc lehçesi konuşurlar.

8- İran'da Hervabat yöresinde Donboli ve Ehr yöresinde Dumuli (Dumulu) adlarıyla birer Sii köyü bulunmaktadır.

9- Duhok/Dıhok'da Meqlub Dağı ile Şêxan bölgesi arasındaki Êzîdî aşiretlerinden birinin adı Dumılı'dır.⁽⁹⁸⁾

Bazı kaynaklarda bu aşiretin adı Dumbeli olarak geçer.⁽⁹⁹⁾

Görüldüğü gibi Kürdistan'nın her bölgesinde Dimilîlere rastlanmaktadır.

III. 3. 2. Deylem, Goran ve Zaza

Deylem/Deylemistan; Hazar Denizi'nin batısındaki dağlık bölgenin adıdır. Gilan'daki Elburz dağları ve İran kuzeyinde Teberistan, Cibal, Gilan ve Hazar Denizi arasında kalan bölgedir.

Minorski, Deylemlilerin Hazar Denizi'nin güney batısında yaşayan bir topluluk olduğunu, Büveyhoğulları devletinin Deylemlilere ait olduğu, bölgedeki işgal ve gelişmelerden sonra bunların bu bölgeden Fırat ve Murat nehirleri kenarına geldiklerini yazar. Bu göç Orta Asya'dan Türklerin Anadolu ya geldikleri zamanda olur.

Arap Tarihçi İbn-ül Erzak, Deylemlilerin Buyi ve Büveyhoğullarının ataları olduğunu yazar. İbn'ül Erzak bu eserinde Deylemlilerin (Buyiler/Büveyhoğulları) MS. 979-980'de Diyar-i Rebia (Musul-Ceylanpınar arasındaki bölge), Meyyafarkin ve

97- Abowian, Kavkazi, no: 46 (1848), s. 164'den aktaran Peter J. A. Lerch, Forshungen über die Kurden und die iranischen nordchaldâer, St. Petersburg, 1857-1858 (yeni baskısı Amsterdam, 1979)

98- C. J. Edmonds, A Pilgrimage To Lalış, London, 1967, s. 53-87

99- Kaynak Malmisanij, age., s. 45-46

Diyarbakir'in zaptını anlatır.⁽¹⁰⁰⁾ Ibn'ül Ezrak, Buyid devletini de "Deylem devleti" olarak tanımlar⁽¹⁰¹⁾

Sheerin Ardalan, Deylem ve Deylemistan konusunda şunları yazar:

"Bazı yazarlar Deylemilerin vatanını Gilan'daki Elburz Dağları olarak belirler ve bu halkın bir kısmının Şarezor'a sürüldüğünü anlatır. Bazılarıysa, Deylemilerin Gilan dağlarına göç etmiş ya da sürülmüş olan Goran Kürdlerinin bir kolu olduğunu ve burda askeri ve siyasi etkinliklere başladıklarını savunur. Kürdisdan'daki çok sayıda yer adı, Deylemilerin Goranlarla akrabalığını ortaya koyar. Bizanslı tarihçi Agathias (536/7-580), 'Dilmnitae'lerin, hâlâ Dımililerin (ya da Zazalar) yaşadığı Orta Dicle bölgesinden olduklarını yazar. Yakut'a göre (1179-1229 (575-626)), Deylemistan Şarazor'un yedi fersang (fersah) batısında bulunur. Dilman (eski Dilmakan), Salmas'ın ilçe mekkeziydi. Minorsky'nin altını çizdiği üzere, Deylemilerin inançları Goran ve Dımililerinkine (ya da Zaza) çok yakındı; aynı zamanda Dımililerin dili Dımili ve Kürt aşireti Dunbelilerin dili de Deylem diline yakındır."

"...Bizzat Kürt olan Eyyubi prens Ebul-Feda, Kürt ve Deylemeleri bir bütün olarak değerlendirir. Hamza Esfahani'ye göre, Persler Deylemilere 'Teberistan Kürdleri' adını verirlerdi. Abbasi hükümetinin fetih anlatıları ve yıllıkları, Teberistanlı bu halkları daima Kürt olarak niteler."⁽¹⁰²⁾

Ethem Xemgin'ne göre; "Deiylam"/Deylem topraklarında bir arada yaşayan Zaza veya Dimilî Kürdleri ile Goranice konuşan Gor Kürdleri baskı ve zor nedeniyle göçe zorlandılar. Gorlar, Güney Kürdistan'a göç ederken Zaza veya Dimilî Kürdleri ise Kuzeybatı Kürdistan'a göç ettiler.⁽¹⁰³⁾

100-Bkz. İbn'ul Erzak, Mervani Kürdler Tarihi, Çeviren M. E. Bozarslan. Komkar Yayınları, Köln 1989, s. 36, 48

101- İbn'ul Erzak, age., s. 135, 152, Büveyhoğulları Devleti 933 ile 1055 yılları arasında hüküm sürmüştür.

102- Akt. Sheerin Ardalan, age., s. 34, Dipnot 51, Alıntı; Deylemilerin Kürt kökenleri hakkındaki bir araştırma için, bkz. İzady, s. 44, V. Minorsky, "Daylem"; V. Minorsky, The Guran, BSOAS'ta, xi (1943) s. 87

“Dariyus (Dara) zamanında, Babil’e yakın olan ‘Zazana’dan söz edilir.”⁽¹⁰⁴⁾

MÖ. 3000 yıllara ait olduğu tesbit edilen ve aşağı Mezopotamya’daki Mari’de bulunmuş olan bir Sümer tapınağında adı *“Nini-Zaza”*dır. Bu bir Sümer tanrıçasının adıdır. Bazı kaynaklar Ur şehrinde bulunan *“Nini-Zaza”* veya *“İnnana Zaza”* tapınaklarından sözedilir.

Malmîsanij bu tespitleri yaptıktan sonra şunları yazar:

“Eski yer adları arasında da ‘Zaza’ya rastlanır. Halis (Ataksoy)’un yazdığına göre, Kirhular MÖ. 880’de Asur-Nazirpal’ı selamlamak için ‘Zaza-Buha’ adlı bir konak yerine koştular. Fransız tarihçisi Gaston Maspero’ya göre, bu ‘Zaza-Buha’ muhtemelen ‘Mihrap Dağı ve Kervançemen dağları eteklerindedir.’⁽¹⁰⁵⁾ Ki adı geçen Maden Dağı’nın bulunduğu Maden yöresinde bugünde Zazalar yaşamaktadırlar.

Fakat burada değindiğimiz ‘Zazana’, ‘Nini-Zaza’, ‘İnnana-Zaza’ ve ‘Zaza-Buha’ sözcüklerindeki ‘Zaza’nın bugünkü Zazaların adıyla ilişkili olup olmadığının henüz açıklığa kavuşmadığını da hatırlatalım. Bu konunun iyice açıklığa kavuşması için detaylı araştırmaların yapılması gerekmektedir.”⁽¹⁰⁶⁾

“...Örneğin, Muhammedi Xal’ın 1960’da Güney Kürdistan’daki Süleymaniye’de yayınlanan Ferhengi Xal adlı Kürtçe sözlüğünde, Zaza lehçesi, Kurmanci olarak bildiğimiz lehçe anlamında kullanıldığında gibi, Doğu Kürdistan’dan Muhammed Taqi İbrahimpur’da Farsça- Kürtçe sözlüğünün girişinde, adını Behdinan(Badinan) yöresinden alan Behdinan lehçesine (Yani

103- Etem Xemgîn, İslamiyet ve Alevilik, Doz Yayınları, Birinci Baskı, Nisan 2005, İst., s. 142

104- Akt. Malmîsanij, age., s. 68, Alıntı: Willh. Geiger und Ernst Kuhn, Grundriss der Iranischen Philologie, zweiter band, Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner, 1896-1904, s. 428

105- Akt. Halis (Ataksoy), Diyarbakır Tarihinde Komuk Eli, İst., 1988, s. 30

106- Malmîsanij, age., s 68-69

Kurmanci lehçesine) halk arasında 'Zaza' denildiğini belirtir... ”⁽¹⁰⁷⁾

“...Motkan ve Sason gibi bazı yörelerde Zazalar 'Dımbılan' adı ile anılmaktadırlar.”

“Peter Lerch, 1850'lerde Palu'nun kuzeyindeki Dumbeli aşiretinin Zazaca konuştuğunu yazar.”⁽¹⁰⁸⁾

“Affonso adlı bir gezgin 1566 yılının ilk günü, Diyarbakır şehrinden iki günlük mesafedeki - ve anlaşıldığı kadarıyla bu şehrin güneyine düşen- Dumbuly adındaki bir yere gittiğinden sözeder.”⁽¹⁰⁹⁾

18. yüzyılın ilk yarısında Dîvrîgî yakınlarında da Zaza oymağının bulunduğu ve bu yörede kişi adları arasında “Zazan” a rastlandığını belirtilir. Bugün de aynı bölgede, Qengal ve Sêvas arasında “Zaza” sözcüğü yer adı olarak vardır.⁽¹¹⁰⁾

107- Malmîsanîj, age., s. 61

108- Malmisanîj, age., s. 35

109- Akt. Malmisanîj, age., s. 74, Alıntı; Akt. Stephane Yerasimos, “Les voyageurs dans L'empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles) Imprimerie de La Société Turque d'Historire”, Ankara, 1991, s. 271

110- Akt. Malmisanîj, Doğu Anadolu, MEB Yayınları, s. 142

DERSİM TOPLUMUNUN SOSYAL DÜZENİ/YAPISI: “KİRMANCİYA MA”

IV. 1. Genel Olarak Toplumsal Kimlik Tanımı

“Bir Latin özdeyişi ‘tanımlamak tehlikelidir.’ der. Çünkü her tanım bir soyutlamadır ve her soyutlama karmaşık gerçekliğin zihinde yeniden inşası, anlaşılır olması için basitleştirilmesi, bir bakıma pornografik bir tasarımla kimi niteliklerinin devre dışı bırakıp katagorik hale getirilmesidir.”⁽¹¹²⁾

Bir bireyin çok sayıda kimliği vardır. Meslek, cinsiyet, yaşadığı yer, bölge, kıta, din, dil, ulus vs. gibi. Ancak toplumların bu kadar çok sayıda kimliği yoktur.

Uluslaşına öncesi insan toplulukların kolektif kimliklerin yorumlanmasında Etni/Etnik yapı/Etnisite/Etnik grup/ Etnik kategori/Etnik kimlik gibi çok sayıda kavram kullanılır ve ulus inşasında bu kavramlara başvurulur. Bu kavramların ne anlama geldiği ve ne amaçla kullanıldığı konusunda şöyle bir açıklama yapmak yerinde olacaktır.

Kelimenin anlamı üzerinde durursak; “*ethnos/ethnic*” sözcüğü klasik Yunancada dinsiz kişi anlamına gelen “*ethnikos*” sözcüğünden türemiştir. Helenler; kendilerini, “*barbar*” gördükleri diğer kavimlerden ayırmak için bu kelimeyi kullanmışlardır. Yani üstün görülen Helen uygarlığı; “*biz*”, geri görülen “*barbar kavimler öteki*”, “*ethnos*” olarak nitelendirilmişlerdir.

“Aristophanes’in Lysistrata isimli eserinde ‘ethnos’ kavramına bakış, şöyle tasvir edilir; ‘biz ilk olarak yağı ve ipliği ayırmak için ipi

112- Prof. Dr. Naci Bostancı, “Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik” makelesi, Türkiye günlüğü dergisi, Mart-Nisan 1998, sayı 50, s. 38

yıkarsınız. Tüm kötü vatandaşlar için aynısını yap kim olduklarını tespit et ve sopalarla dışarı at. ' (113)

MS. 1 ve 2. yüzyılda Hristiyan yazarlar tarafından “*ethnos*” kelimesi Hristiyan ve Yahudiler dışında kalan halkları belirten “*ta ethne*” şeklinde kullanılmıştır.⁽¹¹⁴⁾ Akıllı, “*ethnos*” kavramının, ayrıca “*doğum yeri, kavimler, yaşanılan bölge*” anlamında kullanıldığını belirtir⁽¹¹⁵⁾

19. yüzyıldan itibaren sözcük, “*dinsiz*”, “*putperest*”, ve “*Hristiyanlığa inanmayan*” şeklindeki anlamında kullanılmıştır. Bundan sonra ise etnik kelimesi bazen “*ilkel kültürleri*” tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.

“*Aidiyet*” kelimesi ise bir toplama ya da gruba ait olma halini belirtir. Bu haliyle kavram, kişinin sırf başkalarıyla bir aradanlığı üzerinde kurgulanmakta, bireye özgü, çeşitli özellikleri dışarıda bırakmaktadır.

Görüldüğü gibi insan gruplarını tanımlama, çağdan çağa ve bölgelere göre değişiklik arz eder. Ancak tanımlamada ortak öge “*farklılık*”tır.

İlkçağ’da insan grupları genel olarak kabile adıyla tanımlamışlardır. Yani tanımlama kabilevidir. Bu kabilelerin her birini etnik bir yapı olarak kabul edersek tanımlama aynı zamanda etniktir. Tam olarak ifade edersek tanımlama etno-kabilevidir. Bu toplulukların yurt dedikleri yerleşik bir toprakları varsa, bunu korumak amaçlarına sahiplerse, diğer topluluklardan farklı konuştukları bir dilleri ve kendilerine özgü bir inanç ile kültürleri söz konusu ise bunları etnik yapı olarak görmenin bir sakıncası yoktur.

113- Seçil Çam, Konya Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü 4. Sınıf, Etnisite Kavramı adlı makalesi, TUIÇ Akedemi Yayını, Alıntı; Aristophanes, Lysistrata, MÖ. 411

114- 114-H. Serkan Akıllı, Etnisite Olgusunun Kavramsal Sınırları ve Modernite Açısından Değerlendirilmesi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2003, s. 36

115- H. Serkan Akıllı, age., s. 34

Devletleşme ile birlikte bu kabilevi isimlerinin bazılarının tarih sahnesinden silindiklerini görüyoruz. Devleti kuran ve yöneten, ege-men olan etnik grup kendi adıyla devleti tanımlamıştır. Burada diğer etnik grupların akıbeti hakkında en hümanist tahmin, asimile olduk-ları veya ismin değişikliğe/mutasyona uğradığıdır.

Batıda bu tanımlama süreci devam ederken doğuda çok tanrılı inançların düalist ve tek tanrıcılığa dönüşmesiyle toplumların tanım-lanması etno-dinsel bir hal alır.

Fransız Devrimi sonrası ulus kimliğinin devreye girmesi sonucu ulusların inşa edilmesi süreci başlar ve etnik kimliklerin yerini ulus kimlik alır. Ancak uluslaşamayan çok sayıda etnik yapı kendi kimlik-lerini kullanmaya devam etmiş ve kendi etnik yapılarını korumak için mücadeleye devam etmişlerdir.

Sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanması, yeni devletlerin kurulması ile birlikte etnisite kavramı sık sık kullanılır olmuş, bir kesim, farklı kültürel yapıları olumlu görüp, savunmuş ve haklarının verilerek yaşatılmasını öngörmüş, bir kesim ise bu yapıları çatışma nedeni görerek karşı çıkmışlardır. Bu tartışma ile “*etnisite*” ele alınıp incelenmeye başlanmış, ancak kavram; felsefe, psikoloji, biyoloji, antropoloji, sosyoloji, siyaset, arkeoloji, tarih ve teoloji gibi çok sayı-da dal tarafından ele alınması, her kesimin kendine göre yorum ve tanımlamalar yapması sorunu çözmemiş, teorik olarak ta içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur.

Etnisite kelimesi ilk kez 1972’de Oxford English Dictionary’ye girmiş, ilk kullanımı ise 1953 yılında Amerikalı sosyolog David Riesman’a atfedilmektedir. İkinci Dünya Savaşı yılları itibarıyla da daha çok “*aidiyet*” kavramı kullanılır olmuştur.

IV. 2. Etnisite Teorileri

1-İlkçi (Primordialist) Teori;

Etnik yapıların ezelden beri var olduklarını ve din, dil, kan bağı gibi nesnel öğelerin kuşaktan kuşağa fazla değişmeyeceğini; bir ulusun ancak bu temeller üzerine inşa edilebileceğini savunurlar. Etnisitenin kan bağının bir uzantısı olduğu ve kan bağının da hayatta kalma mücadelesine de kolektif amaçları gerçekleştirmenin normal bir aracı bulunduğunu belirtirler. Soyla tanımlanan etnisite milletin oluşturulmasında temel öge olarak ele alınır.

İlkçiler konuyu iki bakış açısıyla değerlendirirler; bir, biyolojik, iki, doğalcı. Biyolojik bakış açısı; etnik bağlılıkların kökenlerini genetik özelliklerde arar. Doğalcı bakış açısı ise grupların kültür, dil, din, tarih gibi ayırt edici özelliklerine ağırlık verir.

“Etnik yapıların ezelden beri var oldukları ve din, dil, kan bağı gibi nesnel öğelerin kuşaktan kuşağa fazla değişmeyeceği”, etnisiteyi genetik özelliklere dayandırması bu teorinin zayıflıklarıdır.

Bu teorinin başka bir negatif tarafı; etnik kimliğin ezelden beri var olduğu temeline dayanarak, her etnisite için bir ulus yaratma; bizi düzmece bir tarih ve diğer halklara karşı entosentrik bir perspektifle götürebilir.

Teorinin öncüleri; Edward Shils sonra Clifford Geertz'dır. Van Deb Berghe, Master va Walker Connor daha sonraki ardıllarıdır. Virginia Tiller'de İlkçileri; *“biyolojik, kültürel ve psikolojik”* olarak sınıflandırır.

2- Modernist (Araçsalcı) Teori;

Modernleşme ile ekonomik, siyasi ve toplumsal-kültürel etkenlerin geleneksel toplum yapılarını yok ettiğini, bu etkenlere göre de toplumların dönüşüm geçirdiğini söylerler.

Zayıflıkları; toplumların dönüşmesinde tek bir etkeni ön plana çıkarmaları, *“kimi yapı ve geleneklerin, özellikle de din ve etnisite ile ilgili olanların modernleşmenin getirdiği yeniliklere direnç göstermesi”* ne açıklık getirmemeleridir.

Ayrıca teori, milliyetçi hareketleri motive eden unsurları ve insanların niçin ulusları uğruna ölümü göze aldıklarını açıklamada yetersizdir.

3- Etno-Sembolcu Teori;

Antik çağlarda bile etnisitenin var olduğu, etnik kimlik izlerine rastlandığı ve *“etnik kimliklerin düşünüldüğünden daha dayanıklı”* oldukları, göçler, istilâlar, evlilikler, soykırımlara karşın özlerini yüzyıllar boyu korudukları, etnik bilincin kolay kolay kaybolmadığı, günümüzdeki ulusların, *“eski kültürlerin gölgesi altında şekillen”*-diğini, *“geçmişten gelen mitler, semboller, törelerin bugünün milliyetçiliğinin içeriğini belirle”*diğini, *“doğru bakış açısı daha uzun bir tarihsel dönem kapsamalı, bugünün milletlerini etnik atalarıyla aynı potada değerlendirilme”*si gerektiğini söylerler.

Etno-Sembolcüler, etnik toplum seçkinlerinin etnik geçmişten mitleri, gelenekleri kullanarak millet inşa ettikleri ve bu milleti bir arada tutacak sembollerini meydana getirdiklerini belirtirler.

Etno-Sembolcülerin eleştirilen yönleri; *“kavramları birbirine karıştır”*dıkları, *“etnik topluluklarla modern milletler arasındaki farklılıkları yeterince dikkate”* almadıkları, *“milletler ve milliyetçiliğin modern öncesi dönemde de var olduğunu öne sürerek yorum yanlış”* yaptıkları, *“etnik kimliklerin kalıcılığını”* abartıklarını, *“etnik bilincin oluşumuna yönelik çözümlemeleri”*n yetersizliği⁽¹¹⁶⁾

4- Marksist Teori;

Etnisite ve milliyetçilik Marksizm'in yumuşak karnıdır. Naîm; milliyetçilik kuramı için *“gerekli koşulların henüz oluşmadığı”*nı belirterek; *“Milliyetçilik kuramı Marksizm'in tarihi başarısızlığıdır.”* der.⁽¹¹⁷⁾ Ve Naîm oluşturduğu *“dengesiz kalkınma”* teorisi milliyetçilik hareketlerini açıklamaktan uzaktır.

116- Kaynak Umut Özkırınalı, Milliyetçilik Kuramlarına Eleştirel Bir Bakış, Doğubatı Yayınları, Üçüncü Baskı, Ağustos 2009, Ankara

117- Umut Özkırınalı, age., s. 111, Alıntı; Tom Naîm, The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism, İkinci Basım, Londra, Versa 1981, s. 329

Genel olarak Marksizm'e göre etnisite, etnik yapılanma halklar arasında çatışma nedenidir. Etnik çatışma ise egemen sınıfın oluşturduğu yapay bir çatışmadır. Yaratılan bu suni çatışmanın amacı, dikkatleri gerçek düşman olan egemen sınıf (egemen sınıf) uzaklaştırmaktır.

5- Konstrüktivist Teoriler;

Etnisite ve milletlerin imal edilmiş hayal etme eylemleri olduğunu savunan görüştür.

Görüldüğü gibi tek bir etnisite tanımı ve yorumu yoktur. Ancak şunu söyleyebiliriz; bir toplumun etnik kimliğinin tanımlanmasında dil, din, kültürel öğeler rol oynar ve etnik yapının varlığı bir soyla açıklanabilir. İnançlar -Yahudilik hariç- soya dayanmaz. Etnik yapının varlığı, gerekçeleri ve meşruiyeti soya dayandırılarak açıklanabilir. Ancak Doğu'da dinle iç içe geçmiş etnisiteyi bir kuramla açıklamamız zor.

Ahmedi; *"bu kavramlar çoğunlukla Batılı olmayan ülkelerin iç sorunlarını açıklamak için kullanılarak etnik ve etnisite araştırmalarındaki kavram karmaşasının düzeyini yükseltmiştir."* der⁽¹¹⁸⁾

Edibe Sözen kimlik konusunda şunları yazar:

"Sosyal bilimlerde kimlik kavramı en genelde indirgemeci olmayan yaklaşımlar çerçevesinde sosyal olguların üst seviyede sosyal psikolojik kavramlarla desteklenerek ya da bağ kurularak açıklanmasına dayanır."⁽¹¹⁹⁾ Ayrıca ötekilerle etkileşimler ve toplumun yaşam koşullarının değişimine göre etnik topluluklar yeni duruma göre yeniden tanımlanırlar. *"Kimlikler sabit ve değişmez değil, sürekli değişim içinde olan kavramsal oluşumlardır. Kimlikler çoğulcu ve değişkendir,*

118- Akt. Dr. Yalcın Sarıkaya, Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, Ötüken Yayınları, (İst. 2008), s. 31), Alıntı; Ahmedi Hamid, The Politics of Ethnic Nationalism'in İran, Carleton University. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ottawa-Ontario, Kanada, Şubat 1995, s. 41

119- Edibe Sözen, "Kimlik Kavramını Yeniden Tanımlanması" Makalesi, Türkiye günlük dergisi, Mart-Nisan 1995, sayı 33, s. 113

onları incelemek için tek bir yöntem yoktur.”

“Kimlik çalışmaları, ancak interdisipliner bir alan dahilinde (sosyoloji ve sosyal psikoloji, tarih ve sosyoloji, ekonomi ve sosyoloji gibi) açıklanabilir; böyle bir ilişki aynı zamanda kimliğin, değişme ve süreklilik ile açıklanmasıdır.”⁽¹²⁰⁾

Etnik gruplar, diğer gruplar ile benzerliklere göre değil, farklılıklara göre tanımlanmalıdırlar. *“Öyleyse dinsel-etnik kimlik bulunduğu yerde tam olarak ne anlama gelmektedir? Açıktır ki bazı örneklerde, etnik dinin seçilmesinin nedeni, bir halkın kendisini ilk planda komşu halklar veya devletlerden farklı hissetmesidir.”⁽¹²¹⁾*

Abdullah Topçuoğlu etnik grup hakkında şunları yazar:

“... Bir etnik grubun spesifik özellikleri, güçlüğü veya zayıflığı devlet politikaları ve etnik gruplarla ilişkiler gibi dışsal faktörlere bağlanabilecek etnik bilincin oluşumuna neden olabilir. Ortak tarihsel mitler ve kültürel semboller, birliktelik ve özgün bir topluluk olma hissiini güçlendiren öğelerdir. Fakat daha önemlisi, topluluğun güvenliğini tehdit edici görülen dışsal faktörlerin, etnik duyguları pekiştirmesidir... Topluluğun kendisine verdiği bir ad, dil, belirli bir toprak, ruhsal yapının spesifik özellikleri, kültür ve gündelik hayat bir etnik topluluğun temel özellikleri olarak görülebilir. Etnik bilince bağlı etnik çatışma bu özelliklerin bastırıldığı, tehdit edildiği veya daha geniş toplum içinde asimile edilmeleri amaçlandığı zaman gelişir.”⁽¹²²⁾

120- Edibe Sözen, agm., s. 113

121- Eric J. Hobsbawm, 1780'den Günümüze Milliyetler ve Milliyetçilik, Çeviren Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, Temmuz 1993, s. 90

122- Akt. Abdullah Topçuoğlu, “Ulus Devlet ve Etnisite Olgusu” Makalesi, Türkiye günlüğü dergisi, Mart-Nisan 1995, sayı 33, s. 103, Alıntı; Bromley&Kozlav, Victor 1989, The Theory of Etnos and Ethnici Processes in Soviet Social Sciences Review, 67/3

IV. 3. Din, Dil, Irk, Kültür ile Etnisite İlişkisi ve Millet/Milliyet & Batı ile Doğu Arasındaki Fark

Etnisite, biyolojik, kültür, din ve dil unsurlar dikkate alınarak tanım ve yorumlanmasına rağmen, etniklik Batı ve Doğu arasında hatta bölgeler arasında farklı algılanmakta veya anlamlandırılmaktadır. Örneğin Ahmedi etnikliğin, Lübnan'da bir din meselesi olduğunu, bununla birlikte İran'da ve Pakistan'da bir ölçü de Afganistan'da bir dil meselesi olduğunu belirterek; *"Buna göre Őiiler Lübnan'da bir etnik grupken Afganistan ya da Pakistan'da değildirler."*⁽¹²³⁾

Tibi söyle der:

"Orta Doğu'yla ilgilenen sosyal bilimciler, homojen bir milletten mahrum olan ulus devletlerde ulus altı bölümleri tasvir etmekte bir araç olarak etnisite kavramına başvurmaktadırlar. Avrupalı tarihçiler kendi tarihlerinin modern öncesi dönemlerindeki gruplamalar için etnisite, Avrupa dışı toplumlar nki için ise alçaltıcı bir ifadeyle kabile/aşiret kavramlarını kullanmışlardır. Böylelikle 'kabilev lik' Avrupalı olmayan fakat Afrikalı ya da Arabi bir fenomen olarak görülmüştür. Genel olarak sosyal bilimciler ve özellikle de Orta Doğulularda Avrupa-merkezli bu çağrışımlardan uzak durmak için kabile/aşiret terimlerini kullanmaya başlamışlardır."⁽¹²⁴⁾

D alist ve tek tanrılı inançlarla birlikte batı ile doğu arasındaki temel farklılık tanımlamada dini kimliğin baskın hale geçmesidir. İ  i e giren dinsel kimlik ile etnik kimlik, çoğu zaman çakışmış ve birbiri güçlendirmiştir. Yani aralarında sinerji bir etki söz konusudur.

Doğu'da Osmanlı Devleti'ni ele alırsak; Osmanlının toplumu tanımlanması cemaat şeklinde ve bu dinsel bir bakış açısıyla yapılmıştır. Bu biraz da karışık bir tanımlamadır. Önceleri toplum, Müslüman, Hristiyan, Ermeni, Yahudi, Kıpti olarak gruplandırılmış,

123- Akt. Dr. Yalçın Sarıkaya, agc., s. 31. Alıntı, Ahmadi, agc., s. 42

124- Akt. Dr. Yalçın Sarıkaya, agc., s. 35, Alıntı; Bassam Tibi: "The Simultaneity of the Unsimultaneous: Old Tribes and Imposed Nation-States in the Middle East, Philip S. Khoury ve Joseph Kostiner (Der) Tribes and State Formation in the Middle East, Berkeley: University of California Press, 1990 içinde, s. 138

19. yüzyıldan sonra bunlara ilaveten Bulgarlar, Marunîler, Suryaniler ayrı gruplar olarak ilave edilmiştir. 1906-1907’de ise bunlara ek olarak Keldaniler, Yakubiler, Protestanlar, Yunan ve Ermeni Katolikleri, hatta Samaritanlar “*millet*” olarak sayılmışlardır. Görüldüğü gibi tanımlamalarda dinsel ve etnik yapı birbirine karıştırılmış durumdadır. Biraz zorlamayla bu tanımlamayı etno-dinsel bir tanımlama olarak değerlendirebiliriz. Yine görülüyor ki Kızılbaşlar ve Êzîdîler cemaat olarak kabul edilmiyor.

Osmanlının yıkılışından sonra Osmanlı topraklarında, etnik temele dayalı ulus devlet olarak sadece Türkiye’den bahsedebiliriz. Türkiye dışında kurulan devletlerin hiçbirisi etnisiteyi temel alarak kurulmadı.

Meydana getirilen bu yapılarda İslamiyet resmi dindir. Ve bu devletlerde -Kürdler dışında- temel sorun yine inançsaldır. Irak’ta; Şii-Sünni, Lübnan’da; Şii-Sünni-Marunî, Suriye’de Alevi-Sünni, Mısır’da; Kipti-Müslüman, Türkiye’de; Alevi-Müslüman sorunları söz konusudur. Bölgede sadece devlet sahibi olmayan Kürdlerin milli istemleri vardır.

Bütün bunlar mercek altına alındığında, eğer bu yapıları etnisite olarak değerlendirmezsek, Orta Doğu’da sorunun pekte etnik olmadığını, -Kürdler dışında- dinsel olduğunu görebiliriz. Yani Orta Doğu’da din halen canlı, yaşayan bir organizmadır.

Ulus devletlerin inşasında Batıda milliyetçilik dinden ayrı, seküler nitelikte ortaya çıkarken, Doğuda; İslamiyet’in ulusu reddeden ümmetçi anlayışıyla din ile etnisite sentezlenerek çözülmeye çalışılmıştır.

Etnik yapılar, duruma ve konjoktüre göre değişebilir, dönüşebilir nitelikte. Örneğin; Mauritius nüfusunun % 17’ni oluşturan Müslümanlar 18. 19. yüzyılda İngiliz Hindistan’ından gelen tacir ve işçilerin torunlarıdır. 1972 nüfus sayımında tamamı, kendilerinin dillerinin bir Hint dili olduğunu beyan ederler. Yetmişli yıllarda ortaya çıkan Pan-Arap hareket, 1974 petrol krizi vs. on yıl sonraki nüfus sayımında atalarının dillerinin Arapça olduğunu beyan ederler ve erkekler sakal bırakır, kadınlar turban takmaya başlarlar⁽¹²⁵⁾

125- Bkz. Thomas Hylland Eriksen, Etnisite ve Milliyetçilik, Avesta Yayınları, İst., 2002, s. 112

Ayrıca egemen kimlik tarafından “*düşman*” olarak algılanan diğer etnik yapılar asimile edilebilir, etnoside uğratılarak yok edilebilir.

Dinsel yapılarda zamanla etnik bir cemaate dönüşebilir. Örneğin Mısır’da Şii Müslüman bir mezhep olan Dürzîler baskılardan dolayı kale gibi korunaklı Lübnan Dağı’na yerleştiler ve burada 11. yüzyılın ilk yıllarında Araplar kadar Kürt ve İranlıları da aralarına aldılar. Son hocaları Baha’al Din’in ölümü (1031) üzerine mühtediliği bıraktılar. Cemaate üyelik, daha çok dışarıdaki dini hasımların korkusundan, sabit bir hal alır. Çok geçmeden Dürzîler soyu soku olan, şeceresi belli, toprak sahibi bir cemaat haline gelirler. O nedenle bugün Dürzî olmak “*etno-dinsel*” bir topluluğa mensup olmak demektir.⁽¹²⁶⁾

Smith bu tespiti bulunduktan sonra; “... *İnsanlık tarihinin büyük bölümünde bu dini ve etnik çifte kimlik dairesi, özdeş olmasa bile birbirlerine son derece yakın durmuşlardır.*”, “... *Her ne kadar nihai bir etnik nedensellik savında bulunmak mümkün olmasa da dünya dinlerinde bile dini kimlik biçimleri ile etnik ayrışmalar ve cemaatler arasında güçlü bağların mevcut olduğunu düşündürtecek yeterince somut örnek bulunmaktadır.*” der.⁽¹²⁷⁾

Umut Özkırmılı’nın dikey topluluklar olarak tanımladığı bu gibi gruplarda; etnik kimliğinin en büyük ögesinin dayanışma olduğu, etnik kültürün halkın tüm tabakalarına yayıldığını, şecereci topluluklar olduğunu, bu etnik gruplarda gelişmiş bir tarih bilincinin olmadığını, kendi anadilleri ile gelişmiş bir yazıma sahip olmadıklarını, böylece bir etnik grubun milliyete geçişte sorunların olduğunu, en temel sorunun ise dinle etnik kimlik arasındaki sıkı bağın olduğunu ve bir etnik grubun millete dönüşmesi için epeyi bir yapısal değişim geçirmesi gerektiğini belirtir.

“...*Etnik kimlikleri din, sınıf gibi diğer kolektif kimlik türlerinden ayırmanın mümkün olmadığı*”nı belirten Özkırmılı şöyle der:

“*Etnik kimlik değişken bir yapıya sahipse ve etnisite algılamalara/etkileşimlere göre tanımlanıyorsa, o halde sık sık diğer kimliklerle*

126- Anthony D. Smith, Milli Kimlik, Çeviren Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, Birinci Bası, Şubat 1994, İst., s. 21-22

127- Anthony D. Smith, age., s. 22

örtüşecek, bağlılıklar zaman zaman birbirini tamamlar hale gelecektir. Araştırmacıları etnik kimlikleri geniş bir tarihsel perspektifte incelemekten alıkoyan da budur. Kolektif kimliklerin iç içeliği, birbirinden bağımsız tanımlamaların anlamsızlığını gözler önüne serer. Yapılması gereken kimlikler arasındaki etkileşimin irdelenmesidir. Toparlanacak olursa, etnisiteyi belirleyen topluluğun algılamaları, kendisini çevreleyen diğer topluluklara 'öteki'lere bakışıdır; dolayısıyla etnik bağlılıkları konu alan çalışmalarda odak noktası etnik kültürlerden ve bu kültürleri simgeleyen özelliklerden, mitler ve sembollerde ifade bulan sınırlara kaydırılmalıdır.'⁽¹²⁸⁾

Hobsbawm, kan bağının etnik milliyetçilik için önemine değinecek; *"Peki etnik köken? Olayın kullanımında etnik köken, hemen hemen daima, açıkça belirtilmemiş bir biçimde, etnik bir grubun üyelerinin ortak karakteristik özelliklerinin kaynağı kabul edilen ortak köken ve soyla bağıntılıdır. Bir grup üyelerinin birbirine bağlayıp yabancıları dışlamakla 'akrabalık' ile 'kan'ın açık üstünlükleri olduğundan, bunlar etnik milliyetçilik açısından temel öneme sahiptir. 'Kültür(Kultur)' eğitimle edinilmez. Kültür kandadır."*⁽¹²⁹⁾

Genetik olarak, aileden başlayarak klan, aşiret, boy, etnisite ve ulusa doğru gelindikçe homojenite git gide kaybolur. Etnik yapı, fenotip ve genotip olarak homojen bir yapı değildir. Ancak genetik bir yakınlıktan söz edebiliriz. Zira din hariç dil, kültür, genotip ve fenotip tarih süreç içinde değişen öğelerdir. Biyolojik olarak etnik yapıdan ataları bulmak bilimsel açıdan mümkün değildir. Yani genetik olarak bir kişinin İlkçağ'daki ataları şunlardır deme olanağı yoktur. Örneğin; 1915 yılına kadar Dersim'de önemli oranda bir Ermeni nüfus vardır. Ermenilerden başka bölgede Pavlakiler, Rumlar ve Türkler de vardır. Kirmanclar da önemli oranda Ermeni geni olduğunu, fenotip olarak Ermenilerle benzerlikler taşıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu açıdan biyolojik olarak Kirmancların dolayısıyla Kürdlerin kesin olarak tek bir kökenden geldiğini söylemek olası değildir. Zira bütün etnik yapı-

128-Umut Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramlarına Eleştirel Bir Bakış, Doğubatı Yayınları, Üçüncü Baskı, Ağustos 2009, Ankara, s. 214-215

129- Eric J. Hobsbawm, 1780'den Günümüze Milliyetler ve Milliyetçilik, Çeviren Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, Temmuz 1993, s. 83

lar ve milletler de bu durum söz konusudur. Bundan dolayıdır ki etnisite ve milletler inşa yapılardır.

Sonuçta biz biyolojik açıdan “*doğal seçim inşa etmiştir ve eğer kendi kimliklerimizi kavrayabilmek istiyorsak anlamamız gereken de bu doğal seçilimdir.*”⁽¹³⁰⁾

Esas olarak etnisiteyi oluşturan, kültür, dil ve dinsel etkenlerdir. Ancak kültürel, dilsel ve dinsel olarak, homojen bir yapıdan bahsedebiliriz. Örneğin, Kürdler, Mezopotamya’nın otokton bir halkı olarak; dilinin, kültürünün ve inançlarının incelenmesi sonucu Hurri, Urartu, Med, Parth veya bölgenin diğer halklarına ulaşabiliriz. Kan bağının ise milli bilincin oluşumunda vazgeçilmez bir etken ve milleti bir arada tutan harç olduğunu da unutmamız gerekir.

Smith; “*...bir geçmişi tamamıyla ihmal eden hiçbir millet milliyetçilik çalışması meyve veremez.*” der⁽¹³¹⁾

“*Öbür yandan, Heredotcu anlamıyla etnik köken geniş toprak parçalarında, hatta dağınık olarak yaşayan, ortak bir yönetim yapısından yoksun olan insanları ön milletler denebilecek şekilde birbirine bağlayan bir şeydi, bir şeydir ve bir şey olabilir. Bu çerçeve pekâlâ Kürdleri, Somalilileri, Yahudileri, Basklıları ve diğerlerini de kapsayabilir.*”⁽¹³²⁾

Anthony D. Smith ise etnik topluluğu; “*Etnik bir grup, soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırd edilen bir kültürel tiptir.*” diye tanımladıktan sonra altı ana özelliği sıralar:

“1- Kolektif bir özel ad

2- Ortak bir soy miti

3- Paylaşılan tarihi anılar

4- Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur

130- Richard Dawkins, Gen Bencildir, Tubitak Yayınları, Üçüncü Basım, Nisan 2001, İst., Önsöz, s. 1

131- Anthony D. Smith, Ulusların Etnik Kökeni, Dost Yayınları, (Ankara, 2002), s. 26

132- E. J. Hobsbawm, age., s. 85

5- Özel bir ‘yurt’la bağ

6- Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu.”⁽¹³³⁾

“*Millet*”ten önce ancak etno-dinsel ve kültürel cemaatlerden söz edebiliriz. Milli kimlik ve millet ise “*birbirleriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal-siyasi pek çok unsurdan oluşan karmaşık bir*” yapıdır.

Hobsbawn ise etnik yapının milli bir nitelik kazanarak milletleşmesi konusunda şunları yazar:

“Öte yandan etniklik ya da etnik kimlik/aidiyet, başka ne olursa olsun, programatik olmadığı gibi kesinlikle siyasi bir kavramda oluşturmaz. Buna karşılık belli koşullarda siyasal işlevler kazanabilir ve dolayısıyla ulusçu ve ayrılıkçı programlar da dahil olmak üzere çeşitli programlara dahil edilmesi olasıdır... Temeli ne olursa olsun etnik aidiyet, belirli bir ‘biz’in mensuplarını, ‘onlar’dan farklılıklarını vurgulamak suretiyle kendi içlerinde birleştiren bir grup kimliğine ifade kazandırmanın kolay tanımlanabilir bir yoldur ve işte gerçeklik taşıyan da, bu grup kimliği duygusudur.”

“...Ulusçuluğun siyasal teori alanına girmesine karşılık, etniklik veya etnik karakter, sosyolojinin ya da sosyo-antropolojinin konusudur. Etnik karakter, devlete ya da başka herhangi bir siyasal örgütlenme biçimine bulaşabilir de bulaşmayabilir de. Siyasallaştığı taktirde ise, illa etnik bir etiket taşıyan bir siyasete bağlanması da gerekmez...”⁽¹³⁴⁾

Hobsbawn; “Yeterli sayıda insandan oluşan herhangi bir topluluğun mensupları kendilerini bir milletin mensupları olarak görüyorlarsa millet mevcut demektir.” der.⁽¹³⁵⁾

Millet olmanın ana hattını etnik kimlik belirler. Hobsbawn’a göre kavram başlangıçta kültürel, edebi ve folklorik bir mahiyete sahiptir. Bunun milli bir karakter kazanması, millet/milliyet ve devletleşmesi için üç temel süreçten geçmesi gerektiğini belirtir.

133-Anthony D. Smith, age., s. 41-42

134- Eric J. Hobsbawn, “Ulusçuluk” adlı Makelesi, Birikim dergisi, Ocak-Şubat 1992, sayı 45/46, İkinci Baskı, s. 110-111

135- Eric J. Hobsbawn, Nations and Nationalism since 178, Programme Myth and Reality (Cambridge 1900) s. 18-19

Birinci aşama; dernekler gibi yarı siyasi kuruluşların oluşması ve bu kuruluşların “*daha çok tarihe yönelik bir ilgi*” göstermesi ve “*milliyetçi eksende bir tarih yorum*”unun meydana getirilmesi.

İkinci aşama; “*millet fikrini savunan öncü ve militanlar çeşitli düzeylerde politik kampanyalar*” yapması. “*Amaç milliyetçiliğe kültürel destek sağlamak, sosyolojik aidiyetten politik bir program çıkartmak*”, “*ilgili topluluğu ortak hedefler etrafında toplayarak siyasi aidiyete geçmektir*”.

Üçüncü aşamada ise; elde edilen kitlesel destek ile siyasileşmek ve yönetimde söz sahibi olmak.

Yine Hobsbawm’a göre, milli mücadele ile milli devlet arasında tüm bu süreçleri sırasıyla geçmesi ile sonuçta devlete ulaşılır gibi bir durum söz konusu değildir. “*Mesela İrlanda’da üçüncü aşama milli devletin kurulmasından bile milli devlet ortaya çıkmayabilir.*”⁽¹³⁶⁾

Ayrıca çeşitli nedenlerden dolayı her etnik grup kendi etnik kimliğinin bilincine varmayabilir, kendini bilinir kılmayabilir, ulus kimliğini inşa etmeyebilir. Burada sorun genellikle etnik topluluktan millete geçiş aşamasında baş gösterir. En temel sorun ise inançla etnik kimlik arasındaki sıkı bağıdır.⁽¹³⁷⁾

Anderson XIX. yüzyılın sonuna kadar milliyetçiliğin genel ve yaygın kullanımı olmadığını, XIX. yüzyıl sözlüklerinde yer almadığını belirterek, klasik iktisadın kurucusu Adam Smith’in “*Milletlerin Zenginliği*” adlı kitabındaki milletle, “*bugün anladığımız manada milleti değil, toplum ya da devleti kastediyor.*” der.⁽¹³⁸⁾

Toparlarsak; etnisite kültürel, dinsel, dilsel öğelerden oluşturulmuş siyasallaşmamış tarihsel topluluktur. Milletleşme öncesinde her toplumda birden fazla etnisite olabilir. Bu gün çok az ulus bir iki etnik yapıdan gelir. Çoğu uluslar çok sayıda etnik yapıdan gelmektedir.

Lawrence M. Friedman bu konuda şunları yazar:

136- E. J. Hobsbawm, age., s. 26-27

137- Bkz. Umut Özkırımlı, age., s. 224

138-Benedict Anderson, Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması, Çeviren İskender Savaşır, Metis Yayınları, Altıncı Basım, 2011, İstanbul, s. 18, dip not 7

“...Pek çoğunun en az iki etnisitesi vardır ve birçok ülkenin sayılmayacak çok etnisitesi vardır. Nijerya ve Hindistan buna örnektir. Elbette saflık, kısmen bir tanımlama meselesidir. Japonlar kendilerini son derece saf ve homojen sayarlar. Fakat Japonya’da, Burakuminler gibi ‘iç’ azınlıklar bir yana, Koreli bir azınlık, bir avuç Ainu (kuzeyde) ve Japonların kabul ettiğinden daha fazla yasadışı göçmen vardır.”⁽¹³⁹⁾

Milletleşme ile siyasallaşma sürecine giren etnisite; millet olarak kendini özgürce idare etmek, kendi kaderini siyasal zeminde belirleme arzusu ve istemi gelişir.

Geçmişteki etnik kimlik ile bugünün milletleri arasındaki ilişki son derece sorunludur. Göçlerin, istilaların, soykırımların, gruplar arası evliliklerin tarih boyunca etnik toplulukları ne kadar ve ne şekilde değiştirdiğinin bilinmesi zordur. Etnik kültürlerin özlerini yüzyıllar boyu koruduğunu ve modern milletlere temel oluşturduğunu iddia etmek görüldüğü kadar kolay değildir.

Etnisite, millet-milliyet-ulus konusunda kavram karmaşası yanında asıl sorun, Batı ile Doğu toplumları arasındaki yapısal farklılıklardır. Bundan dolayı bazı batılı sosyal bilimcilerin milliyetçilik açısında doğuyu yorumlamaları sıkıntılıdır.

IV. 4. “*Kirmancîyê*” Kimliğinin Niteliği

Dersimliler kendilerine “*Kirmanc*”, konuştukları dile “*Kirmanckî*”, kendileriyle aynı lehceyi(Zazaca) konuşan Müslümanlara “*Zaza*” ve Zazaların konuştukları dille “*Zazaca*”, Kurmancca konuşan Müslüman Kürdlere “*Qur/Khur*” bunların konuştukları dille de “*Kırdasi/Kırdaski/Here Were*” derler. “*Qur/Khur*” kelimesi küçümseme, hafife alma amacıyla kullanılır ve “*hakaret*” içerir.

“*Kirmanc*” kelimesi etimolojik olarak konuşulan anadile dayanır. Dersim’de dil olarak Kürtçe’nin, Kirmanc ve Kurmanc lehçeleri konu-

139-Akt. Lawrence M. Friedman, Yatay Toplum, İş Bankası Kültür Yayınları, Çeviren Ahmet Fethi, Birinci Basım, Nisan 2002, s. 101, Alıntı; Upham, Law and Social Change in Postwar Japan bl. 3

şulmasına rağmen, genel itibarıyla Kirmancca (“*Kirmanckî*”) konuşulmaktadır.

Kürdistan’ın genelinde bu lehçeyi konuşanlar kendilerini dört şekilde tanımlarlar:

- 1- Kirmanc,
- 2- Kird,
- 3- Zaza,
- 4- Dimilî.

Munzur Çem; “...*Dersim, Erzingan ve Erzirom yörelerinde kendilerine ‘Kırmanç,’ Çewlig, Diyarbekir yörelerinde ‘Kird,’ Xarpêt(Elazığ) ’in bazı bölgelerinde ‘Zaza,’ Sêwrege ve Sêrt (Siirt) ’ te ise ‘Dımili, Dunbuli, Dunbeli vs. ’ dediklerini belirtir*⁽¹⁴⁰⁾

Kendilerine “*Kird*”, Kurmanclara “*Kirdas*” diyen Müslüman Zaza Kürdler, yaşadıkları bölgeye de “*Kirdone/Kirdane*” derler. Malmîsanij bu konuda şunları söyler:

“*Piran gibi başka bazı yörelerde Dımililer, yukarıdaki ‘Kirmanciye’ sözcüğüne karşılık ‘Kirdane’ sözcüğünü kullanırlar. Bu sözcüğün asıl anlamı ‘Kurdewari’, ‘Kürtlüğe uygun’, ‘Kürtlük’ olmakla birlikte Kürdlerin (Kirdlerin) yaşadığı yer anlamına da gelir.*

Dersim Dımililerinin kullandığı ‘Kirmancîye’ sözcüğü ile diğer bazı Dımililerin kullandığı ‘Kirdane’ sözcüğünün anlamına denk düşen ‘Kurdewari’ sözcüğü de İran ve Irak Kürdistan ’ındaki Kürdler tarafından yer yer ‘Kürdistan’ anlamında kullanılır. Örneğin Naley Cûdayi’de ‘Kurdewarî, ey wulatî cwanekem’ (Kurdewari, ey güzel ülkem) derken şair Hêmin’in ‘Kurdewari’den kastettiği budur. Şair Hejar’in sözlüğünde ve Ferhengî Mehabad’da ‘Kurdewari’nin bu anlama geldiği belirtilir. D. Izoli’nin sözlüğünde ise aynı sözcük, asıl anlamıyla, ‘Kürde ve Kürd geleneklerine uygun’ diye açıklanır.”⁽¹⁴¹⁾

“*Kirmancîya Ma*” kimliğinin yanında birde “*Kirmancîya Belekê*”

140- Munzur Çem, Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği (Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş), Vate Yayınları, 2009, İst., s. 551

141- Malmîsanij, age., s. 13-14

kelimesini kullanır, bu ise; birçok kültürün içiçe geçmiş olduğu anlamındadır. Bu tanımlama “*Raa Heqî/Raeye Heqqîyê*” inancına sahip Kirmancca ve Kurmancca konuşan aşiretleri içine alan aynı zamanda yaşadıkları toplumsal yaşamı; yani hem topluluğun inancını, hem hukukunu, hem kültürel ve toplumsal yaşamını kapsayan Dersim toplumu tanımıdır. Yani toplumun bütün katmanları bu kimlik içinde yer alır. Burada anahtar öge bir yaşam biçimi olan inançtır. Mitler, din adamlarına duyulan saygı, gelenekler toplumun devamlılığını sağlayan unsurlardır.

“*Kirmancîyê*” kelimesi Dersim’de söylenen “*klam*”larda sıklıkla dille getirilir:

“...*Sahanê mi rê efkar nêbo*
Hesenî hêfê to gureto
Ax de bîye, Sahanê mi bîye
Sahanê mi ke merdo nêmerdo
Şîkîyo tilsîmé Kirmancîyê” (142)

“*Ondêra Kirmancîye dariya we*
Nîştoro qanunê Cumureti” (143)

“... *Derê Laçî bivêso*
Yîvîsê mi, gavan o
bira pêro dê, na qewxa aşîre nîya

142- “*Şahan’ım sana efkar olmasın*

Hasan intikamını aldı

Ah oldu, olan Şahan’ıma oldu

Şahan’ım öldü öleli

Söndü yıldızı Kirmanc ülkesinin.” (Mustafa Düzgün, Tayé Lawîké Dêrsımı, Berhem Yayınları, Birinci Baskı, s. 77)

143- “*Meret Kirmanc düzeni ortadan kalkmış*

Yerine oturmuş Cumhuriyet” (Mustafa Düzgün, age., s. 100).

Merevê Kirmancî û zalîmanê Tîrkan o... ’⁽¹⁴⁴⁾

*“...Babayê mi ospor bîyo şîyo Xozat o vêsaye
Biko dî rê serî cêno*

Pasayênîye û beglerênîya Kirmancîye... ’⁽¹⁴⁵⁾

*“Babayê mi vatanê dinadê aşirê Dêrsim dê ênêwerê
Dismenina khana xirabinê caverdanê*

Name Kirmanciyê tifang oncênê xayina dewleta Tîrki”

Welê Wuse Îmami.⁽¹⁴⁶⁾

“*Kirmanc*” kelimesinin ne zaman kullanılmaya başlandığı konusunda elimizde bir veri yok. Kelimenin Kürdistan’ın değişik bölgelerinde kullanıldığını baz alırsak, epeyi eski olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Dersim toplumu tarafından inşa edilen ve konuştukları dilden adlanan bu kimliğin kapsamında; kendileriyle aynı lehçeyi konuşan, aynı etnik kökene sahip Müslüman Zazalar yoktur. Öbür taraftan kendileriyle farklı lehçe konuşan Kızılbaş Kürdler bu kimlik kapsamındadır. Yani kimlikte belirleyici öge inançtır.

Bunun nedenleri üzerinde durduğumuzda yukarı da belirtildiği gibi, İslamiyet’le beraber Doğu’da toplum kimlikleri genel olarak dinsel merkezli olması ve bu konjonktüre bağlı olarak kimliğin niteliğinin değişmesidir.

144- “Yansın Laç Deresi

İvisim geçitte bekçidir

kardeşler vurun, bu aşiret kavgası değil

Kirmanclarla zalim Türklerin kavgasıdır.” (Mustafa Düzgün, age., s. 83)

145- “Baba”m ata binmiş yanasa Xozat(Hozat)’a gitmiş

Oğul, iki üç sene içinde alacak

Kirmancların paşalığını ve beyliğini...”(Mustafa Düzgün, age., s. 244)

146- “Baba”m, dünya vatanında Dersim aşiretleri barışırlar

Eski kötü düşmanlıkları bırakırlar

Kirmanciye adına hain Türk devleti’ne silah çekerler” (Hasan Demir, age., s. 75)

Söz konusu tarihsel sürece baktığımızda; Türkmenlerin bölgeye gelmeleri sonrası Hacı Bektaş halifeleri Yakın Doğu ve Rumeli’de Bektaşiliği yaymaya başlarlar. Yani Türk dervişliği faaliyeti söz konusudur. Dersim ve Erzingan’da bu unsurların faaliyet alanıdır. Sonra Safavîlerin bölgeye gelmesiyle Erdebil Ocağı/Şah İsmail halifeleri bölgede faaliyet gösterirler. Ancak daha sonra bölgenin Osmanlı egemenliğine girmesiyle Hacı Bektaş Ocağı tekrar etkin olur. Ancak son dönem Bektaşî etkinliği sınırlıdır.

Dersim aşiretlerin İslamiyet öncesi dini inancı olan Êzîdîlik ve Yarasanlık; İslamiyet’in bölgede egemen din olmasından sonra, Hacı Bektaş Tekkesi ile Erdebil Ocağı etkisiyle, Dersim Kürt aşiretleri kendilerine özgü yeni bir dini sentez “*Raa Hekkîye*” inancı meydana getirirler. Dersim coğrafyasında bir araya gelen bu Kürd aşiretler; Şiilik ve Bektaşilik’ten farklı, ancak bu ekseninde “*Raa Hekkîye*”(Kızılbaş) inanç merkezli “*Kirmancîyê*” kimliğini oluştururlar.

Yukarıda da belirttiğim gibi Kürdistan’a egemen iki devletin kimlik yapıları dinsel içerikli ve çatışmalıdır. Bu egemenlerin kimlik yapıları ve çatışma özellikleri devlet sahibi olmayan Kürdlerin kimlik oluşumlarına yansımıştır.

Baskın Oran; “*Sanayi öncesi (feodal) toplumlarda bünye, sabitlik üzerine kuruludur. Burada bireylerin de kimlikleri aile, klan vb. gibi yapısal (dolayısıyla oldukça sabit) temellere bağlıdır ve bu nedenle de herkes toplumsal rolünü, yerini ve ödevini bilir. Böyle toplumlarda toplumun denetimi kolay olduğu için etnik, kültürel vb. farklılıklar kolayca tahammül edilir, hatta bunların (din hariç) hiçbir önemi yoktur...*” der⁽¹⁴⁷⁾

Anthony D. Smith, çok sayıda vasıftan meydana gelen etnik kimlik; bu vasıfların biri değer kaybına uğradığında genel etniklik duygusu da tavsar ve bunun sonucunda etnisitenin kendisi çözülmeye uğrayabilir veya yutulabilir, der⁽¹⁴⁸⁾

Milletleşme sürecinin ilk basamağında olan “*Kirmancîye*” kimli-

147- Baskın Oran, “*Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?*” Makelesi, Birikim dergisi, Ocak-Şubat, 1992, sayı 45/46, s. 46

148- Anthony D. Smith, age., s. 46

ği, katliamla bu milletleşme süreci kesintiye uğratılmıştır. Smith; *“Kolektif kültürel kimlik, müşterek anılar ve süreklilik duygusu”*’nun, *“savaş ve fetih, sürgün ve köleleştirme, göç dalgaları ve din değiştirme”* ile değişikliğe uğradığını ve bozulduğunu belirtir.⁽¹⁴⁹⁾ Dersim’de ise bu süreç ve kolektif kimlik; işgal, inkâr, red, sürgün, katliam ile bozulmuştur. Asıl itibarıyla Dersim’38 de yapılan bütün yukarıdakileri kapsayan bir *“etnik-kırım”* (*“ethnosid”*)’dır. Pre-modernite dönemde böyle bir uygulamada bulunmak daha kolaydır. Tarihte çok sayıda etnik yapı bu yolla yok edilmiştir.

“Kızılbaş” ve *“Alevi”* kelimeleri Kirmanckî olmadığı gibi Dersim toplumunun kendilerine ait bir kimlik tanımlaması da değildir. Arşak Poladyan’a göre; *“Kızılar, Kızıl bayraklılar”* (*“Muhammira”*) tanımı Mazdeklerin ardılları olan Hurremiler için kullanılmaktadır⁽¹⁵⁰⁾

Bu konuda Izady ise şunları yazar:

“Mazdekiler ve Hurremiler sembol olarak giysi ve bayraklarında kırmızı renk kullanmışlardır. Bu yüzden Surhalamân, ‘kızıl bayraklı insanlar’ ya da Surhjâmağân, ‘kızıl giysili insanlar’ olarak adlandırılmışlardı. Bu simge daha sonra 14. ve 15. yy.da Aleviler kızıl başlıklardan dolayı Kızılbaş olarak adlandırıldıkları zaman Yezdaniliğin taraftarları arasında yeniden ortaya çıkmıştı.”⁽¹⁵¹⁾

“Kızılbaş” adı; Şah İsmail’in taraftarları ve tarih süreç boyunca İslamiyet dışı inançlara sahip topluluklar için kullanılagelen bir dinsel inanç kimliğidir.

Irène Mellikoff, *“Kızılbaş”* deyiminin, Şah İsmail’in babası, Şeyh Haydar zamanında ortaya çıktığını; *“o zaman ilk Sefavîlerin kırmızı bir serpuş giyen taraftarlarını adlandırmada kullanılan ve başlangıçta siyasi bir ad olan bu deyim”* olduğunu belirtir⁽¹⁵²⁾

149- Anthony D. Smith, age., s. 48

150- Bkz. Dr. Arşak Poladyan, VII-X. Yüzyıllarda Kürdler, Özge Yayınları, Ankara, 1991, s. 44

151- Mehrdad R. Izady, Kürdler, Çeviren Cemal Atila, Doz Yayınları, İkinci Baskı, Ocak 2007, İst., s. 257

152- Irène Mellikoff, Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik - Bektaşîlik Araştırmaları, Türkçesi Turan Alptekin, Cem Yayınevi, Birinci Basım, Ocak 1993, s. 54

“En eski kaynaklara ve başta Şah İsmail’in Divan’ına bakacak olursak; ⁽¹⁵³⁾ ‘Alevî’ deyiminin hiç geçmediğini görüyoruz. Buna karşılık Şah İsmail, taraftarlarını ve kendisini adlandırırken Kızılbaş deyimini kullanmaktadır:

‘Yüreği dağ, bağı kızıl yakut gibi kan olmadan, Kızılbaş olmak kimsenin haddi değildir.’⁽¹⁵⁴⁾

Osmanlı fetvaları da Kızılbaşları; *“Müslümanlar bilün ve âgâh olun şol tâife-i Kızılbaş ki reisleri Erdebil oğlu İsmâîldür...”* olarak görür⁽¹⁵⁵⁾

“Kızılbaş” adının kullanılması konusunda Irène Mélékoff şöyle yazar:

“...Kızılbaş sözü, yüzyıllar içinde, küçültücü bir anlama kaymış ve Celali isyanları adı ile tanınan dini-sosyal başkaldırma hareketleri dolayısıyla da ‘dinsiz âsî’ anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kızılbaş deyiminin yerini Alevi’ye bırakmış olması bundandır.”⁽¹⁵⁶⁾

“Alevî sözcüğünün, sonradan Suriye’de Nusayrî’lere Alavîler(Alaouites) denmeye başlandığı zaman yaygınlaşmış olması muhtemeldir.”⁽¹⁵⁷⁾

“Alevi” kelimesi 1920’lerden sonra kullanılan bir dinsel kimliktir. *“Kızılbaş”* kimliği Osmanlı döneminde kullanılırken, *“Alevi”* kimliği ise İttihat ve Terakki döneminde kullanılmaya başlanmıştır.. Ve bu kelimeler sadece Dersim aşiretleri için değil, diğer bu inançı taşıyan

153- Irène Mélékoff, age., s. 54, Kaynak; “Bibliothèque Nationale de Paris, Supplément Turc”, 1307, tarih 948/1541; Tourkhan Gandjei, “Il Canzoniere di Şah İsmâ’îl Hatâ’î”, Napoli 1959; Nüzhet Ergün, “Hatayî Divanı: Şah İsmail-i Safevî, Hayatı ve Nefesleri”, İst., 1956, İkinci Baskı; Aziz Aga Memmedov, “Şah İsmâ’îl Hatai Eserleri”, 2 cilt, Bakû 1966 ve 1973

154- Irène Mélékoff, age., s. 55, Kaynak; Tourkhan Gandjei, “Il Canzoniere di Şah İsmâ’îl Hatâ’î”, Napoli 1959, s. 134, 214. manzume

155- Akt. Irène Mélékoff, age., s. 55, Şah Kulu isyanında I. Selim tarafından Müfti Hamza tarafından verilen fetva. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivleri, No. 6401, 5960, 12077; Krş. Şehâbeddin Tekindağ, “Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Mart 1967, İst. 1968, s. 52-56, 77-78

156- Irène Mélékoff, age., s. 33

157- Irène Mélékoff, age., s. 34

Türkmen, Arap, Farslar için de kullanılmıştır.

1938'e kadar hâkim kimlik "*Kirmancîyê*"dir. Bu döneme kadar "*Kızılbaş*" kelimesinin çok fazla kullanıldığına tanık olarıyoruz. Sonuç itibariyle iki tanımlamayı da Dersim aşiretleri kendi dilince kendilerini tanımladıkları "*Kirmancîyê*" kimliğinin yanında dinsel kimlik olarak; öncesinde "*Kızılbaş*" kelimesini sonrasında hem "*Kızılbaş*" hem de "*Alevi*" kelimelerini zaman zaman kullanmışlardır. "*Kirmancîyê*" kimliğinin yok edilmesinden sonra bunun yerini genel olarak kullanılan "*Kızılbaş*" ve daha çok da "*Alevi*" kelimesi ikame edilmiştir.

Burada devletin Dersim toplumunu özellikle salt dinsel kimlikle tanımlanması amaçlıdır.

IV. 5. Kürdistan'da "*Kirmanc*"lık

Dersim aşiretlerinin kendilerini tanımladıkları Kirmanc terimi ise Kürdistan'ın diğer bölgelerinde de kullanılmaktadır. Örneğin Behdinan Kürdleri kendilerine "*Kirmanc*" diyor ve konuştukları lehçeye de "*Kirmacı*" demekteler.

Güney Kürdistan'da Kürdler Kurmancî lehçesine "*Kirmancî Serî*"(Kuzey Kirmanccası), Soran lehçesine de "*Kirmancî Xwarî*" (Güney Kirmanccası) denir. Ayrıca Soranların bir kısmı da kendi konuştukları lehçeye "*Kirmancî*", bir kısmı ise Kurmanca lehçesi konuşan Kürdlere "*Kirmanc*" demekteler.

"*Kirmanc*" sözcüğü de bazen "*Kurmanc*" sözcüğüyle aynı anlamda kullanılır. Örneğin Selmas ve Urmiye yöresindeki Kürdler arasında, aşiretlerden hiçbirine mensup olmayan, temel uğraşı tarım ve çiftçilik olan yerleşik köylülere "*Kurmanc*" denir⁽¹⁵³⁾

Ahmedê Xani, Mem û Zîn'de "*Kurmanç*" ve "*Kirmanç*" kelimelerini ayrı yerlerde aynı anlamda (Kürd) kullanır⁽¹⁵⁴⁾

153- Akt. Malmîsanîj, age., s. 26, Alıntı; Perwîz Cihani, "*Kurmanc Ki ne?*", Sîrvîc (gowarî cêbi-ferhengî), Urmiye, no: 16 (Xezelwer 1366), s. 64

154- Akt. Malmîsanîj, age. s. 23, Alıntı; Hezretê Aycullah Aqay Şeyx Muhemmed Merdûxê Kordestani, s. 386

Kürt kadın şair ve tarihçisi Mestûre Xanımî Erdelan, Kırmac sözcüğünü kullanır. Muhemmed Eminî Gulustane, “*Mucmelu'l-Tewarixê Efşariye we Zendiye*” adlı kitabında, Süleyman Paşaî; Baban'dan söz ederken, “*Silêman Paşay Kırmac Bebe*” der.⁽¹⁵⁵⁾

Ferhengi Xal'a göre de Erdelan şivesinde “*Kırmac*” sözcüğü “*Kirmanc*” anlamında kullanıldığını belirtir.⁽¹⁵⁶⁾

Kürdistan'ın bazı yerlerinde “*Kırmac*” terimi bey, aşiret reisi olmayan ya da aşiret mensubu olmayanlar için kullanılır.

Muzafer Erdost, Şemdinli bölgesinde; “*Aşiret, kabilelerden ve hiç bir kabileye mensup olmayan Kirmançlardan meydana gelir.. ‘kırmaç’, aşiretinden birey, aile ya da kabile halinde ayrılarak bir başka aşiret içine yerleşmiş olanlardır.*” der⁽¹⁵⁷⁾

Martin van Bruinessen, Doğu Kürdistan'da “*kirmanc*” kelimesinin “*Çiftçilikte uğraşan ve aşiret mensubu olmayan Kürt*”ler için kullanıldığını belirtir.⁽¹⁵⁸⁾

Doğu ve Güney Kürdistan'da “*Mukriyan, Soran ve Sine (Senendec) halkı, köylü halka Kirmanc*” der.⁽¹⁵⁹⁾

Heci Ce'fer'e göre Kirmanc kelimesi, Behdinan (Badinan) bölgesinde genel olarak Kürd anlamında kullanıldığı gibi, bazen “*reaya, alt tabakadan halk*” anlamında da kullanılır.⁽¹⁶⁰⁾

Tewfiq Wehbi ile C. J. Edmonds'un açıklamaları ise şöyledir:

“*Kirmanc: Aşiret mensubu olmayıp Kürtçe konuşan köylü.*”⁽¹⁶¹⁾

155- Akt. Mihemed Salih İbrahimi Mihemedi (Şepûl), Jinaweri Zanayani Kurd Le Cihani İslameti ya Genciney Ferheng û Zanist, Çapxaneyê Meharet, Tahran, 1364/1985, s. 786-787, Kaynak Malmîsanîj, age., s. 23

156- Mihemedi Xal, Ferhengi Xal, c. III, Çapxaney Kamcrani, Silêmani, 1976, s. 83, Kaynak Malmîsanîj, age. s. 23

157- Muzafer Erdost, Türkiye Üzerine Notlar, Sol Yayınlar, Ankara 1971, s. 166-168

158- Akt. Malmîsanîj, age., s. 24, Martin van Bruinessen, “*Eşairê Kord ve Dewletê Iran: Moridê Şûreşê Sımko*”, Mutale'atê Kordi, Paris, c. 1, şomarc: 4 (Tabestan 1365/1986), s. 18

159- Akt. Malmîsanîj, age., s. 25, Alıntı; Mihemed Salih İbrahimi Mihemedi (Şepûl), age. s. 786

160- Akt. Malmîsanîj, age., s. 25, Alıntı; Heci Ce'fer, Gotinê Mezînan lî Devera Behdinan, Bağdat, 1986, s. 1178-1179

161- Akt. Malmîsanîj, age. s. 27, Alıntı; Taufiq Wahby-C. J. Edmonds, A Kurdish-English Dictionary, s. 77

İsmail Beşikçi; “Şeyh, seyyit, aşiret reisi ve büyük toprak ağaları, kendi deyimleriyle Kirmançlara yani halka kızlarını vermezler.” dedikten sonra şu tespitte bulunur:

“Kirmanç, Kürt demektir. Fakat Doğu'nun feodal egemen sınıfı kendini Kirmanç kabul etmemekte, bu terimi ezilen, sömürülen, horlanan Kürt halkı için kullanmaktadır. Bu Osmanlı devrindeki ümmetçilik ideolojisinin kalıntılarıdır. Fakat Kürt halkı uluslaşma sürecine girdiği zaman Kirmanç değer kazanacak, aşağılayıcı anlamını kaybedecektir. Osmanlı İmparatorluğu devrinde horlanan Türkmen'in Türk halkının uluslaşmaya başlamasıyla değer kazanması gibi...”⁽¹⁶²⁾

IV. 6. Dış Tanım

Hrand D. Andreasyan, Polonyalı Simeon'un Seyatnamesi adlı eserinde; 1600 yılların başlarında Xarpêt'e yaptığı ziyarete bölgeyi Kürdistan olarak tanımlar:

“Vardapet'ten büyük bir hüsn-i kabul görüp yanında iki hafta kaldım. Bana: ‘Beygirini sakın beraber alma, onu burada benim yanıma bırak, sen de esvaplarını çıkar ve çul giy, zira burası Kürdistan'dır.’ diye öğüt verdi. Ben de, dediğini yaptım...”⁽¹⁶³⁾

Osmanlı'da hangi lehçeyi konuşursa konuşsun Kürdlere “*Ekrad*” denilmiştir. Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, 16. yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerinde on yedi Kürd grubunun adının geçtiğini söylüyor ve bunlardan bir kaçını sayıyor. Bunlar arasında adı geçen, “*Ekradı Dımılı*”(Dimilî Kürdleri) ve “*Ekradı Disimlu*” (Dersimli Kürdler) Dersim halkı için kullanılmıştır. Yani Dersimliler Dimilî ve Disimlu(Dersimli) olarak ele alınmıştır.⁽¹⁶⁴⁾

19. yüzyılda milliyetçilik akımının ortaya çıkmasıyla gerek Osmanlı gerek Rusya ve gerekse Avrupalı devletler Dersim toplumunu “*Dersimli Kürt Aşiretler*”, “*Kızılbaş Kürt Aşiretler*” olarak tanımlamışlardır. Bu

162- İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller, Üçüncü Basım, c. I, Yurt Kitap -Yayın, Ankara, 1992, s. 191

163- Hrand D. Andreasyan, Polonyalı Simeon'un Seyatnamesi (1608-1619), İst. Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964 İst., s. 91

164- Mehmet Ali Ünal, age., s. 85

tanımlama söz konusu ülkelerin yazışmalarında yer almıştır.

Rus belgelerinde genellikle Dersim aşiretleri adları veya aşiret konfederasyon adlarıyla yer almıştır. Örneğin; “*Balabanan/Balavanan/Bolavanan*”, “*Dêsmiyan/Dêsiman*”, “*Çarekan/Çareki*”, “*Şixhesanan*”, “*Kureşan/Kureyşan*” gibi. 19. yüzyılda Erzîrom Rus konsolosu Dersim’de yaşayanlara Dujik Baba’dan dolayı tümünü “*Dujik Kürdleri*” olarak tanımlar.

1879’da Dersim’e giden Avusturyalı Butyka, bu bölgedekilerden “*Seyyit Hasananlı Kızılbaş Kürdler*” olarak bahseder.

1866’da Dersim’i ziyaret eden Diyarbekir’deki Britanya konsolosu Taylor, Dersim’de yaşayan bazı aşiretlerin yabancı kökenli olduğunu ima eder görünen sözel gelenekleri olduğunu, Şexhesenanlı Aşireti’nin aslen Xorasan’lı olduğunu ve Dersim’den Meletî, Alacadağ bölgesinden geldiğini söyler. Taylor’a göre; Dersimliler “*Aslen pagan bir Ermeni neslin*” ardıllarıdır.⁽¹⁶⁵⁾

Şemseddin Sami; 1889-1898 yılları arasında yayınladığı ilk Türkçe Ansiklopedi; “*Kamus ul-A`lâm*”da Kürdistan’ın kuzey sınırları tarif edilirken, “*Bu itibarla, Osmanlı İmparatorluğu’nda, Musul ilinin büyük bölümü, yani Dicle`nin solunda bulunan yerleri ve Van ve Bitlis illeriyle Diyarbekir ve Mamuretülaziz ilinin birer parçası ve Dersim Sancağı; Kürdistan`dan sayılır.*” diye yazar.⁽¹⁶⁶⁾

Kazım Karabekir’in, Kürd sorunu ile ilgili olarak 4 Haziran 1923 tarihine Genel Kurmay Başkanlığı’na sunduğu raporda, yapılması gerekenlere ilişkin önerilerini sıralarken:

“*..Yekpare bir Kürtlüğün zayıf zamanımızda teşvikata kapılarak hem kendilerini mahv hem de bizi ızzar etmeleri pek muhtemel olduğundan iki mühim Türk kanalı ile Kürdistan üç kısma bölünmelidir. Bu kanalların;*

165- Taylor, J. G. 1868: “*Journal of a tour in Armenia, Kurdistan and Upper Mesopotamia, with notes on researches in the Deyrsim Dag, in 1866*”, Journal of the Royal Geographic Society, 38, s. 281-361

166- Şemseddin Sami, Kamus ul A`lâm, Besinci Cilt, Kürdistan Maddesi, Osmanlıcadan günümüz Türkçesine çeviren M. Emin Bozarslan, Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedi’de Kürdistan ve Kürdler, Deng Yayınları, 2001, İst., s. 45

- 1) *Şimalden Cenuba doğru Hasankale-Malazgirt-Bitlis-Siirt-Cizre,*
- 2) *Erzincan-Pülümür-Nazımiye-Palu-Ergani-Diyarbakir-Mardin,*
- 3) *Şarkdan Garba Karaköse-Malazgirt-Muş-Genç-Palu,*
- 4) *Siirt-Diyarbakir yani Dicle boyu. Bunlardan en mühimi Malazgirt ve Nazımiye (abç) mıntıkalarına kuvvetli Türk köylerinin yerleştirilmesidir.”* denilmektedir.⁽¹⁶⁷⁾

Kazım Karabekir’e göre de Kürdistan’ın kuzey-batı sınırı Erzingan’dan başlıyor. Ve Karabekir, Malazgirt-Dersim hattını en “*tehlikeli*” bölge olarak görüyor ve buraya özel olarak dikkat çekerek “*kuvvetli Türk köylerinin*” bu hat üzerine yerleştirilmesini istiyor. Kürd devletinin teşkil etmemesi ve önlenmesi için bunu gerekli görür.

IV. 7. Değerlendirme...

Ulus devletlerin kurulmasından sonra toplumların kendilerini etnik yapıya göre tanımlamaları, adlandırmaları, yorumlamaları Kürdistan ve Kürdlere de yansımıştır. 19. yüzyılda Kürdlerin milli örgütlenmelerini oluşturmuşlar, ancak Kürdistan’a egemen ve emperyalist devletler tarafından Kürdlerin millet/milliyetleşmeleri engellenmiştir. Bu dönemde Qoçgîrî’de oluşan milli uyanış Mustafa Kemal tarafından önlenmiş ve toplum katliamdan geçirilmiştir.

Lawrence, Kürdlerin neden devlet kuramadıkları konusunda; “... *Kürtçe konuşan ve kendilerine Kürt diyen milyonlarca insan var olmasına karşın neden Kürdistan denilen bir ülke olmadığını anlamak için epeyce tarih bilmek gerekir.*” der.⁽¹⁶⁸⁾

Burada milli bilince erişmiş ve milliyetleşme aşamasında olan egemen yapı; Dersim’de toplumu algılayışı, tanımlanması ve yorumlaması kendisi açısından doğru bir tespittir. Yani halen tarih bilincinden yoksun, dinsel bir nitelikte olan toplum etnik yapısının bilincine varma/dönüşme yolundadır.

167- Kazım Karabekir, Kürt Meselesi, Emre Yayınları, 2004, İst., s. 48

168- Lawrence M. Friedman, age., s. 101

Okur-yazarlığın olmaması ve gelişmiş bir kültür yoksunluğundan dolayı da Dersim aşiretlerinin milletleşmeleri için de yukarıda belirtilen sürece ve gelişmelere ihtiyaç vardır. Bu süreci tamamlamamış olan milli bilinçten yoksun Kırmanclardan milli bir hareket beklemek yanlış olur.

Her ne kadar milli bilincin ve milletin oluşturulmasında -yerden yere farklılık göstermesine karşın-, “*monarşik ve aristokratik kültür*”, burjuvazi ve orta sınıfın etkileri olmasına rağmen; millet kimliğine ulaşma; tarih, dil, gelenek ve göreneklere ilişkin bilgilerin araştırılıp toplanmasıyla olur. Var olanı belirlemek ve onu siyasileştiren o milletin bireyleri, özellikle o toplumun entelijansiya/aydınlarıdır veya devleti varsa devletin idari yapısıdır.

Dersim ile ilgili var olan yazılı bilgiler, genellikle merkezi otoritenin yöneticileri, askeri komutanları ve devletin kendi belgeleridir. Ne yazık ki yerel kaynak olarak sadece; bazı yanlış ve abartılmış bilgiler içermesine rağmen tek yazılı eser Nuri Dersimi’nin yazdıklarıdır.

Nazmi Sevgen, Alîşer’in bir sandık dolusu yazımlarından bahseder. Büyük bir ihtimalle Genel Kurmay’ın elinde olan bu sandığa bu güne kadar ulaşabilmiş değiliz. Sevgen’in Alîşer hakkında yazdıkları ve Alîşer’e ait bazı belgeleri yayınlaması çok daha fazla belgenin olduğunun işaretidir.

O dönem Dersim’de aydın olarak görebileceğimiz şahsiyetlerin hemen hemen hepsi Kürd milli bilincine sahip kişiler olduğunu görüyoruz. Bu şahsiyetlerin en çarpıcı örneği Alîşer’dir. Alîşer’in Kürd milli bilincine sahip olması, gerek Qoçgîrî’de ve gerekse Dersim’de bu konudaki siyasal propaganda çalışmaları ve mücadelesi bilinmektedir. Qoçgîrî ve Dersim’de, Alîşer taktir edilen, itibar gören, sevilen, sahip çıkılan önemli bir unsurdur. Hemen hemen istinasız Dersim’in her yerinde Alîşer hakkında herhangi olumsuz bir bahis, ifade ve beyan yapılmaz.

Bir elit grubun; milli bilince sahip olmaları, bütün toplumun aynı bilinci taşıdığı anlamını gelmez. O dönemde okur-yazar olarak Dersim’in siyasi mücadelesini bu grup belirlemiştir. Yani Qoçgîrî’de Alîşan-Heyder Beg kardeşler ve Alîşer, Dersim’de ise Alîşer ve Nuri Dersimi görüşme-

lerde bulunmuş, yazışmalar yapmışlardır. Mehmet Bayrak, “*Hüseyin Hüsmü (eczacı), Dersimli Halil Bey (miralay), Dersimli Necip (doktor) ve Sarısaltıklı Dersimli Halil*” gibi birçok aydının o dönemde Kürd örgütlerine üye olduklarını belirtir.⁽¹⁶⁹⁾ Bir de bunlar dışında Dersim milletvekilleri vardır. Zira bu mebuslardan Hesên Xayrî ve Dîyap Axa dışındakilerin Dersim’i temsili/etkileri tartışılır.

Asıl güç sahibi olan Dersim aşiret reislerinin de görüşmeler yaptıkları, yazılan telgraf ve mektuplara mühürlerini bastıklarını da biliyoruz. Bu aşiret reisleri Dersimli bu elit kişilere güvenmişler ve her ne kadar milli bilince sahip olmasalar da bu siyasi milli istemlerde bir rahatsızlık duymamışlardır.

Ancak gerek Rus ve Ermeniler, gerekse Osmanlı ve Cumhuriyet yöneticileri ile yapılan görüşmelerin çoğunun elimizde kayda değer metni olmamasına rağmen, yazılan ve anlatılanlara baktığımızda; Alîşer’in siyasi olarak Wilson Prensipleri doğrultusunda özerklik, bağımsızlık gibi bir düşünce taşıdığı ve bu tür talepleri dile getirmesine rağmen genel olarak Dersim aşiretlerinin bu gibi siyasi taleplerinden söz etmek mümkün değildir. Dersim’deki bu yapının amacı, geçmişten beri konjonktüre göre bir tavır takınarak, kendi yönetimleri altındaki Dersim’i kaybetmemek ve mevcut olan özerk durumu korumaktır.

Bu açıklamalardan sonra;

1- Kirmancılar antropolojik olarak incelendiklerinde Kurmanclarla çok yakın bir topluluktur. Almanya’da “*Leipzig Max-Blanc*” Enstitüsü, Norveç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi ile “*Londra HGI DNA Reference Laboratory*”, “*National Blood Service*”(HGI DNA Araştırma Laboratuvarı, Ulusal Kan Merkezi) tarafından, farklı Kürd gruplarının genetik açıdan durumlarını saptamak üzere ortaklaşa yapılan bir araştırmanın sonuçları; genetik alanda uluslararası üne sahip bilimsel bir yayın organı olan “*Annals of Human Genetics*” dergisinde yayınlandı. Araştırma sonuçları, Kirmanc (Zaza) Kürdleri ile öteki Kürd gruplarının bu açıdan farklı olmadıkları belirtiliyor.

Ivan Nasidze, Dominique Quinque, Murat Öztürk, Nina Bendukidze

169- Mehmet Bayrak, Bir Siyaset Tarzı Olarak Alevi Katliamları, Özge Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2011, s. 202

ve Mark Stoneking tarafından hazırlanan “*mtDNA and Y-chromosome Variation in Kurdish Groups*”(Kürt Gruplarında MtDNA Kromozomu Değişikliği) başlıklı makalenin girişinde belirtildiğine göre, araştırma, Yakın Doğu’da yaşayan Kurmanca ve Kirmanckî/Zazaca konuşan Kürdlerle, Gürcistan’da yaşamakta olan Kurmanca konuşanları kapsıyor. Raporun girişindeki özet bölümünde şöyle deniliyor:

“...Mevcut veriler, öteki Kürt grupları, Avrupalılar, Kafkasya, Batı ve Orta Asya gruplarına ait verilerle karşılaştırıldığında, hem mtDNA hem de Y-kromozomu bakımından, Kürt gruplarının etnik olarak en yakın oldukları gruplar Batı Asyalılar, en uzak oldukları gruplar ise Orta Asyalılardır... Yine elde ettiğimiz sonuçlar, Zazaca konuşan grubu köken olarak Kuzey İranlı gösteren görüşlere de haklılık kazandırmıyor. Bunlar büyük oranda genetik olarak öteki Kürt gruplarıyla benzeştirler...”⁽¹⁷⁰⁾

2- Kirmanclar coğrafi olarak diğer Kürd gruplarıyla Kürdistan denilen topraklarda yaşamışlar ve yaşamaktadırlar. Bu bölgenin otokton halklarındadırlar. Tarihsel olarak iki grubun ortak bir tarihi geçmişi vardır.

3- Sosyo-ekonomik yapı olarak Kirmanclar ile Kurmanclar birbirlerine benzerdirler. İki grupta aşiretsel yapıda olup geçimleri genellikle hayvancılıktır.

4- Her iki grupta da kültürel olarak çok sayıda mitolojik öge, gelenek, görenek ve davranışlar benzerdir.

Dil konusuna gelirsek;

Dil, ulusu meydana getiren önemli etkenlerden biridir. Ancak tek etken değildir. Zira aynı dil farklı uluslar tarafından konuşulabilir veya aynı ulus içinde farklı diller kullanılabilir.

Hobsbawm ise dil konusunda şunları yazar:

170- Akt; Munzur Çem, Alıntı; “Our results also do not support the hypothesis of the origin of the Zazaki –speaking group being in northern Iran; genetically they are more similar to other Kurdish groups.” Source: Ivan Nasidze, Dominique Quinque, Murat Ozturk, Nina Bendukidze, Mark Stoneking, “MtDNA and Y-chromosome Variation in Kurdish Groups”, Annals of Human Genetics, Volume 69, Issue 4, pages 401–412, July 2005, (Article first published online: 19 MAR 2005

“Demek ki, yöneticileri ve okur-yazar olanları saymazsak, dilin millet olma kriterlerinden biri sayılmayacağı açıktır..

Öyleyse dil, belki dildeki farklılaşmanın kendisini başka bir toplumdaki ayırmaya yarayan başka bir nedenle çakıştığı yerler dışında, niçin grup üyeliğinin bir kriteri olsun? ”⁽¹⁷¹⁾

“Çünkü dil, kültürel toplulukların birbirinden ayırmanın basitçe bir yoluydu, ama kesinlikle başlıca yolu değildi... ”⁽¹⁷²⁾

Avrupa merkezli ulus tanımında çok önemli bir öge olarak ele alınan dil, modernite öncesi doğu toplumlarında çok önemli bir öge değildir. Izady bu konuda şunları yazar:

“19. yy Avrupasına -tümüyle dil olgusunu temel alan etnisiteye dayandırılan bir nosyon olan- ‘ulus devletçiliğinin’ gelişimiyle birlikte, linguistik sınırlara göre ortaya çıkan ulus-devletlere meşruiyet kazandırmak amacıyla etnik tarihler yazılmaya başlanmıştır. Bu etnik tarihler yeni ‘ulu’ hükümetler için, kendi etnik özgünlüklerini meşrulaştırma ve kendi etnik vatanları olarak gördükleri topraklar üzerindeki iddialarını legalize etmek bakımından olmazsa olmaz bir öncelik haline gelmişti. Özgün bir etno-linguistik gruba ilişkin bilgiler bulmak umuduyla eski tarih çalışmaları taranıyor ve buna rağmen eksik kalan şeyler iç değerlendirme, tahminler ya da doğrudan doğruya uydurmalarla tamamlanıyordu... ”⁽¹⁷³⁾

Kirmanca ve Kurmanca’nın ayrı diller olduğu konusu ise:

Evliya Çelebi, Seyahatname’de Kürd lehçe ve şivelerini arasında Zazacayı da sayar. Çelebi, Bingöl Yaylası’na çıkan göçebe aşiretlerden bahsederken; *“Zaza, Lolo, İzo, Yezidî, Hiltî Çekvânî, Şakâî, Kiki, Bisyanî ve Murkî gibi Kürt aşiretleri olup, yüz binlerce hayvanları ile dağa çıkıp taze hayat bularak, Erzurum vezirine yayla hakkı verirler.”* der.⁽¹⁷⁴⁾

Dil tarihsel bir sürece bağlı dönüşümler geçiren, değişebilen geç-

171- E. J. Hobsbawm, age., s. 76

172- E. J. Hobsbawm, age., s. 78)

173- Mehrdad R. Izady, age., s. 56

174- Evliya Çelebi, age., cilt III-IV, s. 474

mişı olan bir varlıktır. Ferdinand de Saussure göre dil değişmez ve değişir; “*gösterge değişme eğilimindedir, çünkü nesilden nesile aktarılır.*”⁽¹⁷⁵⁾

Dile bakış tarihsel olmalıdır. Herhangi bir dilde bir sözcük tarihi süreç içinde anlam değişikliğine uğrayabilir. Çoğu kez sözcük yoktan var edilmez, eski sözcükler değiştirilerek başka biçimlerde ortaya çıkar. Değişen seslerdir.

Hobsbawm değişim konusunda; “*Yazılı olmayan anadiller, her zaman için coğrafi yakınlığı ya da girilebilirliği bağlı olarak değişik rahatlık ve zorluk dereceleriyle birbirleriyle iletişim kuran bir yerel ağızlar karmaşasıdır. Bunların bazıları, özellikle ayırımı kolaylaştıran dağlık bölgelerde, sanki farklı bir dil ailesine aitmişçesine anlaşılmaz olabilir...*” der.⁽¹⁷⁶⁾

Dil bilimci Prof. Dr. Doğan Aksun, ise dil konusunda şunları söyler:

“*Değişme, dilin özünde var olan bir niteliktir. Bir dil nasıl, kendi içinde sürekli bir değişme içinde bulunuyorsa; bu dili konuşan toplumun bir abeğide çeşitli nedenlerle değişik bölge ya da ülkelerde, kimi zaman aynı ülke içinde, türlü nedenler ve etkilerle genel dilden ayrılmakta başkalaşmaktadır. Bu başkalaşma bazen o ölçüde olur ki lehçe dediğimiz birlikler, ayrı dillere dönüşür; Türkçenin Çuvaş ve Yakut lehçelerinin yakın zamana kadar kimi dillerce Türkçe ile ilişkili ya da bu dilin lehçeleri içinde görülmemiş olması, bu nedenledir.*”

Dilin değişme özelliğinden dolayı bu günkü bir Yunanlı eğer okulda öğrenmemişse Platon veya Homerus’un yazdıklarından hiçbir şey anlamaz. Dokuzuncu yüzyıldan kalma Almanca metinler, bu günkü Almanlar için bir yabancı dilde belgeler gibidir.

Bütün diller tarihi süreç boyunca değişikliğe uğramış; lehçeler ve ağızlar oluşmuştur. Bazen bu lehçeler ve ağızlar gelişip bağımsız dil olmuşlardır. Dünya da aynı ulusa mensup birçok topluluk farklı diya-

175- Akt. Zeynel Kiran, Dilbilim Akımları, Yabancı Diller Kitap ve Yayın Merkezi, Birinci Baskı, Ocak 1986, Ankara, s. 70, Alıntı; Ferdinand de Saussure, Cours de Linguistique générale, Paris, Payothèque, s. 109

176- E. J. Hobsbawm, age., s. 71

lektlerden dolayı birbirlerinin anlamazlar. Dildeki değişimin nedenleri konusunda bir kaç teori vardır.⁽¹⁷⁷⁾

Bu teorilerden biri 1872 yılında Hint-Avrupa dil ailesinin oluşumunu açıklayan Johannes Schmidt'e aittir. Schmidt'e göre; dildeki her yenilik, *"suya atılan bir taşın neden olduğu dalgalar gibi yavaş ve git-tikçe genişleyen daireler şeklinde gerçekleşir. Bu yüzden, dilin değişim ile bu görüşe dalgalar teorisi (Wallentheorie) adı verilmiştir."*⁽¹⁷⁸⁾

Diğer taraftan dillerin birbirine akrabalığı tartışmalıdır. Bir dilbilimciye açık görünen bir akrabalık diğeri için açık değildir, belirsizdir. Ve dil biliciler bu akrabalıkları tanımlamak için kullanılacak ölçütler konusunda bir uzlaşmaya varamadıkları için en iyi bildikleri yol tartışmaktır.

Dilin özü niteliği anlaşılmak isteniyorsa o dilin bütün yapısı, bütün gramer sistemi araştırılmalıdır. Çünkü sözcükler tarihi süreç içinde değişebilir. Ancak gramer pek az değişir. Ayrıca dil *"eş zamanlı"* ve *"art zamanlı"* bir araştırmaya tabi tutulmalıdır. Sadece sözcüklere dayanarak yapılan inceleme yüzeysel bir araştırmadır.

"Humboldt'a göre, dili tarih içinden çıkarıp kültür olaylarının dışında incelemek dilleri ölü hale getirmektir. 'Dil ve yaşam ayrılmaz kavramlardır.'⁽¹⁷⁹⁾

Çünkü bir dil ölmüş bir bitki gibi hiçbir koşul altında araştırılmaz. Dili yalnızca sözcüklerde, söz biçimlerinde araştırmak, dilin içine girme-yip yüzeyinde kalmak demektir... Oysaki dil ölü bir ürün değil, bir etkinliktir. Durmadan yaratılan bir şeydir. Her birey ve her kuşak ona yeni bir şey katar. Onun için dil ancak tarih içinde araştırılabilir."⁽¹⁸⁰⁾

177-Bkz. Walter Porzig, Dil Denen Mucize, cilt 1-2, Çeviren Prof. Dr. Vural Ülkü, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, Ankara

178-Walter Porzig, age., s.118

179- Bedia Akarsu, Wilhelm Von Humboldt'da Dil Kültür Bağlantısı, Remzi Kitabevi, İst., 1984, s. 78, Alıntı; Wilhelm Von Humboldt, Ges. Schr. Bd. 7, s. 102

180- Bedia Akarsu, age., s. 78

Kürtçe'nin lehçeleri konusunda Hülya Yetişen'in Malmîsanij ile yaptığı söyleşiyi vermek yararlı olacaktır:

Hülya Yetişen: Günlük konuşma dilinde Kurmanci ve Zazaki arasında hem bir fark ve hem de bir ilişki olduğunu gösteren sözcükler var? Örneğin baw-bav aw-av, şew-şev, lew-lêv, were-bêre gibi harflerin yer değiştirmesi; Jin-cini, kışt-kuşt, sêv-sa gibi kelime köklerinin aynılığını görüyoruz. Aynı dil ve dil grupları arasında bu türden ilişkiler var mı? Bir dili lehçe veya ayrı bir dil olarak değerlendirmenin ölçütleri nedir?

Malmîsanij: “Bu tür ses dönüşmeleri hem başka dil ve lehçelerin kendi içinde hem de dil ve lehçeleri arasında var.

Dil, birçok özelliğiyle kompleks bir dizgedir. Dilbiliminde lehçe ve dili ayıran ölçütler konusu çok tartışılmış olmakla birlikte, bu konuda kesin ölçütler üzerinde anlaşılamamıştır. Daha ilginç, -genel olarak düşünülenin aksine- lehçe veya dil tespitinde, bunların dilsel yapısından ziyade sosyopolitik ya da siyasal faktörlerin belirleyici önemde olduğunu dilbilimciler de kabul ederler. Toplum dilbilim (sosyolengüistik), bu anlamda sosyal ve politik faktörleri göz önünde bulundurur.

Sınırları bulanık olabilen dil ve lehçe ayırımı konusunda kimileri karşılıklı anlaşma ölçütünü öne sürerler. Bu anlayışa göre, iki kişi birbiriyle konuştuğunda karşılıklı anlaşabiliyorsa bunların konuştukları aynı dil veya bu dilin lehçeleridir; anlaşamıyorlarsa bunlar ayrı iki dildir. Buna karşın dilbilimciler bu ölçütün sorunlu olduğunu ve tek başına yeterli olmadığını belirtirler. Örneğin, Kuzey Afrika ülkelerindeki Arapçayı konuşanlarla Suudi Arabistan Arapçasını konuşanlar birbirleriyle anlaşamazlar, ama ikisi de Arapçadır. Bazı İskandinavya ülkelerinde konuşulan Laponcanın (Samiska) değişik lehçelerini konuşanlar birbirleriyle anlaşamazlar ama bunlar Laponcanın lehçeleridir. Kurmancca konuşanlarla Güney Kürtçesini(Sorancayı) konuşanlar büyük ölçüde anlaşamazlar ama ikisi de Kürtçedir. Dilbilimciler haklı olarak karşılıklı anlaşılabilirlik ölçütünün tek başı-

na geçerli olmadığını belirtmişlerdir. Örneğin dilbilimci R. A. Hudson ve Kenneth Hyldenstam bu ölçütle ilgili değişik sorunları belirtirler. Her şeyden önce, karşılıklı anlaşılabilirlikte farklı düzeyler var. Lehçe ya da dil saymak için karşılıklı anlaşabilme ne ölçüde gereklidir?

Üzerinde durulan başka bir örnek de şudur:

A, B, C diye üç kişi, ya da üç konuşma dizgesi varsayalım.

- 1) A ile B anlaşabiliyorlar. (A ve B aynı dilin lehçeleri oluyor.)
- 2) B ile C anlaşabiliyorlar. (B ile C aynı dilin lehçeleri oluyor.)
- 3) A ile C anlaşamıyorlar. (A ile C ayrı diller oluyor.)

İlk iki şıkka bakılırsa, A, B, C aynı dilin lehçeleri olur (A ve C anlaşamadığı halde). Üçüncü şıkka göre ise C ayrı bir dil olur, çünkü A ile C anlaşamıyorlar. Yani, C perspektifiyle bakılırsa, A ve B ayrı iki dil olur. B perspektifiyle bakılırsa, A ve B aynı dilin lehçeleri olur. Görüldüğü gibi karşılıklı anlaşabilme ölçütü paradoksal sorunlara neden olabiliyor.

Bu konudaki diğer bir sorun, karşılıklı anlaşabilmenin dil dizgeleri arasında değil, insanlar arasındaki bağlantıyla ilgili olmasıdır. Karşıdakini anlayabilen ya da anlayamayan insandır. Bu durumda insanın karşıdakini anlamadaki istek ve motivasyonu gibi öğeler işin içine giriyor. Deneyim de burada önemli bir rol oynuyor. Kendi dili ya da lehçesinin dışındaki dil ya da lehçeleri dinlemede deneyimi olan biri, başkalarını daha kolay anlayabilir. Bazen dilin yapısı bakımından ayrılıklar büyük olsa da bu tür öğeler anlamayı kolaylaştırır. Bazen da A, B'yi çok iyi anlayabildiği halde B, A'yı anlamayabilir. Örneğin Kurmancca konuşanlardan Kirmancca konuşanları anlayanlar pek azdır, buna oranla Kirmancca konuşanlardan Kurmancca konuşanları az ya da çok anlayanlar daha fazladır.

Konuyla ilgili olarak kendi deneyimlerimden birkaç örnek verebilirim: Berlin'de Kirmancca olarak düzenlenen bir konferansta birkaç konuşmacıdan biriydim. Dinleyiciler arasında Gimgımlı (Vartolu) dinleyiciler de vardı. Konferanstaki konuşmacılardan biri de Gimgımlı idi. Konferansın sonunda dinleyicilerin soruları ve düşün-

celerini dile getirmeleri için bir süre ayrılmıştı. O zaman Gımgımlı dinleyicilerden biri, benim konuşmamı Gımgımlı konuşmacının konuşmasından daha iyi anladığını söylediğinde ben de şaşırmıştım (Ben Piranlıyım). Muhtemelen bu dinleyici benim konuşmamı hemşerisinin-kine oranla daha dikkatle dinlemiş olduğundan daha iyi anlamıştı.

Bunun tersi bir örnekle de karşılaştım. Çewlîg (Bingöl)'de Kirmancca bir konferans vermiştim. Kirmancca bilen Çewlîgli dinleyicilerden biri, daha sonra bir arkadaşına, benim konuşmamı anlamadığını söylemiş. Buna da şaşırmıştım. Çünkü Çewlîg şivesi Gımgım'ınkine oranla bizim yöreninkine daha yakındır. Üstelik ben Çewlîglilerin anlaması için onların şivesiyle konuşmaya da gayret etmiştim. Söz konusu dinleyiciyle konferans salonu dışında biraz sohbet etmiştik, o zaman beni anlama sorunu olmamıştı. Konferanstaki konuşmam dil ve edebiyat konuları üzerineydi. Muhtemelen bu dinleyici için alışılmadık ve sıkıcı bir konuydu, dolayısıyla dikkatle dinlemeye değer bulmamıştı. Nitekim benim konuşmam esnasında, caminin hoparlöründen gelen ezan sesi duyulunca aynı kişi aniden ayağa kalkmış, 'Ez hê şin nimac' (Ben namaza gidiyorum) diyerek çekip gitmişti.

Kurmanclardan birçok tanıdığımın, şu kişinin (ya da şu bölgenin) Kirmanccasını anlıyorum ama şu kişininkini (ya da bölgeninkini) anlamıyorum dediğine şahit olmuşumdur. Çünkü lehçelerin kendi içinde de kayda değer ayrılıklar var. Basit bir cümleyi örnek vererek bu konuyu geçeceğim. İki kişinin karşılaştınca en çok kullandığı cümlelerden; 'Nasılsın, iyi misin?' soru cümlesini ele alalım. Tespit edebildiğim kadarıyla her iki lehçede de yöreden yöreye bu soru hayli farklı şekillerde sorulabiliyor.

Kirmanccada:

- 1) Ti seyîn (senîn) î, baş î?/ Ti seyîn (senîn) a, baş a?
- 2) Ti çitur a, rind a?
- 3) Ti senîn (sinîyen) î, hol î?/ Ti senîn (sinîyen) a, hol a?
- 4) Ti senîn î, gewz î?/ Ti senîn a, gewz a?
- 5) Ti senîn î, dînc î?/ Ti senîn a, dînc a?

6) *Ti senîn î, kêş î?/ Ti senîn a, kêş a?*

7) *Ti senîn î, bikêş î?/ Ti senîn a, bikêş a?*

8) *Ti senîn î, weş î?/ Ti senîn a, weş a?*

9) *Ti senên a, rind a?*

10) *Ti sen a, rind a?*

11) *Ti sen a, weş a?*

Kurmanccada:

a) *Tu çawa yî, baş î?*

b) *Tu çawan î, baş î?*

c) *Tu çan î, baş î?*

ç) *Tu çito yî, rind î?*

d) *Tu çerre yî, rind î?*

e) *Tu çer î, rind î?*

f) *Tu kusan î, baş î?*

g) *Tu kusa yî, baş î?*

Sadece bu cümle bağlamında düşünüldüğünde, bunun yukarıdaki farklı biçimlerini kullananlardan her birinin, hem aynı lehçeyi konuşanlarca hem de diğer lehçeyi konuşanlarca anlaşılma şansı değişkendir. Örneğin bu iki lehçeyi konuşanlardan 2 ve ç şıkkındakiler, nispeten de 1 ve b şıkkındakiler birbirlerine daha yakındır. Aynı lehçeyi konuşmalarına rağmen, diğer bölgelerden olan Kirmanclar, Dêrsım ağzına aşına değillerse muhtemelen 'Ti çitur a, rind a?' dan ne kastedildiğini –Kirmancca olmasına rağmen- anlamayacaklardır. Benzer şekilde anlaşılmama durumu, farklı bölgelerin Kurmancca konuşanları için de söz konusudur.

Yukarıda karşılıklı anlaşma ölçütü ve siyasal faktörlerden söz ettim. Bunun tersine, karşılıklı anlaşabilmeye rağmen ayrı dil sayılan örnekler de var. Sırpça, Hırvatça ve Boşnakçanın durumu bu bağlamda önemlidir. Sırpclar, Hırvatlar ve Boşnaklar birbirleriyle konuştuklarında karşılıklı olarak anlaşabiliyorlar. Aralarındaki dilsel ayrılıklar

önemsizdir. Eski Yugoslavya devleti zamanında bunlar Sırbohırvatça (Sırbokratiska) adı altında tek dil sayılıyordu. 1954-1991 döneminde böyle olmakla birlikte bugün Sırpça, Hırvatça, Boşnakça adlarıyla üç ayrı dil sayılıyorlar. Bu örnekte, siyasal koşulların yanı sıra din ayrılığı da rol oynamıştır. Çünkü Boşnaklar Müslüman, Sırlar Ortodoks, Hırvatlar Katoliktir.

Bildiğiniz gibi, lehçe ve dilde on binlerce sözcük ve yüzlerce, binlerce gramer kuralı var. Örneğin Kurmancca ile Kirmanccayı karşılaştırmak istediğimizde bu binlerce husus söz konusudur. Bunları sınıflandırarak kısaca söylersek, sesbilim (fonoloji), sözcükbilim (leksikoloji), biçimbilim (morfoloji), sözdizim (sentaks) gibi özellikleri bakımından karşılaştırmak gerekir. Burada bunların detaylarına girme olanağı yok. Lehçeler için, bunların strüktürel benzerlikleri aranır. Ama lehçeler arasında aynı zamanda değişik ölçeklerde ayrılıklar da var. Bu benzerlik ve ayrılıklar telaffuz, sözcükbilim, biçimbilim ve sözdizimi alanlarında olabilir.

Kirmanccanın Kürtçe olmadığını ileri savunanlar daha çok tarihsel sesbilim çerçevesinde bazı ayrılıkları öne çıkarırlar. Örneğin şu ses değişmelerini örnek verirler:

Eski İranca	Kirmancca (Zazaca)...	Kurmancca
X...	H...	K...
xere	her	ker
ŞM...	M...	V...
çeşm	çim	çav
Ş...	Ş...	Ç...
şiyev	şiyene/şiyayîş	çûn
XV...	W...	XW...
xven	wendene/wendiş	xwendin

Ya da fiillerin şimdiki zaman çekiminde Kirmancca ile Kurmancca arasındaki ayrılık gibi bazı gramatikal özellikleri örnek verirler. Oysa tarihsel süreç içindeki bu tür bazı ses dönüşmeleri ve

bugünkü bazı gramatikal farklar, Kirmancca ile Kurmanccanın ayrı diller olması için yeterli değildir, çünkü bu farkların yanı sıra pek çok ortak özellik söz konusudur.

Kürtçenin lehçeleri konusundaki çalışmalarına dayanarak söyleyebileceğim şudur: Bütün bu özellikler göz önüne alınırsa, Kirmancca ile örneğin Kurmancca arasında önemli bazı ayrılıklar bulunmakla birlikte, çok ağırlıklı olarak ortak özelliklere sahiptirler. Bu nedenle de bunlar ayrı dil sayılamaz. Örneğin:

1) Kirmancca ve Kurmanccanın genelinde kullanılan sesler ortaktır.

2) Her iki lehçedeki sözcüklerin çok büyük bir bölümü ortaktır. Verdiğiniz örneklerde olduğu gibi, bazı sözcüklerde ses değişimleri söz konusudur. Tamamen ayrı olan bazı sözcükler de vardır ki bu durum, her lehçenin kendisi içinde de söz konusudur.

Kirmanc (Zaza) lehçesinin ilk yayımlanmış eseri olan Mewlidê Kirdî'deki sözcüklerden bir örnek vereyim. Bu eserin birinci bölümünde toplam 149 sözcük var. Aynı bölümdeki Arapça sözcükleri saymayacak olursak, buradaki sözcüklerin yüzde 91,3'ü Kurmanccayla ya aynıdır ya da belli ses değişmelerine uğramış olan ortak sözcüklerdir. Aynı bölümdeki Arapça sözcükleri de iki lehçede ortak kabul edersek, 149 sözcükten sadece 8 sözcük Kurmanccadan tamamen farklıdır. Diğer sözcükler ya aynıdır ya da belli ses değişmelerine uğramış olan ortak sözcüklerdir. Yani bu durumda, tamamen farklı olan sözcüklerin oranı, kitabın bu bölümünde sadece yüzde 5,3'tür. Diğer bir deyişle, yüzde 94,7'i ya Kurmanccayla aynı ya da bazı ses değişmelerine uğramış olan ortak sözcüklerdir. Kirmanccanın ilk manzum yazılı edebi ürünü olduğu için bu eseri örnek verdim. Dini bir metin olduğundan Mewlid'de Kurmancca ile ortak olan sözcüklerin oranının diğer metinlerinkinden yüksek olduğunu düşünüyorum, buna rağmen bu örnek bu konuda bir fikir verebilir.

3) Cümlede sözdizimi iki lehçede genellikle aynıdır.

Yukarıda belirttiğim gibi, burada detaylara girme olanağı yok fakat rastgele bir cümleyi örnek verelim:

Ez û birayê xwe/xo ma şîy bacar, ma sol û kincî/cilî herînay, ma agêray. (Kirmancca)

Ez û birayê xwe em çûn bajêr, me sol û kinc/cil kirrîn, em vegeriyan. (Kurmancca)

Kuşkusuz bütün cümleler bu kadar benzemez ama sözdizimi iki lehçede genel hatlarıyla aynıdır.

4) Bazı ayrılıkların yanı sıra dilbilgisinin isim, zamir, sıfat, fiil, edat, zarf, bağlaç, ünlem gibi birçok konularında Kirmancca ve Kurmanccanın ortak yanları ağırlıktadır.

(...)

Hülya Yetişen: Zazakinin ayrı bir dil, Zazaların da ayrı bir halk olduğunu iddia eden grup ve kesimler var. Bu tartışmaları doğru zemine çekmek için bir soru sormak istiyorum. Zazaki ve Kurmanci arasında ön ekler, son ekler isim tamlamaları, fiil ve fiil çekimleri arasında nasıl bir bağ var? Örneklerle anlatabilir misiniz?

Malmîsanîj: “Önek ve sonek derken ‘préfixe’ ve ‘suffixe’i kastediyorsanız bunların da çoğu ortaktır. Kirmancca soneklerin uzun bir listesini Vate ve Çıra dergilerinde yayımlamıştım. Yüzlerce örnek verilebilir fakat burada Kirmancca ile Kurmancca arasında ortak olanlardan sadece birkaçını hatırlatıyorum:

-an: Çoğul sonekidir.

Kirmanckide ‘-an’ soneki bazı yörelerde ‘-a’, ‘-on’, ‘-o’, ‘-ûn’ veya ‘-û’ya dönüşmüştür.

Kirmancca ve Kurmanccadan örnek: destan/destûn (eller), lingan/lingûn (ayaklar).

-ane: Zarf yapmakta kullanılan bir sonektir.

Kirmanccadan örnek: herane/herûne (eşeklik).

Kurmanccadan örnek: kerane (eşeklik).

-ber: ‘götüren’/taşıyan anlamı veren bir sonektir.

Kirmancca ve Kurmanccadan örnek: emirber (emirber), pêxamber/pêxember (peygamber).

-ek: küçültme sonekidir.

Kirmancca ve Kurmanccadan örnek: darik (ağaççık, değnek), mêrik (adam, adamcağız), pitik (bebek).

Ortak öneklere birkaç örnek:

bi-: 'İle' anlamı veren bir önektir.

Kirmancca ve Kurmanccadan örnek: bîaqil/baqil (akıllı).

bê-: Türkçedeki '-sız' (olmayan) anlamı veren bir önek.

Kirmancca ve Kurmanccadan örnek: bêbext (bahtı olmayan, kal-leş), bêkes (kimsesiz), bênamûs/bênomus (namussuz).

man-: 'dişi' anlamı veren bir önek.

Kirmancca ve Kurmanccada: manker/mankere/mûnker (dişi eşek), manga/mûnga (inek).

ne-: olumsuz anlam veren bir önek.

Kirmancca ve Kurmanccada: neçar (çaresiz, zavallı), nekes (cimri), nezan/nezûn (cahil, bilgisiz).

Keza Kurmanccadaki isim tamlaması da genelde diğer Kürt lehçelerindeki gibidir. Örnek:

Kirmancca (Zazaca)...

Kurmancca

dara Şîyarî...

dara Şîyarî

destê xalê mi...

destê xalê min

embazê/hevalê lajekî...

hevalên lawikî/lêwik

İsim tamlaması Kirmanccanın bazı şivelerinde şöyle de olabilir:

Kirmancca (Zazaca)...

Güney Kürtçesi (Soranca)

darê Şîyarî...

darî şîyar

destî xalî mi...

destî xalî min

embazê/hevalê lajê tu...

hevalî kurî to

Fiil çekimlerinde birçok ortak özelliğin yanı sıra şimdiki zaman

ve onunla ilgili çekimlerde farklılık söz konusudur. Burada sadece üç zaman için örnek veriyorum.

-Di'li Geçmiş Zaman

<i>Kirmancca (Zazaca)</i>	<i>Kurmancca/</i>	<i>Güney Kürtçesi (Soranca)</i>
<i>mi kerd...</i>	<i>min kir</i>	<i>min kird</i>
<i>to kerd...</i>	<i>te kir</i>	<i>to kird</i>
<i>ey kerd...</i>	<i>wî kir</i>	<i>ewî kird</i>
<i>aye kerd...</i>	<i>wê kir</i>	<i>ewî kird</i>
<i>ma kerd...</i>	<i>me kir</i>	<i>ême kird</i>
<i>şima kerd...</i>	<i>we kir</i>	<i>êwe kird</i>
<i>înan kerd...</i>	<i>wan kir</i>	<i>ewan kird</i>

-Miş'li Geçmiş Zaman

<i>Kirmancca (Zazaca)...</i>	<i>Kurmancca</i>
<i>mi kerdo...</i>	<i>min kiriye</i>
<i>to kerdo...</i>	<i>te kiriye</i>
<i>ey kerdo...</i>	<i>wî kiriye</i>
<i>aye kerdo...</i>	<i>wê kiriye</i>
<i>ma kerdo...</i>	<i>me kiriye</i>
<i>şima kerdo...</i>	<i>we kiriye</i>
<i>înan kerdo...</i>	<i>wan kiriye</i>

Şimdiki Zaman

<i>Kirmancca (Zazaca)...</i>	<i>Kurmancca</i>
<i>ez kena...</i>	<i>ez dikim</i>
<i>ti kenî...</i>	<i>tu dikî</i>
<i>o/aw keno...</i>	<i>ew dike</i>
<i>a kena...</i>	<i>ew dike</i>
<i>ma kenî...</i>	<i>em dikin</i>

şima kenî...

ew dikin

ê kenî...

hun dikin

Soranicenin, Sulemani alt lehçesinde cansız varlıklar da eril ve dişil yoktur. Mukriyan alt lehçesinde ise dişil eki kullanılır.

Örneğin; nan exoy; 'ekmek yiyorsun' (Sulamani alt lehçesinde eril, dişil ayrımı yoktur), 'nanî dexoy' (Mukriyani alt lehçesinde eril, dişil ayrımı vardır, erildir)

Edat'ta ise; Le bazar; 'çarşıda', le bazarî (eril), Le mal; 'evde', le malê (dişil)

Soranicede ki (ı): (î) karşılığı Kuramancça da yoktur. Sorani alt lehçesindeki n Kurmancca da yoktur. Kurmancca da p, t, k (Ermenci den alınma) nefesli ayrımı Soranice de yoktur. Kurmancca da Arapça dan alınan 'vurgulu' s, t, z ünsüzleri Soranica da yoktur. Belirsizlik tanım son eki –eke sadece Soranice de vardır. Soranice de fiil eki sone-ki –ewe, Kurmancca da fiilden önce gelen eki olarak görülmektedir. Soranice de zamir son ekleri – (i) m, - (i) t Kurmancca da yoktur.

Kurmancca daki ismin (kuralcı ve yakın hali dışında ki haller) halleri ile isim ve zamirler belli cinsiyet ayrımı Soranice de yoktur. (Bu ayrımların Soranice alt lehçelerinde görülmektedir. Soranice de geçmiş zamanlarda geçişli fiillerin çekimi son ekleri ille de fiilen kendisine (o aldı (onu)) deki gibi, send+i aldı. O gelmesi gerekmiyor. Tersine özneden sonra cümledeki ilk kelimeye gelişi, Kurmancca da bu görülmez. (send+in, aldı+onları)

Sonuç olarak; Kürd ulusu içindeki farklılıkları akademisyenler, yazarlar, araştırmacılar tartışmak durumdalar.

XORASAN KÜRDLERİ

Xorasan, güneşin doğduğu yer ya da doğu anlamına geliyor. Xorasan, İran'ın kuzey doğu yakasını kapsayan ovalık ve geniş bir bölgedir. Xorasan kuzeyde Türkmenistan ile doğu da ise Afganistan ile komşudur. Bu bölge farklı etnik, mezhepsel ve dinsel yapıların olduğu bir bölgedir. Xorasan aynı zamanda İran'ın doğuya açılan kapısıdır. İran'a yönelik tüm askeri saldırılar ve doğudan İran'a göç eden milletlerin de giriş yeridir.

Xorasan; doğuda Kuhistan, kısmen Siyistan, Kirman ve Mekrani kuzeyde Astarabad, Mezendran (Teberistan), Geylan, batıda Azerbeycan, Irak-ı Acem, Loristan, Hozistan, Faristan, Laristan bölgelerine ayrılmaktadır.

Kürdler de bu bölgenin demografik yapılanmasını teşkil eden etnik yapılardan biridir. Kürdlerin bu bölgeye ne zaman yerleştikleri tam olarak bilinmiyor. Öyle görünüyor ki Kürdler tarihin eski zamanlarında beri bu bölgede yaşamaktalar.

Kürdlerin Xorasan'daki varlığında ilk söz edenler Müslüman yazarlar ve gezgincilerdir. Örneğin El Estexiri 4. yüzyılda (Hicri) göçebe Kürd aşiretlerinin Xorasan'daki varlığından söz ediyor, “*deve ve keçi sürülerinin sahipleri olduğunu*” yazıyor.⁽¹⁸¹⁾

Ayrıca İbni Huqil, Xorasan'da Endexod şehrine işaret ediyor ve “*Koyun ve deve sürüleri olan yedi Kürd köyünden*” söz ediyor.⁽¹⁸²⁾

Bunların da dışınca büyük tarihçi El Mesudi “*Xorasan'ı Kürd aşiretlerinin yaşadığı bir bölge*” olduğuna işaret ediyor.⁽¹⁸³⁾

181- 1961: قدح سمل اءىبر عل اءىرومىج، ىىوقلا داشرالا و ففاق سلا قرازو، اكل امجل او اكل اسمل - 181، 155 ص؛ Al-Mesalik w Al-Memalik, Wezare Al-şqaf walarşad Al-qumi, Cumhuriyet Al-Arabiye Al-muttahide, 1961, s. 155.

182- 370 ص؛ (1979: تورىب)، اءى حل اءب سلكم راد، ضرالا قروس باتك - 182، Dar Mektebe Al-Heyat, Beyrut, 1979, s. 370.

183- 95 ص؛ (1981: تورىب)، الال اءب سلكم راد، فارس ال او ىىبن سلا - 183، Dar Mektebe Al-hilal, Beyrut, 1981, s. 95.

Hicri takviminin 7. yüzyılında Yaqut El Hemewi Hirat ve Nişapur arasına düşen Kuhistan'da Kürdlerin varlığına dikkat çekiyor.⁽¹⁸⁴⁾

Ancak bu yazarlar Xorasan'daki Kürdlere ilişkin gerekli detaylı bilgiler vermemişler. Bundan dolayı da biz bu aşiretlerin isimlerini, toplumsal konumlarını ve siyasi rolleri hakkında çeşitli kitapların sayfalarındaki kısa bilgiler dışında bir şey bilmiyoruz.

Meşhur tarihçi İbni El Esiri, Xorasan komutanı Ebi Ali Bin Muhtac'ın ordusundaki büyük Kürd gruplarının varlığından söz eder. Xorasan Serdarı miladi 944 yılında Rukin El Dewli El Bihudi'ye karşı savaşlarda bu Kürdlerden yararlanmıştı.⁽¹⁸⁵⁾

İbni Batuta, hicri 748(miladi 1347/1348) yılında Xorasan'a yaptığı seyahatte "*Râfızilerin Hikâyesi*" adı altında şöyle bir anlatıda bulunur:

"Horasan'da biri Mes'ud diğeri Muhammed adında iki adam vardı. Bunların cesur ve gözü pek beş arkadaşları var idi ki, emsali Irak da 'Şatar'. Horasan da 'Ser-bedârân', 'Mağrib de ise 'Sakûra' adıyla anılır. Bu yedi kişi aralarında anlaşarak fitne fîsat çıkarmaya, yol kesmeye ve şunun bunun malını gasb etmeye başladılar. Kötülükleri he tarafa yayıldı. Bunlar Sebzevâr ismiyle anılan Beyhak şehrinde sarp bir daüda oturarak gündüzleri pusuya yatarlar, geceleri köylere baskın yaparlar, evleri yağmalarlardı. Aynı yolda olan birçok kim.seler de kendilerine iltihak edince sayıları arttı. Halk korku ve dehşete kapıldı. Bu şakiler Beyhak ve sair beldelere hücum ederek buraları zapt ettiler. Bu hareketleri sonunda büyük servet ve asker sahibi oldular. Başları olan Mes'ud'a sultan unvanı verildi. Köleler efendilerinin yanından kaçıp bunlara sığınmaya başladılar. Her kaçan köleye bir at ile para verilir ve eğer yararlık gösterirse, bir gruba baş tayin edilirdi. Böylece sultan Mes'ud'un askeri bir hayli arttı. Hepsi Râfizi olduklarından, Horasan'da bulunan ehl-i sünnete baskı yapmaya ve onları râfizi mezhebine sokmaya teşebbüs ettiler. Meşhed-i Tîs'da pek hürmet ve itibar gösterdikleri Hasan

184- Mu'cim Al-Bıldan, Dar Ahya Al-traş Al-Arabi, Beyrut, sayı 4, s. 103; 4 ج، (ت.د:توريب)، يبرعلا ثارتلا ءايح ا راد، ن ادلبلا م ج ع م -184، Bıldan, Dar Ahya Al-traş Al-Arabi, Beyrut, sayı 4, s. 103.

185- Al-kemal Fi Al-Tarix, Dar Al-Fıkr, Beyrut, 1978, s. 311; 6 ج، (ت.د:توريب)، ركفل اراد، خير اتلا يف لم الكل -185، Al-kemal Fi Al-Tarix, Dar Al-Fıkr, Beyrut, 1978, s. 311.

isminde bir râfiziye halife ilan etti. Bunun üzerine o derece dürüst davranmaya başladılar ki, yere para düşse sahibi gelip alıncaya kadar kimse ona el sürmezdi.

Râfiziler Nişabur'da dahi zafer buldular. Sultan Tugaytimur, üzerlerine kuvvet gönderdi ise de mağlup oldu. Nâibi Argun Şah kumandasında ikinci bir ordu gönderdi. Râfiziler onu da yenerek esir ettiler. Bununla beraber ona iyi davrandılar. Bundan sonra elli bin kişilik ordu ile bizzat Tugaytimur gazaya çıktı. Fakat onu da mağlup ederek ülkesini işgal ettiler. Serahs ve Zâve ile Horasan'ın en büyük şehri olan Tûs'u zapt ederek halifelerini Meşhed-i Ali b. Musa Rıza'yı oturtular. Sonra Cam beldesini alıp buraya altı günlük mesafede bulunan Herat üzerine yürüdüler. Bunu haber alan Melik Hüseyin ümerâ, asker ve şehir halkını toplayarak durumu müzakere ettiler. Ortaya iki görüş atıldı: Biri şehirde kalıp düşmanın gelmesini beklemek, diğeri düşmanın üzerine yürüyüp savaşmaktır. Neticede düşmanla karşı karşıya gelip harb etmeye karar verildi. Herat halkını Gûriye ismi verilen bir kabile teşkil eder. Aslen Gûr-i Şam'dan oldukları için bu adla anıldıkları rivayet edilir. Nihayet hepsi hazırlandılar. Köylerde ve 'Bedgîs' denilen sahrada sakin olduklarından civar beldelerden gelip toplandılar. (Bu sahra yılın her mevsiminde yeşillik olup, Gûrilerin sürüleri burada otlar. Burada en fazla fıstık ağacı bulunur; meyvesi Irak'a gönderilir.) Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra hep birlikte Râfizilere karşı harekete geçtiler. Başlarında Sultan Hüseyin bulunuyordu. Râfizilerin de yüz elli bin süvari olmak üzere toplandılar. Her iki taraf Bûşenc sahrasında karşılaştılar. Yapılan savaşta Râfiziler bozguna uğradılar. Sultanları Mes'ud kaçtı. Ancak halifeleri Hasan, yirmi bin kişi ile ölünceye kadar mukavemet etti. Râfizilerden dört bin kadar esir alındı. Savaşın kuşluk vaktinden başlayıp öğlene kadar devam ettiğini bu harbe katılanlardan birinden dinledim. Öğleden sonra Melik Hüseyin atından inip namaz kıldı. Sonra yemek hazırlandı. Kendisi ile ileri gelen yüksek rütbeliler yemek yerken, diğerleri esirlerin boyunlarını vuruyorlardı. Melik Hüseyin bu zaferden sonra payitahtı döndü. Canab-ı Hakk onun vasıtasıyla ehl-i sünnete yardım

ederek fitne ateşini söndürdü. Anılan hadise benim Hindistan'dan ayrılışımdan 748 senesinde meydana geldi. ”⁽¹⁸⁶⁾

İbni Batûta'nın Xorasan'da meydana gelen bu çatışmaları anlatımından bölgede kimlerin yaşadığı konusunda şu sonuca varabiliriz; Xorasan'da râfizi olarak tanınlanan proto Kızılbaş topluluklar ve ehl-i sünnet olarak tanımlanan Müslüman topluluklar yaşamaktadırlar. Bunlardan Mes'ud'un etrafında bulunan ve râfizi olarak tanınlananların proto Kızılbaş Kürd, başlarında Sultan Tugaytimur bulunanların Müslüman Türk ve başlarında Sultan Hüseyin bulunan ve “*Gûriye*” olarak tanımlananların Müslüman Gor Kürdleri olduğudur.

George Corzun:

“Kurd Keli adlı bir Kürd aşireti Xorasan ve Sistan bölgesinde bir devlet kurdu. Bu devlet Kirt diye biliniyor. Bu devlet 1345 ve 1383 yılları arasında varlığını sürdürdü. ” diyor. ⁽¹⁸⁷⁾

Bu kaynak söz konusu devletin Kürd devleti olduğunu vurgulayan ilk kaynaktır. Şeref Xan, Şerefname'de bu devletten söz etmez. ⁽¹⁸⁸⁾

Kürd tarihçisi Şeyh Muhamed Merdoxi, Kürdistan Tarihi üzerine yazdığı eserinde “*Kiird Keli*” aşiretinden söz ediyor. ⁽¹⁸⁹⁾ Bu aşiret Hurilerden gelmektedir. ⁽¹⁹⁰⁾

Orta Çağın sonlarında bazı kaynaklar Xorasan'daki Kürdlerin varlığına işaret etmişlerdir. Timur Leng anılarında Xorasan'daki

186- Muhammed Et-Tancî, İbni Batûta Seyahatnamesi, Sadeleştiren ve Hazırlayan Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, Cild I-II, 1983, İst., s. 271-272

187- (قره‌اقل). ،ینوع یدعمحم:قمجرت ،یمالسال دهعلا یف یدرکلا تارامالاولول خیرات -187: 292; Tarix Al-Dewle w Al-Amarat Al-Kurdiye Fi Al-ehad Al-islami, Çev. Muhammed Ali Uni, Kahire, 1945, s. 292.

188- . (سۆم،ینایبزور لیمج دمحم:قمجرت،همانفرش ،یسیلدبلا ناخفرش -188: 2001; Şerefxan Al-Bidlisi, Şerefname, Çev. Muhammed Cemil Rojbeyani, Musset, Mukriyani, Erbil, 2001

189- 104; Tarix Kurd w Kurdistan, 2. Baskı, 1351, 1. Cild. s. 104.) ج(ش ه 1351 :ج.ب)،موود باج ،ناتسدرکو درک خیرات -189:

190- 34; Xelil Xelili, Hrat Tarixha Waşarha, s. 34. ص،(ت.ب.ج.ب)،امراثا و اخیرات تاره ،یلیلخ ملک لیلخ) -190:

Kürdlerden sözediyor ve “*Kürdistan’dan Quçan şehrine geldiklerini*” söylüyor.⁽¹⁹¹⁾ Timur’un anılarındaki bu tespit, Xorasan Kürdlerinin Kürdistan’dan oraya gittiklerine işaret eder.

İspanyol gezginci Klavicho kitabında Xorasan Kürdlerine dikkat çekiyor ve Ocak 1405’de Xuçan şehrinden şöyle yazıyor:

“*Bu şehir Med bölgesinin ilk şehridir. Halkı Kürdler ve Taciklerden oluşuyor ve Şii mezhebîndeler.*”⁽¹⁹²⁾

Kürdlerin Xorasan’daki gerçek ve en geniş varlığı Safevîlerin ilk dönemlerine dayanıyor. Bu dönemde Kürdlerin yoğun bir şekilde Xorasan’a yerleşmeleri ve yerleştirmelerine dair tarihsel kaynaklar mevcuttur. O dönem Xorasan bölgesinde bazı gelişmeler ve değişimler meydana gelir. Xorasan’ın kuzey ve doğu sınırlarına yerleşen Özbek ve Türkmen aşiretleriyle Safevîler arasında Xorasan savaş meydanı haline gelir. Osmanlılardan sonra Özbekler, Safevî devletinin varlığı üzerine büyük bir tehlike oluşturur. Örneğin Şah İsmail, Safevî döneminde (1501-1524) Özbekler, Şibekxan (1501-1510) olarak bilinen Muhamed Şahbext adlı liderlerinin önderliğinde bölgeye yönelik büyük bir saldırı yaparak Kirman’a kadar İran’ın doğu bölgelerini ele geçirirler. Bu savaş Şibekxan’ın öldürüldüğü 1510 yılına kadar devam eder.⁽¹⁹³⁾

191- Marsil Biryon, Bîreweriyekanî Teymur Leng, Wergêranî: Hemey Heme; Seyid Serdem, Silêmanî, 1999, p. 164; Herwesa Dîdareka Dîramî Dinavbera; Teymur Leng û kurdekê xurasanîda çêbû. Binêre deqê wê: Heman Jêder; Marsil Biryon, Timurleng’in Anıları, Çev: Hemey Heme Seyid, Sedem Yayınları, Süleymaniye, 1999: 164) Ayrıca olay Timurleng ile Xorasanlı bir Kürd arasında geçti. Bakınız: Aynı eser.

192- Veguhastî ji: Ebdula Qeredaxî, Ragwêzanî kurd le mîjû da, Serdem, Silêmanî, 2004, p. 142; Şu kaynaktan aktarıldı: Ebdula Qeredaxî, Kürdlerin Tarihteki Kökenleri, Serdem Yayınları, Süleymaniye, 2004, s. 142

193- Elî Ekber Wilayetî, Tarîx rabîx xaricî Îran der ehîd İsmayil Sefewî, Tehran, 1375 hş, p. 33 -63; Ê piştî kuştina Şeybek Xanî Şah İsmaylê Sefewî êk ji mîrên kurdan bi navê beyîram beg qehremanlu kire sermandarê belix û hîratê ,û ev mîre li sala 1511 lîser destê Uzbekan hate kuştin. Binêre رەزەنە ئاوە لێ ئایەنە ئێمە یە عە دێس دێس (شە 1368: ب. ن. ر. ه. ت.) 49 ص; Elî Ekber Wilayeti, tarîx rabîx xaricî îran der ehîd ismayil sefewî, Tahran, Hicri 1375, s: 33-63, Şeybek Xan’ın öldürülmesinden sonra Şah İsmail Kürd beylerinden Beyıram Beg Qehremanlu adında birini Belix ve Hirat komutanlığına getirdi ve bu bey 1511 yılında Özbeklerce öldürüldü. Bkz. Said Ali Birniya, İlha w Ta’fehay Kurd der İran, Nesil Danış, Tahran, 1368, s. 49

Şah Tahmasb döneminde (1524-1576) Özbekler liderleri olan Abdullahhan'ın önderliğinde Xorasan'a yönelik altı saldırı yaparlar. ⁽¹⁹⁴⁾

Bundan dolayı Sefevi devleti, Özbek saldırılarına karşı koyınak için Kürd aşiretlerinden ve diğer milletlerden silahlı güçler oluştururlar. Safevî Şahı, Kürdleri Xorasan savaş cephesine gönderir. Çünkü geçmişte yaşanan gelişmeler göstermişti ki Safevî devleti Osmanlılarla var olan rekabetinde Kürdlere güvenmiyor. Çaldıran Savaşı ve daha sonra yaşanan savaşlarda bu durum ortaya çıkmıştı. Kürdler bu savaşlarda Osmanlı Devletinin başarısında etkili bir rol oynarlar. ⁽¹⁹⁵⁾

Ayrıca Safevî Devleti, Kürdistan'da Kürd aşiretleri ve mir'lerinin başkaldırıları karşısında ciddi sıkıntılar yaşıyordu. Bundan dolayı Safevî şahı, Kürdleri Xorasan'a sürerek bir yandan Kürd başkaldırılarından kurtulur, diğer yandan ise Kürdlerden Özbek saldırılarına karşı askeri bir güç olarak yararlanır. ⁽¹⁹⁶⁾

Yine araştırmacıların bir çoğu Kürdlerin Xorasan'a sürülmesini esas olarak büyük Şah Abbas döneminde olduğunu belirtiyorlar (1577-1629). Bazı kaynaklarda ise Kürd aşiretlerinin Xorasan'a sürülmesini Şah Tahmasb döneminde olduğunu söylüyorlar. Örneğin Şeref Xan Bedlîsi, Şerefname'de Şah Tahmasb'ın 1552 yılı civarında Siyah Mensuri Miri, Mir Xelil Beg'i Xorasan'a sürdüğünü ve bunun nedeni ise; "*Siyah Mansur'a bağlı Kürdlerin yolları kestiğini, bazirganları soyduğunu ve bölge halkı için sorun yaratıklarına*" bağlıyor. ⁽¹⁹⁷⁾ Başka bir yerde ise

93-59 ص، (ش هـ 1381: نارەت)، راشتنای رشن، لویا بسام مطه‌اش، تسوداسیراٹ رضونم -194؛ 55-48 ص، (ش هـ 1379: نارەت)، یزیزع زیبم‌اک: دم‌چرت، یوفص رصع ناریا، یروی‌س رج‌ار، 1851؛ Mnusir Şarsadust, Şah Tahmasb Ewel, Neşir Antuşar, Tahran, 1381, s. 59-93; Racil Syuri, İran Esir Sfui, Çev. Kambiz Azizi, Tahran, 1379, s. 48-55

ق‌ودل‌او ناتس‌دروک، نی‌س‌ح نام‌ث‌ع ید‌ع‌ص: قرین‌ب نان‌ین‌ازی‌ث رت‌ث و‌ب -195؛ 29 ص، نی‌دل‌ا حال‌ص‌ع‌ما‌ج، باد‌ال‌ا‌ق‌یل‌ک، ری‌ت‌س‌ج‌ام ق‌ل‌اس‌ر 1514 ق‌ی‌ن‌ام‌ث‌ع‌ل‌ا؛ ت‌اح‌ف‌ص‌ل‌ا ن‌م‌ا‌ه‌ی‌ل‌ت؛ Daha fazla bilgi için bkakınız: Seidi Osman, Kurdistan w Al-dewle Al-işmaniyet 1515 Rsale Macistir, Kilye Al-cdele, Cam'e Saleh Al-din, s. 29 w matliha min Al-sifhat

196- Kelimullah Tewchudi, Kuçî mênjûyî Kurd bê Xirasan, Wergêran: Ednan Berzincî, Silêmanî, 2005, Beşî Yekem, Li 139-40; Kemal Mezher Ehmed, Çend lapereyek le mênjûî gelî Kurd, dezgaî Mukiriyanî, Hewlêr, 2001, p. 1446; Kelimullah Tewchudi, Kürdlerin Xorasan'a Yaptıkları Tarihi Göç, Çev: Ednan Berzinci, Süleymaniye, 2005, Birinci Bölüm, s. 39-40; Kemal Mazhar Ahmed, Kürd Halkının Tarihinden Birkaç Sayfa, Hewlêr, 2001

197- Şeref Xan, Şerefname, p. 552 -553

Şeref Xan, Şah Tahmasb'ın, Çingini Aşiretine karşı saldırısından söz ediyor. Bu aşiretin ileri gelenleri ve reislerinden beş yüz kişi Xorasan üzeri Hindistan'a gitmeye karar veriyor. Hirat'a vardıkları zaman Hirat Komutanı Qazaqxan Tekelu tarafından karşılanıyorlar. Çünkü, *"Şah Tamasb ile onun arasında sorunlar vardı."* Qazaqxan Tekelu onları Hirat ile Kabul arasına düşen Gurcistan'a yerleştirir. Belli bir dönem sonra Çingini Aşireti güçleniyor ve liderleri Mir Budaq Beg, Şah Tahmasb'ın ordusunda Özbeklerin saldırılarına karşı büyük bir direniş gösteriyor. 1592 yılında Mir Budaq, Özbek lideri Abdumuminxan'ın otuz bin savaşçı gücünü geri püskürtüyor.⁽¹⁹⁸⁾

Şah Abbas döneminde Kürdlerin Xorasan'a sürülmesi, örgütlü bir plan neticesinden ve çok yaygın bir şekilde tatbik edilir. Şah Abbas, 1602 yılında Kuzey Kürdistan'dan, Kafkasya'dan ve Azerbeycan'dan binlerce Kürd ailesini Qoçan, Şirwan, Bicnurd, Sebzewar ve Dergiz gibi şehirlere sürer. Bu Kürdlerden bir kısmı Türkmenistan'a geçerek Aşqabad'a yerleşir. Bazıları ise Afganistan'ın derinliklerine doğru giderek Hirat ve diğer Afgan şehirlerine yerleşirler.⁽¹⁹⁹⁾

Ayrıca Şah Abbas bazı Kürd aşiretlerini ise Qezwin Gölü'nün güneyine Mazenderan ve Geylan mıntıkasına sürgün eder. Bu aşiretler; Çingini, Xiyaswend, Çemişgezek, Bacalan, Celilwend, Reşwend, Kakawend, Kirmani ve Bihotuyilerden oluşuyordu.⁽²⁰⁰⁾

Bukşpan, Şah Abbas'ın göçerttiği Şia Kürd aşiretleri olarak şu aşiretlerin adlarını yazar; 1- Garaçorlu (Garaçırlı), 2- Hesananlı, 3- Kulikanlı, 4- Şadımanlı, 5- Milli, 6- Şeylanlı, 7- Tehmezli, 8- Eliyanlı, 9- Bergüşat, 10- Babalı, 11- Kulluxçu, 12- Gelovçu, 13- Ferixkanlı, 14- Sısyanlı, 15- Terterli, 16- Hacısainli, 17- Sultanlı, 18- Guluxanlı,

198- Şeref Xan age., 557 -558

199- Jêderê berê, p. 446, Hervesa binêre, Ebdulriza Hoşeng Mehdewî, Tarîx Rawabit Xarcî İran, İntişarat Amîr Kebîr, Tehran, 1381, p. 63; Şeref Xan, age., s. 446; Ayrıca bakınız: Ebdulriza Hoşeng Mehdewi, Tarix Rawabit Carici İran, İntişarat Amir Kebir, Tahran, Hicri 1381, s. 63

200- (نارمت)، مط تاراشتنا، نپوزق من چلا باب اي ردونيم، زيرلطي لى ديس - 200: Said Ali 894 ص - 21 ص، قباسلا ردصملا، ايذريم .: 895 - 45، ص، (ش 1381 Talriz, Minuclir Ya Bab Al-cine Qazwin, Antişarat 'Ic, Tahran, 1381, s. 895 – 45 Mirnya, Al-misadlr Al-sabiq, s. 21, s. 894; Mehrdad Izady, The Kurds, Washington: 1992. s.76

19- Bozlu, 20- Elikyanlı, 21- Kolanı, 22- Püsyanlı, 23- Goruş, 24- Poşanlı. ⁽²⁰¹⁾

Alman yazar ve doğubilimcisi Henri Rine, Xorasan'a sürgün edilen Kürdlerin sayısını kırk beş bin aile olarak belirtiyor. Doğubilimcisi Frizer ise bu sayının kırk bin aile civarında olduğunu yazıyor. Fakat bölgenin durumu, Xorasan'ın coğrafi koşullarından dolayı Şah Abbas ancak on beş bin aileyi Xorasan'a ulaştırır. ⁽²⁰²⁾

Kürdlerin Xorasan'a göçleri Safevî devletinin yıkılmasından sonra da devam eder. Nadir Şah Efsari (1736-1847) döneminde de bazı Kürd aşiretleri Xorasan'a sürgün edilerek Qoçan ve Şirwan'ın kuzeyindeki dağlara yerleştirilir. Özellikle 1731-1732 yıllarında Fars, Irak ve Azerbeycan'dan büyük bir kesimi Kürd olan çok sayıda aşiret Xorasan'a sürülür. ⁽²⁰³⁾

Ayrıca Kürdlerin kendileri de Nadir Şah'ın Afganistan ve Hindistan seferlerine katılıyorlardı. Örneğin Kürd tarihçisi Mesture Kurdistani şöyle yazıyor:

“Ardelan Miri, Xan Ahmedxan ve bir grup Kürdistan ileri gelenleri beş yüz suvari ile 1737 yılında Nadir Şah'ın Hindistan seferine katılmıştır.” ⁽²⁰⁴⁾

Nadir Şah, 1747 yılında Qoçan'da baş gösteren Çemişgezek ve Qereçurlu aşiretlerinin başkaldırısını bastırmak için ordunun başında gittiği bir esnada öldürülür. ⁽²⁰⁵⁾

201-A. B. Bukşpan, Azerbaycan Kürdleri, Çeviren ve yayına hazırlayan Hejarê Şamil, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, İst., Ağustos 2007, s. 68) (*Bu aşiretlerin sonlarında ki –li eki asimilasyondan dolayıdır. Milan (Milli), Sisyanî (Sisyanlı), Tehmezi (Tehmezli)

202- ی خرب یرابجا ناکسا و ضروک یماظن -یسایس فاده یسدررب ،رف یقشرم میهارب - 202- مرامش ،دانسا قن یجن طمان لصف ،(ق.ه 13 ندرق رخاوات 11 ندرق لیواوازا)ناریا تالی فی اوط . 67 . 27; İbrahim Muşefiqi Fir, Bırsi Ahclaf Siyasi – Necami Kus w Askan Acbari Birhi Tua'f Aylat İran) Ez Ewayıl Qırn 11 Ta Awaxır Qırn 13 (Fısilname Tencine İsnad, s. 67, Sonbahar 1386, s. 27

203- Binêre pêzanînên baş lîclêr evî babetû Dri İbrahîm Mişefeqî fir, Jêderê berê, li 29, Hervesa binêre: Mîriniya, Jêderê berê, êp 51, Mirdux, Jêderê berê, ê 101; Bu konuda daha fazla bilgi için bak. Dri İbrahim Mişefeqi Fir, Önceki Kaynak, s. 29. Ayrıca bak. Miriniya, önceki kaynak, s. 51, Mirdux, önceki kaynak, s. 101

204- Mêjoyî Erdelan, Wergêranî, Hejar, Hewlêr, 2002, 1115; Erdelan Tarihi, Çev.Hejar, Hewlêr. 2002, 1115

Bu olaydan sonra bazı Kürd aşiretleri eski gerçek yerlerine, yani Kürdistan'a dönerler. Bu aşiretler içinde Zend devletini (1753-1794) kuran Zend ailesi de vardır. Kerimxanê Zend bu aileden gelir. Bu aile uzun süre Dergiz şehrinde Çepşelu adlı Kürd aşiretinin içinde yaşamıştı.

Sürülen Kürdler süreç içinde Kürdistan'ın dışında Kürdlerin yaşadığı geniş bölgeler oluştururlar. Zaman içinde sayıları artar, coğrafyaları genişler. Hatta İran'ın Kuzey doğu kesimindeki bazı şehirler Kürd rengini alır. Bundan dolayı bazı tarihçiler Quçan, Şirwan, Dergiz, Bicinurd ve Çınaran gibi şehir ve kazaları "*Xorasan Kürdistanı*" olarak adlandırırlar. ⁽²⁰⁶⁾

Xorasan Kürdleri ya da Xorasan Kürdleri'nin tanındığı isim olan Kirmançlar geniş aşiret, kabile ve aileler arasında bölünmüşlerdir. Bazı büyük aşiretler Xorasan Kürdlerinin temelini teşkil ederler. Bunlardan biri Çemişgezek aşiretidir. Bu aşiret çeşitli büyük kollara ayrılır. Bunlardan biri Zaferanludur. Bu aşiret, Quçan, Meşhed, Bacgiran ve Dergiz şehirleri arasında dağılmıştır. ⁽²⁰⁷⁾

Bu aşiret, Xorasan'daki en büyük Kürd aşireti olarak biliniyor. Bu aşiretin liderleri "*Serdar*" olarak tanımlanır. Xuçan Şehri bu aşiretin esas merkezidir. Doğubilimcisi Frizer 19.yüzyılın ilk yarısında bu aşiretin demografik durumunu yirmi beş bin ya da otuz bin aile olduğunu belirtir. ⁽²⁰⁸⁾

Bu aşiret Safevîler döneminde küçük bir beylik kurar ve varlığını

205- (دادغب)، ینوع یرل ع دمحم: قم جرت، نانتس درکو درکلا خیرات قصال خ، یرل ن یرما دمحم -205؛ تاراشتن، خیراوتلا متسر، (امکحل متسر) فصأ مشاه دمحم 21-24 ص، 1 ج، 1961؛ Muhammed Emin Zeki, Xulase Tarix Al Kurd w Kurdistan, Çev. Muhammed Ali Ani, Bağdat, 1961, 1. Cild, s. 21-24; Muhammed Haşım Asaf, Ristem Al-hıkma (Ristem Altvarix, İntuşarat; furdus) Tahran, 1379, s. 228

206- Bo nimune Miherned Hesen Xan, senî eldeyle di pertûka xucla; Metley Elşemis, Gotî ye -ku ew deştên hoza emarlu li xurasanê têda akincî bûyin bi navê (bilad marlu û Kurdistan) dihênc niyasîn. Veguhastî ji: Mîriniya, Jêderê berê, ê 52, Herwesa binêre; Ehmed, Jêderê berê, 1446; Örneğin, Muhammed Hasan Xan Senii Eldewle kitabında (Metley El-Şems) Xorasan'daki yerleşmiş olduğumuz Emarlu aşiretinin ovaları Bilad Marlu ve Kürdistan olarak bilinmektedir. Aktarılan Eser: Miriniya, önceki kaynak, s. 52, Ayrıca Bak. Ehmed, önceki kaynak, s. 1446

207- Mîriniya, Jêderê berê, li 50). Binêre deqê wergêrayê vê pertûkê bi zimanê kurdî; Xêl û tayfekanî eşayirî Kurdî İran, Wergêran; Şewket Şêx Yezdîn, Pîrmam: 1995, 135, î cî ar, Hinrî

Fetih Elişah Qaçari dönemine kadar sürdürür. Fetih Elişah Qaçari'nin yardımcısı Abbas Mirza 1832 yılında bu Mirliği yıkar. ⁽²⁰⁹⁾

Çemişgezek aşiretinin diğer bir kolu ise Kikanlu'dur. Kikanlu, kendi içinde Zilan ve Milan diye iki ayrı kola ayrılır. Ayrıca Xorasan'ın birçok bölgesine ve özellikle Bicinurd şehrine dağılan Şadlu ve Qereçorlu adlı aşiretlerinin tümünün aslı Kürd Çemişgezek Mirliğine dayanıyor. Bu mirlik Kuzey Kürdistan'dadır. Şefer Xan Bitlisi uzun bir şekilde bu mirlikten söz eder.⁽²¹⁰⁾ Bu mirliğin aşiretleri 1598 yılında sürgün edilirler ve geçici olarak Tahran'ın yakınındaki Weramin Ovası'na yerleştirilirler. Daha sonra 1602 yılında Xorasan'a kaydırılırlar.⁽²¹¹⁾ Ayrıca bu aşiretlerin bazıları da Şah Nadir tarafından sürgün edilirler. 1732 yılında Zengene ve Amarlu aşiretleri Şirwan ve Qoçan'a yerleştirilirler. Bu aşiretlerin dışında Balkanlu, Tukanlu, Reşwanlu, Rudkanlu, Zeydanlu, ve Şeranlu Xoçan şehrine yerleştirilirler. Şêxanlu aşireti ise Dergiz, Goran ve Çinginiler Nişapur'a ve başka aşiretlerde Xorasan'ın başkenti Meşhed'e yerleştirilir. ⁽²¹²⁾

Xorasan Kürdlerinin büyük çoğunluğu şehir ve köylerde yaşıyorlar. Ayrıca bazı Kürd aşiretleri de hala göçebe ve yarı göçebe bir hayat sürdürüyor. ⁽²¹³⁾

Xorasan Kürdlerinin kullandığı dil ve toplumsal gelenek ve

Field, huzekanî Kurd, Wergêranî; Husên Caf, Bexclad; B. M, li 116 -117, Izadî, op. Cit, p; Miriniya, önceki kaynak, s. 50, Bak. Bu kitabın Kürtçe çevirisi. İran Kürdlerinin Kabile ve Aşiretleri, Çev. Şewket Şêx Yezdin. Pirmam, 1995: 135; Henry Field, Kürd Aşiretleri, Çev. Husên Caf, Bağdad, s. 116-117

208- . ينبع: قمر جرت ، مهفالس او نني لاملشلا نني دلخال داركالا لوح تاسارد ، خري ل -208 . ينجاح . Lirix, Drasat hul Al-ekrad Al-xalidin Al-şmalin w Aslafhim, 84 ص ، (1992 م.د.)، ينجاح ، çev. Abdi Haci, 1992, s. 84

209- Bo pitir pêzanînan lidwêr mîrgeha quçan binêre; Tewehudî, Jêderê berê, 62 .; Daha fazla bilgi için bak. Tewehudi, önceki kaynak, s. 6

210- Jêderê berê, li 327; Önceki kaynak, 327

211- Mîriniya, Jêderê berê, p. 71; Miriniya, önceki kaynak, s. 71

212- Bo pitir pêzanînan li dor evan hozan binêre; Mîriniya, jêderê berê, p. 51-86, Ū di wergêrana Kurdî da: p. 135 -157, Herwesa binêre; idar e cixrafiyayî artiş, ferheng cixrafiyayî quçan, c. 20, Tehran, 1365 h, Ev pertûke jirêveberiya cografî di hêzên

göreneklerine gelince, Xorasan Kürdlerinin çoğunluğu Kürtçe'nin Kuzey Lehçesini(Kurmancca) kullanıyor.⁽²¹⁴⁾ Fakat, Farslarla, Türkmenlerle ve Afganlarla birlikte yaşadıklarından dolayı dillerinden değişiklikler olmuş ve tüm bu dillerin karışımı gibi bir şey ortaya çıkmıştır. Hatta o dereceye varmıştı ki, Henri Field; "*Xorasan Kürdleri Lorlar gibiler. Doğu Kürdistan Kürdlerinden farklılar.*"⁽²¹⁵⁾

Rus Doğubilimcisi Birizini ise Kürtçeyi doğu ve batı lehçesi olarak sınıflandırıyor. Ona göre Xorasan'da yaşayan Kürdlerden Bicunurd'da yaşayan Şadlu, Samxan'da yaşayan Zaferanlu ve Qereçorlu Doğu Lehçesi'ni kullanıyorlar. Birizini bu Kürd lehçeleri üzerine olan bu araştırmayı Tahran'da ilişkiye geçtiği bazı Xorasan Kürdleriyle yaptığı görüşmelere dayandırıyor.⁽²¹⁶⁾

Sadece Xorasan Kürdlerinin dillerinden değişim olmadı, aynı zamanda mezheplerinde de değişimler meydana geldi. Xorasan Kürdleri bir kaç yüzyıldan beri o alanda bulunmaları ve bölge halkıyla yakın ilişkileri ve özellikle Şiiilerin kutsal merkezlerinden biri olan Meşhed'e yakın yaşayanlarda etkili olmuştur. Tüm bu gelişmeler Xorasan Kürdlerinin Şii ve Sünni mezheplerine sahip olmalarını beraberinden getirdi. Xorasan Kürdlerinin çoğunluğu Şia mezhebine bağlıdır. Şia Kürdleri, Xorasan Kürdlerinin % 68 oranını teşkil etmektedirler. Xorasan Kürdlerinin % 4'ü Alevi, % 2 Ehli Hak/Yarsan, % 17'si

çekdarên îranî da derkeftî ye û navê hemî bajêrk û gund û deverên ser bi qeza quçan ve bixwe ve digirît digel diyarkirina jimara akinciyên wan û nasnamên wan yên neteweyî û mezhebî û kurtiyek ji jiyana wan ya civakî; Daha fazla bilgi için bak. Mirîniya, önceki kaynak, s. 51-86, Kürtçe çevirisi s. 135-157. Ayrıca bak. İklare Cıxrafiyayi Artış, Ferheng Cıxrafiyayi Qucan, cilt 20, Tahran, Hicri 1365. Bu kitap İran silahlı güçlerinin coğrafya müdürlüğünce yayınlanmıştır, bütün şehir, kasaba, köy ve bölgelerinin adlarını kapsamaktadır. Eser bu bölgelerin sakinlerinin sayısını, etnik, mezhebi kimliğini ve toplumsal yaşamlarının kısa bir özetini vermektedir.

213- Mîrîniya, Jêderê berê, p. 187-189; Mirîniya, önceki kaynak, s. 187-189

214- Êsedîq sefî zade burekeyî, ferheng mad, moesese tayî, Tehran, 1361 h ş, p. 42; Izadî, op. Cîp 75; Êsedîq Sefî Zade Burekeyi, Ferheng Mad, Moesese Tayi, Tahran, Hicri 1361, s. 42

215- Ar, Fîkl, Jêderê berê, p. 16; Ar, Field, Önceki kaynak, s. 16

216- Veguhastî ji, Lîrx, Jêderê berê, p. 30-31; Aktarılan kaynak: Lîrx, önceki kaynak, s. 30-31

ise Müslüman(Hanifi)dir. ⁽²¹⁷⁾

Xorasan'a yerleşen Kürdlerin sayısını tam olarak bilinmiyor. Bazı kesin olmayan bilgiler var. Örneğin Mirza Mehemmed Huseyinxan Mustafî 1715 yılında yazdığı "*Amari Mali we Nizami İran*" adlı eserinde şöyle diyor:

"*Qorasan Kürdleri on dokuz Lek'ten oluşuyor.*"⁽²¹⁸⁾ Buradan hareketle Xorasan Kürdleri bir milyon dokuz yüz bindir. ⁽²¹⁹⁾ Bu verilen sayıda bir abartma var. Çünkü bugün dahi Xorasan Kürdleri bu sayıya ulaşmıyor. İran'da ilk nüfus sayımı Anayasal devrinden sonra (1906-1911) yapıldı. Bu sayımda Xorasan Kürdlerinin sayısı 43.350 kişi olarak veriliyor. ⁽²²⁰⁾ Bu nüfus sayımı sadece bazı Kürd aşiretlerini kapsamıştı, bundan dolayı gerçekten uzaktır. Kürdler; Xorasan'da bin altı yüz köyde ikamet etmekte. Göçebe aşiretler beş bin aileden oluşuyor. ⁽²²¹⁾

Günümüzdeki Xorasanlı Kürdlerin kabile ve yerleşim alanları şöyledir:

- 1) Melanlı (Isfaran, Juwain, bölgelerinin kuzeyindeki Kuşhan ve Nişapur);
- 2) Bajgiranlı (Bajgiran yakınında);
- 3) Aghazlı (Aghah yakınlarıyla sınır boyu);
- 4) Hiwalanlı (Kushan yakınlarıyla Dareh Gaz);
- 5) Qasmanlı (Navuk yakınları, Dizawan vs);

217- Lîrx, Jêderê berê, p. 40, Bo pitir pêzanînan liser dabeşbûna cugrafî ya mezheban li quçanê binêre; Îklar e cixrafiyayî artîş, jêderê berê. Ji evê pertûkê dihête zanîn ku Kurdên quçan bi êkcarî mezhebê xwe guhorîne û çî giropeka Kurdî li vî bajêrî--Herwek pertûk dibêjît-liser mezhebê sunnî nînin; Lîrx, önceki kaynak, s. 40. Coğrafi ve mezhepsel dağılıma ilişkin daha fazla bilgi için bak. Îklare Cixrafiyayi Artîş, önceki kaynak. Bu kitaptan anlaşıldığı üzere Quçan Kürdleri mezheplerini tümünden değiştirmiştir ve bu şehirdeki hiçbir Kürd grubu Sünni mezhebine dahil değildir/

218- Lek Farsça bir kelimedir. Yüz bin anlamında kullanılıyor.

219- Ewehudî, Jêderê berê, 143; Şierîf, Jêderê berê, Izadî, op. Cit, p. 54; Tewehudi, önceki kaynak, 143; Şierif, önceki kaynak

220-Mîriniya, Jêderê berê, p. 90; Mirniya, önceki kaynak, s. 90

221- Qeredaxî, Jêderê berê, p. 41; Xalid Salih, Kurd li Xurasan, Kovara Serhildan, Jimare 8, Duhok: Eylul 1993, 162;Qeredaxi, önceki kaynak, s. 41; Xalid Salih, Xorasan'daki Kürdler, Serhildan Dergisi, 8. Sayı, Duhok, Eylül 1993, s. 162

- 6) Şadıllı (Bajnurd vs, çoğu Türkçe konuşur.);
- 7) Zafaranlı (Şirvan); 8) Kuranlı (Kuşhan'ın kuzeyi);
- 9) Maşkanlı (Kuşhan ve Maşhan yakınları);
- 10) Burji (Kuşhan, Maşhan ve Radgan civarı);
- 11) Kaiwanlı (Kuşhan, Maşhan, Radgan ile Juwain ve Nişapur kuzeyi);
- 12) Mazdakanlı (Nişapur kuzeyi ve Kuşhan çevresi).

Göçebe yanları ağır basan kabileler ve dağılım bölgeleri de şöyledir:

- 1) Raşanlı (Hakistar, Lain ve Kakha çevresi);
- 2) Briwanlı (Kakha civarı, yazları ise Kelat);
- 3) Hafşalanlı (Darreh Gaz, yazları Kuşhan vadisi);
- 4) Badiwanlı (aynı bölge);
- 5) Cafkanlı (Çamakalur, yazın Kuh-i daimlat);
- 6) Karamanlı (Nişapur'un kuzey kesimleri);
- 7) Waranlı (aynı yer);
- 8) Tupkanlı (Juwain bölgesi, kısmen Nişapur civarı, kışın Deşt-i Taki);
- 9) Amarlı (Nişapur'un kuzey-batısı, Maruşk)...⁽²²²⁾

Bu bölüm; *"Ji Kovara Metin"*, (Metin dergisinden) Xorasan Kürdleri/ Nizar Eyub Gulî'nin yazısından alınmıştır. Newroz com., June 16, 2012, Çev: Aso Zagrosî.

222- Akt. Faik Bulut, Horasan Kimin Yurdu, Berfin Yayınları, İkinci Baskı, Ocak 2009, İst., s. 183, Alıntı; W. İvanov, "Notes on the Ethnology of Khurasan", Geographical Journal, LVII, 1926, s. 143-158'teki makale. Huri Tuşik Özkurt tarafından olduğu gibi çevrilen makale, Mehmet Bayrak'ın derlediği Alevilik ve Kürdler adlı kitabında yayımlanmıştır.

DERSİM'DE İDARİ YAPI

Dersim'i eğer batı ve doğu olarak iki bölüme ayıracak olursak: Batı Dersim; Xozat, Çemişgezek, Pêrtag⁽²²³⁾, Pulur ve Kemax, Doğu Dersim ise; Mazgêrd, Gêxî/Cêxî, Çarsancaq, Qisle(Kızılkilise) ve Pulêmurîye'den ⁽²²⁴⁾ müteşekildir.

Osmanlılar tarafından 1515'te Safevîlerden alınan Çemişgezek Beyliği; sancak olarak Diyarbekir Beylerbeyi'ne bağlanır. Klasik sancak haline getirildiğinde de Diyarbekir Eyaleti'ne bağlılığı devam eder. 1578-1588 tarihleri arasında Erzîrom Eyaleti'ne bağlanır. Ancak bu durum askeri ve mali açıdan bazı problemler çıkmasına yol açtığından, sancak tekrar Diyarbekir Eyaleti'ne bağlanmıştır.

“1518 Eylül’ünde tamamlanan ilk tahrir göre Çemişgezek sancağı hayli geniş bir alanı kaplamaktaydı. Sancağın batıda sınırı Fırat, doğuda Pêrî suyu, güneyde Murad Nehri ve kuzeyde Munzur Dağları idi. Bu günkü Tunceli ilinin tamamı ile Erzincan’ın Kemaliye ilçesi ve Malatya ilinin bazı kısımları Çemişgezek Sancağı’na dâhildi. Bu ilk tahrir göre sancak, merkez nahiye olan Belde nahiyesi ile birlikte 19 nahiyeden oluşmaktaydı. 399 köyü vardı.”⁽²²⁵⁾

1515’de Pêrtag ve Saxman yurtluk ve ocak olarak Çemişgezek’e bağlıdır.

1523’te Korladîk/Korlavk/Körlevak(Gürzelik), Kızıuçan, Şîrzu ve Poşadî nahiyeleri Çemişgezek Sancağı’ndan ayrılarak başka sancaklara bağlanmıştır. Kerbûzek ve Pulur nahiyeleri lağv edilerek Kerbûzek nahiyesine bağlı köyler Çatakkale nahiyesine, Pulur nahiyesi köyleri ise Keban nahiyesine bağlanmıştır. Bu nedenle nahiye sayısı on üç, köy sayısı üç yüz otuz dokuza inmiştir.

223- Pêrtag: Ermenicede küçük kale,

224- Pulê-murîye; Kirmancca’da Armut-tepesi anlamındadır.

225- M. Ali Ünal, age., s. 26

Tahrirlere Göre Çemişgezek Sancağı Nahiyeleri ve Köy Sayısı

	1518	1525	1541	1566
Nahiyeler				
1 Belde	93	91	100	43
2 Çatalkale	13	31	12	5
3 Gündüz	24	25	27	7
4 Gürzelik*	14	(*)	(*)	(*)
5 Havik	15	16	18	1
6 Keban	6	20	7	7
7 Kemik	19	19	17	1
8 Kızıuçan**	7	(**)	(**)	(**)
9 Kerbüzek	16	-	16	-
10 Mazgêrd	44	33	55	(***)
11 Ovacık	14	-	14	10
12 Pêrtag	14	22	17	(***)
13 Poşadî****	18	(****)	(****)	(****)
14 Ribat	18	18	18	5
15 Saxman	20	18	19	(***)
16 Sebtoros	24	24	24	16
17 Şîrzu****	16	(****)	(****)	(****)
18 Ulukale	10	10	11	1
19 Vagird	14	12	15	4
TOPLAM	399	339	380	100

(*) 1523'ten itibaren Çemişgezek Sancağı'ndan ayrılmıştır. 1568'de Liva-i Kızıuçan'a tabi.

(**) 1523'ten itibaren Çemişgezek Sancağı'ndan ayrılmıştır. 1568'de müstakil sancak.

(***) 1566'da hükümet sancak haline getirildiğinden tahrir yapılmamıştır.

(****) 1523'ten itibaren Çemişgezek Sancağı'ndan ayrılmıştır. 1568-69'de Arapkir livasına tabidir.

1541 yılında başka nahiyelerle birleştirilmiş Kerbûzek ve Pulur nahiyeleri tekrar müstakil nahiye haline getirilir. Köy sayısı üç yüz otuz dokuzdan üç yüz seksene çıkmıştır.

1566'da yapılan Çemişgezek'in son tahririnde, Pêrtag, Saxman ve Mazgêrd nahiyeleri müstakil sancak haline getirilerek Pir Hüseyin Bey'in oğullarına hükümet olarak verilir. Nahiye sayısı on bir, köy sayısı yüzdür.

1541 yılı tahririnde yer alan Kerbûzek nahiyesi 1566 yılı tahririnde yer almamaktadır.

Belde nahiyesi, merkez nahiyedir, bu gün ancak elli köy tespit edilebiliyor.

Çatalkale nahiyesinin bu adı taşıyan bir yerleşim yeri yoktur. 1518'de Mazgêrd ve Kerbûzek'e bağlı köylerin buraya bağlanmıştır. Bu köylerin çoğunluğu 1541 tahririnde tekrar Mazgêrd ve Kerbûzek'e bağlanmıştır.

Gündüz nahiyesi bugünkü "*Tunceli*" il merkezini de kapsamaktadır. Bu gün on iki köy tespit edilmektedir.

1523'te Korladîk/Korlavk, Kızıuçan ve Şîrzu, Çemişgezek Sancağı'ndan ayrılır. Korladîk/Korlavk ve Kızıuçan nahiyeleri bugünkü Pulêmurîye sınırları içinde yer almaktadırlar. 1523 yılı tahririnde "*liva-i Kızıuçan*" adıyla Erzîrom vilayetine tabi bir sancak haline getirilmiştir. 1568 yılında her iki nahiye de Kızıuçan livasına tabi görünmektedir. Bu gün bu nahiyelere bağlı köylerden on iki tanesini belirleyebiliyoruz. 1518 yılında burası Safevîlerle Osmanlılar arasında sınırdır.

Şîrzu ve Poşadî nahiyeleri bugünkü Eğin/Ağn(Kemaliye) sınırları içerisinde kalmaktadır. 1523 yılında bu sancaklar Daskuza/Arapkır Sancağı'na bağlanmışlardır. Bu gün bu nahiyelere bağlı on beş köy tespit edilebilmiştir.

Havîk nahiyesine bağlı ancak yedi köy tespit edilebilmiştir.

1518'de Pulur nahiyesine bağlı bazı köyler, Keban nahiyesine bağlanmıştır. 1541'de ise eski duruma dönmüştür. Keban ve Pulur nahiyelerine bağlı bu gün on bir köy belirlenebilmiştir.

Kernîk nahiyesi bu gün mevcut değildir. Bu gün bu nahiyeye bağlı on iki köy tespit edilebilmiştir.

Kerbûzek nahiyesi 1523'te lağv edilmiş, bazı köyler Çatalkaya'ya, bazı köyler ise Pêrtag nahiyesine bağlanmıştır. Kerbûzek 1541 yılında ise tekrar nahiye haline getirilmiştir. 1566 tahririnde nahiye yine Pêrtag ve Saxman'a bağlanmıştır. Bu gün beş köy belirlenebilmiştir.

Mazgêrd nahiyesi 1541 yılından sonra yurtluk-ocaklık ve sancak haline getirilmiştir. 1566 yılında Mazgêrd Sancağı, yurtluk-ocaklık olduğu için tahrire tabii tutulmamıştır. Bu gün otuz köy tespit edilebilmiştir.

Pêrtag nahiyesi 1541 yılından sonra yurtluk- ocaklık sancak haline getirilmiştir. 1566 yılında yurtluk-ocaklık sancak olduğu için tahrire tabi tutulmamıştır. Bu gün on-on iki köy tespit edilebilmiştir. Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra Çemişgezek Sancağı dört ayrı sancak haline getirildiği zaman, Pêrtag'de sancak olarak Pir Hüseyin'in oğullarından Rüstem Bey'e verilmiştir.

Saxman nahiyesi 1566'da yurtluk-ocaklık sancak haline getirilmiştir. Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra Saxman, Pir Hüseyin Bey'in oğullarından Keyhüsrev Bey'e tevcih edilmiştir.

Rîbat/Rabat nahiyesine bağlı altı köy tespit edilebilmiştir.

Sebtoros nahiyesine bağlı on altı-on yedi köy tespit edilebilmiştir. ⁽²²⁶⁾

1518 yılında Çemişgezek Sancağı'nın yüzölçümü 9-10 bin km² civarındadır. 1525 yılında ise bazı nahiyelerin sancaktan ayrılıp sancak haline getirilmesi veya başka sancaklara bağlanmaları nedeniyle yüzölçümü 7-8 bin km² ye düşmüş, 1541 yılında yüzölçümü değişmemiştir. 1566'da ise sancağın parçalanmasıyla sancak sadece Çemişgezek ve çevresindeki köylerden ibarettir.

Çemişgezek'te klasik anlamda Osmanlı dirlik sistemi oluşmamıştır. Sancak gelirleri Pir Hüseyin Bey'in ölümüne kadar onun tasarrufunda kalmış, 1540'lardan sonra sancak gelirlerinden Padişah hasları teşkil edilmiş geri kalan dirliklerde onun oğulları arasında taksim edilmiştir. Ancak, 1550'lerden sonra Pir Hüseyin Bey soyundan olmayan bazı kişilere sancak gelirlerinden dirlikler verilebilmiştir. ⁽²²⁷⁾

1831 yılında Pêrtag, Mazgêrd, Çemişgezek, Diyarbekir'e bağlıdır.

226- Bilgiler ve Tablo M. Ali Ünal, s. 28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38

227- M. Ali Ünal, age., s. 170

1845 yılında Elazığ Sancağı, Diyarbekir Eyaleti'nden ayrılarak, Elazığ Eyaleti oluşturulur ve Xozat merkez olarak Dersim bir sancak haline getirilerek Elazığ Eyaleti'ne bağlanır. ⁽²²⁸⁾

1847'de Diyarbekir Eyaleti yeniden oluşturulmuştur.

1847 yılında Dersim, merkez Xozat sancak olarak Erzîrom Beylerbeyi'ne bağlanır.

1849 yılında ki idari yapılanmaya göre; Dersim Sancağı Xozat merkez, Gûrcenis, Îlîç, Pulur, Mazgêrd, Kızucan, Qoçgîrî ve Kemax kazalarından meydana getirilir. Çarsancaq ve Çemişgezek Sancakları oluşturulur. Bu sancaklar Elazığ Eyaleti'ne bağlıdırlar. 1852 yılında Çarsancaq Sancağı/kazası Dersim Sancağı'na eklenir. Bu arada bir süre Dersim Sancağı, Diyarbekir Eyaleti'ne bağlanır. Ancak Elazığ'a yakın olması dolayısıyla bundan vazgeçilerek Dersim Sancağı tekrar Elazığ Eyaleti'ne bağlanır.

1842 yılında oluşturulan sancak-kaza idari yapısıyla sancaklara kaymakam, kazalara ise kaza müdürleri atanmaya başlanmıştır.

1848 yılında Dersim merkez kazasına kaymakam ve diğer kazalara müdürler atanmıştır. Qoçgîrî Aşireti'ne de müdür atanmıştır.

1848-1851 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın idari taksimatı şöyledir:

- 1- Dersim (Xozat/Hozat) Sancağı
- 2- Gûrcenis kazası
- 3- Kuruçay(Îlîç) kazası,
- 4- Ovacık(Pulur) kazası,
- 5- Mazgirt(Mazgêrd) kazası,
- 6- Kızıuçan(Pulêmurîye) kazası,
- 7- Qoçgîrî(Koçgiri) kazası (Aşiret)
- 8- Kemah(Kemax) kazası ⁽²²⁹⁾

Çarsancaq ve Çemişgezek kazaları Elazığ'a bağlı sancaklar arasındadır.

228- 1 Nisan 1846'da Elazığ müstakil bir eyalet haline getirilir.

229- İbrahim Yılmazçelik, age., s. 91

1851-1867 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın idari taksimatı şöyledir:

- 1- Dersim (Xozat/Hozat) Sancağı,
- 2- Kuruçay(Îlîç) kazası,
- 3- Gürcaniş kazası,
- 4- Çarşancak(Çarsancaq) kazası,
- 5- Qoçgîrî(Koçgiri) kazası (Aşiret),
- 6- Kemah(Kemax) kazası,
- 7- Ovacık(Pulur) kazası,
- 8- Mazgirt(Mazgêrd) kazası,
- 9- Kızıuçan(Pulêmurîye) kazası

Çemişgezek, Elazığ Sancağı'na bağlıdır. Bu tarihler arasında Dersim Sancağı, Elazığ Eyaleti'ne bağlıdır.⁽²³⁰⁾

1855'te Dersim sancak merkezi Kemax'a, 1958'de Xozat'ta, 1859 yılında Pulur kazasına ve sonra yine Xozat'ta kaydırılır.

Qoçgîrî Aşireti, Dersim ve Karahisar-i Şarki'den ayrılarak ayrı bir kaymakamlık şeklinde Sêvas'a bağlanarak kaymakam (Sivas Meclis-i Kebiri Azası Abdi Efendi) atanır.

1864 yılında Osmanlı'da "*eyalet*" sistemi kaldırılarak "*vilayet*" sistemi getirilir. Kürdistan; Erzîrom, Wan, Diyarbekir, Ma'muretu'l-Aziz ve Sêvas vilayetleri seklinde yapılandırılır.

1867 yılında Ma'mûrâtü'l-Azîz Eyaleti; Diyarbekir'a bağlı bir sancak haline getirilir. Bu düzenleme esnasında Dersim Sancağı, Erzîrom ve Diyarbekir eyaletleri arasında bölüşülmüştür. Çarsancaq, Pulur, Mazgêrd ve Kızıuçan kazaları Erzîrom vilayeti ve dolayısıyla Erzingan Sancağı'na bağlıdır. Dersim'in diğer bölgeleri ise Ma'mûrâtü'l-Azîz Sancağı ve dolayısıyla Diyarbekir Eyaleti'ne bağlıdır.

1875 yılında yapılan idari düzenleme ile Ma'mûrâtü'l-Azîz Sancağı, Diyarbekir Eyaleti'nden ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık haline getirilir. 1878'de ise tekrar vilayet haline getirilir.

1877 yılında Kızıuçan, Mazgêrd, Pulur, Erzîrom vilayetinin

230- İbrahim Yılmazçelik, age., s. 192

Erzingan Sancağı'na, Çarsancaq(Pêrî-Akpazar) ise Ma'mûrâtü'l-Azîz vilayetine bağlanır.

1880 yılında Dersim vilayet yapılır. Dersim vilayetinin ilk Valisi Fikri Paşa'dır.

Vilayetin merkezi Xozat'tır. Kazaları; Kızıuçan(Pülümür), Qisle(Kızılkilise), Pulur, Çemişgezek, Pax(Pah), Çarsancaq (Pêrtag nahiye olarak Çarsancaq'a bağlıdır). Mazgêrd ise sancaktır.

1886 yılında Xozat, Dersim merkez olarak Mutasarrıflığa dönüştürülür (1888) ve Ma'mûrâtü'l-Azîz'e bağlanır.

1881'de Xozat'ta bir cami yapılır.

1888'de Dersim vilayeti; "*vilâyet umumi ve hususi varidatı teşkilatı masrafını bile korumadığından*", lağvedilerek, Mutasarrıflık olarak Ma'mûrâtü'l-Azîz vilayetine bağlanmıştır.

Hozat(Xozat) merkez olmak üzere:

- 1- Çarsancak(Çarsancaq),
- 2- Mazgirt(Mazgêrd),
- 3- Kızılkilise(Qisle),
- 4- Kızıuçan(Pulêmurîye),
- 5- Ovacık(Pulur),
- 6- Hozat(Xozat),
- 7- Pertek(Pêrtag),
- 8- Çemişgezek,
- 9- Pah(Pax) kazalarından oluşmaktadır.

1892 yılında Dersim tekrar sancak yapılır. Pulur ve Pax kazaları lağvedilmiş, Kızıuçan kazası Erzingan Sancağı'na bağlanmış, Çarsancaq ve Çemişgezek yeniden Dersim Sancağı'na bağlanmıştır. Dersim Sancağı ise merkez Xozat olmak üzere Çemişgezek, Çarsancaq ve Mazgêrd'ten ibarettir. Bu tarihten itibaren nahiye teşkilatı kurulur. Pêrtag nahiye olarak Çarsancaq kazasına bağlıdır. Ancak sık sık yapılan bu idari yapılanmalar çok sağlıklı olmamıştır, başka sancağa bağlanan bir kaza bir başka sancağa bağlı olarakta görünebilmektedir. Örneğin bu tarihlerde Erzingan Sancağı'na bağlanan Kızıuçan diğer

yandan Dersim Sancağı'na da bağlı görünmektedir.

1890 tarihinde Dersim Sancağı'nda Cuinet'e göre; Xozat'ta yüz, Çemişgezek'te doksan sekiz, Çarsancaq'ta doksan, Mazgêrd ve Pêrtag'te seksen, Kızıuçan'da seksen, Pulur'da kırk, Pax'ta otuz köy olmak üzere toplam beş yüz on sekiz köy bulunduğu belirtilmektedir. ⁽²³¹⁾

1894-1895 yıllarında Ma'mûrâtü'l-Azîz Sancağı'na bağlı olan Dersim Sancağı'nda; Merkez Xozat kazası, Çemişgezek (Pulur buraya bağlı); doksan yedi köy, Çarsancaq kazası; yüz yirmi iki köy, Mazgêrd kazası; yüz elli iki köy, Kızıuçan kazası; seksen sekiz köy, Qisle(Kızılkilise) kazası; yüz on altı köy, Pax kazası; yüz bir köy olmak üzere altı yüz yetmiş altı köy vardır.

1906 yılında Dersim Sancağı; Merkez Xozat kazası, Mazgêrd, Çemişgezek, Çarsancaq, Qisle(Kızılkilise) ve Pulur'dan meydana gelen bir idari yapı. 1892'de lağvedilen Pulur tekrar kaza yapılmıştır.

1907-1908 yıllarında Dersim'deki idari yapı şöyledir:

1- Dersim Sancağı (Hozat/Xozat) kazası

2- Çemişgezek kazası,

a) Paşoaznık nahiyesi

b) Germili nahiyesi

3- Mazgirt(Mazgêrd) kazası

a) Pah(Pax) nahiyesi

b) Tûrûşmek nahiyesi

4- Çarsancak(Çarsancaq) kazası

a) Pertek(Pêrtag) nahiyesi

5- Kızılkilise (Qisle) kazası

6- Ovacık(Pulur) kazası ⁽²³²⁾

1908 yılında Kızılkilise'de kaymakam olan Balıkesirli Mehined Vehbi Efendi'nin "*Kızılkilise nâm menhûssunun tahvîli hakkında*

231- Akt. İbrahim Yılmazçelik, age., s. 176-177, Alıntı; Vital Cuinet, s. 384-405

232- İbrahim Yılmazçelik, age., s. 98

ma'ruzat-ı sâbikanın henüz eseri görülmedi. Lütfen menfa'at-ı vatan nâmına ai'afına müsâde buyurularak, tervîh mutallib için hafîd-i nev-zâde-ı padişahî Nazım Efendi nâmına ve bi'l-âhire nisbet edilmesine delâlet-i vefîkadan devletleri merhametine, fî 25 kânun-ı sâni sene (7 Şubat 1911)" şeklinde gönderdiği telgraf üzerine kazanın adı Nazımiye'ye çevrilmiştir. (233)

1926'da Qisle(Kızılkilise/Nazımiye), Erzingan'a bağlanır, ancak 1927 yılında Qisle/Kızılkilise tekrar Elazığ'a bağlanır, Çarsancaq ilçe merkezi Pêrtag'e taşınır.

1928 yılında Xozat'ta bir dispanser açılır. Ayrıca kazalara birer sağlık memuru görevlendirilir.

1935 yılında Dersim'deki mevcut ilçe, nahiye ve köy sayısı durumu şöyledir:

Çemişgezek merkeze bağlı 24 köy, Başvartinik nahiyesine bağlı 25 köy, Germeli/Kermili nahiyesine bağlı 16 köy, Vaskavan nahiyesine bağlı 14 köy olmak üzere toplam yetmiş 79 köy.

Xozat merkeze bağlı 21 köy, Amutka nahiyesine bağlı 22 köy, Balîkan nahiyesine bağlı 11 köy, Kîrmilê nahiyesine bağlı 17 köy, Sîn nahiyesine bağlı 15 köy olmak üzere toplam 86 köy.

Mazgêrd merkez bağlı 23 köy, Muxındî nahiyesine bağlı 47 köy, Pax nahiyesine bağlı 14 köy, Tûrûşmek nahiyesine bağlı 16 köy olmak üzere toplam 100 köy.

Qisle/Kızılkilise merkeze bağlı 10 köy, Hakîs nahiyesine bağlı 13 köy, Îrîsî nahiyesine bağlı 7 köy olmak üzere toplam 30 köy.

Pulur'da toplam 85 köy.

Pêrtag merkeze bağlı sekiz köy, Çarsancaq nahiyesine bağlı 31 köy, Dere nahiyesine bağlı 10 köy, Şavak nahiyesine bağlı 28 köy, Vaskirt/Vasgert nahiyesine bağlı 28 köy olmak üzere toplam 85 köy.

Kuziçan merkeze bağlı 15 köy, Danzîk nahiyesine bağlı 13 köy, Deşt nahiyesine bağlı 15 köy, Şeterî nahiyesine bağlı 17 köy olmak

233- Mehmet Zülfü Yolga, Dersim (Tunceli) Tarihi, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, No 9, Ankara-1994, Volkan Matbaacılık, s. 94

üzere toplam 60 köy.⁽²³⁴⁾

1935 yılında Dersim’de toplam köy sayısı 525’tir.

1936 yılında çıkarılan “*Tunceli Kanunu*” ile Çemişgezek ilçesine bağlı Başvartinik bucağının 13 ile Germili bucağına bağlı 9 köy Erzingan’ın Eğin ilçesine bağlanmıştır.

1940 yılında ise Dersim’deki ilçe, nahiye ve köy sayısı durumu şöyledir:

Çemişgezek merkeze bağlı 20 köy, Başvartinik nahiyesine bağlı 25 köy, Germeli/Kermeli nahiyesine bağlı 25 köy, Vaskavan nahiyesine bağlı 13 köy olmak üzere toplam 71 köy vardır. Çemişgezek’te 1935 yılında var olan 8 köyün kaydı 1940 yılında yoktur.

Xozat ilçesi merkeze bağlı 18 köy, Amutka nahiyesine bağlı 4 köy, Sîn nahiyesine bağlı 12 köy olmak üzere toplam 34 köy vardır. Xozat’ta 1935 yılında var olan 52 köyün kaydı 1940 yılında yoktur.

Mazgêrd ilçesi merkeze bağlı 23 köy, Çarsancaq nahiyesine bağlı 21 köy, Muxındî nahiyesine bağlı 29 köy, Pax nahiyesine bağlı 13 köy olmak üzere toplam 86 köy. 1935 yılında var olan 14 köyün kaydı 1940 yılında yoktur.

Qisle/Kızılkilise ilçesi merkeze bağlı 11 köy, Hakîs nahiyesine bağlı 13 köy, Îresî nahiyesine bağlı 7 köy olmak üzere toplam 31 köy. Burada köylerde bir eksiklik olmadığı gibi bir köy artmıştır.

Pulur merkeze bağlı 19 köy, Havasor nahiyesine bağlı 11 köy, Kakbîl nahiyesine bağlı 12 köy olmak üzere toplam 42 köy. 1935 yılında var olan 43 köyün kaydı 1940 yılında yoktur.

Pêrtag ilçesi merkez nahiyesine bağlı 7 köy, Dere nahiyesine bağlı 10 köy, Şavak nahiyesine bağlı 9 köy, Vagirt nahiyesine bağlı 20 köy olmak üzere toplam 46 köy vardır. 1935 yılında var olan 39 köyün kaydı 1940 yılında yoktur.

234- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), Derleyenler; Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Necmeddin Sahir Silan Arsivi- 4, Birinci Basım Ekim 2011, İst., s. 634-642, Alıntı; Tunceli İli Kaza ve Nahiyelerin İdari Teşkilatı ile Nüfus Durumu, Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 7, Belge No: 55.

Pulêmurîye ilçesi merkez nahiyesine bağlı 6 köy, Danzîg nahiyesine bağlı 9 köy, Deşt nahiyesine bağlı 9 köy, Eşîl nahiyesine bağlı 10 köy, Şeterî nahiyesine bağlı 12 köy olmak üzere toplam 46 köy vardır. 1935 yılında var olan 14 köyün kaydı 1940 yılında yoktur.

Bu durumun tablodaki durumu ise şöyledir:

Dersim’de Köy Sayısı⁽²³⁵⁾

İlçe	1935	1940
Çemişgezek	79	71
Xozat(Hozat)	86	34
Mazgêrd(Mazgirt)	100	86
Qisle(Nazîmiye)	30	30
Pulur(Ovacık)	85	42
Pêrtag(Pertek)	85	46
Pulêmurîye(Pülümür)	60	46
Kalan	18	
Toplam	525	373

1935 yılında Dersim’de mevcut olan köy sayısı 525’tir. 1940 yılında ise Dersim’deki mevcut olan toplam köy sayısı 373’tür. 1935 yılı ile 1940 yılı arasındaki fark 152’dir. Yani bu şunu gösteriyor. Dersim’de; 1937-38 askeri harekâtında 152 köy yok edilmiştir/haritada silinmiştir.

1944 yılında Mazgêrd; Merkez, Çarsancaq, Muxındî ve Pax olmak üzere 4 nahiye ve 90 köyden ibarettir.

1944’de Pulur’a bağlı Merkez, Havaçor, Kakbîl olmak üzere 3 nahiye vardır.

1943’de “*Tunceli*”nin İdari Teşkilat Yapısı

“*Tunceli*”nin idari teşkilatında 8 kaza, 21 nahiye, 571 köy (408

235- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 634-642, Alıntı; Tunceli İli Kaza ve Nahiyelerin İdari Teşkilatı ile Nüfus Durumu, Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 7, Belge No: 55

muhtarlık) vardır.

1-Pulêmurîye(Pülümür); Merkez (6 köy), Deşt (10 köy), Danzîk (13 köy), Seterî (11 köy) ve Eşîl (10 köy) olmak üzere 5 nahiye ve 50 köy mevcuttur.

2- Qisle(Kızılkilise/Nazîmiye); Merkez (14 köy), Hakîs (11 köy), Îresî (6 köy) olmak üzere 3 nahiye 31 köy mevcuttur.

3- Xozat(Hozat); Merkez (18 köy), Amutka (17 köy), Kakbîl (14 köy), Sîn (17 köy) olmak üzere 4 nahiye, 66 köy vardır.

4- Mazgêrd(Mazgirt); Merkez (30 köy/23 muhtarlık), Muxındî (47 köy /29 muhtarlık), Çarsancaq (33 köy/21 muhtarlık), Pax (49 köy/13 muhtarlık) olmak üzere 4 nahiye, 159 köy vardır.

5- Pulur(Ovacık); Merkez (31 köy/26 muhtarlık), Havaçor (15 köy/24 muhtarlık), Kakbîl (22 köy) olmak üzere 3 nahiye, 68 köy vardır.

6- Pêrtag(Pertek); Merkez (14 köy/7 muhtarlık), Dere (16 köy/10 muhtarlık), Şavak (9 köy), Vagirt (50 köy/22 muhtarlık) olmak üzere 4 nahiye, 89 köy vardır.

7- Çemişgezek; Merkez (33 köy/20 muhtarlık), Başvartinik (26 köy/25 muhtarlık), Germili (22 köy/18 muhtarlık), Vaskuvan (19 köy/14 muhtarlık) olmak üzere 4 nahiye, 100 köy vardır.

8- Qalan(Kalan); Merkez (5 köy/4 muhtarlık), Kahmut (15 köy/dört muhtarlık), Tûrûşmek (19 köy/15 muhtarlık) olmak üzere 3 nahiye, 39 köy vardır.⁽²³⁶⁾

236- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 271-272, Alıntı; Tunceli'nin İdari Teşkilatı (1943) Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 2, Belge No: 14.

DERSİM'İN NÜFUS DURUMU

Sancakta 1518'te: 6.458, 1523'te: 6.695, 1541'de: 10.645 ve 1566'da: 5.241 hane görülmektedir. ⁽²³⁷⁾

XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı'nda Nüfus (1518-1566)^(*)

	1518		1523		1541		1566	
	H	M	H	M	H	M	H	M
Şehir								
Müslim	50	5	94	16	227	35	225	77
G. Müslim	250	80	235	68	344	150	319	100
Şehir Top.	250	85	329	74	571	185	544	177
Köyler								
Müslim	3.022	665	2.741	299	4.754	2.163	1.277	739
G. Müslim	3.186	1.161	3.625	749	5.320	2.699	3.420	929
Köy Top.	6.208	1.826	6.366	1.048	10.074	4.862	4.697	1.668
Şehir+Köy								
Müslim	3.072	670	2.835	315	4.981	2.198	1.502	816
G. Müslim	3.386	1.241	3.860	817	5.664	2.849	3.739	1.029
Genel Top	6.458	1.911	6.695	1.132	10.645	5.047	5.241	1.845

237- M. Ali Ünal, age., s. 54
* - M. Ali Ünal, age., s. 60

Müslim ve G. Müslim Nüfusun Toplam İçerisindeki Nispeti: (%)⁽²³⁸⁾

	1518		1523		1541		1566	
	H	M	H	M	H	M	H	M
Şehir								
Müslim	20	6	29	22	40	19	41	44
G. Müslim	80	94	71	78	60	81	59	56
Şehir Top.	100	100	100	100	100	100	100	100
Köyler								
Müslim	48,6	36,4	43	28.5	47.1	44.4	27,7	44,3
G. Müslim	51,3	63,5	57	71.4	52.8	55.5	72,8	55,6
Köy Top.	100	100	100	100	100	100	100	100
	H	M	H	M	H	M	H	M
Şehir+Köy								
Müslim	47,5	35	42,3	27,8	46,7	43,5	28,6	44,2
G. Müslim	53,4	65	57,6	72,1	53,2	56,	71,3	55,7
Genel Top.	100...	100	100	100	100	100	100	100

“16. yüzyılda Çemişgezek Sancağı” adlı kitapta verilen tablo ve bilgilerden Çemişgezek Sancağı’nın 1518’de şehirlerde; Müslüman nüfus % 19, Gayrimüslim nüfus % 81, 1523’te Müslüman nüfus % 28, Gayrimüslim nüfus % 72, 1541’de Müslüman nüfus % 39, Gayrimüslim nüfus % 61, 1566’da Müslüman nüfus % 41, Gayrimüslim nüfus % 59, köylerde ise 1518’de Müslüman nüfus % 48, 1523’te % 43, 1541’de % 47 olduğu görülmektedir.

Gayrimüslim nüfusun fazlalığı ise Kürdlerin vergi vermemek, askerliğe gitmeme gibi nedenlerden dolayı kendilerini nüfusa kaydetmeme durumu vardır.

Sancakta, Osmanlı tarafından “*rafizi*” olarak kabul edilen Kızılbaş

238- M. Ali Ünal, age., s. 60

Kürdlerin nasıl değerlendirildikleri belli değildir. Ancak Kızılbaş Kürdlerin her ne kadar “*rafizi*” olarak görülmelerine rağmen nüfus kayıtlarında Müslüman olarak gösterildiği ihtimali daha yüksektir.

Tablolar “*16. yüzyılda Çemişgezek Sancağı*”ndaki nüfus dağılımı bir fikir vermekle birlikte, ancak bu bilgiler yukarıdaki nedenlerden dolayı çok doğru olarak kabul etmemiz mümkün değildir. Ancak bu bilgilerden şehirlerde Gayrimüslimleri, köylerde ise Müslüman olarak gösterilen nüfusun çoğunlukta olduğu ve zaman ilerledikçe Kürdlerin şehirlere gelmeleri ile bu oranda bir azalmanın da olduğu görülmektedir. Bu durum zaten Bütün Kürdistan’da genel olarak görülen bir realitedir.

Dersim’de ilk nüfus sayımı 1847’de yapılır.

1890 yılına ait; Çemişgezek 7.789, Pêrtag 12.130, Mazgêrd, 8.089, Pulur 7.925, Qisle(Kızılkilise) 3.189, Xozat 11.176 olmak üzere Dersim sancağının toplam nüfusu 50.238 olarak verilmiştir.⁽²³⁹⁾

Vital Cuinet, 1890 yılında Dersim’in nüfusünü 63.000 olarak verir.⁽²⁴⁰⁾

Vital Cuinet’in 1892’de yayınladığı “*Turquie D’Asie*”(“*Asya Türkiye*”)si adlı yapıtında Xarput-Mezré merkez sancağının nüfusu şöyle gösterilmiştir:⁽²⁴¹⁾

	Erkek	Kadın	Yekûn
İslâm	64.456	75.500	139.956
Kürdler	10.200	10.750	20.950
Kızılbaş	44.300	44.500	88.800
Ermeni	19.152	20.191	39.343
Protestan	2.500	2.600	5.100
Katolik	440	465	905
Ortodoks	300	350	650
Toplam	141.348	154.356	295.704

239- Dersim Jandarma Umum Komutanlığı (JUK) Raporu (1932), Kaynak Yayınları, İkinci Baskı, Ekim 1998, İst., s. 27

240- Akt. İbrahim Yılmazçelik, age., s. 176-177, Alıntı; Vital Cuinet, s. 384-405

241- Akt. İshak Sunguroğlu, age., s. 191, Alıntı; V. Cuinet, “*Turquie D’Asie*”(“*Asya Türkiye*”si), c. II, Vilayet de Ma’mûrâtü’l-Azîz (Merkez sandjak de Kharpout- Mezré, s. 316 ve dv.

Bu tabloda Müslüman, Kürd, Kızılbaş, Gregoryan, Protestan ve Ermeni başlıkları altında bazı rakamlar verilmiştir. Bu başlıkların doğru bir ayırım olmadığı ortadadır.

Bu dönemdeki Ma'mûrâtü'l-Azîz Salnamesi'ne göre Dersim'in nüfusu 60.000, Hıristiyanların nüfusu 12.000 olarak gösterilmektedir. ⁽²⁴²⁾

1892 tarihli Ma'mûrâtü'l-Azîz Salnamesi'nde ise Dersim Sancağı'nın nüfusu 71.000⁽²⁴³⁾, 1894 tarihli Ma'mûrâtü'l-Azîz Salnamesi'nde ise Dersim Sancağı'nın nüfusu 60.000 civarındadır. ⁽²⁴⁴⁾

1892-1893 yılında; Ma'mûrâtü'l-Azîz Sâlnamesi'ne göre; Dersim'in nüfusu 57.962 Müslüman, 12.822 Hıristiyan nüfusu olmak üzere toplam 70.784 olarak gösterilmektedir. ⁽²⁴⁵⁾

Vilayet sayımına göre;

Çemişgezek	13.704
Pertek(Pêrtag)	13.946
Mazgirt(Mazgêrd)	15.726
Ovacık(Pulur)	5.326
Kızılkilise(Qisle)	5.883
Hozat(Xozat)	10.246
Toplam	64.831

1903 yılında Mutasarrıf Arif Bey'in hazırladığı "*Dersim'de Nüfus Vaziyeti*" adlı raporda; 66.508 Müslüman, 7.321 Gregoryan, 496 Protestan olmak üzere toplam 74.325.

242- M. Kalman, Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Nûjen Yayıncılık, Birinci Baskı, Ekim 1995, İst., s. 217

243- Akt. İbrahim Yılmazçelik, age., s. 177, Alıntı; Hicri 1310 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Azîz Sâlnamesi, s. 246-262

244-Akt. İbrahim Yılmazçelik, age., s. 177, Alıntı; Hicri 1312 Tarihli Ma'mûrâtü'l-Azîz Sâlnamesi, s. 227-235

245- İbrahim Yılmazçelik, age., s. 203) (Ayrıca bak M. Kalman, age., s. 217

1903 yılına ilişkin Jandarma Genel Komutanlığının İlçe nüfusları;

Çemişgezek	15.325
Pertek(Pêrtag)	11.726
Mazgirt(Mazgêrd)	15.475
Ovacık(Pulur)	8.189
Kızılkilise(Qisle)	4.577
Hozat(Xozat)	13.336
Toplam	70.000

1910-1911 yıllarında Çarsancaq dahil 14.570 Hıristiyan\ Toplam 92.301.

1927 yılı Tahrir'e göre

1927 Nüfus Sayımına göre;

Hozat(Xozat)	10.246	10.387
Mazgirt(Mazgêrd)	15.726	15.837
Kızılkilise(Qisle)	5.883	6.397
Ovacık(Pulur)	5.326	5.327
Pertek(Pêrtag)	13.946	13.992
Çemişgezek	18.937	13.680
Pülümür(Pulêmurîye)		10.573
Toplam	70.064	76.290

Erzingan valisi olan Ali Kemali 1932 yılındaki Dersim'de ki Kürd nüfusu 66.635 olarak verir. ⁽²⁴⁶⁾

Ancak bu dönemdeki nüfus rakamlarının çok sağlıklı olduğu söylenemez. Zira çeşitli nedenlerden dolayı nüfusa kayıt olmayan kişiler vardır (Erkeklerin askere gitmemek, insanların resmi dairelere ilgisizliği).

Cumhuriyet döneminde devletin Dersim'e nüfuz etmeye başlamasıyla halkın askerlik yapma oranı şöyledir. Pulur ve Xozat % 10,

246- Ali Kemali zamanın Erzincan valisidir. Bölge ile ilgili bilgiler verir ve görüşlerini yazar Kürdlerin varlığını inkâr etmez. Ancak Kemalist bir devlet adamı olarak olayları aktarırken taraflı davranır.

Pêrtag ve Çemişgezek % 80, Qisle(Kızılkilise) % 25, Mazgêrd % 60 civarındadır. ⁽²⁴⁷⁾

1911 yılında Ma'mûrâtü'l-Azîz vilayetinin nüfusu yaklaşık bir milyondur. Bu nüfusun % 20'si Gayrimüslim, % 30 Kızılbaş'tır.

1915'de Xozat'a 2.299 Ermeni nüfus, 18 kilise, 11 manastır, 5 okul ve bu okullarda okuyan 180 öğrenci vardır.

Çemişgezek'de 1914 yılında kazada 22 yerleşim yerine dağılmış bulunan toplam 4.494 Ermeni yaşıyordu. Ermenilere ait 19 kilise ve 17 okulu vardır.

Çemişgezek merkezde 1.348 Ermeni yaşıyordu.

Elazığ'ın Habur, Şeyh Hacı, İçme, Ağız, Mürü, Sıntık, Geçeli, Kayalı, Tadım, Çarçuk, Vertefik, Hüseyinik, Kunk, Etmetik köylerinde Dersimlilerin iskânı vardır. ⁽²⁴⁸⁾

1935 yılı Genel Nüfus Sayımı⁽²⁴⁹⁾

	Köy sayısı	Köyler nüfusu	Merkez nüfusu	Toplam
Çemişgezek	79	13.589	1.863	15.452
Hozat(Xozat)	86	17.707	2.321	20.028
Mazgirt(Mazgêrd)	100	22.795	1.204	23.999
Kızılkilise(Qisle)	30	6.930	568	7.498
Ovacık(Pulur)	85	9.158	460	9.618
Pertek(Pêrtag)	85	14.391	2.131	16.522
Pülümür(Pulêmurîye)	60	13.602	1.004	14.606

İcmal	Nüfus
Şehir ve kasabalar	9.551
Nahiye ve köyler	98.172
Toplam nüfus	107.723

247- Jandarma Umum Komutanlığı, age., s. 71

248- Jandarma Umum Komutanlığı, age., s. 53

249- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 634-642, Alıntı; İunceli ile Kaza ve Nahiyelecin İdari Teşkilatı ile Nüfus Durumu, Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 7, Belge No: 55.

1935 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre bu ilçelere bağlı toplam 525 köy, köyde yaşayan toplam nüfus 107.723'tür.

1940 yılı Genel Nüfus Sayımına göre⁽²⁵⁰⁾:

	Köy sayısı	Köyler nüfusu	Merkez nüfusu	Toplam
Kalan(Merkez)	18	5.598	837	6.435
Çemişgezek	71	13.377	2.136	15.513
Hozat(Xozat)	34	7.390	2.535	9.925
Mazgirt(Mazgêrd)	86	20.037	830	20.867
Kızılkilise(Qisle)	30	6.219	1.486	7.705
Ovacık(Pulur)	42	7.285	1.168	8.353
Pertek(Pêrtag)	46	11.184	2.469	13.745
Pülümür(Pulêmurîye)	46	10.184	1.912	12.096

İcmal	Nüfus
Şehir ve kasabalar	13.373
Nahiye ve köyler	81.266
Toplam nüfus	94.639

1935 yılında Dersim nüfusu 107.723 olarak bildirilirken, 1940 yılında ki nüfus 94.639 olarak gösterilir. 1935 yılı 1940 yılı arasındaki fark 13.084'tür. Bu fark katledilen ve sürgün edilenleri kapsamasına rağmen, bize sürgün edilen ve katledilenlerin sayısını vermez. Katledilen ve sürgün edilen Dersimli, bu sayının çok çok üzerindedir.

1942 yılında Pulêmurîye'de beş nahiye, kırk altı köyde 6.555 kadın, 6.659 erkek olmak üzere 13.214 nüfus vardır. ⁽²⁵¹⁾

250- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), agc., s. 634-642, Alıntı; Tunceli ile Kaza ve Nahiyelelerin İdari Teşkilatı ile Nüfus Durumu, Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 7, Belge No: 55.

251- Akt. Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), agc., s. 139-144, Alıntı; Pülümür'e Dair Bazı Görüşler(1942) Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 25, Belge No: 238.

1943 yılında Xozat'ta 3.393 kadın ve 3.490 erkek olmak üzere toplam 6.883 nüfus vardır. ⁽²⁵²⁾

1943 yılı Mazgirt(Mazgêrd) Kazası Nüfus Durumu⁽²⁵³⁾

		Kadın	Erkek	Yekûn
Merkez nahiye	31 köy	2.553	2.584	5.137
Muxındî nahiyesi	47 köy	4.956	5.058	10.014
Pax nahiyesi	49 köy	1.921	2.044	3.963
Çarsancaq nahiyesi	33 köy	1.838	1.884	3.722

1944 yılında Çemişgezek Nüfus Durumu⁽²⁵⁴⁾

	Sayıma göre			Kayda göre		
	Kadın	Erkek	Yekûn	Kadın	Erkek	Yekûn
Şehir	948	1.142	2.090	1.290	1.178	2.468
Merkez nah.K.	1.457	1.538	2.995	1.846	1.968	3.814
Başvartınık	2.516	3.717	6.233	4.448	3.918	8.356
Germeli	978	1.137	2.115	1.387	1.202	2.589
Vaskuvan	1.060	954	2.014	1.321	1.222	2.543
Umumi Yekûn	6.959	8.488	15.447	10.292	9.388	19.770

1944'de Pulur; Merkez, Havaçor, Kakbîl nahiyeleri olarak üç nahiye ve 59 köy mevcuttur. Kazada 4.219 erkek, 4.426 kadın olmak üzere toplam 8.561 nüfus vardır. ⁽²⁵⁵⁾

252- Akt. Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), agc., s. 228-234, Alıntı; Hozat Kazası Genel Durum Raporu (1943) Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 18, Belge No: 178.

253- Akt. Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), agc., s. 264-269, Alıntı; Mazgêrd Kazasının Nahiyeleri ve Bağlı Köylerinin Adları, Hane Adetleri ve Nüfuslar (1943), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 7, Belge No: 63.

254- Akt. Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), agc., s. 179-215, Alıntı; Çemişgezek Kazası Genel Durum Raporu (1943) Fon Kodu: NSS, Seri No: 21, Dosya No: 21, Belge No: 199.

255- Akt. Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), agc., s. 395, Alıntı; Ovacık Genel Durum Raporu (1944) Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 2, Belge No: 07.

Dersim’de 1945 yılında 8 ilçe, 20 bucak, mezra ve komlar dahil 578 köy, 53.812 kadın, 53.048 erkek olmak üzere 106.860 nüfus kayıtlı görülmektedir. ⁽²⁵⁶⁾

Dersim’de ki nüfus sayımları bize gerçek sayıyı vermediği gibi hayvan sayısı da gerçek rakamı vermez. Mevcut hayvanın ancak % 20 – 70 arasında yazdırılabilmektedir. Bu oran aşiretten aşirette farklılık gösterir. Ulaşımı kolay ovalık bölgelerde bu oran % 60 – 70’leri bulmaktadır. Sarp ulaşılması zor olan yerlerde ise bu oran % 1- 25 arasındadır. Örneğin Dersim’in sarp ve ulaşılması zor bölgelerinde yaşayan Heyderan aşireti mevcut hayvanların % 1’ni yazdırırken, devlet nüfusunun oldukça müessir olduğu Şadili aşireti mıntıkasında ise bu oran % 75’dir. ⁽²⁵⁷⁾

256- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 470, Alıntı; Tunceli Genel Durum Raporu (1945), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No 22, Belge No: 201.

257- Jandarma Umum Komutanlığı, age., s. 63

DERSİM'İN VARİDAT DURUMU

1896 Ma'mûrâtü'l-Azîz Salnamesi'ne göre;

	Gelir (Kuruş)		Gider (Kuruş)
Emlak	425.983	Dahiliye	279.244
Temettü Vergisi	236.134	Şer'îye	124.500
Askeriye Bedeli	302.475	Adliye	120.736
Ağnam Rüsumu	494.770	Maliye	202.120
Aşar	1.505.591	Maaşlar	32.340
Çeşitli Resimler	16.659	Çeşitli Masraflar:	30.929
Tapu Harçları	80.000	J andarma	809.101
Mahkeme Harçları	24.000	Taptiye	3.624
Çeşitli Gelirler	48.000	Dul& Yetim Aylıkları	84.963
Toplam	3.133.612	Toplam	1.687.557

1907 Ma'mûrâtü'l-Azîz Salnamesi'nde;

	Gelir (Kuruş)		Gider (Kuruş)
Emlak	425.674	Dahiliye	258.753
Temettü Vergisi	70.351	Şer'îye	108.310
Askeriye Bedeli	359.872	Adliye	119.040
Ağnam Rüsumu	520.080	Maliye	304.489
Aşar	1.122.560	Maaşlar	56.925
Çeşitli Resimler	12.296	Çeşitli Masraflar	30.202
Tapu Harçları	29.600	Jandarma	615.565
Mahkeme Harçları	13.700	Emekli Maaşları	68.550
Çeşitli Gelirler	24.589		
Toplam	2.578.722	Toplam	1.561.834

1927 Yılındaki Vâridât ve Sarfiyat Durumu (Lira)

	Arazi ve Bina Vergi.	Sayım Kazanç ve Vergisi	Yekün Vâridât-ı	Masraf	Şehir-i Sâbika Bakayası sâir	
Hozat	3.189	6.268	828	10.285	46.020	80.028
Mazgirt	10.773	18.742	1.212	30.736	36.533	18.437
Nazımiye	3.513	9.910	668	14.091	26.206	12.217
Ovacık	2.068	2.616	288	4.973	21.949	18.891
Pertek	6.360	20.515	1.679	28.554	55.253	75.382
Yekûn	25. 903	58.051	4.684	88.638		

	Tahsilât	Masraf
Hozat(Xozat)	9.929	46.020
Mazgirt(Mazgêrd)	30.256	36.525
Nazımiye(Qisle)	13,808	26.206
Ovacık(Pulur)	4.795	21.949
Pertek(Pêrtag)	28.058	55.252
Yekûn	86.846	185.650

Varidatın tahakkuk ettirilmiş ve henüz tahsil edilmemiş; Xozat'ta 80.028, Mazgêrd'de 18.437, Qisle(Nazımiye)'de 12.218, Pulur'da 18.891, Pêrtag'te 75.382 bakiye görülmektedir. ⁽²⁵⁸⁾

Yukarda ki tabloya göre devlet 100.000 lira fark masraf yaptığı görülüyor.

1931 yılında genel varidat 99.244 tur.

Kazalara göre dağılımı ise şöyledir:

Qisle(Nazımiye): 26.206, Pulur: 4.795, Xozat: 9.929,
Mazgêrd : 3.025, Pêrtag: 28.658.

258- Jandarma Umum Komutanlığı, age., s. 64

DERSİM'DE EĞİTİM DURUMU

1872 Ma'mûrâtü'l-Azîz Salnamesi'nde göre Çemişgezek'te 1 rüştiye, 5 cami, 54 mescit, 18 mektep, 19 kilise, Pêrtag'te ise 1 rüştiye, 7 cami, 5 mektep, 4 kilise bulunmaktadır.

1887 Erzîrom Salnamesi'ne göre Çemişgezek'te 1 rüştiye ile 18 ilkokul, Pêrtag'te 1 rüştiye ile 5 ilkokul, Pülür'da 1 rüştiye, 3 sübyan ilkokul, Mazgêrd'te Müslümanların 1, Hıristiyanların 3 tane sübyan okulu olduğu bildirilmektedir.

1888 tarihli Devlet Salnamesi'nde ortaokullarda; Xozat'ta 45 öğrenci, Pulêmurîye'de 25 öğrenci, Çemişgezek'te 61 öğrenci, Çar-sancaq'da 30 öğrenci, Pêrtag'de 28 öğrenci, Mazgêrd'de 33 öğrenci olmak üzere toplam 222 öğrenci bulunmaktadır.

Cuinet; 1890'da Dersim'de 6 medresede toplam 179 öğrenci, 9 İlkokul'daki Gayrimüslim olmayan öğrenci sayısını ise 750 ve aynı tarihlerde 8 Ermeni okulunda 1050 öğrenci; bunların 150'nin kız öğrenci olduğunu belirtir.

Yine Cuinet'te göre; 1891'de Dersim'de toplam 6 medresede 170, toplam 9 İlkokul'da ise 750 öğrenci bulunmaktadır. ⁽²⁵⁹⁾

1898 Maarif Salnamesi'nde; Dersim'de 5 rüştiye okulunda 151 öğrenci olduğu görülmektedir.

Herekât öncesi Dersim'de eski yazıyı bilme oranı % 3 iken, yeni yazıda bu oran % 1'e düşmüştür. “*Milli Mektepleri*” harekât ertesine kadar buraya girememiştir.

Dersim'in “*Tunceli*”ye dönüşmesi devletin bu coğrafyayı Ankara'ya bağlaması anlamına geliyordu. Bundan böyle “*medeniyet*” adına devlet bu bölgeden vergi alacak ve “*hizmet*” götürecektir. ⁽²⁶⁰⁾

259- Akt. M. Kalman, age., s. 212-213

260- Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. XVI, Prof. Zafer Toprak'ın Önsözünden

Dersim’de Okul Durumu

Çemişgezek

1936-37 Dönemi

Okul Sayısı		Talebe Sayısı			Mezun Sayısı		
		E	K	T	E	K	T
Şehir	1	140	54	194	18	2	20
Köy	10	356	161	517	67	16	83
Toplam	11	496	215	711	85	18	103

1937-38 Dönemi

Şehir	1	141	57	198	15	8	23
Köy	11	384	202	586	61	34	95
Toplam	12	525	259	784	76	42	118

1938- 39 Dönemi

Şehir	1	127	59	186	20	7	27
Köy	8	323	161	484	10	4	14
Toplam	9	450	220	670	30	11	41

1939- 40 Dönemi

Şehir	1	123	57	180	24	3	27
Köy	11	458	220	678	18	6	24
Toplam	12	581	277	858	42	9	51

1940-41 Dönemi

Şehir	1	115	71	186	16	8	24
Köy	11	467	234	701	66	7	73
Toplam	12	582	305	257	82	15	97

1941-42 Dönemi

Şehir	1	123	74	197	19	6	25
Köy	11	418	203	621	48	9	57
Toplam	12	541	277	818	67	15	82

Xozat(Hozat)

1936-37 Dönemi							
Şehir	1	117	37	154	16	2	18
Köy	2	90	10	100	-	-	-
Toplam	3	207	47	254	16	2	18

1937-38 Dönemi							
Şehir	1	114	38	152	9	6	15
Köy	2	85	10	95	-	-	-
Toplam	3	199	48	247	9	6	15

1938-39 Dönemi							
Şehir	1	105	31	136	22	1	23
Köy	1	30	3	33	-	-	-
Toplam	2	135	34	169	22	1	23

1939-40 Dönemi							
Şehir	1	120	40	160	14	4	18
Köy	2	86	10	96	-	-	-
Toplam	3	206	50	256	14	4	18

1940-41 Dönemi							
Şehir	1	132	36	168	10	1	11
Köy	2	71	17	88	-	-	-
Toplam	3	203	53	256	10	1	11

1941-42 Dönemi							
Şehir	1	128	42	170	16	4	20
Köy	2	77	18	95	7	1	8
Toplam	3	205	60	265	23	5	28

Mazgêrd(Mazgirt)

1936-37 Dönemi

Şehir	1	101	17	118	15	2	17
Köy	2	184	3	187	8	-	8
Toplam	3	285	20	305	23	2	25

1937-38 Dönemi

Şehir	1	110	13	123	11	-	1
Köy	2	274	10	284	13	-	13
Toplam	3	284	23	407	24	-	24

1938-39 Dönemi

Şehir	1	94	21	115	4	3	7
Köy	1	376	16	392	14	-	14
Toplam	2	470	37	507	18	3	21

1939-40 Dönemi

Şehir	1	106	19	125	10	-	10
Köy	4	406	16	222	19	-	19
Toplam	5	512	35	347	29	-	29

1940-41 Dönemi

Şehir	1	103	27	130	11	3	14
Köy	4	444	21	465	44	3	47
Toplam	5	547	48	595	55	6	61

1941-42 Dönemi

Şehir	1	123	26	149	12	-	12
Köy	4	455	31	486	42	-	42
Toplam	5	578	57	635	54	-	54

Qisle(Kızılkilise/Nazımiye)

1936-37 Dönemi							
Şehir	1	104	10	114	12	-	12
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	104	10	114	12	-	12

1937-38 Dönemi							
Şehir	1	128	9	137	12	-	12
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	128	9	137	12	-	12

1938-39 Dönemi							
Şehir	1	89	10	99	6	3	9
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	89	10	99	6	3	9

1939-40 Dönemi							
Şehir	1	113	13	126	6	3	9
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	113	13	126	6	3	9

1940-41 Dönemi							
Şehir	1	112	14	126	14	4	18
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	112	14	126	14	4	18

1941-42 Dönemi							
Şehir	1	81	5	86	8	-	8
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	81	5	86	8	-	8

Pulur(Ovacık)

1936-37 Dönemi

Şehir	1	30	1	31	-	-	-
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	30	1	31	-	-	-

1937-38 Dönemi

Şehir	1	53	5	58	-	-	-
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	53	5	58	-	-	-

1938-39 Dönemi

Sehir	1	34	6	40	-	-	-
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	34	6	40	-	-	-

1939-40 Dönemi

Şehir	1	53	4	57	-	-	-
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	53	4	57	-	-	-

1940-41 Dönemi

Şehir	1	62	20	82	4	-	4
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	62	20	82	4	-	4

1941-42 Dönemi

Şehir	1	63	20	83	4	-	4
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	63	20	83	4	-	4

Pêrtag(Pertek)

1936-37 Dönemi							
Şehir	1	109	41	150	9	5	14
Köy	4	174	30	204	10	1	11
Toplam	5	283	71	354	19	6	25

1937-38 Dönemi							
Şehir	1	122	50	172	17	5	22
Köy	4	220	37	257	15	-	15
Toplam	5	342	87	429	32	5	37

1938-39 Dönemi							
Şehir	1	116	53	169	19	3	22
Köy	3	166	44	210	-	-	-
Toplam	4	282	97	379	19	3	22

1939-40 Dönemi							
Şehir	1	126	41	167	16	6	22
Köy	3	174	35	209	8	-	8
Toplam	4	300	76	376	24	6	30

1940-41 Dönemi							
Şehir	1	147	49	196	13	5	18
Köy	2	138	14	152	10	-	10
Toplam	3	285	63	348	23	5	28

1941-42 Dönemi							
Şehir	1	145	40	185	17	3	20
Köy	2	131	13	144	18	-	18
Toplam	3	276	53	329	35	3	38

Pulemuriye(Pülümür)

1936-37 Dönemi

Şehir	1	83	15	98	10	1	11
Köy	1	71	7	78	5	-	5
Toplam	2	154	22	176	15	1	16

1937-38 Dönemi

Şehir	1	92	11	103	10	1	11
Köy	1	39	5	44	-	-	-
Toplam	2	131	16	147	10	1	11

1938-39 Dönemi

Şehir	1	77	12	89	6	1	7
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	77	12	89	6	1	7

1939-40 Dönemi

Şehir	1	105	25	130	15	-	15
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	105	25	130	15	-	15

1940-41 Dönemi

Şehir	1	94	14	108	5	-	5
Köy	1	43	4	47	-	-	-
Toplam	2	137	18	155	5	-	5

1941-42 Dönemi

Şehir	1	93	20	113	11	1	12
Köy	1	62	4	66	-	-	-
Toplam	2	155	24	179	11	1	12

Kalan

1936-37 Dönemi

Şehir	-	-	-	-	-	-	-
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	-

1937-38 Dönemi

Şehir	-	-	-	-	-	-	-
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	-

1938-39 Dönemi

Şehir	-	-	-	-	-	-	-
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	-

1939-40 Dönemi

Şehir	1	35	8	43	-	-	-
Köy	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	35	8	43	-	-	-

1940-41 Dönemi

Şehir	1	51	11	62	2	2	4
Köy	1	52	6	58	-	-	-
Toplam	2	103	17	120	2	2	4

1941-42 Dönemi

Şehir	1	57	9	66	2	1	3
Köy	1	78	11	89	15	-	15
Toplam	2	135	20	155	17	1	18

Umumi Toplam

1936-37 Dönemi

Okul		Öğretmen			Talebe			Mezun		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	7	18	6	24	684	175	859	80	12	92
Köy	19	24	-	24	875	211	1086	90	17	107
Toplam	26	42	6	48	1559	386	1945	170	29	199

1937-38 Dönemi

Şehir	7	21	4	25	760	183	943	74	20	94
Köy	21	27	-	27	1002	264	1266	89	34	123
Toplam	28	48	4	52	1762	147	2209	163	54	217

1938-39 Dönemi

Şehir	7	20	6	26	642	192	834	77	18	95
Köy	16	24	-	24	895	224	1119	24	4	28
Toplam	23	44	6	50	1537	416	1953	101	22	123

1939-40 Dönemi

Şehir	8	22	6	28	781	207	988	85	16	101
Köy	20	28	-	28	1124	281	1405	45	6	51
Toplam	28	50	6	56	1905	488	2393	130	22	152

1940-41 Dönemi

Şehir	8	23	5	28	816	242	1058	75	23	98
Köy	21	33	-	33	1215	296	1511	120	10	130
Toplam	29	56	5	61	2031	538	2659	195	33	228

1941-42 Dönemi

Şehir	8	23	5	28	813	236	1009	89	15	104
Köy	21	24	-	24	1221	280	1501	130	10	140
Toplam	29	47	5	52	2034	516	2550	219	25	244

Eğitmenli ve Ulus Okulları Durumu ⁽²⁶¹⁾

1936-1937 Dönemi

	Eğitmenli Okullar									Ulus Okulları								
	Okul			Eğit. Talebe			Mezun			D.hane Öğr. Talebe			Mezun					
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	40	-	40	27	-	27	
Köy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	8	163	-	163	98	-	125	
Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	9	203	-	203	125	-	125	

1937-38 Dönemi

Şehir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Köy	7	7	230	13	243	-	-	-	2	2	48	-	48	18	-	18		
Toplam	7	7	230	13	243	-	-	-	2	2	48	-	48	18	-	18		

1938-39 Dönemi

Şehir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Köy	7	7	221	17	238	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	7	7	221	17	238	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

1939-40 Dönemi

Şehir	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	55	38	93	29	30	59		
Köy	15	15	473	50	523	68	11	79	5	5	115	10	122	68	9	77		
Toplam	15	15	473	50	523	68	11	79	8	8	170	48	218	97	39	136		

1940-41 Dönemi

Şehir	-	-	-	-	-	-	-	-	7	6	88	74	162	39	47	86		
Köy	27	27	707	123	830	39	1	40	13	13	544	28	572	350	11	361		
Toplam	27	27	707	123	830	39	1	40	20	19	632	102	734	389	58	447		

1941-42 Dönemi

Şehir	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	22	-	22	16	-	16		
Köy	33	33	836	208	1046	219	29	248	6	6	135	-	135	84	-	84		
Toplam	33	33	836	208	1046	219	29	248	7	7	157	-	157	100	-	100		

261- Akt. Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 313-325, Alıntı; Tunceli'de Eğitim ve Öğretim Durumu (1943) Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 27, Belge No: 257

1940 sayımına göre tahsil çağındaki çocuk sayısı; 11.933 erkek, 8.850 kız olmak üzere toplam 20.783'tür. Bunların öğretmenli ve eğitmenli öğretim görenlerin sayısı ise 3.018 erkek, 1.165 kız olmak üzere 4.183'tür. ⁽²⁶²⁾

Bu dönemde öğretmen sıkıntısı olduğu görülmektedir.

1943 "*Tunceli*" Maarif Müdürlüğü Ders Yılı Sonu Raporuna göre; *"1942-1943 ders yılı sonunda yirmi dokuz okulda bulunan elli üç öğretmenimizden silah altında bulunanların yerlerinde çalıştırılmak üzere asker bulunanların maaş ve gerek bütçe tasarrundan verilmek suretiyle Ortaokul ve Lise mezunlarından yirmi iki öğretmen vekili çalıştırılarak okullarımız kapalı kalmaktan kurtarılmıştır. Sene içinde öğretmenli yirmi dokuz okulumuzda 537 kız, 2.063 erkek çocuk ve eğitmenli 35 okullarımızda 264 kız, 754 erkek çocuk okutulmuştur."* ⁽²⁶³⁾

1944 yılında birer tane Mazgêrd Merkez, Çarsancaq, Muxindî, Pax nahiyelerinde bir tanede Pulan köyünde olmak üzere 5 okul, bir bölge teşkil etmek üzere ve bir geçici öğretmenin idaresinde 8 de eğitmenli okul vardır. Bu okullarda 550'si erkek 55'i kız olmak üzere 605 çocuk okumaktadır. Eğitmenli okullarda 114'ü kız, 271'i erkek olmak üzere 385 çocuk okutulmaktadır. Toplam okutulan çocuk sayısı 990'dır. 1941 yılı sayımlarına göre tahsil çağında 2.861 erkek, 2.022 kız olmak üzere 4.883 çocuk vardır. Buna göre okuldaki çocuk oranı % 27'dir. ⁽²⁶⁴⁾

262-Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 344, Alıntı; Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No 27, Belge No: 265.

263- Akt. Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 159-177, Alıntı; Tunceli Maarif Müdürlüğü Ders Yılı Sonu Raporu (1943) Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 27, Belge No: 264.

264- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 330, Alıntı; Mazgirt Genel Durum Raporu (1944), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No, Belge No: 59.

“Tunceli” Maarifi 1943-1944 Ders Yılına Aittir⁽²⁶⁵⁾

Kaza Öğretmenli Eğitimli Tahsil çağındaki Okula devam

okul adedi okul adedi çocuk mevcudu eden çocuk

			Kız	Erkek	Kız	Erkek	Yekûn
Çemişgezek	12	22	1515	2010	476	640	1116
Pertek	4	8	1263	1819	112	375	487
Hozat	3	7	673	1096	78	347	425
Mazgirt	4	8	2021	2862	149	729	878
Nazımiye	1	4	848	1006	22	227	249
Pülümür	2	-	997	1535	37	107	144
Kalan	4	-	391	661	24	128	152
Ovacık	1	-	495	963	12	57	69
Yekûn	31	49	8203	11952	910	2310	3220

“Tunceli” 1944-1945 Öğrenim Yılı Okul ve Öğrenci Sayısı⁽²⁶⁶⁾:

Kaza	Okul adedi	Öğrenim çağındaki Devam eden		öğrenci say.		Öğr.	Eğit.
		çocuk sayısı		Erkek	Kız		
		Erkek	Kız				
Çemişgezek	12	2.000	1.515	853	541	18	24
Pertek	5	1.819	1.263	725	292	10	9
Hozat	3	1.096	673	444	248	10	7
Mazgirt	7	2.862	2.021	1.120	255	12	7
Nazımiye	4	1.006	848	443	107	6	5
Pülümür	5	1.535	997	671	267	6	9
Kalan	5	661	391	409	70	6	-
Ovacık	5	963	495	266	60	5	1
Yekûn	46	11.933	8.850	4.931	1.840	72	62

265- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 385, Alıntı; Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No 40, Belge No: 296.

266- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 447-448, Alıntı; Tunceli'nin Eğitim Durumu (1945), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 24, Belge No: 297.

Bu öğretim yılında açılan 52 “*Ulus Dershanesi*”nde ⁽²⁶⁷⁾ 703 erkek, 263 kız olmak üzere toplam 966 kişiye okuma-yazma öğretilir. ⁽²⁶⁸⁾

1945 yılında vilayette 3 halk evi ve 28 halk odası bulunuyor. ⁽²⁶⁹⁾

“*Tunceli*” Maarif Müdürü İbrahim Tuncay’ın 1945 yılı Eğitim durumu ile ilgili raporuna göre; vilayet sınırları dahilinde 1944-1945 öğretim yılında 60 öğretmenli ve 53 eğitimi olmak üzere 113 ilkokul bulunmakta olup 39’u devlet bütçesinden, 53’ü özel muhasebeden maaş alan 92 öğretmen ve 68 eğitmen olmak üzere toplam 160 öğretici vardır. Öğrenim çağında 11.933 erkek, 8850 kız öğrenci toplam 20.783 öğrenci vardır. Öğretmenli ve eğitmenli okullara devam eden öğrenci sayısı; 4.944 erkek, 1.807 kız olmak üzere toplam 6.771 öğrenci vardır. Devam nispeti bir önceki yıl % 22 iken, bu yıl % 33’e çıkarılmıştır. ⁽²⁷⁰⁾

1945 yılında hazırlanan beş yıllık “*Milli Eğitim Kalkınma Programı*”na dayanarak Vilayet Milli Eğitim Müdürü İbrahim Tuncay’ın 1945 tarihli “*Tunceli’nin Eğitim Durumu*” raporuna göre; “4357 sayılı kanun gereğince Tunceli’ye tahsis edilen özel muhasebedan maaş alan elli üç öğretmen kadrosu devam ettirilmek üzere her yıl bölge köy enstitüsünden çıkacak olan öğretmenlerle eğitmenler mevcut kadroya katılacak, beş yıl sonunda ilin okul sayısı 320, öğretmen 246’ya, eğitmen 122’ye çıkmak suretiyle toplam 370 köyden önemli bir kısmı okullandırılmış olacaktı. Enstitü mezunu öğretmenler ve eğitmenler köylere yerleştirildikçe özel muhasebeden maaş alan ve köylerde çalışan öğretmenlerden her yıl bir kaçı ilçe merkez okullarına nakledilerek merkez kadroları takviye edilecekti. Nüfusu 400’den fazla

267- “*Ulus Dershane*”leri büyüklere okuma-yazma öğretmek amacıyla açılmışlardır.

268- (Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 448, Alıntı; Tunceli’nin Eğitim Durumu (1945), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 24, Belge No: 297.

269- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. XXI ve 425-434, Prof. Zafer Toprak’ın Önsözünden, Alıntı; Tunceli ve Kazalarının Eğitim Raporu (1945), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 40, Belge No: 298.

270- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 464, Alıntı; Tunceli Genel Durum Raporu (1945), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No 22, Belge No: 201.

olan büyük köylerde öğretmenli, nüfusu 400'den aşağı olanlarda ise eğitimli okullar açılacaktı. Daha büyük köylerde ise ikişer ve gereğine göre üçer öğretmen ve öğretmen ve öğretmenli okullar da açılması planlanıyordu."⁽²⁷¹⁾

"Tunceli'nin 1945'ten 1950 yılına kadar beş yıllık ilköğretim kalkınma programı":

Öğretmen sayısı			Eğitmen sayısı			Okul sayısı ⁽²⁷²⁾			
Yıllar	Mevcut	İlave	Yekûn	Mevcut	İlave	Yekûn	Mevcut	İlave	Yekûn
1945	72	20	92	62	10	72	48	57	105
1946	92	9	101	72	10	82	68	67	125
1947	101	30	131	82	10	92	98	77	175
1948	131	30	161	92	10	102	128	87	215
1949	161	40	201	102	10	112	168	97	265
1950	201	45	246	112	10	122	213	107	320

1945-1946 öğretim yılında okullara devam eden öğrenci sayısı 5.727 erkek ve 2.179 kız olmak üzere; toplam 7.906'dır. Ayrıca açılan 113 "*Ulus Dershane*"lerinde 2.365 kişiye okuma-yazma öğretilmiştir. ⁽²⁷³⁾

271- Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), agc., s. XXII ve 425-434, Prof. Zafer Toprak'ın Önsözünden, Alıntı; Tunceli ve Kazalarnın Eğitim Raporu (1945), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 40, Belge No: 298.

272- Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 438-440, Alıntı; Tunceli'nin Eğitim Durumu (1945), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 40, Belge No: 292.

273- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), agc., s. 464-465, Alıntı; Tunceli Genel Durum Raporu (1945), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No 22, Belge No: 201.

1948-1949 öğretim yılı “*Tunceli*” eğitim durumu⁽²⁷⁴⁾:

İlçe	Okuma çağındaki çocuk sayısı	Okula devam eden öğrenci	Mezun olanlar	Okula gelmeyen
Kalan(Merkez)	927	876	71	51
Çemişgezek	2.062	1.313	199	749
Pertek	2.635	1.351	87	1.284
Hozat	822	704	79	118
Mazgirt	3.513	1.368	115	2.145
Nazımiye	1.801	733	26	1.068
Pülümür	2.656	818	51	1.838
Ovacık	1.200	619	20	581
Yekûn	15.616	7.782	648	7.834

1948-1949 öğretim yılında okul ve öğretmen durumu⁽²⁷⁵⁾:

	Okul sayısı			Öğretmen Sayısı			Köy		Okuma
	Mrk.	Köy	Top.	Aylık.	Ücret.	Eğit.	T. sayısı		oranı
Kalan(Merkez)	1	11	12	7	14	2	23	29	% 39
Çemişgezek	1	30	31	7	20	15	42	49	% 61
Pertek	2	17	19	10	15	10	35	46	% 37
Hozat	1	12	13	7	11	1	19	33	% 36
Mazgirt	1	17	18	5	14	7	26	75	% 23
Nazımiye	1	11	12	7	8	5	20	30	% 36
Pülümür	1	17	18	6	10	5	21	46	% 37
Ovacık	1	10	11	3	10	9	22	43	% 26
Yekûn	9	125	134	52	102	54	208	351	

274- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 607, Alıntı; Tunceli’de Eğitim ve Öğretimin Durumu (1949), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No 27, Belge No: 2259.

275- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 608, Alıntı; Tunceli’de Eğitim ve Öğretimin Durumu (1949), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No 27, Belge No: 2259.

DERSİM'DE GİYİM-KUŞAM

X. 1. Erkek Giyimi

“*Çarix*”(Çarık): Sığır derisi temizlenip, tuzlanır, tabaklanır /“*hasıl*” haline getirilir. Yumuşak kalması için toprağa gömülür. İşlenmiş deri, büyüklüğüne göre kesilir, kenarlarda küçük delikler açılır ve ip şeklinde kesilen deri bu deliklerden geçirilerek, ayağın üst kısmı açıkta kalacak şekilde sıkılarak bağlanır. Son dönemlerde çarık yerine kara lastik kullanılır oldu. Bir süre sonra da bunun yerini gisla-ved lastik aldı. Yaz mevsiminde kundura kullanılırdı.

“*Puçî*”(Yün çorap): Yünden el ile örülür, diz altı uzunlukta olup, isteğe göre desenli olabilir.

“*Gore*”(Yün çorap): Nakışlı yün çoraptır. Özellikle diz kapağının altına kadar çekilir ve orada bağ ile bağlanır. Bağın ucuna renkli iplerden yapılmış püskül yapılır.

“*Tumanî*”(Erkek alt içliği): Amerikan bezi veya beyaz patiskadan yapılan, altı dar, üstü geniş, uçkur kısmında her iki uçtan çıkarılan uçla göbek üstünde bağlanır.

“*Pırên*”(Erkek üst içliği): Amerikan bezi veya beyaz patiskadan yapılan, yakasız, ön taraftan göğüs kafesine kadar sarkan yakası tek düğme ile boyun altında düğümlenen, bel hizasında iki taraflı yırtmaçlı, dizlere kadar iner. “*Sapik*”(Cepken): Keçi kılı iğne ile örülerek iplik haline, iplikler el tezgâhında dokunarak bez haline getirilir. Bu bezden, yakasız, kol kısmı dirsek hizasında olan erkek üst giysisidir. Sırt kısmı işlemeli olabilir. Kolsuz olana ise “*sapiko qol/huçikê*” denir.

“*Sal*”: Yün eğrilir, eğrilmiş yün çulfada dokunarak ve bez haline getirilir ve ceviz yaprağı ile boyandıktan sonra pantolon şeklinde kesilerek dikilen erkek giysisidir. Ancak erkeklerin hepsi “*sal*” giymezler. ⁽²⁷⁶⁾

276- Ayakta da yün çorap ve çarık, altta “*tumanî*”, üstte “*pırên*”, bunun üzerinde “*sal û sapik*”; iste devletin “*beyaz donlu*” dedikleri Dersimliler, bu Dersimlilerdir.

“*Fituke/Fitike*”(Kuşak): Genellikle “*binê xete*” dedikleri Sam ve Halep’ten hazır gelen bele sarılan bel kuşağıdır.

“*Fose*”(Fes): Keçeden yapılan gri renkli başlıktır.

“*Puşı*”: Beyaz veya açık renkli kumaştan yapılan, fesin üzerine üç parmak genişliğinde sarılarak bağlanan erkek baş giysisidir. Bağlama düğümleri sol omuz üzerine salınarak kullanıldığında, silahsör olarak algılanır.

Erkeklerde en önemli aksesuar köstekli saattir. Kordonsuz, genellikle kapaklı ve zincirli, zincirin bir ucu saatin tepesine takılı, diğer ucu ise istenilen yere tutturulup saatin kendisi cebe yerleştirmek şeklinde kullanılır.

X. 2. Kadın Giyimi

Kadınlarda “*çarix*”, “*puçı*” giyerler. “*Tumanî*” ve “*piren*”de kadınlar ile erkeklerin ortak giysisidir, ancak kadınların ki biraz farklıdır.

“*Tumalıx*”(Kadın alt içliği): Basma, pazen veya ipekli düz kumaştan yapılan, paça kısmı lastikle büzüştürülmüş, uçkur kısmı yuvaya geçirilmiş bir ipe göbek altında bağlanır.

“*Pırên*”(Kadın üst içliği): Amerikan bezi veya beyaz patiskadan yapılan, yakasız, boyun kısmı “o” şeklinde, arkada bir karış yırtmaç ve tek düğmeden meydana gelen, dizlere kadar iner.

“*Fîstan*”: Doğu Dersim’de kadınlar entari ve gömlek bitişik olan yek pare bir elbise giyerler. Bu elbisenin yüz kısmı desenli kumaştan, astar kısmı düz kumaştan yapılır. Elbisenin gömlek kısmı önden düğmelidir. Entari kısmı ise üç parçalıdır (üç etek). Belden ayak bileğine kadar olan arka etek bir parça, ön tarafta ise iki etek/iki parçadır. Bu öndeki iki etek önden katlanarak sağ ve sol taraflardan bel üzerinden arkadan katlanır. Son dönemlerde bu üç parça tek parça haline dönüşmüştür. Çalışırken önde ise peştamal bağlanır. Bazen entarinin altı dantelle işlenir. Batı Dersim’de ise şalvar giyilir.

“*Fituke/Fitike*”: Kadınlarda erkeklere oranla daha geniş ve uzun

olan bel kuşağının uçları uzun püsküllü olup, bu püsküller boncuklarla süslenerek belden aşağı sarkıtılır. Belin ön kısmından görünecek şekilde kuşak kısmına dikilen renkli boncuk ve süslemeler bulunur. Üç ayrı parçanın birbirine eklenerek dikildiği kuşağın her bölümü ayrı renklerde.

“*Kaşinge*”(Kemer): Yün iplikten el tezgâhında dokunan, 3-4 cm genişliğinde, 5-6 metre uzunluğunda, uçları püsküllü ve desenli, bel kuşağı üzerine kemer görevi gören bir kadın aksesuarıdır.

Dersimli kadınların başlarında kullandıkları malzeme ve “*baş bağlaması*” başlı başına bir yazı konusudur. En altta “*fose*”(fes) dedikleri, basma veya pazenden yapılan bir başlık, onun üstüne, renkli, tülbent büyüklüğünde, genellikle iki adet parça “*kofiye*”, “*kofiye*”nin etrafına onu kapatacak bir şekilde siyah ipekli kumaştan, kenar kısımları renkli olan “*puşîye*” ve “*temezi*” denilen kırmızı, sarı, mor vs. renklerden oluşan yemeniler dolandır. “*Kofiye*”nin üstüne püskül, pul ve para da takılabilir. Evli kadınlar bu başlığın üzerine “*leçeke/leçege*”(tülbent) denilen beyaz renkli, etrafı boncuklu veya işlemeli tülbent bağlarlar. “*Leçeke*” kadının namusunu ve onurunu temsil eder. Kavgaların durdurulmasında kadının “*leçeke*”yı yere atması kavgayı durdurur.

Bazıları “*kofiye*”nin üstüne genellikle gümüşten taç takarlar. Taç tüm kadınların kullandığı bir aksesuar değildir. Taçın etrafında zincirler, pullar ve gümüş paralar ile süslenmiştir. Taç; Dersimli kadınların önem arz eden bir parçasıdır. Taçtaki görkem kadının aile ve toplum içindeki statüsünün bir göstergesidir. Bu kültür ögesi bir ihtimal Mezopotamya’nın çok tanrılı anaerkil toplumlarından gelmez. Mezopotamya’da kraliçeler başlarına böyle taçlar taktıklarını ve bu taç(serpuş)ların yaprak pullar ve halkalarla süslendiğini biliyoruz. Ur’da bir mezarda bulunan dokuz kadın cesedinde; başlarında çemberle süslenmiş çiçekli taçlar, yüksek altın ve gümüş taraklar(lepisler) bulunmuştur. Bu kadınlar, ölen kralla gömülen kral eşleri olduğu tahmin edilmektedir.

Kadınların önemli diğer bir aksesuarı da gümüş veya değerli madeni pullarla süslenmiş bir zincirin, boyun altında başın sağ ve solundan baş üstünde çengellerle “*puşî*”lere tutturulan “*çengelî*”dir.

“*Nermike*”(Yazma): Genellikle genç kızların başlarına bağladıkları küçük “*puşî*”lerdir. Birkaç “*puşî*” üst üste fesin üzerine sarılarak bağlanır. Başında sadece “*puşî*” olması, daha evlenmemiş kızlığın sembolüdür.

QOÇGİRİ'YE KISA BİR BAKIŞ

Qoçgîrî(Koçgiri) bölgesinde yaşayan aşiretlerin Dersim'den gitmeleri, aynı köken ve yapıya sahip olmaları dolayısıyla Qoçgîrî, Dersim'in ayrılmaz bir parçasıdır. Qoçgîrî toplumu ile Dersim toplumu bütün yapılarıyla bir örnektir. Bundan dolayı Dersim'in sosyo-ekonomik yapısı anlatılırken anlatım Qoçgîrî'yi de kapsamaktadır.

Qoçgîrî/Koçgiri adı ilk olarak Osmanlı resnî tarih kayıtlarında; 1516 nüfus sayımında Kemax Sancağı'nın orta nahiyesine bağlı “*Qoçgîrî/Koçgiri köyü*” olarak belirtilir.

İsmet Miroğlu o dönemdeki Qoçgîrî köyü hakkında Osmanlı belgelerine dayanarak şunları yazar:

“Koçgiri köyü; sakinlerinin Hristiyanların teşkil ettiği bu köyde 1516'da sekiz hane; 1530'da yirmi hane, on mücerred; 1591'de on dokuz hane, iki mücerred nüfus vardır. Mahsullen; buğday, arpa, darı, bal ve bostan ürünleri olup 1516'da 1.000 akçe, 1530'da 8.550, 1568'de 10.500, 1591'de 12.800 akçe gelire malik bulunmakta idi.”²⁷⁷

Osmanlı döneminde bölgenin idari merkezî Zara'dır. Bu ilçenin ismi ise aslında Qoçgîrî'dir. Zara 1836 yılında Qoçgîrî adıyla Sêvas sancağına bağlı bir nahiye, 1870'de ilçe olur. Zara'dan sonra Çit/Maciran(İmranlı/Ümraniye), Qercanis, Qangal(Kangal) ve Dîvrîgî kapsayan bölge Kızılbaş/Alevi Kürd aşiretlerin; büyük çoğunlukla da Qoçgîrî Aşireti yerleşim alanı olur.

Qoçgîrî bölgesi Osmanlı dönemini boyunca bazen Dersim'e, bazen Sêvas'a bağlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise direnişten sonra Qoçgîrî ismi sakıncalı bulunarak Qoçgîrî kazası lağvedilmiştir. Köyün ismini olan Qoçgîrî; 1970'li yıllarda yasaklanıp/kaldırıp yerine bucak olarak “*Gümüşakar*” adı konur.

277- Akt. Yusuf Zerî, Sivas Qoçgiri Bölgesindeki Aşiretler ve Zercîler, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Haziran 2011, Ankara, Alıntı; Prof. İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı, s. 67

Nuri Dersim'ye göre Qoçgîrî Sancağı; doğuda Qercanis ilçesindeki Qoçgîrî köyünden (bu günkü Gümüşakar nahiyesi) batıya doğru Maciran(İmranlı) ve Zara ilçelerini kapsayarak; kuzeyde Endîrêş(Suşehri)'nin güney tarafından; batıda Qoçhisar(Hafîk) ilçesinden, güneyde Dîvrîgî ve Qengal'ın kuzey tarafını içine alarak; güneydoğuda Îlîç'ı kapsayan bölgenin adıdır. Bu sancak bölgesinde yaklaşık olarak toplam üç yüz köy vardır.

1800'lı yılların başında itibaren Qoçgîrîleri; Sarız, Develi, Göksun, Andırın, Tufanbeyli, Çorum, Kütahya ve Eskişehir'e sürgün ve göç ettirilirler.

Bu bölgede yaklaşık olarak otuz civarında aşiret vardır. Bunlardan en büyüğü Qoçgîrî Aşiret Konfederasyonu'dur.

Qoçgîrî Aşiret Konfederasyonu:

- 1- İbo(İban/İbiakyan)
- 2- Saro(Saryan)
- 3- Laçin(Laçınan)
- 4- Cefo(Cafıkyan)
- 5- Balû(Balikan/Balyan)
- 6- Sefû(Sefikyan)
- 7- İvas

Diğer aşiretler:

- 8- Perwizian/Pewrêzî
- 9- Atma/Atme
- 10- Dîrejî(Direjyan)
- 11- Baxtîyarû(Bahtiyaran)
- 12- Pîlwengû(Pîlvenk/Pilvankyan)
- 13- Resulû(Resulyan)
- 14- Şadû(Şadili/Sadyan)
- 15- Çarekû(Çarekan)

16- Pêzgewrû/Bezgewrû(Bezgevrân/Pezgevrân)

17- Dımılû(Dimilîyan)

18- Gernû(Gemiyan)

19- Canbegû(Canbegan)

20- Gınnû(Ginniyan)

21- Parçeû(Parçikiyan)

22- Qalvancû(Kalvancyan)

23- Kurêşû(Kureşyan)

24- Rıçû(Rıçualan)

25- Kalkû(Kalkanlar)

26- Zerîqû(Zerikiler)

27- Abbasû(Abbasan)

28- Bamasurû(Bamusuran)

29- Bekîrû(Bekiryan)

30- Badîlû(Badiliyan)

31- Îzolû(İzoliyan)

32- Kertelû(Kerteliyan)

Bu aşiretlerden Dırejî ve Atma aşiretlerinin Sêvas bölgesinde olanları Müslüman, Meletî bölgesinde olanlar Kızılbaş'dırlar. Îzol aşiretinin Sêvas ve Dersim bölgesindekiler Kızılbaş, Ruha bölgesindekiler ise Müslümandır. Qoçgîrî, Xinis, Aşgele bölgesindeki Zerîqîler Kızılbaş, Gogsî/Qereyazî(Karayazı) ilçesindekiler ise Müslümandır. ⁽²⁷⁸⁾

Zerî; *"Bu aşiretlerin bir kısmı örneğin Atme, Canbeg, Dırêj, Resi, Parçiqi, Pewrêzi ve Zeriqi gibi aşiretler Rışvan Aşiretler Konfederasyonu'na bağlı birer aşiret iken, Osmanlı Devleti'nin 1691 yılından başlayıp 1854 yılına kadar süren göçertme ve zorunlu iskân (sürgün) politikaları sonucu Adıyaman, Bingöl, Dêrsim, Ergani, Keban taraflarından Sivas'ın Qoçgiri Sancağı'na, yani Çit (İmranlı)-Zara-Kangal-Hafik-Divriği tarafına Ankara'nın Polatlı ve Haymana ilçelerine, Konya'nın Kulu, Cihanbeyli tarafına, Yozgat'ın*

278- Bkz. Yusuf Zerî, age., s. 69

Akdağmadeni tarafına, Arzurum'un Xınıs-Aşkale ve Karayazı ilçelerine sürülen aşiretler... ”⁽²⁷⁹⁾ olduğunu belirtir.

Nuri Dersimi ise Qoçgîrî aşiretlerin Dersim'den Qoçgîrî'ye geçtiklerini ve *“Koçgiri aşiretlerinin I. Sultan Selim devrinde zorunlu göç ile bu bölgeye gelmiş olmaları muhtemeldir... ”* diye yazar.⁽²⁸⁰⁾

Qoçgîrî kazası teşkili konusunda Prof. Dr. İbrahim Yılmaztürk şunları yazar:

“Aşiretlerin kaza teşkil edilmelerine dair uygulamalar, Osmanlı idari yapısı içerisinde bilinen uygulamadır. Nitekim 1848 tarihinden sonra Dersim Sancağına bağlı Koçgiri Aşireti de kaza kabul edilerek vergilendirme yoluna gidilmiştir. 1842 tarihinden sonra ülke yönetiminde Sancak-Kaza biçiminde yeni bir idari düzenlemeye gidilmiş ve muhasımlığın kaldırılmasıyla Kaza Müdürleri oluşturulmuştur...1848 tarihinden sonra Dersim merkez kazasına kaymakam ve diğer kazalara ise müdürler tayin edilmiştir. Bu arada kaza itibar edilen Koçgiri Aşireti'ne de müdür tayin edilmiştir. 27 Mayıs 1949 tarihli bir arzdan, söz konusu tarihte Koçgiri Aşireti'nin müdürünün Hüseyin Bey olduğu tespit edilmiştir.”⁽²⁸¹⁾

Yusuf Zerî'nin Doç. Dr. Adnan Mahiroğulları'dan aktardığına göre:

“Qoçgiri kazası 1887 yılında Sivas Merkez Sancağı'nın kuzey doğusunda yer alan bir kaza olup 16 nahiyesi ve 48 köyü vardır. Nahiyeleri: Kapukaya, Karaboğaz, Sedille, Sedir, Babsu, Dipsizgöl, Alhacı, Tuzla, Durucin, Kümsür, İğdeli (Cogi), Taşlık, Pazarcık, Keçelyurdu, Şeyh Merzuban (Teke köyü), Bacı (İmranlı). O tarihlerde (1887) Qoçgiri kazasının toplam nüfusu ilçe merkezî dahil 57.953'tür. Müslüman Sünni: 27.378, Müslüman Şii: 13.688, Hristiyan Gregoryen: 7.506, Hristiyan Protestan: 2.502, Katolik 1.250, Ortodoks 5.639'dur.

279- Bkz. Yusuf Zerî, age., s. 69

280- Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Zêl Yayınları, Ağustos 1994, İst., s. 50

281- İbrahim Yılmaztürk, Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, Kripto Yayınları, Birinci Baskı, Şubat 2011, Ankara, s. 90, Alıntı; BA., İrade Meclis-i Vâlâ No: 3957. Koçgiri Kazası hakkında ayrıca bkz. BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 5817

Qoçgiri kazasının resmi ikametgâhı ve diğer idari yönetimin ikametgâhı Zara'nın merkezîdir. Kaza merkezinde 1.286 Müslüman, 214 Gayrimüslim olmak üzere toplam 1.500 nüfus mevcuttur. Kazanın merkezî olan Zara'nın içinde iki cami, on mescit, iki medrese, bir kilise ve iki Hristiyan okulu vardır. Qoçgiri kazasında nahiyelerle beraber merkez dahil olmak üzere toplam otuz iki okul vardır. Bunlardan ikisi medrese, on dördü Müslüman ilkokulu, iki Gregoryen okulu, ön dört Ortodoks okulu vardır. Rum Ortodoks okullarının yıllık masrafı 1.500 kuruş olup bu masraf kilise gelirlerinden karşılanır.”⁽²⁸²⁾

Fikri Karaman ise 1890 yılındaki Qoçgîrî kazası hakkında şu bilgileri verir:

“...Kazayı mezburede on yedi nahiye, elli cami, on mescit, kırk beş mekteb, 14.500 Müslim, 3.288 Gayrimüslim nüfus olup, bunlardan başka 271 hane de 1.378 nüfusu muhaciran (muhacir nüfus) vardır...

Qocgiri kazası Divriği, Kangal, Kuruçay, Qercanis, Suşehri, Koyuluhisar ve Hafık kaza ne nahiyeleri ile mahdut olup, tulen yirmi ve arzen ön dört saat ve 607.974 dönümlük ve 59.559 tarla ve kırk üç bağ ve 1.980 çayır ve üç merayı havi (sahip)olup hinta, şair, fig, mercimek gibi hububat yetiştirilir. Ve bu kazada hayvan cinsinden koyun, keçi, sığır, camuş, at ve ester ve himar bulunur. Ve bundan kilim, aba, kaliçe ve nesc imal olunur.”⁽²⁸³⁾

282- Yusuf Zerî, age., s. 70-71

283- Akt. Yusuf Zerî, age., s. 71, Alıntı; Fikri Karaman, Salname-i Sivas, İst. 2001, s. 103

OSMANLI VE İTTİHATCILARIN KÜRDİSTAN-DERSİM POLİTİKASI

XII.1. Osmanlı Yönetiminde Dersim

Osmanlı Devleti; “*Kızılbaş*” olarak adlandırdığı zümreyi “*sapkın*” bir inanca sahip olduğu görüşüyle “*rafızı*”,⁽²⁸⁴⁾ “*zındık/zandak*”⁽²⁸⁵⁾ olarak tanımlayarak İslam dışı görmüştür. Her ne kadar bu vurgulanmışsa da bu algı ile Osmanlı Devleti sadece inançtan dolayı genel bir Kızılbaş katliamı yapmamıştır. Osmanlı dönemi Kızılbaş katliamlarının nedeni sadece inançtan ötürü değildir. Osmanlı-Kızılbaş sorunu ve katliamın nedenlerinin siyasi ve sosyo-ekonomik pek çok boyutu vardır.

Osmanlı dönemi boyunca Dersim’de bulunan Çemişgezek Sancağı normal statüsünü korumuş ve ilişkiler Osmanlı-Çemişgezek Beyliği arasında olmuştur. Osmanlı, Dersim’deki vergi ve asker konusunda muhatap beyliktir. Bu konuda da Osmanlı ile beylik arasında çok fazla bir sorunun yaşanmamasının nedeni devletin beyliğin iç işlerine müdahale etmemesinden dolayıdır.

19 yüzyılda Osmanlı Devletinin merkezileştirme politikası uygulanmasıyla Kürd beylikleri ile Osmanlı yönetimi arasında sorunlar başlar. Bu dönem itibarıyla halen Dersim’de güç sahibi olan beyler ile Osmanlı arasında çatışmalar yaşanmaya başlar. Çatışmaların nedeni Osmanlının merkezileşme politikası dolayısıyla yapılan yeni düzenlemeler, vergi ve asker istemidir.

Bazen de bu bölgelerde suç işleyip Dersim’e sığınan kaçaklar vardır. Saldırganların takibi, suçluların yakalanması, Dersim’den asker ve vergi alımı neden gösterilerek Dersim’e çok sayıda askeri hareket yapılmıştır. Ancak bu hareketlerden bir netice alınmamış ve bir türlü

284- Rafızı: İslami kurallara uymayan. İslamı, farz ve yaşayışı sindiremeyen, hiçe sayan!

285- Zındık/Zandak: Somut; gözle görülen şeylere inanan. Eski Mani dinine inananlara da “Zandak” derlermiş. Bak kaynak “*Hint Avrupalıların İzinde, Dost Yayınları, Ank.*”

Dersim’de otorite sağlanamamıştır. Çoğu zaman askeri harekâtlar “suçlu” görülen veya devletin “sözünü dinlemeyen” bir veya birkaç aşiret üzerine yapılmış, direnişte bu aşiretlerden gelmiştir. Neticede aşiret reisi tarafından “suçlu” olarak birkaç gariban köylü teslim edilerek sulh yoluna gidilmiştir. Diğer aşiretler ise bu olup bitenin dışında kalmıştır.

Asayiş sorunu ise sadece Dersim ile ilgili değildir, bu durum Osmanlı’nın genel sorunudur. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, düzeni sağlayacak otorite zayıflığından dolayı, ülkenin her tarafında başı-bozuk, soygun, talan, rüşvet, firari asker ve kanun kaçağı oldukça fazladır.

Osmanlı döneminden başlayarak Dersim üzerine yapılan uygulamalar, manipölasyonlar, politikalar ve askeri harekâtlar üzerinde durduğumuzda:

Osmanlı döneminde, Dersim bölgesine bilinen kadarıyla ilk askeri hareket 1589’da yapılmıştır. Gêxî/Cexî(Kiğı) üzerine yapılan bu askeri harekât Osmanlı tarafından “*Kızılbaş ayaklanması*” olarak yorumlanır.

Osmanlı belgelerinde olay şöyle yer almıştır:

“1589’da orduy-ı Hümayun Erzurum’da kışlarken Kiğı sancağında başka bir Kızılbaş ayaklanması olur. Orda bir adam; ‘ben Şah Tahmasb evladından Şah İsmail’im!’ diye isyan eder. Çevresine rezilleri ve Kürdleri toplar, memleket içine velvele bırakır, halkın erzak ve eşyasını yağma eder. Üzerine varan bir Beylerbeyini öldürür. Ferhat Paşa’ya Erzurum’a haber ulaşır ki ‘Şah Oğlu’ gelmiştir. Ferhat Paşa, Erzurum Beylerbeyi Hızır Paşa’yı, Yeniçeri, Sipahi ve topçu ile bunların üstüne yollar. Asiler bir boğazda tuzığa düşürülür, müşirleri Çirkin ve Türibi (?) adındaki kimseler yakalanır; Erzurum’a getirilir, asılır.”⁽²⁸⁶⁾

Kemax’lı Rahip Grigor ise bu olayı şöyle aktarır:

“Kürdler ayaklanıp Kiğı beyinin üzerine yürüdüler, kendisini

286- Akt. Mehmet Bayrak, Bir Siyaset Tarzı Olarak Alevi Katliamları, Özge Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2011, s. 105, Alıntı; Selaniki Tarihinden aktarılarak, Sebahattin Eyuboğlu, Pir Sultan Abdal, İst., 1977, s. 54-55

öldürdüler, evini de yağma ettiler. Kürt milletinin ağa ve ileri gelenlerinin iştirak etmedikleri bu çapulcu ve çoban eşkiya grubu, daha sonra da Erzincan bölgesinde çıkardıkları yangın ve talanlarla büyük tahribat yaptılar. Onlara karşı gelecek bir kuvvet mevcut olmadığı için uzakta bulunan Erzurum Paşası haber alıncaya kadar memleketi harab ettiler..."⁽²⁸⁷⁾

Asayiş sorununun bu dönemde de olduğunu görüyoruz. Hrand D. Andreasyan, "*Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*" adlı eserinde; 1600 yıllarının başlarında bölgeye yaptığı seyahatte bir manastır papazının söylemiyle şunları nakleder:

"Dindar olduğu kadar tatlı dilli bir zat olan Vardapet, bizi yemeğe davet etti. Manastır yemeğini yiyip suyunu içtikten sonra, Vardapet bana hitaben: 'Başka ne yapabilirdim, evladım; manastırı yeni baştan tamir ettim. Çünkü Kızılbaşlar her sene yakar ve yıkarlar. Ancak iki senedir ki rahata kavuşmuş bulunuyoruz.' dedi."⁽²⁸⁸⁾

1835 yılında Şeyh Hesananlı ve "*Dersimli*" aşiretleri üzerine bir tedip hareketi yapılır.

1850 yılında Osmanlı yönetimi orduya asker vermediği gerekçeyle Dersim'e Müşir Reşit Paşa komutasında on beş bin kişilik bir ordu ile sefer yapar. Bu sefer ile ele geçirilen aşiret reisleri veya mensupları alınarak İstanbul'a gönderilir ve buradan da Rumeli'ye sürgün edilirler. Bunlar daha sonra kaçarak Dersim'e geri dönerler.

1851 yılında Qoçgîrî ve Dersim'de aşiretlerin nedenini "*ağır vergi*"ler olarak gösterdikleri devlete karşı bir karşı çıkış olur. Osmanlı bunu "*isyan*" olarak değerlendirip bölgeye bir askeri harekât yapar ve kendilerine göre bölgede "*sükunet*" sağlanır. ⁽²⁸⁹⁾

1855-56 Osmanlı-Rus savaşında, Dersim beyleri Osmanlı yanında yer almazlar. Ruslar karşısında yenilen Osmanlı ordusu cepheden

287- Akt. Mehmet Bayrak, Bir Siyaset Tarzı Olarak Alevi Katliamları, Özge Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2011, s. 106, Alıntı; Dr. Hrand Andreasyan, Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları, İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, C. XIII, 1962-63, s. 30

288- Hrand D. Andreasyan, Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619), İst. Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964 İst., s. 94

289- Belge; BOA, A MKT-MHM- 35-57

dönüş sırasında Dersim'i kuşatır, fakat işgal girişiminde başarılı olmaz ve geri çekilir.

1860-1863 seneleri arasında İsmail Hakkı Paşa ile Erzîrom Muşuri Semih Paşa, Dersim beylerini Erzîrom'a çağırarak nişan, rütbe ve hediyeler vererek Dersimlilerin askerlik yapmaları gerektiğini ve Dersim'deki yolların beyler tarafından yapılması nasihatini verir. Dersim beyleri tarafından bu hususlar kabul edilir. Dersimliler tarafından yapılan yolların tutarı Dersim'in on senelik vergisine mahsup edilecek, yalnız amele masrafı hazineden tesviye olunacaktır. Ancak Dersim beyleri Dersim'e döndüklerinde "*Dersim halkının bunu kabul etmediğini*" neden göstererek her hangi bir yol yapımına girişmezler.⁽²⁹⁰⁾

Yine bu dönemde Osmanlı yönetimi, emrinde 5.000 ile 12.000 arasında silahlı adamı olan Sêy (veya Şeyh) Sıleyman'ı denetim altına almak için 1862 -1866 yılları arasında Dersim'e birkaç sefer yapar.

1870 yılında Fikri Paşa Dersim'e vali olarak atanır. Xozat il merkezi yapılarak buraya hükümet konağı, okul, kışla ve cami yaptırılır.

Erzingan Ordu Müşiri Mehmet Derviş Paşa komutasında yapılan bu seferlerde bir netice alınamayınca 1875'de Ahmet Muhtar, Paşa, Erzingan Mutasarrıfı Şefik Paşa vasıtasıyla Dersim beylerini Erzîrom'a davet eder. Sêy Sıleyman ile Mansur Axa toplantıya gitmezler. O dönemde Pulêmurîye kaymakamı olan Usen Beg, Mazgêrd kaymakamı olan Suran aşiret reisi Hesên Axa'nın kardeşi Usen Axa'nın oğlu Gullabî Axa, Xozat kaymakamı olan Ferhadan aşiret reislerinden Hadişarlı Keraman(Kahraman) Axa, Pulur kaymakamı olan Keçelan aşiret reisi Munzur Axa ve diğer bazı aşiret reisleri Erzîrom'a giderler.

Ahmet Muhtar Paşa, Dersim heyetine; 1- Asker vermek, 2- Vergi vermek ve 3- Yol yapmak konusunda bir teklifte bulunur. Bu teklifi Gullabî ve Munzur Axa dışındakiler kabul etmezler. Teklifi yerine getireceklerini söyleyen Gullabî ve Munzur Axalar ise bölgelerine döndükten sonra bunların yerine getirilmeyeceğini anlarlar. Mazgêrd'te döndükten sonrada Gullabî Axa öldürülür. Yerine Usen Beg atanır.

290- Nokta Dergisi 28 Haziran 1987 tarihli özel sayısı

Dersim'deki bu durum o dönem Rus Dışışleri yetkilisi askeri gizli ajan Voinov (1876-1877) Erzîrom'dan, Tuğgeneral Duhovskiy'e gönderdiği 24 Mart 1876 tarihli istihbarat notlarında şöyle anlatır:

“Erzurum ve Halep Konsolosluklarımızın Büyükelçimize gönderdikleri 145 ve 173 sayılı istihbarattan da anlaşıldığı gibi, geçen yılın Ağustos ayında Dersim Kürdleri, Dersim'in en etkili aşiret reislerinden biri olan Gülabi Bey'i ve ailesinden otuz kişiyi öldürmüşlerdir.

Kürdlerin, bu kadar saygın bir beyi öldürmelerinin nedeni aşağıdaki olay olmuştur:

Ülkenin tüm Müslüman halklarından asker celbi, Türklerin her zaman uygulaya geldiği bir askeri önlem olmuştur. İşte Türkler bu askerlik yapma yükümlülüğünü, Dersim Kürdlerine de teşmil etmek istediler.

Geçmişte Erzurum Valisi ve Müşiri olan Semih Paşa, Erzincan Mutasarrıfı Şefik Paşa'nın yardımıyla etkili Dersim Kürdlerinin çoğunu kendi saflarına çekmeyi başarmış ve onları Erzurum'a götürmüştü. Sözü geçen etkili Kürdler Erzurum'da büyük saygı görmüş ve Padişah'ın adına Semih Paşa'nın elinden Osmanlı yönetim hiyerarşisinde fahri unvanlara tekabül edeb kaftan ve nişanlar almışlardır; Kürdler ise bu kaftan ve nişanların karşılığında Pülümür, Hozat, Mazgirt ve Palu güzergâhını izleyecek olan Erzincan-Diyarbakir şosesini kendi kaynaklarıyla ve kendi insan gücüyle inşa etmeyi vaat etmişlerdi; Semih Paşa ise Dersim Kürdleri'nin on beş yılı aşkın bir zamandan beri ödemedikleri vergileri silinecekti; yolun inşasında çalışacak işçilerin yalnızca iâşesini Osmanlı Devleti adına Semih Paşa karşılayacaktı.

Böylece dağlık Dersim'i ikiye bölen ve Erzurum-Trabzon yolunu (Elazığ'a) bağlayan bu şose, stratejik bir önem kazanmış oluyordu; Semih Paşa bu şoseyi kullanarak, dağlık Dersim'in aşamalı bir biçimde fethini öngörüyordu; Müşirin tasarıları arasında, tüm Dersim'im nihai fethi için bölgeyi kale duvarı ve hisar biçiminde askeri savunma sistemiyle ihata etmek de vardı; Müşir Semih Paşa kalenin hisarları arasında telgraf bağlantısı bile öngörmüştü. Ancak Semih Paşa, Dersim'den ayrılınca yolun inşası da, kalenin inşası da gerçekleşmedi.

1875 yılında eski Erzurum Müşiri Ahmet Muhtar Paşa, Semih Paşa'nın elinden kaftanlar ve nişanlar alan kimi Kürdlere yönelik şikayetlerden yararlanıp, Erzincan-Diyarbakir şosesinin inşası düşüncesini yeniden gündeme getirdi. Sözü geçen şikâyetler ise, Erzincan Mutasarrıfı Şefik Paşa ayarlıyordu ve bu şikâyetlerin hedefi, vaktinde Semih Paşa'nın nişanlar verdiği Kürt şahsiyetlerdi; bu şahsiyetlerin arasında Mazgirt Kaymakamı Gulabi Bey ve Kozican Kaymakamı Hüseyin Bey'de vardı. Bütün bu şahsiyetler Erzincan Mutasarrıfı Şefik Paşa ile birlikte Erzurum'a gittiler. Hozat Kaymakamı Mansur Ağa'da Erzurum'a çağırmıştı ama Mansur Ağa hastalığını bahane ederek Erzurum'a gitmedi. Müşir Ahmet Muhtar Paşa'dan çok iyi kabul gören Kürdler, Diyarbakir yolunun inşasına başlayacakları, gelecek yıl öşür vergisini toplayacakları ve düzenli birliklere asker celbinde yardımcı olacakları konusunda söz verdiler. Yukarıda sözü geçen Gulabi ve Hüseyin Beyler Dersim Kürdlerinin saygı duyduğu şahsiyetlerdi ama, Erzurum'da verdikleri sözleri Dersim'de yaşama geçirecek kadar etkili değildiler. Gulabi Bey, Dersim'de ikinci dereceden önem taşıyan kökenden geliyordu; Böylesi bir kökenden gelen ve vasat yeteneklere sahip biri olarak Gulabi Bey, kendi hemşerilerini etkilemek konusunda bir hesap hatası yaptı. Erzurum'da gördüğü sıcak kabul ve Semih Paşa'nın armağanları karşısında yanılgiya düşen Gulabi Bey verdiği bütün sözleri yerine getirmeye kalkıştı. Ali Bey'in oğlu Hüseyin Bey, Hüseyin Bey'in torunu, babasının kardeşi Ali Bey'in öz yeğeni, Dersim'in Şeyh Hüseyinoğlu ailesindendi; Şeyh Hüseyinoğlu ailesi, Dersim'de çok eski zamanlardan beri hep önemli bir rol oynamıştı. Zamanında dedesi Hüseyin Bey büyük bir maiyet ile birlikte Erzurum'a gitmişti; o zaman Erzurum'da Büyük Reşit Paşa vardı; amacı Reşit Paşa ile şahsen görüşmek ve Şeyh Hüseyinoğlu ailesinin Dersim'deki itibarını kırmaya yönelik Türk entrikalarına son verilmesini sağlamaktı. Reşit Paşa konuğunu büyük bir saygı ile karşıladı ama, ertesi gün gizlice tutukladı ve zincire vuruldu, Hüseyin Bey, İstanbul'a götürüldü, oradan da Vidin'e. Hüseyin Bey, Vidin'de tutuklu bulunduğu mahpushaneden kaçıp Dersim'e geri geldi ama, Şeyh Hüseyinoğlu ailesi Dersim'deki önem ve itibarını yitirmişti, çünkü Hüseyin Bey'in akrabaları, Türk entrikaları yüzünden birbirine

düşmüşlerdi. Hüseyin Bey'in büyük oğlu Ali Bey, babası sürgünde bulunduğu sürece yalnızca kendi aşiretini yönetmişti. Ancak Hüseyin Bey, sürgünde döndükten sonra, boş durmadı, kendi ailesinin itibarını yükseltti, öyle ki, Hüseyin Bey'in 1863 yılında ölümünden sonra Kürdler, büyük oğlu Ali Bey'i kendilerine önder seçtiler. Ne var ki, zayıf karakterli biri olan Ali Bey çok vasat yeteneklere sahipti; Türkler, Ali Bey'in zaaflarından yararlanarak, türlü armağan ve ödüllerle onu kendi saflarına çektiler, hatta Erzincan'a, yani Dersim'e göre daha kolay ulaşılır bir yöreye yerleşmesi konusunda onu ikna bile ettiler; ne de olsa Erzincan Türklerin asimile ettiği bir şehirdi. Ali Bey, Dersim Müdürlüğü'ne atanmıştı. bir yandan Türk entrikaları, diğer yandan Ali Bey'in açıkça Türk tarafını seçmesi, Şeyh Hüseyinoğlu ailesinin itibarının yeniden düşmesine neden oldu.

Şeyh Derviş Mahmut'un oğlu Şeyh Süleyman, Şeyh Hüseyinoğlu ailesinin rakibi olarak öne çıktı. Orta Dersim'in şimdiki Hâkimi Şeyh Süleyman, kendisini tam bağımsız sayıyor, Türk hakimiyetini tanımıyor ve beş bin Kızılbaş Kürdünü sürekli olarak silah altında tutuyordu.

Kürdler Ali Bey'e olan güvenlerini yitirmiş olsalar bile, Ali Bey'in öz yeğeni Hüseyin Bey'in etkisini ve nüfuzunu tanıyorlardı ama Hüseyin Bey, Türklere beslediği düşmanlığı uzun süre koruyamadı; kendi ailesinin önem ve itibarının düştüğünü görünce, en azından kendi Kürdleri üzerindeki etkisini yitirmemek için Türklerle yakınlaşmaya başladı. Erzurum'da Müşir ve Vali Semih Paşa ile görüşmeye karar vermekle Hüseyin Bey, zor ve tehlikeli olanı seçmişti; Semih Paşa'ya vereceği vaat ve sözleri yerine getirmenin imkânsız olduğunu gören Hüseyin, geçen yılın Temmuz ayında Erzurum'a gittiğinde, çok temkinli davrandı; Erzurum çağrısına uymayı göze alamadı ama Türklere karşı açık bir düşmanca tutum da sergileyemezdi; Semih Paşa'nın Erzurum çağrısına uydu ama, orada da hiçbir vaatte bulunmadı, yalnızca Türklere destek verdiğini ifade etmekle yetindi.

Erzurum'a çağrılan Kürdler geriye kendi aşiretlerinin yanına döndükten sonra, sahip oldukları son itibarlarını da yitirmiş oldular. Yukarıda sözü geçen Gülabi Bey, Erzurum'da verdiği sözleri dürüstçe yerine getirmek için, işe önce akrabalarından başladı ama her şeye karşın temkinli davranıyordu; Gülabi Bey'in uzun tartışmalardan

sonra Gülabi Bey'in görüşlerini paylaşmaya karar verdiler; ancak iş, Gülabi Bey'in ve akrabalarının aynı tutum ve görüşlerini aşiretin diğer kesimlerine yaymaya varınca, Kürdler isyan ettiler ve kendi beylerini ve bütün akrabalarını öldürdüler. Simdi Gülabi Bey'in halefi kimdir bilmiyorum ama kaçarak canını kurtaran oğlu Hüseyin Ağa'nın Mazgirt Kaymakamlığı'na atandığı biliniyor.

Herhangi bir vaatte bulunmamakla bağımlı duruma düşmeyen Hüseyin Bey Dersim'e dönünce, Kürdleri karşısına alacak hiçbir davranışta bulunmadı, böylelikle de canını kurtarmış oldu ama, Kürdler; onun Erzurum'a yaptığı iki yolculuğu bağışlayamıyorlardı; Kürdler, Hüseyin Bey'e hain gözüyle bakıyorlardı ve ona kesinlikle güvenmiyorlardı. Gülabi Bey felaketinden önce Hüseyin Bey, Dersim'in yakın bir gelecekte Türkler tarafından köleleştirileceğini için ummaktaydı; zaten bu düşünceyle de Türklerin kendisine karşı duyduğu güveni de korumak çabasıındaydı; Erzincan Mutasarrıflığına atanması halinde Erzurum'a hazır olduğunu el altından ulaştırmıştı. Hüseyin Bey, bu düşüncesini, kendi evinde düzenlenen danışma toplantılarından birinde, yukarıda sözünü ettiğimiz Mansur Ağa'nın yanında da dile getirmişti. Mansur Ağa, Erzurum'a gitmeyi reddetmekle, Kürdlerin indinde sahip olduğu güveni korumayı bilmişti; şimdi Mansur Ağa, Kürdlerin gözünde Hüseyin Bey'den çok daha itibarlı bir konumda bulunmaktadır; hele Hüseyin Bey'in son Erzurum yolculuğundan sonra, bu durum artık iyice kesinlik kazandı.

Dersim'in Erzurum Vilayeti'ne bağlı olan Erzincan Sancağı bir idari birim olarak aşağıdaki kazalardan meydana gelmektedir: Erzincan, Kemah, Kuzican, Ovacık, Mazgirt ve Kuruçay; Hozat, Sivas Vilayeti'ne bağlı olmakla birlikte toplumsal ve ekonomik ilişkileri bakımından daha çok Erzincan Sancağı'na bağlıdır. Erzincan Mutasarrıflığı'na şimdi de Şefik Paşa bakıyor; Kemah Kaymakamlığı'na kimin baktığı belli değil; hali hazırda Ovacık Kaymakamlığı'na Kürt Kargıman Ağa, Mazgirt Kaymakamlığı'na Kürt Hüseyin Ağa, Kuruçay Kaymakamlığı'na Kürt Yusuf Ağa ve Hozat Kaymakamlığı'na Mansur Ağa bakıyorlar.

Bütün bu kaymakamlar aslen Dersim Kürdleridir ama görevlere Türk idaresi tarafından getirildikleri için, bir ölçüde Türklere bağımlıdırlar.

Dersim Kürdleri, Osmanlı yönetimine vergi verirler ama askerlik yapmazlar; vergi tahsili, sözü geçen kaymakamlar tarafından yapılmaktadır ama, toplanan verginin yarısı devlete gider, diğer yarısı ise tahsil edilmemiş gibi gösterilerek kaymakamların cebine gider. Öşür vergisi düzenli olarak ödenmektedir ama, bu vergi pek öyle büyük değildir. Dersim Kürdleri kendi sorunlarını ve şikâyetlerini bu kaymakamlar üzerinden ve Erzincan Mutasarrıflığı üzerinden çözerler. Dersim'in iç ve orta kesiminde Şeyh Süleyman'ın önderliğinde on iki bin kişi yaşamaktadır; daha önce de belirttiğimiz gibi, burada yaşayan Kürt nüfus hiçbir biçimde Türklere bağımlı değildir ve bu nüfusun tamamı silahlıdır, bu Kürdlerin askeri yönetimi ile bizzat Şeyh Süleyman ilgilenmektedir; daha önce değinildiği gibi, bu silahlı Kürdlerin beş bin kişilik bölümüne Şeyh Süleyman kendi ordusu gibi bakmaktadır. Şeyh Süleyman'ın askerleri kışın kendi kışlaklarında, yazın ise Şeyh Süleyman'ın çevresinde göçer olarak yaşarlar; bu küçük ordu, Dersim açısından o denli önemlidir ki, Şeyh Süleyman'ın etkisi ve nüfuzu bu ordu sayesinde tüm Dersim'i kapsar; Türklerin atadığı bütün kaymakamlar, Erzincan Mutasarrıflığı'ndan çok Şeyh Süleyman'ın etkisi altındalar. Kürt nüfusun tamamı Şeyh Süleyman'a itaat eder ve Süleyman'ın etki ve nüfuzu, Dersim'de Türk hakimiyetinin sağlam bir biçimde kurulmasının önündeki en büyük engeldir.

Kaymakamlar, Türk idaresinin taleplerini yerine getirmekten acizdirler; Gülabi Bey cinayeti, kaymakamların kendi Kürdlerine ne denli bağımlı olduklarını açıkça göstermektedir; kaymakamlar, Türk idaresinin taleplerini yerine getirmeye yönelik en küçük bir girişimde bulunmaları halinde, bunu yaşamlarıyla ödeyeceklerini biliyorlar; kaymakam katilleri, tıpkı Gülabi Bey'in katilleri gibi cezasız kalmaktadırlar; Ahmet Muhtar Paşa, Gülabi Bey cinayetini, Kürdlerin aile içi sorunu olarak değerlendirmiş ve Kürdlerin iç işlerine karışmak istemediğini söylemişti.

Türk hükümetinin etkili beyleri kendi yanına çekme siyaseti, hiç bir sonuç vermemektedir ve bir Kürt beyi, Türklerin tarafında yer aldığı zaman, Kürt halk kitlelerinin gözünde hemen itibarını yitiriyor; Türklerin, türlü ödül ve entrikalarla etkili olma çabaları da başarılı olamamaktadır; Şeyh Hüseyinoğlu ailesine mensup beylerin gözden

düşmesi bunu canlı örneğidir; Şeyh Hüseyinoğlu ailesinin yerini Şeyh Süleyman almış bulunmaktadır; bilindiği gibi Şeyh Süleyman on iki bin kişilik silahlı halk desteğine sahiptir; bu Şeyh Hüseyinoğlu ailesinin sahip olduğu nüfuzdan çok daha büyük bir nüfuzdur.

Dersim'in fethedilmezliği ve başına buyrukluğu, kendi kaynağını, aşiret özelliklerinden çok, Dersim Kürdlerinin Kızılbaşlığı'ndan almaktadır. Türklerin dinsel fanatizmi, Dersim'in Kızılbaş Kürdleri'nde uygulama alanı bulamamaktadır, yoksa Dersim Kürdleri'de aynı dinsel nefretle Türklere yanıt vermeye hazırdırlar; bölgenin kadim halkı olarak Dersim Kürdleri, Türklere, boyun eğilmemesi gereken işgalciler gözüyle bakmaktadırlar; bunda, Dersim Kürdlerinin çok kadim zamanlardan beri taşıdıkları bağımsızlık ruhu etkindir; ayrıca bu bağımsızlık ruhu, dağlık Dersim'in ulaşılmaz oluşu ile de desteklenmektedir; bütün dağlı halklar gibi, Dersim Kürdleri de özgürlüklerine çok düşkündürler ve savaşçı bir ruha sahiptirler. Dersim Kürdlerinin bu savaşçı karakteri üzerinde, onlarda çok yaygın olan eşkıyalık, yağma ve kavga eğilimi de etkilidir.

Eski Erzurum Müşiri Semih Paşa'nın tasarladığı önlemler, Dersim'in Türkler tarafından nihai olarak fethedilmesinin biricik araçları olarak ileri sürülmektedir; bilindiği gibi Semih Paşa, Dersim'i kalıcı bir biçimde ele geçirmek ve burada Türk hâkimiyetini kökleştirmek için, Dersim'i ikiye bölen bir araba yolu ve kışla, hisar ve tabyalarla desteklenmiş savunma amaçlı tesislerin yanı sıra güçlü bir ordu öngörüyordu. Ancak şimdilik Türkler, IV. Kolordu'ya bağlı birliklerin bir bölümünün Dersim'de konuşlanmasını ve büyük mali yatırımları gerektiren araba yollarının inşasına yönelecek güce sahip değiller; böylesine büyük bir işin Kürt beylerinin yardımıyla bizzat Kürdlere yaptırılamayacağını son olaylar göstermişti.”⁽²⁹²⁾

Erzîrom'daki Rus Konsolosu'nun İstanbul Büyükelçiliği'ne 17 Haziran 1875 tarih ve 118 nolu mektubunda ise şunlar yazılıdır:

“Ahmet Muhtar Paşa'nın bütün dikkatini Dersim'e yönlendirmiş

292- P. İ. Averyanov, Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürdler (19. Yüzyıl), Çeviren İbrahim Kale, Avesta Yayınları, 2010, İst. s. 331-332-333-334-335-336-337, Alıntı; Kafkas Askeri Bölge Komutanlığı Karagâh Arşivi 1877-78 Savaşı'na ilişkin dosyalar

olduğunu Zatı Âlilerinin bilgilerine ulaştırmayı bir görev sayıyorum. Tümüyle bağımsız olan Dersim Kürdleri, hiçbir zaman vergi ödememişlerdir. Benim Erzurum'da bulunduğum sırada Müşir, Dersim Kürdlerini birbirine düşman iki gruba bölmeyi başarmış; şimdi bu gruplardan biri, hükümetten destek, koruma ve armağan bekliyor. Haklarında şikâyetle bulunulan bütün Kürt şahsiyetler Erzurum'a çağrıldı; aralarında Dersim Kaymakamı Gülabi Bey ve Kozican Kaymakamı Hüseyin Bey'de var; ben bu kişileri şahsen tanımuştım. Erzincan Mutasarrıfı kurnaz Şefik Paşa da Erzurum'a gelmiş ve burada şöhret peşinde koşuyor. Çok olasıdır ki Türkler bu sefer Dersim'in işini bitirecekler."

Aynı kişinin 30 Haziran 1875 tarih ve 145 sayılı mektubu:

"17 Haziran tarih ve 118 sayılı mektubumda ilettiklerime ek olarak Dersim'de kanlı bir ayaklanmanın patlak verdiğini bilgilerinize ulaştırmak için acele ediyorum. Geçen mektubumda sözünü ettiğim etkili Kürt, Dersim Kaymakamı Gülabi Bey ve ailesi (otuz kişiden çok) hükümet karşıtı bir grup tarafından öldürüldü. Arabistan Fatihi, bu umulmadık gelişmeden ve onun Dersim macerasındaki bu ani kırılmadan, sanmam ki, memnun olsun."

Aynı kişinin 27 Kasım 1875 tarih ve 178 sayılı mektubu:

"Kürt İsmail Paşa, Diyarbekir Valiliği sırasında Kürdistan dağlarına birkaç sefer düzenlemiş ve Eğil, Ancankent, Bohtan, Cezire ve diğer bölgelerdeki Kürdleri tedip etmişti; böylelikle Dersim Kürdlerini hiç sevmedikleri ağır bir vergiye bağladı; Dersim Kürdleri üzerinde ise, Dersim'in etkili beylerinden birinin yardımıyla hükümet yanlısı bir tutum izlemeleri için baskı kurdu. Türlü vaat ve armağanlarla bölge halkını hükümete itaat etmeye ikna etti, hatta bu konuda beyden imzalı bir taahhütname aldı.

Bey, Dersim'e dönünce daha İsmail Paşa'nın talebini ilan etmeye fırsat bile bulamadan, ayaklanan Kürdler beyi öldürdüler ve Hozat'a saldırdılar. Hozat'ta bir Türk kaymakam vardı; bu kaymakamın görevi Hozat'ı yönetmek değildi; görevi Hozat'ı izlemektir; Kürdler bu kaymakamı da öldürdüler. Bu olay Ağustos ayında oldu.

....Sonuç olarak hali hazırda Dersim Kürdleri Ergin'de(Eğil, Arik), Arguvan'da, Dîvrîgî'de ve kendilerine komşu olan diğer bölge-

lerde kalabalıklar halinde dolaşıyorlar ve halktan geçen yılın ve geçmiş on-on beş yılın ödenmemiş vergilerini topluyorlar; hükümet, Dersim Kürdlerinin bu baskıları karşısında hiçbir önlem almıyor.” ⁽²⁹¹⁾

XII. 2. Abdülhamit Dönemi

Osmanlı Devleti II. Abdülhamit dönemine kadar gelen göçmenlerin din ve etnik kimliğine bakılmadan kabul ediliyorlardı. 1856 yılında Silistre valisine gönderilen talimatta; *“hangi din ve milletten olursa olsun bütün göçmenlere eşit muamele edilmesi.”* ⁽²⁹³⁾ istenmiştir. Abdülhamit; Türk ve Müslüman olmayanları göçmen olarak Osmanlı’ya gelmelerine izin vermemeye başlar.

“İmparatorluğumuz dahilindeki boş araziye iskân etmek için münaşip şekilde muhaceret tedbirine ihtiyaç var. Yabancı dinden olanları, kıymık gibi etimize kendimiz soktuğumuz devirler geçti. Devletimiz sınırları dahilinde ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Rumeli’nde ve bilhassa Anadolu’da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden evvel de içimizdeki Kürdleri yoğurup kendimize mal etmek şarttır.” ⁽²⁹⁴⁾

XII. 2. 1. “93 Harbi”nde Dersim

1877-1878. Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı için bir kırılma noktasıdır. 10 Aralık 1877 tarihinde Plevne, 20 Ocak 1878 tarihinde Edime Rusların eline geçer. 3 Mart 1878 tarihinde *“San Stefana/Ayastefanos”* (Yeşilköy) Antlaşması imzalanır. Romanya, Karadağ, Sırbistan bağımsızlığını kazanır. Bulgaristan’a özerklik verilir. Qers, Ardahan, Batum, Beyazıd ve Şakırt(Eleşkırt) vadisi Ruslara bırakılır. Ancak diğer devletler bundan

291- P. İ. Avcıyanov, age., s. 329-330, Alıntı; Kafkas Askeri Bölge Komutanlığı Karagâh Arşivi Dosyalarından

293- Bkz. Faruk Ayin, “1878’de Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Göç Hareketleri ve Göçmenlerin İskânı”, Askeri Tarih Bülteni, Ankara 1993, s. 35

294- Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıratım, Beşinci Baskı, Dergâh Yayınları, İst., 1987, s. 73

memnun olmazlar. 4 Haziran 1878 tarihinde “*İstanbul Antlaşması*” ile Kıbrıs ödün olarak İngilizlere bırakılır. 13 Temmuz 1878 tarihinde “*Berlin Antlaşması*” imzalanır. 1856 Paris Antlaşması’nda yer alan “*Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı*” prensibi Berlin Antlaşmasında yer almaz. Artık resmen Osmanlı topraklarının paylaşılması sürecine girilmiştir. Bu antlaşmayla Osmanlı 287.510 km² toprak kaybeder. Romanya, Karadağ ve Sırbistan’ın bağımsızlıkları tanınır. Bu ağır yenilgi ve bu yenilgi sonrası yapılan antlaşmalar devlette ve toplumda bir moral çöküntüsü yaratır.

“93 Harbi”ne kadar Osmanlı Devleti’nin merkeziyetçilik politikaları gereği hedef; etnik kimlikten çok aşiretlerin silahlı gücüdür. Amaç; kendi yönetimlerine karşı oluşabilecek bir başkaldırıyı önlemektir. Ayrıca Osmanlı bu zamana kadar ülke içinde olan olayları asayişsizlik olarak görmüş ve böyle değerlendirilerek müdahale etmiştir.

Osmanlı Devleti Gayrimüslim unsurların imparatorluktan ayrılmalarını önlemek için “*reformlara*” başvurur. Ancak 1870’lerin başlarında bu “*reformların*” çözüm getirmeyeceği anlaşılnca çare olarak anayasal meşruti parlamenter rejim öngörülür. Ancak buda çare olmaz ve Osmanlı, “93 Harbi” sonrasında Hristiyan bölgeleri kaybeder. 1800 başlarındaki % 40’lık Gayrimüslim nüfus oranı % 20 kadar düşer. Osmanlı için halen sorun devam etmektedir. Zira doğuda Ermeni ve batıda Rumların varlığı devam etmektedir. Ermeniler ayrılma eğilimdedirler. Şimdilik Müslüman Kürdler ses çıkarmasada Dersim’deki Kızılbaş Kürdler “*tehlike*” arz etmektedir. Kurulma durumu söz konusu olan Ermenistan içinde Dersim’in yer alma ihtimali vardır. Ayrıca Dersim Kızılbaş Kürdleriyle Ermeni dayanışması ve ittifakı her an oluşabilecek bir “*tehlike*”dir.

Osmanlı yönetimi ile Osmanlı topraklarında yaşayan Türk ve Müslüman olmayan unsurlar arasındaki olumlu hava “93 Harbi”yle tersine döner.

1854-64 yılları arasında Kırım Savaşı nedeniyle Anatolia ve Rumeli’ye göç edenlerin sayısı 600.000 civarındadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında bu durum artarak devam eder. Bu dönemdeki göçler ve göç sırasındaki katliamlar dramatik boyutlardadır. 1878-1904 yılları arasında, sadece Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı böl-

gelere yerleştirilen göçmen sayısı; 850.000'dir. Özellikle Osmanlı-Rus savaşları surecinde büyük boyutlara ulaşan bu dramatik tablo sonucunda, toplumun belleğinde derin acı izler bırakır. Bunun sonucunda oluşan kin ve nefret duygusu, etnik-din çatışması temelinde düşmanlığa dönüşür. Gelenler içindeki kin ve nefret duygusuyla başta Ermeniler olmak üzere diğerk azınlıklar ve Türk olmayan unsurların, Taner Akçam'ın deyi miyle “*gönüllü cellâtları*” olurlar. Bunlar içinde meşhur halk cellâtları çıkar.

Yapılan antlaşmalar, Osmanlı yönetiminde elinde kalan topraklarında kaybedilmesi endişesine neden olur. Bu endişe ve korku psikozu ile halen yönetimi altındaki Türk olmayan bütün halklara özellikle de Hristiyan halklara karşı bakışları kökten değışir. Türk ve Müslüman olmayan tüm unsurlar “*düşman*” olarak görülmeye başlanır ve böylece kendi içindeki “*düşman*”ları ortadan kaldırma sürecine girilir. Bu “*tehlike*”yi önlemek amacıyla yoğun bir faaliyete girişilir.

1878 Osmanlı-Rusya görüşmelerinde Osmanlı delege si Saffet Paşa Ru mların mübadele fikrini ortaya atar. Bu mübadele önerisi; Balkan sıradağlarını kuzeyindeki Müslümanlar ile güneyindeki Bulgar Hristiyanlarının mal ve mülkleriyle birlikte takası şeklindedir. Ancak bu öneri Ruslar tarafından reddedilir. ⁽²⁹⁵⁾

Ermenilerin resmi olarak Rusya'ya başvurması, ilişkileri daha da keskinleştirir. Rusya, bu başvuruları kullanarak, “*Ayastefanos Antlaşması*”na 16. maddeyi koydurur. Bu maddeye göre, Osmanlı'nın Ermeni vilayetlerinde reformlar başlanmalı ve Rusların işgal ettiği Osmanlı toprakları, bu reformlar bitinceye kadar Rus ordusunun işgalinde kalacaktı. Ancak İngiltere, Berlin Konferansı'nda 16. maddesinin yerine 61. maddeyi koydurur. Bu maddeye göre ise Osmanlı hükümeti, Ermeni vilayetlerinde istenen reformları yapacak, ancak bu reformları, yalnız Rusya değil, Berlin Konferansı'na katılan altı devlet de denetleyecektir.

Averyanov, 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı'nı (“*93 Harbi*”) anlatırken Dersim konusunda şunları yazar:

295- Bkz. Selahattin Önder, “*Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi*”, Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 3, sayı 1, 1991, s. 211

“...Kısaca söylersek, savaş başlarken Dersim’de durum şöyleydi: Orta Dersim, on iki bin kişilik bir orduya sahip olan Şeyh Süleymenoğlu’nun hâkimiyeti altında bulunuyordu; bu ordunun beş bin kişilik bölümünün sürekli olarak hazır ve tam teçhizat silah altında bulundurulmuş piyade Kürdler oluşturuyordu. Orta Dersim’in beş müstahkem noktası (kale)da Şeyh Süleymanoğlu’na bağlıydı; Erzurum’a çağrılan Kuzican Kaymakamı Hüseyin Bey, Semih Paşa’nın, Kuzican ve Orta Dersim’den on bin Kürdün celb edilmesi yolundaki ricasına verdiği cevapta, Orta Dersim konusunda ise ancak kendi kaymakamlığına döndükten sonra olumlu cevap verebileceğini vurgulamıştı.

Sonunda Dersim Kürdleri, ne başı-bozuk çetelerinin teşkili için talep edilen asker mevcudunu ne de Semih Paşa’nın talep ettiği ve iki yıl askerlik yükümlülüğü ile kurulmakta redif taburlarının teşkili için gerekli olan yeni asker mevcudunu verdiler, hatta halen Osmanlı ordusunun redif ihtiyat esnani için de yer alan ve seferberlik halinde savaşa gitmekle yükümlü olan yükümlüleri bile vermediler. Ayrıca kimi beyler Erzurum’daki Rus Konsolosu’na, savaşın çıkması halinde yardım önerdiler; bu yardım önerisini yapan beylerin arasında Mazgirt Kaymakamı nüfuzlu Munzur Ağa da vardı; ancak Erzurum Konsolosu, beylerin gönderdiği sözcüleri kabul edemedi.

Tüm Dersim halkının Türkiye’ye karşı beslediği bu özel ve müşterek husumet, hem bütün Kürdlere özgü olan o tek başına ve özgürce yaşama tutkusu ile hem de Sünni Türklerle gizemli Aliyullah mezhebine bağlı Dersimli Kızılbaş Kürdleri arasında var olan dinsel çatışma ile açıklanabilir. Bu dinsel düşmanlık, özellikle Dersim’deki Türk birlikleri Erzurum ve Kars’a geri çağrılıp, Dersimliler Hozat ve Mazgirt’teki kışlaları, ‘Türk izlerini ortadan kaldırmak’ amacıyla yak-tıkları zaman, belirgin bir biçimde kendini belli etmişti.”⁽²⁹⁶⁾

Bu dönem için Prof. Dr. Bayram Kodaman’ın Dersim hakkındaki görüşü şöyledir:

“1877 -1878 Osmanlı-Rus harbinde Dersim aşiretleri genelde tarafsız davranmışlardır. Ancak Dersim’in feodal yapısını bilen Osmanlı ve Ruslar zaman zaman Dersim aşiretlerini kullanmışlardır. Bu savaşta

Osmanlı ve Rus taraflar Dersim aşiretlerinden yardım istemişlerdir. Ancak Dersim aşiretleri iki tarafa da yardım etmemişlerdir.”⁽²⁹⁷⁾

“93 Harbi”nde Dersim’in durumu, Jandarma Genel Komutanlığı’nın raporunda; “1877-1878 Osmanlı-Rus Muharebesi’nde Dersim’de on bin milis toplanması arzu edilmiş ise de bu suya düşmüştür. Bilakis bazı beyler Ruslara yardım bile teklif etmişlerdir. Bu muharebe esnasında Hozat ve Mazgirt’teki askeri kışlalar, aşiretler tarafından tahrip edilmiş ve bu muharebeden sonra Dersim daha fazla azmış etrafa tecavüzlerini arttırmış bir vaziyette görülmüyor.” şeklinde yer alır. ⁽²⁹⁸⁾

Nuri Dersimi’ye göre; Osmanlılar Usen Beg’den askeri yardım istediğini ancak Usen Beg’in bu yardımı reddettiğini yazar. ⁽³⁰⁰⁾

Nazmi Sevgen; 1877 yılına doğru Osmanlı-Rus çatışmalarının olduğu dönemde Mazgêrd kaymakamı Nafiz Beg’le, Pulus Kaymakamı Munzur Axa, Erzîrom’da Rus Konsülatası’na giderek bazı istemler karşısında Ruslara yardım edeceklerini söylemişler. Ancak Rusların ilgi göstermediklerini ve bu dönemde devletin Dersim’den milis toplama girişimi sonuçsuz kaldığını ve Dersim aşiretlerinin Osmanlı’ya karşı “saldırıların” devam ettiğini yazar. ⁽³⁰¹⁾

1877 yılında Qoçan aşireti reisi Ehmed Axa, Eğin(Agn) ve Çemişgezek üzerine yürür. Ferhadan Aşireti Reisi Alîşan Axa da, Qoçan aşireti ile birleşir. Çatışmalar sonucunda Alîşan Axa ile birlikte birçok kişi yakalanarak Sinop’a sürgüne gönderilirler.

Qırخان aşireti Xozat’ta baskınlar yapar. Albay Ali Sefik, Qırخان Aşireti üzerine bir hareket düzenler.

1878’de Kürd İsmail Paşa bazı aşiretleri yanına alarak Baxtîyar Aşireti üzerine bir sefer yapar.

Dersim hakkında çok sayıda rapor düzenlenir. Dersim’in Kızılbaşlığını ön plana alan bu raporlarda kesinlikle bölgenin zaptu-

297- Prof. Dr. Bayram Kodaman, II. Abdülhamit ve Aşiret Mektebi, Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara, 1976, XV/-1

299- Jandarma Urum Komutanlığı, age., s. 71

300- Nuri Dersimi, age., s. 61

301- Nazmi Sevgen, age., s. 66

rapt altına alınması gerekliliği dile getirilir.

Dersim sorunu; “*vahşet, bedeviyet ve cehalet*” olarak tanımlanarak bölgede; 1- Asayiş ve eşkıyalık, 2- Asker ve vergi vermeme, 3- İslam dışı Kızılbaş inancı, 4- Şeyh ve seyyidlerin durumu bu dönem yazılan çok sayıda raporda yer alır.

Bu raporlarda öngörülen ıslahatların adım adım yapılması gerektiği vurgulanır. “*Dersim Kürdlerinin ıslahı*”, “*Dersim Dağı aşiretlerinin ıslahatı*”, “*Dersim Ekradı eşkıyası*”, “*tedip ve tenkil*” ibareleri bolca kullanılır. Islahatın ilk adımı askeri harekâttir. “*Dersim’de yapılacak ıslahat için altı taburun yeterli olduğu*” (DH.MKT: 1920/102. Hicri 10 B 109, Miladi 1893) öngörülür. ⁽³⁰²⁾

Ayrıca “*93 Harbi*”nden sonra Osmanlı’nın bir de savunma problemi oluşur. Osmanlıya gözünü dikmiş bir hayli devlet vardır. Bu devletler pay kapmak için hem rekabet halindeler, hem de kendi aralarında paylaşım antlaşmaları yapmaktalar.

Osmanlı hem ıslahatları yapmak hem de askeri gücünü artırmak için mali bütçesi yeterli değildir. Bir çıkar yol; içerde “*iç düşman*”ları yok ederken dışarıya karşı sulh politikası uygulamaktır. Bunun için de dış devletlerden biriyle ittifak yapmak gerekiyor. İngiltere; Rusya, Almanya, Avusturya arasındaki rekabette bu politika en uygun ülke olarak gözükmektedir. Ancak 1907 İngiliz -Rus antlaşması bu politikayı boşa çıkarır. İngiltere ile ittifak olmayınca bunu için yeni aday Almanya olur.

Halkın durumu oldukça vahimdir. Yoksulluk, açlık, umutsuzluk ve çaresizlik vardır. Devlet, halktan aldığı mallar ve paralara karşı savaştan sonra ödenmek üzere borç makbuzları verir. Ancak savaş sonrasında bu makbuzların hepsi savaş vergisine sayılır. Askerler üç yıldır maaş alamadıkları gibi elbiseleri yırtık, eski, ayaklarında postal yoktur. Osmanlı Devleti doğudaki savunma problemini çözmek için Hamidiye Alaylarını oluşturur.

302- Bkz. Herkesin Bildiği Sır: Dersim, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yayınları, 2. Baskı 2010, İst., s. 263, Hüseyin Irmak’ın “*Osmanlı Belgelerinde Dersim’e ait Bazı Örnekler*” adlı yazısından

XII. 2. 2. Hamidiye Alayları Döneminde Dersim

Abdülhamit, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu bu çıkmazdan kurtulmak için Müslüman Kürdlere sarılır. Onları kendisi için bir sigorta olarak görür. Özellikle Kürdistan'daki aşiretlere dayanarak bir askeri güç oluşturmak ve belki de bu gücü Osmanlının askeri gücü haline getirmek düşüncesindedir. Müslüman unsurlar dışındaki yapılar devre dışı bırakılacak; bunlar bu Müslüman güçler tarafından ortadan kaldırılacaktır. Böylece devlet çok fazla işin içine girmeyerek ve dolayısıyla batıdan tepki almadan Müslüman olmayan unsurlar haledileceklerdir. Ve bu haledilmesi gereken unsurlar içinde Kızılbaş Kürdlerde vardır. Yani Kızılbaş Kürdler bu projenin dışında, yok edilmesi gereken taraftadırlar.

Bu amaçla; oluşturulacak gücün nasıl kontrol edileceği fazla dikkate alınmadan, 1891 de Abdülhamit Hamidiye Alaylarını kurma kararı alır. 4. Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa, Kürdistan'da Hamidiye Alaylarını örgütlemeye başlar. Dersim aşiretlerini büyük bir çoğunlukla Hamidiye Alayları içinde yer almadığı gibi yer almak isteyen birkaç aşirette yukarıda ön görülen tehlikeden dolayı istemleri kabul edilmez ve Hamide Alayları'na alınmazlar.

Ancak Aşiret Mektebi'ne Dersim'den altı çocuğun gönderildiği (DH.MKT. 2016/109, Hicri 11 R 1310, Miladi 1894), yaklaşık üç ay sonrasına ait bir evrakta Şıxhesenli aşiretinden olan bu altı çocuk için aşiret reislerine teşekkür mektubu (Y.MTV. 74/44, Hicri 11 B 1310) gönderildiği görülmektedir. ⁽³⁰³⁾

1896 yılında ise *“Aşağı Abbas Usağı aşiret rüesasından Zeynel Bey'in oğlu ile Karaballı aşireti rüesasından Mikail Ağa'nın yeğenin ve Seyyid Ali Efendi'nin oğlunun aşiret Mektebi'ne kayıt”* (DH.MKT. 408/11, Hicri 4 S 1313) belgesi vardır. ⁽³⁰⁴⁾

303- Sükrü Aslan, age., s. 261, Hüseyin Irmak, agm.

304- Sükrü Aslan, age., s. 261, Hüseyin Irmak, agm.

“Aşiret Mektebi” 1892 yılında II. Abdülhamit tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Amacı; Kürd, Arap aşiret reislerinin çocuklarına bu mekteplerde *“Osmanlı bilinci”*, *“Osmanlı terbiyesi”*, ülke yönetimi ve askerlik gibi dersler verilir. Okulu bitirenler staj gördükten sonra bölgelerinde subay, öğretmen, yönetici olarak görev alıyorlar. Ancak istenen sonuç alınamayınca *“Aşiret Mektebi”* 1907'de kapatılır.

1892'de Ali Şefik Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Qoçan ve Şemkan aşiretlerine saldırarak bu aşiretler üzerinde bir katliam yapar. Ancak devlet tarafından başarısız olarak görülüp görevinden alınır. ⁽³⁰⁵⁾

1896 yılında Yakın Doğu Genel Müfettişi Müşir Şakir ile 4. Ordu Komutanı Mehmet Zeki Paşa, ilk Dersim raporunu hazırlar. Raporda Dersimlilerin ticareti bilmedikleri, ürünlerini pazarlayamadıkları, çevredeki ahaliyi tehdit ettikleri ve soydukları, devlete asker ve vergi vermedikleri yazılmaktadır. “*Dersim'in Islahı*” için gerekli uygulamaların yapılmasına karşı gelenlerin Trablus ve Yemen bölgelerine sürgün edilmesi öngörülmektedir.

1899 yılında Osmanlı yönetimi, Şakir Paşa'dan yeni bir rapor ister. Şakir Paşa hazırladığı yeni Dersim Raporu'nda; Dersim'de ki eşkıyalığın nedenin fakirlik ve zarureten kaynaklandığını ve bunun önlenmesi için askeri hareketlerin çare olmadığını, ancak yolların inşası, Nakşibendi tekkeleri kurulması, cahillik ve fakirliğin giderilmesi için Dersim'i “*medeniyete açma gibi*” önlemlerin alınması gerektiğini yazar.

1903 yılında Dersim Mutasarrıfı Arif Bey, Dersim hakkında ayrıntılı bir rapor düzenleyerek İçişleri Bakanlığı'na sunar. Raporda Dersim toplumu “*Sünni*” ve “*Şii*”lerden oluştuğunu, “*Sünni*”lerin devlet açısından bir sorun yaratmadıklarını ancak “*Şii*” olarak gösterilen Kızılbaşların ise sorun yaratıklarını, bunların saldırganlıkları da hayat kaygısından kaynaklandığını ve Kızılbaşların dinsel olarak dede ve seyyidlerin, ekonomik olarak da “*ruhu eşkıyalık dolu*”, “*iki yüzlü ve fesat ağaların*” hâkimiyeti altında olduğu belirtilir. Dersim'de ıslahat yapmak için Dersim'deki mevcut askeri gücün artırılması cihetiyle tedibata devam edilmesini, halkın elindeki silahların toplanmasını, “*Askere gitmeyenlerin toplanıp uzaklara göndermeyi*”, “*Seyyit, Dede ve Ağa unvanlı eşkıyalık fesat kışkırtıcılarını ise yakalayarak, bir daha Dersim'e ayak basmamak üzere İşkodra, Trablusgrap ve Fizan gibi çok uzak yerlere sürmeyi*”, Pulur'da hükümet konağı, telgrafhane ve kışla'nın yapılmasını, eşkıya ve suçluların yakalanmasını, Erzingan-

Pulur-Xozat-Xarpêt yollarının yapılmasını, vergilerin toplanmasını ve bütün bunların yapılması için de Dersim’de güçlü bir idari ve askeri yapının kurulması gerektiğine işaret eder.

1903 ile 1906 yılları arasında Dersim’de mutasarrıflık yapan Celal Bey, Dersim hakkında bir rapor yazar. Celal Bey, raporda Dersim’in etrafının Çemişgezek ve Çarsancaq kazalarında yaşayan halkın “*itaatkar, uygar ve ziraatla uğraşan Türklerle dolu*” olduğunu, Dersimlilerin diğer bölgelerdeki Kürdlerden “*mevkien ve mezheben*” bir ilgilerinin olmadığını, çevredeki bölgelere tecavüzleri “*geçim darlığından*” kaynaklandığını, Dersimli aşiretlerin can ve mal emniyetleri için silahlandıklarını belirttikten sonra, Dersim’de “*düzenin sağlanması*” için yapılan askeri harekâtlerin olumlu neticeler verdiğini ancak, sürgün edilen ağaların geri gelmesi ile fenalıkların tekrar başladığını, bunun için ilk önce bu fenalıklara neden olan ağa ve aşiret reislerinin Dersim dışına çıkarmak gerektiğini, böylece bunların halkın üzerindeki etkisi kaldırılmış olur. Etkin bir askeri güç ile Dersim bölgesindeki arananların, eşkıyaların yakalanarak mahkemeye sevk edilmeleri, asker kaçakların yakalanıp askere gönderilmeleri, tapu ve tahrir işlemlerin yapılması, halka arazi dağıtılması, yolların yapılması dille getirilir.

Kızıuçan bölgesinde Kureyşan aşiret reisi Alî Çavuş, Gêxî/Cêxî yönünden Xarpêt’e doğru, Qoçan, Resikan ve Şemkan aşiretleri Kemax ve Çemişgezek üzerine giderler. Bunun üzerine 1907’de Dersim’e bir askeri harekât düzenlenir. Xarpêt’te bulunan Neşet Paşa ve Yarbay Halis Komutası’ndaki Osmanlı kuvvetleri bu aşiretler üzerine giderler. Dört ay süren takip ve çatışmalar sonucunda bir netice alınmaz. Yarbay Halis öldürülür. İdare Axa’nın teslim olması için ikna edilir. İdare Axa önce Xozat’ta oradan Xarpêt’e ve sonra Diyap Axa’nın da içinde olduğu çok sayıda Dersim aşiret reisiyle Diyarbekir’e götürülür. Diyarbekir’deki yargılamada öbürleri beraat ederken İdare Axa 101 sene hapis cezasına çarptırılır. İdare Axa on beş yıl hapis yattıktan sonra hapisten kaçarak Dersim’e geri döner. İdare Axa yakalanıp götürüldüğünde İttihat ve Terakki dönemi, Dersim’e döndüğünde ise Cumhuriyet dönemidir. Ve bu dönemde İdare Axa ile birlikte Sêy Rıza’ya mebusluk teklif edilir. Bilindiği gibi ikisi de bunu kabul etmezler.

Mehmet Zülfü Yolga, 1907’de Dersim’e yapılan bu askeri harekâ-

ta Cıbranlı Aşireti'ne mensup Hamidiye Süvari Alayı'nın kullanıldığını ve kumandan olarak ta Neşet ve Atıf Paşaların olduğunu belirtir. ⁽³⁰⁶⁾

Bu döneme ait; Dersim aşiretlerinin tacizleri ve saldırılarına şikâyet üzerine çok sayıda evrak Ermeni köylerinden para, hayvan, zahire ve eşya gasp etmeleri, bu sırada yaşanan öldürme ve tecavüz olayları, köy yakmalar, papaz kaçırıp fidye istemeler, Ermeni ahaliye yapılan zulüm ve bunlara karşı Ermeni halkın ve Patrikhane'nin şikâyetlerinin yer aldığı epeyi sayıda Osmanlı belgesi mevcuttur.

Örneğin:

“Yezidi ve Hristiyan ahali, metropolit teşkilatları, ibadethaneleri, köy isimleri, topluluklar arası ve devlet ilişkileri gibi konular bu belgelerde yer alır. Bölge Hristiyanlarına ait cizye defterleri, Dersim bölgesinin birçok yönüyle incelenen değerlendirme raporları, defterler ve layihalardaki ayrıntılar bu konuda önem arz etmektedir.

1897 yılında bölgesine ait meselelerin yanı sıra ‘Dersim’deki Ermeniler, Keldaniler, Süryanilerden ve Cizvit papazlarının faaliyetlerinden de bahseden ‘Sason Naibi Fazıl Efendi’nin Layihası’ (Y.EE. 131/132) ile ‘Dersim bölgesi ahalisinin ve Yezidilerin durumu ile ilgili bazı görüşleri ihtiva eden üç adet müsvedde’ (Y.EE. KP. 40/3959, Hiçri 29 Z 1341) defter bu örneklerdendir. ⁽³⁰⁷⁾

1892 tarihli Yıldız evraklarında adı geçen; *“Dersim’de Protestan mezhebini kabul eden cahil Müslümanlar.”* tanımı Kızılbaş Dersimli halk için kullanılmıştır.

1894’de Piri Karyesi’ndeki Protestan camaatinin kilise inşa talebi (İ. AZN. 3/1310. B. 10) ve camaate mahsus arsaya inşa izniyle ilgili 1895 tarihli yazışma (ŞD 2601/37) neredede kimlerin yaşadığına dair bilgiler. ⁽³⁰⁸⁾

1895’de Pêrtag Ermeni Mahallesi’nin *“Dersim Kürdleri tarafından yağma edildiği ve telefât miktarının henüz malum olmadığı”* (Y. A. HUS. 342/95) yazılıdır. ⁽³⁰⁹⁾

306- Mehmet Zülfü Yolga, age., s. 64

307- Bkz. Sükrü Aslan, age., s. 255, Hüseyin Irmak, agm.

308- Bkz. Sükrü Aslan, age., s. 255, Hüseyin Irmak, agm.

309- Bkz. Sükrü Aslan, age., s. 255, Hüseyin Irmak, agm.

1886 tarihli (DM. MKT. 1347/102), “*Dersim Ekradı eşkiyasının saldırısına maruz kalan Keban Kazası Ermeni halkının durumunu bildiren Keban Metropolit Vekili Pavoli’nin Ermeni Patrikliğine çekilen telgraf dolayısıyla lazım gelen tahkikatın icrası*”nı (A. MKT. MHM. 657/42) isteyen 1897 tarihli belge, “*Dersim’in Şamkoç ve Karayarı aşiretleri eşkiyasının taarruzlarından şikayeti havi murahhasa vekili Papaz Karabet imzasıyla Çemişgezek’ten çekilen telgraf (...) verilmesi gereken emir hakkında Maiyyet-i Asker Komisyonu’nun tahrirati.*” (Y.MTU. 56/76, Hiçri 29 R 1309 (Miladi 1893) gibi belgelerden anlaşıldığı üzere yaşananları şikâyet etmek tahkikat nedenidir.⁽³¹⁰⁾

Elli Ermeni’yi öldüren aşiret reisinin, İstanbul’a geldiği sırada şikâyet üzerine tutuklanmasının, Dersim’de karışıklık yaratacağını belirten yazışmalar vb. çok sayıda belge vardır.

“*Tehcir sırasında Erzurum’dan sevk edilen Ermenilerin Dersim’de yollarını keserek katledilen*” (ve bu nedenle 1917’de soruşturulan. Bkz. DH. ŞFR. 54/162, Hiçri 13 Ş 1333) “*Dersim ve civarında Ermenilerden sonra Kürdleri’nde imha edileceğinden korkması.*” (DH. ŞFR. 54- A/28, 13 N 1333) belgesi.⁽³¹¹⁾

XII. 3. İttihat ve Terakki Döneminde Dersim

1908 darbesi herkes tarafından “*bir yenileşme ve özgürleşme hareketi*” olarak karşılanır. Bu hareket Dersim’de de böyle karşılanır. Amerikalı gezgin Henry Riggs’in; “*1908 Devrimi’nin ülkeye Anayasal bir hükümet getirmesinden sonra, Jön Türkler, Dersim aşiretleriyle bazı taktiklerle yeni ilişkiler kurmaya çalıştılar. Öğretmenler ve siyasi liderler Dersim’e gönderildiler. Yeni özgürlüğün onların da olduğunu, onu paylaşabileceklerini onlara anlatmaya çalıştılar. Bir Kürt siyasi kulübü kuruldu. Vakti gelince bu örgütün mensupları büyük bir bağlılık töreni düzenledi. Binlercesi, uçuşan bayrakları ve omuzlarında tüfekleriyle Harput’un merkezine doğru yeni hükümete bağlılıklarını bildirmek için yürüdüler. Bu insanlar için, artık tüm Türkiye’deki ırklara*

310- Bkz. Sükrü Aslan, age., s. 256, Hüseyin Irmak, agm.

311- Bkz. Sükrü Aslan, age., s 258, Hüseyin Irmak, agm.

olduğu gibi kendilerine de yeni bir gün doğuyordu.”(312) demesine rağmen aslında devletin Dersim’e bakışı değişmemiştir.

1908 yılında da Dersim’e askeri harekâtlar devam eder. Qoçan Aşireti Reisi İvrahîm Axa, Dersim’de aşiretler arasında bir birlik sağlamaya çalışır. Kısmen de bu birliği sağlar. Qoçan, Qerebalan ve Ferhadan aşiretleri Xozat’ta girerek askeri erzak ve cephaneyi alırlar. Türk memurlar yerine yerel kişiler görevlendirilir. Pêrtag geçitleri ele geçirilerek Xarpêt’e hücum hazırlıkları yapılır. Pulêmurîye Keçelan aşiret reisi Beko Axa denetimindedir. Erzingan’daki askeri birlikler Akif Paşa komutasında, Xarpêt ve Diyarbekir’daki askeri birliklerde Neşet Paşa komutasında Dersim üzerine hareket ederler. Askeri birlikler içinde Cıbran Aşireti’ne mensup Hamidiye alayı da yer alır. (313) Askeri birlikler Xozat merkezine kadar gelirler. Qerebalan ve Baxtîyar aşiretler teslim olurlar. Savaşan aşiretler dağlara çekilirler. Pulêmurîye bölgesinde de Beko Axa komutasında Keçalan, Lolan ve Balan aşiretleri direnmektedir. Heyderan ve Demenan aşiretleri de direnişe katılırlar. Askerlerde tifüs görülmeye başlar. Direnişin yayılma göstermesi ve ordu birliklerinin denetim sağlamaması sonucunda aşiretlerle anlaşma yoluna gidilir. Şemkan, Reşikan, Qoçan ve Ferhadan aşiret reisle-

312- Akt. Mehmet Bayrak, Dersim - Koçgiri, Özge Yayınları, Ankara 2010, s. 130, Mehmet Bayrak, Alevilik ve Kürdler, Özge Yayınları, Birinci Baskı, 1997, s. 364-365, Alıntı; Rev Henry Riggs, “*The Religion of the Dersim Kurd*” (Dersim Kürdleri’nin Dini-Harput/Türkiye) The Missionary Review of World, Ekim 1911, Türkçeye Çeviren Zafer Avşar.

313-Burada bir şeyin altını çizmek gerekir. Bazı yayınlarda bu harekâte Cıbranlı Xalit Beg komutasındaki 36. Cıbran “*Hamidiye Hafif Süvari Alayı*”nın yer aldığı yazılmaktadır. Bu bilginin doğruluğu tartışılır maiyetedir. Zira Xalit Beg 1882 doğumludur, 1892 yılında Aşiret mektebine yazıldığında on yaşındadır. Sonrasında Osmanlı ordusunda kurmay Yüzbaşı olarak çalışır. Ve sonrasında Cıbran “*Aşiret Hafif Süvari Alay*”ı komutanlığına getirilir. Oluşumun 1909 yılına kadarki adı “*Hamide Alayları*”dır. 1909 yılından sonra Hamideye Alayları; “*Aşiret Süvari Alayları*” adı altında yeniden düzenlenir. 1910’da ise adı “*Aşiret Hafif Süvari Alayları*” olarak yeniden değiştirilir. Yani Xalit Beg’in 1908’de söz konusu “*Hamidiye Hafif Süvari Alayı*” komutanı olması mümkün değildir. Cıbran “*Aşiret Hafif Süvari Alay*” komutanı olması büyük ihtimalle 1909 yılından sonradır. Burada Cıbran Alay komutanı Cıbranlı Maksut Xalit Beg’le Cıbranlı Xalit Beg karıştırılmaktadır. Söz konusu alayı ile 1908 Dersim harekâtına katılan Cıbranlı Maksut Xalit Beg’dır.

ri ile görüşme yapılır. Görüşmede Meşrutiyetin ilan edildiğini “*direnış göstermemeleri gerekliliği*” anlatılır. Sêy Rıza ve Pulur aşiret reislerine görüşmeye gelmeleri istenir. Ancak bunlar görüşmeye gitmezler. Askeri birliklerde tifus salgını önlenememektedir. Askeri birlikler Xarpêt’e geri dönerler. Neşet Paşa da Xarpêt’te tifüs’tan ölür. ⁽³¹⁴⁾

Pulêmurîye bölgesindeki askeri birliklerde geri çekilirler. Neşet Paşa ile görüşmeye katılan aşiret reisleri Xozat’tan Xarpêt’e getirilirler, oradan da Diyarbekir hapishanesine gönderilirler.

Ferhadan aşiret reisi Diyap Axa, Dersim’den Trabzon’a giderek, Dersim’e yapılan askeri hareketleri protesto eden bir telgrafı İstanbul’a çeker. İstanbul’a çağrılan Diyap Axa tutuklanarak Diyarbekir’e gönderilir. Diyarbekir’de tutuklu olan aşiret reislerinden Nuri, Diyarbekir hapishanesinde ölür. Diyap ve Cemsid axalar Meşrutiyetin ilanı ile serbest bırakılırlar. ⁽³¹⁵⁾

İttihat ve Terakki döneminde atama yolu ile Dersim’den üç mebus seçilir;

- 1- Ömer Lütî Fikri Bey (Liberal) (1908 – 1912)
- 2- Mehmet Nuri Bey (Bağımsız) (1914 -1918)
- 3- Salim Efendi (Bağımsız) (Nisan 1912 – Ağustos 1912)

Neşet Paşa harekâtının Dersim yenilgisinden sonra Ali Paşa başkanlığında bir heyet Dersim’e gönderilir. Ali Paşa ve heyet İstanbul’a döndükten sonra Dersim hakkında bir rapor yazarak hükümete verirler. Raporda; Xarpêt-Pulur-Erzincan yolunun yeniden yapılması, memurların değiştirilmesi ve yeni memurların atanması, jandarma gücünün artırılması, bölgede silahların toplanması ve suçluların yakalanması gerektiğini belirtir. Ayrıca Ali Paşa Dersim’e bir ordu gönderilmesini önerir.

1909 İbrahim Paşa ⁽³¹⁶⁾ Harekâtı; Mart 1909’da İbrahim Paşa 4. Ordu komutanlığına atanarak Dersim’e gönderilir. Pulur bölgesinde Şemkan, Reşikan ve diğer aşiretler, Pulêmurîye bölgesinde ise

314- Bkz. Nuri Dersimi, age., s. 63-64

315- Bkz. Nuri Dersimi, age., s. 66

316- İbrahim Paşa, Merkez Ordu Komutanı, Qoçgîrî askeri harekâtını yürüten Nurettin Paşanın babasıdır.

Heyderan ve Demanan aşiretleri direnir. Netice alamayan İbrahim Paşa, Sêy İvrahîm (Sêy Rıza'nın babası), Sêy Kasım, Heyderan, Demanan ve direnmeyen aşiretleri davet ederek bir ziyafet verir. Demanan aşireti bu daveti kabul etmez. Davette katılan aşiretlere hediye ve nasihatler verilir. ⁽³¹⁷⁾

1911'de Pulêmurîye bölgesinde Heyderan, Keçelan, Balan, Lolan ve Abbasan aşiretleri üzerine bir hareket yapılır.

1912'de Kemaxlı Sağır oğlu Sabit, Xozat valisi olarak tayin edilir. Yukarı Abbasan aşireti reisi Sêy Rıza, Sabit'in valiliğini tanımadığını bildirir. Bunun üzerine Sabit jandarma ve milis kuvvetleri oluşturarak Sêy Rıza'nın üzerine yürür.

1914'de Qırخانlar, Sin Nahiye Müdürü'nü kovdukları gerekçesiyle üzerlerine asker gönderilir. Qırخان Aşiret Reisi Sıleyman Axa vurulunca aşiret teslim olur. Sêy Rıza'nın da içlerinde olduğu bazı aşiret reisleri devlette yardımcı olurlar. ⁽³¹⁸⁾

1 Kasım 1914 Rus birlikleri Osmanlı sınırını geçmeye başlarlar. Rus Kafkas Ordusu Komutanı Ermeni Vorontzov-Daşkov'dur. Ruslara karşı koyacak olan 3. Ordu Komutanı ise Hasan İzzet Paşa'dır. Kurmay Başkanı ise Alman Binbaşı Guze'dir. 3. Ordu; IX., X. Ve XI. Kolordulardan oluşmaktadır. 3. Ordu yanında 9. Süvari Fırkası ve 32. Süvari Alayı Ruslara karşı savaşmaya çalışmaktadır. Ancak Osmanlının askeri gücünün Ruslara karşı koyacak gücü yoktur. Bu zayıf askeri güç karşısında Ruslar, kolay bir şekilde Erzîrom'a kadar gelirler. Ruslar ile Osmanlılar arasında ilk ciddi çatışmalar 7 Kasım 1914'de Hasangele'de meydana gelir.

Enver Paşa, bütün olumsuz şartlara rağmen 1914 Aralık ayı sonunda Sarıkamış'taki Rus birliklerine karşı taarruza geçer. Ancak bu hareket Osmanlı birlikleri için korkunç bir drama dönüşür. Doksan bin kişilik Osmanlı askeri Allahuekber Dağları'nda soğuktan, açlıktan ve hastalıktan telef olur.

317- Bkz. Nuri Dersini, age., s. 67

318- Bkz. M. Kalman, age., s. 100

XIII. 3. 1. İttihat ve Terakki'nin İskân Politikası

“93 Harbi” ile yıkım yaşayan Osmanlı için sorunlar devam etmektedir. Bu sorunların çözümü için çareler aranmaktadır. Ancak devletin ekonomik ve askeri güçsüzlüğü bu reformların ve önlemlerin alınmasına da engel teşkil etmektedir.

İttihat ve Terakki'nin çözümünü ise öncelikle nüfusun Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesidir. Bu amaçla imparatorlukta geriye kalan farklı etnik ve dinsel toplulukları, ulus devlet projesine uygun olarak “eritme” veya “temizlemek” gerekiyordu. Ülke Gayrimüslim topluluklardan arındırılacak, farklı etnik yapıdaki Müslümanlar ise birbirine karıştırılacaktır. Bu amaçla Araplar Yakın Doğu'ya sevk edilir. Arapların sevk ve iskânları için uyulacak kurallar ile ilgili bir “*Arap Talimatnamesi*” hazırlanır. Gayrimüslim Arnavut ve Gürcüler muhacir olarak kabul edilmezken, Müslüman Arnavut, Boşnak, Lazlar, Gürcüler ve Çerkezler Yakın Doğu'da % 10'u aşmayacak şekilde dağıtılarak iskân edilirler. Keza Müslüman Kürdler, ağa ve şeyhlerden arındırılmış olarak batıda yerleşik nüfusun % 10'nunu aşmayacak oranda, dağıtılarak asimile edileceklerdir. Bunun için sevk ve iskânda uyulacak kurallarla ilgili birçok talimatname çıkarılır. ⁽³¹⁹⁾

İttihat ve Terakki dönemine kadar yapılan sayımlarda Müslümanlar etnik yapılarına göre tasnif edilmezken Gayrimüslimler mezhep ve ırklarına göre tasnif edilir, İttihat ve Terakki'nin yaptırdığı yerel ve resmi olmayan sayımlarda, Müslümanların ırklarına göre tasnif edilmesini ister.

Birinci Dünya Savaşı öncesi tüm yerlerde milliyet esasına göre nüfus tespiti yapılmıştır. Savaşta nüfusun yer değişimi nedeniyle resmî olmayan nüfus sayımları ile yeni demografik yapı belirlenmeye çalışılır. İttihat ve Terakki hükümeti bu durumu adım adım takip etmektedir. Her üç ayda bir ilçe itibarıyla Müslüman ve Gayrimüslim nüfus istatistik cetvelleri hazırlanmaktadır.⁽³²⁰⁾ Bu cetvellerle Osmanlı

319- Bkz. Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-Aydoğdu Ofset, s. 49

320- DH.SN.M, 4859, 37, 80, 34za22

Devleti'nin etnografik haritaları hazırlanır.

“20 Temmuz 1915 tarihinde Talat Paşa tarafından tüm vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen bir şifreli telgraf ile köylere varıncaya kadar mülki teşkilatı gösterir bir harita ile köy ve kasabalardaki ‘ahalinin milliyet esasına’ göre ‘evvelce ve elyevm (şimdi) mevcut olan’ miktarlarını içeren cetvellerin bir an önce gönderilmesi isteniyordu.”⁽³²¹⁾

Osmanlı Devleti savaş ile beraber planını uygulamaya koyar. Bir savaşla yıkımı yaşayan Osmanlı Devleti, bir diğer savaşla sorunların önemli bir kısmını “çözer”. Savaş ortamında Ermeniler katlederek, Rumlar göçertilerek Ermeni ve Rumlardan kurtulur. Geriye bir Kürdler kalmıştır. Ve Kürdistan Kasri Sirin’den sonra ikinci kez İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından üçe bölünerek paylaştırılır.

XII. 3. 2. Birinci Dünya Savaşı’nda Durum

16 Şubat 1916’da Erzîrom Ruslar tarafından işgal edilir. Osmanlı birlikleri Erzingan’a çekilirler. 25 Temmuz 1916’da Ruslar Erzingan’a yaklaşıncı Vehip Paşa⁽³²²⁾ Erzingan’dan çekilir. 3. Ordu Komutanlığı da Qercanis’e taşınır. 25 Temmuz 1916 günü saat 12.00’de Rus birlikleri Erzingan’a girmeye başlarlar.⁽³²³⁾ Eylül 1916’da ise 3. Ordu komutanlığı Endîrês(Suşehri)’e taşınır.

“Erzincan taarruzunda Rus Kafkas Ordusu III. Ordu’ya ağır bir mağlubiye uğratmıştı ve bu mücadelede ordumuz büyük zayıyat vermişti. On yedi bin Türk askeri, Ruslara esir düşmüştü... Erzincan taarruzu ile Türk ordusunun Erzurum’u geri almak için plânı suya düşmüş ve III. Ordu ve II. Ordu birlikte hareket etmeden Erzincan işgal edilmişti.”⁽³²⁴⁾

321- Fuat Dündar, age., s. 85-86, Alıntı; DH.ŞFR, 54A, 51

322- Vehip Paşa 2. Ordu komutanı iken, Erzurum’un Rusların eline geçmesi üzerine 3. Ordu komutanlığından istifa eden Mahinud Kamil Paşa’nın yerine atanır.

323- Nurcan Yavuz, İşgal ve Mezalimde Erzincan, Erzincan Belediyesi Yayınları, Aydoğdu Ofset, s. 49

324- Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 51, Alıntı; N. G. Korsun, Pervaya Miravaya Voyna na Kavkazskom Fronte, Moskova, 1946, s. 68

Erzingan'nın düşmesinden sonra Vehip Paşa, 3. Ordu cephesi boyunca ordunun dağılışını kontrol altına alamaz. Kaçışlar devam etmiş ve ordu daha da zayıf durumu düşmüştür. 3. Ordu'daki kayıplar ve çözülme ve kaçışlardan dolayı Enver Paşa'nın emri ile üçte bir kuvvet lağvedilir.⁽³²⁵⁾ Geride kalan güçle de asker savaşacak durumda değildir. Erzingan'ın Rusların eline geçmesinden sonra, daha önce zaman zaman meydana gelen Osmanlı-Rus çatışmaları tamamen durmuş durumdadır.⁽³²⁶⁾

3. Ordu yeni bir teşkilatlandırma ile 1. ve 2. Kafkas Kolordusu'na dönüştürülür. 1. Kafkas Kolordusu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, 2. Kafkas Kolordu Komutanı ise Fevzi Paşa'dır. Ahmet İzzet Paşa ise Kafkas Ordular Komutanlığı'na getirilmek istenir. Ancak Ahmet İzzet Paşa, Birinci Dünya Savaşı'na karşı olduğu için bu görevi almak istemez. Sonra pişman olur ve görevi kabul eder. Böylece Ağustos 1916'da 2. Ordu Komutanı olan Ahmet İzzet Paşa 2. Ordu'yu alarak "Doğu"ya gider.

Ahmet İzzet Paşa, bölgedeki durumu kendi açısından şöyle değerlendirir:

"Cepheye vardığımda büyük ölçüde Ermeni göçü bitmişti. Münferit bazı istenmeyen hareketler bilinir ve duyulursa büyük bir içtenlikle engellemeye çalışıyordum. Fakat memleketleri istilâya uğrayıp bu tarafa göç ve iltica etmiş olan Kürt aşiretlerinin batı vilâyetlerine gönderilmesine hükümet tarafından teşebbüs olunmuştu ki, bunun da büyük ölümlere ve başka türlü zararlı olaylara sebebiyet vermesi düşünülebilirdi. Dolayısıyla Kürt aşiretlerinden süvari teşkil edeceğimi öne sürerek bu göçün engellenmesine elden geldikince çalıştım. Bu sayede aşiretler civardaki boş arazide yerleştirilerek bir ikisinden de oldukça faydalı ve değerli süvari küt'aları teşkil edilebildi. Bu muamelelerin manen ve diğer suretlerle de iyi etkileri görüldü. Bu sırada Diyarbakır Vilâyeti'nde ortaya çıkan bazı eşkiya kaynakları kendiliğinden kurudu."⁽³²⁷⁾

325- Nurcan Yavuz, age., s. 57

326- Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, Nehir Yayınları, İst. 1992, cilt I, s. 280

327- Ahmet İzzet Paşa, age., s. 256-257

Ruslar ile çatışmalarda yenilgiler yaşayan Osmanlı ordusu, Rusların ilerleyişini durduramayınca, İttihat ve Terakki yönetimi Kürt aşiretlerine başvurur. Böylece Kuzey Kürdistan'da Rusların ilerleyişine göre doğudan başlayarak batıya doğru Kürd aşiretlerinden peyder pey milis güçleri oluşturulur. Düzenli bir yapıda olmayan, Kürd aşiretlerinden oluşan bu milis gücü genel itibarıyla müfrezeler şeklinde örgütlenmiştir.

Ruslar, Erzîrom'a yaklaşıncı Osmanlı yönetimi Dersim hattında Ruslara karşı Dersim aşiretlerinden meydana gelen bir milis gücü oluşturmaya başlar. Amaç; Dersim aşiretlerini Rus ve Ermeni birliklerine karşı kullanmaktır. Bu amaçla Elazığ Valisi Sağıroğlu Sabit Bey, Dersim aşiret reislerini Elazığ'a davet eder. Ancak Dersim aşiret reislerinin büyük çoğunluğu bu daveti kabul etmezler. Ancak Qangozade Memed ve Zeynelzade Mezo gibi bazı aşiret reisleri çıkarları uğruna bu davete giderler. Enver Paşa, Dersim aşiretlerini ikna edemeyince, Qangozade Memed'in tavsiyesi üzerine Dersimli aşiretleri ikna etmek için Çelebi Cemalettin'in Dersim'e gönderilmesine karar verilir. Bunun üzerine Çelebi Cemalettin, Sêvas'a gelir. Oradan da Hafik ilçesinin Yalincak köyünde oturan Axucanlı Sêy Azîz'ide (Sêy Azîz Dersimli seyyid aşiretlerin murşididir.) yanına alarak Qoçgîrî aşiretlerini ziyaret eder. Çelebi Cemalettin Efendi ve Axuçanlı Sêy Azîz, Sêvas ve Qoçgîrî bölgesinde hem adam toplamaktadırlar hem de Kızılbaşların Osmanlıdan yana savaşa katılmaları için propaganda yaparlar. Oradan da Erzingan'a geçerler. O dönem Erzingan'da subay olan Nuri Dersimi, Cemalettin Efendi'ye danışman olarak tayin edilir. Cemalettin Efendi, Dersim'e geçmek arzusundadır. Ancak arabası buna uygun değildir. Bundan dolayı Dersim'e geçemez. Bunun yerine Dersimli aşiret reislerini Erzingan'a davet eder. Bunun için Türkçe yazılmış davet mektupları Dersim'e gönderilir. Dersimliler Türkçe okuma yazma bilmediği için bu mektuplardan kimse bir şey anlamaz. Davete sadece Qalan aşiret reislerinden Bako Axa, Erzingan'ın Kesmekur köyüne kadar gider. Cemalettin Efendi; temsilcisi olan özel sekreteri/kâtibi Sıtkı ve Nuri Dersimi'yi gidip Bako Axa'yla görüşmesini uygun bulur. Nuri Dersimi ve Sıtkı söz konusu köye gidip Bako Axa'yla görüşürler. Bu görüşmede Bako Axa; *"... Şu halde, eğer Çelebi Efendi aşiretler arasındaki din ve tarikat meselelerini hal etmek için gelmiş ise buna teessüf ederim, şayet savaş için gelmiş ise ilk önce din meselesinden vazgeçmeli ve Seyyit Aziz'i Sivas'a geri gönderilmeli, kutsal cihat attına binerek Dersim'i*

şereflendirmeli, aşiretleri kandırmamalı, milli istekleri Türkler tarafından kabul edildiğine dair teminat vermelidir. Yalnız bu son şartlar, yani Türk Hükümeti'ne Kürdistan'ın milli varlığını tanıttırmak ve bunu Türklerin müttefik ve koruyucusu olan Alman Hükümeti'ne onaylatmak şartıyla Dersim savaşa katılabilir. Bu istekler yerine getirilip savaştan başarıyla çıkılırsa o zaman seyyitleri bir araya toplamalı, ahlak, istiklâl ve göreneklerimiz uygun her hangi bir tarikatı beğenir ve ona uymaya karar verirlerse, biz aşiretler, koyun ve kuzu sürüleri gibi verilen karara boyun eğeriz, şayet bu dediklerimi Çelebi Efendi kabul buyurmazsa, başarı elde edemeyeceği şimdiden üzüntüyle bildiririm. ” der.⁽³²⁸⁾

Nuri Dersimi'nin Bako Axa'yla görüşmesini Cemalettin Efendi'ye aktarımından sonra, Cemalettin Efendi; Dersimlilerin farklı bir mecraya girdiklerini Kürd istemlerinin “yabancı tahriki” olduğunu, Dersimlilerin atası Hacı Bektaşî Veli'yi unuttuklarını ve tamamen “Kürdleştiklerini”, Kürdlerin her ne isteği varsa bunu savaşın sonunda isteyebileceklerini nasihat ederek söyle der:

“Simdi hem Dersimlileri savaşa katarak maruz kaldıkları tehlikeden kurtarmak ve hem de bazı cahil seyyit ve dedeler aracılığıyla adet edindikleri tarikatı ıslaha ve kendilerini doğru yola sevk etmek isterim. Bu sebeple emrimdeki bir iki alay murid ve sevenlerimle ben daha ileriye ve hatta savaş cephesine kadar gidiyorum, atamın gizli emirlerine göre kendilerini de davet ediyorum, ben kendilerine yazmışım, siz dahi yazınız ve hatta Dersim'e kadar gidiniz. ”⁽³²⁹⁾

Sonra Celebi Efendi Erzîrom'a geçer. Ancak Erzîrom Rusların eline geçince Cemalettin Efendi Erzingan'a döner. Oradan da Sêvas'a gider.

Erzîrom'un Rusların eline geçmesinden sonra Mahmut Kamil Paşa görevden alınarak yerine Tuğgeneral Vehip Paşa getirilir.

Nuri Dersimi'nin yazımına göre:

“Bu sıralarda ben ordu kumandanı Vehip Paşa tarafından istenilmiştim. Huzuruna çıktığımda, bana hitaben; ‘Celebi Efendi'nin onayı gereğince Dersim'de asayişin sağlanması ve aşiretlerin hükümet merkezlerine saldırı ve işgallerini önlemek ve savaş sonunda Kürdlerin

328- Nuri Dersimi, age., s. 73

329- Nuri Dersimi, age., s. 74

milli isteklerinin yerine getirilmesinin sağlanması için ordu adına kesin söz verdiğini bildirdi. ' Bu sözlerine ilaveten de 'aşiret reislerine örtülü ödenekten verilmesi uygun görülen paranın dağıtımı için idari yetki ile Dersim'e gitmem gerektiğini bildirmişti. ' Bana verilen bu görev hakkında II. Ordu Kumandanlığı'na bilgi verildiğini, Paşa ayrıca izah ettikten sonra 'Dersimlilerin yardımından vazgeçtim, hiç olmazsa bize dokunmasınlar' demişti. ''⁽³³⁰⁾

Nuri Dersimi, bir askeri birlik ile Dersim'e geçtiğini ve Dersim'de Ulukale bölgesinde Qoçan aşireti tarafından teslim alınarak askerlerin silahlarına el konulduğunu belirtmektedir.

Bu dönemde "bin kadar Rus kadını cephedeki eşlerini görmek amacıyla Erzincan'a gelmişler ve cephede bir ay kalmışlardır. ''⁽³³¹⁾

Nurcan Yavuz'un aktardığı gibi, genel durum şöyledir; *"Sonuç olarak Haziran ve Temmuz aylarında III. ve II. Ordular iki defa Rus birliklerinin karşısında mağlup oldular. Böylece Türk komutanlığının maceracı plânı suya düşmüş oluyordu. ''⁽³³²⁾*

Erzingan'da Rus birliklerinin başında General Lahof, Ermeni birliklerin başında ise gönüllü Alay Komutanı olarak Gövdinli Murad Paşa vardır.

Ali Kemali, Rusların Erzingan'ı aldıktan sonra, Rus birliklerinin komutanı bir bildiri yayınlayarak; *"...karma ve geçici bir hükümet kurulduğu, Osmanlılar zamanına ait davaların dinlenemeyeceği, günlük olayların her kavmin kanununa göre çözüleceği ve himayesinde Ermeni çocuğu olanların bunları özel komisyona teslim etmeleri gerekeceği ilan edilmekteydi. ''* diye yazmaktadır. ⁽³³³⁾

Xarpêt'in Kortik köyünden Alay Komutanı olan Kürd Mustafa Vefa askerleriyle birlikte Erzingan cephesindeki Ruslara katılır.

330- Nuri Dersimi, age., s. 77, Nuri Dersimi'nin anlatımında yer alan Dersimli aşiretlerin milli istemleri hakkında bir soru işareti koymak gerekiyor.

331- Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 62, Alıntı; Fahrettin Erdoğan, Türk Elllerinde Hatıralarım, 1954, s. 232

332- Akt., Nurcan Yavuz, age., s. 55, Alıntı; N. G. Korsun, age., s. 75

333-Ali Kemali, Erzincan Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnoğrafi, İdari, İhsai İnceleme Araştırma Tecrubesi, Kaynak Yayınları, İkinci Baskı, Aralık 1992, İst., s. 96

Qoçgîrîli Mıstafa Beg/Paşa

Mıstafa Beg'in babası Alîşan Beg, Qoçgîrî bölgesinde etkinliği olan birisidir. Alîşan Beg'in Osmanlıya karşı yaptığı yardımdan dolayı Abdülhamit tarafından paşalık ile ödüllendirilir.

Mamo Baran'ın, Alîşan Şenkaya'ya anlatımına dayanarak “Paşa”lık olayını şöyle yazar:

Mıstafa Beg'in babası Alîşan Beg kış döneminde bölgede bulunan bir Osmanlı birliğini bir süre beslenme ve barınmalarını sağlar. Abdülhamit, Alîşan Beg'i ödüllendirmek için İstanbul'a çağırır. Alîşan Beg oğlu Mıstafa'yı da alarak İstanbul'a gider. Abdülhamit ödül olarak Alîşan Beg'e paşalık teklif eder. Alîşan Beg ise kendisini yaşlı olduğunu, paşalığın oğlu Mıstafa'ya verilmesini ister. Mıstafa Beg, iki buçuk yıl İstanbul'da eğitime tabii tutulduktan sonra kılıç kuşatılarak Qoçgîrî'ye “Paşa” yapılır.⁽³³⁴⁾

Diğer bazı kaynaklara göre ise; İboların reisi olan Mıstafa Beg Maciran'da değirmencilik yapmaktadır. Abdülhamit'te bin teneke buğday verdiği için veya bu dönemde bölgeye gönderilen bir askeri birliği bir ay boyunca beslediğinden dolayı Abdülhamit tarafından Erzincan'a çağrılarak törenle paşalık (“*hilat*”) ve kılıç verilir.

Paşalık unvanıyla Mıstafa Beg bölgede kısa zamanda güçlü bir duruma gelir. Rusların bölgeye gelmesiyle Mıstafa Paşa, özellikle Alîşer, Alîşan ve Heyder kardeşlerin Ruslarla ilişkileri olur. Osmanlı yönetimi Mıstafa Paşa'nın bölgedeki güç ve etkinliğinden, dolayısıyla Ruslarla birlik olup kendilerine karşı olma endişesi içindedir.

Zülfükar dergisinin(Evin Aydar) Taqı Bey'in oğlu Dursun Kamber Aktürk ve eşi ile yaptığı görüşmede o dönem hakkında şunları anlatırlar.

“Zülfükar: Vurgunu anlatır mısınız?

Dursun Kamber: ‘Misto Paşa'nın (Mustafa Paşa) katibi olan Alişêr Efendi Zara'ya gidiyor. Muamer Bey orada kaymakam. Alişêr'in yanında Misto Paşa'nın aleyhine konuşuyor. Gücünden korkuyordu.

334- Kaynak, Memo Baran, Koçgîrî, Kuzey-batı Dersim, Kızılbaş Yayınevi, Genişletilmiş İkinci Baskı, Mart 2011, Ankara, s. 4

Alişêr'in elinde bastonu varmış, bastonu kaymakamın başına indiriyor. O kaymakam gidiyor, daha sonra Sevvaz'a (Sivas) vali olarak dönüyor. Alişêr Efendi'yi Sevvaz'a istiyor. Kendisine, 'Osmanlının düşüncesi; 'Koçgiri Rusla birleşti seklindedir!' vb. seyler söylüyor. Sonra iki yüz elli süvariye İmranlı merkezine gönderdiler. Bu süvariler Haydar Bey ile babamı Delidağa götürdüler. Bunları orada öldürmek istediler. Faik Bey adında bir jandarma komutanı öldürülmelerini önlüyor. Bunları gerisin geriye Asağı Duridn köyüne getirip bir eve kapatıyorlar. Bu köy Sünni Türk köyüdür. Ekmek ve suyu yukarıdaki bacadan kendilerine bırakıyorlar. Misto Paşa'nın kardeşi Mahmut Beyi'de Suşehri'ne götürüyorlar. Orda Şadili Kirmo Yusuf, Misto Paşa'nın kardeşinin getirildiğini haber alıyor ve gidip görüşüyor. Durumunu anlıyor. Vahit Paşa'yı haberdar ediyor. Vahit Paşa İmranlı'ya (Macirân) tel çekiyor, yanıma getirin diyor. Faik Bey, babam Taqi'yi, Alişan ve Haydar Beyi Vahit Bey'in yanına götürdü. Mızıkalar çalınıyor. Bir yüzbaşı ve jandarmalar bizimkileri çadırın yanına götürüyorlar. Çadırın içinde Vahit Paşa'nın; 'eşek oğlu, eşeğin apoletlerini sökün' demesini bizimkiler duyuyorlar.

Haydar Bey, Faik Beye 'Bizi Paşa'nın sinirli zamanında getirdin, ya bunları öldürün derse, ne yapacağız.' diyor. Daha sonra bizimkileri çadırına alıyor. Sohbet sırasında 'hanginiz Alisan Bey, siz iyi kurşun atar mısınız?' diyor.

Alişan Bey, Haydar Bey'in iyi attığını belirtiyor. Bir ay bizim beyle-ri orda tuttular. Bir tabur askeri bizim köye verdiler. Yüzbaşı geldiğinde biz misafirperverliğimizi gösterdik. Bizimkiler hapisten döndüklerinde, yüzbaşı onları Mistolara davet etti. Bende babamla birlikte gittim. Tabur Komutanı İzzet Efendi Kürtçe kılam söyleyen Elo'ya 'ulan anasını s...., niye Kürtçe söylüyorsunuz!' diye bağırdı. Bunu derdemez babam 'niye adamıma küfür söylüyorsunuz.' dedi ve ayağa kalktı. Hüseyneres'te görevli bulunan 4. Bölük Komutanı Çerkez Şahin de kalktı tabancasını çekti. Sen kim oluyorsun dedi ve İzzet Efendi'yi köşeye sıkıştırdı. Diğer zabıtların elleri silahlarında, bir ateş edilse en az on kişi ölecek. Zaten oradaki görevliler yaralanıp İstanbul'a kaçmayı tercih ederlerdi. Bizim köylüler silahlarını alıp kapıya dayandılar. 'Kimdir beyimize karşı gelen' diyorlardı. Sabahleyin kalktık Hüseyneres'e gittik. Gula Mistan'ı

getirmişler orda oynatıyorlardı. Biz köye döndük.”

(...)

Zülfikar: İsyandan sonra neler oldu?

D. Kamber: ‘Misto Paşa, Alişan'a şöhretli bir düğün yaptı. Resit Paşa, Sivas'tan haber gönderip Misto Paşa'yı istiyor. Gidip geldi. Hasta düştü ve bir iki gün sonra öldü. Biz zehirlendirildiğini düşünüyorduk. Güçlü Kürt istemiyorlardı.

Trabzon mebusu Ali Sükrü, Mustafa Kemal'e karşı çıkıyor. Mustafa Kemal bundan korkuyor ve Topal Osman'a Şükrü Beyi vurdurttu. Topal Osman'ı Paşa edeceğini söylüyordu. Ali Şükrü yü evine davet edip boğuyor. Cinci deresinde bataklığa atıyor. Mustafa Kemal kendisine engel olabilecek herkesi vurdururdu. Sonunda Topal Osman'ıda istediği gibi kullandıktan sonra öldürttü. Çünkü Mustafa Kemal'in çok şeyini biliyordu. Ziya Xursit, Sivas valisi Faik Bey'in kardeşiydi, İzmir'de Mustafa Kemal'i öldürmek istiyorlar. Edirne milletvekili Topal Sevki Bey'de bunlar içinde, bu zat ihbar ediyor. Tertipçilerin hepsi asıldı.”⁽³³⁵⁾

XII. 3. 2. 1. Dersim Aşiretlerin Savaşa Karşı Tavrı

Dersim aşiretlerinin; Rusların Erzingan'ı almadan önceki tavrı savaşa müdahil olmamaktır. Zira bu dönemde Osmanlı'nın Dersim'de milis gücü oluşumu başarısızlıkla sonuçlanır. Aşiretler bekle gör politikasıyla, Rusların kendilerine karşı tavırlarına göre hareket etme düşüncesindedirler. Net olarak Osmanlı'nın yanında olan sadece Çarekanlı Mıstafa Beg'dir. Zira Nuri Dersimi'nin de belirttiği gibi; 25 Mayıs 1916 tarihinde Ruslar, Eşek Meydanı'ndan (Têrcan) Mamahatun bölgesinden Erzingan'a saldırmaya başlayınca, Ahmet İzzet Paşa önce Kazım Paşa vasıtasıyla Karer (Gêxî/Cêxî) ve Pulêmurîye'nin Çarekan ve Kureyşan aşiretlerini Ruslara karşı savaşmaya gönderir.

Ve yine Nuri Dersimi; bu çatışmalarda aşiretlerin “çok perişan bir halde ve çok kayıp verdikten sonra”, Çarekan aşiret reisleri Mıstafa ve

335- Zülfikar Dergisi, 1995, Sayı 6

Hesen; Batı Dersim'e, Xormek ve Karer aşiretleri de; Mazgêrd, Çarşancax ve Meletî'ye çekilmeye mecbur olduklarını belirtir. ⁽³³⁶⁾

Nuri Dersimi; Erzingan işgalinden hemen sonra 220 kişilik bir Ermeni ve Kazak birliği Pulur'a, oradan da Qoçan aşireti bölgesine geçtiğini ve bu birliğin komutanının; Qoçan ve Şemkan aşiret reisleriyle görüşerek Erzingan'a döndüğünü, Pulur aşiretlerinin Türk memurları kovarak Erzingan'a bağlı bir yerel yönetim oluşturduklarını, Ruslarla yapılan antlaşmaya göre de Rusların Dersim'e girmeyeceklerini ve Ermeni-Kürd bölgesinin sınırlarını belirlemek için Abbasan Aşiret merkezi Gırlevik köyünde Ermeni temsilcileriyle görüşmeler yapıldığını yazar. ⁽³³⁷⁾

Munzur Çem'in Kazım Karabekir'e dayanarak yazdığına göre:

"Dersim ileri gelenlerinden bir kısmının Erzingan'a gidip Rus Çar'ına telgraf çektikleri, Türk yönetiminden kurtularak bir Kürt hükümetine kavuşabilmeleri için yardım talep ettikleri de bilinmektedir. Kürdistan'da görev yapmış olan, Kürdleri ve dönemin gelişmelerini çok yakından bilen Türk Generali Kazım Karabekir, Çar'a bu şekilde başvurmuş olan Kürt aşiret liderlerinden bahsederken yeditanesinin ismini veriyor. Bunlar:

- 1) Koç Uşağı (doğrusu: Qozan ya da Qoçan M.Ç.) aşireti lideri İdare İbrahim,*
- 2) Maksud (doğrusu: Mexsudan M.Ç.) aşireti liderlerinden, Kara Yusuf'un torunu Mustafa,*
- 3) Maksud aşireti liderlerinden Polis,- (Polis Mızur M.Ç.),*
- 4) Maksud aşireti liderlerinden Kasımoğlu Munzur (Mızurê Qasımı; Doğrusu: Mexsudan değil, Beytan aşireti reisidir M.Ç.),*
- 5) Belit (Yörede bu adı taşıyan herhangi bir aşiret yok, doğrusu Beytan olmalı M.Ç.) aşireti lideri Zeynel,*
- 6) Bizgâr Uşağı liderlerinden Bera (Doğrusu Pezgewran aşireti olmalı, Bera değil Bıra olması gerekir M.Ç.),*

336- Nuri Dersimi, age., s. 78

337- Nuri Dersimi, age., s. 80-81

7) Kankiros'lu (Gangıras M.Ç.) Seyyid Aga'dırlar.

Karabekir, bu arada Ferhad Uşağı (Feradan M.Ç.) liderlerinden Havşarlı (Xeysare M.Ç.) Küçük Ağa (Axayo Qiz M.Ç.) ile Şam Uşağı (Şemkan M.Ç.) liderlerinden Lolo(Lil M.Ç.)'nun da Erzincan'a giderek Ruslara dehalet ettiklerini belirtiyor ancak, Çar'a telgraf çekip çekmediklerine değinmiyor."⁽³³⁸⁾

Kazım Karabekir, Erzîrom'un Rusların eline düşmesinden sonra Dersim'deki aşiret reislerinin Ruslara karşı "savaş alanına sevk edilmesinin vilayetten emredilmesi üzerine; ilçedeki bilumum aşiret reislerine gerekli tebligat"ların yapıldığını belirtir. Karabekir, tebligat yapılan aşiret reisleri olarak; "Kureyşanlı Ali Çavuş ve Zeynel Çavuş, Sürzade Timur Ağa, Aşağı Erilli (Arêzan, Arik) reisi Yusuf Ağa ve Hormekli Aşireti reisi Civerekli (Civrak, Arik) Süleyman Ağa ve geçen sene vefat eden Bertal"⁽³³⁹⁾ Ağalar"ı saydıktan sonra bu reislerin kendilerine yapılan tebligatlar üzerine "Hağmo" köyünde toplantı yaparak "kışı bahane etmişler; 'Hiçbir ferdi sevk edemeyeceklerini ve hava açılırsa gideceklerini' açıklamışlardır. Savaş alanına bir nefer sevk etmedikleri gibi, işbu görüşme esnasında ilçelerin tahrip ve yağmasına ittifak halinde karar" verdiklerini ve bu görüşmeden sonrada bu aşiretlerin Kureyşan Aşireti reisi ve Terişah nahiye müdürü Alîyê Gaxi'n öncülüğünde Qisle(Kızılkilise), Pêrtag, Mazgêrd, Çarsancaq ve Palî köylerine saldırılarda bulunduğunu, Mazgêrd'teki orduya ait depoya karşı saldırıya Şadî Aşireti reisi Melle Usiv'un önlediğini yazar.⁽³⁴⁰⁾

Karabekir, daha sonra Rusların Erzingan'ı ele geçirip Dersim sınırına dayandıklarında bazı Dersim aşiretlerinin Rus cephe komutanlarını ziyaret ederek görüşmelerde bulunduklarını da yazar:

"Hormik (Xormek, Arik) Aşireti reisi olup Civrek'de (Civrak, Arik) mukim Süleyman Ağa (Civrak köyünde Xormek aşireti reisi, Arik) kazaların tahrip ve yağmasından Ali Kah (Alî Gaxi, Pulêmurîye

338- Kazım Karabekir, age. s. 79-86

339- Bertal Efendi o dönem vefat etmemiş daha sonra 1938 yılında devlet tarafından öldürülmüştür. Arik

340- Kazım Karabekir, age. s. 97-98

Kureyşan aşiret reislerinden, Arik), *Ali Çavuş* (Qisle/Kızılkilise Kureyşan aşiret reislerinden, Erisik nahiye müdürü, Arik) *Bertal* (Civrak'ta Xormek aşireti reisi, Süleyman Axa'nın kardeşi, Arik), *Timur Ağa* (Tercan'da Xormek aşireti reislerinden, Arik), *Yusuf* (Qisle/Kızılkilise'de Arêzan aşiret reislerinden, 1938 döneminde Usiv Axa ile Qisle/Kızılkilise kaymakamının arası iyidir. Yani devletle iyi ilişkiler içindedir. Ancak buna rağmen aranmaktadır ve Usiv Axa af çıkıncaya kadar kaçak yaşar. Aftan sonra katırın teklemesi sonucu ölür.) ve *Seyit Ali Ağalarla Hağmo köyünde ittifaka dâhil olmuştur. Erzurum'un düşmesiyle düşman Erzincan'a geldiğinde Mustafa Bey'le beraber Erzincan'a kadar giderek orada Rus orduları Kumandanı 'Nikola Nikolaeviç'in huzuruna çıkararak; 'otuz üç seneden beri özlemine çektikleri adil Rus Hükümeti'nin gelmesini beklediklerini' ifade ederek, (Ruslara) sığınmak/katılmak istemişlerdir. Kendisi Fem'e giderek ahaliden ve ayrı ayrı gelip geçen bireylerden silah toplayarak Dersim aşiretlerinin silahsız efradını parayla satın almıştır. Fesat erbabından olup, aşiretine hâkim etkili bir kimsedir.*"⁽³⁴¹⁾

Karabekir, 10 Temmuz 1332/miladi 23 Temmuz 1916'de Pulêmurîye bölgesinde, 36. Tümen'e saldıran aşiret ve reisleri; Balan reisi Seyîtxan, Abbasan aşiret reisi Pîr Hesên Axa, Bolatlı aşiret reisleri; Degnikli Velî, Murtaza, Sıleyman, Çirikli Velî, Hesên biraderi Memed, Seyîtxan Axaları saydıktan sonra, Abbasanlı Kımavuklu Sêy Alî Axa, Şexhesenli Gülabî Axazade Usiv Axa, Şexhesenli Keçelan aşiret reisi Bako Axa, Keçelan aşireti reisi Pîr Ehmed Axa ve Arêzan aşiret reisi Danzinik Nahiyesi Müdürü "*Erilli*" (Arêzan) Hesên Axa'nın Ruslarla yardım, ittifak ve işbirliği yaptığını belirtir. Hesên Axa'nın aynı zamanda 36. Tümen saldırısında bulunduğu ve Nisan 1333/miladi 1917'de aşiretler arasında; "*Biz Türk kanunu bilmeyiz; biz Kürt kanunu biliriz, onunla hareket ederiz.*" diye konuştuğunu yazar. ⁽³⁴²⁾

341- Kazım Karabekir, age. s. 99

342- Cafer Demir, Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim, Umut Yayıncılık, 2009, s. 277-278-279-280-281, Ek- 1, Orgeneral Kazım Karabekir Raporu) (K. Karabekir, age. s. 100-108

Yukarıda Kazım Karabekir'in belirttiği söz konusu bu Dersim aşiret reisleriyle Ruslar arasında böyle bir görüşmenin yapıp yapılmadığı kesin değildir. Böyle bir görüşme yapılmısa da söz konusu bu görüşmede Sıleyman Axa ve Bertal Efendi kardeşler yer almış değiller. Büyük ihtimalle Kazım Karabekir bunu Çarek Bey'i Mıstafa Beg'den aldığı bir istihbarata dayanarak yazmıştır. Zira daha sonra söz konusu bu görüşmede yer alan aşiret reislerinden Mıstafa Beg (Pulêmurîye milis komutanı), Sıleyman Axa, Bertal Efendi milis gücünde yer alırlar.

Mehmet Zülfü Yolga'da 1916 yılında Kureyşan aşiret reisi Alîyê Gax'ın Pulêmurîye cephesinde Rus komutanıyla görüşüğünü yazar. ⁽³⁴³⁾

Munzur Çem ise Alîyê Gaxi olayını şöyle yazar:

"Ayni günlerde Kurêşan Reisi Aliyê Gaxi ile Rus kumadan arasında yapılan görüşmeler, bugün hala da Dersimliler arasında konuşuluyor. Torunu Kazım Yıldırım bu olay şu sözlerle aktarılmaktadır; '... Örneğin, I. Dünya Savaşı sırasında, Rus Ordusu Pilemuriye tarafında Soya Tolê'ye kadar ilerlediğinde, o gidip Rus komutanla konuşmuş...

Aliyê Gaxi, o görüşmeler sırasında Rus komutana diyor ki; 'Biz Türk değiliz, Kürdüz. Türklerle aramız bozuk, onlarla savaş halindeyiz. Dersim'e girmeyin, bize destek olun, silah verin direnelim ki Türk zulmünden kurtaralım.' Orada bu konuda anlaşmaya varıyorlar ve Ruslardan epey silah ve cephane alıyor. Türk devletinin sürekli bizi düşmanca davranması ve sonunda da katletmesinin nedenlerinden biri budur." ⁽³⁴⁴⁾

Dersim aşiretlerinin Ruslar ile yaptıkları ilk temaslar olumludur. Rusya'nın amacı; Mûş üzerinden güneye, Erzîrom üzerinden batıya ilerlemektir. Böylece Kuzey Kürdistan üzerinde bir egemenlik sağlayacaktır. Kızılbaş Kürdlerinin kendi yanlarında yer alacakları konusunda kuşkuları yoktur. Amaçları Kızılbaş Kürdlerle savaşmak değil aksine Kızılbaş Kürdlerle, Osmanlı'ya karşı ittifak kurmaktır. Bu o dönem Rus belgelerinde görülür:

"Bu Kürdlerin savaşın başlarında bizden yana bir tutum izleme-

343- Mehmet Zülfü Yolga, Dersim (Tunceli) Tarihi, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, No 9, Ankara-1994, Volkan Matbaacılık, s. 69

344- Munzur Çem, Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği (Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş), Vate Yayınları, 2009, İst., s. 449

leri de olası değildir ama, bizim başarılı olmamız halinde, özellikle de Erzurum düştükten sonra, Kızılbaş Kürdlerin bize tam bir itaat göstereceklerini ummak mümkündür; tabii biz, Kızılbaş Kürdleri'nin yüzyıllardan beri süregelen iç toplum düzenlerine ve geleneklerine herhangi bir şekilde müdahale etmezsek.

Küçük Asya'daki askeri harekâtlarımızın Erzurum-Sivas-İstanbul yönünde bir gelişme göstermesi halinde, Dersim ve Kozican'ın Kızılbaş Kürdlerine güvenmek mümkün olacaktır; gerçekten de on beş bin kadar piyade askeri verebilecek durumda olan bu bölgelerin Kızılbaş Kürdleri, bizim Erzurum-Sivas-İstanbul yönünde ilerlememiz sırasında bize düşman İslam halkının yaşadığı bölgelerden geçen bu denli uzun bir muhabere hattının korunmasında işimizi büyük ölçüde kolaylaştırabilirdi; bu sırada, Kızılbaşların Sünni Müslümanlara beslediği korkunç dinsel nefret bize büyük bir yarar sağlayabilirdi."⁽³⁴⁵⁾

Alîşer ve Dersim aşiretleri Erzingan'da bölgenin statusu ve durumu hakkında Ruslar ve Ermenilerle görüşmeler yapmaya başlarlar.

"Ruslarla Dersimliler arasında Kürdistan teşkilatı hakkında müzakereler başlamıştı. Koçgirili Alişêr, Erzincan'a gelmiş ve bu konuda Rus kumandanıyla müzakerelerde bulunarak Rus subaylarıyla birlikte Koçgiri bölgesine dönmüştü.

(...)

Alişêr Efendi, Koçgiri ve Dersim aşiretlerinin birleşmesini sağlayarak Türk orduları Sivas bölgesinden atıldıktan sonra Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etmek arzusunda idi."⁽³⁴⁶⁾

Nuri Dersimi bu görüşmelerde;

"Dersimliler, Rus kumandanı Lahof ve Ermeni kumandanı Murat Paşa ile uyuşmuş olduklarından Fırat'ın Doğu ve Güney mıntikasıyla, Doğu ve Batı Dersim ve hususiyetiyle Ovacık mıntikalarının-da Kürdistan hâkimiyeti altında muvakkat bir siyasi varlık taraflarca tanınmıştı." der. ⁽³⁴⁷⁾

345- P. İ. Averyanov, age., s. 239

346- Nuri Dersimi, age., s. 80

Bu görüşmeler neticesinde Dersim aşiretleri ile Rus ve Ermeniler arasında kabul edilen anlaşma gereği Rus ve Ermeni askeri birlikleri Dersime girmeyecekler ve Dersim yönetimini kabul edecekler. Kürt ve Ermeni bölgelerinin sınırlarını belirlemek için görüşmelere devam edilir.

Wilson prensipleri doğrultusunda, İngiliz Binbaşı Noel, Barış Konferansı talimatıyla bölgede kurulacak olan Ermenistan ve Kürdistan devletlerinin sınırlarının tespiti için çalışmalar yapmaktadır.

Alîşer veya Dersim aşiretleri ile Çarlık Rusyası askeri komutanları arasında yapılan atlaşma sonucunda Dersim aşiretleri geri çekilen Osmanlı birliklerine karşı aşiret saldırıları olur.

General Korganoff şöyle yazıyor:

“1916 yılının Şubat ayında Türkler Erzurum kalesini boşaltmak zorunda kaldı. Yüzlercesi şimdi Türklerle ittifak halinde olan bu Dersimli Kürdler tarafından haince öldürüldü ve talan edildi.”⁽³⁴⁸⁾

Korganoff’un burada sözünü ettiği Sansa boğazındaki çatışmalar-
dır.⁽³⁴⁹⁾

Nuri Dersimi, Alîşer için; *“Alîşêr; daha 1914 Dünya Savaşı’nda, Kürdistan’ın özgürlüğünü sağlamak amacıyla, Erzincan’a kadar gelmiş bulunan Rus Ordusu’na katılmış; Koçgiri, Sivas, Malatya ve Dersim bölgelerinin Kürt temsilcisi sıfatıyla, Rusya koruması altında özerk bir Kürdistan yönetimi kurulması için çalışmıştır.”* diyor.

Bu dönemde; *“Kürdlerin; Dêrsim, Erzingan, Kangal, Sêwaz, Akteke..... delegesı Alîşêr Koçgirizade, Dersim Şihhesanan Aşiret Reisi Seyyit Rıza, Dêrsim Seydan Aşiret Reisi İbrahim, Dersim aşiret reisi Mehmet Emin, Erzingan aşiretleri reisleri Husên Mustafazade ve Mehmed Kamıl ile Koçgiri aşiret reisleri”nin imzalayıp Kürdistan Teal-i Cemiyeti aracılığıyla Paris Barış Konferansı’a gönderdikleri mektup önem arz etmektedir:*

347- Nuri Dersimi, age., s. 81

348- Akt. Aso Zagrosi, Newroz com, Alıntı; General G. Korganoff, age., s. 96,

349- Daha sonra Ermeni birlikleri Erzingan’dan geri çekilirken bu boğazda Dersim Kürdlerinin saldırısına uğruyorlar.

“Koçgirili Alişêr Efendi 1916’da Erzingan’a geçti ve Kürd delegasyonunun şefi olarak Ruslarla görüşme yaptı.

11.11.1916’da, Rus İmparatorluğu ve müttefik güçler, Alişêr Efendi ile bir antlaşma imzaladılar. Alişêr Efendi Dêrsim’li on bir aşiret lideriyle birlikteydi. Bu liderler savaştan sonra Kürd ulusunun bağımsızlığını ve haklarının tanınmasını istediler.

İmzalanan bu antlaşma özel bir komisyon tarafından Erzingan’da terciime edildi. Dêrsim Ordular Komutanlığı tarafından Rus İmparatorluğu’na gönderildi. Gazetelerde yayınlandı.

Doğal olarak bu antlaşma Rus Ordusu tarafından müttefiklere de gönderildi. Bu dokümanın bir nüshası bizim elimizdedir.

Daha sonra ise Rus Çarı’nın devrilmesi üzerine Erzingan’da bulunan Rus Orduları, Lenin tarafından yönetilmeye başlandı. Lenin’in yönettiği bu ordular halkımıza karşı saldırıya geçtiler. Bu gelişme sonucu bizlerde karşı saldırıya geçtik. Bolşevikleri kendi topraklarımızın dışına atmaya mecbur kaldık.”⁽³⁵⁰⁾

Nazmi Sevgen, o dönemde Alişêr ile ilgili bir hususta şöyle diyor:

“Alîşir, birinci büyük harpde Erzincan’da Ruslar’ın et müteahhidi olarak ortaya çıkmış,...Rus komutanlığından, orduya sığır almak üzere yedi yüz Türk altını, yanına da bir manga kadar Rus askeri ve on mekkâri (beygir) almış, Munzur Dağları’nı aştıktan sonra Ruslar’ın elinden hayvanlarını gasp ve askerlerden de üçünü esir ederek Dersim’e yürümüştür. Bu hadise, esasen Türk düşmanı olan Erzincan’daki Rus komutanı Lahof’un büsbütün Türklere karşı harekete geçmesine sebep olmuştur.”⁽³⁵¹⁾

Bu doğru ise bu durum daha sonra olmuş bir hadisedir ve bu Alîşer ile Ruslar arasında olumlu ilişkilerin sona erdiğini gösterir.

Ali Kemali ise bu olayı şöyle vermektedir:

“Öbür yandan Koçgiri aşireti reisinin kâtibi, Alişêr Bey adında bir adam, Erzincan’a gelerek Rus ordusuna etlik hayvan bulmaya başladı. Binilecek iki, eşya taşınacak sekiz, yani on baş hayvanla da

350- Sevê Evin Çiçek, “17 bin kişiyi ırmağa atıp boğdular.” adlı makalesi

Erzincan'dan hareket etti. Emrinde er olarak on Rus askeri vardı. Alişêr Bey, atları zorla alarak ve erlerden üçünü esir ederek Rus sınırını aşmıştı. Durum duyulunca, Türk ve İslam düşmanlığıyla tanınan Rus kumandanı Lahof küplere bindi."⁽³⁵²⁾

Ali Kemali, bu hayvanların ve esirlerin Abdülmabut Bey tarafından kurtarıldığını belirtir:

"Türklerden çok Kürdleri sırdaş etmiş olan Abdülmabut Bey⁽³⁵³⁾ Kürt ağalarına bir rica mektubu gönderdi ve hayvanlarla esirlerin geri verilmesinin Müslümanların yararına olduğunu anlattı. Mektup yazıldıktan bir gün sonra erler ve atlar geri gelince Lahof'un hiddeti geçti..."⁽³⁵⁴⁾

Bölgede baştan beri devletin yanında yer alan iki önemli kişi Pulêmurîye bölgesinde Çarekan aşiret reisi Mıstafa Bey ve Erzingan bölgesinde Gîrlevîk köyünde ikamet eden Abbasan aşiret reisi Usen Axa'dır.⁽³⁵⁵⁾

Pulêmurîye bölgesi Milis Komutanı Mıstafa Beg'e bağlı milis birlikleri içinde başka aşiretlere mensup kişilerde vardır. Qisle/Kızılkilise'nin Civrak Köyü (Sarıyayla), Balix mezrasında milis kuvvetleri arasında bulunan Kureyşanlı Heyder ve Dursun kardeşler, Sevdîn cephesinde Ruslara karşı çatışmalarını anlatan ağıt şöyledir:

*"Sevdîno, Sevdîno sayîré mi Sevdîno,
Durs vano; 'bira Sayder, serê kohura tîjî zerq dana
Tîj bîya şîrîn, tifank erzîno.'*

351- Nazmi Sevgen, age., s. 212

352- Ali Kemali, age., s. 98

353- Ali Kemalî, Abdülmabut hakkında, "Bu kişi bağlı olduğu hayır cemiyetlerinden getirttiği ve yoksul kimselere dağıttığı unla birlikte silah ve cephane de getirmek, halkı silahlandırmak, Rus ordusu çekilince halkın başına geçip Ermenilerin zulüm ve düşmanlığına meydan bırakmamak göreviyle mükellefti." der. (Ali Kemali, age., s. 99, dipnot 4)

354- Ali Kemali, age., s. 99-100

355- Usen Axa, daha sonra da Mustafa Kemal'in yanında yer alır. Mustafa Kemal tarafından TBMM 1. dönem Erzingan mebusu olarak seçilir. Meclis'te; "Birçok arkadaşımızın parası yoktu. Peygamberimizin Mekke'den Medine'ye geldiği zaman, Ensar ile Muhacirler'in birer kardaş olmasını emir buyurmuştu. Biz de bu emre uyarak arkadaş-

Dirvetino Sayder,

Kîşîyo bira Dursun.

*Sayder vano; 'bira Dursun Pirode ma pirodîme,
ma rê dewlete ra aylixe vejîno '*

*Durs vano; 'bira aylixe dewlete fîncané axuyo
ne werîno, ne qedîno. '*

Pane, pane Sayder pane

Ordîyé kafîrî zafo, piroduné di birayura nêqedîno. '⁽³⁵⁶⁾

O dönemdeki devlet raporlarında Rusların Dersim'e girişleri konusunda farklı anlatımlar yer alır. Jandarına Genel Komutanlığının yayınladığı raporunda Ruslar'ın bölgeye girişleriyle ilgili şunlar yazılmıştır:

"Rus kazakları Plümer içlerine dalarak Şah Hüseyin Beyzade Mıstafa Begin evine tecavüz ve cariyelerinin ırzlarına payimal ediyorlar. Bu tecavüzlere Ermeniler de iştirak ediyor. Mıstafa Beg bu vaziyet karşısında Ruslar aleyhine faaliyete geçiyor ve Plümer muntıkasında Ruslar aleyhine cephe alıyor. Ruslar Erzincan'ı işgal ve Garba doğru ilerliyor. Bu sırada Halit Bey (Merhum Halit Paşa) (Deli Halit Paşa) ve Hayri Bey zevat Dersim'de bir harekete karar veriyor. Bütün bu ted-

larımız arasında parası olmayanlarla vakti müsait olanlar kardaş yazıldık. Onların masraflarını biz ödedik...", "...Arada ikilik olmamalıdır. İkilik, Türk milletine, Atatürk milletine yakışmaz. (Alkışlar...) Dünya'ya karşı ayıptır. El ele vermeli, çalışmak, kötü işleri bertaraf etmek ve kanuni yollardan yürüyerek bir hak iddia etmelidir. Elhamdülillâh, siz okumuşsunuz, tahsil görmüşsünüz ve bu memlekete faydalı olacak hale gelmişsiniz. Ecdadımızın şerefini lâyıkiyle muhafaza etmek lâzımdır..." gibi ateşli nutuklar atar. Bu nutuklar ve Mustafa Kemal'in yanında yer aldığından dolayı kendisine "İstiklâl Madalyası" verilir. Hüseyin Bey 1939'da "eşkıya besliyorsun" suçlamasıyla ailesiyle birlikte sürgüne gönderir. Üç yıl Kastamonu ve Kayseri'de sürgün olarak yaşadktan sonra 1942'de Erzingan, Gîrlevîk köyüne geri döner. 1976'da da ölür.

356- Türkçesi:

"Sevdin, Sevdin şairim sevdin,

Dursun der; 'kardeş Şah Haydar, dağların üstünde güneş çıktı

Güneş kızıştı biz halen vuruşuyoruz. '

Yaralıdır Şah Haydar

Öldürülmüş Dursun

birler Rusların Dersim'e tamamen nüfusuna mani oluyor. Ve Ruslar binnetice Kemah, Refahiye ve Plümer'in Erzincan sırtlarında bir hat meydana getirerek Dersim'e giremiyorlar."⁽³⁵⁷⁾

Nazmi Sevgen bu olaya ilaveten; "...Plümür'ün cenubi garbindeki Danzik ve Pancagas ('Pancıras') köylerindeki Rus taburu komutanın bir gelinin, damattan evvel kendi nezdine getirilmesi hakkındaki teklifi takip etmiş, bu da civar köyler halkını tahrike vesile olmuştur. İşte bu suretle Plümer civarında Ruslar'a karşı kendiliğinden bir mukavemet cephesi teşekkül etmiş ve Şah Hüseyin oğlu Mıstafa Beg, bu cephenin başı olmuştur."

"...o zaman Dersim'de bulunan Merhum Halit Paşa bu güzel tesadüflerden derhal istifade ederek bir Milis Alayı teşkil etmiştir..."⁽³⁵⁸⁾

Devlet belgelerinde Rusların bölge halkına baskı yaptığı, kötü davrandığı, tecavüzde bulunduğu ve oluşturulan milis gücün Rusları Dersim'e sokmadıkları tespitleri doğru değildir. Dersim'de Rusları "gavur" ve "kafir" olarak nitelenmelerine rağmen Ruslar hakkında çok kötü anlatımlar yoktur.

Ahmet İzzet Paşa'nın; "... Doğu Dersim tamamıyla tarafımıza çekildi." bilgisi çok doğru olmasa da, devletin Dersim'deki çalışmalarını etkili olduğu doğrudur.

Nazmi Sevgen'in "...Plümer civarında Ruslar'a karşı kendiliğinden bir mukavemet cephesi teşekkül" ettiği görüşü de doğru değildir. Bu bölgede Mıstafa Beg'in komutanlığı altında oluşturulan milis gücü devletin bir çalışmasıdır ve bu bölgede devletin adamı durumunda olan Mıstafa Beg'in organizasyonu ile oluşturulmuş bir milis gücüdür.

Şah Haydar der; 'kardeş Dursun vur biz vuralım,

Devlet bize aylık (para) veriyor.'

Dursun der; 'devletin parası bir fincan zehirdir

Ne yenir, nede biter.'

Vur, vur Şah Haydar

Kâfirin ordusu çoktur, iki kardeşin vurmasıyla bitmez."

Bu ağıttın bir kaç varyantı vardır.

357- Jandarma Umum Komutanlığı, age., s. 138

358- Nazmi Sevgen, age., s. 75

Ayrıca Mıstafa Beg öteden beri devletin yanında yer alan Çarekan Aşireti Beyliği'nin bu dönemdeki son temsilcisidir. Beylik 1850'lerden beri devletle ilişki içindedir. Bu güç; dağınık, yeterli cephaneye sahip olmayan, para için bu güçte yer almış köylülerden oluşmuştur. Bu kişilerin yukarıdaki ağıtta da belirttiği gibi, Ruslara karşı ölmekten başka şansları yoktur.

Galatalı Deli Şevket Harekâtı; Doğu Dersim'de Demanan, Heyderan, Kureyşan, Alan, Karsanan, Şeyhan, Suran, Usîvan, Pilvenk aşiretleri 30 Mart 1916'da on bin kişilik bir silahlı kuvvet ile kısmen Mazgêrd, Qisle/Kızılkilise ve kısmen de Xozat, Pêrtag merkezleri işgal ederek bölgeyi egemenliği altına alırlar. Çarsancaq, Qeraçor(Karaçor) köyleri yağma ve talan edilir. Diyarbekirli Cemilpaşazade Ziya, Xozat mutasarrıflığına gönderilir. Ziya, Sêy Rıza ile görüşerek, Dersimlilerin isteklerinin kabul edileceğini vaat eder. Sêy Rıza, Ziya'ya güvenir. Diğer aşiretlerin Xozat ablukası devam etmektedir.

Durumu kontrol altına almak için; Yarbay Galatalı Şevket Paşa, Dersim üzerine gönderilir. Askeri kuvvetler içinde Çerkez alayları, Çarsancaq beyleri ve Oxı ağası Necip Axa'da vardır. ⁽³⁵⁹⁾ 26 Nisan 1916'da bu güçler ile Pilvenk Aşireti arasında çatışmalar yaşanır. Sonra askeri birlikler geri çekilir.

Direnış yayılıp genişleyince, 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa aşiret reislerine bir ziyafet verir. Ziyafette aşiret reislerinin istemleri yerine getirileceği, yakılan köylerin zararının tanzim edileceğini, Dersim'in vergiler ve askerlikten muaf olacağı vaatleri verilir. Aşiret reisleri kendilerine verilen hediyeler yerine silah ve cephane isterler. İzzet Paşa silah verir ve *"bunları dostlarınıza değil düşmanlarınıza karşı kullanınız."* der.

Nuri Dersimi; Mutasarrıf Ziya'nın Xozat'ı koruyan aşiretlere ve Sêy Rıza'ya örtülü ödenekten yüklü paralar verildiğini yazar. ⁽³⁶⁰⁾

Ermenilerin Kürdlere karşı tavrı ve ortaya çıkan sorun, görüşme-

359- Oxılı Necip Axa, Depe(Karakoçan) bölgesinde devlet yanlısı birisidir. Osmanlılar döneminde Hamidiye Alay komutanıdır. Bu dönemde Dersim'e girerek halka zarar vermiştir. Şeyh Said Hadisesi'nde önce tarafsızlığını açıklamış ancak sonra Şeyh Said'i arkadan vurmuştur. Nuri Dersimi ise Necip Axa'nın Xoybuncularla ilişki içinde olduğunu ve sürgünler arasında Necip Axa ve Caşancaq beylerininde olduğunu yazar.

lerin kesilmesine neden olur. Ermenilerin Kuzey Kürdistan'daki sınır hattındaki Kürt illerinin Ermenistan içinde görmeleri ipleri koparır. Bu durum Dersim'de de aşiretlerin tavrını belirginleştirir. Başlangıçta Ruslara karşı belirsiz tavır, Ermeniler sayesinde nefret ve Ermeni-Kürt çatışmasına dönüşür.

Bu çatışmalar içinde yer alan Hesên Alîyê Sêy Kemalî bu konuda şunları anlatır:

“Terefê Erzingani de Hermeniu zof telefê ardî bi milleti ser: Hama Îmam Usênê Kerbelay rê qesêy kene ke Urişî ra kesi serê pîr-nîka keşî goni nêfîti bi ser. Cor Heq esto, çae zure bikeri.”⁽³⁶¹⁾

Osmanlı Devleti bu durumdan faydalanarak Dersim'de milis cephesi oluşturur. Bunun için Palî bölgesinde bulunan Ali İhsan Paşa ile Hasan Lutfî adında Binbaşı Doğu Dersim'e, Halit ⁽³⁶²⁾ adında diğer bir subay Batı Dersim'e gönderilir.

Ali Kemali ise bu konuda şunları yazar:

“O sıralarda Palo kasabasına 10 km kadar uzaklıkta bulunan Sekerat köyünde oturan 9. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, istilaya uğrayan yerleri kurtarmak için önlemler almaktaydı. Hasan Lütîfî Bey adında bir binbaşığı doğuya ve Halit Bey (merhum Halit Paşa) adında bir binbaşığı Batı Dersim'e kumandan atamış; bunların yardımıyla bir milis oluşturulmuştu...”⁽³⁶³⁾

Böylece Dersim sathında oluşturulan, 2. Ordu, 4. Kolordu'ya bağlı olduğu belirtilen milis gücü şöyledir:

Pulêmurîye Milis Alayı: Doğu Dersim'de Yağacık-Sekbanbaba Tepesi hattında yer alan bu milis alayı üç taburlu olup, komutanı Yarbey Mıstafa Beg(Çarekanlı Mıstafa Beg)'dir.

Kızılkilise Milisleri: Doğu Dersim'de Qisle/Kızılkilise (Nazi-

360-Nuri Dersimi, age., s. 76

361- Türkçesi: “Erzingan tarafında Ermeniler çok kişiyi telef etti. Ama Kerbela'da şehit edilen İmam Hüseyin üzerine yemin ederim ki; Ruslar kimsenin burnunu kanatmamıştır. Yukarda Allah var, niye yalan söyleyim.”

Cemal Taş, age., s. 96

362- Çerkez asıllı olan Deli Halid Paşa 1925 yılında Türk meclisinde öldürülür.

miye) civarındadır.

Birinci Şeyh Hesenan Aşireti Alayı: Batı Dersim’de bulunan bu alay üç taburdan oluşmuş, komutanı ise Qangozade Memed Axa’dır.

İkinci Şeyh Hesenan Aşireti Alayı: Batı Dersim’de bulunan bu alay dört taburlu olup, komutanı Sêy Rıza’dır.

Birinci Seydan Aşireti Alayı: Batı Dersim’de bulunan bu alay iki taburlu olup komutanı Îdare Axa’dır.

İkinci Seydan Aşireti Alayı: Batı Dersim’de olup üç taburlu olan bu alayın komutanı Mıstafa Axa’dır.

Müstakil Kalan Taburu: Batı Dersim bölgesindedir.⁽³⁶⁴⁾

Ahmet İzzet Paşa, Doğu’da Ruslara karşı savaşırken Dersim’de meydana gelen olaylardan da kısmen bahseder.

“Karir Dağları işgal olunurken Şii mezhebinden olan ve civar halkının geri alınması kararlaştırılınca, bunların reisi olan Küçük Ağa adında doksanlık bir piri fani, halkın bazı isteklerini bildirmek için yanıma geldi. Kendisine iyi muamele ederek çok makul ve ılımlı olan isteklerinin hemen hepsini kabul ettikten sonra, aynı mezhepten olan Dersimlileri de teselli etmekle görevlendirerek ve gönüllerini alarak oraya gönderdim. Maraşal Kurt İsmail Paşa merhumun kardeş çocuğu Alay Beyliği’nden emekli Mehmet Beyi’de mahallî vukufundan büyük reislerinden olan Şah İsmailzade Mustafa Bey’le eskiden tanıştıklarından dolayı, beraberce gönderdim. Bu iki zatın gayret ve himmeti ve Kurmay Yüzbaşısı Ahmet Bey’in gönül alıcı muameleleri ve hareketlerinin de iyi etkisiyle I. Selim Han dönemimden beri devlete düşmanlık besleyen ve birkaç hafta önce bizimle kanlı bir şekilde savaşıp duran, şimdi de Ruslarla birleşen, hatta 3. Ordu’nun geri çekilmesi sırasında yanlarını ve arkalarını şiddetli bir şekilde tehdit eden Doğu Dersim tamamıyla tarafımıza çekildi.

363- Ali Kemali, age., s. 108

364-Akt. Doç. Dr. Mehmet Evsile, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Amasya Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, “Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri” başlıklı Makalesi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 36, Cilt: XII, Kasım 1996, Alıntı; ATASE Arşivi, Klasör: 2673, Dosya: 178, Fihrist: 5-1

Gerçi Diyarbakır'a ulaşmamı müteakip Vehip Paşa, hızla başlamış olduğu Dersim harekâtını yüzüstü bırakıp Şevket Bey Tümeni'ni yanına çağırınca, daha önce göçe zorlanmış olan çocuk ve kadınları rahat bir şekilde memleketlerine iade ettiğim gibi, Kürt aşiretlerini göçten kurtarmanın oralarda yayılması da halkın zihinlerini gereği gibi lehimize çevirmişse de, yukarıda isimlerini andığım üç zatın bu komudaki gayret ve çabalarını övgü ve şükranla anmayı da görev olarak kabul ederim. Dersim'den ilk başta Seyyid Hüseyin adında genç bir yiğit, küçük kabilesi ile birlikte tarafımıza geçerek Ruslarla çarpışmaya başlamış ve sonunda şehit de olduğundan, onun adını da rahmetle anarım."

"... Doğu Dersim'in bu şekilde savaşa başlaması ve Batı Dersim'de uygulanan propaganda ve teşebbüslerimizin etkisi, her şeyden önce dini duygularına büyük önem veren Koziçan aşiretinin başkanı Seyyid Rıza'nın himmet ve girişimleriyle Batı Dersim reislerinin çoğunluğu (İdare İsmail Ağa adında birisi çok zaman Dersim'i Ruslara çekmek için çalışmıştır.) tarafımıza temayül etmiş ve Kumandanlıktan uzaklaşmamdanda biraz önce hepsi kesin bir şekilde tarafımıza iltihak ve Rus casus ve memurlarını topraklarından kovup çıkardıkları gibi, Rus ordusunun çekilmesi esnasında süratle ilerleyerek bir hayli Müslüman halkını Ermenilerin mezaliminden kurtardıkları da daha sonra duyulmuştur."⁽³⁶⁵⁾

Ahmet İzzet Paşa'nın da belirttiği gibi başlangıçta Osmanlı yanında yer almayan Dersim aşiretleri daha sonra olayların gidişatına paralel olarak Osmanlı Devletinin yanında yer almışlardır. Milis gücünde yer alanlar olduğu gibi kendi başına bağımsız çatışmalarda bulunan aşiretler vardır.

Bunlardan biri Alîyê Gaxî'dir. Alîyê Gaxî'nin Ruslara karşı koyuşunu Hüseyin Aygün şöyle yazar:

"20. yüzyılın başında Pülümür'e gelen Rus askerlerinin önünü, Kureyşan aşiretinin önde gelenlerinden Aliyé Gax ve birlikleri keserler. Ruslar, Dersimlileri karşılıklarına almamak için yakmadan yıkmadan, öldürmeden ilerledikleri –ve hatta 'Dersim için özerklik' vaa-

365- Ahmet İzzet Paşa, age., s. 261-262

dinde bulundukları- halde, Dersimli Demenan, Haydaran, Areyan, Alan, Yusufhan ve Kureyşan aşiret savaşçıları fişekleri bitinceye kadar savaşır. Deré Balabanu ve Feme köyündeki Rus karargâhını Dersimliler basar. Dersimliler, Erzincan, Erzurum, Çat ve hatta Xorom düzü bölgesine kadar Rus kovalar. Xoromd Düzü/Xurum Düzü (Urum Düzü) bölgesi düz bir yerde olduğundan Dersimliler artık savaşamaz ve en az on sekiz kayıp verir. Aliyé Gax ve diğer aşiret liderleri gösterdikleri yararlıklar nedeniyle Osmanlıdan 'Cephe Kumandanı' sıfatıyla madalya ve 'köstekli saat', 'dürbün' gibi hediyeler alır..."⁽³⁶⁶⁾

Kahraman Aytaç ise Alîye Gaxî söyle anlatır:

Alîyê Gaxî, "*Dewa Khureşê*" köyünde oturan Kureyşan aşiretinin önemli reislerindendir. Ruslara karşı koyuşundan dolayı kendisine devlet tarafından madalya, köstekli saat, altın, hediyeler ve "*Dokunmazlık Beraatı*" verilir. Alîyê Gaxî, 1938 yılında Sogayige köyünde yaşamaktadır. Askerler önce evini isterler; evini verir, sonra ailesiyle birlikte "*sürgüne gideceksiniz.*" diye gözaltına alınarak Mazgêrd'te götürülürler. Saçları ve sakalı kesilir/yolunur, madalya ve "*Dokunmazlık Beraatı*" elinden alınır. Sonra da toplam yirmi bir kişi "*Mergê Kesisu*"de kurşuna dizilirler. Aynı gün askerler, Alîyê Gax'ın oğlu Uşen(Uşênê Alîyê Qax)'ın çalıştığı Xarpêt köprüsüne giderler. Buradan gözaltına alınan Uşen ve yanındaki bir işçi ile kurşuna dizilir ve cesetleri suya atılır. ⁽³⁶⁷⁾

Ruslara karşı çatışan bir diğer kişi Gulê Beg(Gül Ağa)'dir. Balaban Aşiret reisi Gulê Beg davet edilerek ikna edilir. Gulê Beg, Ruslara karşı bir haftalık savaşın sonunda yaralanır ve cepheyi terk ederek Erzingan'a gelir. Burada Vehip Paşa'dan gereken ilgiyi görmediğinden 5 Temmuz 1916'da Dersim'e gider. Ruslarla girdiği çatışmada Gulê Beg ölür ve üzerine ağıt yakılır.

"Qerzagela Gulê Begê mi wayî vayê

Leminê koa ra berzo

Roca Bakî Pasa ya

366- Akt. Hüseyin Aygün, Dersim 1938 ve Zorunlu İskan, Dipnot Yayınları, 2009, s. 57, Alıntı; Bahadır, 2002: 78

Îta nîyo ma sero pêrodo

Meyutunê ma wertê na Urişî ra vezo

Leminê vezo ^{''(368)}

Öldürülenlerden bir diğeri Zeynel Çavuş'tur. Elazığ İl Daimi Encumenliği ve Pax Nahiye Müdürlüğü görevinde bulunur. 1937'de devletin yanında Demananlara karşı savaşı. 1938 yılında Yêresk'de karakola çağrılır. O daha önce olduğu gibi kendisinden yardım isteneceği düşüncesiyle karakola gider.

Nahiye Müdürü ve Başçavuş kendilerine sorarlar:

"Zeynel bu çavuşluk sana nerden geliyor?"

Zeynel Çavuş:

"Osmanlı zamanında Rusya ile savaşta ben asker idim. Xurime Düzin'de ben iyi savaştığım için kumandan bana bu çavuşluğu verdi."

Sonra karakolda Zeynel Çavuş gözaltına alınarak saçları kesilir, dişleri çekilir. Daha sonra *"Derê Çirî"* (Çır Deresi)'de altmış kişiyle birlikte kurşuna dizilir. Ertesi gün yaylada olan Zeynel Çavuş'un ailesi; gelini Xumar ve altı çocuğu toplam on iki kişi Awlosan mezrasında kurşuna dizilirler. Olaydan Zeynel Çavuş'un oğulları Alî (Akgün) ve Uşen (Altıntaş) kurtulurlar ve silahlarını alıp dağlarda yaşamaya başlarlar. Bir süre sonra önce Alî sonra Uşen gelip teslim olur. İki kardeş bir süre hapis yatıktan sonra Kütahya, Tavşanlı'ya sürgün edilirler. ⁽³⁶⁹⁾

367- Kahraman Aytaç, Halk Anlatımlarına Göre Dersim, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ocak 2002, Ankara, s. 28

368- Türkçesi:

"Qerzagela, Gülê Beg vay vay

Aman dağ yüksektir

Gün Baki Paşa'nındır

Burda değil, bizim üzerimize/için kavga etsin

Ölülerimizi Rusların arasında, çıkarsın." (Cemal Taş, Roê Kirmanciye, Wêjyaişê Tiji, Ocak 2007, Eistanbul, pelge 67)

369- Kahraman Aytaç, Halk Anlatımlarına Göre Dersim, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ocak 2002, Ankara, s. 28

XII. 4. Devrim Sonrası Osmanlı -Bolşevik

Görüşmeleri

Rusya’da yapılan 17 Ekim 1917 devrimi ile beraber cephedeki Rus birlikleri durağan hale geçerler. Cephe birlikleri arasında kurşunun yerini karşılıklı beyannameler, yazılar, mektuplar ve görüşmeler alır. Mart 1917’de Kafkas Ordusu Komutanı Yudenic yerine Perjevalski getirilir. Ancak henüz Rus askerlerine geri çekilme emri verilmemiştir.

Şubat Devrimi ile Rusya’nın yeni dış politikasının barış olacağı belirtilir. Bu Dışişleri Bakanı Milikof tarafından dile getirilir. Yani Şubat 1917’de Rusya için savaşın sona erdiği bellidir. Bu durumu cephedeki askerlerde bilmekte ve cephede bir barış havası esmektedir. Her ne kadar geçici Kereski Hükümeti 16 Mart 1917’de iktidara geçtikten sonra savaşa devam kararı almasına rağmen, realitede Rusya için artık savaş sona ermiştir. Cephe komutanları antlaşmasız ateşkes uygulamaktalar ve kendi aralarında barış egzersizleri yapmaya başlamışlardır.

“Yusuf İzzet Paşa, bu tahminleri ile doğru bir tespit yapmıştı. Bir an önce görüşmelerin yapılarak sulh çalışmalarına başlanması gerekiyordu. Ruslar da aynı fikirde olduklarını defalarca bildirmişlerdi. Fakat madalyonun öteki yüzü, Türk karargâhında tepki ile karşılanmıştı. Hatta Rus karargâhında sulh talebinde bulunmak amacıyla gelen askerlerin büyük çoğunluğunun Ermeni olması, var olan şüpheleri iyice doğrulamıştı. Diğer yandan 20. 05. 333/Mayıs 1917 tarihi, Kemah’dan gönderilen bir telgrafta ise yine Ermeni faaliyetlerine dikkat çekilmişti. Daha sonra Mayıs ayından sonra cephedeki sulh çalışmaları, beyanname alışverişlerinden karşılıklı görüşme yapma yoluna kaydırılmıştı.”⁽³⁷⁰⁾

Osmanlı cephe komutanları ile Rus komutanlar arasında ilk görüşme talebi, Mayıs 1917’de Çukurçimen’deki 49. Fırka karargâhında

370- Nurcan Yavuz, age., s. 83

yapılır. Daha önceden tespit edilen şartlarda burada görüşme yapılır. (371) Yine aynı mahiyette; 851. Tabur cephesinde bir görüşme yapılır. Bu görüşmede Rus subayı Nikita:

“... Simdiki geçici hükümeti idare eden Milikof daima teklifte bulunuyor. Alman kralı ve Türk padişahı kabul etmiyor. Onlar kabul edinceye kadar biz burada birbirimize kurşun atmayalım. Kavgı etmeyelim. Çünkü Milikof’un çalışmalarıyla iki aya kadar sulh yapılacaktır.” Nikita; “ Kendi hükümetlerinin kesinlikle arazi ilhak fikrinde olmadığını ve bunun içinde harp etmek niyetinde olmadıklarını, ileride gözlerinin olmadığını söyledikten sonra; yalnız iki aya kadar büyüklerimiz toprakları terk edin diyecekler, biz de bırakıp çekileceğiz. Şu iki ay içinde birbirimizle hoş geçinmek isteriz...”⁽³⁷²⁾

Bir diğer görüşme 17. 05. 333/Mayıs 1917’de Çukurçimen’deki 49. Fırka karargâhına bağlı 153. alay cephesinde gerçekleştirilir. ⁽³⁷³⁾ 19 Mayıs 1917 günü Yeniköy Komu’nda bir başka görüşme yapılır. Görüşmeyi 29. Alay görüşme subayı, 86. Tabur, 1. Alay Yüzbaşısı Ali Şevket Bey yapar. Aynı gün Erzingan-Melikşerif yolu kuzeyinde Yeniköy harabeleri güneyinde 29. Kafkas Alayı görüşme memuru ve 86. Tabur Kafkas Yüzbaşısı Osman tarafından yapılır. 21 Mayıs 1917’de Kemax’ta bir görüşme yapılır. ⁽³⁷⁴⁾

“Cephede, sulh hakkında önemli gelişmeler kaydedilmektedir. Yapılan görüşmelerde, artık hem sulhun yakın olduğu hem de mütareke için çalışmaların başlatıldığı haber alınıyordu. Fakat bütün bu olumlu çalışmaların yanı sıra cephede gelişen Ermeni olayları, sulh hakkındaki güzel ümitleri ortadan kaldırılabilecek kadar önemliydi.”⁽³⁷⁵⁾

Bu görüşmeler devam ederken Rus birlikleri de yavaş yavaş bölgeden çekilmeye başlamışlardır. Otuz beş-kırk yaşlarında bulunan Rus askerleri terhis edilmiştir. Bir yandan Ruslar çekilirken diğer yandan bu Rusların çekildikleri bölgelerde Ermeniler örgütlenir.

“Diğer yandan Ruslar ve Ermeniler birlik olup, Erzincan bölge-

371-Nurcan Yavuz, age.s, 84

372- Nurcan Yavuz, age., s. 84-85

373- Nurcan Yavuz, age., s. 86

374- Nurcan Yavuz, age., s. 87

sindeki Dersim Kürtlerini kazanmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla pek çok girişimde bulundukları, ele geçen mektuplardan anlaşılıyordu. Bu mektupların birinde şöyle yazıyordu: 'Ey Dersimliler! Ruslar size fenalık ettiği için onlar gittiler. Altı yüz kişilik Ermeni askeriyle buraya geldik. Maksadımız kardeşliğimizi kuvvetlendirmektir.'⁽³⁷⁶⁾ Nurcan Yavuz, Kürd aşiretlerin Ermeni saflarında yer almayı kabul etmediklerini de belirtir. ⁽³⁷⁷⁾

Bolşevikler; *“derhal barışın akdi, harbe son verilmesi”* ve *“toprağın derhal köylülere dağıtılması”* gibi sloganlarla devrim sürecini devam ettecteler. Rusya'daki bu devam eden süreçten dolayı 1. Kafkas Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa; 16 Haziran 1917'de bir emir yayınlayarak; cephelerde Ruslarla görüşmelerin yapılmamasını ve kesinlikle buna musade edilmemesini gelen görüşme tekliflerine ise şiddetle cevap verilmesini içeren bir emir yayınlar.⁽³⁷⁸⁾

15 Ekim 1917'de Kerenski başkanlığında Rus Genel Karargâhı'nda yapılan bir toplantıyla Rus ordusunun cephedeki faaliyetlerine son vermesi kararı alınır. 7 Kasım 1917'de Komünist-Bolşevik Partisi geçici hükümeti devirerek iktidara gelir. Akabinde; *“sulh dekreti”* kabul edilir ve bu dekret savaşı bütün devletlere bildirilir. Savaşın sona erdirilmesi ve barışın sağlanması içinde görüşmeler yapma girişimlerinde bulunulur.

Türklerin amacı ise 3. ve 2. Ordu birliklerinden geri kalanlar, Dersim aşiretleri ile birlikte Erzingan'ı bir an önce geri almaktır.

Osmanlı için olumlu bir durum yaratan Rusya'daki iktidar değişikliği, pratikte Kürdler için çok fazla bir değişiklik getirmemiştir. Bolşevikler; Rusya'nın işgali altındaki toprakları *“Türk Ermenistan'ı”* olarak görüyorlar. ⁽³⁷⁹⁾ Teoride *“milletlerin kendi kaderini kendilerinin tayin hakkı”* ilkesi pratikte Kürdler için uygun görülmemiş-

375- Nurcan Yavuz, age., s. 88

376- Bu mektup, Erzincan'da bulunan Dikran Papazyan adında bir Ermeni lideri tarafından Dersim aşiretlerine gönderilmiştir. Mektup Mercan Boğazını koruyan Eyup Axa tarafından orduya teslim edilmiştir. (Nurcan Yavuz, s. 91)

377- Nurcan Yavuz, age., s. 91

378- Nurcan Yavuz, age., s. 99

tir. Bolşevikler, kimin denetiminde olursa olsun otonom Kürdistan'a dahi karşı bir tavır takınmışlar. Rusların "*anti-Kürd*" politikası devam etmektedir.

Durumu Dersim açısından ele aldığımızda, Alîşêr Efendi, savaşın başlarından itibaren Osmanlılarla ilişkilerini koparmış, "*bağımsız bir Kürdistan*" veya "*özerk bir Kürdistan*" amacıyla Çarlık Rusya ile ilişkiye geçmiş, Ekin Devrimi'nden sonra Ermenilerin bölgede Ermenistan'ı kurma girişimlerine karşı da tavır almıştır. Alîşêr Efendi, Çarlık Rusya ile ilişkiye geçerken de, Ermenilerle ilişkilerini koparıırken de, Qoçgîrî hareketine önderlik ederken de ve Dersim hareketine katılırken de o toprakları Kürdistan olarak görmüş ve ona göre davranmıştır. Yıllarca Ermenilerle bir arada yaşamış ve soykırımında binlerce Ermeni'yi kurtardığı söylenen Dersim Kürdleriyle Ermeniler arasında bu dönemde kanlı çatışmalar meydana gelmiş ve iki taraftan da çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bunun nedeni Dersim'in de içinde yer aldığı, bölgede oluşturulmaya çalışılan "*Büyük Ermenistan*" düşüncesidir.

Ruslar Dersim aşiretlerinden çekindikleri için Sansa mevkiinde bir alay karargâhı kurmuşlardır. Ayrıca Sansa ve Çoluk arasında otomobil geçişine müsait bir köprü yapılmış ve Doğu Dersim'deki Ermeni birlikleri geriye alınmış, Erzîrom-Erzincan arasına dekovil hattı içinde ray depo edilmiştir. ⁽³⁸⁰⁾

Rusların geri çekilmesiyle bu bölgelerde Ermeni ve Gürcülerden oluşan birlikler yerleşir. Bu birlikler Ermeni ve Rus subayların komutasında ve Rus silahları ile donatılmış durumdadır.

Barış yapılmasını istemeyen Almanya'nın amacı Rusya'daki iç karışıklıklardan faydalanarak Ukranya içlerinden Don havzasına kadar işgal etmektir. Ancak Rusya'daki Bolşevik rejimin hâkimiyetinin sağlanması ve savaşan ülkelerin halklarına barış ve özgürlük çağrıları yapması ile devrimin yayılma "*risk*"ine karşı bu fikrinden vazgeçer. 24 Kasım 1917'de Vehip Paşa, General Perjevaleski'ye Kafkas cephesine

379- Bu konu Halk Komiserleri Sovyet Başkanı, Lenin'in imzasıyla 11 Ocak 1918 tarihinde yayınlanan 4 maddelik karar da sabittir.

380-- Akt. Nurcan Yavuz, a.g.e., s. 100, dipnot 155, Alıntı; A.T.AŞE, Kls. 3911, D. 44, F. 8

ait olarak bir mütâreke teklifinde bulunur. Fakat bu teklif tarihinde belgelerde bir ikiliğe düşünülmektedir. Gürcü ve Türk belgeleri ve diğer yabancı yazarlar, Vehip Paşa'nın mütareke teklif tarihini farklı olarak kaydetmişlerdir.⁽³⁸¹⁾ Gürcü belgelerinde mütareke teklif tarihi 17 Kasım 1917 olarak kaydedilmektedir.⁽³⁸²⁾ Vehip Paşa'nın bu teklifi Zakafkasya Komiserliği tarafından olumlu karşılanmış, Gegeçkori 4 Aralık'ta meseleyi görüşmek üzere komiserliği olağanüstü toplantıya çağırması ve dört maddelik bir karar alınmıştır.⁽³⁸³⁾ 7 Aralık'ta General Perjevalski ve General Lebedinski tarafından teklife verilen cevabi yazıda ise; böyle bir mütarekenin ancak Almanya'daki murahhas heyet tarafından uygun görüldüğü takdirde, yapılacağını ve burada kararlaştırılacak şartlar dairesinde bunun mümkün olacağı belirtilmiştir. General Perjevalski Alman cephesindeki mütareke şartları kesinleşmeden böyle bir mütarekeye girişmek niyetinde değildi.⁽³⁸⁴⁾ 29 Kasım 1916 tarihinde Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan İtilâf devletlerine sulh teklifinde bulunur. Osmanlı Devleti barış teklifini çok daha önce yapılmış, ancak İtilaf devletler bu teklifi kabul etmeyince savaşa devam edilmiştir. Sonra da Rusya 25 Kasım 1917'de mütareke hakkında ilk teklifini yapar.⁽³⁸⁵⁾ Rusya kendine göre nedenlerden dolayı teklife red cevabı vermesine rağmen, durumu itibarıyla sulh yapmak durumdadır. 28 Kasım 1917'de Rusya Hâriciye Komiserliği tarafsız devletlere bir nota göndererek, mütâreke akti için kararlaştırılan tedbirleri bildirir. Ve Rusya “*şavaşan devletler*”e gönderdiği bir beyanname ile 1 Aralık 1917 günü Almanya ile görüşmelere başlayacağını ve bütün şavaşan milletlerin sulh görüşmelerine davet eder.

381- Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 140

382-Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 140, Dip not 318, Alıntı; Dokumentı i Materiali po Vneşney..., Belge No 44, s. 67, Hovannisian ise bu tarihi 30 Kasım 1917 olarak vermiştir. R. Hovannisian, Armenia on The Road To independance 1918, Los Angeles, 1917, s. 109

383- Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 141, Alıntı; Dokumentı i Materiali po Vneşney..., Belge No 9, s. 12-13

384- Nurcan Yavuz, age., s. 142

XII. 4. 1. Tâlik-i Muhasamat'tan Brest-Litovsk

Antlaşmasına

28 Kasım 1917 tarihli Rusya'nın genel beyannamesi, Osmanlı hükümeti tarafından mecliste görüşülür. Beyanname olumlu bulunarak bir an önce barışın yapılması hususunda fikir birliğine varılır. 2/3 Aralık 1917'de başlayan görüşmeler, 5 Aralık 1917'de ileride sulh görüşmelerinin temini etmek amacıyla on günlük bir "*talik-i muhasamet*" düzenlenerek bütün delegeler tarafından imzalanır. Böylece mütareke şartları belirlenerek sulh görüşmelerine başlanacaktır. Talik-i Muhasamatın imzalanmasından sonra Başkumandan General Perjevalski ve Erkân-ı Harbiye Reisi General Lebedinski tarafından Kafkas Cephesi'ne ait ayrıca bir özel belge imzalanmıştı. ⁽³⁸⁶⁾ Talik-i Muhasamat imzalandıktan sonra karar fırka emri olarak 8 Aralık 1917'de bütün Kafkas cephesine emir duyurulur ve emir doğrultusunda hareket edilmesi istenir. Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra Kafkas Cephesi Başkomutanı General Perjevalski istifa eder, yerine tam salâhiyetli bir başkumandan değil de "*Maverâ-yı Kafkas Umur-u Askerîyesi Komiserliği Müşâviri*" adıyla General Lebedinski tayin edilir. ⁽³⁸⁷⁾

Talik-ı Muhasametın imzalanmasından sonra görüşmeler geliştirilerek Brest-Litovsk'da mütareke imzalanması için çalışmalara başlanılır. Sonuçta 15 Aralık 1917'de Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye ile Rusya arasında Brest-Litovsk mütarekesi imzalanır. On bir maddeden oluşan mütareke, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan ilk resmi belgedir. ⁽³⁸⁸⁾ Mütareke anlaşmasına ek olarak, aynı tarihte sivil ve harp esirleri ile ilgili bir protokol imzalanır. ⁽³⁸⁹⁾ Mütareke, Kafkas cephesini kapsamasına rağmen 20

385- Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 112, Alıntı; Serge Afanasyan, L'armenie L'azerbaidjan Et la Georgie de'L'indépendance a'l Instauration Pavoir, Sovietique (1917-1923) Paris, 1981, s. 34

386- Akt. Nuran Yavuz, age., s. 117 ve dip not 227, Alıntı; ATASE, Kls. 524, D. 706-2044, F. 1-3, Bu özel belge, Enver Paşa'nın talimatı gereğince Vehip Paşa tarafından Rus askeri başkumandanlığına yazılan mütareke teklifine bir cevap olarak imzalanmıştı.

387- Nurcan Yavuz, age., s. 117

Aralık 1917’de ayrı bir protokol daha imzalanır. ⁽³⁹⁰⁾ Böylece Kafkas cephesine ait imzalanan bu protokol ile Kafkas cephesinde de ateşkes resmen ilan edilmiş ve harbe son verilmiş oluyordu.

Brest-Litovsk Antlaşması’nın imzalanmasından önce cephelerde subaylar nezdinde yapılan sulh görüşmeleri, Berst Litovsk Antlaşması’ndan sonra daha etkin hale gelir. Erzingan cephesinde, Zakafkasya Komiserliği, General Vişinevski’ye 10 Aralık 1917’de Erzingan bölgesinde mütareke şartları hakkında talimat vermiş ve bu talimat dairesinde, Mütarekenin hazırlanmasını istemişti. Talimat’ın altında *General Lebedinski, Genelkurmay Albay Şatiloş, Genelkurmay Yüzbaşı Dolgof*’un imzaları var.

On üç maddeden oluşan bu talimatın Kürdleri doğrudan ilgilendiren 12. ve 13. maddeleri şöyledir:

“12- Görüşmelerin yapılması ve mütarekenin imzalanması esnasında, Kürt çeteleri tarafından tehlike yaratılabilir. Onlar savaştan önce yaşadıkları topraklara gitmek isteyeceklerdir. Bunun için Hristiyan halka kötülük, yapabilirler.

13- Buna göre de bu hareketlerinin önüne geçmek için, Kürdler hususunda ayrı bir madde düzenlenmeli ve talep edilmelidir ki, Türk kumandanlığı Kürdleri mütareke şartlarına tabi tutmak için bütün tedbirleri alsın. Tedbirler alınmadığı ve Kürt hareketleri başladığı anda bizim birlikler, onları hiçbir hâkimiyetini tanımadan haydut sayacak ve uygun şekilde davranacaklardır.”

General Lebedinski

Genelkurmay Albay Şatiloş

Genelkurmay Yüzbaşı Dolgoff ⁽³⁹¹⁾

388- Nurcan Yavuz, age., s. 118

389- Nurcan Yavuz, age., s. 120

390- Nurcan Yavuz, age., s. 121

XII. 4. 2. Erzingan(Erzincan) Mütarekesi

11 Aralık 1917'de Kemax'taki 36. Fırka kumandanlığı karargâhında Osmanlı ile Rus subayları arasında bir toplu görüşme yapılır. Görüşmeye on bir Rus subayı ile birlikte altmıştan fazla asker katılır. ⁽³⁹²⁾

Erzingan Mütareke görüşmelerine 15 Aralık 1917'de Türk delegesi olarak, 3. Ordu Kurmay Albay Ömer Lütfi'nin başkanlığı altında, 1. Harekât Şubesi Müdürü Binbaşı Hüsrev Bey ve 3. Ordu tercümanı Yüzbaşı Yakup Bey katılmışlardı. Rus heyeti ise asker ve sivil temsilcilerden oluşan karışık bir heyet; heyetin Başkanlığına, Rus Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı General Vişinski, beraberinde; 156. Rus Alay Kumandanı Albay Petzenger, Rus Köylü Cemiyeti üyesinden Ermeni Arşak Cemalyan, Rus Ordusu Kumandanı Yaver Yüzbaşı Vedrinski, Rus Asker Cemiyeti üyelerinden iki asker, Rus Amele Cemiyeti üyesi Gürcü Victor Tedzaya, ordu karargâhında foto memuru Albay Esadze vardır.⁽³⁹³⁾ Görüşmeler üç gün sürer ve 18 Aralık 1917 günü Erzingan Mütarekesi imzalanır. Mütareke bir ateş keş antlaşmasıdır. Antlaşma'da Osmanlı ve Rus askerlerinin cephe hatları belirlenmiştir.

Erzingan(Erzincan) Mütarekesi

“Madde 1- Bu mukavelename hükümleri, 18 Aralık 1917 öğlen saat 1.00'den itibaren kesin sulhun imzalanmasına kadar her iki taraf için geçerli olacaktır. Taraflardan biri bu mütarekeyi feshetmek lüzumu görürse, harbe tekrar başlamadan on dört gün önce durumdan karşı tarafı haberdar etmeye mecburdur.

Madde 2- Bu mukavelenin hükümleri geçerli olduğu andan itibaren, her iki taraf bütün Osmanlı-Kafkas cephesinde harp hareketlerini durduracaktır. Her iki taraf değil, yalnız karşı taraf birliği üzerinde hatta kendi hattı faslının on verst gerisinden geçen hat ile sınırlanan bölge dahilinde bile hiçbir hava harekâtı yapılmayacaktır.

392- Nurcan Yavuz, age., s. 136

393- Nurcan Yavuz, age., s. 147-148

Madde 3- Hattı fasıllar bu mukavelenameye bağılı bir ilavede tamamen gösterilmiş bir krokide de işaret edilmiştir. Müstakil 7. Kafkas Kolordusu ile 1. Kafkas. Müstakil Süvari Kolordusu bölgesinde ve Kafkas Osmanlı Ordusu cephesindeki hattı fasıllar bu kolordular ile Osmanlı askeri kuvvetleri arasında tarafların katılması ile oluşturulacak komisyonlar muvafakatle tespit edilecektir.

Madde 4- Bu mukavelenamenin imzalanmasından itibaren, her iki- taraf askeri harekâтта bulunmayacak, birlikler değiştirilmeyecek, tabii durumlar hariç askeri nakliyat yapılmayacaktır. Bu maddeye aykırı harekatta bulunanlar, harb harekâtlarını tekrar başlatma alameti olarak sınıflandırılacaklardır. Yalnızca 15 Aralık akşam saat 6.00'dan sonra verilen emirler yerine getirilecek ve bu saatten sonra bu maksatla verilen emirler geri alınacaktır.

Madde 5- Her iki taraf için tespit edilen hattı fasıllar dahilinde, her iki taraf birlik değiştirme veya iskân yapma hususlarında serbest hareketlerini koruyacaklar. Şu şartla ki; cephenin fırka mıntıkları mütareke imza zamanında kuvvetlerini çoğaltmasınlar.

Madde 6- Bu mukavele hükmünü koruduğı müddetçe taraflardan hiçbiri, gelecekte saldırı için hiçbir hazırlıkta bulunmayacaklarına söz verirler. Ancak mevcut inşaat-ı hakamiyenin geçmiş halinin korunması için çalışması uygundur. Tüfenk ve makineli tüfenk atış talimleri asıl hattın beş verst gerisinde ve top atış talimleri, hattın on beş verst gerisinde yapılacaktır. Bu atış talimlerinden her iki taraf, önceden birbirlerini haberdar edecektir.

Madde 7- İmzalayan taraflardan hiçbiri, sınırın ilerisine emniyet ve keşif bölükleri göndermeyeceklerdir.

Madde 8- Bu mukavelenin hükümleri geçerli olduğı müddetçe tarafların hattı fasılları ile sınırlanan tarafsız bölgeye gerek askeri ve gerek yerli halkın geçişi menedilecektir. Tarafsız bölgeye gelen asker ve asker çağında bütün erkekler harp esiri sayılacaktır. Ancak müracaat ettikleri için, yine aynı sebeple tarafsız bölgeye geçmelerine tarafların izin vermesiyle müsaade edilecektir.

Madde 9- Mukavelenamenin hükümleri uygulanırken, meydana gelebilecek herhangi bir kötü durum, iki tarafın görevlendireceğı delegeler tarafından halledilecektir. Her bir olayın halli için her şey

den önce, usul gereği birleşecek görüşme memurları vasıtasıyla tarafların delegelerinin toplanacakları zaman ve mekân kararlaştırılacaktır. Ordular karargâhları arasında haberleşme gereği duyulursa görüşme memurları Refahiye Erzincan yolu üzerine gönderileceklerdir.

Madde 10- Tarafsız bölge dahilinde sükuneti bozacak olayın cinayet ve ihtilal hadiseleri, tarafların uygun görmesiyle ve tayin edilecek delegeler tarafından halledilecektir. Tarafların suçluları talep halinde derhal geri verilecektir.

Madde 11- Osmanlı komando heyeti, Kürdleri bu mukavelename hükümlerine harfiyen uymaya mecbur etmek için çalışmaya söz verir, Kürdler tarafından Rus hattı faslının üst tarafındaki toprak dahilinde fiili tecavüz hareketi yapılırsa, Rus askerleri Rus hattı faslını geçmemek üzere, bunları hiçbir hükümet emri tanımayan eşkıya gibi farz ederek gerekli muameleyi yapacaklardır.

Madde 12- Mütareke imzalayan taraflardan biri, bu mukavelenamenin herhangi bir maddesini değiştirme veya yeniden ilave hususunda teklif hakkına sahiptir. Rus Cumhuriyetinin Avrupa cephesinde merkezi devletler ile imzalayacağı genel mütarekenin bütün maddeleri Kafkas cephesi için de geçerli olacaktır.

Madde 13- Karadeniz de tarafların savaş filoları arasında mütareke imzalanmaktadır. Mütarekenin denizlere ait maddelerinin diğer ayrıntıları filoların toplanacak olan özel komisyonları tarafından düzenlenecektir. Tarafların deniz, kara ve hava kuvvetleri karşı taraf sahillere on verstten daha yakın hareket etmesi ve her ne şekilde olursu olsun taarruzda bulunması yasaktır.

Madde 14- Bu Mukavelename Türkçe ve Rusça ikişer nüsha hazırlanarak tarafların delegeleri tarafından imzalanıp, imza eden tarafların delegelerine birer nüsha verilmiştir”⁽³⁹⁴⁾

Osmanlı tarafı mütarekeyi imzalamasına rağmen mütarekeden memnun değildirler.

“Vehip Paşa; mütarekenin 1. maddesindeki tayin edilen zaman uygun olmakla birlikte, 2. maddeye, işgal altındaki bölgede,

394- Nurcan Yavuz, age., s. 151-152-153

Ermeniler tarafından yapılan mezalimin tahliye esnasında yapılmasından ve Erzincan mütârekesi tarihinden itibaren bölgede aynı mezâlimin yapılmasının uygun olmayacağını ve bundan dolayı bölgede yapılacak olan herhangi bir mezalimden Rusya'nın mesul tutulması kaydının ilâve edilmesinin uygun olacağını düşünmüştü.

*Hatta 4. 5. 6. 7. maddeleri uygun görmekle birlikte, işgal altındaki toprakların sırf tahliyesine ait olmak üzere teklif edilecek başka bir maddenin gereksiz olduğu ifade etmişti. Enver Paşa ise bu konuda Vehip Paşa'ya hak vermiş ve onun teklifini uygun bulduğu, bu değişikliğin daha fazla vakit geçirilmeden bir an önce yapılmasını bilhassa, Ermeni mezaliminin men edileceğine dair mütarekenameye kayıt ilâvesinin siyasî açıdan en kısa zamanda teklif edilmesinin uygun olacağını düşünmüştü.*³⁹⁵⁾

Osmanlı heyeti mütareke başkanı, Enver Paşa'nın amcası 3. Ordu Kurmay Albay Ömer Lütfi; "bu mütarekenin kâğıt üzerinde kalmaya mahkum olduğunu ve bu toprakların Osmanlı idaresine geçeceğini" belirtir.⁽³⁹⁶⁾

Enver Paşa'nın da bu antlaşmaya karşı bazı itirazları olduğunu söyler ve bu itirazlardan biri; "Kürdlere karşı niye Ermeni maddesini eklemediniz?" dir.⁽³⁹⁷⁾

"Erzincan Mütarekesi" ile Osmanlı ve Rus devletleri arasındaki sınır hattı tespit edilmiş ve bir yanıla protokollere bağlanmıştır. Barış Antlaşması'na kadar Mütareke ile tespit edilen bu sınırların tespiti konusunda detaylı bilgiler var. Sınırlar şöyle bir hat izliyor:

"Mütareke ile her iki taraf kuvvetleri arasında tarafsız bir saha bırakılmak üzere sınır çizgisi tespit edilmişti. Buna göre; Deniz kuvvetleri sahile altı milden fazla yanaşmayacak, Karadeniz kıyısından başlayarak Munzur Dağı'na kadar her iki taraf siperleri mütareke hattını oluşturacaktı.. Munzur Dağı'ndan sonra Türk hattı; Mercan dağları, Karacakale, Zağki, Erik Dağı, Sağnis-Oğnut, Şerafettin dağları, Buğlan Gediği, Soluk Köprüsü, Murat Nehri üzerinde

395- Nurcan Yavuz, age., s. 153

396- Davut Karun, 'Erzincan Mütarekesi ile ilgili Makalesi

397- Aso Zagrosi, Newroz Com.

Kertakom-Azakpur-Mişagsin-Bitlis kuzeyindeki 5. Tümen siperleri-Van Gölü güneyi Erik Dere-Munzur Dağı'ndan sonra Rus hattı; Kıraddah Dağı Akbaba-Kösmer Dağı, Şeytan dağları-Çoriş Dağı-Bahçe-Izrak-Muhacirköy-Belicen. ³⁹⁸⁾

Dersim'de hareketlilik devam etmektedir. Osmanlı, Dersim'deki hareketliliği şöyle yorumlar:

“Mütarekeyi takip eden günlerde ise Dersim yeniden kımıldamağa ve etrafa sarkıntılık yapmaya başlıyor. Bu sırada Kürtçülüik cereyanları da sokulmağa ve Dersim'de fikirlerini neşredek elemanları bulmağa çalışıyordu. Ve buna kısmen de muvaffak oluyor. Bu sırada Dersimlilerin azgınlıkları arttıkça artıyor. Dersim'in mütareke ile milli mücadele arasındaki vaziyeti Elaziz vilayetince şu suretle İstanbul'a anlatılıyor.

Vilayetin 21 Kânunu Sani (Ocak) 1920 tarihinde dahiliye nezaretine yazdığı tahrirat hulasaten: Hükümet kuvvetli iken evamire serfûru (emirlere baş eğme) vef iken gaile (sıkıntı ya da baş belası) yapmaktan çekinmeyen Dersim aşairi son günlerde hükümetin zaafı ve bazı hainlerin tahriki neticesi olarak Dersim'e civar Eğin, Çemişkezek, Arapkir ve Pertek köylerine tecavüzle ağnam ve mevaşi gasp etmişlerse de jandarma ve ahalinin muaveneti ve mevsimi şitanın hulul ile bunların tecavüzleri menedilmişti. Dersim mutasarrıflığından alınan telde Koç ve Şam Uşağı ile diğer aşair rüesa-sının Karaballı aşiret reisinin ikametgâhı olan Ağzonik köyünde içtima etmekte oldukları ve maksadı içtima ise tek mil aşiretin temini ittifakı ile Çemişkezek ve Pertek köylerine ve bilhassa Türk köyleri aleyhine vasi mikyasta bir kıyam ve tecavüz icrası olduğu cihetle hemen kuvveyi askeriye izamı talep olunmakta ve diğer bir telde de bilcümle aşiretlerin bilhassa Karaballı ile Koç Uşağı aşiretinin Meclisi Ayan'dan Seyid Abdulkadir Efendi ve sabık polis müdürü Miralay Halit Bey ve Kürt Teali Cemiyeti ile münasebette bulundukları sansür edilen mektuplarla muhbirlerin ifaclesinden anlaşıldığı ve hükümeti, kararsızlığından dolayı acizla tavsım ettiklerinden yakın bir atide istifadeye şitam edecekleri dermeyan olunmaktadır. Hâlbuki öte-

398- Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 150, Dip not 364, Alıntı; Dokument i Materiali po Vneşney ..., Belge No: 44, s. 68; Kazemzadeh- The Struggle for Transcaucasia, s. 82

den beri Koç, Şam Uşağı ile Karaballı aşireti arasındaki münferit ve rekabetin mevcudiyeti şimdiye kadar muvazene tesis eder ve müttetif-kan tecavüzlere mani iken bu iş'arat mühim görülmüştür. 13. Kolordu ile muhabere yapılmış ve Çemişkezek ve Pertek ve civar Türk ahalisinde şayanı itimat görülenlerin kefaleti müteselsile ile şimdilik teslih ve filhakika Dersimliler tarafından bir kıyam ve tecavüz gibi bir zarureti mübrem halinde kuvveyi kafiye sevk ve izama teemmül ve temin edilmiştir. Ancak harekâtı ekseriyeti mucib hadisatın düveli itilafiyeye müta-reenamenin 24. Maddesi'nden Abdülkadir Efendi ve Halit Bey'in⁽³⁹⁹⁾ daha ne gibi teşvikatta bulundukları mutasarrıflıktan sorulmuştur. Mektup-ların sansür edilmesi, Türklük ve Kürtlük neşriyatı yapan gazetelerin ve bilhassa Jin gazetesinin Dersim'e ve mülhakatı saireye ithal olunmaması esbabinın istikmali emredilmiştir."⁽⁴⁰⁰⁾

Rusların geri çekilmesinden sonra bölgede kurulan yerel hükümetler/şûralardan bahsedilir. Türk Tarih dergisinde söz konusu bu oluşumlar olarak şunlar yazılıdır:

- Erivan güneyinde; Şahtahtı Cengiz Bey Hükümeti (Aralık Şûrası)
- Nahcivan'da; Nahcivan Halk Hükümeti
- Karaköse'nin kuzeydoğusunda: Kulplu Şamil Bey Hükümeti (Kulp İslam Şûrası)
- Toprakkale'nin kuzeyinde; Bozanlı Bekir Bey Hükümeti (Ortakale Şûrası)
- Oltu'da; Oltu Halk Hükümeti (Oltu Şûrası)
- Kars Milli Şûra Hükümeti
- Aras Türk Hükümeti
- Güney Batı Kafkas Geçici Milli Hükümeti.⁽⁴⁰¹⁾

Erzingan'da da, "Erzingan Şûrası" veya "Hükümeti" diye bir oluşumdan bahsedilmesine rağmen ben böyle bir bilgiye rastlamadım.

399- Cıbranlı Haht Bey – Arik

400- Jandarma Unum Komutanlığı, age., s. 143-144

XII. 5. Dersim Aşiretleri ile Ermeni İlişkileri

19. yüzyılda Osmanlı tarafından atanan derebeyleri ve devlet yanında yer alan aşiret reisleri ile Dersim halkları arasında sorunlar yaşanmaktadır. Dersim'deki Çarekan aşiret reisi Usen Beg, Balaban aşiret reisleri gibi güçlü aşiret reisleri güçsüz aşiretlere ve köylere özellikle Ermenilere karşı bir baskı ve topraklarına zorla el koyma, vergilendirme uygulamaları vardır. Osmanlı'nın yaptığı arazi düzenlemeleri ve yerel feodal unsurların baskıları sonucu topraklarını kaybeden özellikle Ermeniler buna karşı Adom Garabedyan liderliğinde Dersim, Erzingan ve Xarpêt'e bir örgütlenme oluştururlar. Bu örgütlenmenin içinde yalnız Ermeniler değil, merkezi ve yerel otoriteler tarafından baskı gören Dersimli Kızılbaş Kürdleri de yer alırlar. Adom Garabedyan'ın o dönemde bu durumu belirten el yazılı bir çalışmasının başlığı "*Ağaların ve Paşaların İstibdadına ve İşgalci Siyasetine Karşı Ermeni ve Kürt Halklarının Mücadelesi*" şeklindedir. "*Ermeni Köylü Hareketi*" olarak tanımlanabilecek olan bu oluşum, Dersim'in merkezi otoritenin yanında yer almayan bağımsız aşiretleriyle de ittifaklar yaparlar.

Bu dönemde Sêy Rıza'nın babası Sêy İvrahîm bağımsız duruşundan taviz vermediği gibi savaş sonrası da bu tavrını sürdürerek 1860'larda Ermeni-Kürt mücadele birliğinde yer alır.

Adom Garabedyan bütün yörelerin şikayetlerini birleştirip İstanbul'a heyet göndermeyi düşünür. Bunun için Sêy İvrahîm ile görüşme durumu hâsıl olur. O sırada Sêy İvrahîm oğlu Rıza'nın(Sêy Rıza) sünnet düğünü yapılmaktadır. Bu sünnet düğünü görüşme için uygun olarak görülerek Lertik⁽⁴⁰²⁾ köyüne gidilir.

Adom Garabedyan'ın el yazılı defterinden Kevork Halacyan'ın⁽⁴⁰³⁾ aktardığı şekliyle şöyledir:

401- Türk Tarih dergisi, Ağustos 1968, sayı 11, s. 22, İhsan Ilgar, Doğu Cephesi adlı yazısı

402- Lertik ya da Lirtik: Pulus'un doğu sınırında Ağpanos vadisi etrafında bir dizi köyü kapsayan dağlık mıntıkanın adıdır. Aynı zamanda köy ismi olarak da kullanılır olmuş. Sêy Rıza'nın doğup büyüdüğü yer kimi kaynaklarda Lertik'in Derê Arê köyü, kiminde ise yalnızca Lertik olarak anılıyor. Eski haritalarda kayıtlı olduğu nokta bugünkü Yalmanlar'a çok yakın.

403- Halacyan'ın çalışmalarının yalnız bir kısmı "*Dersim Ermenileri Etnografyası, I*

“Bu ve benzeri birçok fikir ve öneri getirildi bize 1864 güzünde. Dersim'e adam gönderip Reyberlerin Seyit İbrahim ve Çarsancak'ın dağ köylerindeki Ermeni ileri gelenleriyle görüşme, danışma ihtiyacı duyuldu.

Her zaman olduğu gibi Halcents Seko, Minasents Milletbaşı, Manugats Manuk Reis, Ğilot'un Hemo, İbrahim ve Karagözlerin Ali bu iş için görev aldılar. Dersim lideri Seyit İbrahim'in evinde on günden fazla misafir kalarak, bilahare daha geniş bir gizli toplantı örgütlemek için hesaba katılan herkesle görüşme ve konuşma imkânı bulmuşlar.

Öyle göze çarpacak bir toplantıyı dikkat çekmeden yapmak Balaban'ın Surp Toros Vanki'nda ya da Dersim'in bağımsız bölümündeki köylerden birinde mümkün olabilirdi. Balaban tarafı Çarsancak ve Çemişgezek temsilcileri için çok uzak kalacağından tercih edilmedi. Seyit İbrahim'in önerisi ile toplantı günü olarak 1864'ün 10 Ekim'i belirlendi. Toplanma yeri yine Lertik. Vesilesi ise Seyit İbrahim'in küçük oğlu Rıza'nın sünnet düğünü.”⁽⁴⁰⁴⁾

Bu görüşmeden sonra Sêy Îvrahîm sonunda tüm aşiret reislerinin katılacakları bir toplantının yapılmasını önerir. Toplantıda temsilcilerini Türk hükümetinin nezdinde gönderip Dersim'in kendisini idare etmesi hakkını barışçıl yollardan talep etme önerilir; bazıları bu öneriye karşı çıkarak Dersim'in özyönetim statüsünü korumak için silaha sarılması önerisini savunurlar. Bu durum toplantıyı ikiye böler, fakat sonunda bir heyet oluşturarak İstanbul'a gönderilmesi ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesi kararı alınır. Ancak yukarı Dersim aşiretleri bu karardan hoşnut değillerdirler.

Toplantı sonucunda değişik yörelerden otuz iki temsilci çıkarılır, bunların yirmi dördü 1865 Martı'nda Trabzon üzerinden gemiyle İstanbul'a gönderilir. Ancak İstanbul'da şikayetlerini yönetime bildir-

Bölüm” başlığı altında kitaba dönüştürülmüş. Fakat bu konu kitapta değil, Ermenistan Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü arşivindeki yayınlanmamış yazıları içinde yer alıyor. İlgili bölümün başlığı “Ermeni ve Kürt halkları tarihinden sayfalar, Ermeni ve Kürt halklarının dostluğuna dair hatıralar.”

404- Kevork Halacyan, Dersim konulu etnografik arşiv dizisi, XVI nolu fasikül, s. 1919; P. İ. Averyanov, Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürdler (19. Yüzyıl), Çeviren İbrahim Kale, Avesta Yayınları, 2010, İst. s. 331-332-333-334-335-336-337, Alıntı; Kafkas Askeri Bölge Komutanlığı Karagâh Arşivi 1877-78 Savaşı'na ilişkin dosyalardan

meden tutuklanırlar. İki yıl sonra 2 Nisan 1867'de serbest bırakılan temsilciler bölgelerine geri dönerek yine Dersim'le istişare içinde bulunarak mücadele için örgütlenmeye girişirler. Adom Garapedyan liderliğinde Balaban aşiret bölgesine gitmek isterler, ancak yörede istenmediklerini duyunca yukarı Dersim'e gitmek durumunda kalırlar. Uzun bir süre orada kaldıktan sonra, silahlı bir ayaklanma başlatmak için aşiret reisleriyle konuşurlar ve ayaklanmaya hazırlanmaları için onları ikna ederler. Sonra asıl yerlerine dönmeleri için olanak doğunca yerlerine dönerler.

1868'in 6 Ocak Surp Dznunt (Kutsal Doğuş) günü, Balaban yöresi Xıntsorek köyü⁽⁴⁰⁵⁾ Halacyan Arakel Dede'nin evinde, sekizi Ermeni, yedisi Dersimli olmak üzere toplam on beş delegenin katılımıyla yapılan toplantıda “*Ermeni ve Kürt Milli Kurtuluş Hareketi Komitesi*” oluşturulur. Amaçları ve kuralları belirlenerek silahlı ayaklanma başlatma kararı alınır ve hareketin askeri kolu olarak “*Xol*”⁽⁴⁰⁶⁾

6 Ocak 1868'de beş insan ve on mührün kararıyla on dört kişilik bir “*Komite*” kurulur. Halacyan'ın yazdıklarına göre bu Komite'nin üyelerinin adları şöyledir:

- 1- Hacik Minacıyan,
- 2- Grigor Karapetyan,
- 3- Halise'nin oğlu Cerdo,
- 4- Qamer Mısto'nun oğlu İsmâîl,
- 5- Ahlat'lı Ehmed'in oğlu Alî,

405- Xıntsorek: Ermenice anlamı “*e/malı/elmalık*”. Yöredeki telafuzu ile Xınzorik ya da Hınzorik. Şimdiki resmiyette Erzingan'ın Tzumina/Cimin(Üzümlü) ilçesine bağlı Pınarlıkaya köyü. Yazar K. Halacyan ve dayısı Adom Garabedyan gibi, yazıda sözü edilen Balaban aşireti lideri Xelîl Axa da bu köyde dir.

406- Bu isim Ermenice harflerle “*Ğol*” şeklinde kayıtlı. Türkçedeki “*Kol*” kelimesiyle aynı anlamda ve silahlı eylem kolu manasına kullanılmış olmalı. Dersimli Kürdlerin kelepçir getiren eşkiya tarzı eski eylem gruplarından da “*Qol*” veya “*Xol*” denir. İsmi muhtemelen ordan gelse de burada politik amaçları ve kurallarıyla tasvir edilen modern gerilla tarzına yakın bir örgütlülük.) meydana getirilir. (Hovsep Hayreni, “*Seyit Rıza ve Dersim Dosyasındaki Bazı Ayrıntılar Üzerine*” makelesi, 19 Aralık 2011, www.gelawej.net

- 6- Hên'li Miko'nun oğlu Uso (Yusuf),
- 7- Reyis'li Ömer'in oğlu Miko (Hakob),
- 8- Gal'li Hesen'in oğlu Temir,
- 9- Sergis Pağdo'nun oğlu Piğdo,
- 10- Sıleyman Pero'nun oğlu İvrahîm,
- 11- Azakans Adam'ın oğlu Nersik,
- 12- Manukans Gabo'nun oğlu Manuk,
- 13- Sılo Xudo (Sıleyman Xıdır)'nün oğlu Memed,
- 14- Atop Grigor Kareapetyan.

*“Milli Kurtuluş için Ermeni ve Kürt Komitesi”*nin amaçları şunlardır:

- 1- Türk işgalcilerine karşı her alanda savaşmak,
- 2- Dersim'de Ermenilerle Kürdlerden *“Xol”* adlı silahlı saldırı birlikleri kurmak,
- 3- Yaşları 18 ile 30 arası olan Ermeni ve Kürdler *“Xol”* birliklerine katılabileceklerdi. Katılacakların aynı zamanda *“Xol”* komutanlığıyla beş kişilik komite tarafından seçilmiş olmaları gerekiyordu,
- 4- Her *“Xol”* birliği 25-50 insandan oluşacaktı. Bunlar komutanlarının her emrini yerine getirmekle yükümlüydüler. Komutan da Komite'nin her türlü talimatına uymak zorundaydı. *“Xol”* komutanı ilk defaya mahsus olmak üzere Komite tarafından atanacak, daha sonra *“Xol”*'un üyeleri komutanlarını kendileri seçeceklerdi. Ancak seçimin Komite tarafından onaylanması gerekirdi,
- 5- *“Xol”* komutanı, yaşı otuza varmış ve savaşta beş kez yiğitlik göstermiş insanlar arasından seçilebilecekti,
- 6- *“Xol”*'un resmi dili Kırmacça olacak. Ancak Kirmancca lehçesi bilen Ermeniler *“Xol”* üyeliğine seçilebileceklerdi,
- 7- *“Xol”*'un yeri, eylem ve sırları hakkında düşmana bilgi veren üyeler komutanlık tarafından kurşuna dizileceklerdi,
- 8- *“Xol”*'un Komite ile ilişkilerini ancak bir kişi bilecekti,
- 9- *“Xol”* komutanı, eylemlerine ilişkin bilgileri ancak komite tara-

findan atanmış olan bir şahıs aracılığıyla Komite'ye iletebilecekti,

10- Komite'ye ya da “Xol’a üye olanlar, bir çoban gibi faaliyetlerini yürütecek, Dersim ve Balaban’ın her yöresinden, olup bitenlerden haberdar olacaktı,

11- Komite özyönetimlerini koruyan yukarı Dersim aşiret reisleriyle ilişkiler geliştirilecek, “Xol’un eylemleri ve Türk askerlerinin yaptıklarıyla ilgili olarak onları sürekli bilgilendirecekti,

12- Haçik Minasyan (Başkan), Helçens Séko (Dersim’in temsilcisi) ve Atop Grigor Karapetyan (sekreter) komite’nin başkanlık denen yürütmesine seçildiler. Başkanlık, “Xol” komutanlığına emir verme ve olağanüstü durumlarda komitenin yerine toplanma yetkisine sahipti.

Programını belirledikten sonra komite çalışmalarına başladı. Her şeyden önce hükümetin elinde maşa haline gelen topluma baskı yapan ve kirli işlerini haince yürüten ağa ve beylere karşı harekete geçti. Komite’nin üyeleri Şah Usen Beg ve Sait Beg’le ilişki kurarak hükümete karşı ortaklaşa savaşmak için anlaşırlar.

Silahlı “Xol” birlikleri 1868 Ağustosunda kırk Ermeni ve Kürt köyünü eli altında bulunduran ve köylülere baskılarıyla büyük acı çektiren Xelîl Axa’ya karşı saldırıya geçerler. Xelîl Axa bir yandan silahlı saldırıya cevap vererek bir yandan da vaat ve aldatmacalarla bir süre sonra onlara karşı üstün bir duruma gelir. Komite fazla ilerleyemez, üyeleri arasında ikilik çıkar, halkla ilişkileri kopar ve adım adım dağılır. ⁽⁴⁰⁷⁾

Ermeniler ile Kırmanclar arasındaki bu olumlu hava Birinci Dünya Savaşı’na kadar devam eder. Rusların Dersim’e dayanmalarıyla Alîşer ve Dersim aşiretlerinin Ermenilerle görüşmelerin çıkmaza girmesiyle bu olumlu hava bozulur.

Rusların geri çekilmesiyle onların yerini oluşturulan Ermeni birlikleri alır.

Türk kaynaklarına göre Rusların geri çekilmesinden sonra bölge-

407- Akt. Recep Maraşlı, 1915 Soykırım, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, Ekim 2008, İst., s. 381- 382, dip not 815) Çaçani, Karlené, “*Pizmamtiye Cim’eta Ermanya ü Kurda*” (Ermeni Kürt Dostluğu), Yerevan; (?); Keza “*Milli Kurtuluş İçin Ermeni ve Kürt Komitesi*”, (Çeviren Murad Ciwan) Hevi, Sayı: 96/1998

de dört Ermeni tümeni oluşturulur. Dört alaylı olan tümenlerden üçü hemen meydana getirilmiş, dördüncüsü ise teşkil edilmektedir. Ayrıca iki süvari alayı ile bir topçu teşkilatı meydana getirilerek on beş bin mevcutlu bir muharip meydana getirilmiştir. ⁽⁴⁰⁸⁾

General G. Korganoff'un anlatımlarına bakılırsa; *"30 Ocak 1917'de Erzincan bölgesi yalnızca Ermeni nizami ve gayri nizami güçleri tarafından müdafaa olunuyordu. Yalnızca kendi güçlerine dayanmak zorundaydılar."*⁽⁴⁰⁹⁾

General G. Korganoff'un; *"Gönüllü Ermenilerin oluşturduğu üç batalyondan oluşan bir piyade alayı Rus ordusu ile geri çekilmeyi reddetti." diye yazıyor* ⁽⁴¹⁰⁾ ve *Ermeni Alayı'nın sahip olduğu askeri araçlarının bir dökümünü de yapıyor. Türklerin iddialarına göre Bolşevikler bilinçli olarak; 'Rus birliklerinin yerine Ermeni birliklerini bıraktılar.'*⁽⁴¹¹⁾

Rusların geri çekilirken önemli miktarda cephane ve gıdayı Ermeni birliklerine bırakırlar. Örneğin Mihran Tarikyan Gêxî/Cêxî bölgesinde bırakılan cephaneyi teslim alırken söz konusu durumu şöyle anlatır:

"...Kiği'nin tüm cephesini ve boş depolarını oluşturulan Başköy'e ulaştık. Müthiş bir cephanelik bulunmaktaydı. Top ve el bombalarının sayısı insanı dehşete düşürebilecek kadar çoktu. Mermilerin sayısı ise bizim imzaladığımız bölgelerde dört-beş milyondur. Dağ gibi yükselen buğday ve yağlardan ayrıca sayılmayacak miktardaki konserve stoklarından bahsetmeyi bırakalım."

Resmi Rus şahsiyetleri sabırsızlıkla bizleri beklemekteydi. Depoları devraldığımıza dair belgeleri imzaladıktan sonra bir dakika bile bizi beklemeden uzaklaştılar."⁽⁴¹²⁾

408- Türk Tarih dergisi, Ağustos 1968, sayı 11, s. 25, İhsan Ilgar, Doğu Cephesi adlı yazısı

409- Akt. Aso Zagrosi, Newroz.com, Alıntı; General G. Korganoff, Participation des Arméniens à la Guerre Mondiale sur le Front du Caucase, 1927, Paris, s. 89

410- Akt. Aso Zagrosi, Newroz.com, Alıntı; General G. Korganoff, age., s. 87

411- Aso Zagrosi, Newroz.com, Alıntı; General G. Korganoff, age., s. 89

412- Akt. Antranik Çelebyan, Atranik Paşa, Çeviren Mariam Arpi- Nairi Erek, Pêrî

General Antranik; Ruslar bize yüz bin kişilik yiyecek bıraktıklarını belirterek, bu yiyecek cömertce kullanılırsa bize bir yıl yetebilirdi, değerlendirmesinde bulunur. ⁽⁴¹³⁾

Rusların çekilmesinden sonra bölgede meydana gelen çatışmalar Ermeni birlikler ile Kürdler arasındadır.

Aso Zagrosi, Ermeni-Kürt çatışması konusunda şunları yazar:

Ermenilerin “*Büyük Ermenistan*”, Türklerin ise “*Büyük Turan Ülkesi*” projesi vardır. İki projede de Kürdlere yer yoktur. Bu projelerden dolayı Kürdlerin; Ermeniler ve Türklerle anlaşmaları önünde engeldir. Ermeni birliklerinin Kafkasya’da Mehabad, Revandiz, Erzîrom, Bilîs/Bedlîs(Bitlis) ve Wan gibi alanlarda Kürdlere karşı yaklaşımları, Kürdleri tümünden Osmanlı Devletinin saflarında olmasını sağlar. Çünkü Ermeni birlikleri Osmanlı Devletine karşı savaşma yerine Kürdlere saldırıyorlar. Rus ve Ermeni birliklerinin tutumu; Kürdleri de Türkleri de kar ve kışta ölüm yolculuğuna çıkarıyordu. O dönemler Osmanlı Ordusu’nda subay olan Kürd Mustafa Paşa Yainulki’nin oğlu Aziz Yamulki; o dönem için yedi yüz binden söz ediyor. Bu rakam abartılmış olsa bile, bu dönemde çok sayıda Kürd katledilmiştir. Savaş esnasında ele düşen ve teslim olan Kürdler sistematik bir şekilde öldürülüyor. Bundan dolayı tüm cephelerde Kürdler teslim olmuyor ve ölesiye savaşıyorlar.⁽⁴¹⁴⁾ Kızılbaş Kürd aşiretler Dersim’e geldiklerinde burada bulunan nüfusun çoğunluğu Ermenidir. Ancak zaman içinde çeşitli nedenlerle Ermeni nüfusun azalmasıyla nüfus çoğunluğu ve egemenlik Kızılbaş Kürt aşiretlerin eline geçer. Her ne kadar Ermeni Soykırımı’nda Dersim’in Ermenileri “*koruduğu*” söyleniyorsa da Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölgede Ermeni nüfus “*yok*” denecek kadar azdır. Ve haliyle Dersim’de bir Ermeni endişesi yoktur. Zira katliama uğramış “*mazlum Ermeniler*” görünür bir tehlikeye arz etmiyorlar. Ancak Rus birlikleri ile gelen silahlı Ermeni güçleri Dersim aşiretleri üzerinde bir endişe meydana getirir. Ermenilerin Dersim’i içine alan devlet kurma düşünceleri ve Osmanlı’nın

Yayınları, Birinci Baskı, İst., 2003, s. 222, Alıntı; Mıhran Tarikyan, Kiğı Cephesi Olayları, Beyrut 1926, s. 7-8

413- Atranik Çelebyan, age., s. 222

Ermenilerin bu düşünceleri hakkında ve başkaca da Ermeniler hakkındaki menfî propagandaları Dersim aşiretleri üzerinde etkili olur. Dersim aşiretlerinin Ruslardan çok Ermenilerden çekinceleri oluşur.

Alîşer ve Dersim aşiret liderlerinin Erzingan'da Ermenilerle yaptıkları görüşmede; Ermenilerin Dersimi'de içine alacak bir Ermenistan kurma düşüncesi dille getirilmiştir. Bu düşünce yeni de değildir. Zira Ermenilerin 19. yüzyılda uluslaşma bilinciyle "*Büyük Ermenistan Devleti*" peşine düşmüşlerdir. Rusya ve Batılı devletler Ermenilerin bu amacına yeşil ışık yakmış durumdalar. Bu devletler böyle bir devletin oluşması için çaba göstermeseler de bu konuda verdikleri sözler vardır. Ermenilerin bu amaçları önünde en büyük engel Kürdlerdir. Bu tarihten, yani 1800 yılların sonlarından itibaren Ermeniler ile Kürdler arasında bir toprak sorunu vardır ve Kürdlerin sahip oldukları toprakların kendilerine ait olduğunu söyleyerek Kürdlere saldırırlar.

Ermenilerin; Kürdlerin yaşadığı toprakları kuracakları müstakbel Ermenistan içinde görmeleri ile başlayan Ermeni-Kürd güvensizliği Ermeni soykırımı ile daha da artarak devam eder. Ermeniler bu soykırımda Kürdleri de sorumlu olarak görürler. 1914 yıllarında başlayan Kürd-Ermeni "*düşmanlığı*" bu savaş ortamında dostluğa dönüşmesi de mümkün değildir.

Diğer Kürdlerin ve Dersim Kürd aşiretlerinin de kendi bölgelerinin Ermenistan içinde olmasını kabul etmeleri de mümkün değildir. Kürdistan'ın diğer bölgelerinde meydana gelen Ermeni-Kürd çatışması/gerginliği, Dersim'de silahlı Ermeni birliklerin gelmesiyle başlar. Bu durum Rusların bölgede bulunan konsolos ve askeri birlik komutanlarının Rusya'ya gönderdikleri raporlarda da açık olarak görülmektedir.

"Dersim Kürdleri de bizim ordumuza büyük yardımlar ettiler. Fakat, Ermeniler'den dolayı bizi Dersim'e bırakmadılar. Biz nereye gittiksek şu sözleri duyuyorduk:

'Biz Ruslardan korkmuyoruz, canı gönülden onlarla birlikte gideriz. Fakat, Ermenilerden korkuyoruz. Çünkü bizleri öldürüyorlar, namusumuzu ayaklar altına alıyorlar. Siz Ruslarda buna yol veriyorsunuz...' "

Rusların çekilmesinden sonra Sêvaslı Murad ve Albay Morel ⁽⁴¹⁵⁾ Erzingan'da bir Ermeni yönetimi oluşturlar. Murad, Dersim aşiretleri ile bir ittifak yapmak amacıyla Alîşer ile görüşür.

Nuri Dersimi'nin yazdıklarına göre; Vehip Paşa, Qoçgîrî'den Alîşan ve Heyder Beglerin bu görüşmelere gitmemeleri için ordu merkezinde —o sırada 3. Ordu karargâhı Endîrês(Suşehri)'dedir- göz hapsinde tutulmaktadırlar. Vehip Paşa, Alîşer'i Pulur aşiret reisleriyle birlikte Endîrês Ordu merkezine davet ederek görüşür ve orada göz hapsinde olan Alîşan ve Heyder Begleri serbest bırakır. Alîşer ise Kürd temsilcisi sıfatıyla Erzingan'da kalmaktadır. Ancak Alîşer, Vehip Paşa'nın vaadlerine güvenmez ve Pulur'a döner.

Nuri Dersimi bu konuda şunları yazar:

“Vehip Paşa fırsattan istifade ederek Dersimlileri Türk görüş noktasına getirmek istiyordu. Alişêr'in Rusya'ya iltihakını mazur gördüğünü ilan ederek, mummaileyhi Ovacık aşiret reisleriyle birlikte Suşehri ordu merkezine davet ve taltiflerde bulundu, ordu merkezinde göz hapsi altında bulundurduğu Koçgirili Alişan ve Haydar'ı serbest bıraktı. Alişêr, Vehip Paşa'nın vaatlerine emniyet etmedi ve Ovacık mıntikasına dönerek orada kaldı.”⁽⁴¹⁶⁾

Murad'ın Büyük Ermenistan amacı ittifakın oluşmasına engeldir. Nuri Dersimi Ermenilerle Kürdler arasında yapılan bu görüşmelerden söz ederek şunları yazar:

“Kumandan Lahof 1918 yılı ocak ayında Erzincan'ı terketmiş olduğundan, orada kalan Ermeni kumandanlarından Murat Paşa, Dersimlilerle kuvvetli bir ittifak yapmak istemişti. Bu hususta Alişêr Efendi'yle yapılan görüşmelerde bazı önemli şartlar üzerinde uyuşulamamış ve Murat Paşa'nın teşebbüsü akim (sonuçsuz) kalmıştı.

Alişêr Efendi'nin beyanatına göre Murat Paşa yalnız Büyük Ermenistan amalini takip eden bir proje teklif etmiş ve Kürdistan muhtariyet ve istiklali hakkında ittifaka girmekten çekinmiş olduğundan, kendisiyle uyuşmak mümkün olmamış ve bu sebeple

415- Fransız asılı, Murad'ın sağ kolu

416- Nuri Dersimi, age., s. 82

meyusun Batı Dersim'e çekilmeye mecbur kalmıştır..."

"Murat Paşa"⁴¹⁷ Doğu Dersim aşiretleri reisleriyle dahi ayrıca anlaşmaya teşebbüs etmiş ve Keçelan aşiret reislerinden kayın biraderim Ağa Bey'i, Abbasan kabilesi reisi Seyyit Ali Ağa oğlu Hüseyin, Lolan aşireti reislerinden Mehmet, Ali ve Yusuf oğlu Keko Ağa'yı Kürdler'in mümessili sıfatıyla Erzincan'a davet ederek, Desimliler adına istişarelere başlanmıştı. Murat Paşa bütün harp malzeme ve mühimmatının Ermeni Komitesi tarafından temin edilmesi şartıyla Dersim'den kendi kumandası altında mühim savaş kuvvetleri teşkilatlandırılmasını ve derhal müşterek bir Ermenistan-Kürdistan istiklali ilan ederek, devletin idaresinin kendi nüfuzu altında bulunmasını ve bunlara benzer başka ağır şartlar ileri sürdüğü için, bu Kürt heyetiyle de uyuşmak mümkün olmamış ve Kürt heyeti Erzincan'ı terk ederek Dersim'e dönmüştür."⁽⁴¹⁷⁾

Ali Kemali, Erzingan üzerine yazdığı eserinde ise:

"O sıralarda Seyyit Ali Ağa'nın oğlu Hüseyin (İlk Millet Meclisi'nde mebus olarak girmiştir.) Pir Ahmed'in oğlu ve Ağa Bey ve daha iki kişiden oluşan bir Kürt heyeti Erzincan'a geldi. Bunlar Ermeni Komitesi tarafından davet edilmişlerdi. Bir gece komite nezdinde konuk olduktan sonra ertesi gün belediye de yapılan toplantıda hazır bulundular. Halk heyecan içindeydi. Ne olacağını, ne yapılacağını soran gözlerde, derin bir endişe okunuyordu. Kürdlerden Ağa Bey: 'Ateşkes koşullarına göre Erzincan cephesinin korunmasının Ermenilere ait olduğunu ve Fırat'ın öte 'geçesi'nin Kürdler, bu 'geçesi'nin de Ermeniler tarafından savunulacağını, kasabaya göçmüş olanların köylerine gitmelerini ve tarlalarını hazırlamalarını, bunun içinde Hüseyin Bey'in konağında

*Muradov Taşnak Partisinin tanınan önder kadrolarından biriydi. "Sivaslı Murad" olarak biliniyor. Sivas'tan İstanbul'a gidiyor ve uzun yıllar orada kalıyor. Dahas sonra Kafkasya'ya gidiyor. 1904 yılında Sason ayaklanmasına katılıyor... 1908 yılında yapılan darbeden sonra yeniden Sivas'taki köyüne dönüyor, evleniyor ve yerleşiyor. Murad, Antranik Paşa gibi milliyetçi bir Ermeni olarak Ermeniler tarafından "Ulusal Kahraman" olarak görülüyor. Daha sonra Murad Birinci Dünya Savaşı'na katılıyor ve 4 Ağustos 1918 tarihinde Baku'deki çatışmalarda yaşamını yitiriyor.

417- Nuri Dersimi, a.g.e., s. 82

oturan 'Ermeni Kurbuz'undan belge almaları gerektiğini söylemiş, sözde ortalığı yatıştırmak istemişlerdi. ” diye yazıyor.⁽⁴¹⁸⁾

Ali Kemali, yazısının devamında Kürdlerin daha sonra “*davulcu ya da zurnacı İbiş'in evine*” gittiklerini, “*halk büyük bir kalabalıkla onları izliyor ve kendilerinden kurtuluş dileniyordu.*” diyor. Daha sonra İbiş'in evinden yeniden belediyeye dönüyorlar. Ali Kemali'nin anlatımlarına göre “*halk akın akın arkalarından koşuyordu.*” diyor. Yine onun anlatımlarına göre başka Kürdler de belediyeye gelmişti. Bunlardan “*Lolanlı Mamo, Mamo'nun dayısı Ali Ağa, Yusuf'un oğlu Kako ve başkaları... Bunlar da 'Ermeni Paşa!'larının davetiyle gelmişlerdi...*” diyor.

Fakat ilginç olan durum Ali Kemali Kürt aşiret reislerinin Ermeni komitesinin daveti sonucu geldiğini yazmasına rağmen, hemen ardından Ermenilerin Kürdlerin Erzingan'a gelmesi karşısında paniğe kapıldıklarını yazıyor. Ermeni Komitesi Mehmet Emin Efendi'yi komiteye çağırıyor:

“... sorular sordular, Kürd ağalarının Erzincan'a gelme nedenini sorarak, ertesi güne kadar güvenliği bozan bir harekette bulunmayacakları konusunda güvence istediler. Onlardan başka Kürt gelecek mi? diye sordular.”⁽⁴¹⁹⁾

Ali Kemali'nin verdiği bilgilere göre “*Ermeni Komitesi*” daha sonra Belediye Başkanı Osman Nuri'yi ve Belediye Meclis üyesi Hacı Hatipzade Yusuf'u çağırarak Kürd aşiret reislerinin gelişleri hakkında sorular soruyor. Onlar da bir malumatları olmadığını deklere ediyorlar. Aldığı cevaplar üzerine Muradof'un şunları söylediğini yazar:

“Ey Türkler! Sizinle bizim aramızda çıkan acı olaylar insanlık tarihini lekeledi. Ben bu lekeyi Türk kanıyla değil, iyilikle temizlemek isterdim. Ancak siz yerinizde ve kabınızda durmuyorsunuz. Dersim'den dört çipil Kürt getirmekle beni korkutamazsınız. Ben Dersim dağlarında fedaice on yedi yıl gezdim. Kürdlerin savaş değerini bilirim. Buradaki Ermeniler de ölüme hazırlanmış fedailerdir. Planımı saptadım. Dıştan yapılacak saldırıya karşı önce bu

418- Ali Kemali, age., s. 103

419- Ali Kemali, age., s. 104

memleketi bomba ile altüst edeceğim... ' diye bağırmaya ve yumruğunu masaya vurmaya başladı ve İslam topluluğunu; amale, hayvan vermemek gibi benzer önerileri yapmakla suçladı. Kurutelek yöresinden dört yüz kişilik bir Kürt kolunun gelmekte olduğunu haber alarak kışladaki askerlerinin savunma durumu aldığını ve kasabanın çevresine toplar çekildiğini -gözdağı anlamında- söyledi. ”⁽⁴²⁰⁾

Antranik Paşa ise bu dönemde Erzingan’da Ermeniler ve Kürdler arasındaki görüşmeler hakkında; Murad’ın araç göndererek iki Kürd ağasını Erzingan’a getirttiğini, Erzingan’da onlarla bir anlaşma yaptığını ve onlara birer at ve altın saat hediye ettiğini, Kürd beylerinin bölgelerine gitmesinden sonra üç yüz silahlı Kürd’ün gelip şehrin Türk muhtarlarının evlerini bastığını, Murad’a haber göndererek anlaşmak istediklerini –tekrar birer at ve saat isterler-, Murad’ın bunlara yine birer at ve saat verdiğini, Murad’ın bunlara güvenmediğini, ancak Tiflis’teki Ulusal Konseyin ya da Antranik Paşa’nın yardımcı kuvvet yollayıncaya kadar zaman kazanma peşinde olduğunu belirtilir. Sonuçta “*Murad ve ondan önce Armenak’ın (Hrayr-Djokhk) Kürdleri yanlarına çekme politikaları iflas eder. Kürt Ağaları Ermeni halkının neyarları olarak kalır*” der.⁽⁴²¹⁾

Nuri Dersimi ise; “*Murad Paşa şartlarını tadil ve her iki taraf için kabulü mümkün makul tekliflerde bulunacak yerde Kürd köylerine hakarete ve Kürdlerin aleyhine konferanslar vermeye başlamıştı.*” der.⁽⁴²²⁾

Kafkasya’daki Ordu Komutanlığı 25 Aralık 1917 tarihinde cephe komutanlığına gönderdiği telgrafta Rus askerlerinin geri çekilmesinden söz ederek: “*Bu şartlarda gönderilmesi gecikirse, Erzin-can Türklerin ya da en azından Kürdlerin işgaline uğrar. Böyle bir durum beni bölgeyi boşaltma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakır. Bu da Türk Ermenistan ’ın geriye dönüşü olmayan kaybı olur.*” der. ⁽⁴²³⁾

Yine Kafkasya’daki Ordu Komutanlığı 8 Ocak 1918 tarihli

420- Ali Kemali, age., s. 104

421- Antranik Çelebyan, age., s. 231

422- Nuri Dersini, age., s. 83

raporunda Rus birliklerinin Erzingan'dan geri çekilmesinden sonra doğacak olan ortama vurgu yaparak şöyle diyor: *"Bizim güçlerimizin geri çekilmesi ve Erzincan'ın Kürdler tarafından işgal edilmesi hali Mütareke'nin Türkler tarafından ihlali anlamına gelecektir. Türkler genel saldırıya geçerler. Erzincan'ın işgali beraberinden bizim tüm Doğu Cephesi'ni boşaltmamıza neden olacaktır."*⁽⁴²⁴⁾

General Korganoff, Erzingan bölgesindeki Ermenilerin durumu hakkında; *"30 Aralık 1917'de Erzincan bölgesi sadece kendi güçlerine dayanan düzenli ve düzensiz Ermeni birlikleri tarafından savunuluyordu. Bu sırada Erzincan'daki grup sadece bir tek Alay bir gönüllü süvari birliği, bir sahra topçusu ve bir dağ topçusu birliğinden oluşuyordu. Toplam olarak mevcut 1800 piyade eri, 120 asker, 4 sahra topu, 2 dağ topu ve 6 makineli tüfeği geçmiyordu."*

Ermenilerin mevcut olan birlikleriyle harekette bulunmaları gerekiyordu. Fakat onların bu kuvvetleri yeterli görülmemiş ve daha sonra 7. Kafkas Avcı Tümen'in eski Kurmay Başkanı olan Albay Morel'de yardıma gelmişti."⁽⁴²⁵⁾

31 Ocak 1918 günü Osmanlı birlikleri Rusların çekildiği yerlere doğru ilerlemeye başlarlar. Murad, Albay Morel ve Dr. Boğasyan geri çekilme emri verirler. Geri çekilirken Kürdlerin saldırılarına maruz kalırlar. Yolda kıştan dolayı soğuktan kadın ve çocukların çoğu ölür. Askerlerin elleri ve ayakları donar.

General Korganoff, Erzingan, Fam, Mainahatun ve Erzîrom arasında iletişim sağlayan güçlerin Kürdlerin sürekli saldırılarına uğradığını, Erzîrom'daki merkez ile irtibatın zora düştüğünü, 27 ve 28 Ocak tarihinde Surpiran'ı işgal eden altmış kişilik bir Ermeni birliğinin Kürdlerin saldırısına uğradığını ve Erzingan'dan ağır silahlarla donatılmış bir birliğin gönderilmesiyle meydana gelen çatışmada Kürdlerin altmış beş ölü vererek geri çekildiğini belirtir.

Korganoff bir diğer olay olarak da; Erzingan'ın doğusunda yer alan, 25 km uzaklıktaki Khan köyünün yakınında *"Kürt çeteleri"*yle

423- Akt. Aso Zagrosi, Newroz com., Alıntı; General G. Korganoff, age., s. 81

424- Akt. Aso Zagrosi, Newroz com., Alıntı; General G. Korganoff, age., s. 81

425- Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 334, Alıntı; General Korganoff, age., s. 89

meydana gelen çatışmada, Kürdlerin sayısal olarak çokluğundan dolayı gönderilen başka güçlere rağmen Kürdlerin 3 Şubat 1918'de Erzingan'a girmelerinin engellenemediğini belirtir.⁽⁴²⁶⁾

18 Aralık 1917 tarihinde imzalanan Erzingan Mütarekesi 12 Şubat 1918'de Osmanlı Devleti tarafından feshedilir. Ermeniler karşı savaşanlar Dersim aşiretlerinden meydana gelen milis güçleridir.

Gürsoy Solmaz, Kazım Karabekir'in ağzından durumu şöyle yazar:

"Kazım Karabekir, o günü şöyle anlatır: Bugün (13 Şubat) öğleden sonra ilerideki taburun yanına kadar yaya yürüyerek oradaki, aynı zamanda sınıf arkadaşım olan tabur komutanı Yüzbaşı Enver'e (Halid Bey idaresindeki milislerin üstün gayret ve ilerleyişlerini imâ ederek) 'Eğer şimdi senin yerinde bu taburun kumandanı ben olsaydım, çoktan Erzincan'ı işgal ederdim. Hele kolordu kumandanı yanıma gelince, artık burada durmazdım. Birkaç gün önce gönderdiğim çeteler de, Dersim Milisleri de Erzincan'ın doğusunda geziniyorlar ve belki de senden evvel şehre gireceklerdir.'"⁽⁴²⁷⁾ Gerçekten de o sırada Dersim Milisleri Erzingan'a girmiş durumdalar.

Sonuçta Ermeni birliklerine karşı saldırıya geçen Dersim yerel güçleri, Ermenilerin bölgeden çekilmesini sağlarlar. General G. Korganoff, Ermeni ve çeşitli Türk kaynakları dikkatli incelendiğinde; çatışmaların esas olarak Kürdlerle Ermeniler arasında meydana geldiği anlaşıyor. Morel, Erzîrom-Erzingan hattı boyunca *"..Kürdlerin askere, nakliyat ve ambarlara mütemadi taarruzlarından dolayı tarikin tarafeyninde bulunan ve Kiirt eşkıya çetelerine yataklık eden köyleri tahrib suretiyle tedbir-i tedibiye ittihazına mecbur..."* olduğunu belirtmektedir. ⁽⁴²⁸⁾ Daha sonra Erzingan civarındaki köylere değinen Vehip Paşa; *"Bu gün Erzincan'a geldim. Çardaklı Boğazı'ndan Erzincan'a kadar olan bütün*

426- Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 349-350, General Korganoff, age., s. 92-93

427- Gürsoy Solmaz, Deli Halid Paşa, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 6

428- Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 293, Alıntı; İslamı Ahalinin Duçar Oldukları Mezalim Hakkında Vesika Müstenid Malumat, İstanbul, 1918, s. 16-17; H. Kemal Türközü, Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983, 3.

köyler hatta bir kulübe bile sağlam kalmamak şartıyla tahrib edilmiş gördüm... ” der.⁽⁴²⁹⁾

Çok sayıda Dersim aşireti bu çatışmalarda yer alır. Ayrıca Erzingan ve çevresindeki köylüler de savaşa katılırlar. Yine bu kaynaklar incelendiğinde, her iki taraftan; Ermeni ve Kürdlerden çok sayıda kişi bu çatışmalarda yaşamını yitirdiği anlaşıyor. Osmanlı ordusu ise genel olarak Erzîrom’a kadar çatışmaları arkadan takip etmekte ve Ermenilerden “*temizlenen*” yerlere yerleşerek buralarda dâhili idare oluşturmakla yetinir.

Bu dönemde Dersim Kürdleri kilit konumdadılar. Munzur dağlarına sahip olan Kürdler iki taraf üzerinde de “*Demokles Kılıcı*” gibi sallanır. Kürdler olmadan ne Ermeniler Erzingan savunmasını yapabilirler, ne de Türkler Erzingan’ı alabilirler. Bunun farkında olan Morel, Erzingan’daki Ermeni birliğine Kürdlerle iyi geçinmelerini tavsiye eder.⁽⁴³⁰⁾ Ancak bu tavsiyeye uymayan Ermenilerin, saldırgan tavırlarından dolayı Dersim aşiretleri Osmanlı tarafında yer almak durumunda kalırlar.

XII. 6. “*Milis*”lik

Birinci Dünya Savaşı’nda Ruslara karşı savaşta kullanılmak üzere yerel halktan meydana getirilmiş devletle işbirliği içinde olan güçler ve kişiler, genel olarak “*milis*” diye adlandırılmışlardır. Milislik temelinde paraya dayanan önemli bir olgudur. Milislik yapanlar ve milis birliklerinde yer alanlara devlet tarafından para verilmektedir. Ruslara karşı milis gücünde yer alanlara paranın yanında komuta düzeyinde olanlara rütbe verilmekte, ayrıca yararlı olan kişilerde onbaşı, çavuşluk ile “*onur*”landırılmışlardır.

Devlet, Ermenilere karşı Kürdlerden oluşturulan milis güçlerini kullanmak amacındadır. Yani Ermeni-Kürd çatışması kendileri açısın-

Baskı, Ankara 1995, s. 56-57-58

429- Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 418, Alıntı; İslam Ahalinin Duşar Oldukları..., age., s. 26; ATASE, Kls. 525, D. 2050, F. 51

430- Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 226, Alıntı: ATASE, Kls. 2908, D. 52, F. 16-1

da çok yararlar sağlayacaktır. Hem bölgede yerleşik önemli bir güç durumunda olan Kürdlerin, kendi cephelerinde savaşmaları kendileri açısından büyük bir avantaj hem de dış ülkelerden gelen tepkileri bertaraf etme durumu kolaylaşacaktır.

Bu konuda İhsan Ilgar, Türk Tarih dergisinde şunları yazar:

“Kolorduya 28 Nisan’da (1920) hazırlıklara devam edilmesi, hareket için ayrıca emir verileceği bildirilmişti. Bütün ikaza rağmen kolordu kumandanı Erzurum ve Van bölgesinde kısmi seferberlik yapılması ve vakit geçirmeden harekâta başlanması hususunda ısrar ediyordu. 6 Mayıs’ta kolorduya şu talimat verilerek düşünceleri istendi:

1- Ruslarla irtibatın sağlanması maksadıyla İtilaf Devletlerinin siyasetine alet olan Ermeni devletinin ortadan kaldırılması,

2- İtilaf Devletler ile doğrudan doğruya bir anlaşmazlık meydana getirecek teşebbüslerden şimdilik uzak kalınması,

3- Rusların hakiki niyet ve emelleri belli olmadan fazla yakınlıktan kaçınılması,

4- Ermenilere karşı yapılacak harekât dünya Hristiyanlarını ve Birleşik Amerika’yı bize karşı büsbütün cephe almaya çevirebilir, bu yönden ordu ile değil milli kuvvetlerle bu hareketin yapılması isteniyordu.”⁽⁴³¹⁾

Osmanlı Devleti’nin Dersim’de Birinci Dünya Savaşı’nda Ruslara karşı kullanılan bu yerel güç daha sonraları Cumhuriyet yönetimi 1937-38 askeri harekâtında ve katliamında Dersimli’ye karşı kullanılmıştır. Sistem aynı olmakla birlikte, Osmanlı milislere rütbe ile onurlandırırken, Cumhuriyet ise bunları kendi halkına karşı kullandıktan sonra sürgün ve katletmiştir.

Ruslar Erzingan’a dayanınca, Osmanlı cephe komutanları Vehip ve Ahmet İzzet Paşa, Dersim aşiretlerinin Ruslara karşı savaşmalarını sağlamak, Dersim bölgesinde bir cephe oluşturmak amacıyla aşiret reislerine para verme yolunu denerler. Balaban Aşiret reisi Gulê Beg davet edilerek ikna edilir. Çarekanlı Mıstafa Beg zaten devlet yandaşı

431-Türk Tarih dergisi, Ağustos 1968, sayı 11, s. 25, İhsan Ilgar, Doğu Cephesi adlı yazısı

bir durumdadır. Erzingan'da ise Abbasan aşiret reisi Usen Axa(Hüseyin Aksu) milis komutanı olarak Osmanlı'nın yanındadır. Osmanlı tarafından söz konusu kişilerin milis komutanlığı altında Dersim'de Ruslara karşı savaşmak üzere bir milis gücü oluşturulur. Birçok farklı aşiretlere mensup kişiler bu milis gücüne yazılarak yer alır.

Doğu Dersim'de Ordu komutanı Hasan Lutfi maiyetinde birlik ile ve Batı Dersim'de ise 15. Kolordu'ya atanan Yarbay Halit(Deli Halit), ⁽⁴³²⁾ Dersim'de Ruslara karşı milis kuvvetlerini oluşturmak için görevlendirilirler. Karargâhı Ekrek(Gözlüçayır) ile Osgeh(Paşacık) köyleri arasında olan Deli Halit, Diyap Axa'yla irtibat halindedir. Gürsoy Solmaz, "*Deli Halid Paşa*" adlı kitabında M. F. Kırzioğlu'na dayanarak; Rusların Erzingan'dan çekildikten sonra Ermenilere karşı Kazım Karabekir'in;

*"Yarbay Halid Bey komutasında yüz kişilik Batı Dersim Milisleri'ne Erzincan şehrinin doğu taraflarını tutmalarını bildir"*diğini söyler.⁽⁴³³⁾ Daha sonra bu sayının üç yüze çıktığı belirtilir.

Yerli milis komutanları Bako Axa, Usen Axa, Pîr Ehmed ve Usiv Axa maiyetinde milis kuvveti hazır durumdadır. Ayrıca Ermenilere saldıran bağımsız Kürd aşiret birlikleri vardır. Milis güçleri Tilek (milis yüzbaşlarından Usen Axa) ve Çimen köyleri civarında bulunuyorlar. ⁽⁴³⁴⁾

Nuran Yavuz'un ATASE belgelerine dayanarak yazdığına göre; Cilâtlı aşiretinden Çerlekli Altın oğlu Memed Axa ve beraberindekiler, aynı aşiretten Gozel Axa, Kırmı Usiv Axa Kemax'ta toplanarak görüşme yaparlar ve alınan kararla Memed Axa, Deki'ye, Bertavuklu Sêy Axa Zenklih'e, Bako Axa ve kardeşi Usiv Axa, Dursun Axa ve Memed Axa Sipikür'e, Erkeli aşiretinden Selman Axa'nın oğlu ise Karakilise'ye gönderilir⁽⁴³⁵⁾ *"Bunlardan başka Devangi'den, Çakırman, Çimen, Karakilise, Çulhama, Mollaköy, Kürtkendi ve Kemah*

432- Bir çok kaynakta Binbaşı Halit olarak belirtilir. Ancak Kazım Karabekir Yarbay olarak belirtiyor. Görünen o ki bu dönemde bir terfi söz konusudur.

433- Gürsoy Solmaz, age., s. 4-5

434- Nurcan Yavuz, age., s. 349, Alıntı; ATASE, Kls. 2905, D. 433, F.6-30

435-Akt. Nurcan Yavuz, age., s. 352, Alıntı; ATASE, Kls. 3920, D. 86, F. 1-2

boğazına kadar olan köyler de bu aşiretlerin mensupları tarafından tutulmuştur.”(436)

Kazım Karabekir, Dersim milisleri için; “919 insan Şarkı Dersim’de 2.567 insan da Garbi Dersim’de besliyorduk. Erzincan hareketine pek zayıf mevcutlu bir nizamiye taburu da beraber olduğu halde Garbi Dersim’den 735 insan iştirak etti, Erzincan’a gelince de 250 milis ve nizamiyeye inmişti. Şimdi ise bu milislerden elimizde 80 kişi kalmış.” diyor. (437) Karabekir kitabının daha sonraki bölümünde Erzîrom çatışmalarından sonra Doğu ve Batı Dersim’in “235 milisinden” söz ederek bunların 14 Mart’ta terhis ettiğini yazar.

Erzingan çevresinde meydana gelen çatışmalara, Erzingan’dan Erzîrom’a yol boyunca atılan pusulara bakıldığı zaman Karabekir’in verdiği rakamlar pek mantıklı değildir. Kürt birlikleri genel itibariyle kendi başlarına hareket etmekte ve ordu kontrolünü ve denetimini kabul etmez bir yapıdadırlar.

Kazım Karabekir, genel itibariyle Kürt aşiretlerin kullanımı konusunda görüşü şöyledir:

“93 Harbi, Harb-i Umumi, son Ermeni harekâtında aşiretlerden lâıyıkıyla istifade temin edilmediği gibi ancak bazı aşiretlerin en ziyade yağma maksadıyla harekâta iştirak ettikleri sabittir...””(438)

XII. 7. Sêy Rıza’nın Tavrı

Sêy Rıza, Ruslara karşı Dersim aşiretlerinin “*milis*”lik yapmalarına karşıdır. Ancak Ermenilerin Erzingan bölgesindeki Kürdleri öldürdükleri, baskı yaptıkları söylemiyle ikna edilir. Ve Sêy Rıza, Erzingan’a doğru harekete geçer. Sêy Rıza, yanında Yarbay Deli Halit olduğu halde 13 Şubat 1918’de Erzingan’a girer. Sonra Erzingan’dan Ermenilerle çatışarak, Sansa Boğazı’na (15 Şubat’ta Sansa Boğazı’nı alır.), Mamahatun’a(Tercan)ve buradanda Erzîrom’a doğru ilerler. 11

436- Nurcan Yavuz, age., s. 352

437- Kazım Karabekir, Kürt Meselesi, Emre Yayınları, 2004, İst., s. 100

438- Kazım Karabekir, Kürt Meselesi, Emre Yayınları, 2004, İst., s. 56

Mart'ta Erzîrom'a giren Sêy Rıza, Bayburt yönünden ilerlemekte olan Kazım Karabekir'e Erzîrom'u terk ederek geri döner.

Solmaz bu konuda şunları yazar:

“Taş Mağazalar'a sığınan bol cephaneli Taşnak fedailerini Yarbay Halid müfrezesinden milisler, ancak 14 Mart günü temizlendi. Burada öldürülen çete mensupları kırk altı Ermeni ve beş Gürcü idi.”⁽⁴³⁹⁾

“Erzurum'un kurtuluşundan sonra, Doğu Dersim milislerinden buraya kadar gelen iki yüz kişi 13 Mart'ta; otuz beş kişiden ibaret kalan Batı Dersim Müfrezeleri mensupları da 14 Mart'ta nakdî mükafât verilerek terhis edildiler.”⁽⁴⁴⁰⁾

Bu konuda Hüseyin Aygün şunları yazar:

“...Yine Seyit Rıza ve arkadaşları Mercan dağları ve Ovacık'da savaşı ve Osmanlı tarafından ödüllendirilir.

Nitekim Rusların Erzincan'a ilerlemesi karşısında Balaban aşiret reisine destek istemek için, mektup yazan Vali Sabit Bey, -adeta bir itirafta bulunarak- Seyit Rıza ile ilgili olarak -Ruslarla savaşta- ki yararlıkları sebebiyle- 'şimdiye kadar din ve namusuyla bize hizmet etti.' der.”⁽⁴⁴¹⁾

Sêy Rıza'nın Ruslara karşı koyuşu ve Rusların çekilmesinden sonra Sêy Rıza'ya Osmanlı yönetimi Erzingan'da bir Ermeni konağı tahsis eder ve kendisine maaş bağlanır.⁽⁴⁴²⁾ Sêy Rıza'nın Erzingan'da kalmasını isteyen ve sağlayan Osmanlı devlet idaresidir.

Eşi Pule (Elif) ve çocukları ise Erzingan'a gitmezler, Dersim'de kalırlar. Erzingan'da Sêy Rıza'nın hizmetini yapmak içinse Bese⁽⁴⁴³⁾

439- Akt. Gürsoy Solmaz, age., s. 17, Alıntı: M. F. Kırzioğlu, Kazım Karabekir, Ankara 1991, s. 92

440- Gürsoy Solmaz, age., s. 17

441- Akt. Hüseyin Aygün, Dersim 1938 ve Zorunlu İskan, Dipnot Yayınları, 2009, s. 57, Alıntı; Bahadır, 2002: 78,

442-1926 yılında Koçgirilerin Dersim'e sığınmaları sırasında Sêy Rıza'dan bunların teslim edilmeleri istenir. Sêy Rıza'nın bunu red etmesi üzerine Sêy Rıza'ya verilen devlet maaş kesilir.

gönderilir. Sêy Rıza, Erzingan’da hizmettini yapan Bese’yle ikinci evliliğini yapar.

Sêy Rıza bu dönemde altı ay veya bir sene kadar Erzingan’da kaldıktan sonra Dersim’e döner.

Kahraman Aytaç, bu dönemde Ruslar karşısında savaşan Dersimlilere verilen paye ve madalyalar konusunda şu örnekleri veriyor:

Çamurekli Sêy Alî, bu dönemde milistir. Bundan dolayı kendisine “*çavuşluk*” rütbesi verilir.

Sêy Rıza ile Erzîrom’a kadar giden Zerê Xatun’a madalya verilir. Bu madalya 1938 yılına kadar Zerê Xatun’un boynunda asıllı idi. ⁽⁴⁴⁵⁾

443- Bese, Loşigli Alê Goxi ile evli iken terkedilir ve yetimdir.

444- Kaynak; Kahraman Aytaç, Halk Anlatımlarına Göre Dersim, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ocak 2002, Ankara, s. 28

MUSTAFA KEMAL DÖNEMİNDE QOÇGÎRÎ ve DERSİM

1908- 1920 yılları arasında Kürdler tarafından kurulan milli örgütler vasıtasıyla kendi milli haklarını dile getiriyorlar ve bu taleplerin gerçekleşmesi için çalışmalarda bulunurlar. Bu örgütlerin çoğunluğu Kürdistan'ın bağımsızlığını talep etmedikleri için de Osmanlı yönetimi ve siyasi oluşumlar tarafından aykırı olarak görülmüyordu.

“...iktidara geçen Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmak üzere, kimi Osmanlı partileri Kürdlerle ittifaka başlıyorlardı. Sözgelimi o zaman Selamet-i Osmaniye Fırkası adında bir parti doğrudan kendi programına, Kürdistan'a muhtariyet verilmesini öngören bir hüküm koyuyor. Öte yandan, Osmanlı İla-yı Vatan Cemiyeti adında yaygın örgütlemelerden biri, yine Kürdler'e özerklik öngören bir hükmü doğrudan kendi programına koyuyordu. Daha da önemlisi, yine İttihat ve Terakki'den sonra ikinci büyük güç olup iktidara geçen Hürriyet ve İtilaf Fırkası doğrudan Kürdistan Teali Cemiyeti ile ilişkiye geçerek, Kürdler'e özerklik verilmesi temelinde bir Anlaşma yapıyordu. Kürdistan Teali Cemiyeti ile Ferid Paşa kabinesi arasında imzalanan bu Anlaşma'da aynen şöyle deniyor:

'Programında esasen mahalli yönetim biçimini kabul eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası Genel Merkezi ile Kürdistan Cemiyeti arasında, aşağıdaki madde üzerinde tam anlaşma sağlanarak, her iki taraf Tanrı'nın yardımına dayanarak ülkenin kurtuluşu ve halifeliğin haklarının korunması için ortak çalışmaya söz verirler.

Madde: Çoğunlukla Kürt halkının oturduğu memleketler siyaset olarak İslâm halifeliğine ve Osmanlı saltanatına bağlı olmak şartıyla, toplam halkın çoğunluğu tarafından seçilecek bir

emirin başkanlığı altında özerk yönetime sahip olacaktır. ”⁽⁴⁴⁵⁾

20 Aralık 1918

Karesi (Balıkesir) Mabusu

Konya Mebusu

Vasfi

Zeynel Abidin

Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Kürdistan Cemiyeti Üyesi

Genel Merkez Mühürü

Kürdizade Said

Cemiyet Üyesi

Kürdistan Cemiyeti

Mehmed Ali

Mühür

Başkan

Seyid Abdülkadir

Rusların bölgede olduğu dönemde, Alîşer'in bölgede bir Kürt yönetimi oluşturma çalışması vardır. Rusların çekilmesiyle bunu oluşturma faaliyetine başlar. Alîşer ile beraber Mıstafa Paşa, Mahmud Beg (Mıstafa Paşa'nın kardeşi), Alîşan ve Heyder Begler (Mıstafa Paşa'nın oğulları), Turan (Alîşer'in kardeşi), Taqi, Azamet/Azîmet ve Hacı Begler de bu çalışmaların içinde yer almaktalar.

Nuri Dersimi, 1918 yılı Ekimi'nde İstanbul'dan Qoçgîrî'ye gele-
rek bölgede “*Kürdistan Teali Cemiyeti*” şubeleri açma çalışmaları
yapar. Dersim'de de Alîşer böyle bir örgüt çalışması yapmaktadır.
Rahmi Apak, Alîşer'in “*Jepin*” isimli bir gazete çıkardığını ve bu
gazete vasıtasıyla propaganda yaptığını yazar.⁽⁴⁴⁶⁾ Alîşer, Alîşan ile
Heyder kardeşler⁽⁴⁴⁷⁾ ve Nuri Dersimi; her ne kadar Kürt Teali Cemiyeti

445- Mehmet Bayrak, Dersim–Koçgiri, Özge Yayınları, Ankara 2010, s. 128-129

446- Ancak bu gazete ile ilgili her hangi bir bilgi yoktur.

447- Alîşan Beg Refahiye Kaymakam vekili, kardeşi Heyder ise Umraniye Bucak Müdürü'dür.

ile ilişkileri olmakla birlikte cemiyetle aynı görüşte değiller.

“Örgütün sekreterliğini ünlü Kürt ideologlarından ve ozan olan Musaoğlu Alişir yürütür. ‘Jepin’ adında bir bülten türü küçük gazete çıkarılır. Gazetede Kürt bağımsızlığına ilişkin yazılar yer alır. Kürtçülük propagandası yapılır. Gazetenin çok yazısını Alişir yazar. Derneğe gelenlere bu gazeteler ve yazılar okunur ve Alişir açıklamalarda bulunur. Haydar bu işleri yürütecek yetenekte olmadığından, derneğin perde arkası kişisi Alişir’dir.”⁽⁴⁴⁸⁾

Ali Kemal bu konuda şunları yazar:

“Bu adam (Alişêr) 1919 yılı kışında Armudan köyünden Mıgırdıç adında bir Ermeniye İstanbul’a göndererek, Kürt Teali Cemiyeti başkanı Seyit Abdülkadir’den talimat gettirtti. 1920 yılı başında da Refahiye’nin Şadıllı aşireti reisi Paşa Bey ve bunun on kadar yardakçısıyla Dersim’in Ovacık ilçesine ve Hozat’a giderek ve ‘hilafet ordusu müfettişi’ unvanını takınarak, ileri gelenlerden başına topladığı kimselere özetle şu söylevi verdi:

‘Kürdistan’a özerklik verildiğinden aşiretlerin barışmaları gerekir; hemen teşkilatlanmaya başlanmalıdır; bütün aşiret reisleri ve elebaşılar adına Ankara’ya bir heyet göndererek, Avrupa’nın Kürdlere armağan ettiği özerkliği Ankara hükümetine onaylatmak gerekir. Eğer Ankara hükümeti, bu öneriyi kabul etmezse o hükümet aleyhine ayaklanma olacağını bildirmeliyiz’ dedi. Bu konuda Kürtçe konferanslar verdi.”⁽⁴⁴⁹⁾

Nazmi Sevgen, Qoçgîrî’deki gelişmeler hakkında şunları yazmaktadır:

“Sevr Antlaşması’na, Kürdlerin çoğunluk oluşturdıkları yerlere muhtariyet idaresi verileceği yolunda bir madde konulmuş olması, Kürdleri ümitlere düşürmüştü. Bu sıralarda Koçgirili Mustafa Paşa’nın oğlu Haydar Bey, İstanbul’a giderek Kürdistan Teali Cemiyeti’ne girmiş, Koçgiri’ye dönüşünde Ümraniye’de Cemiyet’in bir şubesini açmıştı. Şubenin başkanlığını da yürüten Haydar Bey, Dersim’deki aşiret reisleriyle öteki seçkin kişileri ve

448-Nazmi Sevgen, “...Koçgirili Alişir.”, Tarih Dünyası Dergisi, sayı 9, s. 378

449- Ali Kemali, age., s. 126-127

Koçgiri'nin ileri gelenlerini Cemiyete kaydetmiş, Kürt emellerine ilişkin eserlerle birlikte Cemiyet'in yayın organı olan Kürtçe 'Jin' gazetesini de getirterek işe bu noktadan hız vermişti. İyi bilmek gerekir ki, Haydar Bey bu işleri yapacak, başarabilecek bir adam değildir. Perde arkasında Alişer vardır, asıl faal ve yönlendirici olan odur.

Nihayet Alişer'i, 1920 senesi Mart'ında gerçek siyasi kimliğiyle Dersim'de Ovacık ve Hozat'ta halkı harekete geçirici konuşmalar yaparken görüyoruz. Yanında Refahiye'nin Şadili aşiret reisi Paşa Bey ve arkadaşları vardır. Alişer bu cüreti Kürdistan Teali Cemiyeti ve reisi Abdulkadir'den almıştır. Çünkü Dersim'e gelmeden bir süre önce, Koçgiri'nin Armudan köyünden Mıgırdıç isminde bir Ermeni'yi özel olarak İstanbul'a göndermiş, bu yolla Seyit Abdulkadir'den talimat almıştır.”⁽⁴⁵⁰⁾

Seyyid Abdülkadir'in, Qoçgîrî Direniş'ini desteklediği ve Alîşer'e talimat verdiği doğru değildir. “Kürt Teali Cemiyeti”ndeki hâkim düşünce hilafet ve saltanat yanlılığıdır. Qoçgîrî'deki bu oluşumun düşüncesi ise bölgede Wilson prensipleri doğrultusunda ve Sevr Antlaşması doğrultusunda yerel bir yönetim kurmaktır. Alîşer kendi başına bunu yapabilecek yetenekte ve yeterlilikte birisidir. Seyyid Abdülkadir, silahlı mücadele ile bağımsız Kürdistan kurulmasına karşıdır. Bağımsız Kürdistan yanlısı da değildir.

1919'da Pulur aşiretlerinin ayaklanmaları üzerine, ayaklanmanın bastırılması ve düzeni tehsis etmek amacıyla Cıbranlı Xalit Beg alayı ile Dersim'e gönderilir. Pulur'a gelen Xalit Beg o sırada Belediye Başkanı olan Xıdır Beg'in(M. Ali Eren'in dedesi) arazisine yerleşir. Bölgede Xalit Beg'e karşı bir direniş gösterilmez. Aşiret reisleri ile görüşen Xalit Beg Pulur'da bir Türk kaymakamlığı oluşturur. Sorunun sulh yoluyla halledilmesinden hoşnut olmayan hükümet daha sonra Xalit Beg'i ve alayını Dersim'den geri çektirir.

1919 yılında Mustafa Kemal, Yakın Doğu'da örgütlenme çalışma-

450-Nuri Dersimi, Hatıratım, Öz-ge Yayınları, Yayınevi tarafından eklenen “Ekler” bölümü, s. 229, 230; Alıntı; Nazmi Sevgen, Koçgirili Alişir, Tarih Dünyası Dergisi, 1950, sayı 9

ları yapmaya başlar ve Ankara’da kuracağı meclise mebuslar seçmektedir. Dersim, Mustafa Kemal hareketine genel olarak kayıtsız kalarak temkinli yaklaşır ve “*Erzurum*” ve “*Sivas*” kongrelerine de ilgi göstermez.

Sêvas’a gelen Mustafa Kemal, Vali Reşit Paşa aracılığıyla Alîşan Beg ile görüşür. Görüşmede Mustafa Kemal, Alîşan Beg’e kendisini desteklemelerini ve işbirliği önerisinde bulunur. Alîşan Beg ise Mustafa Kemal’e:

“Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson’un 14 maddelik prensipleri çerçevesinde Kürdistan’ın büyük bir kısmını içine alan bir Ermenistan Cumhuriyeti kurulması tasarlandığını, bu nedenle Kürdistan’ı savunacaklarını bu savunmanın gereği bir takım ihzari (hazırlayıcı) çalışmalar yaptıklarını...” söyler.

Mustafa Kemal:

“Wilson prensiplerinin şark milletlerinin azmi ve iradesi karşısında paçavra haline geldiğini ve yırtılıp atıldığını...” söyleyerek Alîşan Beg’e cevap verir. ⁽⁴⁵¹⁾

Mustafa Kemal, Wilson prensiplerinin işlevsizliğini farkındadır. Zira Emerson, Wilson Prensipleri hakkında şunları söyler:

“Wilson ile diğer muttefik devlet liderlerinin ulusların kendi geleceklerini tayin etmeleri hakkı konusunda kullandıkları parlak cümlelerin evrensel bir kapsamı var gibi görünüyordu, ama gerçekte gerek bu ilkeler, gerekse ona bağlı olan milli azınlıkların korunması ilkesinin sadece Avrupa’ya uygulanması düşünülüyordu. Dünyanın öbür bölgeleri hemen hiç kaale alınmıyordu. Sömürgelerin hürriyet istekleri karşısında Wilson’un tutumunun ne olduğu pek belli değildir.”⁽⁴⁵²⁾

Wilson Prensipleri, Lenin’in; “*Ulusların kendi kaderini kendilerinin tayini*” ilkesine karşı misilleme amaçlı oluşturulan prensiplerdir ve kâğıt üzerinde kalıp sadece bilinmesi istenmektedir.

Osmanlı Meclisi Mebusu’nda iki Dersim mebusu vardır.

451- Koçgiri Halk Hareketi, Komal Yayınları, 4. Baskı, İst. 1992, s. 51

452- Rupert Emerson, Sömürgelerin Uluslaşması, Çeviren Türkkaya Ataöv, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1965, s. 25

Bunlardan birisi Lütfi Fikri Bey'dir. Lütfi Fikri Bey Hilafet yanlısıdır. Diğerisi ise Hesen Xeyrî'dir. Hesen Xeyrî, Mustafa Kemal'in yanında yer alarak Ankara Meclisi'ne mebus olarak gider. ⁽⁴⁵³⁾

Mustafa Kemal, Kazım Paşa'ya (Karabekir) gönderdiği bir telgrafta:

“Noel adındaki bir İngiliz binbaşısının Anadolu'da gelişen Kuvayı Milliye Hareketini durdurmak için Kürdistan'a gönderildiği; Noel'in Bedirhan ve Cemil Paşa aileleriyle, Elazığ Valisi Galip Bey ile gizli anlaşmalar yaptığı, oysa Erzurum Kongresi'nde Kürdlerin ve Kürdistan haklarını savunmak için Kürt aşiret ileri gelenlerinden yetki aldığını, bu nedenle Dersim ve Koçgiri'nin de kendisini desteklemesinin gerektiğini” belirterek, Alîşan Beg'in bu durumu sağlamasını ister.

“8. Kolordu Kumandanından aldığı emir üzerine Dersim'e gitmek amacıyla Hüseyinik'e geldiğini vurgulayan Hasan Hayrı Bey;

- Alınan istihbarata göre İstanbul'dan verilen talimat üzerine Elaziz valisi Ali Galip aşiret ağalarıyla, yöre beylerine yüklü bir para göndererek, Erzincan'dan Sivas'a geçecek olan Mustafa Kemal'in Sivas'a varmadan öldürülmesi için bir komplo hazırlanmasını emretmiştir. Beylerden verilmiş bu emir doğrultusunda gereğini yapmak üzere harekete geçmişler. Faturasını sonradan Dersim aşiretlerince ödettirilmesi mutlak olacak böyle bir olay karşısında bana verilen görev aşiret reislerini uyarmak ve beylere alet olmalarını sağlamaktır; deyince ben:

- İyi ama zaman çok kısa kısıtlı zaman içerisinde senin tüm Dersim aşiretlerini dolaşıp onları ikaz etmen hiç de kolay değil, bana kalırsa aşiret reislerine birer mektup yazar, durumu açıklar ve böylece görevini eda etmiş olursun.

- Geç kalmaz mıyız?

- Mektupları özel kurye ile gönderirsen geç kalmaz ve bu işi daha da çabuklaştırmış olursun.

Önerimi olumlu karşılayan Hasan Hayrı Bey'le hemen kolları

453- Hesen Xeyrî daha sonra Mustafa Kemal'in Kürt istemlerini yerine getirmeyip bunlara karşı çıkması ile yolları ayrılır. 1925 Kürd Direnişiğinde yer aldığı savı ile idam edilir.

sıvayıp Hozat, Ovacık ve Çemişgezek'teki aşiret reislerine birer mektup yazarak durumu açıklamış ve onlardan Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a salimen geçmesinde kendilerine yardımcı olmasını rica etmiş ve yazdığımız mektupları özei kuryelerle Dersim'e göndermiştik.

... olayın başkaları tarafından duyulmuş olmasının, bir aksiliğin neden olabileceği düşünerek Hasan Hayrı Bey'de Dersim'e gitmiş; ilgililerle görüşüp Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a salimen gidebilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağına dair alınan karardan sonra mahalli memuriyetine dönmüş, alınan bu karar gereği Erzincan'dan Sivas hududuna kadar, Dersim aşiret birlikleri yolu boyu mevzilenip emniyet tedbiri alırken, Koçgiri aşiret reisleri reisi Alişan ve Haydar Beyler de kendi bölgelerinde gerekli tedbirleri almışlar.

(...)

Aşiretlerin yol boyu mevzilerinişlerinden haberdar olan Erzincanlılar aşiretlerin bu davranışlarını, söylentilerin ışığı altında gerçek bir suikast girişimi olduğu şeklinde değerlendirip; Mustafa Kemal Paşa'ya 'Dersim aşiretleri öldürülmeniz pahasına da olsa bu seyahatinizi engellemek için yol boyu mevzilenmişlerdir' şeklinde arz etmişler.

Bu şartlar altında yola devam etmenin sakıncalarından bahseden Erzincanlılar ondan, ya gidecekleri güzargâhın değiştirilmesini veya seyahatlarını bir başka güne ertelemeleri ricasında bulunurlar. Her iki öneriyi reddeden Mustafa Kemal, sonuç ne olursa olsun programını aksatmayacağını bildirerek yoluna devam eder.

Elaziz-Kemah yol ayırımını geçtikten sonra, dar bir vadi içerisinde gizlenmiş bulunan aşiret birlikleri mevzilerinden çıkarak konvoyun yolunu keserler. Bu ara aşiretlerin sözcüsü aynı zamanda hareketin yöneticisi durumunda olan Diyap Ağa, Mustafa Kemal Paşa'yı getiren konvooya yaklaşıken, Mustafa Kemal Paşa da arabasından inmiş ve vakur bir ede ile ona doğru yürüyerek;

Ne istiyorsunuz?

Diyap Ağa;

- Seni öldürmek için Elaziz Valisi Ali Galip Bey'den emir ve talimat aldık, onun için seni beklemekteyiz Paşam.

-Öldürün öyle ise ne duruyorsunuz?

Diyap Ağa;

-Sakin bizi yanlış anlamayın. Her ne kadar sizi öldürmek için burada bulunuyorsak ve bulunuşumuzun nedenini de böylece ifade etmeye çalıştık ise; bu deyimimiz çevrede yaygın bulunan dedikodudan neşet bulmaktadır. Söylenegelmekte bu sözlerin tümü yalan ve Dersim aşiretlerine atfedilmek istenen iftira ve suçlamalardır. Bunu kanıtlamak için buradayız. Dersim aşiretleri adına, biz hiç kimseden ne para ne de emir almadık. Çevrede bazı beylerin Vali'den aldıkları emir ve paralarla sizi öldürmeyi amaçladıklarını duyduk. Yarın tarihin telin edeceği böyle bir cinayetin yöremizde işlenmesine rıza göstermediğimiz için buradayız. Kendi kendimizi görevlendirmiş bulunmaktayız. Zira bize vicdanımız dolayısıyla sizden başka hiç kimse bize emredemez. İnaniyoruz ki siz, ülkeyi üzerine çökmüş bu kabus ve zulmetten kurtaracak yegane insansınız...^{9X(454)}

Bu konuda Diyar Axa'dan başkaca da isimlerin söylendiği bu olayın doğruluğu tartışılır niteliktedir. Zira bu olayı doğrulayacak bir belge yoktur.

Elaziz Valisi Ali Galip'in "Sivas Kongresi"ni basma ve dağıtma teşebbüsü olarak değerlendiren Kazım Karabekir olayı şöyle yazar:

"13. Kolordu'dan aldığım atideki mühim malûmattan Malatya'da bazı teşebbüsler görülüyordu. Elaziz valisinden sormakla beraber; Mahallinden de tahkikata başladım. 'Bedirhani ailesinden Celâdet ve Kâmuran ile Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesinden ve firarilerden Ekrem namındaki üç şahsın silâhlı Kürdler muhafazasında ve vaktiyle Diyarbakır vilâyetinde aleyhimize propagandalar yapan İngiliz Binbaşı Noel refakatinde olarak Elbistan ve Arga üzerlerinden 3 Eylül'de Malatya'ya geldikleri ve mutasarrıfla belediye reisi tarafından istikbali edildikleri; Binbaşı Noel'in Türk, Ermeni ve Kürt

454- Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Kârerli Mehmet Efendi, Yayına Hazırlayan; Ali Rıza Erenler, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ağustos 2007, s. 68-69-70-71

nüfusunu tetkik etmek üzere hükûmet-i merkeziyenin müsaadesiyle dolaştıklarını söylediği fakat yeddin de vesikası olmadığı, Malatya'daki süvari alayının mevcudunun azlığı dolayısıyla bunların derdestine cesaret edemediği, bunların derhal tevkif ve mutasarrıfın azli için İstanbul'a müracaat ettiği'ni 13. Kolordu bildirmişti. Bunu 6 Eylül'de Sivas Kongresi'ne bildirdim. Elaziz Valisi Ali Galip Bey'in cevap vermediğini, bilâkis ale'd-devam, muzır ve cereyan-ı millîye muhalif telgrafları Babiâli'ye çektiğini de öğrendim. Bunu da Sivas Kongresi'ne bildirdim. İhtiyaten Mamahatun'daki Süvari alayına da hazırlık emri verdim. Celâdet ve Kâmuran'ın Kürtlük propagandası için geldiklerini daha evvelden haber almıştım. Fakat şimdiye kadar aldığım malûmattan Kürtlük kıyamı gayr-ı muhtemeldi. Mevzii bir hâdise yapabilirdi. Sonradan anlaşıldı ki bu, Sivas Kongresi'ni basmak hazırlığı imiş...''⁽⁴⁵⁵⁾

Mustafa Kemal, vereceği mücadele için Kürdlerin öneminin farkındadır. Kürdleri yanına çekmek için anti-Ermeni bir propaganda yürütülür. Bu konu "Erzurum" ve "Sivas" kongrelerinde de işlenmiştir. Cevat Dursunoğlu bu konuda şunları yazar:

"Vilayet kongresi bütün sancak ve kazalardan gelen murahhasların huzuriyle 17 Haziran 1919'da Reis Raif Efendi'nin o günkü durumu anlatan bir nutkuyla açıldı. Reisin nutkundan sonra cemiyetin kâtibi sıfatıyla hazırlanmış olan raporu okudum.

Bu raporlardan başka Erzurum merkezi kongreye Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın büyük nutkunu üçüncü ve dördüncü sayfelerinde esaslarını tahlil ettiği on sekiz sayifelik mahrem bir rapor daha sunarak bunda memleketin içinde ve dışında yayılan Ermeni propagandasının ve bu propagandaya bağlı olarak çıkarılmak istenilen Kürt muhtariyeti işinin özünü incelemiş ve cevaplandırılmıştır. Yine bu raporda vaktiyle İstanbul'da Noradonkiyan'ın başkanlığında ilmi bir maske altında bir cemiyet kurularak bu cemiyetin Kürdlere, Ermeni harflerini kabul ettirmeye çalışması açıklandığı gibi Ermenilerle Kürdlerin bir ırktan oldukları iddiası da delil gösterilerek çürütülmüş

455- Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, Üçüncü Baskı, Ocak 2008, İst., s. 199

456- Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara 1946, s. 64-65

ve ‘Şark vilayetlerindeki Türklerle Kürdlerin dini, harşı ve iktisadi giriftlikleri’ ve yüz yıllardan beri ‘devam ede gelmiş olan sıhriyetlerle bunların ne kadar birbirine kaynamış’ oldukları ispat edilmiştir. Bu bakımdan birine gelen felaketin ötekine de aynen geleceğinde şüphe yoktur.”⁽⁴⁵⁶⁾

Mustafa Kemal, “*Erzurum*” ve “*Sivas*” kongreleriyle Kürdleri ikna ederek önemli avantajlar sağlar. Birlikte mücadele kararı ile Kürdler, Mustafa Kemal’in yanında yer alırlar. Qoçgîrî ve Dersim aşiretleri ikna olmaz Mustafa Kemal hareketine katılmaz ve destek vermezler. Mustafa Kemal, Dersim aşiretlerini yanına çekmek için Dersim’de güçlü konumda olan kişilere mebusluk teklifinde bulunur.

Sêy Rıza, Îdare Axa’ya ve Alîşan’a mebusluk teklifi yapılır. Alîşan teklifi kabul etmez. Sêy Rıza ve Îdare Axa, Alîşer ile görüşürler. Alîşer, Sêy Rıza ve Îdare Axa’ya bu teklifi reddetmelerini ister.

Ancak bu kişiler mebusluğu kabul etmeyince Mustafa Kemal, Dersim’de etkinlikleri ve güçleri olmayan kişileri Dersim mebusu olarak atar.

Alîşer; “Mustafa Kemal sizi kandırıyor. Gitmeyin, kendi haklarımızı talep edelim” diyor. Seyit Rıza ve Îdare Ağa teklifi kabul etmeyince, Mustafa Kemal, Meco Ağa ve Diyar Ağa’ya teklifi yapar. Alişer, Diyar Ağa’nın teklifi kabul etmemesi için çok uğraşır ancak kendisini ikna edemez. Îdare Ağa, Diyar Ağa’nın öldürülmesini talep eder, ancak Alişer razı olmaz.”⁽⁴⁵⁷⁾

Ankara’daki Millet Meclisine atanan Dersim Mebusları:

- 1- Meço (Mıco) Axa (27 Mayıs 1920)
- 2- Diyar Axa (14 Kasım 1920)
- 3- Mustafa (Ankara’da Askerlik Şubesi Başkanı; 23 Nisan 1920)
- 4- Ahmet Ramiz (Qerebal Aşiretinden emekli asker, Sêvas’ta Aziziye kazasında ikamet eder. 14 Ağustos 1920)
- 5- Binbaşı Hesên Xeyrî (1 Haziran 1920) ⁽⁴⁵⁸⁾

457- Munzur Çem, Tanıkların Diliyle Dersim ‘38, Pêrî Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1999, s. 50

458- Kocgiri Halk Hareketi, age., s. 54

Bunlardan sadece Meço Axa ve Diyar Axa Dersim’de ikamet etmekte ve bu ikisi de Batı Dersim’de küçük bir bölgede etkinlikleri olan aşiret reisleridir. Ancak Diyar Axa bir kızını (Elif) Sây Rıza’ya, bir kızını (Nare) Ferahdan aşiret reisi Cemşid Axa’ya, bir kızını (Zarife) Qarabalan aşiret reisi Gangozade Mehmed Ali Axa’ya, bir kızını da Sarısaltık aşiretine vererek Dersim’de nispeten bir destek sağlar.

Diyar Axa mebusluk olayını şöyle anlatır:

“Bu zaman bizden (Mustafa Kemal) iki mebus istedi. Herkes korktu. İhtiyar halimle vatani kurtaranların yanına koşmayı, hatta başımı bile vermeyi göze aldım. Bana ‘gitme ölürsün’ dediler. ‘Zaten herkes mahvoluyor, varam gidem, onlara ulaşam, hep beraber ölek!’ dedim.

Benimle mebus seçilen Ayas Uşağı (Abbasan) aşiretinden Zeynozade Mustafa Ağa (Meço Axa) korktu, gelmedi. Ben, yanımda bir uşağım atlara atladık, Elaziz’e geldim. Elaziz’de bana harcırah verdiler. Malatya, Sivas, Kayseri yolu ile on sekiz günde Ankara’ya vardım.”⁽⁴⁵⁹⁾

Mustafa, Ankara’da Askerlik Şubesi Başkanındır, Ahmet Ramiz ise Sêvas’ın Aziziye kazasındadır. Hesên Xeyrî ise aslen Dersimli olmasına rağmen ailesi önceden Kayseri’ye göç etmiş ve orada büyümüş ve dolayısıyla Dersim ile güçlü bağları yoktur.

Bunların büyük kısmı Türklerle birlikte mücadelenin gerektiğini düşünmektedir. “Gavur”un kovulması ile Kürdlerin istemleri kabul edilerek gereği yapılacaktır. Bu düşüncede olanlardan biriside Hesên Xeyrî’dir. Hesên Xeyrî, Meclis’te yaptığı heyecanlı bir konuşmada; “Kürdler ve Türklerin kardeş” olduklarını ve “hiçbir suretle bu iki kardeş kavmin birbirinden ayrılmayacaklarını” dille getirir.

Hesên Xeyrî, Alîşer, Nuri Dersimi, Ferhadan aşireti reisi Cemşid Axa’nın katıldığı, Axuçan aşiretinden birinin evinde gerçekleştirilen bir toplantıda, Hesên Xeyrî yaptığı konuşmada:

“Bizim Türklerden ayrılmamız imkânsızdır. Yedi düvele karşı savaşı bir Müslüman toplumu içinde ayrılığı savunmak, Ehlibeyt

459- Akt. Kağan Gökalep&Suat Bulut, Dersimli Diyar Ağa, Kripto Yayınları, Birinci Baskı, Şubat 2011, Ankara, s. 105-106, Alıntı; 27 Temmuz 1931 tarihinde Yenigün gazetesinde Enver Behnan Şapolyo’nun Diyar Axa’yla yaptığı röportajdan

davasından yana olanlara yakışmaz. Kaldı ki Kemal Paşa Kürdlerin kendi ananeleriyle yaşamasından yanadır. Birlikte mücadele edersek bize otonomi hakları tanınacaktır. Kemal Paşa bize her fırsatta bu durumu hatırlatmaktadır. Öyle olmasaydı mecliste Kürt kıyafetiyle dolaşmamızı ister miydi? Colikzade Nuri (Nuri Dersimi) ezelden beri Kürdistan'ın bağımsızlığı peşinde. Bu dava Dersim'i mahvetmek demektir. Colikzadeyi çok severim ama fikrine katılmıyorum. Kürt halkı bağımsız bir devlete hazır değil, aramızda aşiret, mezhep gibi nedenlerden dolayı husumet var. Milli bir birlik bile oluşturamıyoruz. Halkın aydınlanması zaman alacak."⁽⁴⁶⁰⁾

Alîşer ise:

"Ağalar, demir tavında dövülür. Osmanlı hanedanlığından birçok milli devlet çıktı. Çağ milli ayaklanmalar çağıdır. Kürdler milli benliğe sahip değil de Türkler çok mu sahip? Allah'ın izni keremiyle, biz de akıllı davranırsak bağımsız bir devlet olarak çıkarız. Siyasette acımak yoktur, akıl vardır. Biz kimseden bir şey almıyoruz, her milletin hak telakki ettiğini talep ediyoruz. Hasan Hayri Efendinin söylediği belki başka bir toplum için doğrudur. Ama İttihat ve Terakki'nin mirasçlarıyla çuvala girilmez. Hayri Efendi'nin Cumhuriyet'e bunca hizmetinden sonra korkarım ki benim gibi bir asiyle Hayri Efendi'nin sonu aynı olsun. Bunlar için en iyi Kürt, ölü Kürt'tür..."⁽⁴⁶¹⁾

Yetmiş iki mebusun İtilaf Devletleri'ne çekilen telgrafta "Türklerden ayrılmayacaklarını" dille getirenler arasında bu Dersim mebusları da vardır. Ancak daha sonra bu mebuslar aldatıldıklarını ve baskı sonucu bu telgrafı imzaladıklarını söylerler.

Nuri Dersimi'nin belirttiğine göre; İstanbul'da bulunan Nuri Dersimi, "Kürdistan Teal-i Cemiyet"i içinde çalışmaktadır. O sırada İstanbul'daki cemiyet içinde bulunan Kürdler, Kürdistan'da örgütlenme çalışmalarında bulunmaları için Kürdistan'a gönderilmektedirler. Nuri Dersimi'de Sêvas bölgesinde görevlendirilir. Seyyid Abdülkadir marifetiyle de Qengal-Dîvrîgî-Zara bölgesi Veterinerliği'ne ataması yapılır. Yani hem devlet memuru olarak hem de cemiyet çalışmalarında bulun-

460- Doğan Munzuroğlu, Dağlara Secere Yazan Adam, Kalan Yayınları, Ankara 2008, s. 12

461- Dersim'de İklim gazetesi, Aralık 2006

mak üzere Heyder Beg'le (bu görevinde Heyder Beg'le birliktedir) birlikte Haziran 1919'da Kocgiri bölgesine gider.

Ankara Hükümeti, Alîşer, Nuri Dersimi, Alîşan ve Heyder Beglerinin Qoçgîrî ve Dersim'deki çalışmalarından rahatsızlık duymaktadır. Ginîyan/Ginyan aşireti reisi Murad Paşa ispiyonu ile Nuri Dersimi, Zara'da "*Bağımsız Kürdistan*" faaliyetlerinde bulunmak suçlanmasıyla sorgulanır.

Bölgede örgütlenme çalışmalarında bulunan Mustafa Kemal'in kendi harekâtları için; genelde Kürdistan ve özelde Koçgiri ve Dersim'e bakış açısı şöyledir:

"Şüphesiz bunların içinde, Milli Mücadele açısından en tehlikelisi Kürt Teali Cemiyeti(Kürt Yükseltme Derneği) idi. Çünkü Dersim bölgesi baştan başa Kürt idi. Üstelik bunların hepsi silahlı ve İstanbul hükümetine baş kaldırmış durumda idiler. Eşkiyalık yaparak geçiniyorlardı. Atatürk'ün Büyük Nutuk'ta belirttiği gibi, Kürt Teali Cemiyeti'nin amacı, yabancı devletlerin kanadı altında, bir Kürt Hükümeti kurmaktı... Nitekim bu derneğin mensupları, İngiliz ajanlarıyla işbirliği yaparak bölgede bir Kürt ayaklanması çıkarmak için çaba harcamışlardır..."⁽⁴⁶²⁾

XIII. 1. Qoçgîrî(Koçgiri) Hadisesi

Temmuz 1920'de Zara'nın Çulfa Ali Karakolu basılır. Baskınlar zincirleme olarak devam eder. Qengal, Zara ve çevresi denetimi aşiretlerin eline geçer. Qercanis ele geçirilerek hükümet konağına bayrak çekilir.

Alîşan, Pulur'a gider, yanında Paşoyê Şadi (Şadili aşiret reisi) ve arkadaşları da vardır. Oradan da Pulur aşiret reisleri ile birlikte Xozat'ta geçer ve Xozat'ta 14 Kasım 1920'de yapılan bu toplantı sonunda yemin edilerek, Ankara Hükümeti'ne bir muhtıra çekilir.

Sêy Rıza, bu toplantıya katılmaz. Nuri Dersimi'nin babası İvrahîm Efendi'nin kaleme aldığı istemler Meço Axa tarafından Dersim Mutasarrıfı Rıza'ya verilir.

462- Kamil Erdem, Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, 1975, İst., s.119

Muhtıranın maddeleri şunlardır:

“1- Kürdistan özerk yönetimini uygun bulan İstanbul Saltanat Hükümeti’nin bu yöndeki kararını Mustafa Kemal Hükümeti’nin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması.

2- Kürdistan özerk yönetimi hakkında Mustafa Kemal Hükümeti’nin görüş noktasının ne olduğu konusunda Dersimlilere cevap verilmesi.

3- Xarpêt, Meletî, Sêvas ve Erzingan bölgeleri hapishanelerinde bulunan bütün Kürt tutukluların serbest bırakılması.

4- Kürt çoğunluğu bulunan bölgelerden Türk Hükümeti idare memurlarının çekilmesi.

5- Qoçgîrî bölgesine gönderildiği haber alınan askeri birliklerin derhal geri alınması/ (15 Kasım 1336 /1920) ”⁽⁴⁶³⁾

1920’de Usen Abdal Tekkesi’nde aşiret reislerin katılımıyla bir toplantı yapılır. Toplantıda; Sevr Antlaşması’nın uygulanmasını ve Diyarbakır, Wan, Bedlîs, Xarpêt, Qoçgîrî ve Dersim bölgelerini kapsayan bağımsız bir Kürdistan kurulması için karar alınır ve bunun için savaşmaya ant yapılır. Ancak bu dönemde adı geçen bu bölgelerde bağımsız bir Kürdistan kurma çalışmaları görmemekteyiz. Bu sadece Sevr Antlaşmasının uygulanma istemidir. Yani söz konusu bu bölgelerde bağımsız bir Kürdistan kurma faaliyeti yoktur. Faaliyet sadece Qoçgîrî ve Dersim bölgesiyle sınırlıdır.

Dersim Aşiretleri Ankara’ya şu telgrafı çeker.

“Elazığ Vilayeti Aracılığıyla Ankara Büyük Millet Meclis Başkanlığına

Sevr Antlaşması gereğince Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis vilayetlerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gerekiyor, bundan dolayı bu kurulmalıdır, aksi taktirde bu hakkı silah kuvvetiyle almaya zorunlu kalacağımızı bildiririz.

25 Teşrin Sani 1336 /25 Kasım 1920

İmza Garbi Dersim Aşair Rüesası /Batı Dersim Aşiret Reisleri ”⁽⁴⁶⁴⁾

463- Nuri Dersimi, age., s. 89.

464- Nuri Dersimi, age., s. 90

Mustafa Kemal bölgedeki hareketlilikten haberdardır. Pontus ve Qoçgîrî'deki halk hareketlerini bastırmak için Merkez Ordusu kurulur. Ordunun komutanlığına da Nurettin Paşa getirilir. Nurettin Paşa'ya bu görevi; "*seferde ordu komutanı vazife ve yetkisi*" ile verilmiştir. Yani buna göre Nurettin Paşa, bu ordunun yetki alanı içine giren bölgedeki, askeri ve mülki makamların amiri durumundadır.

Ankara bir taraftan Nurettin Paşa komutasında askeri hazırlıklar yaparken, diğer taraftan Dersim'e bir "*nasihat heyeti*" göndererek oyalama taktığı uygulamaktadır.

Millet Meclisi, Dersim mebuslarından bir kısmını Erzingan mebusu Osman Fevzi başkanlığında bir "*nasihat heyeti*" Dersim'e gönderilir. Sêy Rıza, Alîşan, Nuri Dersimi ile heyet arasındaki görüşmeler, Erzingan'ın Kismikor köyünde yapılır. Qoçgîrî ve Dersim'in istekleri yirmi dört maddelik bir "*talepname*" ile dille getirilir; "*Kürdistan'ın haklarının kabul edilmesi, Koçgiri'ye savaş tazminatı verilmesi, yerli Kürt'lerden bir vali tayin edilmesi, Kürtçe öğrenim için okulların açılması....*" gibi.⁽⁴⁶⁵⁾

Osman Fevzi, istemlerin kabul ettirileceği sözünü verir. Heyet Ankara'ya döner. Hacı Fevzi Ankara'dan Sêy Rıza'ya bir mektup gönderir. Mektupta; "*...isteklerin prensip olarak kabul edildiğini, Alişan'ın Refahiye, Haydar'ın da Kuruçay kaymakam vekilliğine tayin edilmelerinin kararlaştırıldığı*" belirtilir.

Aslında Hacı Fevzi istemleri, bölgedeki askeri yapının başındaki Sakallı Nurettin Paşa'ya iletir. Nurettin Paşa bu istemleri reddeder. Bunun üzerine Vali Ali Rıza Bey istifa eder, İstifa kabul edilmez. Burada belirleyici olan askeri yapının düşüncesi ve tavrıdır.

Nurettin Paşa; "*Türkiye'de Zo diyenleri temizledik, Lo diyenlerin köklerini ben temizleyeceğim!*" cümlesinde düşünce ve tavır net olarak görülmektedir. Bu düşünce ve tavır bütün Kürt direnişlerinde ortaya konmuştur. Dersim direnişinde de Abdullah Alpdoğan'da aynı şekilde davranmıştır.

Arapgir'de bulunan Drejan ve Atma aşiretleri ve Dîvrîgî'de Parçıkan aşireti de harekete katılacaklarını bildirirler. Ancak bu aşiret-

465- Koçgiri Halk Hareketi, age., s. 98

ler direniş katılmadıkları gibi destekte vermezler.

Plana göre hareket Dersim'e yayılacak ve buradan Xarpêt, Erzingan ve Meletî'dan Sêvas'a doğru ilerleyecektir.

Sêy Rıza'da Ankara'ya bir telgrafla, meclisteki mebusların Dersimi temsil hakkına sahip olmadıklarını, Dersim'in müstakil bir idare istediğini, bu isteklerinin Ankara Hükümeti tarafından kabul ve resmen ilanından sonra hükümetle işbirliği yapabileceğini bildirir.

Nuri Dersimi yaptıkları hakkında; "*idari tahkikat*"a tabi tutulması üzerine resmi görevinden ayrılarak siyasi çalışmalarına devam eder. Bir süre sonra tutuklanır. Sêy Rıza, Hesên Xeyrî ve Dersim aşiret reislerinin girişimiyle serbest bırakılır. Kendilerine karşı çalışmalarda bulunmaması karşılığında, Qoçhisar(Hafık) ilçesinde Fertalli oğullarından hazineye geçen Süleymaniye çiftliği kendisine tapulu olarak verilir. Ancak çiftlik bir süre sonra devlet tarafından geri alınır.

Kış şartları dolayısıyla direniş faaliyeti durdurulmuş, bahar beklenmektedir. Bahar gelince Qoçgîrî, Dersim ile irtibata geçerek hareket devam edecektir. Ankara Hükümeti'de bunun farkındadır.

1921 yılının ilk aylarında Qengal, Dîvrîgî, Zara, Qercanis, Îlîç ve Kemax, Dersim sınırlarına kadar Qoçgîrî aşiret birliklerinin denetimi altındadır.

Pulur aşiret kuvvetleri buradan Ankara'ya şu telgrafi çekerler;

"Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Zara hariç olmak üzere önemli çoğunluğu Kürdlerle yerleşik olan Koçgiri kazasıyla Dîvrîgî, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının seçkin bir vilayet halinde şekillendirilmesinin oluşturulmasıyla yerli Kürdlerden bir valinin tayinini, adliye memurlarının ve mülkiyenin yine vazifeleri başında bulunmasını dileriz."

11 Mart 1921

Koçgiri Aşireti Reisi Muhammed ve Taki

Dersim Aşiretleri Reislerinden:

Mustafa, Seyithan, Muhammed, Munzur, Alişêr.⁽⁴⁶⁶⁾

466- Nuri Dersimi, age., s. 99

Yine bu dönemde İsmail Hakkı Şaweys'a göre; 10 Mart 1921'de Mustafa Kemal, Sêvas valisi aracılığıyla Qoçgîrî-Dersim'den taleplerin bildirilmesini ve Dersim'e "sığınan" ve orada "korunan" Ermeniler'in teslim edilmesini ister. Onlar da, telgrafla şu şekilde cevap verirler:

"Türk askeri Kürde düşman gözüyle bakmamalı, temiz bir kalple görüş ve düşüncelerimizi aşağıda geçtiği şekilde size sunuyoruz:

1- Savaş ve kan dökmek Kürt ve Türk'ün çıkarına değildir.

2- Mustafa Kemal Paşa, Sivas ve Erzurum Kongreleri'nin kararı üzerine Kürdistan'ın sınırlarının büyük ölçüde ayrılması gerekiyor.

3- Hükümetin kararıyla Kürdistan idari, ekonomik ve bilgi açısından bağımsız olmalı ve Türkiye ile aynı olacak şekilde bakılmalıdır.

4- Osmanlı'nın eski siyaseti Kürdistan için canlandırılmamalı. Kürdün hakları tanınmalı. Türk nasılsa Kürde de o şekilde bakılmalı ve devlet işlerine katılmalıdır.

5- Koçgiri Kürdleri'nin isteklerine karşı güç kullanmanın sonucu kötü olur. Değil sadece Koçgiri, ağır vergi yükü altında hepimizin hayatı zehir oldu. Biz bütün Kürdler, okulsuz, hastanesiz ve doktorsuz. Dünya Savaşı evimizi viran etti. Bundan dolayı Kürdistan'ın yeniden yapılanmaya ihtiyacı vardır.

6- Bütün mâhkumlar bırakılmalı. Türk askeri Kürde düşman gözüyle bakmamalı. Biz zorunlu ve meşru olmadığı sürece kan dökmeyiz.

7- Yanımızdaki Ermeniler'in hepsi çocuk, kadın ve yaşlılardır. Silahsızlar, bize sığındılar ve de masumlar. Bundan dolayı onları teslim etmeyiz. '"(467)

Yalnız burada Dersim'e sığınan Ermenilerin sayıları ve Mustafa Kemal'in bunları neden istediği konusu net değildir. Bu konunun altını çizerek, soru işareti koymak gerekir.

13 Mart 1921'de Alîşer idaresindeki beş yüz kişiyle Dersim'den Îlîç'a gelerek Kaymakamı (Jandarma Komutanı), Şeyhsuvaroğlu

467- Bkz. Sabah Galib: 1919- 1923 Yılları Arasında Mustafa Kemal Atatürk'ün Kürt Meselesi Karşısındaki Tutumu ve 1922 Tarihli Kürt Otonomisi Kanununun Metni, Birnebûn, Sayı: 39/ 2008

Mahmud ve arkadaşlarını tutuklayarak, yargılanmak üzere Maciran'a götürürler. ⁽⁴⁶⁸⁾

13 -14 Mart 1921'de "*Mevzi Seferberlik*" ilan edilir. Sêvas, Erzingan ve Xarpêt'e sıkıyönetim ilan edilir. Askeri birliklerin başında Nurettin Paşa vardır. Nurettin Paşa'nın yanında 550 mevcudu ve 4 dağ topuyla Topal Osman Çetesi; "*Laz Alayları*" adı altında bölgede bulunmaktadır.

Topal Osman'ın yaptıkları bazı ordu komutanlarını bile rahatsız edecek boyutlardadır; "... *Bir Türk evine karşı üç Rum evi yakmak, mezarını kendine kazdırıp diri diri adam gömmek* ⁽⁴⁶⁹⁾, *vapur kazanına kömür yerine canlı adam atmak gibi zulüm ve işkenceleri ile tanınmıştır. Sonunda Pontus Rumluğunu iyice yıldırıldı idi. Yanındakiler azıtarak dağa eşraf kaldırmak gibi haydutluklara başlamaları üzerine Samsun'daki Tümen Komutanı, Topal Osman'ı Ankara'ya aldirmek istemiş, Mustafa Kemal imzası ile bir telgraf uydurmuştur...*" Buna rağmen Topal Osman; "*Değil Mustafa Kemal, Allah emretse yerimden kımıldamam, gidecek zamanı ben bilirim.*" diyerek gitmez. Sonra Mustafa Kemal, Topal Osman'ı muhafız alay komutanı olarak yanına aldirtir. ⁽⁴⁷⁰⁾ Salih Bozok, Topal Osman hakkında şunları yazar:

"Mustafa Kaptan, Osman Ağa'nın Pontescuları(Pontuscular) ve isyan eden Kürdleri(Qoçgîrî Kürdleri), hainlik yapan Gayrimüslümleri nasıl tenkil ettiğini bize anlatırdı. Bu vakaların kahramanı olan Osman Ağa, öyle anlaşılıyor ki, bağınaz bir vatanperverdi. Bütün yaptıklarını hiç kuşkusuz vatan için yapıyordu. Giresun'da teşkil ettiği gönüllü alayı o tarihlerde cephede bulunuyordu. Kendisine de kaymakam rütbesi verilmişti, o şekilde giyiniyordu." ⁽⁴⁷¹⁾

Bir taraftan Qoçgîrî'ye saldırı planları yapılırken bir yandan da, 15 Mart 1921'de "*Sivas Temyiz Mahkemesi*" Başkanı Bitlisli Şefik Bey

468- Koçgiri Halk Hareketi, age., s. 71

469- Topal Osman bir kaymakama kızar, kaymakamı alır, eline kazmayı vererek; '*Burada bir çukur kaz!*' der. Kaymakan yeterince kazınca, '*Gir içine!*' der ve çukura koyduğu kaymakamı diri diri gömer.

470- Falih Rıfkı, age., s. 298-299

471- Salih Bozok-Cemil S. Bozok, Hep Atatürk'ün Yanında, Çağlaş Yayınları, Birinci Baskı, Mayıs 1985, İst., s. 101

başkanlığında bir nasihat heyeti Qoçgîrî'ye gönderilir. Heyet Heyder Beg'in Boğazviran'daki konağında Azamet/Azîmet Beg, Alîşanoğlu Mahmud Beg, Alî Agazade Mahmud, Taki, Karaibozade Rıza, Dersimli Seydan aşiretinden Memed Axa, Topallızade İvrahîm, Maksut Aşireti Reisi Munzur Axa, Mıstafa Axa ve Usiv Axa ile görüşür. ⁽⁴⁷²⁾

Şefîk; *“Kendisinin bir Kürt olduğunu, Kürdistan istiklaline taraftar bulunduğunu ve bunu temin için hükümetten her çeşit salâhiyetlerle olduğunu ileri sürerek, bu hususta Kürt başkanlarıyla ve önderleriyle müzakereye geldiğini ileri sürülecek bütün şartları hükümet adına kabule yetkili olduğunu...”* söyler. ⁽⁴⁷³⁾

Heyder Beg anlaşma yanlısı bir tavır takınır, ancak daha sonra verilen sözlerin ve vaatlerin yalan olduğu kanaatine vararak direnmeye karar verir. Heyder Beg, Çengelli Dağı'nda, Azamet/Azîmet ve Taqı Bey Çiyaye Sor'da bulunmaktalar. Direniş düzenli, koordineli değildir. Ayrıca zamansız, yeterli silah ve cephane yoktur. Dersimle ilişki kıştan dolayı kesiktir.

Ginyan Aşireti Reisi Murad Paşa, Ankara ile uzlaşarak Qoçgîrî'de Axa Hacı ile Yılanlı dağlarında bir görüşme yaparak devletin yanında yer alır. Murad Paşa'nın devlet yanında yer almasıyla devlet Qoçgîrî'de egemenliği ele geçirmeye başlar. Murad Paşa, hareketin önemli şahsiyetlerinden Axucanlı Sêy Azîz ve Şadyanlı Zalim Çavuş'u kurduğu bir tuzak sonucu yakalayıp Qangal'a getirerek devlete teslim eder. Zalim Çavuş ve kardeşi Mened Sêvas'a götürülüp *“Divan-ı Harbi Örfî”*de yargılanarak 20 Nisan 1921'de idam edilirler. Sêy Azîz hakkındaki idam kararı Dersim aşiretlerin baskısı üzerine infaz edilmez, Sêy Azîz, Celallı Nahiyesi'nde mecburi iskâna tabii tutulur.

Kureyşan aşiret lideri Gozel Axa ve Azamet/Azîmet Beg çatışmalarda öldürülürler.

16 Nisan 1921'de Alîşan ve Heyder Beglerin konaklarının bulunduğu Boğazviran köyü askerler tarafından ablukaya alınır. Heyder Beg

472- Kaynak; Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, age., s. 145-146, Alıntı; TBMM Arşivi, Rumuzi, Dosya 6

473- Nuri Dersimi, age., s. 100

maiyetindeki kuvvetle Dersim'e geçmek durumunda kalır. Bu kafilede bulunanlardan bir kısmı askerler tarafından ele geçirilir. Bu ele geçirilenler arasında Alîşan Beg'in hanımı Şadımend ve oğulları da vardır. ⁽⁴⁷⁴⁾

Balcıoğlu'na göre; Alîşan Beg'in hanımı ve çocuklarının serbest bırakılması için, Qoçgîrîlerin elinde bulunan eşraftan Şahsuvarzadelere Mahmut ve Salih Beyler, İlîç Nahiye Müdürü Mustafa ve İlîç Mahkeme üyesi Mustafa Efendi'yi serbest bırakırlar. Ancak bunun dikkate alınmadığı belirtilir. ⁽⁴⁷⁵⁾

Balcıoğlu bu konuda şunları yazar:

"... Bu kitleden ayrılıp bir miktar kuvvetle Şiran'a gelen Alişir, Kaymakama; 'Müdafaa-i Hak Fırka Kumandanı' imzasıyla gönderdiği yazıda, İslamlar arasında çatışmaya meydan vermemek için Erzincan Mutasarrıfı ile Şiran'dan telgraf görüşmesi yapacaklarını ve buna engel olunmamasını istedi. Şiran Kaymakamlığı, gerekli izni verdi. Haydar, Taki, Alişir imzasıyla Erzincan Mutasarrıfı'na çekilen telgrafta Ümraniye Harekâtı'nda bulunan fırka komutanına güvenmediklerini, Mutasarrıfa olan itimatlarından bahisle daha sonra kararlaştırılacak olan bir yerde görüşülmek üzere on aşiret ağasının gönderilmesini istediler.

Bu yolla isyancılar hükümet ile uzlaşma arayışına girdilerse de, bu başvurunun Dersim'e doğru kaçmalarını kolaylaştırmak için yapılan bir hile olması ihtimalini dikkate alan Merkez Ordusu, cevap bile vermeyerek 'şiddetle tenkillerini' emretti. Doğu ve güneydeki geçitlere yeni kuvvetler gönderildi."⁽⁴⁷⁶⁾

Qoçgîrî direnişinde yer alanların bölgeden ayrılmasıyla 14. Fırka tarafından Alîşan ve Heyder Beg kardeşlerin, Taki, Azamet/Azîmet Beglerin yerleri yakılıp yıkılır. Alîşan ve Heyder Beglere ait 796 koyun ve 76 sığra, ayrıca erzaklarına el konularak Zara'ya götürülür.

Kadim Laçın; Heyder Beg'in 24 Nisan 1921'de Dersim'e geçiş

474- Kaynak; Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, age., s. 163, Alıntı; ATASE Arşivi, Klasör 730, Dosya 16, Fihrist 60

475- Bkz. Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, age., s. 163

476- Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, age., s. 165

olayını şöyle yazar:

“...Haydar Bey’in komutasındaki 2500 kişilik Koçgiri grubu Dersim’ e gitmek için, Erzincan, Pilemori üzerinden yola koyulur. Erzincan’a girmeden, kuzeyden Kureyşi aşiretinin yaşadığı bölgeden geçmek ister. Kureyşi Aşireti’nin lideri, bazı kaynaklara göre ise, Şadili Aşireti’nin lideri, Kör Paşo Ağa, 1500 kişilik gücüyle Haydar Bey ve Koçgiriler’in önünü keser. Kör Paşo Ağa ile Haydar Bey arasında şu diyalog geçer:

Paşo Ağa; ‘Nereye gidiyorsunuz, Haydar Bey?’

Haydar Bey; ‘Dersim’e, Ovacık’a.

Kör Paşo Ağa bunun üzerine; ‘Dersim’e geçmenize izin vermez. Bu bizim için felaket olur, sizi takip eden Türk ordusu bizi de burada ezmeye gelir, beni burada yok etmeden Dersim’e gidemezsiniz’ der.

Bölgede saatlerce bekleyen Haydar Bey ve ona bağlı Kürt kuvvetleri çaresizlik içindedir. Arabulucular araya girer, Kör Paşo’yu ikna etmek için nafile... Kör Paşo kararında ısrar eder ve Haydar Bey’in güçleriyle çatışmaya hazırdır.

Bu pazarlık ve görüşmeler sürerken Kemah’taki Seid Abbas güçleri, Argehan Boğazı’ndaki Seid Rıza kuvvetleriyle mevzilenmişlerdi. Koçgiri’den dönen Haydar Bey ve kuvvetlerini karşılayıp Türk ordusunun elinden kurtarmak için mevzidelerdi. Bütün konuşma ve tartışmalardan bir sonuç elde edilemeyince, Haydar Bey, Kör Paşo’ Ağa’ya dönerek şunları söyler:

‘Ben kendi halkıma silah çekecek ve kan dökecek onursuz bir insan değilim. Size silahla cevap vermeyeceğim.’ Ardında güçleriyle birlikte tekrar Koçgiri’nin yolunu tutar... ’⁽⁴⁷⁷⁾

Bu olay hakkında Nuri Dersimi de şunları yazar:

“Haydar’ın planı, Kureyşan ve Balaban aşiretleri içerisinden, Pülümür (Mamahatun-Ninehatun) geçitlerinden aşarak Dersim’e yetişmekti, Haydar, aile fertlerini Dersim’e bıraktıktan sonra buradan alacağı kuvvetlerle yeniden Koçgiri’ye dönmek fikrinde idi.

477- Kadim Laçın, Koçgirisiz Cumhuriyet, Birinci Baskı, Mayıs 2009, s. 232-233

Fakat Haydar'ın kuvvetleri Kureyşan aşireti sınırına yetiştiklerinde, yardım görecekları yerde, bu aşiret reisi Kör Paşo, Erzincan Türk yetkilerince kazanılmış olması düşüncesiyle, birkaç bin silahlı kuvvetle Haydar'a karşı çıktı, Dersim'e geçmesine mani oldu ve karşı koyması halinde kendisiyle savaşacağını bildirdi. Haydar, hiç beklemediği bu durum karşısında son derece üzüldü ve Kör Paşo'ya cevaben: 'Ben ırkdaşlarımla savaşmak ve onlara kurşun atmak istemem, geri döner giderim, bölgede ölürüm ve ölünceye kadar da ancak milli haklarım uğrunda Türk ordusuyla çarpışırım.' diyerek kafilesıyla geri dönmeye zorunlu kaldı. Kendisini takip eden Türk birlikleriyle karşılaştı ve bunlarla savaşarak tekrar Koçgiri dağlarına döndü. Bu arada, Haydar'ın Dersim'e yol almasını sağlamak amacıyla Desimli Seyit Abbas kuvvetleri Kemah'ın Hogus geçitlerinde ve Seyit Rıza'nın kardeşinin oğlu Zeynel'in kuvvetleri de Erzincan Arkegan geçitlerinde mevzi alarak, Haydar'ın kuvvetlerine yol açmışlarsa da, artık Haydar Dersim'e geçmekten vazgeçmişti. ”⁽⁴⁷⁸⁾

Heyder Beg, Qoçgîrî'ye geri dönerek askerle çatışmaya devam eder.

15 Mayıs 1921'de Alîşer, Nuri Dersimi ve bir kısım Qoçgîrîli Dersim'e sığınırılar.

ATASE belgelerine göre:

“Mayıs ayı ortalarında, Mahmut Bey'in idaresindeki Koçgirilerle Alîşir, Nuri, Cıgız Mehmet Ali, Tarbazlı Memo, Kımıl Aziz, Paşa ve Abbas idaresindeki çeteler Dersim'e geçmeyi başardılar. ”⁽⁴⁷⁹⁾

Alîşêr hakkında Meclis gizli toplantılarında yoğun tartışmalar yaşanır. Örneğin; 11 Nisan 1921 tarihinde Meclis'te yapılan gizli görüşmede okunan Adliye Encümeni mazbatasında; bazı üyelerin “Vatana ihanet suçundan dolayı Alîşêr Efendi ile arkadaşlarının Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun 2. maddesine göre idamla cezalandı-

478- Nuri Dersimi, age., s. 105

479- Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, age., s. 168, Alıntı ATASE Arş. Kls. 1122, Ds. 12, Fhr. 59

rımlarını”; üç üyenin ise “*on sene süreyle kürek cezasına çarptırılmasını*” isterler. Ayrıca bu gizli yapılan görüşmelerde, Alişêr Efendi ile arkadaşlarının “*Kürdistan namıyla bir hükümet teşkil etmek istedikleri*” açıkça vurgulanmıştır. ⁽⁴⁸⁰⁾

Meclis’te, başta Dersim Mebusu Hesên Xeyrî Bey ⁽⁴⁸¹⁾ ile Bedlîs Mebusu Yusuf Ziya Bey ⁽⁴⁸²⁾ olmak üzere Kürt milletvekilleriyle kimi Türk mebuslar arasında yoğun tartışmalar yaşanır. Alişêr, Dersim’e sığınmış olduğu için gıyabında yargılanır.

Direnîşin bastırılmasına rağmen, Topal Osman Çetesi ve Nurettin Paşa’ya bağılı Merkez Ordusu’na bağılı askeri birlikler Qoçgîrî’de silahsız halkı katletmeye devam ederler. Maddi sıkıntıya rağmen, Topal Osman Çetesi ve Nurettin Paşa’nın birlikleri işini “*iyi*” yaptıkları için cephe zammı verilir:

“... Nitekim Merkez Ordusu Bölgesi’nde harekâta katılan Asayiş Bölükleri’ne katıldıkları günlere göre cephe zammı verilmesi, E.H.U. (Erkan-ı Harbiye Umumiye) tarafından kabul edildi.”⁽⁴⁸³⁾ Ayrıca Koçgiri Olayı’nda Osman Ağa emrinde, isyancılara karşı mücadele veren birliklere de cephe zammı verildi... ” ⁽⁴⁸⁴⁾

Halk yerleşim yerleri terk ederek ormanlık ve dağılık alanlara saklanır. Takî’nin kardeşi Mahmud Beg, ailesinin tutuklanması üzerine gidip teslim olur. Alîşan ve Heyder Beg kardeşler, Fîlîk Alî ve diğêr arananlar teslim olurlar.

“*Sivas Sıkıyönetim Mahkemesi*” 400 Qoçgîrîliyi yargılar. 95 kişı gıyabında idama mahkûm edilir. 600 kişı Bursa, Balıkesir, Eskişehir, Konya ve Afyon’a sürgün edilir. Alîşan ve Heyder Begler İstanbul’a sürgün edilirler.

480- Bkz. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt-10, 25.4.1337/ 1921

481- Hesên Xeyrî 1925 Kürd Direnişı döneminde amcazadesi Celalzade Mehmet Galip ile birlikte Elazığ İstiklal Mahkemesi’nde yargılanıp 23 Kasım 1925 tarihinde idam edilirler.

482- Yusuf Ziya, Bedlîs’te idam edilir.

483- Akt. Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, age., s. 235, Alıntı; ATASE Arşivi, Klasor 1120, Dosya 5, Fihrist 61.1

484- Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, age., s. 235, Alıntı; ATASE Arşivi, Kls. 1127, Ds. 30, Fhr. 2

Yargılamalar sonucu idama mahkûm edilenler ve diğer cezalara çarpıtılanlar için af çıkartılır. Af yalnız tutuklular içindir. Dersim'e geçen Qoçgîrîliler aftan yararlandırılmazlar. İkinci bir afla Nuri Dersimi, Alîşan ve diğer bütün Qoçgîrîler af edilir.

Alîşan ve Heyder Beg kardeşler 1931 yılında çıkarılan genel aftan yararlanarak Qoçgîrî'ye dönerek Maciran(İmranlı/Ümraniye)'a yerleşirler. 1933 yılında oturdukları eve atılan bomba sonucu Alîşan ölür, Haydar ağır yaralanır.

Ginyan Aşireti Reisi Murad Paşa ise devletin desteği ile bölgede bir derebeylik kurar. Sonuçta Qoçgîrî'li bir silahlı gurup tarafından öldürülür.

1921 yılında Ebubekir Hazım Tepeyran Sêvas Valiliğine atanır. Nurettin Paşa, *"seferde ordu komutanı vazife ve yetkisi"* ile bölgede yapılacak askeri harekâtın başındadır. Tepeyran göreve başlar başlamaz Nurettin Paşa'yla bu yetki meselesinden dolayı aralarında sürtüşme yaşanır.⁽⁴⁸⁵⁾ Nurettin Paşa, Tepeyran'la anlaşamadığını Erkan-ı Harbiye Umumiye bildirerek Sêvas Valiliği'nden alınmasını ister. Erkan-ı Harbiye Umumiye ile Dahiliye Vekaleti arasında yapılan yazışmalar sonunda Ebubekir Hazım Tepeyran Trabzon Valiliğine tayin edilir.⁽⁴⁸⁶⁾

Ebubekir Hazım Tepeyran, anılarında Qoçgîrî Olayı ve Nurettin Paşa hakkında bir hayli yer verir. Devletin valisi olarak Qoçgîrî harekâtı ve Nurettin Paşa hakkında yazdıkları kayda değerdir.

Ebubekir Hazım Tepeyran o dönem hakkında anılarında şunları yazmaktadır:

"'Umraniye Olayı' ya da 'Koçgiri Olayı' adı verilen olayın, Sivas Valiliği'nde işe başlayışımдан üç aya yakın bir süre çıktığını ve Nurettin Paşa'nın bastırma hareketinin çok kötü bir biçimde sonuçlandığını Sivas'a geldiğim zaman öğrendim. Olayı söndürme işinin gereksiz şiddetini maruz göstermek için komutan paşanın 'Umraniye Ayaklanması' diye büyüüttüğü bu olay, kendisini bu işle görevlendiren

485- Bkz. Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Güner Yayınları, İkinci Baskı, Kasım 2009, s. 199-203

486- Bkz. Mustafa Balcıoğlu, age., s. 242

bakanlar kurulunun 13 Mart 1337 (1921) tarihli kararnamesinde 'harekât-ı şekavetkârane' (Eşkiyalık, haydutluk benzeri hareketler) diye nitelenmiştir."⁽⁴⁸⁷⁾

Tepeyran kitabında Nurettin Paşa'nın olayı bastırmakla görevlendirilmesinin hemen sonrasında daha Amasya'da iken yayımladığı 14 Mart 1921 tarihli resmi ve basılı bildiriye yer veriyor:

"1- Sivas iline bağlı Zara ilçesi (Bu ilçeye 'Koçgiri' de denir) sınırları içinde yerleşik bulunan Koçgiri aşiretleri arasına sokulan bazı arabozucu kötü amaçlı kişilerin kandırdığı bu aşiret reislerinden çoğunun rıza ve muvafakatlari dışında bir kısım ayaktakımı Kürdler Umraniye'deki⁽⁴⁸⁸⁾ askeri müfrezeyle saldırmış ve bazı subaylarla Umraniye'de bulunan Zara ilçesi kaymakamını tutuklamışlardır. Bu ayaklanmacılar, davranışlarının nedeni olarak, hükümetin sözde Kürdleri vuracağını söylemesiyle korku ve kaygıya kapılmış olduklarını yaymışlar..."

2- Sivas'tan Zara'ya gönderilen kurulun (Şefik Bey ve arkadaşının) hükümetin Kürdleri tedip etmek gibi bir amacı olmadığı güvencesi vermesi üzerine Koçgiri aşiret reisleri pişman olarak hükümetin af ve merhametine sığınmışlar ve tutuklu bulunan Zara ilçesi kaymakamı ve subayları serbest bırakmışlardır.

3- Fesat çıkarmak isteyen bazı hainlerin (bizzat komutan paşa) bu vakayı abartarak bir 'Kürtlük sorunu' biçiminde göstermeye çalışmaları da muhtemel görünmektedir. Hâlbuki böyle bir sorun kesinlikle yoktur ve olamaz. Türkler ve Kürdler asla birbirinden kopamaz ve ayrılamazlar. Sonuna kadar din ve yurdun tek vücut halinde savunucusu ve koruyucusudurlar. Bunun dışındaki kötü düşüncelerin din düşmanlarımız tarafından uydurulup çevreye yayıldığını herkesin bilmesi gereklidir.

4- Ülkenin güvenlik ve asayişinin sağlanması ve halkın refaha kavuşturulması için çeşitli görevlerle çok miktarda askeri kuvvet ter-

487- Ebubekir Hazım Tepeyran, age., s. 211

488- Umraniye/Maciran Koçgiri hareketından sonra ismi İmranlı olarak değiştirilir. Osmanlı döneminde ve 1948 yılına kadar Zara'nın (Koçgiri'nin) bir nahiyesidir. 1948'de ise ilçe yapılır

tip edilmiştir. Fesat çıkaranların yargılamalarının yürütülmesi için de Sivas'ta 'harp divanı' kurulmuştur.

5- Halkın güven ve huzurunu sağlamak ve fesat erbabı ile eşkiyayı tedip ettirmek üzere Sivas çevresine gelmekteyim. Herkesin işi ve gücü ile uğraşmasını ve kötü niyetlerle yayılan yalan söylentilere kulak asma-malarını ve fesatlık çıkaranlarla eşkiyayı hükümete teslim ve ihbar eylemlerini tavsiye ederim. Fesat çıkaranların şiddetle cezalandırılacağı ve masum halkın şefkatle korunacağını bildiririm. '489)

Tepeyran olayın kısa sürede bastırıldığını ve sükûnetin sağlandığını ve bu durumun Nurettin Paşa'yı sevindirmediği/memnun olmadığını yazmaktadır.

"Öğüt Kurulu, Zara'dan dönüşünde komutan paşayı görerek, gerek asker göndermenin caydırıcılığının, gerekse yayımladığı bildirinin etkisiyle sorunun böylece çözülmesini uygun görmesinden dolayı kendisini kutlarlar.

Fakat Nurettin Paşa'nın:

Öyle ama bu kadar asker toplandı, ben buraya kadar geldim; bir şey yapılmazsa olmaz, dediği ve bunun üzerine askeri harekâtın sürdürüldüğü, Sivas'ta yaygın olarak konuşulmakla birlikte, bu söylentinin doğru olduğunu Şefik Bey bizzat bana söylemişti.

Bildiride açıklanan amaç böylelikle gerçekleşikten sonra artık askeri harekâtı sürdürmek, boşuna kan dökme zevkine yönelmek demektir. Yerli halkın ileri gelenlerinin bu maruzat ve güvencesi Ankara'ya bildirmediği gibi, Nurettin Paşa'ya olağanüstü yetki veren bakanlar kurulu kararnamesinin üçüncü maddesinin tehdidine direnemeyen selefim Cemal Bey'in de bu konuda Dahiliye Vekâleti'ne haber vermeyerek sessiz kaldığı, acı ve şaşkınlık içinde anlaşıldı.

Bu üçüncü madde şöyledir:

'Merkez Ordusu komutanı, bölgesinin sınırları içinde asayişle ilgili konulardan dolayı, gerektiğinde memurlara işten el çektirmeye yetkili olup, bununla ilgili vekillik durumunu daha sonra bildirir... '490)

489- Ebubekir Hazım Tepeyran, age., s. 211-212

490- Ebubekir Hazım Tepeyran, age., s. 214, 3. madde ile verilen yetki daha sonra gene Bakanlar Kurulu kararıyla geri alınmıştır.

Devlet olayın meydana gelmesinin nedeni olarak; bazı “arabozucuları”, “kışkırtıcılar” ve “ikiyüzlüler” olarak göstermesine rağmen bölgeye askeri birlikler ve Topal Osman gibi gayri nizami silahlı çeteleri göndermiştir. Hatta Tepeyran olayı bir adli vaka düzeyinde görür ve böyle bir askeri yığınağın gereksizliğini dille getirir.

“Askerle çemberlenen köyler halkı söylentilerin doğruluğuna, yani Kürdlerin tenkil edileceğine inanarak yaşamlarını kurtarmak için köylerini, evlerini bırakarak dağlara sığınmak zorunda kalmışlardır. Sırf can korkusuyla kaçan, ayaklanma ve eşkıyalıkla suçlanarak boş kalan köyler yakılıp yıkılarak bütün mal ve eşyası ve hayvanları devlet adına ellerinden alınmıştır.

Böylelikle Umraniye bucağına ve Zara ilçesinin merkezine bağlı köylerden 76 ve Divriki ilçesinde 57, ki toplam 132 köy, savaştaki düşman istihkâmları gibi yakılmış, yıkılmış ve yüzlerce nüfus öldürülmüştür. Ayrıca bütün mal, eşya, zahire ve hayvanları yağmalanmıştır. Binlerce nüfus da dağlarda, kırlarda açlıktan ve sefaletten ölüme mahkûm edilmiştir.

(...)

İçlerinde en kanlı eşkıya başkanlarından da bulunduğu bildirilen ayaklanmacıların 200 çeşitli cins ve bir hayli cephane velev bir tane-cik olsun asker yaralayamamış olması gariptir! Yani, bu gösterir ki Nurettin Paşa bu kadar nüfusu çatışma ile değil, katliam biçiminde öldürmüştür.

(...)

Halkın her cinsten binlerce hayvanı alınıp hükümet sandığına senetler gönderilmiştir. Bu binlerce hayvanın nerede ve yasal olarak gerektiği üzere hangi daire ya da memurlar tarafından artırma ile satıldığı bilinmiyor.

Nurettin Paşa bu çok kahredici öldürüm ve el koymalardan sonra yıktırdığı 76 köyün yeniden yapımını uygun görmeyip 16 köyde birleştirilmelerini emretmiştir... ’’(491)

“Umraniye bölgesinde askeri kuvvet alındıktan sonra eşkıyalığın yinelenmesi olasılığını ortadan kaldırmak için Koçgiri aşiret reislerinin, yanı Zara ilçesi ileri gelenlerinin tutuklanarak koruma altında Sivas’a gönderilmesi ve orada hapsedtirilmesi çok garip bir davranıştı. Bununla birlikte komutanın bir gün sonra çektiği 3228 numaralı telgrafta şöyle deniliyordu:

Umraniye’de tutuklattırılıp Sivas’a yollanan kişiler Sivas Sıkıyönetim Mahkemesi’ne verilmişlerdir. Aşiret reisleriyle ilgili orduda bulunan bilgiler bugün posta ile harp divanına gönderildi. Ötekilerle ilgili bilgiler de gönderilecektir. Oradaki bilgilere göre yargılamalarına hemen başlanmalıdır.

Bu, şaşılacak bir işlemdi. Çünkü 141 kişiden oluşan tutuklular arasında, iki ay önce Nurettin Paşa’nın bir bildirisinde affedildiklerine ilişkin adları olanlar da vardı. Eşkıyalığın yinelenmesi olasılığıyla bunların tutuklanıp sürülmesi, sonra da harp divanına verilmesi, yargılama için sebep aranması, paşanın hukuk mevzuatı ile hatta en basit bir mantıkla hiçbir ilişkisi olmadığını ortaya koymuştu.

Umraniye bucağı halkından canlarını kurtarabilenlerin, dağlarda açlıktan, sefaletten can çekişirken yeniden genel bir eşkıyalığa başlayabilecekleri kuruntusuyla (affedilmiş oldukları halde) tutuklanmaları gerçekten çok çirkin bir davranıştı.

Erzincan valisi ile orada bulunan Erzincan Milletvekili Emin Bey’den aldığım telgraf namelerinde de ‘aşiret reislerinin nedensiz olarak tutuklanıp sürülmelerinin Kürt aşiretleri arasında yayılması büyük ve çirkin olaylara yol açacağından, tutuklulardan Haydar ve Naki Beylerle ötekilerin serbest bırakılmaları’ anımsatılıyordu.

Bu garip olaylarla ilgili olarak Dahiliye Vekâleti’ne yazdığım telgraf namede:

... Bu iki yüz kişinin koruma altında horlanarak değil, daha önce yapılmış başvuruları ve dilekçeleri gereğince gönülleri alınarak ve takdir olunarak cepheye gönderilmelerinin ve aşiret reislerinin serbest bırakılmalarıyla birlikte genel bir affın bir an önce ilanının devlet ve ülkenin çıkarlarına uygun olacağını,” yineledim.

Bu telgraf nameleri çektiğim zaman gerek iki yüz Kürt, gerek 141

başkan vesaire Umraniye'den henüz yolla çıkmamışlardı.

Dahiliye Vekâleti'nde o gün, yani, memuriyetim Trabzon Valiliği'ne çevrildikten bir gün sonra aldığım yanıtta:

'Merkez Ordusu Komutanlığı'nca Batı Cephesi'ne koruma altında yollanmaları bildirilmiş olan iki yüz kişinin ikinci bir emre kadar Sivas'ta alıkonulmaları' bildirilmişti.

Pek geç kalan bu telgrafa şöyle yanıt vermiştim:

Bu iki yüz kişi bir hafta önce Sivas'a getirilmiş ve durdurulmaksızın Batı Cephesine sevk ettirilmiştir. Önceden arz olunduğu üzere Umraniye'de tutuklatılan 140 kişi de merkez Ordusu Komutanlığı'nca Sivas'a gönderilmiş ve hepsi hapsedtirilmişlerdi.

Cepheye yollanmalarını kendileri daha önce dileyip dururken koruma altında göndererek onurları zedelenen bu adamların artık savaş cephesinde bulunmalarındaki sakıncayı açıklamaya gerek yoktur. Eşkıyalığın yineleneneceği kuruntusuyla Sivas'a yollanıp hapsedtirilen öbür kişilerin hızla saliverilmeleri ve genel af ilanının çabuklaştırılması arz olunur...

Bir hafta sonra Sivas'tan yola çıktığım için bu karakuşi uygulamaların nasıl sonuçlandığını bilmiyorum. ”⁽⁴⁹²⁾

“Yazmadıklarım, yazamadıklarım, yazma azabına dayanabildiklerimden az değildir. Yazamadıklarımın neler olduğunu o bölge halkı iyi bilir. Bazı durumlarda bir şey yapmak ya da söylemek nasıl yurt görevi ise, bazen de bir şey yapmamak, susmak için nefsinin zorlama azabına katlanmak da öyledir... ”⁽⁴⁹³⁾

Tepeyran yapılanların sorumlusu olarak Nurettin Paşa'yı göstermekte, Nurettin Paşa'nın olayı “göz önüne getirilmeyecek derecede çok şiddet, hattâ vahşetle” bastırdığını ve bunu Dahiliye Vekaleti'ne bildirdiğini, bu bildirimler sonucu olayların araştırılması için bir heyetin gönderildiğini yazmaktadır.

492- Ebubekir Hazım Tepeyran, age., s. 222-223

493- Ebubekir Hazım Tepeyran, age., s. 225

XIII. 1. 1. Qoçgîrî(Koçgiri) Hadisesi'nin Mecliste Görüşülmesi

Askeri birliklerin ve Topal Osman çetesinin Qoçgîrî'de yaptıkları katliamlar konusunda Erzingan Milletvekili Emin Bey, mecliste Qoçgîrî olayları ile ilgili yüz yedi imzalı bir önerge verir. Hadisenin mecliste görüşülmesi konusu tartışmalara neden olur. Yapılan tartışmalar sonucunda konunun gizli oturumda görüşülmesine karar verilir. 3 Ekim 1921 günü başlayan gizli görüşmelere 4 ve 5 Ekim günlerinde devam edilir.

Emin Bey :

“... Çünkü orada öyle bir mezalim icra edilmiştir ki tüyleri ürpertir. Çünkü efendiler, memlekette yapılan bütün felaket ve mezalim Büyük Millet Meclisi namına yapılmıştır. Bunu izah etmek zannedersen hariçte aksi tesir yapar. Gizli görüşme teklifimiz bundan tezahür etmiştir. Haricin bilmesi lazım gelmez. Hariç bilse de ecnebi devletlerinin bilmesi lazım gelmez.”⁽⁴⁹⁴⁾

Mustafa Durak Bey (Erzurum): “... Gizli görüşme bir memlekette ecnebiye karşı siyasette yapılır. Memleketimizde yapılan mezalimi âleme karşı ilan etmeliyiz. Herkes duymalı... Mesele gayet mühimdir. Bütün dünya bilmelidir. Herkes duymalıdır. Çünkü efendiler, memlekette yapılan bütün felaketler, bütün zulümler, bütün kötülükler bunların milletten saklanmasıyla doğmaktadır.”⁽⁴⁹⁵⁾

Konuşmalardan sonra Dahiliye Vekili Refet Paşa (İzmir) söz alarak:

“Ortada fenalık ve kabahat yoktur diyen yoktur. Bir tetkik heyeti göndermelidir. Bu tetkik heyeti orada suçluların fenalarını ayırmalıdır. Ve bunların yakasına adalet pençesini yapıştırmalı diyoruz.”⁽⁴⁹⁶⁾

Hüseyin Avni Bey (Erzurum): ⁽⁴⁹⁷⁾

“... hükümet bizi hem ayaklanmanın ciddiyeti konusunda, hem de acımazsızca bastırılması konusunda haberdar etmedi.

494- TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 248

495- TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 248

496- TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 248

497- Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) askeri harekete karşı çıkar. Hüseyin Avni

(Bağırtılar...) Hükümetin hatası nedir? Biz gerçeği öğrenmek istiyoruz. Ulusun temsilcileri miyiz? Evet mi? Hayır mı?"

İçişleri Bakanı Adnan Bey'in kürsüde verdiği cevap: "...Dersim'de şayanı endişe yoktur. Türklük ve Kürtlük diye bir konu yoktur. Yalnız Alişêr adında biri başına birkaç kişi toplamış, oralar-da dolaşıyormuş. Kemah'ın birkaç mahallesine saldırmış, birkaç ev yakmış ve bir yağmada bulunmuş..." der.

Birçok milletvekili konuşmasından sonra Mustafa Kemal bir konuşma yapar:

Mustafa Kemal Paşa (Meclis Başkanı):

" (...)Efendiler, yüce meclis kendi reisini ordu üzerine başkumandan tayin etmekle, ordu ile sıkı teması yapmaktadır. Çünkü kendi reislerinden daha iyi bir irtibat zabiti, bir irtibat heyeti olamaz. Ordu hakkında ne bilmek, ne öğrenmek istiyorsanız bana bildirirsiniz. Bizzat izahat veririm. Ben mevcut iken, yüce meclisin reisi mevcut iken, bana emniyet etmeyerek ordunun denetlenmesine emniyet edemem. (...) Ben ordu kumandanı, başkomutan olarak salahiyetimi istimal etmekteyken, bir taraftan da siz istimal edemezsiniz. Yalnız sizin üzerinde mahfuz olan salahiyetinizi suiistimal edersem istirdat edebilirsiniz. (Yaşa sesleri) Yoksa ben görev yaparken şöyle böyle heyetlere görevime müdahale ettirmem efendiler. Ordu için, memleket için fenalıktan başka bir şey yoktur. (...) Neden bu kadar endişe oluştu. Bu kadar endişenin oluşmasına bir türlü akıl erdiremedim."

Mustafa Kemal Paşa:

"(...) ... Bu yapılan fenalıklarda maattsesüf düşman parmağı vardır ve İngiliz parası vardır. Ne yapalım milletin bu taksiratıdır. Saf millet, hakikati güç görür bir miledtir. İğfal ve idlal oluyor. Öteden beri çok fersatla idare olunmuş bir miledtir ve bize karşı bu fenalıkları meydana getiriyorlar. Bununla birlikte hangi hükümeti eleştiri-

(Ulaş) 1897 Erzurum, Kumbet köyü doğumludur. Şadiyan aşiretindendir. İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Önce Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Erzurum mabusu olarak yer alır Daha sonra 1. TBMM'de Erzurum milletvekili olarak bulunur. "İkinci Grup" olarak bilinen gurubun önde gelen isimlerindendir. Terakkiperver Cumhuriyeti Fırkası üyesidir. İzmir suikasti sırasında yargılandı. 1948'de ölür.

yorsunuz? Bugün millet en iyi bir şekilde sevk ve idare edilmektedir. Hangi jandarmadan bahsediyorsunuz? ... ”

Mustafa Bey- Mıco Ağa (Dersim mebusu):

“Bize İslamiyet adına İngiliz parası diye leke sürüyorlar. (...) Koçgiri ahalisi bu ana kadar hükümete burada bulunan o civar mebusu arkadaşlar, bugün mahiye vergisini verir, tekalifini verir, yalnız Koçgiri değil, orada daha Türk'ün en ileri hanedanı diğer hanedanlara da fenalık olmuştur. Kuruçay civarında Türkler de vardır. Müftü efendi de söylesin, bir Türk köyüne nizamiye zabıt hanesine gitmiş, haniya buradaki halı, kilim demişler. İki kişi bulmuşlar vurdurmuşlardır. Birkaç kişi çıkmış arkadaşı yatarken görüyorlar. Hani halılar, kilimler diye tazyik ediyorlar, ahali de aman bizi öldürürsünüz diye derededir derler... (...) Öyle ya, yazık değil mi bu millete? İcab ederse bendeniz giderim, gösteririm bunlara karşı... (...) Bu adamlar diyorlar ki heyet gelmeden umum milletin kalbinde, müftü efendinin buyurdukları gibi, kadınların ırzına geçilmiş, beş yaşındaki kızının ırzına geçilmek için keşilmiştir. Söylesin Müftü Efendi, verilen vesikayı görünüz, kulağı kesilmiş fenalık yapılmıştır... (...) Amasya'dan bir mektup var. Diyor ki Allah aşkına Topal Osman'ın yaptığı kötülük nedir? Tahakkümünü uygulamak isteyen vali 'Dersim isyan etti' diyor. (...) Namusumla güvence veriyorum. Bütün Dersim isyan etmemiştir, önce bizim çaresizleri bağışlayalım. Sonradan soruşturma kurulu göndereyim. Eğer bir İngiliz parası aldıysak kendimizi asalım...”

Hasan Hayrı (Dersim Mebusu):

“(...) Yavuz Sultan Selim zamanında Çaldıran savaşı dolayısıyla orduyu humayen hareket ettiği zaman ne kadar Alevi varsa kesti, astı, kırdı, bilmem ne yaptı. Dersim dağlarına sığındılar. (...) Sonra, efendim bunlar bu haldeyken mahsur oldukları zamanda kendilerine bir idare aramak için başladılar para ile mal değiştirmeye. Zaten kendilerinin idareleri sırf koyun, keçiden ibaret idi. Hariç bir mübadeleye, az oranda mal değiştirmeye başladılar. Vah siz Kürtsünüz diyerek ellerinde zaten tek varlık bir koyun idi, onları da ellerinden aldılar. Derken Dersim'de eşkıyalık asıl bu yüzden ileri gelmiştir. Bu yüzden zulme uğradı. (...) Bazı arkadaşlar dediler ki, 'senelerden beri hükümetlerimiz Dersim'e sözlerini dinletebilmişler mi? Dinletebilmişler mi? Zaten

kendi başlarına bağımsızdırlar. ‘Bir kere bunlar istiklallerini istemiyorlar, ancak hükümetten sığınma ve adalet bekliyorlar. Sonra görüyorsunuz Fransız ve İngilizler bir takım yalanlar yayıyorlar. Kürdistan’a bir şekil verilmelidir, böyle olmalıdır’ diyorlar. Bu sırf Kürdleri, Türklerden ayırmak, ikisini de boğmaktır. Başka bir fikir değildir. Bugün Kürt, Türk ten ayrılırsa pek fena olur. Bilmiyorum beyefendi başka Kürdleri bilmem fakat Dersim’in vaziyeti böyledir.”

Emin Bey:

“Asi diyoruz ve üzerine kuvveti askeriye sevk ediyoruz. Onlar hükümetin tekmil metalibini kabul etmiş bulunuyorlar. Nurettin Paşa’nın, ben bunları çember içine aldıktan sonra hükümetin tekâlifini daha tecdit edeceğim diyerek, çember altına aldım diyor ve tutuğunu öldürmeye, ırzlara geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim, hanginiz bu facia karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler ve böyle bir şeye maruz kaldığınızda rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? Bu suretle beş milyon, on sekiz milyon liralık servet mahvolmuştur. Bu paraları tamamıyla gitmiştir. Ben ispata hazırım. Otuz bin hayvanı Osman Ağa Paşa götürmüştür. Refahiye’de bir arkadaşım vardır, onu işhad ederek yirmi sene evvel buraya tavattun etmiş, teeHHül etmiş bir Türk, servetine tamah edilerek, karısı cebren alınmış ve sen Alevisin diyerekten herif emval ve emlaki yağma edildikten sonra öldürülmüştür. Efendiler; dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki, babasını bir evladın elinde bir ip, diğer evladın elinde bir ip olarak çekilerek tam altı saat zarfında bu suretle feciane öldürülmüştür? Rica ederim efendi sen bu vaziyet karşısında asi olmaz mısın?”

Hasan Hayrı Bey (Dersim Mebusu):

“(…) Fakat bir an şart ki orada bir memur var onunla Koçgiriliyi beraber asacak mısınız? Sonra üç, dört yüz kişi hapishanelerde yatıyor. Bunların çoğu masumdur. Asıl asiler dağlarda Alişêr denilen herifle beraberdirler. Binaenaleyh heyet buradan gidinceye kadar af kararının ilanını rica ederim...”⁽⁴⁹⁸⁾

Suat Parlar, Nurettin Paşa hakkında şunları yazar:

“Merkez Ordusu 11 Nisan 1921’de Koçgiri’ye yürümüştür. Komuta Nurettin Paşa’dadır. Paşa 1902’de iç Bulgar komitesine yönelik ‘gayrı nizami’ harbin başarılı subaylarından. İttihatçıların ve Kemalistlerin Ermeni, Rum, Kürt tehcir ve tenkil hareketlerinde önemli görevler üstlenen, cumhuriyetin iç savaş dinamiklerine dayalı kuruluş ilkelerini belirleyen ‘özel harpçi’ subaylar kuşağındadır. 1918’den itibaren Anadolu’da yayılan ve Balkan kurtuluş hareketlerini bastırmada görev yapmış bu subaylar kuşağı, devletin ‘ebed-i müddet’ şoven siyasetlerini belirlemede öncülük etmişlerdir. 1919’da Urla’da Rum halka uyguladığı korkunç şiddetle sivrilen Nurettin Paşa, Mustafa Kemal tarafından Koçgiri üzerine gönderilmiştir...”⁽⁴⁹⁹⁾

Qoçgîrî sonrası gelen baskılar neticesinde Nurettin Paşa (‘) hakkın-
da açılan Meclis soruşturmasında eleştirilere karşı koyamayan Meclis
oturum başkanı Mustafa Kemal’de olayların sorumlusu olarak bölge-
de ordu komutanı ve hareket başında bulunan Nurettin Paşa’nın
sorumlu tutulmasına karşı bir şey yapamaz. Mustafa Kemal’in konuş-
masından sonra verilen önerge kabul edilerek bir soruşturma heyeti
teşkiline karar verilir. Soruşturma heyetinin verdiği kararlar Nurettin
Paşa’nın görevinden alınması ve yargılanması istenir. TBMM, heyetin
bu kararını onaylar. Nurettin Paşa görevinden azledilir. Ankara’ya çağ-
rılır. Nurettin Paşa, Mustafa Kemal’e başvurur. Mustafa Kemal 16
Ocak 1922 tarihinde Meclis’te yaptığı konuşmada Nurettin Paşa hak-
kında verilen kararın ağır olduğunu söyler. Ancak bu söylem mecliste
kabul görmez. 17 Ocak 1922’de Nurettin Paşa’nın meclise sunduğu
müdafaaname okunur.⁽⁵⁰⁰⁾ Konu yeniden tartışılmaya başlanır. Sonuçta

499- Suat Parlar, Orta Doğu’da Yeni Dünya Düzeni, Yar Yayınları, Aralık 1999, İst., s. 226

* Bazı kaynaklarda Abdullah Alpdoğan’ın, Qoçgîrî askeri harâketini yürüten Nurettin Paşa’nın subayı ve damadı olduğu belirtilir. Ancak Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu’na göre; Abdullah Alpdoğan, Nurettin Paşa’nın damadı Hüseyin Hüsnü Bey’in oğludur. Yani Abdullah Alpdoğan, Nurettin Paşa’nın torunudur. Kaynak; Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, İki İsyan (Koçgiri-Pontus), Bir Paşa (Nurettin Paşa), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000, s. 14, dipnot 20

500- Bu müdafaaname meclis kayıtlarında yoktur/kayıptır.

konunun derinlemesine yeniden araştırılmasına karar verilir. Ancak bu “*derinlemesine araştırma*” yapılmaz ve Nurettin Paşa temize çıkarak bıraktığı yerden işine devam eder.

17. Kolordu Komutanı olan Sakallı Nurettin Paşa, İzmir’in Türkler tarafından alınmasıyla komutanlık yanında valilik görevini de yürütmeye başlar. Nurettin Paşa’nın emri ile eli silah tutan bütün Rum erkekleri tutuklanır.

Bilge Umar, Nurettin Paşa hakkında; “*Diğer yandan Nurettin Paşa, üzücü ve haysiyet kırıcı olaylar karşısında normal kişilerden beklenecek ölçüde tepki göstermesini ruh fırtınalarına düşmesini mümkün kılacak dengeli bir karaktere sahip bulunmuyordu; tam tersine, kendini dev aynasında görüyor ve çeşitli gülünçlüklere bürünerek herkese de öyle göstermeye çalışıyordu. Nihayet Nurettin Paşa’nın Osmanlıya, Osmanlı geleneklerine bağlılığı en aşırı bir fanatizm (kör yobazlık) derecesinde idi.*” der. ⁽⁵⁰¹⁾

İzmir Metropolit’i Hristomos, Nurettin Paşa tarafından valiliğe çağrılarak tutuklanır, sonra Paşa tarafından linç edilmesi için Ali Ağa’ya teslim edilir. Ali Ağa, Hristomos’u Namazgâh semtinde asma-ya götürürken kalabalık tarafından linç edilir. Umar, olayı şöyle yorumlar; “*Nurettin Paşa gibi birisinin Hristomos’u yargılaması beklenemez... Nurettin Paşa linç olayların hazırlayıcısı idi ve Hristomos’un linç edilmesini de o hazırlamıştı.*”⁽⁵⁰²⁾

Nurettin Paşa’nın bir diğer vakası; Ali Kemal Bey’in İzmit’e linç edilmesidir. Ali Kemal Bey, Damat Ferit Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırlığı yapmış, Mustafa Kemal’e muhalif birisidir. Sahibi olduğu “*Peyam-i Sabah*” (Sabah Haberi) gazetesinde Mustafa Kemal’e muhalif yazılar yazmaktadır. Umar, Ali Kemal Bey’in; “*Ankara Hükümeti’nin adamlarınca kaçırıldı ve İzmit’e getirildi; burada linç edildi.*” diye yazar. ⁽⁵⁰³⁾

Nurettin Paşa’nın bir diğer marifeti 22 Ekim 1922’deki İzmir yan-

501- Prof. Dr. Bilge Umar, İzmir’de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, 1974, Ankara, s. 310

502- Prof. Dr. Bilge Umar, age., s. 313, dipnot 23

503- Prof. Dr. Bilge Umar, age., s. 313, dipnot 31

gınıdır. Falih Rıfkı Atay'ın; *"kibirli, dar kafalı, zulüm ve ceberut düşkününü"* olarak nitelendirdiği Nurettin Paşa'nın yangını organize ettiği, yangın sonrasında Ermeni ve Rumları yangından sorumlu tutarak gözaltına aldığı ve sorguladığı belirtilmektedir. ⁽⁵⁰⁴⁾

Parlar, Nurettin Paşa hakkında yukarıda yazdıklarına şunları da ilave eder:

"... Kürt-Alevi düşmanı Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, Cumhuriyet Türkiye sinin 'övünç kaynağı bir komutanı olarak sürekli terfi ettirilmiş; 'zafer' sonrası korgeneral (ferik) rütbesiyle I. Ordu Komutanlığı'na atanarak tam 'yerine', İzmir'e gönderilmiş ve ilk iş olarak Metropolit Hrisostomos'u linç ettirmiştir. Yerli Rum halka toplu kıyım uygulayan Paşa, 1924 yılında Yüksek Askeri Şura üyeliğine getirilmiştir. 1925 seçimlerine Bursa'dan katılan Paşa, Orhaneli'nde 'mehdi' gibi karşılanmış ve mürteci ilan edilerek gözden düşmüştür..."

"Nurettin Paşa'nın temsil ettiği özellikler, devletin ebed-müddet ilkeleri arasındadır. 'Nitekim' 12 Eylül faşistleri onun bu niteliğine uygun bir ödüllendirmeye gittiler; 2549 sayılı Devlet Mezarlığı Yasası'nda Nurettin Paşa'nın rütbesi el çabukluğu ile korgenerallikten orgeneralliğe yükseltilmiş ve devlet mezarlığına gömülmesi kararlaştırırken, layık olduğu yere üçüncü sıradan Atatürk Araştırma Merkezi'nin şeref üyeliğine 'manevi' olarak atanmıştır." ⁽⁵⁰⁵⁾

Qoçgîrî olayının Meclis'te ele alınması ve Mustafa Kemal'e rağmen/karşı bir durum hâsıl olması Mustafa Kemal'in rahatsız eder. Bundan sonra böyle bir durumun meydana gelmemesi için gerekli tedbirleri alır. Bütün muhalif oluşumları bertaraf eder ve bundan sonraki Kürd katliamlarında böyle bir durum hâsıl olmaz. Bundan sonra Kürdler üzerine yapılan askeri harekâtlerde ve Kürd katliamlarında meclis kararı alınarak yapılır.

504- Falih Rıfkı; Çankaya, Pozitif Yayınları, İst., Haziran 2012, s. 407

505- Suat Parlar, Orta Doğu'da Yeni Dünya Düzeni, Yar Yayınları, Aralık 1999, İst., s. 228

XIII. 1. 2. Qoçgîrî(Koçgiri) Hadisesi'nin Niteliği

Qoçgîrî Direnişi'nde milli istemler dille getirilmiştir. Ancak bunu dille getirenler direnişi organize eden belli kişilerdir. Aşiretlerde ise böyle bir milli bilinç yoktur. Bundan dolayı da tüm aşiretler direnişe katılmadığı gibi devletin yanında yer alan aşiretler de vardır. Devlet bu yapıdan yararlanarak bir takım aşiretleri satın alarak bunları direnişe karşı kullanmıştır. Ginyan aşireti, seçtikleri Dersim Mebusları, Kürt Hacı Axa gibi.

19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik; Kürdleri de Türkleri de etkiler. Kürd ve Türk milli örgütleri kurulur. Türkler yeni bir devlet için mücadele ederken, Kürdler milletleşememe sorunundan dolayı kafası karışıktır. Bir kısmı Türklerin yanında yer alır. Qoçgîrî ve Dersim ise mevcut durumlarını koruma yanında, bölge okumuşları tarafından milli istemler (ana dillerinde eğitim ve öğretimin yapılmasına izin verilmesi ve bu amaç için okulların açılması) dille getirilmiştir.

“*Türk Milli Mücadele*” dönemine denk gelen Qoçgîrî direnişine karşı Mustafa Kemal'in tavrı politiktir. Beraber verilecek bir “*kurtuluş savaş*”ından sonra Kürdlerin milli istemlerinin verileceğini belirtir ve kurulacak yeni devletin “*Türklerin ve Kürdlerin ortak devleti*” olacağını ve bunun için Kürdlerin ve Türklerin birlikte mücadele etmesi gerektiğini söyler. 1921 Anayasası'na da “*vilayetler esasına uygun bir muhtariyet*” ilkesi konur. 1922 yılında ise buna uygun olarak Meclis gizli görüşmesinde Kürdistan'a “*muhtariyet*” verilmesine ilişkin bir karar alınır ve bir genelge yayımlanır.

Bu manipülasyonlarla yetmiş iki “*Kürt Milletvekili*”ni ikna edilir. Ancak buna inanmayan Alîşer, bir kısım Qoçgîrî aşiretleri ile direniş gösterirler.

“*Türk Milli Mücadelesi*”nde Kürdleri karşısına almayan Mustafa Kemal, direnişi bastırdıktan sonrada ılımlı mesajlarına devam eder, yargılamalardan sonra af ilan eder, tutukluları serbest bırakır, sürgünlerin geri dönmesine izin verir ve idamlar yapılmaz.

Qoçgîrî direnişinin bastırılmasının bir iki yıl sonrasında Dersim milletvekili olan Diyap Axa, Lozan için 4 Kasım 1922 tarihinde yapılan meclis oturumunda kürsüde şunları söyler:

“Efendiler kusura bakmayınız ben ihtiyarım. Hepimiz biliyoruz ki ve söylüyoruz ki, dinimiz, diyanetimiz, aslımız ve neslimiz hep birdir. Bizim içimizde ayrılık, gayrilik yoktur. İsmimiz de, dinimiz de, Allah’ımız da birdir. Ağzımıza gelen de budur. Ne diyeyim efendim. Hepimize söz söylemek için ben takat getiremem. Hepimizin halimize göre söz söylemeyecek sözlerimiz vardır. Hele bu haller bertaraf olsun... Bir kere bu haller bertaraf olsun, Allah da hepimizin hallerine yardım eder. Allah doğrunun muinidir. Bendeniz ihtiyarım kusura bakmayınız. Halimize göre sözlerimiz vardır.”

(...)

Necati Bey (Lazistan); “Murahhaslardan ne istiyorsunuz?”

Diyap Ağa (Dersim); “Allah muinleri olsun. Hangisini münasip görmüş ise öyle etsin. Hamdolsun gidenler dinini, diyanetini bilir adamlardır. Heyet içinde bulunanlar zannederim, kendi dinini, diyanetine hıyanet etmek istemez (alkışlar). Hepimiz biriz. Ne Türk, ne Kürtlük davası vardır. Hep biriz, kardeşiz (Bravo sesleri, alkışlar). Bir kişinin beş on oğlu olur. Biri Hasan, biri Ahmed, biri Hüseyin, biri Mehmed isimli olabilir. Fakat hep bir insandırlar. Biz de öyleyiz. Yoksa ayrı, gayrimiz yoktur. İsmimiz Hüseyin, Mehmed, hepsi bir ananın bir babanın oğludurlar (Bravo sesleri). Dinleri, diyanetleri, kabileleri birdir. Ama düşmanlar bizi birbirimize saldırmak için tuzak kuruyorlar. Sen şöyle-sin, ben böyleyim filan diye hile yapıyorlar. Bunda ne fayda var? Ne kadar ileri giderse o kadar iyidir. Birbirimizle iftihar ederiz. Biz bir kardeşiz. Bizim dinimiz diyanetimiz birdir. (...) Lailahe illallah Muhammedin Resulallah işte bu (Alkışlar ve bravo sedaları).⁽⁵⁰⁶⁾

1923’e kadar Mustafa Kemal, Kürdlerin Türklerden ayrı bir millet olduğunu kabul etmekte, bundan dolayı Kürd milli istemlerini makul görmüş ve bunların verileceğini söylemiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra artık bu politikayı sürdürmenin gereği yoktur. Artık Türk ırkına dayanan “tek millet, tek dil, tek vatan, tek bayrak” sloganlarıyla resmi ırkçı ideoloji oluşturma zamanıdır. Bu yapıda Türk olmayanın yeri olmadığı gibi, Müslüman olmayanın da yeri yoktur.

506- Akt. İsmail Göldaş, Lozan, “Biz Türkler ve Kürdler” Avesta Yayınları, İkinci Baskı, 2009, İst., s. 20-21, Alıntı; Fahri Çoker Türk Parlamento Tarihi, Ankara, TBMMVY, 1995, cilt II (Birinci Dönem). s. 337

DEVLETİN DERSİM ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALARI

Egemenler Kürdistan'da iktidarlarını korumak için baskı, katliam, sürgün yapa gelmişlerdir. Merkezi otorite kendilerine karşı oluşan direnişleri, ayaklanmaları ve muhalif hareketleri “*kökünü kazıma*” anlayışı ile bastırmıştır. Bu durum özellikle Osmanlı'nın son dönemi, İttihat ve Terakki döneminde kaybetme korkusu ve yalnızlık psikozu ile şiddetlenerek devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde de devam eden bu tavır ve anlayışla birde red-inkâr, asimilasyon gibi ırkçı uygulamalar devrededir.

17 Kasım 1924'te Hesên Xeyrî, Halk Fırkası'ndan ayrılıp Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na geçer. Çalışmalarda bulunmak için Dersim'e gelerek Sêy Rıza ile görüşür. Mustafa Kemal, Hesên Xeyrî'nin yerine Feridun Fikri'yi(Düşünsel) Dersim Mebusu olarak gösterir. (Feridun Fikri Kürt olmasına rağmen Türkçülüğü savunan bir kişidir.) Feridun Fikri de çalışmalarda bulunmak için Xozat'ta gelir. Sêy Rıza, Dersim'den Hesên Xeyrî'nin milletvekili olmasını ister. Bu hususta Mustafa Kemal'e mektup yazar. Mustafa Kemal, Feridun Fikri'nin “*sadık ve vatanperver olduğunu*” bildirerek, Nuri Dersimi ve Hesên Xeyrî'nin “*ihânetlerinden*” dolayı Dersim'den çıkmaları gerekliliğini bildirir.⁽⁵⁰⁷⁾

Sêy Rıza, Feridun Fikri'nin adaylığını kabul etmeyerek Xozat'ı kuşatır. Feridun Fikri'nin kendisine teslim edilmesini ister. Silahlı çatışma çıkar. Çatışmada Feridun Fikri yaralanır ve Elazığ'a kaçır. Xozat'ta Jandarma Komutanı Kürd Yarbey Yahya Efendi ile Sêy Rıza arasında görüşme yapılır. Görüşmeden sonra Sêy Rıza geri çekilir.

Yeni devlet kurulduktan sonra Kürdler milli haklarının verilmesini beklerken, Mustafa Kemal'in Kürdler konusunda kafasında daha önceden bir planı vardır. Bu planın kanlı olacağı da daha Qoçgîrî harekâtından bellidir. Bu dönemi başarıyla geçen Mustafa Kemal bundan sonraki işi biraz daha kolaydır. Çünkü artık bir devlet sahibidir ve bu devleti dış

507- Felat Özsoy – Tahsin Eriş, 1925 Kürt Direnişi, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, Mayıs 2007, İst., s. 86

lkeler tarafından desteklenmektedir. Öncelikli uygulama Kürdlerin red ve inkârıdır. Aslında plan bütün olarak Kürd kimliğini tarihten silmektir. Böyle bir millet yoktur, bunlar “*dağ Türkleri*”dir. Ancak devlette mese-
lenin bu kadar basit olmadığının farkındadır. 1925 Kürd direnişi kanlı sürecin devam edeceğini gösterir. Askeri harekâtlara zemin hazırlamak amacıyla Kürdistan’da sürekli bir inceleme, araştırma çalışmaları yapılmaktadır. Nispeten konunun ve bölgenin “*uzmanları*” tarafından yapılan bu inceleme ve araştırmalardan sonra raporlar düzenlenmektedir. Bu raporlardan biride Abdülhalik Renda’nın raporudur.

1925 Kürd direnişi sonrasında İsmet Paşa, “*isyan sahası*”nın tetkik edilmesi amacıyla Renda’yi, Dersim’in de içinde olduğu bölgeye gönderir. “*Tetkik seyahati*” sonrası hazırlanan rapor da; Renda, bölgede devletin etkin olmadığını, bölgenin bir sürgün yeri olduğunu, bayındırlık alanında pek bir şeyin yapılmadığını, eğitim alanında devletin bir varlık göstermediğini, Ermenilerden kalan yerlere Kürdlerin yerleştiğini ve Kürd nüfusun giderek arttığını, verginin doğru dürüst tahsil edilmediğini, devletin etkin olmayan yerlerde bey, ağa, aşiret reisinin etkin olduğunu, kişi hakkını elde etmek için aşiret reisine başvurmak zorunda kaldığını yazar.

“*O günlerde Fırat’ın doğusunda ve Bingöl dağlarının güneyinde bulunan Urfa, Mardin, Siverek, Diyarbakır, Ergani, Elazığ, Dersim, Genç, Muş, Beyazıt, Van, Hakkâri, Bitlis, Siirt vilayetleri ile Erzurum vilayetinin Hınıs ve Kığı, Erzincan’ın Pülümür kazalarının kayıtlara göre nüfusu 1.360.000 dolayında*” olduğu, bu nüfusunda çoğunluğu, 993.000’i Kürdlerden olduğu, “*Fırat’ın batısında Malatya vilayetindeki halkın yarıdan fazlası*”nın Kürd olduğu ve bölgede temel dil olarak Kürtçenin konuşulduğu belirtilir.⁽⁵⁰⁸⁾

Raporda “*Kürd*” adını kullanarak Kürdler hakkında ayrıntılı bilgiler yer alır. Yani devlet söylediğinin doğru olmadığının farkındadır.

Rapor’da çözüm olarak devletin mutlaka bölgede etkin kılmak gerektiğini vurgulayarak bunun için; özellikle karakolların ağaların evlerinden daha görkemli, büyük ve kale gibi korunaklı bir halde inşa edilmesini, bölgede demiryollarının yapılmasını n görür. Sonrasında

508- Akt. Zafer Toprak, Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji, Doğan Kitap, Birinci Baskı, Nisan 2012, İşt., s. 545

bu inceleme, araştırma ve raporlar devam eder.

2 Şubat 1926'da Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, Dersim hakkında bir rapor hazırlar.

Hamdi Bey raporda:

“Seyyit Rıza'nın aşiretleri ittifakına alması ve harekete şubatta geçmeleri ihtimali hakkındaki keyfiyeti teyit ve teşvik kabil olamamıştır. Yakın bir mülâkatın vereceği netayiç ve malumatı arz edeceğim gibi Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor, tehlike büyüyor..

(...)

Dersim, hükümeti Cumhuriyet için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde katı bir ameliye yapmak ve ihtimalatı elimiyi önlemek, selameti memleket namına farzı ayındır.

(...)

Son derece zeki, kurnaz ve derras (entrikacı) olan bu halk' hükümetin zayıf ve kuvvetli bulunduğuna göre mütecaviz veya mutavaatkardır(saldırgan veya uysaldır).

Mektep açmak, yol yapmak, esbabı refahı temin edecek fabrikalar küşat etmek, kendilerini işgale hadım muhtelif mesaii sinaiye ve ameliye temin eylemek, hulasa tavin ve temdin suretiyle ıslaha çalışmak bir hayali muhalden başka bir şey değildir.”⁽⁵⁰⁹⁾

Hamdi Bey bunları belirttikten sonra bir an önce tedbir alınması gerektiğini söyler. Bu tedbirlerin ise bir askeri kuvvetle Dersim üzerine *“ihata ve tarama harekâtı”* yapılmalı, silahlar toplanmalı ve silah topladıktan sonra *‘reis, şeyh (seyyit), bey, ağa, namlı eşhas ve mütegalibeyi ve bunların akarip (yakınları) ve müteallikatını derhal uzak vilayetlere nakil ve iskân etmek”* gerektiğini belirtir. Halka arazi, sermaye ve tohumluk verilerek *‘müstahsil bir hale”* getirerek, böylece *“esir halkı bu şerirlerin tahrikâtından kurtarmak”* ve madenleri işleterek halka iş imkânı sağlanmalı ve *“bu ıslahatın icrasından sonra yirmi beş sene devam etmek şartı ile mefkureci unsurları (Türk ülkesü taşıyanlar) memur göndermek ve bunlara misyo-*

509- Necmeddin Sahir Silan, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Baskı Ekim 2010, İst., s. 198-199-200

nerlik yaptırarak havalı Kürdlerini Türkleştirmek.” ön görülüyor.

Nuri Dersimi, Dersim’deki askeri faaliyetlerin yoğunluğu ve gelişmeleri şöyle yorumlar:

“Gerçekleşen bütün olaylar, 1926 yılında Türk hükümetinin Dersim aleyhinde bir suikast hazırlamakta olduğunu gösteriyordu. Çünkü Şeyh Sait olayı dolayısıyla merhametsizce uygulanan ölüm cezalarını durdurmak için Seyit Rıza tarafından Ankara’ya yapılan müracaatlar hiçbir fayda sağlamamış ve bu olay bahane kabul edilerek, sistemli bir suretle Kürdlerin yok edilmesine devam edilmişti.

Diyarbakır Valisi Ali Cemal, Seyit Rıza ile bir görüşme yapmak üzere Dersim’e geldi. Görüşme yeri olan Karaca köyünde Ali Cemal’i, etrafına seyitler ve dedeler toplanmış olduğu halde bir içki masası başında bulduk. Ali Cemal söze başlayarak: Kendisinin Alevi olduğunu, Dersimlilere büyük sevgileri bulunduğunu, Erzincan-Elazığ bölgelerinde terk edilmiş Ermeni arazilerinin Dersimlilere verdireceğini, Dersim’de okular açarak Alevi geleneklerine uygun öğrenim yapılacağını ve Koçgiriler hakkında da genel af çıkarılacağını bildirdi.

Ertesi gün, Diyarbakır’dan Genel Müfettiş İzzettin ile Elazığ Valisi Rıza’da Hozat’a gelmişlerdi. Ali Cemal bizi İzzettin Paşa ile görüştürmek için ısrar ediyordu. İzzettin Paşa’nın ani surette Hozat’a gelmiş olması Seyit Rıza’yı şüpheye düşürmüştü. Bu sebeple görüşme teklifini kabulde tereddüt ediyordu. Bunu anlayan Ali Cemal, cebinden tabancasını çıkararak:

‘Bu tabancamı alınız, arkamdan geliniz, size ufak bir yan bakan olursa beni bu tabancamla vurunuz, size şerefimle söz veriyorum, beni mahçup etmeyiniz!’ dedi.

Bunun üzerine, Seyit Rıza ile Hozat merkezine gidip İzzettin Paşa ile görüşmeye söz verdik”⁽⁵¹⁰⁾

Nuri Dersimi’ye göre; Sây Rıza Xozat’a gidip “Genel Müfettiş” İzzettin Paşa ile görüşür.⁽⁵¹¹⁾ Görüşmede İzzettin Paşa nasihat verdikten

510- Nuri Dersimi, age., 128

511- Umumi Müfettişliğin 1927 yılında kurulduğu, yukarıda belirtilen görüşme ise 1926 yılında gerçekleşmiştir. Bundan dolayı 1926 yılında İzzet Paşa’nın Umumi Müfettiş olması mümkün değildir. Cafer Demir, Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim adlı eserinde, s. 320, dipnot 254

sonra Nuri Dersimi'nin Elazığ'da ikamet etmesi gerektiğini söyler. 1926'da Nuri Dersimi, Elazığ'da ikamet etmeye başlar. Elazığ'da devlet kendisine Holpenk Manastırı'nı iskân edip ve arazi verir.

XIV. 1. Qoçan Aşireti Üzerine Askeri Harekât

16 Eylül 1926'da Qoçanlar üzerine Mustafa Muğlalı komutasında bir askeri harekât yapılır. Diyap Axa'nın evi karargâh merkezidir. Devlete göre askeri harekât; *“kanuni vergilerini vermeyen, askerlik ödevini yapmaya ve çapulculuk yapan”* olarak görülen Qoçan aşiretinin yaşadığı; Pulur-Xozat-Çemişgezek arasındaki bölgeye yapılmıştır.

Sey Rıza önce Qoçanlara karşı devletin yanında yer alır, ancak sonra bu kararından vazgeçerek tarafsız kalır. Sorunun çözümü için Qoçan aşiret reisleri Elazığ'a Mustafa Muğlalı ile görüşmeye giderler. Yapılan toplantıda kendilerinden Dersim'de bulunan Qoçgîrîlerin teslim edilmeleri istenir. Bunun üzerine Qoçanlar toplantıyı terk etmek isterler. Ancak burada tutuklanan Qoçanlar Elazığ İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırlar. Yargılama sonucu yedi Qoçanlıya idam cezası verilir ve bu karar infaz edilir.

Aslında devlette yapılan anlaşmanın yürümediğini belirtir:

“Koçuşağı aşireti üzerine yapılan harekette Dersimlilerin takip ettikleri siyaset icabı her ne kadar hükümet kuvvetleri ile müşterek Koçuşakları tedip için hareket etmişlerse de, bu harekette de Dersimlilerden istifade olunamamış, bilhassa harekâtın ciddi şekilde ve süratle yapılmasına engel olmuşlar ve askeri kıtalara en müşkül ve en çetin yerlere taarruzlarını tevcih ve sevk ederek hareketi akamete uğratmak ve askeri kıtalarla yaptıkları hareketler de askerin maneviyatını bozarak bozgun bir vaziyette çekilmelerine sebep olmuşlardır. Hükümete yardım maksadıyla gelen Seyyid Rıza ve Ovacık aşiretleri yardımdan sarfı nazar Koç uşaklarına yardım ve yataklık ederek onları imhadan kurtarmışlar.

Koç Uşağı harekâtında orduya yardım için gelen aşiretlerin maksatları, bu harekâtın tetkiki neticesinde şu suretle tespit olunabilmir:

- 1) *Esaslı bir hareket ve taarruza girişmemek,*
- 2) *Bu maksatlarını tamamen saklayarak verilen vazifeyi yapacak görünmek ve bunun için kıtalardan mümkün olduğu kadar çok cephaneye koparmağa çalışmak,*
- 3) *Hareket zamanında en ufak bir bahane ile geri kaçmak ve bu suretle kıtaların harekâtını da muvaffakiyetisizliğe uğratmak,*
- 4) *Kumandanın ciddi ve seri harekâtlarına mahal vermemek bunun içinde asilerle kumandan arasında müzakerelere yol açmak, mümkün merteye uzunca mühletli müddetler ile harekâtı tevakkufa uğratmak ve neticede harekâtı daha gayri müsait mevsimlere bırak-tırmak, Kumandanlığın maksatlarından asi aşiretleri haberdar etme ve yer değiştirmek, kıtaatın tesirinden korumak için zaman kazandır-mak,*
- 5) *Kıtaatı hareketleri çetin yerlere çattırmak,*
- 6) *Askerin maneviyatını bozmaya çalışmak,*
- 7) *Fırsat kollamak, küçük müfrezelere veya nakliye kollarına bas-kın yapmak,*
- 8) *En nihayetinde asi aşiretlerin imhadan kurtulmaları için kaç-malarını ve kendi aralarında saklanmalarını temin etmek."*

Devamında; 'Dersim aşiretlerinin hükümete taraftarlıklarına ve sadakatlarına itimat asla caiz değildir.' dedikten sonra:

'Evvelki hareketlerle beraber 1926 Koçuşağı hareketide böyle oldu. İdarecilerin telkini ile askeri kumandan Seyit Rıza ile başına top-ladığı aşiretlere inandı. Bunlar asker arasında harp etmeyeceklerini söyleyerek kendilerinin sağ cenahta şimale giden yolları tıkamaları vazifesini istediler. Bunlara istedikleri vazife verildi. Fakat ne oldu. Mustafa Bey (Muğlalı Mustafa) Ali Boğazi'na hâkim olduğu zaman burada kimseyi görmedi. Çünkü Koçuşaklılar onlara Ovacık yolunu şedde memur milisler tarafından parça parça şimale geçiril-miş ve muhtelif aşiretler arasına dağılmış ve şu suretle imha edilmek-ten kurturulmuşlar. Seyit Rıza'nın son dakikaları Koçuşaklara lehdar cephe almasının iç yüzü de işte budur. Hâlbuki Mustafa Beyin bir milis hatta tek bir kılavuz bile almayarak hareket etmiş olsaydı, muvaffaki-yet çok daha kıymetli ve büyük olacaktı. Dersimli aşiretler ve kılavuz-

lar ikiyüzlüdür. Bir taraftan taraftarlık yaparken diğer tarafta da askerinin bütün hareketlerinden tedibe maruz aşiretleri haberdar ederler. Ve onları tehlikeden kurtarırlar. Bunun için Dersimliye inanmamak esastır. Muvaffakiyetin ilk sırrı da budur. Dersimli yalnız kuvvet önünde boyun eğer ve bu eğişte de kin ve gayz ve fırsat bekleyen hislerle mücehhez bir tiptir. Bütün bir tarih Dersimliyi böyle tanır. Şu halde ıslahat teşebbüslerinde Dersimliyi tanımak ilk şart ve esastır.''⁽⁵¹²⁾

Qoçan aşireti üzerine yapılan askeri harekât geniş kapsamlıdır ve Jandarma Genel Komutanlığı'nın hareket değerlendirilmesinde de görüldüğü gibi bu tür askeri harekâtların devam edeceği görülüyor.

XIV. 2. Vali Ali Cemal (Bardakçı)

Ali Cemal, Dersim'de yaptıklarıyla tanınan ve bilinen bir kişidir. Ali Cemal, Kürdistan'daki olayların nedeni olarak ağa ve aşiret reislerini görür. Bundan dolayı bunların bölge dışına Batı'ya sürgün edilmesi görüşündedir. 1925 yılında Diyarbekir valiliğine atandığında bölge hakkındaki düşüncesi şöyledir:

“Köylüleri hükümetin kanun ve emirlerine karşı koymaya zorlayan gizli nüfuzu yıkmak, onun kaynağını kurutmakla iş bitmiş olmayacaktı. Hükümet otoritesinin kendiliğinden bu gizli nüfuzun yerini tutması beklenemezdi. Onu yeniden kurmak ve kuvvetlendirmek gerekiyordu. Şeyh Sait isyanı denilen sel bu otoriteye çarpmış, onu mukavvadan bir bent gibi yıkıp parçalamıştı. Otoritenin bu zaafının, o selin saldırılarına dayanmamasının şüphesiz birçok sebepleri vardı. Bu sebepler yok edilmedikçe, otorite vardır demek doğru olmazdı. Askeri harekâtlar otoriteyi sağlayamamış, sadece onun düşmanın bozguna uğratarak kısıvrak bağlamış, bir müddet için saldırmayacak hâle koymuştu.

Köylülere, aşiret mensuplarına: ‘Bunca zulme, cefaya niçin katlandınız. Neden hükümetin himayesine sığınmadınız?’ dediğim zaman daima şu cevabı alıyordum. ‘Efendim hangi hükümet? Bizim jandarma kumandanımız da, kaymakamımız da valimiz de beylerimiz, reisleri-

512- Jandarma Umum Komutanlığı, age., s. 148-149

mizdi. Bizden vergi alan, arzu ettiklerini yok eden, istedikleri zaman elimizdeki geçim vasıtalarını, çift hayvanlarını, âletlerini zapt edip bizi kapı dışarı atan, hükümete müracaat edenlerin hanümanlarını söndüren, yalancı şahitleri dinletmek suretiyle mahkemelere istedikleri şekilde karar verdiren, tapu, nüfus kayıtlarını keyiflerine göre değiştiren onlardı. Hükümet bize ne yapmıştı. Bir karış toprak mı vermişti. Köylerimizden kovulup aç kaldığımız zaman ağzımıza bir lokma ekmek mi sunmuştu. Her an tecavüze uğrayan namusumuzu, malımızı, canımızı korumak için ne vakit ne gibi tedbirler almıştı. ''⁽⁵¹³⁾

Ve Mart 1926'da Diyarbekir'de Batı'ya sürgün edilmek üzere yüz dört kişi toplanmıştır. ⁽⁵¹⁴⁾

Ali Cemal, Diyarbekir valiliğinden sonra 4 Eylül 1926'da Elazığ'a vali olarak atanır. Ali Cemal burada da özellikle sorun olarak görülen Dersim'de ki çalışmaları ve yapmak istedikleri aşiret reislerinin Batı'ya sürgün edilmesi doğrultusundadır.

Toplumu elde etmenin bir yolu o toplumdan biri olduğunu söylemektir. Napolyon ⁽⁵¹⁵⁾ şöyle der:

“Vendee Savaşı'nı kendimi Katolik yaparak kazandım, kendimi Müslüman gösterdikten sonra Mısır'da yerleştim, kendimi Papa'nın nüfuzunu yaymaya taraftar göstererek ki, İtalya'da papazları elde ettim. Eğer Yahudi bir kavme hükmetseydim Süleyman'ın tapınağını yeniden kurardım. ”⁽⁵¹⁶⁾

Ve o Napolyon'dur ki Mısır'ı işgal ettikten sonra o yıl (1798)

513- Akt. Mehmet Doğan, Tarih ve Toplum, Rehber Yayıncılık, Birinci Baskı, Ekim 1989, Ankara, s. 264-265, Alıntı; Cemal Bardakçı, Toprak Davasında Siyasi Partiler, İst., 1946, s. 12-14

514- Akt. Mehmet Doğan, age., s. 265, Alıntı; Cemal Bardakçı, Devşirmelerle Sığıntılardan ve Müttegallibeden Neler Çektik, Bolu 1942, s. 205-207

515- Napolyon Mısır'a girdiğinde kendisini ve Fransız ordusunu Müslüman olarak tanıtmıştır. Mısırlıların Memluklulara duydukları kinden yararlanmak isteyen Napolyon; “Fransızların Memluklardan daha fazla Tanrı'ya ibadet ettiklerine, Hz. Muhammed ve mukaddes Kuran'a saygı duyduğuna ve gerçek Müslümanların Fransızlar olduğunu” söyleyerek Mısırlıları kendi tarafına çekmeye çalışmıştır.

516- Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi, Yayına hazırlayan Yunus Ender, Ayfer Yılmaz, Suat Ergün, Hayat Yayıncılık, Birinci Baskı, Kasım 1997, s. 62

Mısır'daki Müslümanların Haç'a gitmelerine mani olur.

“Ve nihayet yıl sonu yaklaştı. Bu yıl meydana gelen beklenmedik olayların içinde, Mısır'dan Hicaz'a yapılan Hacc'ın engellenmesi en çirkiniydi...”⁽⁵¹⁷⁾

Ali Cemal, Dersimlilerin güvenini kazanmak için kendisini Alevi olarak gösterir. Nuri Dersimi'nin aktardığına göre; Dersim'de; *“Ağalar, Gazi'nin size selamı var, Munzur suyundan bir yudum içerek, içtiğim suya yemin ederim ki, O (Mustafa Kemal) Alevi'dir. Dünya'daki bütün Alevileri ihya edecektir. Ben de Alevi'yim.”* diye nutukları atar.⁽⁵¹⁸⁾

Ali Cemal'ın Doğu Dersim aşiretleri reislerinden nüfuzlu olanları Elazığ vilayeti daimi encümen üyeliklerine getirir. İbiş Zeki'de bunlardan birisidir. İbiş Zeki bir iş birlikçidir. Dersim'de Ali Cemal'in propagandasını yapmaktadır ve olup bitenleri Ali Cemal bildirmektedir. Elazığ ovasında iskân kanununa göre Dersimlilere araziler verilir. Ali Cemal, İbiş Zeki vasıtasıyla *“Dersim aşiret reisleri”*nden oluşturulan bir heyet Ankara'ya gönderilir. Sây Rıza bu heyet içinde yer almaz. Ancak Nuri Dersimi, Sây Rıza'nın isteği ile bu heyette yer alır.

Heyette yer alanlar;

- Abbasan aşiret reisleri Mico Axa (1938'de Dersim'de öldürülür) ve İvrahîm Axa (1938'de öldürülür.)

- Pezgewran aşiret reisi İvrahîm Axa (1938'de Dersim'de yakılarak öldürülür.)

- Qerebal aşiret reisleri Kangozade M. Alî (1938'de öldürülür) ve Qoço Axa (1938'de Dersim'de öldürülür.)

- Ferhadan aşiret reisi Cemşit Axa (1938'de öldürülür.)

- Usîvan aşiret reisi Qamber Axa (1938'de Elazığ'da öldürülür.)

- Qırخان aşiret reisleri Zeynel Axa (1938'de Dersim de öldürülür.) ve Mıstafa Axa (1938'de öldürülür.)

517- Akt. Arnold Toynbee, Medeniyet Yargılanıyor, Ağaç Yayıncılık, Türkçesi Ufuk Uyan, İst., 1991, s. 69, Alıntı; Şeyh Abdurrahman Al-Gabati, Ajaib- Ahtar fi'f Tara'jim wa'la ahual, (Kahire Hicri 1322, 4. cilt), III. cilt, s. 63, Fransızca çevirisi; (Kahire Imprimerie Nationale ve Paris, Leroux, MS. 1888-1896, 9 cilt), VI. cilt, s. 12

518- Mustafa Kemal'in Bektaşî olduğunu söyleyen bazı kaynaklar vardır.

519- Dersim'de Albeyan adlı bir aşiret yoktur.

- Albayan ⁽⁵¹⁹⁾ aşiret reisi Koca Axa (1938'de Dersim'de öldürülür.)
- Qerebal aşiretinden emekli subay Heyder Efendi (1938'de İstanbul'a sürülür.)
- Balan aşiret reisi Hesên Efendi (1938'de İstanbul'a sürgün edilir.)
- Sadyan aşiret Umumi Mümesili M. Nuri (1937'de Suriye'ye iltica eder.) ve Sadyan aşiret reis vekili Hakkı Refiki
- Pevangan⁽⁵²¹⁾ aşiret reisleri Sıleyman Axa (1938'de Antalya'ya sürgün edilir.) ve Cafer Axa (1938'de Dersim'de öldürülür.)
- Bamusuran aşiret reisi Usıv Axa (1936'da 30 kişi ile çığ altında kalır).
- Baxtîyaran aşiret reisi Usıv Axa (1936'da 30 kişi ile çığ altında kalarak ölür.)
- Alan aşiret reisi Alî Axa (1938'de Dersim'de öldürülür.)
- Soran aşiretinden Xıdır Axa (1938'de öldürülür.)
- Elazığ Valisi Ali Cemal Bey(Bardakçı)
- Meletî Valisi Bozan Bey.

Mustafa Kemal, Nutuk'u yazmakla meşgul olduğu için Ankara'ya gelen heyetle görüşmez. Heyet, Kazım Karabekir ve İsmet İnönü'nü ile görüşür. Heyete nasihatler verilerek geri gönderilir.

Ali Cemal, İbiş Zeki'nin verdiği bilgiler doğrultusunda aşiret reisleri ile görüşmeler yapar. Munzur Gözeleri Ziyaret köyünde yapılan görüşmede aşiret reislerine yemin ettirir.

Ali Cemal, Elazığ'da valilik yaptığı dönemde Qisle/Kızılkilise'nin Civrak köyüne de gelir. Burada Xormek aşireti reisi Bertal Efendi'nin misafiri olur. Bertal Efendi'ye Konya'da toprak vaadinde bulunur. Ancak Bertal Efendi bunu kabul etmez.

Ali Cemal bu görüşmelerde Dersim'de okulların açılacağını, yolların yapılacağını, Dersimlilere; Elazığ, Erzingan ve batı bölgelerinde toprak verileceğini söyler. Bunun yanında Dersim'de "*sükûneti bozan*" aşiretlerin de "*Yolla getirilmesi gerektiğini*" ve bu aşiretlere karşı yapılacak askeri harekâtlarda Dersimlilerin devletin yanında yer

520- Pevangan adlı Dersim'de bir aşiret adına raslamadım.

almasını vurgular.

Ve Ali Cemal bu dönemde devletle sorun yaşayan Qoçan aşireti üzerine yapılacak askeri harekâta aşiretlerin devletin yanında yer almalarını ister. Harekâttan sonra her şeyin düzeleceğini ve Dersimlilerin her türlü isteğinin yerine getirileceği sözünü verir. Munzur Axa, kendi aralarında özel bir toplantı yapacaklarını son sözlerini bu toplantıdan sonra vereceklerini söyler. Toplantıdan sonra, Ali Cemal'e şu cevap verilir:

1- Pulur bölgesine askerin gönderilmemesi,

2- Pulur cephe komutanlığına Nuri Dersimi'nin atanması ve cep-hane verilmesi halinde Qoçan aşiretini kendilerinin yola getireceği.

Ali Cemal bu istekleri kabul eder ve Pulur aşiretlerine cephane yardımı yapılır. Ancak Nuri Dersimi'nin verdiği bu bilgi; aşiretlerin devlet ile işbirliğine giderek kendilerine cephane verilmesi, Nuri Dersimi'nin cephe komutanı olarak kabul edilmesi halinde, Qoçan aşiretinin *"kendilerinin yolla getireceği"* anlaşması veya cevabı pek mantıklı görünmüyor.

Diğer yandan Dersimi; *"Bu kongrede yapılan tartışmalar sonunda, hükümete karşı olan bütün isyanların, ayaklanmaların biricik sorumlusu Dersim'in Koçan aşireti olduğu ileri sürülmüş ve bu aşiretin yok edilmesine karar verilmişti."* der.

Ve devamla; *"Bu karar, Vali Cemal için önemli bir başarı idi, çünkü Koçan aşiretinin yok edilmesi, Seyit Rıza'yı önemli bir kuvvetinden yoksun bırakacak ve bu aşiretin yok edilmesinden sonra sıra Seyyit Rıza'ya gelecekti."* diye yazar.⁽⁵²¹⁾

Ali Cemal, İbiş Zeki aracılığıyla Dersim aşiretleri ile devlet arasında diyalog ve görüşmeler organize ederek arabuluculuk yapar. Amaç; aşiret reislerini ziyaret edip onlarla *"iyi ilişkiler"* kurup Dersim'i kontrol etmek ve merkezi otoriteye tabii kılmaktır. Dersim'de yol ve okul yapımı, reislere Dersim dışında toprak vaatlerinde bulunur.

Ali Cemal'in Dersim'deki bu çalışmaları nispeten bazı aşiret reis-

521- Nuri Dersimi, age., s. 132

leri şahsi çıkarlarına paralel olarak Ali Cemal'e ve devlete karşı bir sempati duymuş olabilirler. Dolayısıyla da şahsi çıkarlar doğrultusunda bir anlaşma da yapılmış olabilir. Ancak Sêy Rıza bu anlaşmanın içinde yoktur. Bu anlaşmanın uygulanma olanağı yoktur. Nuri Dersimi'nin belirttiğine göre; *“Ovacık aşiretleri, Koçanlılar ile mükemmel ilişki kurmuşlardı. Koçanlılar bizden cephane istiyordu, biz bunun sağlanmasını kutsal bir borç biliyorduk.”* der. ⁽⁵²²⁾ Yani Vali Ali Cemal ile yapılan anlaşma sonucunda alınan cephane Qoçan aşiretine aktarılmaktadır. *“Elimize geçen cephanenin büyük miktarı, Koçan aşireti reisi Seyithan Ağa'ya gönderiliyordu. Koçan aşiretinin ihtiyar ve çocuklarından büyük kısmı Ovacık aşiretlerinden Pejgar ve Maksudan aşiretleri içlerine çekilerek yerleşmişlerdir...”* ⁽⁵²³⁾

Ali Cemal ile Sêy Rıza arasında da görüşme veya görüşmelerin yapıldığı belirtilir. Mehmet Zülfü Yolga'ya göre; Vali Ali Cemal Bey evinin (M. Zülfü Yolga'nın Pêrtag'teki evi) bahçesinde kurulan çadırda birkaç gün kalır. Burada kaldığı sırada Sêy Rıza, korumaları ile birlikte gelir, Ali Cemal ile görüşü ve bu görüşme bir gün sürer. ⁽⁵²⁴⁾

Nuri Dersimi'de Sêy Rıza'nın Temmuz 1928'de Vali Ali Cemal'le Pêrtag'da görüştüğünü belirtir.

Ali Cemal, valilik döneminde Dersim hakkında bir rapor yazar. Raporda; Dersimli Kızılbaş/Alevilerin *“halis Türk olan Türkmenler”* olduğunu, *“Yavuz zamanından beri müthiş baskılara maruz kalmış, on binlercesi merhametsizce”* öldürüldüğünü, *“Dersim kargaşalıkları, büyük küçük memur ve mutaassıp hocaların tahrik ve teşviki ile cahil Sünni ahali tarafından haklarında reva görülen muamelelerden”* doğduğunu, *“baskılar son bulur ve şuurlu bir şekilde hareket edilirse Dersimliler Cumhuriyetin çok sadık ve fedakar hamileri”* olabileceğini, *“üç-beş şahıs müstesna ağalar ve reisler de dahil bütün Dersimliler son derece fakirlik ve zaruret içinde”* oldukları, *“soygunculuk hareketlerinin sebebi yaşamak hissi ve endişesi”*den kaynaklan-

522- Nuri Dersimi, age., s. 134

523- Nuri Dersimi, age., s. 134

524- Mehmet Zülfü Yolga, Dersim (Tunceli) Tarihi, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, No 9, Ankara-1994, Volkan Matbaacılık, s. 15

dığını, “*Dersimli hayatını, malını korumak kaygısı ile silah bulundurmamak zorunda*” olduğunu belirtir. ⁽⁵²⁵⁾

Ali Cemal’in Dersim’de yaptığı Dersimlilere “*sevgi gösterisi*” devletin Dersim’de uyguladığı soykırım politikası içinde değerlendirmek gerekir. Ali Cemal’in bu üslubu Genel Müfettiş İbrahim Tali’nin de hoşuna gitmez. İbrahim Tali sert davranılması taraftarıdır. İbrahim Tali ve Ali Cemal arasındaki görüş ayrılığı sonucunda tayini 5 Kasım 1929’da Corum valiliğine çıkarılır.

Yerine Fahri Paşa getirilir. Fahri Paşa, Dersim de istihbarat çalışmaları yapar. Bu istihbarat çalışmaları ile bölgede faili meçhul cinayetler işlenir. Sêy Rıza’nın damadı Aşağı Abbasan aşireti reislerinden İvrahîm Axa, Meço Axa ve oğlu öldürülür.

XIV. 3. Umumi Müfettişlikler

20 Haziran 1927’de 1164 sayılı kanunla Umumi Müfettişlikler kurulur.

1. Genel Müfettişlik; Diyarbekir, Ruha(Urfa), Merdîn(Mardin), Sêrt(Siirt), Wan(Van), Colemerîk(Hakkâri), Bedlîs(Bitlis) ve Mûş(Muş). Merkez Diyarbekir, Genel Müfettiş İbrahim Tali Öngören.

2. Genel Müfettişlik: Çanakkale, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli. Merkez Edirne’dir.

3. Genel Müfettişlik: Ağırî(Ağrı), Qers(Kars), Rize, Erzîrom, Çoruh, Trabzon, Gümüşhane. Merkez Erzîrom.

4. Genel Müfettişlik: “*Tunceli*”, Çewlîg(Bingöl) ve Xarpêt(Elazığ).

1. 3. ve 4. Müfettişlikler askeri, asayiş ve idaridir. 2. Müfettişlik ise eğitim, sağlık ve bayındırlık ile ilgilidir. Trakya’ya gönderilecek olan sürgünlerin iskânı, asimilasyonu ve kontrol edilmesi görevi vardır.

Devlet, Dersim ile ilgili bir rapor hazırlayarak Nuri Dersimi’ye verir. Nuri Dersimi raporu aşiretlere iletir. Dersim aşiretleri yapılan suç-

525- Hüseyin Aygün, Dersim 1938 ve Zorunlu İskan, Dipnot Yayınları, 2009, Ankara, s. 63-64

lamalara karşı bir heyet oluşturarak Diyarbekir’da Müfettiş İbrahim Tali Öngören’le görüşmeye giderler. 1928’de İbrahim Tali , Pulus’da bir inceleme yaparak bir rapor düzenler. İbrahim Tali ile görüşen Dersim heyeti içinde, Sêy Rıza’nın büyük oğlu Hesên, Qerebalan aşiret reisi Kangooğlu Memed Alî, Ferhadan aşiret reisi Cemşid Axa, Aşağı Abbasan aşiret reisi Ehmed ve Nuri Dersimi’de vardır.

1929 yılında Elazığ-Erzincan, Elazığ-Xozat, Elazığ-Çexî/Gêxî yollarının yapımına başlanır.

1930 yılında Agırî direnişini kırmak için Fevzi Çakmak komutasında Agırî’ya askeri harekât yapılır. Aynı yıl Sêy Rıza ve Keçelan aşireti ilkbaharda Erzincan ve Erzîrom’daki askeri birliklere saldırırlar. Genelkurmay 12 Ekim 1930’da Dersim’e bir askeri harekât yapılması için bir karar alır. 3. Ordu Müfettişi Miralay Rüştü Bey Pulêmurîye köylerine (Danzik, Karacakale, Aşkarik, Harşı, Güneyli, Karşinat) harekât yapılır. Uçaklarla bu köyler bombalanır. 31 Ekim’de Askeri birlikler geri çekilir. Ancak takviye edilen birliklerle ikinci bir harekât yapılır. Kışın gelmesiyle harekâte son verilir. Bazı Pulêmurîye ve Mazgêrd aşiretleri devlete bağlılıklarını bildirirler. Balan, Lolan, Arêzan, Abbasan, Qalan, Usîvan, Heyderan ve Demanan aşiretleri direnişe devam ederler.

Bu harekât sırasında Elazığ Valisi Fahri Bey, Qisle/Kızılkilise’deki Heyderanlar üzerine bir hareket düzenler.

XIV. 4. Fevzi Çakmak’ın Raporu

Fevzi Çakmak, Agırî direnişinden sonra Erzincan’a gelerek Dersim hakkında bir inceleme yaparak 18 Eylül 1930’da rapor düzenler. Raporda şu maddeler yer alır;

“2- Erzincan ilindeki incelemelerim sırasında ekonomiyi önemli ölçüde zarara sokan ve il dahilindeki asayişsizliğin en önemli amillerinden olan Aşkirik, Gürk, Dağbey, Hayri köylerinin tedip ve tenkiline zorunluluk olduğunu gördüm. (...) Bu bakımdan Vilâyet bu köylere; vergi ve asker vermelerini, silahlarını teslim etmelerini tebliğ

ederek, olumsuz bir sonuç alındığı taktirde, bu bölgede çok şımarık bir durum almış olan bütün Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim kılmak için Erzincan'a nakledilecek bir hava kütası ile bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı düşüncesindeyim.

3- Erzincan merkez ilçesinde on bin Kürt vardır. Bunlar Alevîlikten faydalanarak mevcut Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. Birkaç sene sonra Kürtlüğün bütün Erzincan'ı istilâ edeceğinden endişe edilebilir. Örfe Türk, fakat Alevî olan birçok Türk köyleri Alevîliğin Kürtlüğü ifade ettiği zihniyeti ile ana lisanlarını terk ederek Kürtçe konuşmaktadırlar. Bu işe ön ayak olan, her zekavete yataklık eden Rusaray, Mitini, Şıncığı, Kürktendi, Kellarik köylerinin esaslı bir şekilde kayda tabi tutularak bunlardan gerekenlerin Trakya'ya nakli ve bu bölgedeki bazı reislerin il merkezinde ve polis nezareti altında ikamet ettirilerek emniyete alınmaları gerekmektedir. Türk olan Alevî köylerinin Kürtçe konuşma(ma)larına ve Türk dilinin bütün bölgeye yayılması için esaslı tedbirler almaya ihtiyaç vardır.

4- İl bölgesinde bazı memurların Kürt ırkına mensup oldukları bilinmektedir. Örneğin Erzincan sorğu Hâkimi Pülümürlü Şevki Efendi'nin Kürdleri himaye ettiği ve geceleri Kürdleri evinde topladığı gerçekleşmiştir. Bu adamın her ne suretle olursa il bölgesi dışına nakline ve bu gibi memurlar hakkında da aynı işlemin uygulamasına lüzum vardır. ⁽⁵²⁶⁾

Fevzi Çakmak şöyle devam ediyor; “Dersimli okşanmakla kazanılmaz. Silahlı Kuvvetler'in müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder. Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı. Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır.”

Fevzi Paşa, Dersim'e karakol değil okul açılmasını önerenlere; “Biz bunların cahilleriyle baş edemezken okumuşlarıyla hiç edemeyiz!” diye karşı çıkan kişidir.

Fevzi Çakmak, Dersim'den sürgün edilecek aşiret reislerinin de isimlerini belirtir.

526- Hüseyin Aygün, Dersim 1938 ve Zorunlu İskan, Dipnot Yayınları, 2009, Ankara, s.

XIV. 5. Halis Paşa'nın Raporu

3. Ordu Komutanı Halis Paşa, Dersim hakkında bir rapor yazar. Halis Paşa raporunda; *“Dersimlilerin aslen Horasan'dan gelmiş Türkler' olduğunu, Dersim'e yapılacak tedip hareketindeki amaç “devlet yasalarına mutlak bağlılık ve eşkıyalığın önlenmesi”dir. Ancak askeri tedbirlerin yanında bölgede yol ve köprülerin yapılması, okulların açılması, silahların toplanması, ‘bölge zararlı unsurlarından arındırılmalı’, dağınık yerleşimlerin bir araya toplanması, ‘Seyyid ve ağaları serpiştirerek dağıtmak’, bu Seyyid ve ağaların ‘5-10 yıllığına aileleriyle birlikte Beyşehir gölü içinde önceden Kazakların bulunduğu ada ile diğer iki adaya götürülmesinde yarar vardır.”*⁽⁵²⁷⁾

XIV. 6. Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu

Jandarma Genel Komutanlığı 1932 yılında Dersim hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlar. Raporun birinci kısmında, tanıtım amacıyla Dersim'in ırki, iktisadi, zirai, idari, mali ve sıhhi durumlarıyla bayındırlık, eğitim, askerlik, nüfus, yol ve su durumu incelenir. İkinci kısımda ise *“Dersim'in asayişlik tarihçesi”, Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak iki dönem halinde incelenir; “Dersim'in ıslahı esasları ve safhaları”* konusu ele alınır. ⁽⁵²⁸⁾

Rapor; *“Dersim'in ıslahı esasları ve safhaları”* bölümünde, önce silahların toplanması ve aşiret reislerinin batı bölgelerine sürgün edilmesi, sarp ulaşılması zor olan köylerin *“hükümet murakabesine yakın”* yerlere nakledilmesi, yolların yapılması, okulların açılması, Dersim'de güçlü bir askeri yapının oluşturulması, tarım tevsik edilmesi, gerekirse kredi ve yardım edilmesi, fakir olanların Elazığ ve Meletî'de arazi vererek bunların tarım yapması için yardımcı olmak

527- Hüseyin Aygün, Dersim 1938 ve Zorunlu İskan, Dipnot Yayınları, Birinci Baskı, 2010 Ankara, s. 69, Alıntı; Öz, 2004, s. 157-158-159

528- Hüseyin Aygün, Dersim 1938 ve Zorunlu İskan, Dipnot Yayınları, Birinci Baskı, 2010 Ankara, s. 71

gibi “*tedbirler*” ve “*çözümler*” yer almıştır. Bu raporda aynı zamanda Dersim’e yapılacak askeri harekâtın planlarında vardır. Bu planlardan birisi de bizzat Mustafa Kemal tarafından düzenlenmiştir. Mustafa Kemal’ın harita üzerinde, Dersim’e yapılacak harekât çalışması bugün “*Trabzon Atatürk Evi*”nde bulunmaktadır.

Bu döneme kadarki rapor ve çalışmaların özeti, 1933 veya 1934 ya da 1935 yılında “*Gizli ve Zata Mahsustur.*” ibaresiyle bir kitapçıkta toplanır. Bu kitapçıktan sadece yüz adet bastırılarak gerekli kişilere verilir veya gönderilir.

XIV. 7. Şükrü Kaya’nın Raporu

Kasım 1931’de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dersim ve çevresinde incelemeler yaparak bir rapor düzenler. Raporda; Dersim’deki aşiret düzeni eleştirilerek, bu düzenin değiştirilmesi gerektiğini belirtir. Devlete bağlı, vergisini veren çiftçilikle uğraşan Dersim ve Dersim çevresinde bulunan halkın aşiret düzeninin tehdidi ve saldırısı altında olduğu ve dolayısıyla bu düzenin ortadan kaldırılması için “*öncelikle Dersim’in silahtan arındırılmalı ve aşiret başkanları bölgeden uzaklaştırılmasıdır*”, “*Çevredeki Türk halkının can güvenliğini sağlamak için jandarma birlikleri getirilmeli ve Türk köylülerinin bir bölümü silahlandırılmalıdır.*”⁽⁵²⁹⁾

Ayrıca raporda; ulaşılması zor olan köylerin boşaltılarak bunların bir araya getirilmesi, halkı tarıma ve üretime özendirilmesi, “*topraksız ve ağaların esiri köylülerin mahallen veya naklen topraklandırılması*”, “*Türklük propagandası*”nın yapılması, yol, okul ve sağlık kurumlarının yapılmasının gerekliliğini savunur. Şükrü Kaya, sürgün edilecek ailelerinde listesini belirtir.⁽⁵³⁰⁾

529- Hüseyin Aygün, Dersim 1938 ve Zorunlu İskan, Dipnot Yayınları, Birinci Baskı, 2010 Ankara, s. 74

530- Faik Bulut, Belgelerle Dersim Raporları, Yön Yayıncılık, Ekim 1991, İst., s. 148

XIV. 8. İbrahim Tali Öngören'in Raporu

21 Aralık 1931'de İbrahim Tali (Öngören) Dersim hakkında bir rapor yazar. Raporda; Dersim'in dış çevre ile ilişkilerini keserek *"bu yüzden taarruzlarına ve ticaretlerine mani olmak, aç kalacak halkı zamanla kendiliğinden ilticaya icbar ve şu suretle Dersim'i fenalardan tahliye"*si, kuşatma altına alınan Dersim'de çemberi daraltarak fenalık yapanları yakalayarak bunları Batı'ya götürüp serpiştirmek, Dersim'deki yollar ve geçitler askeri birlikler tarafından tutularak, *"mühim vakalar yapan veya hükümetin tebligatına muhalefet eden aşiret köylerini müessir bir surette bombalamak, ziraat ve hayvanlarını imha etmek ve rahatça ikametlerine mani olmak"*, *"muhtelif mevki-de kuvvetli müfrezeler bulundurmak"* belirtildikten sonra Şeyh Sait isyanının bastırılmasıyla halkta bir yılgınlık ve moral bozukluğu olduğundan Dersim üzerine yapılacak tedip hareketinin hemen başlatılması ve bu hareketin iki yıl süreceği belirtilir.⁽⁵³¹⁾

XIV. 9. İsmet İnönü'nün Raporu

İsmet İnönü, 1934 yılında İran Şahı Rıza'nın Türkiye ziyaretinde yaptığı görüşmede *"Doğu'daki asayiş"*de ele alınır. İnönü bu görüşmede Şah Rıza'ya; *"... Bir de az çok siyasi mahiyet gösteren sosyal ayaklanma vardır. Şeyh Sait isyanı ve İhsan Nuri'nin Ağrı hareketleri şeklinde bu tarz ayaklanmalarla uğraştığımız seneler süren bir devre geçirdik. Vakit vakit hatırdaki kalacak kadar önemli olmayan hareketler de olmuştur. Bunlar sönüp gider. Daima bir huzursuzluk yuvası da Dersim idi. Memleketin öteden beri Dersim meselesi diye bir derdi vardı. İmparatorluk, Dersim ayaklanmaları karşısında aciz kalmıştı..."*⁽⁵³²⁾ der. Yani artık sıra Dersim'dedir.

İsmet İnönü, 29 Haziran 1935 tarihinde Dışişleri Bakanı Tevfik

531- Faik Bulut, age., s. 132-133-134

532- İsmet İnönü, Hatıralar, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Kasım 1987, Ankara, s. 268

Rüştü Aras'la Kürdistan'da inceleme ve araştırma yapmak için "*Doğu Gezisi*"ne çıkar. İnönü 8 Ağustos'ta geziyi bitirerek geri döner. Bu gezi sonrası bir "*Kürt Raporu*" hazırlar.

İnönü'nün raporunda şu hususlar yer alır:

"Erzincan Kürt merkezi olursa Kürdistan'ın kurulmasından korkarım. Van, Muş, Erzincan ve Elazığ'da acele Türk kütleleri kurmalıyız."

(...)

"Dersim ilini yeni usulde kuracağız. Muvazzaf bir Kolordu Komutanı, vali ve üniformalı muvazzaf zabıtlar ilçe kaymakamları olacaktır. Memurlardan hiçbirisi yerli olmayacaktır. Bulundukça alt düzeydeki memurluklara emekli subaylar atanacaktır."

(...)

"İlbaylık bu teşkilatı ile idareyi alacaktır. 1935 ve 36'da yolları, karakolları yaptıracaktır. 1937 ilkbaharına kadar hazır olursa mürettep (düzenlenmiş) ve seferber iki fırka kuvvet İlbaylığın emrine 1937 ilkbaharında verilecektir. Süratla bütün Dersi silahtan tecrit olunacak, İlbaylığın o zamana kadar tetkiki neticesinde kuvvetle tasavvur ettiği, hükümete bildirdiği icraat da yapılacaktır."

(...)

"İlbaylığın lüzum göstereceği diğer ihtiyaçları temin etmek ve eğer Dersimliler bizim düşündüğümüz zamandan evvel harekete kalkarlarsa program acilen tatbik etmek zaruridir."

"İdari meseleler" başlığı altında Doğu ve Güneydoğu'da Umumi Müfettişlik kurulmasını önerir ve 'Dersim ıslahının bir programa bağlanması gerektiğini...

Van, Muş ve Erzincan ovaları Kürt yayılmasına açıktır, Van ve Erzincan'da ivedilikle, Muş Ovasında aşamalı olarak, bir de Elazığ ovasında güçlü Türk kitleleri oluşturmak zorundayız."

(...)

"Doğu'da yerleştirme kaynağı başlıca Karadeniz halkıdır. Bu yüzden Karadeniz'den getirdiğimiz ilk göçmenleri memnun etmeliyiz."

İnönü'nün bu raporu hakkında Malmîsanij şu tespitte bulunur:

“Kürdistan’ın demografik yapısının Türkçe konuşan nüfus lehine değiştirilmesi amaçlanmakta, bunun planları yapılmaktadır. Aynı raporda İnönü, sömürgelerdeki uygulamaların bir biçimi olarak genel müfettişlik sistemini önerirken ve 1937-1938’deki Dersim katliamından çok önce planları kâğıda dökerken, bütün bunların çok gizli kalması gerektiğini vurgular.”⁽⁵³³⁾

İnönü “asimilasyon” konusunda ise şunları söyler:

“Kürdlere okutma yapıp yapılmayacağı şimdiye kadar bir politika olarak mütalaa edilmiştir. Bu politikayı halk biliyor. Biz bundan hiç istifade edemediğimiz halde mahzurunu çekiyoruz. Daha Türk köylerindeki mektepleri yapamamışken ve en nihayet yüzde ona varmayan okutmada bir hususi siyasayı halkın diline düşürmekte hiçbir fayda yoktur. Sonra, ilk tahsil için okutmakta faydamızın daha yüksek olduğu mütalaasındayım. Kürtleşmiş ve kolayca Türklüğe dönecek yerleri okutmak, hatta Kürdlere Türkçe öğreterek Türklüğe çekmek için tahsil ve onun iyi hocası çok müessir vasıtaadır. Memur yetiştirecek büyük müesseseler cenupta (güneyde) yoktur. Orta mektebe girecekler içerisinde Kürdlerden de müracaat eden olursa, onları da reddetmemeliyiz.”

(...)

“Vaziyeti en kısa zamanda toparlayacağımıza, düşünülen tedbirleri tatbik edebileceğimize inanıyorum. Asırlık eksiklikleri düzeltmeye çalışmakla müteselli olabiliriz.”⁽⁵³⁴⁾

XIV. 10. Raporlar...

Dersim, devlet için bir sorundur, “bölgeden asker ve vergi alınmadığı”, “otoritenin sağlanamadığı”, “haydutluk ve eşkıyalık’ın yaygın olduğunu, “Dersimlilerin bölgeden çıkarılması” yerine “Türk kökenlilerin yerleştirilmesi”, Dersimlilerin “asimilasyona” tabii tutulması gerektiğini ve bütün bunları yerine getirilmesi için askeri bir

533- Malmîsaniy, Diyarbakirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, 2004 İst., s. 194

534- Saygı Öztürk, “İsmet Paşa’nın Kürt Raporu, 21 Ağustos 1935”, Hürriyet gazetesi, 7-10 Eylül 1992

harekâtin yapılmasıyla askeri ve idari tedbirlerin alınması bu raporların ortak noktalarıdır.

Osmanlı dönemindeki ilk *“Dersim Raporu”* (1885?) 1896 yılında hazırlanır. Bunu başka raporlar izler. Hemen hemen bu raporların hepsi askeri komutan ya da paşalar tarafından kaleme alınmış ve bu raporların ortak noktası; Dersimlilerin *“vahşiler, ilkeller, cahiller, eşkıyalar, ikiyüzlüler”* olarak ele alınmasıdır. Devlet için Dersimli demek kanun tanımaz, asi, otorite düşmanı, başına buyruk kişiler demektir. Devlete vergi ve asker vermekten kaçınan, merkezin atadığı memurları dinlemeyen Dersimlileri yola getirmek için Dersim’e yüz sekiz kez sefer yapıldığını söyleyen Naşit Hakkı (Uluğ) sonuçta şu çok bilinen ve söylenen sözün doğruluğunu ifade eder; *“Bu dağlar ve ormanlar burada kaldığı müddetçe, Dersim’e sefer olur, ama zafer olmaz!”*

Devlet bu seferlerden bir netice alınamayınca, 1925 ten itibaren bölgede istihbarat çalışmalarına hız vermiş, aşiretler ve reisleri hakkında bilgiler toplanılmış, bölgenin durumu hakkında incelemeler yapılmış ve tespitlerde bulunulmuştur. Bu tespitler, yapılması gerekenler ve düşünceler raporlarla açıklanmış ve çözüm olarak askeri harekâtlara başvurulmuştur. Askeri harekâtların nedeni olarak, eşkıyalık, talan, yağma, başıbozukluk ve devlete itaatsizlik olarak gösterilmiştir.

Operasyonlarda hediyeler, para ve vaatlerle bazı aşiret reisleri satın alınarak direnen aşiretlere karşı bunlar kullanılmıştır. Devlet raporlarında Dersimli Kızılbaş/Alevi Kürdlerin *“Aslında Türk oldukları, Sünni Kürdlerle aralarında hiçbir bağın olmadığı, bunlara karşı şefkatle yaklaşılsa Dersimlilerin Cumhuriyetin çok sadık ve fedakâr hasımları olabileceği, eğitim yolu ile bunların devlete karşı olan itaatsizlikleri ve emniyetsizlikleri bertaraf edilebilir.”*

Dersim’de *“8.000 – 10.000 civarında silahın bulunduğu bunların toplanabilmesi için en az iki seneye ihtiyaç olduğunu”*, Ayrıca *“böyle bir harekâtı yürütebilecek alt yapının olmadığı”*, *“yolların olmadığı, iâşe, ikmal ve iskân gibi sorunların olduğu, bölgede güçlü bir aşiret yapısının olduğu, bu aşiretlerin arasında kavgaların ve düşmanlıkların olduğu, halkının fakir olduğu, tarım yapılacak arazinin az olduğu,*

aşiretlerin geçinmek için talan, yağma, hırsızlık, çapulculuk yaptıklarını, aşiret çetelerinin civar kazalara tecavüz ettiklerini, tüccar ve yolcuları soydukları, bütün bu olaylara karşı bölgedeki devamlı askeri birliklerin etkin olmadığı, yetersiz kaldığı, olay mahaline giden müfreze, silahlı aşiret mensuplarınca karşılandığı ve müfreze olayın üzerine gidemeden raporunu yazıp geri döndüğü” belirtilmektedir. Müfreze olayın üstüne gidence silahlı çatışma çıkıyor. Çatışma sonucu müfreze teslim alınıyor, silahlarına el konuyor, destek için giden ikinci bir müfrezenin de akıbeti de aynı olmaktadır. Böylece hiçbir netice alınmamaktadır. Arkasından olayın olduğu aşiret bölgesine askeri harekât yapılır. Böylece Dersim’de üzerine askeri harekât yapılmamış hemen hemen hiçbir aşiret kalmamış ve hiç birisinde de devlet istediği sonucu alamamıştır. Yakalanıp “*cezalandırılan*” kişiler genellikle silahsız, fakir köylülerdir. Bunlar haksız olarak öldürülmekte veya hapse atılmaktadırlar. Veya araya giren diğer aşiretler, devlet ve aşiret arasında arabuluculuk yaparak aşiretten güya olaya neden olmuş birkaç kişi devlete teslim edilir, bir miktar koyun, keçi verilerek, “*devlete bağlılık*” sağlanarak olay kapatılır.

Cumhuriyet döneminde ise; Osmanlının askeri harekâtlar ile “*dize getir*”emediği Dersim mercek altındadır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte devlet Kürdistan’da otoritesini sağlamak için planlı ve programlı bir jenosid politikası uygulamıştır.

DERSİM HAREKÂTANIN PLANLANMASI VE PLANIN UYGULANMASI

Qoçgîrî harekâtı döneminde harekâtın` başında bulunan Nurettin Paşa sadece Qoçgîrî'yi bastırmakla sorunun çözülmeyeceğini, asıl meselenin Dersim olduğunu ve bu bölge üzerine esaslı bir askeri harekâtın yapılmasını, o dönemde yazdığı raporda dile getirir.

Söz konusu rapor şöyledir:

“Kemah ve Erzincan'da asayiş ve sükûnun tesisi Dersim ve Ovacık'a karşı tedabir ittihazında görülmektedir. Bunun için:

1-Dersim ve Ovacık'ta bilhassa Ovacık'ta neticeli ve ka'ti tedibatı şedide ister.

2- Bila tedip idari ve siyasi tedbirler alınmasıdır. İş şiddetli tedbirle halledilecekse hiçbir makamdan müdahaleye meydan bırakmamak için gereken talimatın hükümet-i merkeziyece ihzar-ı harekatı idare edecek kumandana tebliği lüzumludur.

İkinci şık olacaksa cihet-i askeriye tertip edecek vazife görünüden ibaret kalacağından muktezi programın tanzimiyle bu vazife-nin kimlere verileceği hükümetçe emredilmelidir. Buna göre senelerden beri devam eden Ovacık'taki hükümeteşsizliğin hali hazırıyla bırakılması düşmanların tahrikatla meşgul olduğu şu sırada caiz olamaz. Garp icrası muvafık görülmez. Dersimlilere karşı pek mülayim görünmek iyi netice vermez. Islahatın her ne olursa olsun bütün Dersim'e teşmili şu sırada asla caiz olmayıp Ovacık'a hasr ve mezkur kazada hükümetin tesiri ile iktifa ve büyük ıslahatı vakt-i müsaidine terk etmelidir. Islahata başlamadan evvel bunun Ovacık'a münhasır olduğu hakkında Dersimlilere teminat verilerek onların kıyama iştiraklerine meydan verilmemesi, hatta bunlardan bazı aşairin müzaheretini de ümid ediliyor. Orduca Dersim'e karşı tavır böyledir. Hükümet-i Merkeziye ittihaz buyrulacak karar yapacak olan kumandanın karargahını teşkil edecek maiyeti ile tayin ve izamı, mülki,

idari, siyasi maruzatın tatbikine memur buyrulacak salâhiyetli memurların da talimat-ı lâzime ile beraber tayin ve izamını arz ve rica ederim."⁽⁵³⁵⁾

Nurettin Paşa raporda, şimdilik bütün Dersim üzerine bir askeri harekâtın uygun olmayacağını, ancak Ovacık'a karşı şiddetli bir askeri harekâtın şimdilik yeterli olduğunu belirtir.

Mustafa Kemal'de bu dönemde yeni oluşturulmaya çalıştığı devletinde; Dersim sorununu çözecek durumda olmadığını, böyle bir harekât için devletin güçlenmesini ve iktidarın tekçi bir yapıda olması gerektiğinin farkındadır. Çünkü Qoçgîrî harekâtında Meclis'te tartışmalar yaşanmış eleştiriler ve karşı sesler meydana gelmiştir. Bu Meclisle, bu askeri güçle ve bölgede alt yapı çalışmaları yapılmadan böyle bir harekâtın "*başarılı*" olma sansı düşüktür. Ve Mustafa Kemal bir daha Dersim'den eli boş dönmek niyetinde değildir.

Ancak, yıl 1930; devlet yönetiminde tekçi bir yapı oluşturulmuş durumdadır. Artık Dersim için düğmeye basma zamanıdır. İktidarda CHF(Cumhuriyet Halk Fırkası) vardır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Başbakan İsmet İnönü (CHF Genel Başkan Vekili), İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'(CHF Genel Sekreteri)dir.

Mustafa Kemal'in Dersim hakkındaki kesin talimatı şöyledir; "*Dâhili işlerimizden en mühim bir safha varsa o'da Dersim meselesidir. Dâhilde olan bu yarayı, bu korkunç çıbanı, ortadan temizleyip koparmak, kökünden kesmek işi her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve bu hususta en acil kararların alınması için, hükümete tam ve geniş salâhiyetler verilmelidir.*"⁽⁵³⁶⁾

Mustafa Kemal'nde yukarıda belirttiği gibi sorunun "*kökten çözümü için*" öncelikle TBMM'nde gerekli kanunların çıkarılması gerekmektedir. Dersim'e yapılacak operasyon için 1930 yılından itibaren başlayan çalışmalar ve hazırlıklar yedi yılda, 1937 yılında tamamlanır. Bu çalışma ve hazırlıkları şunlardır:

535- Akt. Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, age., s. 170, *Alıntı*; ATASE Arşivi, Klasor 1122, Dosya 12, Fihrist 58

536- 7-10 Eylül 1992 tarihli Hürriyet gazetesi

XV. 1. 2510 Sayılı İskân Kanunu

1932 yılında İskân Kanun hazırlığı yapılır. Kanun Mayıs 1932’de TBMM’ne sunulur. Bu kanunla Dersim için büyük bir sürgün listesi hazırlanmıştır. Kanunun 13. maddenin son fıkrası; *“Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle ve küme teşkil etmeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânı mecburidir.”* şeklindedir.⁽⁵³⁷⁾ Ancak Dersim için çıkarılan iskân kanunu çıkarıldıktan sonra bu kanun uygulanmaya konmaz.

14 Haziran 1934’te Türkiye’yi etnisite esasına göre üç bölgeye ayıran *“2510 Sayılı İskân Kanunu”* çıkarılır. Kanunun gerekçesinde Osmanlı’nın tek Türk kimliği yaratmaktaki başarısızlığı, ağalık, şeyhlik kurumu eleştirilerek; *“Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde Türk’üm diyen herkesin bu Türklüğü devlet için belli ve açık olmalıdır. Burada devlet hiçbir Türk’ün Türklüğünden bir soluk işkillenmek istemez.”* denilir.

Sonrasında 5 Temmuz 1934 tarih 2576 sayılı *“Gizli Nüfusların Yazımı Hakkındaki Kanun”* çıkarılır. Bu kanunun Dersim’deki uygulanması nüfusa kayıtlı olmayanların nüfus kütüklerine kayıt edilmesi, doğum, ölüm, evlenme, boşanma olaylarının yazdırılması, başka bir yere taşınması veya mekân değişikliği yapanların bu durumlarını resmi makamlara bildirmeleri ve gerekli işlemleri yaptırmaları istenmektedir. Dersim’den vilayet dışına gidecek her Dersimli resmi makamlara başvuracaktır. Resmi makamlardan alacağı izin uyarınca hareket edecektir. Kayıtları yapılacak, gittiği yerde ve geri dönüşünde yine resmi makamlara bilgi verecektir. Dışarıdan Dersim’e gelenler de aynı işlemleri yapacaktır. Resmi makamların izni ve bilgisi dâhilinde hareket edilecektir. Bu kanunla çok sayıda Dersim’liye cezalar verilmiş, ancak daha sonra cezalar af edilmiştir.

“Dersim’in ıslahı planı”, hazırlanmış ancak henüz uygulamaya konulmamıştır. İsmet İnönü, nasıl harekât edileceğine dair ve durumu birde yerinde görmek için 29 Haziran 1935’de çıktığı gezi sonrası

537- Akt. Melih Pekdemir, *Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük 1*, Doruk Yayınları, Aralık 1997, Ankara, s. 239, Alıntı; Uğur Mumcu Kürt Dosyası, Tekin Yayınları, 8. Baskı, s. 81-82, 96, 102

hazırladığı raporu; Tevfik Rüştü Aras'la birlikte Mustafa Kemal'e sunar. Mustafa Kemali'nde olumlu bulduğu rapor doğrultusunda harekete geçilir. 11 Eylül'de Tarım Bakanı Muhlis Erkmén ve 17 Eylül'de Üçüncü Genel Müfettiş Tahsin Uzer de bölgeyi ziyaret ederek düşüncelerini Mustafa Kemal'e aktarırlar.

Gezinin asıl amacı Dersim'dir. Amaç Dersim'e yapılacak operasyonla bütün Kürdlere öyle bir gözdağı, “ders” verilmelidir ki Kürdler bir daha ağızlarına “Kürt” kelimesini almasınlar.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, 1 Kasım 1935'de Meclis açılış konuşmasında Dersim konusuna da değinir:

“İç idare teşkilâtımızı, yurdun doğu bölgelerinden başlayarak genişletmek ihtiyacını duymaktayız. Yeniden iki genel ispektörlük (müfettişlik) ve yeniden bazı vilayetlerin kurulması da lüzumlu görülmektedir. Bu arada Dersim bölgesinde esaslı bir ıslahat programının tatbiki de düşünülmüştür. Vilayetlerimizin devamlı testişini ve müsterek işlerinin bir elden takibini kollayan genel ispektörlerden çok faydalar bekliyoruz. Doğu vilayetlerimizin belli başlı ihtiyacı, orta ve batı illerimize demiryollarla bağlamaktır. Şarka ilerleyen iki ana demiryolunun hızlı bitirilmesini ve bunları birbirine bağlayacak yollar örüğüne (ağına) şimdiden başlamasını lüzumlu görüyoruz.”⁽⁵³⁸⁾

Mustafa Kemal ayrıca Dersim konusunda, Naşit Hakkı (Uluğ) ile bir kaç görüşme yapar.

Bölgede yapılan inceleme ve araştırma sonucunda yazılan raporlar doğrultusunda hazırlıklar yapılır. Sürgün listeleri hazırlanmış, yapılacak askeri harekât için bölgede gerekli yollar, ikmal için iaşeler yapılmıştır. Plan gereği öncelikle bölgede her tür uygulamanın yapılabilmesi için bir özel kanuna gerek duyulur. Ve TBMM'de “*Tunceli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun*” çıkarılır.

538- Akt. Suat Akgül, Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler, Boğaziçi Yayınları, Mayıs 1992, İst., s. 60, Alıntı; Ayın Tarihi, No: 24, Ankara İlkânun 1935, s. 12

XV. 2. “Tunceli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun”⁵³⁹⁾

İdari Kısım

Madde 1- Tunceli vilâyetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin salâhiyetini haiz bulunmak üzere kor komutan rütbesinde bir zat vali ve komandan seçilir.

Vali ve kumandan usulü veçhile Milli Müdafaa Vekâletinin muvafakati alınmak şartıyla Dahiliye vekilinin inhası ve İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur.

Bu vali ve kumandan teşkil edilen Dördüncü Umumi Müfettişliğin de Umumi Müfettişidir.

Madde 2- Vali ve kumandan vilâyet umur ve muamelâtında ve vilâyet memurları hakkında vekillerin kanunen haiz oldukları bütün salâhiyetleri haizdir.

Vali ve kumandan lüzum gördüğü taktirde vilâyeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudut ve merkezlerini değiştirir ve keyfiyeti Dahiliye Vekâletine bildirir.

Madde 3- Bu vilâyetlerin kaza kaymakamları ve nahiye müdürleri usulü dairesinde Milli Müdafaa Vekâletinin muvafakati alındıktan sonra vali ve kumandanın inhası ve Dahiliye vekilinin tasvibi üzerine kararname ile ve orduya irtibatları baki kalmak şartıyla muvazzaif subaylardan dahi tayin olunabilir.

Bunların ve vilâyet kadrosunda iş gören subayların hak ve kıdemleri mahfuzdur. Buradaki hizmetleri askeri hizmetten sayılır ve maaşları rütbelerine göre Milli Müdafaa Vekilliği bütçesinden verilir.

Madde 4- Tayini vali ve kumandana ait memurların ve müstahdemlerin harcırahları geldikleri yerden memur oldukları mahalle kadar verilir.

Madde 5- Vali ve kumandan vilâyette kullanılan askeri memurları hakkında inzibati bakımdan askeri kanunların kendisine verdiği disiplin salâhiyetini kullanır.

Diğer memurlar hakkında da ihtar ve tevbih cezalarından başka

539- Alıntı İsmail Beşikçi, Tunceli Kanunu 1935 ve Dersim Jenosidi, Yurt Yayınları

kanunların inzibat komisyonlarına verdiği maaş katı, kıdem tenzili salâhiyetlerini de resen kullanır ve bu cezalar sicile geçer. Sınıf tenzili ve memuriyetten ihraç cezaları inzibat komisyonu kararıyla tatbik edilir.

Hakimler kanunu hükümleri mahfuzdur. Ancak vali ve kumandan adliye memur ve kâtipleri hakkında hakimler kanunu hükümlerine göre bunların amirleri tarafından verilecek cezaları dahi tatbik salâhiyetlidir.

Madde 6- Bu vilâyette umumi meclis vazifesini valinin veya tevkil (vekil) edeceği zatın riyaseti altında vilâyet idare heyeti azaları ile kaza kaymakamlarından mürekkep bir heyet görülür. Daimi encümen işini valinin veya tevkil edeceği zatın riyaseti altında defdardar, maarif müdürü, nafia başmühendisi veya bunların vazifelerini görenlerden mürekkep bir heyet görür. İdare hususiyeti vilayet kanununun diğer hükümleri meridir.

Madde 7- Vali ve kumandan lüzum gördüğü belediyeler de reislik vazifesini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verilebilir.

Adli kısım

Birinci Fasil

Hazırlık Tahkikatı

Madde 8- Hazırlık tahkikatında Cumhuriyet müddeiumumileri şahitleri celpname ile davet ederler. Davete itaat etmeyenlerin kanuni akıbetleri dahi celptenamede gösterilir. Acele olan mevkuflu işlerde Cumhuriyet müddeiumumisi celpname tebliğ etmeksizin mahkemenin kurulduğu merkez haricinde bulunan şahitler için izhar müzekkersi verebilirler. Şu kadar ki bu müzekkere ile gelen şahitler hakkındaki muamele tatbik olunur.

Madde 9- Cumhuriyet müddeiumumileri hazırlık tahkikatında hakimlerin sahip oldukları salâhiyetleri kullanırlar.

Madde 10- Hazırlık tahkikatında Cumhuriyet müddeiumumileri maznunları ve şahitleri ayrı ayrı veya toplu olarak birbirleri ile yüzleştirebilirler.

İkinci Fasil

Amme Hukuku Davası

Madde 11- Cumhuriyet müddeiumumileri ilk tahkikata tabi tutulma-

ya lüzum görmedikleri işleri iddianame ile doğrudan doğruya mahkeme-ye verebilirler... İlk tahkikat icrası kanunen mecburi olan suçlarda dahi müddeiumumiler bu salâhiyeti istimal edebilirler.

Madde 12- Dava açılması izine bağlı olan işlerde izin verme salâhiyeti vali ve kumandanındır.

Üçüncü Fasl

İlk Tahkikat

Madde 13- Hakimin reddine dair olan dileğin kabul edilmemesine olan kararlar katidir.

Madde 14- Hazırlık tahkikatında Cumhuriyet müddeiumumileri tarafından kâtip huzuruyla yapılan tahkik işleri ilk tahkikatta tekrarlanmaz.

Madde 15- İlk tahkikatın açılması kararı aleyhine itiraz edilmez.

Madde 16- 12. maddedeki salâhiyete sorgu hakimi de haizdir. (Bu maddedeki 12 rakamı 10 olacaktır. Bu tashih edilir.)

Madde 17- Cumhuriyet müddeiumumileri ilk tahkikat sonunda iddianamelerini iki gün içinde yazmaya mecburdurlar.

Madde 18- İddianame menüna (sanığa) tebliğ edilmez.

Madde 19- Ağır cezayı müstelzim (gerektiren) suçların tahkikatı mevkufen (tutuklu) yapılır ve mevkusların duruşmadan evvel tahliyelerine dair olan kararlar ancak valinin muvafakati ile icra olunur. Bu tahliye kararlarının tasdikine karşı itiraz edilmez.

Madde 20- Eski haline getirme talebinin reddine dair kararlar kat'idir.

Madde 21- İlk tahkikat sırasında verilen tevkif kararlarına mazmun tarafından itiraz edilemez.

Dördüncü Fasl

Duruşma

Madde 22- Suçların tespitiine dair olan zabıt varakaları:

1- Hangi senenin hangi ay ve gününde, nerede tanzim olunduğunu ve yazarların resmi sıfat ve hüviyetlerini;

2- Vaka ve delilleri ve suçu vücuda getiren eşya ve alet vesairenin mahiyet ve miktar ve vasıflarını ve nerede ve ne suretle görülüp zapt edil-

miş olduklarını;

3- Maznunun isim ve hüviyet ve sıfat ve mahalli ikameti ile ifadesini muhtevi olmak lazımdır.

Zabit varakasını tanzim eden memur ile meznun ve hariçten hazır bulunan en az iki kimse tarafından imza edilir. Bu şartları tamamen haiz olan zabit varakaları sahteliği sabit oluncaya kadar muteberdir.

Mazmun zabit varakasını imzadan çekinirse sebebini el yazısı ile varakanın altına yazıp imza eder. Yazı bilmezse çekinme sebebi hazır olanlar tarafından yazılarak imza edilir. Sebebsiz istinkâf halinde de keyfiyet bu veçhile tesbit olunur. Sebep bildirirse mahkeme bu sebeplerin mahiyetine göre tahkikat yapabilir. Bu zabit varakasının sahteliğini iddia eden mazmun mahkemeye sahtelik hakkında kanaat verecek deliller göstermeye mecburdur. Meznun iddiasını haklı gösterecek sebebler karşısında zabit varakasını imza etmiş olan şahitler dinlenir ve iktiza eden diğer deliller de toplanır, işi sürümcemede bırakmak kasdı ile sahtelik iddiasında bulunanlara yol gösterenlerden 100 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası alınır. Bu kimseler avukat veya deva vekili iseler haklarında mercilerince ayrıca inzibati ceza da tatbik olunur.

Madde 23- 13, 19 ve 21. maddeler hükümleri duruşmada da tatbik olunur.

Madde 24- Gecikmesinde zaruret bulunan haller dışında mahkeme icap eden tebliğleri yaptırarak iddianamenin verilmesinden itibaren nihayet beş gün içinde duruşma yapar.

Meznun, sübut delilleri ile birlikte mahkemeye verilirse hemen duruşma yapılarak hüküm verilir. Mani sebepler olmadıkça duruşma bir celsede bitirilir. Cumhuriyet müddeiumumisi de iddianameyi aynı celsede beyan etmeye mecburdur.

Madde 25- Talik ve tehir müddetleri zaruret olmadıkça beş günü geçemez.

Madde 26- Cumhuriyet müddeiumumisinin muvafakatiyle şahitlerin Cumhuriyet müddeiumumileri veya sorgu hakimi tarafından zapt edilmiş olan ifadelerinin okunmasıyla iktifa olunabilir.

Madde 27- Delillerin toplanmasından sonra Cumhuriyet müddeiumumisi iddiasını hemen bildirir. Duruşmanın müteaddid celseler sürmüştü

olması ve evrakın tetkike muhtaç olması gibi sebeblerle iddiasını serdetmek için Cumhuriyet müddeiumumisine nihayet beş gün müsaade edilebilir.

Madde 28- Meznun ve müdafisine müdaafalarını hazırlamaları için nihayet iki gün müsaade olunabilir. Hüküm duruşmanın hitamından nihayet üç gün içinde bildirilir.

Madde 29- İlbaylık (Valilik) içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp kat'ıdır.

Madde 30- Menkul aynı davaları ve icar müddeti biten mucurun tahliyesi davaları ve 300 lirayı geçmeyen alacak davaları üzerine verilen hükümler kat'ı olup temyize tabi değildir.

Beşinci Fası

Türlü Hükümler

Madde 31- Vali ve kumandan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse vilâyet halkından olan fertleri ve aileleri vilâyet içinde bir yerden diğer yerlere nakletmeğe ve bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını menetmeğe salâhiyetlidir.

Madde 32- Vali ve kumandan herhangi bir şahıs hakkındaki takibin tehirine ve cezaların teciline salâhiyetlidir.

Bu tehir veya tecil müruru zamanın işlemesine mani olmaz.

Madde 33- İdam hükümlerinin Vali ve Kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği taktirde infazı emrolunur.

Madde 34- Tunceli vilâyeti içinde oturanlardan biri tarafından Elâziz, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşgane, Bingöl vilayetlerine geçerek, buralarda Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci babının, ikinci ve yedinci babının, birinci ve 455. madde hariç kalmak üzere dokuzuncu babının, 1. ve 10. babının 2. fasıllarında yazılı suçları işleyenler, bunların ortak ve yatakları ve yukarıda isimleri geçen komşu vilâyetlerden işlenmiş olup Tunceli vilâyeti içinde işlenen suçlarla irtibatı olan suçlar, Tunceli vilâyetindeki salâhiyetli mahkemelerde bu kanundaki usule göre görülür.

(Raif Karadeniz (Trabzon): Son satır şöyle olacaktır. 'Tunceli vilâyetindeki salâhiyetli makam ve mahkemelerce bu kanundaki usule göre

takip ve muhakeme olunur. ' şeklinde tashih edilir.)

Madde 35- Bu kanun hükümleri makabline şamildir (geçmişe de uygulanır). Ancak bu kanun meriyete girdiği tarihe kadar temyiz hakkını kullanmış olanların evrakı Temyiz Mahkemesi'nce tetkik olunur...

Madde 36- Tunceli vilâyeti merkezinde bir ağır ceza mahkemesi ile asliye mahkemeleri ve kazalarda birer asliye mahkemesi kurulur.

Madde 37- Bu kanun neşri tarihinden 1 Kânunusani 1940 tarihine kadar meri olacaktır.

Madde 38- Bu kanun hükümlerini icra vekilleri heyeti yerine getirir.

Dersim'in adını "*Tunceli*" ("*Tunç Eli*") olarak değiştiren 25 Aralık 1935 tarihli 2884 sayılı "*Tunçeli ("Tunç Eli") İlinin İdaresi Hakkındaki Kanun*" TBMM'e sunulur. Meclis'te kabul edilen kanun 2 Ocak 1936 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanır. Kanun otuz sekiz maddeden ibarettir. TBMM'de maddeler görüşülürken sadece iki madde üzerinde görüşlerini bildirenler olmuş ancak bunlarda ret edilmiş, kanun geldiği gibi kabul edilmiştir.

Meclis görüşmelerinde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dersim'in nüfusunun yaklaşık 65.000-70.000 olduğunu, bunların aslen Türk olduğu, 91 aşiretten meydana geldiğini, Dersim'de yaşayanların "*...cahil, fakir, toprakları verimsiz, eli silahlı, geri kalmış*" olduğunu, 1867'den beri bu güne kadar on bir harekâtın yapıldığını, bütün bu askeri harekâtlardan yeterince netice alınmadığını, şimdi bu kanunla "*askeri harekâtı icap ettiren asıl hastalığı tedavi etmek için*" bu kanunun gerekli görüldüğünü belirtir.

Zamanın Anayasası'nın 26. maddesi "*İdamı onaylayacak makam TBMM'dir.*" der. Valiye verilen idam kararı ve infazı yetkisi, bu maddeye aykındır. Bu durum mecliste dile getirilmiş. Söz konusu bu maddenin değiştirilerek kanuna uygun hale getirilmesi istenmiş (İzmir Milletvekili Hüsnü Kitapçı tarafından). Ancak buna gerek görülmemiştir.

Kanun TBMM'nde görüşüldüğünde Türkiye'nin "*Tunceli*" Vilayeti adı altında bir vilayetinin olmadığı görülür. Bu kanunla beraber 2885 sayılı kanunla "*Yeniden Dokuz Kaza Ve Beş Vilayet Teşkiline Ve Otuz İki Nahiye Ait Kadrolar*" hakkında kanun da çıkarılır.

Yeni Vilayetler:

- 1- Çoruh,
- 2- Hakkâri,
- 3- Bitlis,
- 4- Bingöl,
- 5- Erzincan,
- 6- Tunceli.

Yeni Kazalar:

- 1- Şemdinli (Hakkâri),
- 2- Hizan (Bitlis),
- 3- Kotum (Bitlis),
- 4- Bismil (Diyarbakir),
- 5- Eğil (Diyarbakir),
- 6- Gürpınar (Wan),
- 7- Patnos (Ağrı),
- 8- Depê/Karakoçan (Elazığ),
- 9- Sivrice (Elazığ).

“*Tunceli*” vilayeti, Erzingan vilayetinin Pulêmurîye kazasıyla, Elazığ vilayetinin Pêrtag, Xozat, Pulur, Qisle/Kızılkilise, Mazgêrd ve Çemişgezek kazalarından teşekül edilmek üzere meydana getirilir.

Daha önce 1. Genel Müfettişliğe bağlı olan “*Tunceli*” 6 Ocak 1936 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Elazığ, Çevlîg, “*Tunceli*” ile Erzingan vilayetlerini kapsayan 4. Müfettişlik ve ayrıca Elazığ’da bir İstiklal Mahkemesi kurulur.

“*Tunceli Kanunu*”, “*Tunceli*”nin vilayet yapılması kanunu, 4. Müfettişlik’in kurulması kanunu, hepsi aynı zamanda yürürlüğe konur. Bunların yanında Dersim’de seyahat ve askerlik ile ilgili kanunlarda çıkarılır.

Kanunun uygulanması için Kazım Orbay ve Abdullah Alpdoğan görevlendirilir. “*Tunceli*” vilayetine Korgeneral rütbesinde askeri bir vali atanacak, bu Abdullah Alpdoğan olacaktır. Bu vali bölgedeki askeri birliklerin komutanı olarak 4. Umumi Müfettişliğin Umumi Müfettişi’dir. Bu kişinin çok geniş yetkileri vardır. Vilayetin memur-

larını tayin etmek, kaza ve nahiyelerin hudut ve merkezlerini değiştirmek, kaymakam ve nahiye müdürlerini muvazzaf subaylardan seçip atamak. Bunların tayininde valinin teklifi alınacak. Vali istediğinde belediye reisliklerine de kaymakam, nahiye müdürlerinin yetkisini verebilir. Vali ve komutan istediği zaman istediği kişileri aileleri veya köyleri vilayet içinde başka bir yere veya vilayet dışına sürgüne gönderebilir. Valinin cezaları af, tecil, değiştirme, hafifletme yetkisi vardır. Kararı verilmesinde ve infazında vali söz sahibidir. Vali, cumhuriyet savcıları ve hâkimlerin yetkilerine sahiptir. Tutuklama yetkisine sahiptir. İddianame sanığa tebliğ edilemiyor, sanık ne ile suçlandığını mahkemede öğreniyor. Mahkeme kararları katı olup temyiz yolu kapalıdır.⁽⁵⁴⁰⁾

“*Tunceli Kanunu*” ile artık Dersim’de ayrı bir yönetim vardır ve yönetimin başında da Abdullah Alpdoğan vardır. Abdullah Alpdoğan hem vali, hem askeri komutan, hem genel müfettiş, hem savcı, hem de yargıçtır. 1 Şubat 1936’da Dersim’de göreve başlayan Alpdoğan bu görevine 1943 yılına kadar devam eder.

İnsanlar yakalanmış, mahkûm edilmiş sonrada ajanlık teklifi ile cezaların af olunacağı söylenmiştir. Örneğin; Sêy Rıza’nın oğlu Baba İvrahîm bir tuzak sonucu yakalanmış, hakkında dava açılacağı ve kursuna dizileceği söylenmiş. Eğer hükümetle çalışırsa davanın düşeceği vurgulanmıştır. İvrahîm bunu kabul etmemiştir.⁽⁵⁴¹⁾

“*Tunceli*” Vilayeti içinde ikamet eden biri, başka bir ilde (Erzîrom, Erzingan, Çewlîg, Meletî vs.) kanun kapsamında bir suçtan suçlandığında suç işleyen ve buna ortak ve yataklıklar yapanlar “*Tunceli*” Vilayeti’ndeki yetkili mahkemelerde “*Tunceli*” kanundaki usule göre yargılanmaktadır. Bu kanun geçmiş dönemlerde yapılan ve bu kanun kapsamında yer alan suçlar içinde mütalaa edilir..

Askeri harekâtın kanun tarafı hal edilmiştir. Diğer yandan askeri harekâtın icrası için Dersim’de karakol, köprü ve yol yapımı devam etmektedir.

540- Bkz. İsmail Beşikçi, age., s. 18-19-20

541- İsmail Beşikçi, age., s. 28

XV. 3. Dersim’de Yol ve Karakol Yapımı

Sin, Kahmut, Amutka, Danzik, Heyderan, Tuluk, Bucak köylerine, Pulur merkez, Xozat’ın Karaoğlan, Mazgêrd’in Mamikan merkezlerine karakollar yapılır. Pêrtag-Xozat, Elazığ-Pêrtag, Elazığ-Xozat, Elazığ-Pulêmurîye yolları ve Pêrtag, Singeç, Mamıkı (Harçik suyu), Pax (Harçik suyu) köprüleri yapılmaya başlanır. Dersim’deki devletin müteahhitlik işlerini yapanlar Xozat’tan Sarısaltuklulu Xıdır ve Palî’lu Abdurahman’dır.

Munzur Çem, bu konu hakkında şunları yazar:

Dersimliler her iki müteahhidi ikna etmek için çaba harcadılar. Hatta Sêy Rıza bizzat kendisi, Sêy Kasım ailesinden olan Xıdır’ı ziyaret ederek uzun uzadıya konuştu ama bu çabası bir işe yaramadı. ⁽⁵⁴²⁾

Bazı aşiretler ve kişiler satın alınır. Abdullah Alpdoğan’ın Kurmay Binbaşısı ve istihbarat başkanı Şevket, bölgede dolaşarak adam satın alıyor ve bunlardan bilgi sağlıyor. (Sêy Rıza’nın kardeşinin oğlu Rayber’de satın alınanlar arasındadır.)

İsmet İnönü, yol yapımı konusunda şunları yazar:

“Dersim meselesini nihayet demiryolu halletti, Bölgenin, güneyinden, kuzeyinden demiryoluna kavuşturulmasından sonra, memleketin herhangi bir yerinde olacak bir asayişsizlik hareketi ile Dersim’de olacak asayişsizlik hareketinin hiçbir farkı kalmadı. Dersim’i bu muvasala imkânı kurtardı. Oraya iki koldan demiryolu gitti ve Dersim’in her tarafına yol yapılarak içindekiler dışarı çıkar ve dışındakiler içeri girer hale geldi...” ⁽⁵⁴³⁾

XV. 4. Silahların Toplanması ve Dersim’deki Durum

Dersim’de bulunan silahların çoğu ABD yapımı Martini tüfeklerdir. Bu tüfekler Birinci Dünya Savaşı’nda devlet tarafından Ruslara karşı kullanılmak üzere milis gücünde yer alan aşiretlere dağıtılan

542- Munzur Çem, Dersim’de Alevilik, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, İst. 1999, s. 215

543- İsmet İnönü, age., s. 269

silahlardır. Bundan dolayı da Dersim’de bulunan silahların sayıları ve hangi aşirette ne kadar silah olduğu devlet tarafından aşağı yukarı bilinmektedir. Devlet tarafından dağıtılan silahların listeleri askerin elinde mevcuttur. Bunlar dışında bir de Rusların geri çekilmesinden sonra aşiretlerin el koydukları Rus silahları vardır. Yaklaşık olarak Dersim’de toplam dokuz ile on bin arasında silah vardır.

Harekâttan önce bölgeye gelen Abdullah Alpdoğan ön hazırlıklara başlamıştır. Alpdoğan aşiret reisler ile bir toplantı yapar. Toplantıda bölgeye yol, köprü ve okul yapılacağını, kendilerinin altı ay askerlik yapmaları gerektiğini ve aşiretin nüfusu oranında silah teslim etmesini ister. Bazı aşiretler bunu kabul ederler. Alpdoğan, Elazığ’da Sêy Rıza ile de bir görüşme yapar. Görüşmeden bir netice alınmaz.

Mehmet Zülfü Yolga, Dersim’de silah toplanması hakkında şunları yazar:

“Kısa zamanda hükümete teslim edilen silahların sayısı 7.880’i buldu. Bir taraftan da hükümetin otoritesini her tarafa yerleştirmek, kanunun ve nizamları her yerde yürütmek için muhtelif yerlerde nahiye kuruluyor, yeni yeni karakollar ve binaları yapılıyordu. Bunlar birbirlerine telefonla, yollar ve köprülerle bağlanmaya başladı. Hükümetin şu ciddi ve esaslı tedbirler, ağalar ve seyyidler saltanatının sonu demekti...”⁽⁵⁴⁴⁾

“Tunceli”, Elazığ ve Çewlîg vilayetlerinde sıkıyönetim ilan ederek Dersim’e giriş çıkışlar tutulur. Batıda yerel seferberlik ilan edilerek, 1908 -1909-1910 doğumlular silah altına alınır.

Qurzelî Usîv (Yusuf) bu dönem hakkında şunları söyler:

“Serra hazor û new sey û hîris û seşine (1936) ke amé, dewlete ve saré Dérsimî ra kesey kerd, qerar da ci ke millet çekoné xo téslîm kero... Feqîr û fiqarî qewxa aşîrû ra, zulimé dewlete û axavû zof zerar diyéne, bésar bîvî... Çi esto ke milletî heto zu ra çeke nêne ro, heto bîn ra kî ters zerra re nêvejîyéne. Ma waxto ke çekî ameyi tês-lîmkerdene, Xaftela dewlete ke era were kuyone, heto z ura milletî qir kero, o waxt se beno? Çike îsonê hetê maç i xiravîye vazê, dewleta ra

544- Mehmet Zülfü Yolga, age., s. 75

*a dîvî. Uzayî ser o kî her tim xof zerr de bî, dewlete rê bawêr nêker-
dêne. Ci ra tersêne...*

(...)

-Avdile Pasa nêzdî de éno, çeku eve xo têslîm cêno.

Peynûye de rasti kî vejîya ame, Nazmîya de xêlê îsû ame pêser.

(...)

*Nara a roza ke çekî teslîm kerdî dayî, Avdile Pasayî milletî de
gesey kerd. Nêtê xo bî ke fikrê milletî çîya wo, çî tenge oncenê, gerre-
yê xo çinayî ser o wo, bimisone. Eke hen kerd, gese cêra ra ame ve
alagê dewlete û xêlkî ser. A deqa de Civrak ra Bertal Efendîyo xor-
meçik kî uza ro. Tavî o, mordemêde wendox û zonawox bî. Tirkî kî
rindek gesey kerdêne. Eke avdila Pasa wazeno ke ê meselû ser o
gesey bikerone, Bertal Efendi dest nano pira, qalê feqîrêni, xiravên û
zilmê dewlete keno. Qaymeqam, cendermeyî, tahsîldar çitur milletî rê
heqaret kenê, pelexnenê vano. Eke çitur beno, tuşkê hen êno, nêzdî de
çereno; a xaftela çing beno, vilê ê tuskî cêno ano misneno ra Pasayî
vano ke;*

*A ma ara vêrgîyê nêy cênê. Ma besenêkeme ke binê hesavê nêy
ra vejîme.*

*Zeke o hen galê zilmê dewlete keno, vergî ser o vindeno, Avdile
Pasa çêfê xo remeno... ’’(545)*

Devamla:

*“Uyo ke qal amo ra, ez naye kî vajîne: Rasti kî vêrgî zof bî.
Mordemo feqîro ke senikek tayê bizê xo bî, ey kî vêrgî dêne. Tavî
milletî rê zor amênê nêdêne. O waxt kî cendermeyî kewtêne ra dime,*

545- Munzur Çem, Hotay Serra Usivê Qurzkizî, Weşanên Deng, 2002, Stenbol, pelge 62-63)

Türkçesi:

*“Bin dokuz yüz otuz altıda, devlet Dersimlilerle konuştu, karar verildi; halk silah-
larını teslim etsin. Aşiret kavgalarından, devlet ve ağaların zulmünden fakir fukara çok
zarar görüyor, bıkmıştı. Ne vardı ki silahlarını teslim etmekten korkuyorlardı. Silahlar
teslim edildikten sonra devlet dağlar arasındaki halkı katlederse o zaman ne olur? Çünkü*

ci rê heqaret kerdêne. Ya kî mecbûr bîyêne remêne, naza-haza de diz-dîya mendêne. Zovî kî dewlete zof xiravine bîye. Qanun, nîzam- întîzam çîne bî. Heq û huqûqê mîletî nêardêne çimû ver. Kameci roze eve qeyde, kameci xiravinên bîyêne, beluye nêbîye.

Nara ze eke çekî ameyî topkerdene, dewlete dest kerd ci naza-haza gerekolî virastî. Na game kî xof û terso ke zerreyê mîletî der o, kerd zêde. Herkês tersa vake:

-Ma çekî teslîm kerdê, dewlete dest no pira qereqolû virazena. No senê çîyo nîyanên o?

Na bêhuzirên û ters roze ve roze bî zêde. ^{’A(546)}

Halvorili Hesên ise şunları söyler:

“Birden bire her şey değişti. Eskiden kötülük çoktu, sertlik vardı ama Abdullah Paşa ile birlikte bu daha da arttı. Askerin elinin değdiği her yerde insanlar alınıp götürülüyor, yollarda çalıştırılıyor, kışlada çalıştırılıyordu. Daha önceleri yevmiye ödenirken, şimdi birçok yerde onu vermeye bile gerek görmüyorlardı. Bir şey diyen olsa, suçlu sayılırdı. ‘Askerlik yapmıyorsunuz, vergi vermiyorsunuz, birde

bizim insanlar devletten çok kötülük görmüştü. Bundan dolayı her zaman içimizde bir korku vardı. Ondan korkuluyordu...

- Abdullah Paşa yakında gelip silahları teslim alacak.

Sonra gerçekten çıkıp geldi, Qisle/Kızılkilise’de epey insan bir araya gelmişti.

Silahlar teslim edilip verilince Abdullah Paşa halk ile konuştu. Niyeti, halkın fikri nedir, neyin zorluğunu çekiyorlar, ne şikâyetleri var öğrenmek istiyor. Bunu isteyince; konu halk ile devlet ilişkilerini sohbet etmeye geldi. O dakika Civrak’tan Xormekli Bertal Efendi’de orda idi. Tabi ki okuyan bilen adam idi. Türkçeyi iyi biliyordu. Abdullah Paşa istiyordu ki bu meseleler üzerine o konuşun, Bertal Efendi konuya değinip, fakirlik, kötülük ve devlet zulmüne değinir. Kaymakam, jandarma, tahsildarların halka nasıl hakaret ettiklerini anlatır. Nasıl oldu ise, yakında bir keçi otluyordu; birden keçinin boynundan tutup Paşa’ya gösterip Paşa’ya dedi ki;

- Bizden bunun vergisini alıyorlar. Biz bunun hesabının altından çıkamıyoruz.

O ki devletin zulmüne değinip, vergi üzerinde durunca, Abdullah Paşa’nın keyfi kaçır.”

546- Munzur Çem, Hotay Serra Usivê Qurzkizî, Weşanên Deng, 2002, Stenbol, pelge 64

devletten yevmiye alıyorsunuz ' gibisinden laflarla yapıları haklı göstermek istiyorlardı. Yani üste çıkan, haklı olan yine onlardı. Bir tufandı işte ne bileyim... ”(547)

Devletin Kürdistan genelindeki Kürdlere karşı olan uygulama ve askeri harekâtları Rusya ve Batılı devlet konsoloslukları tarafında da kendi ülkelerine rapor edilmektedir. Bu raporlardan biri de Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi'nden Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Dikatrov'a gönderilen rapordur.

“Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi'nden Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Yoldaş Dikatrov'a:

“Sizin talimatınıza bağlı olarak Türkiye Kürdlerinin durumuna ilişkin olarak çoğu resmi olmayan bilgileri sunuyorum.

Kürt ulusal devletinin İran Kürdistanı'nda ilan edilmesi, Irak Kürdlerinin hareketliliği ve özellikle Molla Mustafa Barzani'nin Irak devletine karşı mücadelesi ve İran Kürdistan'ına gelişi Türkiye devletini Türkiye Kürdlerinin içinde Kürd hareketinin yayılmasını engellemek amacıyla bazı adımlara götürdü. Türk devlet yönetiminin en büyük korkusu Irak, İran, Türkiye ve Suriye Kürdlerinin birliğidir. Son dönemlerde Türk basını açık bir şekilde İran Kürdistan'ında Kürd devletinin oluşumu, komşuları için yani Türkiye, Irak ve Suriye için tehlikeli olduğu konusunu yaşıyor. Mella Barzani ve Qazi Muhamed gibi Kürd liderlerini talancı olarak adlandırıyorlar.

Türkçesi:

“Mademki konu açıldı, ben şunu söyleyeyim:

Gerçekten vergi çoktu. Az keçisi olan fakir insanlar da vergi veriyorlardı. Tabii ki millete zor geliyordu, veremiyorlardı. O zaman jandarma peşine düşüyor, hakaret ediyordu. Ya mecburen kaçıp orda burada gizlice saklanıyorlardı. Başka da devlet çok kötü idi. Kanun, nizam-intizam yok idi. Halkın hak hukuku göz önüne alınmıyordu.

Bu sefer silahlar toplanınca, devlet orda burada karakollar yaptı. Halkın içindeki sühpe ve korku artı. Herkes korktu dedi ki:

-Biz silahları teslim edince, devlete karakollar yapınca, bu şey nedir böyle?

Bundan böyle korku günden güne arttı.”

547- Munzur Çem- Dersim'de Alevilik, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, İst. 1999, s. 215

Türkiye Kürdistan'ında bir hareketin önünü kesmek amacıyla Türkiye Parlamentosu 1935 yılının Aralık ayında 2884 sayılı yasayı çıkardı. Daha sonra yine 31 Aralık 1945 tarihinde bu yasayı yeniden onayladı. Uzatılan bu yasa Tunceli (Tunceli Özel Kanunu) vilayetiyle ilgili yasaydı. 1925 Nisan'ında Şeyh Said önderliğinde Kürdler ayaklandıktan sonra acımasız bir şekilde Türkiye devleti tarafından bastırıldı. Bu ayaklanma ve 1931-1932 yıllarında Kiri bölgesinde (Ararat'a yakın) Türkiye devlet güçleriyle Kürdler arasındaki çatışmalar sonucunda Kürd aşiretleri, toplu bir şekilde batıya sürüldü. 1935 yılında sayıları beş binden fazla olan Kürd aşiretlerinin ayaklanması başladı.

Türkiye devleti ayaklanmaya karşı koymak amacıyla bölgeye 25 bin asker gönderdi. Çok sert ve kanlı bir savaşa neden oldu. Bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra Türkiye rejimi Kürdlere karşı 31 Aralık 1935 tarihli kanunu çıkardı. Bu kanuna göre Türk generalleri Kürdistan vilayetlerinde vali yapıldı. Bölgenin ve nahiye idarelerinin tümüne Türkiye ordusundan subaylar atandı. Valilere vezirlerin hak, yetki ve imtiyazlarını tanımışlardı. Bu yetkililer savunma bakanlığı tarafından onaylanmıştı. Bunların para ve maaşları sivil yetkililer gibi savunma bakanlığı tarafından ödeniyordu. Vilayetlerin yasasına göre onların askeri ve yargı yetkileri de vardı. Türkiye Anayasasına göre idam cezalarının yerine getirilmesi için Türkiye Meclisi'nin onayı gerekir. Fakat, Tunceli vilayetinin kanununa göre vali idam kararını uygulayabilir. Tunceli valisi aynı zamanda 4. Umumi Müfettişliği'nin de Başkandır. Bu Yasa yalnızca Tunceli vilayetini değil, Elaziz, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane ve Bingöl'ü de kapsıyor. Ayrıca, 4. Umumi Müfettişliği her ne kadar doğrudan ve görünüşte Siirt, Hakkari, Muş, Bitlis ve Van vilayetinin güney kesimlerini kapsamıyorsa, buralar Tunceli valisine bağlı değillerse, buralarıda kapsıyor. Fakat, buraları başkanı Tunceli Valisi olan 4. Umumi Müfettişliği'ne bağlamışlar. Böylelikle bu yasa Kürdlerin yaşadığı tüm vilayetleri kapsıyor. Sınır boylarındaki vilayetlerde özel uyguluyorlar. Kürd bölgelerine ilişkin olan bu yasa İngilizlerin sömürgelerinde uyguladıkları yasalara benziyor. Görünüşte farklı Kürd vilayetleri var. Fakat, tüm iktidar Tunceli valisinin elindedir. (Britanya Kral'ının Hindistan Temsilcisi gibi) Kürd bölgelerinde tek Kürdçe bir okul yok. Yalnızca büyük şehir-

lerde okullar var; onlarda Türk memurlarının çocukları içindir. Kürdlere devlet ve ordu yönetiminde görev alma imkanını vermiyorlar.

Hatta devlet fabrikalarında çalışmalarına dahi izin vermiyorlar. Kürdlere bazı şehirlerde çalışma imkanını vermişler. Bunlarda hamalcılık, temizlikçilik ve boyacılık gibi hafif ve pis işlerdir.

Türkiye devleti sürekli olarak Kürd vilayetlerinde yaşanan olayları gizliyor. Bu bölgeleri ziyaret etmek sınırlandırılmıştır. Anadolu'nun merkezine göç ve gidişler engelleniyor. Türkiye devleti, temel taleplerinden uzaklaştırmak için Kürdistan aşiretleri arasında iç savaşı kışkırtıyor. Türkiye'deki nüfus sayımı yasasına göre kimse Kürdlerin gerçek sayısını bilemez. Kürdlerin sayısını tespit etmek çok zahmettir. Çünkü, Türkiye'de ikamet edenlerin sayısını tespit etmek ulusal aidiyete göre değil, konuşma dili kriteri uygulanıyor.(Yani Türkçe bilen Türktür-Hawrami) Türkiye'deki nüfus sayımına göre Kürdçe konuşan Kürdlerin oranı Türkiye nüfusunün % 10'unu oluşturuyor.

Türkiye'de yapılan nüfus sayımına göre bir milyon sekiz yüz bin Kürd Türkiye'de yaşıyor. Fakat bu doğru değil. Çünkü, Türkiye'deki nüfus sayımında ulusal kriterler kullanılmıyor. Konuşma dili kriter olarak alınıyor. Kürd nüfusunun sayısı az gösterilmiş. Türkçe konuşan Kürdlerin hepsi Türk sayılmış. Türkiye'deki Kürdler tam sayısı iki buçuk ve üç milyon arasında değişiyor.

Kısa bir süre önce Tunceli valiliğine ve 4. Umumi Müfettişliği başkanlığına general Ekrem Baydur getirildi. Bu daha önce Türkiye'nin 10. Ordu Komutanıydı. Ayrıca Türkiye İçişleri Bakanlığı ve güvenlik yetkilileri tarafından başka bir adam daha gönderilmişti. Ekrem Baydur İstanbul'un İngilizler tarafından alınmasından sonra (1922?) 5 yıl boyunca İstanbul polisinin genel sorumluluğunu yaptı. Ekrem Baydur, acımasız ve kan dökücü bir adam olarak tanınıyor. Ekrem Baydur, Türkiye'nin 10. Ordunun başında olduğu zaman hırsızlık ve talandan dolayı utanılacak durumda ve kimsenin yüzüne bakacak hali yoktu.

Bu birimin subayları binlerce insanın öldüğü Çirkis depreminde oradaydılar. Bunlar depremzedelere yardım edeceklerine, evlerdeki değerli eşyaları toplamakla meşgul idiler. Bu asker ve subaylar yaptıkları talanı götürüp Ekrem Baydur'a teslim ediyorlar.

Şimdi bu yol kesici ve hırsız takımına Kürd hareketinin gelişmesini engellemek ve Kürd toplu katletme izni verilmiştir.

Kürd meselesi şimdi sona eren Irak ve Türkiye görüşmelerinin en önemli maddesiydi. Bu görüşmeler sonucunda 'suçluların iadesi' ile ilgili antlaşma, 'asayiş ve güvenlik için ortak hareket etme' protokolü imzalandı. Bu görüşmelerde Kürdler 'tehlikeli kimseler!' diye adlandırılıyor, 'kaçak Kürdleri karşılıklı teslimi' konusunda anlaşmışlar. Kürdler yapılan bu antlaşma karşısında gelecekleri açısından rahatsızlar. Türkiye'nin Bağdat Temsilciliği'ne yakın olan gazetelerin verdiği bilgilere göre Irak ve Türkiye arasında bu antlaşmanın imzalanmasından sonra Irak ordusuna karşı savaşa giren Kürd aşiretlerinden büyük bir kesim İran ve Suriye gibi komşu ülkelere geçtiler. Yani Kürdlerin yaşadıkları bölgelere gitmişler. Türk ordusu halkı silahsızlandırmak için harekete geçmiş, kadın ve çocuklar saldırılarına hedef oluyor ve eziyete maruz kalıyorlar. Güya silah sakladıkları gerekçeyle halkın bir kesimi de yoğun bir şekilde Kürdistan'dan uzaklaştırılıyor yada askere alınıyor. Kürd gençleri Türk ordusunda askeri hizmet yapmak istemediklerinden dolayı, firar ediyorlar.

Ulus gazetesi her gün kayıplar(firar edenler) ilgili haberler yayınlıyor. Türk yetkilileri kasıtlı olarak yaşları askerlik çağına yaklaşan Kürd gençlerini askere alıyorlar. Daha önce sizleri bilgilendirdiğim gibi Türk demokratları, Sosyalist Parti'nin programını hazırlama ve oluşturma sürecinde karar vermiş ve Kürd Milli Meselesine ilişkin bir araştırma yapmışlardı. Demokratların çoğunluğu eğer ayaklanma Kürd bölgesinde başlarsa otonomiye varmaları için Kürdleri desteklemek gerektiğini düşünüyorlar. Bağımsız Kürdistan devletine ilişkin olarak da Türk demokratları, aktüel durumda böyle bir devlet İngiliz sömürgesi olur düşüncesindeler. Demokratlar, yurtdışı basının Kürd meselesine dair yazılar yayınlama düşüncesindeler. Bunun için demokratlar gerekli makaleleri hazırlamışlar. '(548)

Rapor, Türk ve Kürd devrimci demokratlar arasında yeterince tartışılmamış olsa da, bugüne de ışık tutacak tarihi bir belgedir.

XV. 5. Askeri Harekât; “*Tenkil*”, “*Tedip*”, “*Tehcir*”

“*Tunceli Kanun*”un çıkarılması, Dersim’e yol ve karakol yapılması akabinde silahların toplanması, Dersim’deki askeri hareketlilik Dersim üzerine büyük bir askeri harekât yapılacağıının belirtileridir. Dersim aşiretleri de bunun farkında olmalarına rağmen daha önce Dersim’e yapılan askeri harekâtlardaki deneyimleri ve sonuçları itibarıyla bu sefer yapılacak askeri boyutunu ve harekât sonrası yapılacak katliamı hesap edememektedirler. Bu hesaplara Sêy Rıza bir kısım aşiretler, askere karşı direnme kararındadır. Direniş için aşiretler arasında birliktelik sağlanmaya çalışır. Ancak bu birliktelik pek başarılı olmaz; Yukarı Abbasan, Ferhadan, Qerebalan, Baxtîyar, Usîvan ve bazı Kureyşanlar, Demanan ve Heyderan aşiretleri birlikteliğe olumlu cevap verirler.

20/21 Mart 1937 gecesi Pax Bucağı ile Kahmut Bucağı’nı birbirine bağlayan Harçık suyu üzerindeki tahta köprüünün Demanan ve Heyderanlılar tarafından yakılması/yıkılması ve 26 Mart’ta Sin Karakolu basılması ile telefon tellerinin tahrip edilmesi; devlet nezdinde “*kimlikleri bilinmeyen şahıslar*” tarafından yapılan “*faili meçhul*” olarak değerlendirilerek düğmeye basılır.

Olayın devlet belgelerinde bu şekilde yer almasına rağmen olaydan Sêy Rıza sorumlu tutulur.

Sêy Rıza, Abdullah Alpdoğan’la anlaşmaya çalışır. Alpdoğan Sey Rıza’dan seksen bin mavzer ister. Anlaşma sağlanamaz, çatışmalar devam eder.

On iki aşiret; Usûvû, Demenû, Heyderû, Sıxhesenû, Qalû, Qerebalû, Kewû, Lolû, Keçelû, Qozû, Baxtîyarû, Qoçgîrî, Halburi-Vank arasında Zaxge deresinde Keşiş Kilisesi’ndeki gözede (burası kutsal olarak kabul edilir.) “*Kavl-u Karer*”(Kutsal İttifak) yapılır. Ancak ittifakta yer alan aşiretlerin hepsi direnişte bulunmaz. Direnen aşiret sayısı altıyı geçmez. Usûvû ittifaka bağlı kalmayarak olayı devlete olayı bildirir ve askere yol gösterir. Ancak, daha sonra Usîvanlar direnişe geçerek askeri birliklere karşı savaşırlar.

Direnen aşiretlerin durumu; Kutu Deresi-Zel Dağı bölgesinde Demanan ve Heyderan aşiretleri, başlarında Qemer Axa'nın yeğeni Qemero Sor, Qemero Qılç, Alîye Mıstafayı, Hemede Xıdır Axa; Munzur-Pulur-Erzincan bölgesinde Qalan, Lolan, Heyderan, Demanan, Sixhesanan aşiretleri başlarında Hemede Ali ve Abbasani Qoro; Xozat hattında Abbasan aşireti ve başında Sêy Rıza, Baxtîyar aşireti başında Şahan ve Usîv vardır.

Askeri birliklerin durumu; 310 subay, 8.313 muharip ve gayri muharip er, 1.422 hayvan, 16 at arabası, 63 kamyon, 14 zırhlı keşif arabası, 6.705 piyade tüfeği, 411 Hafif makineli tüfek, 74 ağır makineli tüfek, 176 tabanca, 28 dağ topu, 1.684 top mermisi, 1.501.120 tüfek mermisi.

3 Mayıs 1937 tarihinde yeni bir genelge yayınlanarak yeni önlemlerin alınmasına ve bölgeye yeni askeri takviyeler yapılır. 62. Piyade Alayı bölgeye gönderilir. 4 Mayıs'ta Bakanlar Kurulu'ndan "1937 Yılında Yapılan Tunceli Tenkil Harekâtına Dair" karar çıkar.

Bu kanunun da:

"1- Toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Keçiğezek (Asağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedid/şiddetli ve müessir/sonuç alıcı bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2- Bu defa isyan etmiş mıntıkalarındaki halk toplanıp başka bir yere nakil olunacaktır. Ve bu toplama ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem de bu suretle elde edilenler nakledilecektir.

Şimdilik 2000 kişinin nakli tertibatı hükümette ele alınmıştır.

Mülahaza:

Sadece taarruz hareketi ile ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kâmilten tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasil olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak-tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun tanzimi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra, yani 12 Mayıs'ta ileri harekete başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın, içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır.

Aslı gibidir

İmza''⁽⁵⁴⁹⁾

4 Mayıs'ta uçaklarla Türkçe ve Osmanlıca bildiriler atılır. Bu bildirilerin ikisi şöyledir:

Birinci bildiri; *"Sizi ayaklandırmaya çalışan zavallıları Cumhuriyet Hükümeti'ne teslim ediniz veyahut onlar kendileri teslim olmalılar. Bu taktirde cümlemiz masum kalacaksınız. Teslim edilenler veya kendiliğinden teslim olanlar dahi Cumhuriyetin adil muamelesinden başka bir şey görmeyeceklerdir.*

Aksi taktirde, yani dediklerimizi yapmazsanız, her tarafınızı sarmış bulunuyoruz. Cumhuriyetin kahredici orduları tarafından mahvedileceksiniz."

İkinci bildiri; *"Her tarafınızı sarmış bulunuyoruz. Dediklerimizi yapmazsanız Cumhuriyetin kahredici orduları tarafından kahredileceksiniz. Cumhuriyet Hükümetini bu son şefkat merhametini bildiren bu bildirisini 24 saat çoluk ve çocuğunuzla beraber okuyun-düşünün ve çabuk karar verin. Yoksa hiç istemediğimiz halde, sizi mahvedecek kuvvetler harekete geçeceklerdir. Devlete ittiat gerekir."*⁽⁵⁵⁰⁾

549- Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Genclik Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, Genclik Kurmay Basımevi, Ankara 1972, s. 491

550- Akt. Reşat Hallı, agc., s. 390-391

XV. 6. İhbar, Milislik ve Soykırım

9 Mayıs 1937 tarihinde Mareşal Fevzi Çakmak beraberinde Jandarma Genel Komutanı ve Genel Kurmay ikinci başkanı ile Elazığ'a gelir. Aynı gün Dersim'e genel saldırı başlar. Havadan uçaklar, karada toplar sürekli olarak Dersim'i bombalar. Ağır bombardıman altında kalan Dersimli aşiretler zor durumdadırlar. Uçaklara ve toplara karşı yapacakları bir şeyde yoktur. Kadın ve çocuklar mağaralara sığınmak zorunda kalırlar.

14 Haziran 1937'de devlet güçleri Dersim'e hâkim olmaya başlarlar ve basında sansürde kaldırılır. Sansürün kaldırılmasıyla Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesinde şunları yazar:

“Bu hali ile hükümet Tunceli'nin dağlı Bedevilerine şu hakikati anlatıyor ki, artık gelici ve geçici sel seferleri yoktur. Ya bu deve güdülecek ya bu dağdan gidilecektir. Türk vatanının ortasında Dersim bir leke idi.”⁽⁵⁵¹⁾

18 Haziran 1937'de Başbakan İsmet İnönü, Elazığ'a gelir. İnönü'nün yanında Recep Saydam, Kazım Özalp, Jandarma Genel Komutanı Naci Tınaz'da vardır.

21 Haziran 1937'de Savunma Bakanı Refik Saydam, 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Kazım Orbay, 4. Ordu Müfettişi Abdullah Alpdoğan ve 7. Ordu Komutanı Korgeneral Galip Deniz bir toplantı yapar. Bu toplantıdan sonra 24 Haziran 1937' Dersim'e “*Sel Seferleri*”⁽⁵⁵²⁾ başlar.

Nuri Dersimi, Sêy Rıza'nın adını kullanarak bir dış destek sağlamak amacıyla İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na, “*Dersim Generali Seyyid Rıza*” adıyla İngilizce kaleme alınan 30 Temmuz 1937 tarihli bir mektup gönderir.

551- Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesi, 17 Haziran 1937

552- 14 Haziran 1937 CHF kurultayında İnönü; “*Dersim tecrübeleri orada hükümetin bir emrine karşı muhalefet olunca mühim bir kuvvet toplayarak o mıntıkada tedibat (yıldırma, yoketme) yapmak ve bırakmak. Biz buna ‘sel seferleri’ dedik.*” der.

“Dersim – Kürdistan

30 Temmuz 1937

Dişışleri Bakanlığı

Sayın Bakan,

Yıllardan beri, Türk hükümeti Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta ve Kürt dilinin gazete ve yayınlarını yasaklayarak, anadillerini konuşanlara eziyet ederek, Kürdistan’ın bereketli topraklarından gidenlerden büyük bir bölümünün telef olduğu Anadolu’nun çorak topraklarına, zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulmetmektedir.

Son olarak Türk hükümeti, kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu, bu baskılardan arındırılmış, Dersim bölgesine de girmeye kalkışmıştır.

Bu olay karşısında, Kürdler göçün uzak yollarında can vermek yerine, kendilerini korumak için 1930’da Ararat Tepesi’nde, Zilan ve Beyazıt Ovası’nda olduğu gibi silahlara sarıldılar.

Üç aydan beri ülkemde, tüyler ürpertici bir savaş sürüyor.

Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının, yangın bombalarının, boğucu gazların kullanılmasına rağmen, ben ve yurttaşlarım, Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık.

Direnişimiz karşısında, Türk uçakları kasabaları bombalıyor, yakıp-yakıyor; savunmasız kadın ve çocukları öldürüyor ve böylece Türk hükümeti, başarısızlığının acısını bütün Kürdistan’da yaşayanları yok ederek çıkarıyor.

Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye’nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor.

Kendi topraklarında özgürce dillerini, orijinlerini, gelenek ve göreneklerini, kültür ve uygarlıklarıyla sadece barış içinde ve özgür yaşamak isteyen üç milyon Kürt; benim aracılığımla Ekselanslarına sesleniyor ve Kürt halkına uygulanan bu vahşce haksızlığa bir son verilmesi amacıyla hükümetinizin yüksek manevi

etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor.

Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.

Dersim Generali Seyit Rıza”⁽⁵⁵³⁾

25 Ekim 1937’de İsmet İnönü Başbakanlık tan istifa eder.⁽⁵⁵⁴⁾ Cemal Kutay’a göre; İsmet İnönü’nün istifa etmesinin nedeni, Mustafa Kemal’in bir zamandan beri devlet ve hükümet işlerini, hükümet dışındaki ve kendi etrafındaki bir kaç kişinin meşveretiyle halleder olması ve İsmet İnönü’nün bu gibi olup bittilere karşı tahammülün tükenmiş olmasıdır. ⁽⁵⁵⁵⁾

İnönü yerine Başbakan olan Celal Bayar, mecliste yaptığı konuşmada; *“Bu yıl Dersim denilen işi kati surette tasfiye etmek için devletin bir tedbiri daha olduğunu ve ordumuzun Dersim havalisinde vazife alacağını ve umumi bir tarama hareketiyle kuvvetlerine müzahir olarak bu meseleyi kökünden söküp atacağını”* söyler. ⁽⁵⁵⁶⁾

Bir kısım Dersimli ise öldürülme korkusu ve para için devletin yanında milislik yapmaktalar. Dersim’in önceki sistemi çalışmaz durumdadır. Örneğin; toplum içinde lanetlenmesi gerekirken milisler serbestçe dolaşmakta normal ilişkilerine devam etmekte.

Dersim’de Sêy Rıza ve ailesi asker ve milisler tarafından aranmaktalar. Sêy Rıza ve ailesinin de içinde bulunduğu grup Semkan-Lacinan bölgesinden Pulur’a geçmek isterler. Grup Pulur’ın Derê Semiko denilen yerde saldırıya uğrar. Bu saldırıda; Sêy Rıza ve yanında iki kişi kurtulur, ancak ikinci eşi Besê ve çocuklarının da bulunduğu otuz üç kişi katledilir. Bu katliamdan Sêy Rıza’nın kızı Leyla, torunları Sıx Hesen’in kızları Narê ve Cemîle kurtulurlar.

Bölgeyi bilen milisler, saklanan grupların bulunup katledilmesin-

553- 28 Haziran 1987 tarihli Nokta Dergisi

554- 1. 3. 1935- 1. 11. 1937 tarihleri arasında iktidarda 8. İnönü Hükümeti vardır. 1. 11. 1937- 11. 11. 1938 tarihleri arasında 9. Bayar Hükümeti, 11. 11. 1938- 25. 1. 1939 tarihleri arasında ise 10. Bayar Hükümeti iktidardadır.

555- Cemal Kutay, Örtülü Tarihimiz, 1. Cilt, Kendi Yayını, 1975, İst., s. 444-445

556- Meclis Zabıtları, Tarih; 29 Haziran 1938, 5. Devre, Cilt 26, s. 50

de önemli roller oynarlar. Bu durum ağıtlarda da dille getirilir:

*“Milis qeyd bîyo, hedere ve ma nêdano,
Ax de xayîno Tornê Memed Axayî”*

Türkçesi:

*“Milis kayıt olmuş, fırsat bize vermiyor,
Ah hain Mehmed Ağa'nın tornu.”*

Dersim'de katliam ve kelle avcılığı başlamıştır. Devlet kelle başına 25 -50 kuruş para vermektedir. İksor vadisinde kadın, çocuk ve yaşlılar, gaz ve duman verilerek katledilirler.

Devlet yanında yer alan Qırخان aşireti devlet tarafından katledilir, malları yağma edilir.

Dersim'de ihbarlık ve milislik durumunu gerek Mustafa Yeşilova'nın “*Kopo*” gerekse Cafer Demir'in “*Qopo*” romanında işlenmiştir. Cafer Demir, romanda bir taraftan “*Qopo*” gibi her şeye rağmen Dersim'de yaşamak arzusu anlatılırken, diğer taraftan da ihbarlık mekanizmasının nasıl çalıştığını ve nedenleri üzerinde durulmuş ve bu konu detaylarıyla ele alınmıştır.

“Ahmet olup biteni tam olarak anlamıştı. Uzun süre Ali Ağa'nın içeri girmesini bekledi. Ali Ağa, dışarıdaki işini bitirip içeri girince, Ahmet de, girdiği ot yığının altından usulca çıkıp, önce evine, oradan da karakola gitti. Kapıda nöbet tutan askere yaklaştı:

‘Komutanla görüşmek istiyorum. Ona söyleyeceğim çok önemli bir haberim vardır.’ dedi. Sesi zar zor duyulmuştu.

Nöbetçi, sert bir dille:

‘Komutanla ne işin var? Ne söyleyeceksen bana söyle. Ben komutanım geldiğinde kendisine iletirim.’ dedi

Ahmet, yine alçak bir sesle:

‘Çok önemli bir durum var, sadece ona söyleyebilirim.’ dedi.

Nöbetçi, ağız burun bükerek:

‘O zaman, komutanın gelmesini bekle!’ dedi.

Ahmet, az ötede bulunan bir taş yığınının doğru gitti ve bir taşın üzerine oturmak isterken, nöbetçi yüksek sesle arkadan bağırdı.

'Lan, orada oturma. Orası yasak, biraz öteye git.' dedi.

Ahmet nöbetçinin sert tavrına kırılmıştı. Kendi kendine, 'Yahu bu hükümete iyilik de yaramıyor. Aslında ne söyleyeceğimi bir bilse, böyle davranmayacak, ama neyse...' dedi. Sonra, az ilerisinde bulunan söğüt ağacına doğru gitti.

*....Ahmet, sırtını söğüt ağacının gövdesine dayayıp oturdu. Derin hayallere dalarken, birden az sonra ihbarında bulunacağı Ali Ağa aklına geldi. Onun merhamet saçan yüzü gözlerinin önünde canlardı. Bir keresinde Kemah'a tuz getirmeye gitmişlerdi. Kemah Boğazı'nda bir grup silahlı adam tarafından önleri kesilmiş ve ker-
van soyulmak istenmişti. Çıkan çatışmada bir arkadaşları ölmüş, kendisi de bacağında yaralanmıştı. Ali Ağa, ölümüne onu korumuş ve sonunda onu sırtlayarak çatışma alanın dışına çıkarmıştı. Eve getirdikten sonra da, cerrah olan bir dostuna haber salıp tedavisini yaptırmıştı. Tedavi parasını da bizzat kendi cebinden ödemişti. Kendisi söylemişti, ama cerrahın söylediğine göre, on sarı altın vermişti. Yine bir kış günü, evinde un dahil, hiçbir yiyeceği kalmamıştı. Zaten, kutluk senesiydi. Kimseden satılık bir avuç yiyecek bile yoktu. Gerçi satılık yiyecek olsa bile, kendisinin onu alacak parası pulu yoktu. Çocukları aç perişan bir haldeydiler. Diğer çocukları neyse, küçük çocuğu yoktan da anlamıyordu. Her acıktığında, ağlayarak yeri göğü inletiyordu. Yiyecek bir şeyler verebilir diye, eşi Bese'yi Ali Ağa'ya göndermişti. Ali Ağa; 'Evime bir kadın geldi, nasıl boş göndereyim.' diyerek, ot yığının içinden çıkarmış olduğu bir torba un ile bir tulum çökeligi, oğlunun sırtına vererek evine göndertmişti.*

Bazen eşiyle sohbet ederken, Ali Ağa'nın iyiliklerinin altından nasıl çıkabileceklerini konuşup dururlardı. Ne güzel günlerdi. Karşılığını ödeyemese bile, hiç olmazsa, Ali Ağa'ya karşı hep minnet duygularını ifade ediyor ve bir gün bu iyiliklerin altından nasıl kalkabileceğini düşünüyordu. Bu bile çok önemliydi. Ya şimdi...? Gözlerini yumdu ve epeyce bir zaman öylece kaldı.

Bütün bunları düşünürken, nöbetçi:

'Şşşşt, baksana, komutanım geldi. Az önce görüşmek istediği-

ni söyledim. Seni bekliyor. Haydı, biraz çabuk ol, işi gücü var komutanımın.' dedi.

Ahmet, ani bir hareketle ayağa kalktı, sağ elini arkaya götürerek, şalvarına yapışan tozları silkeledi. Sonra da, karakola doğru yürüdü. Beş basamaklı beton merdiveni çıkıp tam kapıdan içeri girecekken nöbetçi er, kendisini durdurdu. Üst araması yaptıktan sonra, içeri aldı. Komutan, onu ara salonda karşıladı, belki de onu karşılamak için değil, başka bir iş için salona çıkmıştı. Yüksekten bir kahkaha attı:

'Ne o Ahmet, böyle sabah sabah?'

Ahmet, ezile büzüle ve titreyen sesiyle:

'Sana anlatacaklarım var, komutanım.' dedi.

Komutan, aniden ciddileşti:

'Nedir anlatacakların Ahmet?' diye sordu.

Ahmet, 'burada olmaz' der gibi komutanın yüzüne baktı. Komutan, Ahmet'in ne demek istediğini anlamıştı. Kendi kendine, 'Herhalde, bunun anlatacağı mühim şeyler var, bakalım nedir. Allah vere bir işe yarayabilsin.' diyerek makam odasına geçti. Ahmet de, arkasından içeri girdi. Komutan, ellerini arkada bağlayarak, pencerenin önüne geçti ve dışarıyı seyretmeye başladı.

Bir yandan da:

'Söyle bakalım, nedir anlatacakların?' diye sordu.

Ahmet, elleri önde bağlı bir vaziyette, ayakta duruyordu. Komutanın sorusunu duymuş, ancak nereden başlayacağını kestiremediğinden hemen cevap verememişti.

Komutan, sinirli bir vaziyette, yüzünü Ahmet'e çevirdi ve sert bir ses tonuyla:

'Ee, ne söyleyeceksen söyle, işim gücüm var benim. Yoksa senin gibi manyaklarla uğraşmak için mi devlet bana maaş veriyor? dedi.

Doğrusu, Ahmet komutandan böyle bir azar beklemiyordu. O zannediordu ki, komutan kendisini ağır bir misafir gibi karşılayacak ve ona kahve bile ikram edecekti. O nedenle beklemediği bu tavır karşısında, aniden yüzü mosmor oldu ve adeta dili tutuldu. Bir

iki kekeledi, ancak doğru dürüst bir şey söyleyemedi.

Komutan, biraz daha sinirli bir şekilde, ellerini iki yana açtı:

'Allah'ım, sen beni bu manyaklar sürüsüyle uğraşmak için mi yarattın? Ne yaptım sana da, beni bu manyaklarla uğraştırarak, cezalandırıyorsun.' dedi.

Ahmet, bütün bu azarlardan dolayı iyice sarsılmıştı. Bir iki kez yutkunduktan sonra, hafifçe kekeleyerek, sadece:

'Ali Ağa!' diyebilirdi.

Komutanın öfkesi bir kat daha artmıştı. Ağzını eğerek, kendince Ahmet'in taklidini yaptı. Sonra da:

'Ne olmuş Ali Ağa'ya? Kim Ali Ağa'ya ne demiş? Yoksa, dün gece askerlerimiz, onun köpeklerini geberdikleri için şikayete mi geldin? Bunun için geldinse...' dedi ve daha sonra sözlerini bitirmişti ki, Ahmet yine kekeleyerek:

'Ali Ağa'nın evine eşkıyalar gelmiş.' dedi.

Komutan asık suratı aniden değişiverdi. Yavaş adımlarla Ahmet'e doğru gitti. Elini omuzuna koyarak, şaka mahiyetinde bir iki sıktıktan sonra, oturması için masanın sağ tarafındaki tahta sandalyeyi gösterdi. Ahmet, daha sandalyeye oturmadan, komutan bütün sevecenliğiyle:

'Ahmet, seni sevdiğimi bilirsin. Her zaman gıyabında söylemişimdir. Ahmet iyi adamdır. Kimseye zararı ziyanı dokunmaz. Dersim'de Ahmet gibi elli adam olsun, kurt ile kuzu bir arada yaşar. Ayrıca, fırsat buldukça komutanlarıma söylemişimdir, Ahmet iyi adamdır hem de devlet dostudur, diye'

Sonra, yüksek sesle nöbetçiye seslenerek:

'Oğlum, Osman. Bize şekerli iki kahve yap!' dedi.

Ahmet, komutandaki bu gözle görülür yumuşamadan ötürü rahatlamış ve anlatacaklarını aklında iyice bir şekillendirmişti. Komutan, büyük bir keyifle, bir iki kez boğazını temizledikten sonra:

'Ee, söyle bakalım, haydutların Ali Ağa'nın evine geldiğini kim söyledi? Gerçi biz de biliyoruz, ama elimizde sağlam bir delil olmadığı ya da doğru dürüst şahitlik yapan biri çıkmadığı için pek bir şey

yapamıyoruz.' dedi

Ahmet, karşısındaki koltukta gerilmiş bir halde oturan komutana doğru biraz eğilerek:

'Ben gözlerimle gördüm komutanım. Uzun bir süreden beri zaten ondan şüpheleniyordum. Dün gece, ne var ne yok diyerek, evlerine taraf gittim. Bir ot yığının altına girip epey bir zaman evlerini gözetledim. Üç haydut katırlarıyla birlikte Ali Ağa'nın evine geldiler. Alelacele bir şeyler yükleyip, hemen geri döndüler. Belli ki, denkler daha önceden hazırlanmış. Ali Ağa, eşkiyaların arkasından 'Qopo Hüseyin Ağa'ya benden taraf selam söyleyin.' dedi. Bütün bunları gözlerimle gördüm, kulaklarımla duydum. Yalanım varsa, iki gözüm önüme aksın.' dedi.

Komutan, eline oyuncak tutuşturulmuş bir çocuk sevinciyle:

'Ahmet, sen şimdi doğruca eve git. Evden hiçbir yere ayrılma. Sana haber saldıgım zaman hemen gel!' dedi.

Ahmet, 'başka bir şey söylemeyecek misin? der gibi, gözlerini komutana dikti. Komutan, Ahmet'in bakışlarının ne anlama geldiğini kestirmişti. Hafifçe gülerek:

'Peki, peki. Araştıracagız, dediklerin doğru çıkarsa, sana on sarı altın verilmesini talep edeceğim. Devletimiz, şimdiye kadar hiçbir hizmeti mükafâtsız bırakmamıştır. İnaniyorum ki, bundan sonra da, hiç kimsenin hizmetini mükafâtsız bırakmayacaktır.' dedi.

Ahmet, büyük bir keyifle yerinden kalktı.;

'Sağ ol komutanım. Böyle düşüneceğinizi zaten biliyordum. Sadece...' dedi ve konuşmasının arkasını getirmişti ki, komutan, suratını astı ve avazı çıktığı kadar bağırarak:

'Kardeşim, şimdiye kadar devlete hizmet edip de, devletten mükafâtını almayan tek bir kişi var mıdır? Varsa, bir tekini getirin, şu rütbelerimi söküp atayım.' dedi.

Ahmet, neye uğradığını şaşırmış bir vaziyette, sadece, 'doğru söylüyorsun' der gibi başını sallayarak, karakoldan çıkıp doğruca evine gitti.

Karısı, kapının önünde sağı solu harap olmuş tahta bir kürün içinde çamaşır yıkıyordu. Ahmet'i görünce hemen ayağa kalktı.

Ancak Ahmet, karısıyla selamlaşmadan içeri geçti. Kocasının tuhaf bir hali vardı...Peşinden, odaya girdi:

'Herif bu ne halidir? Benimle şaka yapmayı bırak, selam verip, halımı hatırımlı bile sormadın. Bunca yıldır birlikte yaşarız, kör olayım ki, seni hiç böyle görmemiştim. Neyin nesidir?' diye sordu.

Ahmet, gururlu bir edayla:

'Sonra söylerim.' dedi. Saklamaya çalışsa da sesinde bir titreme vardı. Kocasının sesindeki titremeden, daha da şüphelenen Bese:

'Söyle, ne olursun. Beni merakta bırakma!' dedi.

(...)

Karısı Bese, daha fazla ısrar edince:

'Peki, peki. O zaman söyleyeyim. Dün gece sana haber vermeden Ali Ağa'nın evine taraf gittim. Ot yığının arkasına gizlenip evini gözetledim. Biraz bekledikten sonra, baktım, evine üç kişi geldi. Alelacele katırlara bir şeyler yükleyip, hemen geri döndüler. Ali Ağa, arkasından seslenerek, 'Qopo Hüseyin Ağa'ya benden taraf selam söyleyin.' dedi. Bütün bunlara şahit oldum.'

Karısı, hayretler içinde sus pus olmuş kocasını dinliyordu. Bir an dona kaldı. Sonra:

'Ee, ne olmuş yani?' diye sordu.

'Ben de bugün karakola gidip, duyduklarımı, gördüklerimi karakol komutanına anlattım.' dedi

Bese, şaşırılmış haldeydi. Hafiften ağlayarak:

'Nasıl böyle bir şey yaparsın? Adamın iyilikleri gözünü kör etmez mi?'

Ahmet, derinden bir kahkaha atarak:

'On sarı altını gördüğünde, aslında böyle konuştuğuna, sen de pişman olacaksın, ama o zaman, iş işten geçmiş olacak.' dedi.

Karısı, ağlayarak kocasının ayaklarına kapandı. Yalvarır bir sesle:

'Ne olursun, hemen karakola git ve 'Ben yanlış gördüm.' de. 'Ben yanlış duydum.' de. 'Ya da, bir an kızgınlık duydum ve adama iftira ettim de. Allah göstermesin, Ali Ağa'nın başına bir iş gelirse,

eşine, çocuklarına hangi yüzle bakarız. ' dedi.

Ahmet, karısının bu tepkisi karşısında sinirlenerek:

(...)

'Bak Bese, hoşuna gider ya da gitmez, ama ben ihbarımı yaptım. Şimdi gider ifademi geri alırsam, bana ne yapacaklarını çok iyi biliyorum. Onun için, benden ne istersen iste, ifademi geri almamı isteme. ' dedi.

Bese, kocasının ikna olmayacağını anlayınca, odadan çıkıp evin önünde sessiz sessiz ağlamaya başladı.

Bese'nin ağlaması dinmiş, kendini taş duvara dayayarak, derin hayallere dalmıştı ki, karşında bir asker belirdi. Onu görür görmez, hemen içeri girdi. Kocasına:

'Bir asker kapının önünde bekliyor. Herhalde seni çağırınaya geldi. ' dedi.

Ahmet, heyecanla evden çıkarken, karısı:

'Herif söylediğimi yapmazsan, bilmiş ol ki, kendimi telef ederim. Nasıl olsa, sonunda öleceğiz. Senin verdiği utançla yaşayacağıma, ölürüm daha iyi. ' dedi.

Ahmet, 'o nasıl iş' anlamında karısına ters ters baktı. Ağzında küfür niteliğinde bir şeyler mırıldandı. Sonra, askerle birlikte karakola gitti.

Er, Ahmet'i komutanın odasına götürmeden önce, yan odaya aldı. Odada Ahmet'ten başka kimse yoktu... Karakoldan yüksek perdeden bağırıtı çağırıtı sesleri geliyordu. Kulak verip dinledi. Komutan, sesi çıktığı kadarıyla:

'Bana bak, Ali. Sana inanmıyorum. Bizi kandırmaya çalışıyorsun. Haydutlar, senin evine gelmişler ve onlara üç katır yükü yiyecek vermişsin. Üstelik Qopo'ya selam göndermişsin. Bunları biliyoruz. İnkâr etmen, bir şeyi değiştirmeyecektir. Sana söz veriyorum. Yerini söyle, seni serbest bırakayım. Yoksa Qopo'ya karşı duyduğum hıncı senden çıkartırım, bilmiş ol. ' dedi.

Ali Ağa, metanetini hiç bozmadan:

'Komutan Bey, sabahtan beri, kimsenin evime gelmediğini ve

kimseye yardım etmediğimi söylüyorum. Ancak, bir türlü sizi inandıramıyorum. Başka ne diyeyim. Sonra, bildiğim kadarıyla af kanunu çıktı. Birçok kişi gidip teslim oldu. Kalanlar da bundan sonra gidip teslim olurlar.' dedi

Komutan sinirinden yerinde duramıyordu. Öfke dolu sesiyle:

'Qopo ve birkaç yakın arkadaşı, teslim olmak istemiyor. Bunu, yine kendi arkadaşları söyledi.

Bak arkadaş, tekrar söylüyorum. Qopo gelip teslim olmazsa, ne sizin kulağınız rahat edecek, ne de bizim. En iyisi mi, yerini söyle, gidip yakalayalım. Ona herhangi bir zararımız olmayacak. Sen de bilirsin ki, zaten vur emri kalkmış. Sadece yakalayıp sürgüne göndereceğiz, hepsi o kadar.' dedi.

(...)

Ali Ağa'dan ses seda çıkmayınca, komutanın öfkesi bir kat daha arttı ve aniden kükreyerek, Ali Ağa'nın üzerine yürüdü. Bir dizi küfürden sonra:

'Bu manyağı götürüp, şu aşağı derede işini bitirin. Ölümü fazlasıyla hak etti.' dedi.

Ali Ağa:

'Ben suçsuz günahsız bir insanım. Beni niçin öldürmek istiyorsunuz? Sizde hiç Allah korkusu yok mu? Ne yaptım size?' diye söylendi.

Komutanın emri üzerine, odaya giren üç asker, Ali Ağa'yı yerden sürükleyerek dışarı çıkarmaya çalıştılar. Ali Ağa, diğer odanın önünden sürükleyip götürülürken, gözü yan odada sandalyede oturmakta olan Ahmet'e ilişti. Bir an ihbarın onun tarafından yapıldığını düşündü, sonra, kendi kendine, 'Yok canım, Ahmet niçin beni ihbar etsin ki, benim ona hiç bir zararım dokunmadığı gibi, çoğu kez faydam olmuştur.' dedi.

Askerler, Ali Ağa'yı karakoldan dışarı çıkarmış, yerden sürükleyerek götürüyorlardı. O ise durmadan yalvarıyordu. Tam bu sırada, Ahmet'in karısı, Ali Ağa'nın sesini duymuş olacak ki, evinin önüne çıktı. Zaten evleri karakola yakındı. Ali Ağa'nın yerden sürükleyerek götürüldüğünü görünce, kendini yere attı ve hıçkırıklarla ağlamaya

başladı. Bir yandan da, 'Zalim adam, sen nasıl böyle yaparsın? İnşallah sen de bir kör kurşuna denk gelirsin de, senden kurtulurum.' diyerek beddua ediyordu.

Beş dakika sonra, iki el silah sesi duyuldu. Bese, iyice yere kapanıp, yüksek sesle ağlamaya devam etti. Sonra, askerlerin Ali Ağa olmaksızın, geri döndüklerini görünse, ani bir hareketle ayağa kalkıp, doğruca samanlığa gitti. Kalınca bir ipi halka yapıp, bir ucunu da tavandaki bir kalasa bağladı. Sonra gübre sepetinin üzerine çıkıp, halkayı boynuna geçirdi. Bir an yaptığığın doğru olup olmadığını düşündü, sonra, 'Ali Ağa'nın eşi ve çocuklarına bakıp, bir ömür boyu utanç duyacağıma, ölürüm daha iyi.' dedi ve ayağıyla sepeti yana itti. Birkaç kez havada çırpındı. Ayaklarını rastgele sağa sola savurdu. Sonra bir eşya gibi öylece tavana asılı kaldı."

"Ali Ağa'nın yerden sürüklenerek götürülmesinden bir iki dakika sonra karakol komutanı, nöbetçi ere seslenerek:

'Oğlum, Ahmet'i getir.' dedi.

(...)

Komutan hafiften gülererek: 'Sana söz vermiştim, Ahmet. Al sana on sarı altın. Güle güle harca. Bil ki, devlet kendisine yapılan hiçbir hizmeti karşılıksız bırakmaz. Şimdi, sabahki telaşının boşuna olduğunu anladın değil mi?' dedi.

Ahmet, tek kelime konuşmadan sadece 'evet' anlamında başını salladı. Sonra da, komutanın kendisine doğru uzattığı altınları aldı. Kuşağın arsından, usulca para kesesini içinde birkaç mecidiye ya var, ya yoktu. Altınları saymadan keseye koydu. Sonra, kesenin ağzını büzüp, tekrar kuşağına yerleştirdi. Mutluluğu yüzünden okunuyordu. Komutanın elini öpmek için eğildi, ancak komutan elini öptürmeden geri çekti:

'Tamam artık gidebilirsin Ahmet.' dedi.

Ahmet, daha kapıdan çıkmamıştı ki, komutan, nöbetçi çavuşu odasına çağırdı:

'Çavuş, Ahmet'in de işini bitirin.' dedi.

(...)

'Bak çavuş, bu Ahmet denilen mahlukat var ya, inan ki, çok aşı-

ğılık bir herif. Bana her zaman Ali Ağa'nın çok iyi bir insan olduğunu, kendisine büyük iyilikler yaptığını söylüyor ve onu öve öve bitiremiyor. Ama on altın için, onu ihbar etti. Diyeceksin ki, bunda yadırganacak bir şey mi var, sonuçta, diğer muhbirler gibi, o da devlete hizmet etti. Devlete yaptığı hizmeti inkâr edecek değilim, ama böylesi insanlardan vatanımıza, milletimize hep zarar gelir. Sakın, bunu hiç aklından çıkarma. Yeri geldiğinde, yani, ufacık bir menfaat ışığı gördüğünde, bir dönemler, yaptığı hizmete aldırmadan ya da ne bileyim, mesela dini ya da milli hiçbir değeri dikkate almadan vatana ve millete ihanet de yapabilir. O nedenle bu gibi yaratıkları önce kullanacaksın, işi bittikten sonra da, acımadan ya da hiçbir hizmetini dikkate almadan haklayacaksın. Bizde kaide budur. Kimse bu kaidenin dışına çıkamaz. Şimdi beni anladın, değil mi?' dedi.⁽⁵⁵⁷⁾

“‘Ama bir gerçek var ki, bir ihbar olmazsa, onu yakalamamız da zordur. Bu nedenle son kez devlete yardımcı olmanızı istiyorum. Sizleri bunun için çağırdım.

Biliniz ki, Qopo Hüseyin'i yakalayamazsak, ne siz o bölgede rahat edersiniz, ne de biz. Ayrıca hemen belirteyim ki, yerini ihbar edip onu yakalatana, mükafâtını ben kendi elimle vereceğim. Elimin sıkı olmadığını sizler de bilirsiniz.' dedi.

Abdullah Paşa'nın ağzından çıkan bu son söz, muhbirlerin iştahını iyice kabartmıştı. O nedenle hemen bütün muhbirler, bir an önce Elazığ'dan ayrılıp, işe koyulmak ve böylece paşa tarafından vaat edilen mükafâtı almak istiyorlardı.⁽⁵⁵⁸⁾

Devletin Dersim'deki anlayışı; “Paraya acımaksızın içlerinde çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır.”⁽⁵⁵⁹⁾

Kurmay Albay Şevket Paşa, her görüşmelerinde Rayber'e 5.000 lira vermektedir. O günün koşullarında bu para çok büyük bir paradır.⁽⁵⁶⁰⁾

Baştan beri Dersim'de devlet lehine çalışan daimi unsurlar da var-

557- Cafer Demir, Umudu ve Tutkusuyla Qopo, Umut Yayıncılık, İkinci Baskı, Şubat 2010, İst., s. 114-126

558- Cafer Demir, Umudu ve Tutkusuyla Qopo, Umut Yayıncılık, İkinci Baskı, Şubat 2010, İst., s. 243

559- İsmail Beşikçi, age., s. 125; Bkz. Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar

dır. Osman Aydın’a göre bunlardan üç kişi şunlardır:

1- Meletîlî(Malatyalı) Hüseyin Doğan Dede⁽⁵⁶¹⁾; Abdullah Alpdoğan’ın danışmanı gibi çalışır.

2- Ali Yıldırım ⁽⁵⁶²⁾ Mazgêrd Muxindîlidir. Şeyh Said İsyanı’nda sarık ve cüppe giyerek Şeyh Said birlikleri arasında istihbarat toplar.

Karerli Mehmed Efendi Dersim olaylarında aktif rol oynadığı Ali Yıldırım adlı kişiden şu bilgiyi aktarıyor:

“Kazım Orbay karargâhını Karaoğlan’a kurmuştu... Orbay askerlere, bölgede sivil olarak dolaşan herkese ateş edilmesi ve öldürülmesi emrini vermişti. Hozat’a gider gitmez kaymakam bana da asker elbisesi giymemi önerdi. Alelacele tedarik edilen asker elbiselerini giyinerek sonucu intizara başladım. Hozat’taki görevim halk arasına girip topladığım bilgiyi Paşa’ya (Abdullah Alpdoğan) aktarmaktı.”⁽⁵⁶³⁾

Ali Yıldırım daha sonra Fevzi Çakmak’ın, Kazım Orbay’ın karargâhına gelip kendisine *“her sivil giyimliyi öldürme”* kararın yanlış olduğunu söylediğini belirtir. ⁽⁵⁶⁴⁾

3- Xıdır Öztürk, Mazgêrd Muxindîlidir. MİT hizmetinde çalışan bir görevlidir. Abdullah Alpdoğan’a bilgi ve isim listeleri vermiştir.

Bu kişilerin Abdullah Alpdoğan’a verdikleri raporlar doğrultusunda pek çok Dersimlinin katledilmelerine neden olmuşlardır.

560- Bu dönemde buğdayın kilosu 3-4 kuruş, Mebus maaşları 500 lira., ortalama bir memur maaşı 50-60 lira., bir işçinin günlük ücreti 14 kuruştur.) (İsmail Beşikçi, age., s. 134

561- İzzettin Doğan’ın babasıdır.

562-Abdulah Öcalan’la evlenen Kesire’nin babasıdır.

563- Karerli Mehmet Efendi, Yayına Hazırlayan Ali Rıza Erenler, -I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim’e Dair-Yazılmayan Tarih ve Anılarım, Kalan Yayınları, Birinci Baskı, Ağustos 2007, Ankara, s. 361

564- Karerli Mehmet Efendi, age.,s. 362

XV. 7. Önder Avcılığı

1937'de Sêy Rıza, Alîşer ve direnenler yenilgiyi kabullenmiş durumdalar. Sêy Rıza ve Alîşer artık kimsenin öldürülmemesi için çıkış yolu aramaktalar. Katliamın durdurulması için bir çare aranmaktadır.

Sêy Rıza ve Alîşer çare ararken, asker ise bir taraftan katliamlar yapıyor diğer taraftan milisler ile birlikte Sêy Rıza, Alîşer, Şahan Axa ve diğer önderlerin peşindedir.

Alîşer üç senedir eşi Zerîfe ile birlikte ev haline getirdiği mağarada yaşamaktadır. İran, Irak'a iltica ederek bir Avrupa ülkesi ile (Fransa veya İngiltere) irtibat sağlayıp Dersim'deki katliamın durdurulması ve yardım alma düşüncesindedir. Ancak bunu yapamadan, 9 Temmuz 1937 tarihinde Sêy Rıza'nın yeğeni Rayberê Qop ve akrabası Zeynel (Zeynel Alîşer'in kirvesidir) tarafından oluşturulan bir çete tarafından Alîşer ve hanımı Zerîfe öldürülür. Rayber, Alîşer ve hanımı Zerîfe'nin kesik başlarını götürüp Abdullah Alpdoğan'a teslim eder. Mağarada Alîşer'in yeğeni Mıstafa ve eşi de vardır. Mıstafa'da öldürülür. Eşi ise sağ olarak bırakılır.

Rayberê Qop ve Zeynel daha sonra devlet güçleri tarafından öldürülürler. Rayber Qop'un eşi de sürgün edilir.

Baxtîyar aşireti reisi Şahan Axa (Şaan Axa), Dersim'de cesareti, bonkörlüğü, bahtlığı ve yakışıklılığı ile bilinir. Şahan Axa, Pırco'nun oğlu Xıdır tarafından öldürülür. Kesik başını Xozat'a götürerek, devletten af diler. Bir süre sonra da Pırco Xıdır'da öldürülür.⁽⁵⁶⁵⁾

Sêy Rıza'nın küçük oğlu Reşik Usen yaralanır. Annesi Elif (Sêy Rıza'nın birinci eşi Pulê) Şevket'in daveti üzerine yaralı oğlunu Xarpêt'e götürür. Reşik Usen Xarpêt'e tutuklanır. Daha sonra babası ile birlikte idam edilir.

Alîşer'in öldürülmesiyle yalnız kalan Sêy Rıza için işin içinde çıkılmaz bir durum söz konusudur. Dersim'de dağ, taş her tarafta asker ve milisler Sêy Rıza'nın peşindeler. Sêy Rıza için artık Dersim güven-

565- Şahan Axa; Dersim Kanun'una karşı çıktığı, bu kanunun hazırlanmasından önce Ankara'ya giderek Mustafa Kemal ile görüştüğü ve daha sonra da Elazığ'da Abdullah Alpdoğan ile görüştüğü söylenmektedir.

li bir yer değildir. Ayrıca Dersim aşiretleri Sêy Rıza'nın teslim olması düşüncesindeler. Eğer Sêy Rıza yakalanırsa veya teslim olursa veya Dersim dışına çıkarsa kendilerine yapılan baskının, katliamın durdurulacağı düşüncesindedir.

O dönem Sêy Rıza'nın yanında olan Hesên Alîyê Sêyd Kemali bu konuda şunları anlatır:

“Ma ki wezeyme sero tesmil bo, êndi fiseğê ma qediye, hendo ke ma dîma feteliyime, miyanê ma şîkiyo, ma de hal nêmendo. Teslimiye çiga, dewê Abbasu ke vêsney, eskerê hukmati de eskerê aşîru ki ame, Sêyd Rıza herlemiş biyo ke, sîma dû kerdo dewanê mı ver, mi xenek-nenê. Ez ki son teşmil benu...”⁽⁵⁶⁶⁾

Zira artık direnişte söz konusu değildir. Sêy Rıza'da artık bu işin sonunun geldiğinin farkındadır. Hesên Alîyê Sêyd Kemalî'nin anlattığı gibi ya gidip teslim olmak ya da Hasan Demir'in yazdığı gibi Erzincan tarafında “*talip*”lar arasında saklanmanın daha uygun olduğu düşüncesindedir.

Bu konuda Hasan Demir şunları yazar:

“Seyit Rıza, Zekina'ya Erzincan'da taliplerine gideceğini, kalabilecekleri bir yer ayarladıktan sonra, onları da götüreceğini söyledikten sonra Quma (Seyyid Rıza'nın çobanı) ve Rızê Bertî de yanına alarak yola çıktılar. Gidecekleri güzergâh, askeri hareket bakımından en sakın yoldu.”⁽⁵⁶⁷⁾

“... Yolu üzerinde bir köprü vardı. Köprüden nöbetçi, karşı tarafta da küçük bir karakol bulunuyordu. Anlaştılar. Yakalanmaları durumunda, Qumo ile Rızê Bertî, katırıyla ücret karşılığı dış ağrısı çektiğini söyleyen bu yaşlı adamı Erzincan'a kadar götüren Erzincan

566- Cemal Taş, Roê Kirmanciyê, Wêjîyaîşê Tîjî, Ocak 2007, Eistanbul, pelge 175

Türkçesi:

“Biz teslim olmasını istiyorduk, artık kurşunlarımız bitmişti, o kadarki biz arkasından dolaşmışız, belimiz kırılmıştı, biz de hal kalmamıştı. Teslimiyet nedir, Abbasanların köyünü yaktılar, hükümet ve aşiret (milisleri) askerleri geldi, Seyyid Rıza kızmıştı, siz köylerimizi dumana vermişsiniz bizi boğuyorsunuz. Ben de gidip teslim olacağım.”

567- Hasan Demir, age., s. 89

köylüleri olduklarını söyleyeceklerdi.

Önce, kısa bir gözetleme yaptılar. Köprüden geçen yolcular, durdurulmaksızın askerlere selam verip geçiyorlardı. Bunda yanıldılar. Çünkü askerler Erzincan köylülerini tanıyorlardı. Üstelik Rızê Berti ile Qumo, tek kelime Türkçe bilmiyorlardı... ’’(568)

12 Eylül 1937’de Muti köprüsünde yakalanan Sêy Rıza ve yanındaki iki kişi Erzingan’a götürülürler.

Nuri Dersimi ise; “*Seyit Rıza, Erzincan Valisi tarafından kandırılarak, görüşme yapılmak üzere Erzincan’a götürüldü*”günü yazar.

XV. 8. Karanlıkta Mahkeme Acele İnfaz

Sêy Rıza, 14 Eylül 1937’de Xarpêt’e nakledilir. Sêy Rıza’nın 65 yaşın üstünde olduğundan asılmaması gerekmektedir.⁽⁵⁶⁹⁾

Yapılan bir düzmece mahkemede oğlu yaşında birinin tanıklığına başvurularak yaşı küçültülür. Sêy Rıza’nın mahkemesinde tanıklardan birisi Sêy Usen, İkincisi de 4. Genel Mufettişlik emrinde istihbarat işlerinde çalıştırılan Muxindli Ali Yıldırım’dır.

568- Hasan Demir, age., s. 89

569- Davanın görüldüğü tarihte mahkemeyi bağlayan Türk Ceza Kanunu(TCK)'nun 56. maddesine göre bu sınır 65'dir. 1.3.1926 tarihinde kabul edilen 765 sayılı TCK, yürürlükten tamamen kaldırıldığı 2005 yılına kadar bir çok defa kısmi değişikliklere uğratılmış. 56. madde ise ilga edildiği 6.7.1960 tarihine kadar küçük rütuşlar dışında esasen hep aynı kalmış. 1933, 1936 ve 1953 yıllarındaki değişiklikler bu maddede idam cezasının hapse çevrilmesini öngören alt ve üst yaş hadlerini hiç etkilememiş, sadece hapis sürelerini yeniden düzenlemiştir. Davanın görüldüğü 1937 yılı itibariyle ilgili maddenin yürürlükteki metni şöyledir:

“*Madde 56 - (11/6/1936 tarih ve 3038 sayılı Kanunun hükmüdür.)*

Suçu işlediği zaman on sekiz yaşını bitirmiş olup ta yirmi bir yaşını bitirmemiş ve hüküm zamanında altmış beş yaşını geçmiş olanlar hakkında ölüm cezası yerine otuz sene ağır hapis ve müebbed ağır hapis yerine yirmi dört sene ağır hapis cezası hüküm olunur.

Sair hallerde cezanın altıda biri indirilir.” www.bilgi-rehberi.com/kanunlar/kanun5765uc-062.

Yerel kaynaklar Sêy Rıza'nın doğum tarihini kesin olarak bilmelerine rağmen Kevork Halaçyan(1885-1966); 1850'lerden itibaren Balaban aşiret bölgesi Ermeni önderlerinde dayısı Adom Garabedyan'ın kaydettiği el yazılı defterlerinde⁽⁵⁷⁰⁾ Sêy Rıza'nın sünnet tarihi olarak Ekim 1864 olarak belirtildiğine göre asıldığında Sêy Rıza 75-80 yaşlarındadır.

“Burada bir başka yanlış varsayımı da düzeltmekte yarar var. Seyit Rıza'nın küçük oğlu Resik Hüseyin'in de yaşı büyütülerek idam edildiği belirtilirken genellikle alt yaş sınırının 18 olduğu varsayımından hareket ediliyor. Gerçekte o dönem yaş hadlerini düzenleyen birden fazla madde vardır ve yukardaki 56. madde “18 yaşını bitirmiş olup da 21 yaşını bitirmemiş olanlar” için idam yerine otuz yıl hapis öngörürken, 55. madde ise “15 yaşını bitirmiş olup da 18 yaşını bitirmemiş olanlar” için idam yerine on beş yıldan yirmi yıla kadar hapis öngörmektedir. Bu iki kademeli alt yaş sınırlamasına göre düşünülürse Resik Hüseyin'in 16-17 olan yaşının yalnız dahil olduğu kademedен değil, daha üst kademedен de yukarı atlatılmış olduğu ortaya çıkar.”⁽⁵⁷¹⁾

Hafta sonu karanlıkta göstermelik bir mahkeme kurulur. Sanıklar hapishaneden alınıp mahkeme salonuna çevrilen Halkevine getirilir. Mahkeme edilenler yetmiş iki kişidir. Karar açıklanır. Sanıklar Türkçe bilmediklerinden kararı anlayamazlar. Sadece idam kelimesini anlarlar.

İdama mahkûm edilenler on bir kişidir. Yedi kişi idam edilir.

- 1- Sêy Rıza,
- 2- Sêy Rıza'nın oğlu Resik Usen,
- 3- Kureyşan-Sexanlı Aşireti Reisi Sêy Usen,
- 4- Usîvan Aşireti Reisi Kemer oğlu Fındık,
- 5- Demanan Aşireti Reisi Cebrail oğlu Hesен,

570- Halacyan'ın çalışmalarının yalnız bir kısmı “*Dersim Ermenileri Etnografyası, I Bölüm*” başlığı altında kitaba dönüştürülmüş. Fakat bu konu kitapta değil, Ermenistan Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü arşivindeki yayınlanmamış yazıları içinde yer alıyor. İlgili bölümün başlığı “*Ermeni ve Kürt halkları Tarihinden Sayfalar, Ermeni ve Kürt Halklarının Dostluğuna Dair Hatıralar*”.

571- Hovsep Hayreni, Seyit Rıza ve Dersim Dosyasındaki Bazı Ayrıntılar Üzerine, 19 Aralık 2011, www.gelawej.net

6- Kureyşan Aşireti Reisi Ulkiye oğlu Hesen,

7- Mîrza Alî oğlu Alî

Dört kişinin yaşı geçkin olduğundan cezaları mühebbet hapse (otuz yıla) çevrilir.

1- Usîvan Aşiret Reisi Kemer Axa,

2- Demanan Aşiret Reisi Cebrail Axa,

3- Heyderan Aşiret Reisi Kemal Axa,

4- ?

İdamların yapıldığı zaman konusunda farklı tarihler verilmektedir. Bu tarihlerden en mantıklı olanı; 14 Kasım'ı 15 Kasım 'a bağlanan gece idamların yapıldığıdır. Sêy Rıza'nın cenazesinin ne yapıldığı bilinmemektedir.

Elazığ Valisi Sefik Bey, Savcı Hatemi Secihi Bey, Emniyet Müdürü Serezli İbrahim Bey ve Çağlayangil idamlarda bulunurlar. ⁽⁵⁷²⁾

Çağlayangil bu konuda:

“‘Biz mahkemenin kararını Atatürk gelmeden önce vermesini ve geldiğinde Seyit Rıza meselesinin kapanmış olmasını istiyorduk! Ben bunu sağlamak için hükümet tarafından buraya gönderilmiştim’. Kendisini acil görevle bölgeye gönderenin Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmenser olduğunu ve ‘Beyaz donlu altı bin doğulu vatandaşımız Elazığ’a dolmuş, Atatürk’ten Seyit Rıza’nın hayatını bağışlamasını isteyecekler. Bunların Atatürk’ün karşısına çıkmalarına meydan vermeyelim.’” diye belirtir. ⁽⁵⁷³⁾

“Fakat biz bu işleri belki zamanında halledemeyeceğiz diye Atatürk bir gün sonra Elazığ’a geldi. Treni gece kör makasa çekmişler, uyuyormuş, kendisini uyandırmamışlar...” ⁽⁵⁷⁴⁾

Çağlayangil anılarında idamları şöyle yazmaktadır:

“Seyit Rıza’yı meydana çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimse-ler yoktu. Ama Seyit Rıza meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve

572- Çağlayangil o sırada merkeze alınmış bir Emniyet Müdürüdür ve o sırada Elazığ’da bulunmaktadır.

573- İsmet Bozdağ, Kürt İsyanları, 2009, s. 123

boşluğa hitap etti:

“Evladi Kervalayhme, Be gunayme, Ayvo, Zulumo, Cineyeto”⁽⁵⁷⁵⁾ dedi.

“Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap rap yürüdü. Cingeneyi itti, ipi boynuna geçirdi, sandelyeye ayağı ile bir tekme vurdu, infazını yaptı.”⁽⁵⁷⁶⁾

İdamların hemen akabinde 17 Kasım 1937 tarihinde, Mustafa Kemal Elazığ’a gelir.^(*) Buradan Başbakan Celal Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, Orgeneral Kazım Orbay ve Abdullah Alpdoğan Dersim’e giderler.

21/22 Mart 1937 tarihinde başlayan I. Dersim askeri harekâtı kışın gelmesiyle 22 Ekim 1937’de sona erdirilir ve askeri birlikler kışlalarına geri dönerler.

Nuri Dersimi Suriye’ye geçmiştir. Yirmi kişinin adıyla (*“Dersim Aşiretleri Adına”*) 20 Kasım 1937’de İsviçre Milletler Meclisi Başkanlığına bir dilekçe sunar. ⁽⁵⁷⁷⁾

XV. 9. Yıl 1938; Soykırıma Devam: Sürgün

18 Ocak 1938 tarihli İçişleri Bakanlığına bir rapor sunulur. ⁽⁵⁷⁸⁾

Alîşer, Sahan Axa gibi önderler öldürülmüş, direnen önemli gruplar yok edilmiş, Sêy Rıza ile birlikte altı kişi yakalanıp asılmış, genellikle geri planda olan, gerektiğinde devlet ve resmi görevlilerle irtibatları sağlayan yazışmaları yapan Nuri Dersimi ise Suriye’dedir. Dersim artık tamamen askerin kontrolündedir. Ancak devletin Dersim’de daha

574- M. Kalman, age., s. 348

575- Türkçesi:

“Kerbelada ölenlerin evladınız, Günahsızız, Ayıptır, Zulumdur, Cinayettir.”

576- 19 Ağustos 1989 tarihli Güneş Gazetesi

* - Mustafa Kemal’in Elazığ’a geldiği tarih konusunda da farklı tarihler söz konusudur.

577- Nuri Dersimi, age., s. 195

578- Vecihi Timuroğlu, age., s. 95; Reşat Hallı, age., s. 41-42

işi bitmemiştir. Hazırlanmış olan bir katliam ve sürgün planı vardır. Bu harekât için 1938 bütçesinden 979.007 lira bir ödenek ayrılmıştır. Bunun için de baharın gelmesi beklenmektedir. Ve baharın gelmesiyle bu katliam ve sürgün planı kaldığı yerden devam eder.

Askerin elinde “*Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkıya Takibi Hareketleri, Köy Arama ve Silah Toplama İşleri Hakkında Kılavuz*” adında bir kitapçık vardır. Daha önceden hazırlanan bu kitapçığa göre nerede ne yapılacağı nasıl davranılacağı genel hatları ile belirtilmiştir.

4 Mayıs 1937 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bölgeden sürgüne gönderileceklerin sayıları belirlenmiştir. Bakanlar Kurulu kararında şöyle deniliyor:

“Köyleri kamilen (toptan) yıkın. Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek (toptan yıkmak) ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür. Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır.”

“Ağır zayıat verdirilmelidir.”

Dersim’de 90 aşiretin 347 önde gelen ailenin (3.470 kişi) 72 aile Tekirdağ, 38 aile Edirne, 56 aile Kırklareli, 65 aile Balıkesir, 73 aile Manisa, 34 aile İzmir’e iskânı önerilir. ⁽⁵⁷⁹⁾

Katliamın ve harekâtın ayrıntılı anlatıldığı Genelkurmay arşivlerinde dünyanın ilk kadın savaş pilotu Sabiha Gökçen’in harekât sırasında gösterdiği “*üstün başarı*” övülüyor. Belgelere göre isyancı aşiretlerin liderlerinin toplantısına 1000 hava harekâtı yapıldığı belirtilerek, Bu hava taarruzunda özellikle Sabiha Gökçen’in attığı elli kiloluk bombalar Keçizeken köyünden kuzeye doğru kaçan gruplara oldukça “*ağır zayıat verdirdiği yapılan gözetlemeden anlaşılıyordu.*” denir.

30 Haziran’da Başbakan Celal Bayar, hükümetin dış politikasını açıklar. ⁽⁵⁸⁰⁾

579- Jandarma Umum Komutanlığı, age., s. 83-121

580- İsmail Beşikçi, age., s. 163

12 Haziran 1938'de askeri harekât tekrar başlar. Çok sayıda kişi sürgün ve askere götürülmek üzere toplanılır, tebligatlar yapılır. Sürgüne ve askere gitmek istemeyenleri kaçak duruma düşerler. Temmuz'da Batı ve Güney Dersim'de bu askeri harekât tamamlanır, sıra Doğu Dersim'e gelmiştir. Askeri operasyonlara Doğu Dersim'de devam edilerek hareket 30 Ağustos 1938'de tamamlanır.

Yeni harekâtın başlamasıyla Dersim'de tam bir kargaşa yaşanmaya başlanır. Dersim'de çok az sayıda direnen guruplar vardır, bunlarda dağınık ve öndersiz bir durumdadırlar. Köylerde bulunan silahsız halk toplanıp katledilmeye başlanınca halk topluca dağlara, ormanlara kaya oyuklarına ve mağaralara sığınır. Herkes can derdini düşmüş durumdadır. Köylerde bulunanlar evlerinden alınarak öldürülmekte, saklananlar ise milislerin kılavuzluğunda saklandıkları yerlerde maki-neli tüfeklerle veya buralara zehirli gazlar verilerek katledilirler.

14 Temmuz'da 4. Müfettişlik bir genelge yayınlar.

01 Ağustos'ta 3. Ordu Müfettişliği bir genelge yayınlar. Yayınlanan bu 1 numaralı genelgede yapılacaklar sıralanır. ⁽⁵⁸¹⁾

03 Ağustos'ta 4. Genel Müfettişlik görevini 3. Ordu'ya devreder. Bundan sonraki katliamları 3. Ordu birlikleri yapacaktır. 3 Ordu Komutanı Orgeneral Kazım Orbay'dır.

Dersim yedi bölgeye bölünerek, her bölgeye bir tümen gönderilir. Arama tarama yapılacak yerler, sürgün ve katledilecekler bellidir. 14 Ağustos 1938 günü yedi bölgeye aynı anda girilir.

06 Ağustos'ta Bakanlar Kurulu, 3. Ordu birliklerine şu yetkileri verir:

1- Tunceli halkından 5-7 bin kişi batı illerine sürgüne gönderilebilir.

2- Yerlerinde bulundurulması uygun olmayan Aşiret reisleri, kol başları, şeyhler, şerirler ve bunların aile ve yakınları batıya nakilleri sağlanılacak.

3- Bölgede silah toplanılacak.

4- Ele geçirilen suçluların infazı hemen yapılacak.

5- Yasak bölgede istendiği kadar kuvvet bulundurulacak.

581-M. Kalman, age., s. 371; Bkz. Reşat Hallı, age.

07 Ağustos'ta 3. Ordu Müfettişliği yeni bir genelge yayınlayarak, 3. Ordu Karargâhını Elazığ'dan Xozat'ta taşır.

23 Ağustos'ta Başbakanlık, 3. Ordu'nun arama taramaların sona erdiğini, 21 Ağustos'tan itibaren Dersim'deki birliklerin 4. Genel Müfettişliğe devredileceğini bildirir. Ancak 3. Orduya bağlı 8. Kolordu'nun kuzeye doğru arama ve taramaların devam edeceğini bildirir. 30 Ağustos törenlerinden sonra, 06 Eylül'de arama ve taramalar tekrar başlar. Arama taramalarda bir araya getirilen yaşlı, genç, kadın, erkek, çocuk ayırt edilmeden katledilmiş, öldürüldükten sonra da üzerlerine gaz dökülerek yakılmışlardır. Katledilenlerin üzerlerinde bulunan kıymetli eşyalar, askerler tarafından alınmıştır. Yakalanan direnişçiler yakalandıkları yerde infaz edilmişler. Munzur suyu kenarında katledilenlerin cesetleri Munzur suyuna atılmıştır. Bu uygulama direnen direnmeyen bütün aşiretlere uygulanmış. Öncelikle aşiret reisleri ve aileleri katledilmiş veya sürgün edilmişlerdir.

Ayşe Hür Dersim'de yapılanlar konusunda şunları yazar:

"... olayın adı asimilasyon falan olmaz, başka bir şey olur. Neden mi?"

9 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yoğun alkışlar arasında oybirliğiyle kabul edilen Soykırım Sözleşmesi'nin 2. Maddesi; 'bu sözleşme bakımından ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden her hangi biri, soykırım suçunu oluşturur.' ifadesi ile başlar ve suç teşkil eden fiilleri şöyle sıralar:

- 'a) Grup üyelerini öldürmek,*
- b) Grup üyelerine ciddi bedensel ve zihinsel zarar vermek,*
- c) Grubu, fiziksel varlığını kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına tabii tutmak,*
- d) Grup içinde doğumları önlemek amacıyla önlemler almak,*
- e) Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek.'*

Sözleşmenin 3. maddesine göre, soykırım suçuna teşebbüs etmek bile cezalandırmayı gerektirir. "(582)

582- Sözleşme metni için; http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/p_genoci.html

Dikkat edileceği gibi (e) fıkrasına göre bir grubun çocuklarını bir başka gruba nakledilmesi (örneğin evlatlık olarak verilmesi) bile, eğer grubu kısmen veya tümüyle yok etmek kastıyla yapılmışsa soykırım sayılabilir. Örneğim, 1910'lerden 1970'lere kadar Avustralya'nın yerlileri olan Aborjinlerin çocuklarının zorla ailelerinden kopartılarak asimile edilmeleri olayı ortaya çıkınca, devlet yetkilileri savunmalarında, sayıları yüz bine varan bu çocukların Avrupalı ailelere transfer edilmesini, çocukların 'eğitim ve iş imkânı' nedeniyle yaptıklarını, bu nedenle ortada işlenmiş bir soykırım suçu olmadığını iddia etmişlerdi. Konuyu soruşturan komisyon ise, hangi amaçla olursa olsun, sonuçta eylemin, Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesinin (e) fıkrasındaki soykırım suçuna uyduğunun kararını vermişti. Sonunda hükümet suçu kabul etmiş, Aborjinlerden özür dilemiş ve onlara tazminat ödemişti. ⁽⁵⁸³⁾

Conrad Phillip Kottak; "Soykırım, etnik grupların savaşlar, katliamlar ve bağışık olmadıkları hastalıklar yoluyla yok edilmesidir. Bir etnik grup yok olmaktan kurtulmuş, ancak eski, atasal kültürünü kaybetmiş, ya da ciddi boyutlarda değişmelere maruz kalmışsa, burada söz konusu olan, bir etnik kıyımdır..." der. ⁽⁵⁸⁴⁾

XV. 10. Yasak Bölge

12 Haziran 1938 tarihinde başlayan II. Dersim askeri harekâtı 16 Eylül 1938'de sona erdirilir. Askeri birlikler garnizonlarına geri dönerler. "Tunceli" yönetimi, "Tunceli" vali ve komutanlığına devredilir. Ele geçirilmeyen az sayıdaki silahlı kişilere 1942 yılında af çıkar. Af ile "kaçak" olanlar gelip teslim olurlar.

1938 katliamından sonra dokuz yıl 1938-1947'e kadar Dersim'in bazı bölgeleri "yasak bölge" ilan edilerek bu bölgelere girişler yasak-

583-Olayın ayrıntıları için bkz. <http://www.austlii.edu.au/au/other/IndigLRes/stolen/stolen-c.html> (Akt. Ayşe Hür, Kızılbaş Dergisi, Ocak 2011, s. 12)

584- Conrad Phillip Kottak, Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış, Ütopya Yayınları, Birinci Basım, Ekim 2001, Ankara, s. 362, 9 Aralık 1948'de kabul edilen "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması"na dair sözleşme 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girer.

lanmıştır. Bir kısım köylere 1945 yılında girilmesine izin verilir. İki yıl sonra 18 Haziran 1947 tarihinde yürürlüğe giren 5098 sayılı kanunla tüm yasak bölgelere girişler serbest hale getirilmiştir.

Dersim’de boşaltılmış olup girilmesi yasak olan köyler:

Çemişgezek bölgesi:

1- Ahtük, 2- Bırastık, 3- Dekke, 4- Eğnik, 5- Egrek, 6- Erdige, 7- Hazeri, 8- Oskih, 9- Peydere.

Xozat(Hozat):

1- Hadişar, 2- Karataş mezrası.

Pulêmurîye(Pülümür):

1- Acırır, 2- Dersim Pardi, 3- Danzik, 4- Gersunut, 5- Meçi, 6- Mordofon, 7- Pardi.

Koçuşağı bölgesi:

1- Aligazi komu, 2- Amutka, 3- Avgölü, 4- Binidan/Birudan, 5- Boyun komu, 6- Bozan, 7- Canbaz komu, 8- Çerhik, 9- Demir Mağara, 10- Donzi/Danzi, 11-Değirmendere, 12- Dereköy, 13- Gavğa , 14- Gözerek, 15- Hanife, 16- Hıra, 17- Kakbil mezrası, 18- Kankorus, 19- Karsi/Karsil, 20- Keçüdek, 21- Kıra, 22- Kızıllan, 23- Koçolu, 24 - Kom, 25- Koçyeri, 26- Kozluca, 27- Kurmika, 28- Mahalle, 29- Maksur, 30- Mehminin komu, 31- Otular, 32- Payamlı, 33- Şamuşi, 34- Şomsit, 35- Tagar, 36- Taşbaşı, 37- Turşu, 38- Vartinkükekonek, 39- Zengi komu, 40- Ziyat/Ziyal, 41- Zugar.

Qalan ve Pulur(Ovacık) bölgesi köyleri:

1- Ağanın komu, 2- Ağdat, 3- Ağtaş, 4- Ahponos, 5- Aktaş, 6- Ana komu, 7- Ariki, 8- Arzular, 9- Aşağı Bor, 10- Aşağı Larsik, 12- Aşağı Ruşnak, 13- Aşbor, 14- Aşkirik, 15- Ateş mezrası, 16- Bağabisar, 17- Bağvisari, 18- Bakos mezrası, 19- Balibey mezrası, 20- Barke, 21- Barker, 22- Belik, 23- Birikan, 24- Bırdo, 25- Bittik, 26- Bornek, 27- Budik, 28- Büyükköy, 29- Çal, 30- Çardağ, 31- Çat (Dereliyan), 32-

Çergat, 33- Cizrat, 34- Çırpat, 35- Delon/Delan, 36- Demir, 37- Derkeyar, 38- Deşt, 39- Deşt (Birman), 40- Dirik, 41- Doğbek, 42- Eriki, 43- Fatkar, 44- Girmil, 45- Gömegöl mahallesi, 46- Gönesi, 47- Gündük, 48- Gürk, 49- Haçkirek, 50- Hanuşağı, 51- Hanılar, 52- Harını, 53- Harsi, 54- Hasanali mezarası, 55- Hıksa mezarası, 56- Hingirvan, 57- Hinzori, 58- Hilnor, 59- Honad, 60- Hop mezarası, 61- Hormin, 62- Horsin, 63- Humik, 64- İkisor, 65- Kafat/Kafot, 66- Kalbos, 67- Kale, 68- Kanasur, 69- Kakpel, 70- Karamanlı Mustafaağa, 71- Karpıh, 72- Karsi, 73- Kavran, 74- Keçelu mezarası, 75- Keçizeken, 76- Kekili, 77- Ker, 78- Kerinku, 79- Keşiş, 80- Kırgat, 81- Kırmı, 82- Kırımını, 83- Kıralı, 84- Kızılçayır, 85- Kom, 86- Komeş, 87- Konik, 88- Kop mezarası, 89- Kor, 90- Kot, 91- Kuhkar, 92- Kulalik Olayı, 93- Kumak, 94- Külkan, 95- Kürek, 96- Kürk, 97- Malmikrek, 98- Mansluşağı, 99- Maraş, 100- Masuranlı, 101- Merxo(Merkan), 102- Merho, 103- Mezra, 104- Mısıriban, 105- Middik, 106- Mikkül, 107- Mir, 108- Mirik, 109- Misafırmaz, 110- Miştikan, 111- Mollaaliler, 112- Mortruk, 113- Nazikuşağı, 114- Okasor, 115- Pagabiay, 116- Pangirons, 117- Pakürdik, 118- Pavak, 119-Pêrîuşağı, 120- Peter, 121- Rızanın evi, 122- Rivank/Rivak, 123- Şahverdi, 124- Sarıoğlan, 125- Selveni, 126- Semik, 127- Serbarhi, 128- Seyik, 129- Seyithan Çayı, 130- Sırbat, 131- Silnek, 132- Tacino, 133- Tahtvan, 134- Tenkani, 135- Teraze, 136- Tımaz(Tepe), 137- Tunaş, 138- Vank, 139- Vank Kanduları, 140- Vartinik, 141- Veldor, 142- Velolar, 143- Verru, 144- Vornik, 145- Yukarı Bor, 146- Yukarı Kırmı, 147- Yukarı Ruşnak, 148- Zago, 149- Zağge, 150- Zarada, 151- Zelatizi, 152- Zemak, 153- Zeruk, 154- Zinnak, 155- Zinnak mezarası, 156- Zima, 157- Züna.⁽⁵⁸⁵⁾

Dersim'e geri dönenler ve bunların eski yerlerine yerleşmeleri konusunda devletin açıklaması şöyledir:

585- Kaynak; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 445-446, Alıntı; Tunceli'de Serbest Hâle Getirilen Boşaltılmış Bölge Köyleri(1945), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 2, Belge No: 12. Alıntı; Ovacık Halkının Hükümetten Talepleri ve Boşaltılmış Köylerin Durumu(1945), s. 454-455, Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 2, Belge No: 08, Alıntı; Tunceli'nin Yasak Bölge Köyleri(1945) ve Koç ve Kalan Yasak Bölgesinde Bulunan Köyler, s. 454, Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 2, Belge No: 12 ve Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No:11, Belge No: 138

“1- 1938 harekâtı esnasında ve onu müteakip, yalnız Tunceli halkından 15.000 kişi, Erzincan ili halkından 3.000 kişi batıya aktarılmıştı. 5098 sayılı kanunun yayınlanmasından bugüne (1947) kadar Tunceli halkından geriye dönenler 1.017 hanede 5.582 ve Erzincan ili halkından eski yerlerine gelenlerden yalnız yasak bölge halkı olmak üzere 168 hanede 885 nüfustur.

Bu durum batıya aktarılmış olanların artan nüfusları ile birlikte tamamen geriye döneceklerini göstermektedir.

2- Yasak bölge halkından olup bugüne kadar Tunceli'ye gelenler 212 hanede 1.935 ve Erzincan iline gelenler de yukarıda işaret edildiği gibi 168 hanede 885 nüfustur.

(...)

3- 5098 sayılı kanunun geçici 2. maddesi, yasak bölge halkından muhtaç bulunanların eski yerlerinin bulunduğu ilde veya civar illerde yerleştirilebilecekleri hükmünü tesis eylemiştir.

(...)

Bakanlık bu talimatta geçici 2. maddesi mucibince yalnız yasak bölge halkının, bu bölgenin bağlı olduğu il veya civar illerde iskân edilmelerini kabul etmiş bulunmaktadır. Bu itibarla bu yasak bölgeler halkından olup da iskân talebinde bulunanların valilikçe her bakımdan muvafık görülecek yerlere toprak vermek suretiyle iskânları cihetine gidilmesi lazımdır. İskân talebinde bulunanların bir an evvel yerleştirilmelerinin temini bilhassa matluptur ifadesiyle yasak bölge halkının iskân talebinde bulunan ihtiyaçlarının vakit geçirilmeden topraklandırılmak suretiyle iskânları cihetine gidilmesini emretmiş ve kanun vazinin maksadını açıklamış bulunmaktadır.”⁽⁵⁸⁶⁾

586- Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), age., s. 518-523, Alıntı; Geri Dönenler için Alınması Gereken Tedbirler(1947), Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 10, Belge No: 114, 120.

GENEL DEĞERLENDİRME

XVI. 1. Otokton Halkların “Öteki”leştirilmesi

Tarih boyunca “öteki” olarak görülenler katliama maruz kalmışlardır. Kabilecilik döneminde güçlü kabile “öteki” kabileleri, dinin etkin olduğu dönemde; “güçlü” din “öteki” inançları, uluslaşma döneminde ise devlet sahibi “güçlü” uluslar “öteki” etnik yapıları ve ulusları katletmişlerdir.

“‘Öteki’ kelimesi 7. yüzyıla kadar Greklerin ‘yabancı’lar için kullandığı bir terimdir. Grekler 4. yüzyıldan itibaren kendilerini yabancılardan ayırmak için kullanıyorlar. Bu esnada ‘barbar’ ve ‘öteki’ kelimeleri beraberce kullanılır. ‘Barbar’ kelimesi negatif anlamda kullanılırken ‘öteki’ kelimesi ‘diğer yerler, diğer insanlar’ için kullanılır. Ancak sonrasında 18. yüzyılda Ronesans döneminde ise ‘öteki’ terimi aydınlanmamış ‘öteki’ni belirtmek için kullanılır. 20. yüzyılda ise terim Avrupa ve Amerika’nın cahil, geleneksel ve kendilerinden daha az akıllı olarak gördükleri 3. Dünya ülkelerinin temsillerinde kullanıyor.”⁽⁵⁸⁷⁾

Lawrence M. Friedman egemen ulus ile “öteki” olarak görülenler arasındaki çatışmaya şu örnekleri verir:

“...Kanada’daki yerli kabileler ya da Avustralya’daki Aborjinler; Orta Doğu’da kendilerine iyi gözle bakmayan dört ülke arasında bölüştürülmüş Kürdler ve Kuzey İrlanda’da Katolikler. Her iki grup içinde söz konusu olan şey, çoğunlukla, modernleştirme ve ulus inşa sürecinde asli olarak var olan, içeridekiler ve dışarıdakileri tanımlama sürecinin acı kalıntısıdır.”⁽⁵⁸⁸⁾

Ulus inşasıyla, egemen ulus “öteki” olarak gördüğü diğer ulusları ve etnisitelerinin yok olmaları için uğraş vermiş ve bu yönde politikalar uygulamıştır ve bu günümüzde de devam etmektedir.

587- Akt. Edibe Sözen, agm., s. 113, Alıntı; Duncan 1993

588- Lawrence M. Friedman, age., s. 102

Machiavelli işin özünü şöyle açıklar:

*“Üstünde durulması gereken şey şudur: insanlar ya elde edilmeli ya da onların kökü kazınmalıdır; hafif baskılara karşı intikam almaya kal-
karlar, fakat ağır baskılara karşı direnemezler. Bir insana baskı yapıldı-
ğı zaman öyle davranmalı ki, intikam almaya olanak bulamasın.”⁽⁵⁸⁹⁾*

Yeni inşa edilen ulus devlet; ırkçı, kutsayıcı ve tek boyutludur. Devlete göre “biz” ve “onlar” vardır. “Onlar” düşmandır ve ona göre davranılmıştır. Devletin söz konusu bu uygulamalarını/davranışlarını ele aldığımızda, bunları irdelediğimizde sonuçta geldiğimiz nokta şudur: Dersim toplumu tarihi süreç ve var olan yapısıyla değerlendirilip mahkum edilmiştir. Mahkeme sonucunda çıkan karar; her türlü yöntemle bu toplumun yok edilmesidir.

Devletin “biz” ve “onlar” yaratma programı sonucu, Türk toplumu da bunu kabullenmiş durumdadır.

İlhan Tekeli, bu konuda şunları yazar:

“‘Biz’ ve onun karşısında ‘öteki’nin yaratılması bir toplumsal süreçtir. Bir grup önyargısı geliştirme sorunuyla karşı karşıya buluyoruz. Grup önyargısı bir grubun üyelerinin bir başka grup ve üyeleri hakkındaki ortak önyargılarıdır diye tanımlanabilir. Genellikle de olumsuzluk yüklüdürler.”⁽⁵⁹⁰⁾

İlhan Tekeli neden egemen grup önyargılarla “öteki”ni yaratıyor? sorusuna ise şu cevabı veriyor:

“... Nazi ırkçılığının en saldırgan döneminde, ‘emperyalizmin büyük gelişme devresinde müsteviler (işgalciler) kendilerinden üstün beşeri kıymetler görürler, buna dayanarak başkalarını kendi refahları uğrunda esir gibi kullanmayı en tabii bir hak telakki ederlerdi. Bu günkü cihan harbine takaddüm eden propaganda iddialarında ve müdafaalarında da aynı korkunç fikri görüyoruz. Bu harp üstün medeniyet ve ‘yeni nizam’ kurmak davası ile yapılıyormuş...’ derken üstünlük iddiasında bulunarak ya da bulunmak için yaratılan öteki kavra-

589- Machiavelli, Hükümdar (Il Principe), Türkçesi Selahattin Bağdatlı, Sosyal Yayınlar, Üçüncü Basım, Şubat 1992, İst., s. 21

590- İlhan Tekeli, Tarihyazımı Üzerine Düşünmek, Dost Kitabevi, Şubat 1998, Ankara, s. 87

minin başkalarını denetim altına almaya, onları sömürmeye gerekçe oluşturmaya yaradığını anlatıyordu.”

“Denetleyenler, hâkim olanlar, ötekini yaratmayı sadece kendi denetimlerine bir meşruiyet söylemi kazandırmak için yapmıyorlar, öteki denetimi sürdürmek için araçsal amaçlarla da yaratılıyor. Ünlü ‘böl ve yönet’ formülü ötekiler yaratılarak işletiliyor.”⁽⁵⁹¹⁾

Allport, önyargının temelinde kendinden nefreti görüyor. Kendinden nefret eden, kendi yetersizliklerini farklı olana yönelterek ondan nefret ediyorlar. Bu yetersizlikler siyasal hareketlerce kolayca yabancı düşmanlığı biçiminde kanalize edilebilir. Farklılıklar tehdit olarak görülür. Bu güçlülük ve haklılık iddialarının altında hep bir haksızlık ve eziklik bulunuyor.

Freud; benlik varlığını sağlıklı bir biçimde sürdürebilmesi için, kendine bir düşman gereksinimi duyar ve böylece kendisine olan kızgınlığını ve nefretini bu düşmanlara yönelterek psikolojik sağlığını korumaya çalıştığını belirtir. ⁽⁵⁹²⁾

Mehmet Anık bu konuda şunları yazar:

“Ulusal kimlik üzerinden genelde ‘biz’ ve ‘öteki’, ‘dost’ ve ‘düşman’ gibi kavramlar aracılığıyla çeşitli algılar oluşturulur. Bu tür zihinsel inşâ sürecinde ‘biz’ olan; ortak bilinci, iyiyi, yüceliği, erdemi, şerefi, aydınlığı, özgürlüğü, düzeni, dayanışmayı, vatanseverliği, bağlılığı, duyarlılığı, koruması gerekeni, birlikteliğin gücünü, sorumluluğu, güveni, sadakati, sevgiyi, ortak geçmişi ve geleceği simgelerken, ötekileştirilenler ve/yahut düşman olarak nitelendirilenler ise; kötülüğü, bayağılığı, karanlığı, ayrılığı, bölücülüğü, kargaşayı, onursuzluğu, alçaklığı, sorumsuzluğu, düzensizliği, ulusal tehdidin kaynağını, güvensizliği, nefreti, dikkat edilmesi gerekenleri, anormalliği, ıslah edilmesi ve/yahut hizaya getirilmesi gerekenleri simgelemektedir.”⁽⁵⁹³⁾

Farklı etnik yapıların barış içinde bir arada yaşaması “*kültürel bir çoğulculuk anlayış*”tan geçer. Tekeli ötekinin olmadığı toplum düşü-

591- İlhan Tekeli, age., s. 87

592- Bkz. İlhan Tekeli, age., s. 90

593- Mehmet Anık, Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi, Açılım Kitap, Birinci Baskı, Mayıs 2012, İst., s. 63

nülemez söylemiyle bir arada yaşama konusunda ise şunları söyler:

“Anlamlı olan arayış bir toplumda çatışma yaratmayan, dışlayıcı olmayan ‘öteki’ anlayışlarının nasıl kurulacağıdır. Burada da anahtar kavram, ötekileri yaratan bizlerin bir üstünlük iddiası taşımamalarıdır. Bizler ve ötekiler hiç bir biçimde üstünlük ima etmeyen farklılıklar üzerine kurulduğunda ya da içten ve dıştan sürekli olarak eleştirilerek üstünlük iddialarından arındırılarak sadece farklılıklara indirgendiğinde bir sorun kalmayacaktır.” ⁽⁵⁹⁴⁾

Lévi-Strauss ise ilerleme ve gelişmenin tek bir kültüre ait olmadığını; “kültürlerarası bir koalisyonun” ürünü olduğunu; kurtarılması ve korunması gerekenin çeşitlikler, çok kültürlülük olduğunu belirtir ve bu konuda şunları yazar:

“Kurtarılması gereken çeşitlilik olgusudur, yoksa her tarihsel dönemin ona verdiği ve hiçbirinin kendisinin ötesine geçemediği tarihsel içerik değildir. Dolayısıyla uç veren buğdaya kulak kabartmak, gizli kalmış potansiyelleri yüreklendirmek, tarihin saklı tuttuğu tüm bir arada yaşama eğilimlerini dürtüklemek ve ayrıca alışagelmış şeyler sunması kaçınılmaz olan bütün bu yeni toplumsal ifade biçimlerini şaşırmaksızın, tiksitmeksizin, karşı çıkmaksızın karşılamaya hazır olmak gerekmektedir. Hoşgörü olmuş ya da olan her şeyin bağışlandığı hülyalı bir durum değildir. Hoşgörü önceden görmeye, anlamaya ve isteyenini istediği yere yükseltmeye dayanan dinamik bir tutumdur. Kültürlerin çeşitliliği ardımızdadır, önümüzdedir. Bu konuda talep edebileceğimiz tek şey, bu çeşitliliğin, her biçimin diğerleri için alabildiğimiz cömert bir katkı oluşturacağı bir türde gerçekleşmesidir. Bu ise her birey için bu talebe denk düşen yükümlülükleri gündeme getirir.” ⁽⁵⁹⁵⁾

Dersim’de Kızılbaş Kürd aşiretler ile Ermenilerin bir arada yaşamalarının anahtarı da Tekeli’nin belirttiği gibidir. Yani Dersimli Kızılbaş Kürd aşiretler etno-milliyetçi değildirler. Dersim’de kendilerini hiç bir zaman üstün, egemen olarak görmemişler. Ermenilere saygı göstermişler ve Ermenilerin sanatkarlıklarını, çalışkanlıklarını (farklılıklarını) taktir etmişlerdir.

594- İlhan Tekeli, age., s. 88

595- Claude Lévi-Strauss, Irk ve Tarih, Çeviren Reha Erdem/Haldun Bayri, Metis Yayınları, Birinci Basım, Nisan 1985, s. 82

XVI. 2. Devlet Açısından Dersim

Merkezi otorite ve Dersim arasındaki çelişki yukarıdaki bölümlerde ele alındığı gibi dönemden döneme farklılık arz eder.

19. yüzyıl çatışmaya dönüşen Dersim-devlet sorununun nedeni, devlet tarafından otoritenin temini (bölgenin zapt-rapt altına alınıp asker ve vergi alımı) ve asayışsızlık olarak gösterilir. “93 Harbi”nden sonra ise buna bölgenin (Dersim’in) kaybedilmesi endişesi eklenir.

Bu dönemde Dersim’in Kızılbaş inancı yanında birde Dersim’in etnik kimliğinin -konjonktür gereği- farkına varılır. Yani Dersimli Kızılbaş Kürdlerinin sadece Müslümanlaştırılması yetmez, birde Türkleştirilmeleri gerekiyor. Devlet açısından Dersim sorunu inançtan etnik kimliğe dönüşebilir. Bu durum birçok raporda dile getirilir; Dersim aşiretlerin “*Türk*” oldukları belirtilir. Yani toplumu Türkleştirme çabaları vardır.

Ermeniler ile Dersim Kızılbaş Kürdleri hem etnik hem inanç olarak birbirlerine yakın olduğu ve bunların çok kolaylıkla kurulacak Ermenistan içinde beraber yer alabilecekleri düşünülür. Ayrıca bağımsız Kürdistan kurma “*tehlikesi*”de söz konusudur. Bu dönemde Dersim aşiret düzeni etnik yapısıyla bir gelecekte bu etnik kimliğin milletleşmesiyle Kürd milli devleti “*tehlikesi*” olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir. Bu etnik yapı yeni devletin ulus inşa etme projesi önünde bir engeldir ve Dersim’deki bu yapının bütünüyle bir an önce yok edilmesi, toplumun katledilmesi ve dağıtılması zaruri olarak görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Ermeni sorunu haledilmiştir. Savaş sonrasında artık Ermeni “*tehlikesi*”nden bahsetmek olası değildir. Ancak halen Rum/Pontus ve Kürt “*tehlikesi*” devam etmektedir.

Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, o dönem Mustafa Kemal Hareketi önündeki engellerden bahsederken üç etnik yapıdan söz eder:

“2- Karadeniz bölgesindeki Rumlar Pontus Devleti kurmak amacıyla uzun süredir faaliyette bulunuyorlardı. Bu teşebbüsü kıskırtarak Anadolu’yu bölmek söz konusu olabileceği gibi, bu bölgede meşgul edilecek kuvvetlerin Batı Cephesi’ne gitmeleri önlenebilirdi.

3- Sivas ve civarında yaşayan Kürt unsur, bağımsız bir Kürdistan amacıyla kışkırtılıp Anadolu ikiye bölünebilir, Milli Harekete bu yolla büyük bir darbe vurulabilirdi. Zaten bu yöndeki çalışmalar yoğun biçimde devam etmekteydi.

4- Çerkezlik fikri etrafında bir takım oluşumlara gidilmesi söz konusu olabilirdi.”⁽⁵⁹⁶⁾

Ve yine Balcıoğlu, Yerasimos’a dayanarak; “Yunanlıların 22 Haziran’da başlattıkları askeri harekâtın başarılı olmasından ümide kapılan Atina’daki Pontus Komitesi, Venizelos’a en düşük tahmine göre yirmi bin iyi teçhiz edilmiş asker göndererek, Samsun-Sivas yolunu kesmeyi, böylece Türk kuvvetlerinin geri çekilmelerini önleyerek, bölgedeki Çerkez ve Alevilerden güç birliği sağlanmasını önerdiği”ni ve “Venizelos Doğu Cephesi’nde Ermenilere karşı zafer kazanan Türklere karşı Pontus için bir maceraya atılmayı uygun görmedi”ğini yazar.⁽⁵⁹⁷⁾

1920’den sonra ise devlet açısından Dersim’in Kızılbaş/Aleviliği kendileri için hayati bir sorun teşkil etmez. Artık bu dönemden sonra Dersim- devlet baş çelişkisi; Dersim’in etnik kimliğidir. Bu dönemde Pontus ve Qoçgîrî harekâtı ile başlayan ve sonrasında yapılan bütün askeri harekâtların nedeni toplumların etnik kimliğinden dolayıdır. Özelde konumuz olan Dersim’in etnik kimliği ile genelde ise “Kürt” kimliği başlı başına bir katliam nedenidir.

Türk-Arap Alevi ve Bektaşiler de Qoçgîrî ve Dersim katliamlarını bir inanç katliamı olarak değil; devletle Dersim Kürd aşiretleri arasında bir sorun olarak görmüşlerdir. Bundan dolayıdır ki bu yapılardan bir tepki gelmemiştir.

Genel olarak Alevi-Bektaşilerin Mustafa Kemal bakışları konusunda Fikret Otyam şunları söyler:

“Aleviler’de anlatılması zor bir Atatürk tutkusu vardır, gösterdiği yola bağlılık vardır. (...) Onikinci İmam Mehdi’nin Atatürk olduğunu söyleyecek kadar O’na inançlarını belirtmişlerdir.”⁽⁵⁹⁸⁾

596- Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, age., s. 56

597- Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, age., s. 85, Alıntı; Stefanos Yerasimos, “Pontus Meselesi” (1912-1923) Toplum ve Bilim, Güz, 1988, s. 63

598- Fikret Otyam, Hu Dost, Dayanışma Yayınları, Ankara 1982, s. 71

Boratav da bu konuda şöyle söyler:

“Onlar, ‘her çağın bir Mehdisi vardır’ derler. Son Osmanlı Padişahına başkaldıran Mustafa Kemal’e ‘biat’ edenler Anadolu Kızılbaşları olmamış mıydı? Onu zamanın Mehdisi saymışlardı.”⁽⁵⁹⁹⁾

Mustafa Kemal için Aleviliğin sorun olmadığı, 1919 yılında Yakın Doğu’ya gidişinde Alevi-Bektaşilerle kurduğu ilişkilerde görülür. Baki Öz bu konuda şunları yazar:

“Atatürk, Anadolu’ya geçtikten sonra en yakın destekçileri Alevi-Bektaşiler olmuşlardır. Karşıllayanlar, konuk edenler, yanında yer alanlar çoğunlukla Alevi Bektaşilerdi. Örneğin Atatürk 25. 5. 1919’da Havza’ya geldiğinde Ali Baba adlı bir Bektaşi’nin ‘Mesudiye’ adlı otelinde kalmış, otele başka müşteri alınmamış, Atatürk yalnızca konuk edilmişti. 26 Haziran’da Tokat’a geldiğinde kalabalık bir Hacibektaş mürid topluluğunca karşılanmış, bu topluluk postaneyi denetimlerine alarak Atatürk’ün Tokat’a oluşunu başka yerlere bildirmesini önlemeye çalışmışlardır. M. Kemal Tokatlı Hacibektaş müridi Rıfat Efendi’ye konuk olmuştu...”

18 Ekim’de Amasya’ya gelen M. Kemal Hacibektaş müridlerinden Av. Ali Bey’in başkanlığında yirmi beş kişilik saygın bir grupta görüşmüştü. Bu grupta yer alanların çoğunluğu Bektaşi idi.

Atatürk çalışmalarını Alevi-Bektaşilerle ortak yürütmüş, önemli ve stratejik noktalara bu güven duyduğu Alevi-Bektaşileri getirmişti. Cemalettin Efendi’yi Meclis ikinci başkan vekilliğine, Albay Hüsamettin(Ertürk)’i gizli haber alma örgütünün ⁽⁶⁰⁰⁾ başına, Bektaşi Babası Dr. Ragıp Evrensel’i özel doktorluğuna, A. Naci(Baykal)’yi PTT’deki gizli şifre amirliğine getirmesi gibi... ⁽⁶⁰¹⁾

Mustafa Kemal, “Sivas” ve “Erzurum” kongrelerinden sonra, 23 Aralık 1919’da Hacı Bektaşi Postnişi Cemalettin Çelebi’yi ziyaret

599- P. N. Boratav’la Yapılan Konuşma, Cumhuriyet Gazetesi, 29. 10. 1977

600- Teşkilatı Mahsusa’nın başında yer alan Hüsamettin (Ertürk) Teşkilatı Mahsusa’nın etkinliğini kaybetmesiyle, kurulan Mim Mim örgütünde, kurucuları arasında yer alır.

601- Akt. Baki Öz, Kurtuluş Savaşı’nda Alevi-Bektaşiler, Can Yayınları, Yedinci Baskı, Kasım 1995, İst., s. 11-12, Alıntı; Ali Sümer, Anadolu’da Türk Öncüsü Hacı Bektaş Veli, Sevilay Matbaası, Ankara, 1989, s. 49 v.d.

eder. Çelebi, Mustafa Kemal'in başarılı olması için dua ettikten sonra kendisine desteğini vurgulamak için bir "*ikrar töreni*" yapılarak "*kılıç kuşatılır*" ve böylece Mustafa Kemal "*yola kabul*" edilir. Sonrasında da Cemalettin Çelebi'nin rahatsızlığına rağmen bir taraftan Mustafa Kemal'i destek gezileri yaparken, diğer taraftan da elçiler göndererek Alevi-Bektaşilerin Kuvvay-i Milliyecilere katılmasını sağlar.

Evet, devletin Dersim Kızılbaşlarını öteden beri Müslümanlaştırma projeleri vardır. Bu proje Cumhuriyet döneminde de; Kızılbaş/Alevi köylere camii yapımı gibi uygulamalarla yürürlükte. Ancak Dersim'38 katliamı Dersim'in inancından dolayı yapılmadı. Mamoste İsmail Beşikçi'nin de belirttiği gibi; Dersimliler başka bölgelerdeki Türk Alevi bölgelerine de sürgün edilmelerinde bir sakınca görülmedi. Qoçgîrî ve Dersim Kızılbaşları dışında diğer bölgedeki Aleviler, böyle bir katliamdan geçirilmediler.

Mustafa Kemal Hareketi'nin kanlı bir şekilde bastırdığı Qoçgîrî ve Pontus direnişinden sonra, Dersim halen ayakta. Cumhuriyet yönetimi ne pahasına olursa olsun bu sorunu çözmek düşüncesindedir.⁽⁶⁰²⁾ Amaç Dersim'in "*uygarlaştırılması*", "*medeniyete açılması*" olarak gösterilir. Bu amaçla 1936 yılına kadar bölge ile ilgili kanunlar çıkararak hukuki alt yapı hazırlanır, bölge "*Tunceli*" olarak özel bir idari yapı oluşturulur. Bu arada askeri operasyonlar için bölgede gerekli yol, köprü, idari ve askeri binalar yapılmış, gerekli asker, cephane, erzak sevkiyatı yapılmış ve sıra askeri operasyona gelmiştir. Yapılan askeri operasyon; bir "*tedip ve tenkil*" hareketidir.

O dönem Mazhar Aren Cumhuriyet gazetesinde yazdığı yazıda şöyle der; "...Çekirdek Dersim, et Dersim, kabuk Dersim, Dersim'in ıslahına gerek yok. Temdi de (iş i uzatmaya) gerek yok. Dersim'i boşaltmak gerek. Biz yapmazsak bu iş çocuklarımız üzerinde kalacaktır..."⁽⁶⁰³⁾

Dersim'de katliam yapılarak devlet kendine göre; "*Dersim soru-*

602- Bildiğimiz gibi Qoçgiri ile Dersim Tertelesi arasında "*Şeyh Sait*", Beytüşşebap, Ağrı, Zilan askeri harekâtları, katliam ve sürgünleri vardır.

603-Akt. Necati Bozkurt, Denizi Kurutmak, Dünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskân Politikası, Belge Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 2000, s. 45, Alıntı; Y. Mazhar Aren, 29 Haziran 1937, Cumhuriyet gazetesi

nu”nun büyük bir bölümününü haletmiştir. Ancak sorunun “*kökünü kazımak*” ve devletin bir daha böyle bir sorunla karşı karşıya gelmemesi için yapacağı işler vardır. Bu da Dersim’de geri kalanların sürgün ve asimile edilmeleridir. Dersim; dışlanmış, aşağılanmış, ezilmiş ve yok edilmiştir.

Gerek “*Tunceli Kanunu*” gerekse daha sonra çıkarılan kanunlar bir yerde “*minareye kılıf hazırlamak*”tır, katliamı hukuka uydurmaktır. Uygulama itibarıyla Dersim’de yapılan askerlerin elinde bulunan isim listeleri doğrultusunda sorgusuz-sualsiz, mahkeme ve yargılama yapmadan her yaşta -anne rahmindekileri bile- Dersimliyi görüldükleri yerde ve evlerinden alınarak öldürmekten ibarettir.

Dersim’38 de yapılanlar; devletin engellemelerinden dolayı yeterince ve gereğince değerlendirilip yorumlanmamıştır. Bu konuda dünyadaki genel bakış açısını Jan Philipp Reemstma şöyle değerlendirir:

“Yeniçağın ilk dönemlerinin de, hatta özellikle o dönemin bir karakteristik özelliği olmasına rağmen, Aydınlanma, bu sınır çizmeyi ‘karanlık Ortaçağ’ ile kendisi arasında zamansal bir sınır çizme sorunu olarak algılamıştır. Avrupa’nın özellikle ‘sömürgelerinde’ uyguladığı kitle katliamları, Avrupalılar tarafından ya inkâr edilmiş ya da dönemin anlayışına uygun olarak değerlendirilmemiştir. Avrupa’daki kitle katliamları ise (Birinci ve İkinci Dünya savaşları, Nazi Almanların sivil katliamları) bir ‘geri dönüş’ şeklinde (hatta bazen ‘karanlık Ortaçağa geri dönüş’ sözcükleriyle) açıklanır.

Günümüz, böylesi bir bakış açısıyla kendisini ‘çağdaş’ olarak görmektedir. Bu anlayışa uymayan ‘olaylar’ istisnalar ve geri dönüşler olarak nitelenir... ”⁽⁶⁰⁴⁾

İşgalci yapılara göre; “geri” olarak gördükleri bölgelerdeki toplumları “*düzeltilip, değiştirmek*”, kendilerine bağımlı ve itaatkâr hale getirmenin adı “*medeniyet/uygarlık*”tır. Eğer bu işgalci yapıda ırkçılıkta varsa bütün bunların yanında katliam, sürgün ve asimilasyon devreye girer.

Burada suç; medeniyete değil, medeniyeti kendi amaçları için kul-

604- Taner Akçam, Siyasi Kültürümüzde Zulum ve İşkence, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, Nisan 1992, İst., Jan Philipp Reemstma’nın “*Senin İçin Her Şey Biziz*” adlı sunuş yazısından s. 14-15

lananlardadır.

Sömürgeci ve işgalci zihniyetin “geri” ve “cahil” gördüğü ve oralara “*medeniyet*” götürüyoruz söylemine, C. L. Straus şöyle karşılık verir:

“Neolitik devrim diye adlandırılan tarım, hayvancılık, çömlekçilik, dokumacılık gibi büyük buluşlara, hiç abartmasız halen bağımlı durumdayız. Sekiz yüz ya da on bin yıldan bu yana tek yaptığımız bu ‘uygarlık sanatlarını’ geliştirmektedir.”⁽⁶⁰⁵⁾

XVI. 3. Dersim’in Direnişi,

Dersim olarak adlandırılan bölge coğrafi olarak; “*Doğu’dan Erzurum, Muş ve Çapakçur vilayetleri, Kuzey’den Fırat nehri uzantısıyla Malatya vilayeti, Güney’den Murat nehri ile çevrilmiş olan arazi*”dir.

Nuri Dersimi’nin belirttiği bu coğrafi bölgede, Dersim aşiretleri yaşamaktadırlar. İdari yapıya göre bu bölge içinde; Çemişgezek, Pêrtag, Çarşancaq(Pêrî), Mazgêrd, Gêxî/Cêxî, Qisle/Kızılkilise, Pulêmurîye, Pulur, Xozat, Kemax, Eğin, Zara, Arapgir yer almaktadır. Dersim bölgesinin periferik sınırları zaman zaman Erzîrom, Erzingan, Meletî, Çevlîg, Xarpêt vilayetleri içinde kalmıştır. Dersim’in nispeten tarıma elverişli alanları Pêrtag ve Çemişgezek’te yer alır. Uzun bir dönem Çemişgezek Dersim’in yönetim merkezi olmuştur. Oldukça dağlık olan, derin vadi ve boğazların yer aldığı iç bölgelerde ise yerleşimler azdır. Buralar tarıma elverişli olmadığı için, yapılan tek şey hayvancılıktır.

Tarih boyunca Dersim’i işgal edenler, ulaşımı kolay olan Çemişgezek ve çevresine girmişler ancak ulaşılması güç olan iç bölgelere girememişlerdir. Genel itibariyle Dersim tarih boyunca bağımsız veya yarı bağımsız olarak “*kendi başına buyruk*” yaşadı. Merkezi otorite Dersim’i “*zapt û rapt*” altına alarak, burada otorite sağlamak, “*vergi ve asker almak*” amacıyla Dersim üstüne gidince, Dersim aşiretleri de

605- Claude Lévi-Strauss, age., s. 63

direndiler. Dersim'in karşı koyuşlarında anti-saltanat, anti-hilafet bir nitelik yoktur. Dersim'in kapalı bir toplum olması itibari ile eğitim ve öğretimin olmaması nedeniyle Dersim'de yaşayanların saltanat ve hilafet hakkında pek fazla bir bilgisi ve ilgisi de yoktur. Dersim'in tek derdi kendi "öz yönetim"lerini korumaktır.

Aşiretler, vatan olarak gördükleri Dersim'i ne pahasına olursa olsun terk etmeyecekleri ortadadır. 1937 ve 1938'de Dersim'de olanlar kendilerini yok etmek, bölgede otorite sağlamaya çalışan güce karşı aşiret sisteminin kendisini zorunlu savunmasıdır. Dersim'deki bu aşiret sistemi, uzun yıllardır süre gelmektedir ve üzerlerine gelen her güç Dersim'de otorite kuramadan geri çekilmiştir. Bu durum Dersim'deki aşiret düzenine özgüven sağlamıştır ve Dersim aşiretleri bu özgüvenleriyle kendi üzerlerine gelen her güce karşı çıkmaktan çekinmemişlerdir.

Dersim'de yaşayanlar, merkezi otoritenin baskısından kaçmışlar ve ulaşılması zor bu dağlara sığınmışlardır. Bütün zorluk ve yoksulluğa rağmen, burada yaşamakta "inad" etmişlerdir. Merkezi otoritenin daha verimli yerlerde iskân edilmeye karşı çıkmışlar, kabul etmemişlerdir.

Ayrıca Dersim'i terk etmeleri için bir neden de yoktur. Zira Fransızlar; 1795 tarihli "*Haklar Bildirgesi*" şöyle der:

"Her halk, onu meydana getiren bireylerin sayısı ve yaşadığı toprakların genişliği ne olursa olsun, bağımsız ve egemendir. Bu egemenlik devredilemez."

Bu konuda Konfüçyüs naklettiği bir anekdot şöyledir:

Konfüçyüs Thai Dağı'nın yanından geçerken bir mezarın başında ağlayan bir kadını görür. Kadına yaklaşıp kadının neden ağladığını sorar.

Kadın; "*Kocamın babasını kaplan öldürdü, bir başka kaplan kocamı öldürdü. Simdi de oğlumu bir kaplan öldürdü.*" der.

Könfüçyüs; "*Öyleyse neden bu diyardan gitmiyorsun?*" diye sorar.

Kadın; "*Burada hükümet/iktidar baskısı yok da ondan.*" der.

Dersim'in bütününde bir ayaklanma olmadığı gibi bir direniş organizasyonu da yoktur. Askeri harekât öncesi sınırlı sayıdaki aşiret-

ler arasındaki direniş antlaşması az sayıdaki aşiretler arasında yapılmış ve gevşek bir antlaşmadır. Zira antlaşmadan hemen sonra kopmalar başlar.

Sınırlı sayıdaki Dersim aşiretlerinin (Demenan, Heyderan, Abbasan, Baxtîyar, Kureyşan ve Usîvan) yaptığı direniş spontane ve lokal bazı yerler ile sınırlıdır.

Bu konuda Lawrence şunları yazar:

*“Yerli halklar esas olarak... geleneksel toprakları, kaynakları ve kültürleri korumakla ilgilenir”*ler.⁽⁶⁰⁶⁾

Baskın Oran; *“Eğer bir ülkede milliyetçilik duygusu yeterince gelişmeden, seçkinlerin zorlamasıyla bir milliyetçilik hareketi ortaya çıkarsa, büyük olasılıkla kötü biter...”* der.⁽⁶⁰⁷⁾

XVI. 3. 1. Sêy Rıza'nın Liderliği

Aslında Sêy Rıza ailesinin inanç hiyerarşisinde ki mertebesi *“ray-ber”*liktir. Ancak aile Sêy Kara Süleyman'dan bu yana *“seyyid”* adını kullanmaktadır. Kendisi de *“seyyid”* adını kullanmış ve toplumda bu böyle kabul görmüştür. Sêy Rıza'nın öne çıkan özelliği *“seyyidliği”*dir. Sêy Rıza, bu kimliği ve kişiliğinden dolayı Dersim'de sevilen, itibar ve saygı gören bir kişidir. Bu yapısıyla Dersim'de etkinliği olan ve sözü geçen birisidir. Sêy Rıza'nın evliliğininde bu etkinlikte katkısı olduğu söylenebilir.

Bu konuda Mahmut Akyürekli şunları yazar:

“Diyap Ağa'nın evlilikler yoluyla tesis ettiği kan bağları, Şeyh Hasanların diğer kolları arasında da ciddi bir yakınlaşma sağladı. Diypap Ağa, kızı Elif Hatun'u Seyit Rıza'yla; Nare Hatun'u Ferhadanların reisi Cemşid Ağa'yla; Zarife Hatun'u Karabalı reisi Gangozade Mehmet Ali Ağa'yla evlendirip, diğer kızını da Sarı Saltık ailesine gelin vererek, bölgede bir nevi bacanaklar koalisyonu tesis etmişti. Bütün bu yapılanma, Seyit Rıza'nın liderliği için

605- Lawrence M. Friedman, age., s. 113

607- Baskın Oran, age., s. 45

fırsat oluşturdu.”(608)

1900 yılından itibaren Sêy Rıza'nın aşiret liderliğinden bahşedilebilir. 1912 yılında Têrcan'da iki katırın çalınması şikâyeti üzerine *“Dört yüz jandarma ve bir o kadar milis aşiret efradı Seyit Rıza'nın üzerine gönderilir.”* Aşiret ile askeri birlik arasında çatışma çıkar. Çatışmalar sonucunda Sêy Rıza, Kutu Deresi'ne çekilir. Gıyabında idam ile cezalandırılır. Ancak çalınan katırların sahiplerine teslim edilmesiyle hakkındaki idam cezası *“hukuk-i şahsiye”* davası baki kalmak şartıyla affedilir.(609)

Devlet yönetimi, Sêy Rıza'nın Dersim'deki bu etkinliğini 1917'da Ermenilere karşı koyuşunda görmüş; takdir etmiş, maaş bağlamış ve kendisini *“onurlandırmış”*tır. Ancak diğer taraftan da Dersim'de böyle bir yapıyı kendine karşı bir tehlike olarak telakki etmiştir.

Sêy Rıza, Cumhuriyet döneminde de devlet tarafından tehlike olarak görülmeye devam edilir, devamlı kontrol ve denetim altına alınmaya çalışılır.

Naşit Hakkı Uluğ, 1925-1928 yılları arasında Dersim'e yaptığı ziyaretler sonrasında Sêy Rıza için şu ifade de bulunur; *“...Bu adam Dersim'in karanlık vicdanında bir urdur...”*(610)

Sêy Rıza, Jandarma Umum Komutanlığı raporunda ise:

“Seyit Rıza'nın günden güne nüfuz ve hükmünü arttırdığı meşhuttur. Yağma ve hırsızlıklardan en çok istifade ettiği ve hükümete en az ehemiyet verdiği için diğer aşiret ağaları zahirde onu tel'in etmekte, fakat hakikatte ona gıpta eylemekte ve gittikçe nüfuz ve tefevvukunu kerahetle kabul etmektedirler.

Hariçtekilerle münasebetinden şüphe edilen ve Koçgiri'ye kadar nüfuzu şamil olan ve hariçteki katil ve hırsızları da himaye ederek silahlı kuvvetlerini ve adamlarını artıran bu adam kati tedbirler

608- Mahmut Akyürekli, Dersim Kürt Tedibi (1937-1938), Kitap Yayınevi, İkinci Baskı, İst., 2011, s. 142, Alıntı; Saha Çalışması, Zarife Hanım

609- Naşit Hakkı Uluğ, Derebeyi ve Dersim, Kaynak Yayınları, Birinci Basım, Eylül 2009, İst., s. 47; Mahmut Akyürekli, age., s. 143, Alıntı; BOA, İ.MMS. D.156-GÖM.1330 Z-04

610- Naşit Hakkı Uluğ, age., s. 34

alınmazsa istikbalin Dersim için hazırlanmış bir şefidir.” olarak görülür. ⁽⁶¹¹⁾

1931 tarihli Şükrü Kaya'nın raporunda da, *“Seyyit Rıza'nın nüfuz alanının arttığı ve tedbir alınmaması halinde istikbalin 'Dersim için hazırlanmış bir şefi' olduğu ifadesini”* kullanır. ⁽⁶¹²⁾

Sêy Rıza'nın oğlu Hesên baştan beri askere karşı koyma eylemine karşıdır. Ve kendilerine (Sêy Rıza ve ailesine) yapılan Dersim dışında, Xarpêt Ovası'nda yer verilmesine razıdır. Resik Usen'de lider özelliği yoktur. Kendisinden sonra yerine geçebilecek veliaht oğlu Baba Îvrahîm'dir. Ancak onunda 1933 yılında öldürülmesiyle bu durum ortadan kalkar.

Sêy Rıza'nın oğlu Baba'nın öldürülmesini; *“Wustina çe mi şıkı-ya!”* (Evimin direği kırıldı!) söylemiyle bu durumu belirtir. Ayrıca aşiret içinde reis Sêy Rıza'ya karşı veya sonrasında reis olma arzusunda olan Rayberê Qopo vardır. Ve Baba'nın öldürülmesinde Qopo'nun tezgahladığı da bilinmektedir.

Devlet tarafından Dersim'in tehlike arzeden lideri olarak görülen Sêy Rıza, 1937'de hem Dersim'in sosyolojik yapısından dolayı hem de geçkin yaşı itibarıyla bütün Dersim'i direnişe sevk edecek durumda ve pozisyonda değildir. Dersim'de her aşiretin kendi reis veya reisleri vardır. Bütün bu reislerin Sêy Rıza'ya bakışları seyyidliği ve kişiliği dolayısıyla saygı ile sınırlıdır. Yoksa bütün Dersim aşiretlerin onu kendi liderleri görmeleri söz konusu değildir.

XVI. 3. 2. Dersim Açısından 1938 Tertelesi

Dersimde katledilenlerin çoğunun nüfus kayıtları yoktur. Katledilenlerin bir kısmı da tifo, tifüs vs. gibi bulaşıcı hastalıklardan ölmüş olarak gösterilmiş, bir kısmı da halen sağ gözükmemektedirler.

Ne Qoçgîrî'de ne de Dersim'de devlete karşı koyuşta siyasi bir hedef yoktur. Her ne kadar Nuri Dersimi; Alîşer'in bağımsız Kürdistan

611- Jandarma Umum Komutanlığı, age., s. 193

612- Mahmut Akyürekli, age., s. 144

kurma düşüncesi var demesine rağmen Alîşer'in bu konuda bir faaliyetini bilmiyoruz. Yani Kürdistan'ın diğer bölge ve şahsiyetler ile görüşmeler yaptığını böyle bir çalışma içinde olduğunu, bu konuda şimdiye kadar elimize geçen bir belge veya anlatım yoktur. Qoçgîrî direnişinde, Dersim aşiretlerinin aktif bir desteği yoktur. 1916'da Alîşer ve Dersim aşiretlerinin Rus ve Ermenilerle görüşmelerinde net olarak bağımsızlık gibi siyasi bir hedefi göremiyoruz. Bu dönemde Dersim'de kurulduğu söylenen hükümet ise Erzingan'a bağlı olduğu belirtiliyor. Yani 1938'e kadar Dersim'deki öz yönetimin devletleşme gibi bir amacı olmamıştır. Zira Kürdistan'ın diğer bölgelerindeki Kürt hareketlerinde Dersim yoktur. Beytüşşebap'ta, Şeyh Sait'te, Ağrı'da ve Zilan'da Dersim'den ses yoktur. Bunun nedenlerini yukarıdaki bölümlerde irdeledim.

Dersim'de yazılı bir kültür olmadığı için Dersimli acısını, sevincini, aşkını, mutluluğunu, mutsuzluğunu, derdini, sorununu sözel kültür olan "*klam*" ve ağıtlarda dille getirmiştir ve bu yapıtlar nesilden nesile söylene gelmiştir.

Dersimliler 1938'de ki kendilerine yapılan katliam ve sonrasında ki uygulamaları yazamazlar. Ancak bütün bunlar ağıtlarda dille getirilmiştir. Örneğin aşağıdaki ağıta silahların teslim edilmesi, bölgede karakolların yapılması ve sonrasında askerin üzerlerine geldiğini; bütün Dersim aşiretlerinin direniş göstermedikleri gibi bazılarının devletin yanında yer alıp milislik yaptıkları, kendilerinin devlet nazarında hiç bir değerinin olmadığı, zalim askerin sıradan kadın, bebek, çocuk, yaşlı herkesi öldürdüğünü, kutsal yerlerinin asker ayakları altında çiğnendiği özet olarak söylenmektedir. ⁽⁶¹³⁾

"De wayî vayî keko bira wayî

Xıdır vano 'Bira kora ke ma rê amê

ma çekê xo kerdî top berdi

Nazmîya de teslim kerdî dayî

Vano 'o sire de tède jîyar u dîyarî ma ra heredîyay

613- Yalnız bu ağıtlar Dersim ile sınırlı kalır. Sadece Nuri Dersimi'nin yazdığı; "*Kürdistan'da Dersim*" kitabıyla Dersim'de yapılanlar bilinir.

*Wexto ke jîyar u dîyarê Dêrsimî hona ma ra hast bî
 cî ra amênê ma rê destmal u sayî'
 Vano 'Milis qeyd bîyo hedeke ma nêdano
 ax çevê sayê Tornê Mamed Axayî
 Saney xo ver berdî tede qırrkerdî
 Memed Alîyê Qolî
 Mursayê Melkijî
 Welê Bolebanijî
 Hesênê Seydijî
 Mazra şestmale de
 Çê Alê Arêyîjî
 Jîyara Paçikêne de çewres xortê Kuresijî
 Çuxura sewtîmale de çê Hesên Axayî
 Alîyê Gaxî
 Usivonê sewtîmale de çe Murtê Ojî
 Vano ' Bira nê zalimo ma qırrkerdîme
 cendege ma tede kerdî verva tîjî
 Bira Xıdır vano, na kelepurê ma
 wertê aşîro de çîqa hondê bîyo ucızî
 De wayî wayî keko bira wayî
 Sarê Koyê Jêle binê lingonê dîsmen de
 Kerdê duz u rasteyî.
 Pîlê Dêsimîzo ke qırrkerdê nêkerdê
 Peyde qisîle u qereqolî virastê''⁽⁶¹⁴⁾*

614- Akt. Mustafa Düzgün, age., s. 163

Türkçesi:

“Ey vah, ey vah kardeşim!

Xıdır diyor; ‘Kardeş şu kafasızlığımıza bak ki
 silahlarımızı alıp götürüp teslim ettik Nazîmiye’de

Ve yine bu ağıtlarda Dersimliler 1938’de kendilerini katledenlerin
“zalim Türkler” olduğunu vurgularlar:

“Ordîye Tırkî zaf o

Ceyê welaxê ma nêdane”⁽⁶¹⁵⁾

Tam da o zaman tüm ziyaretler küstü bize

*Dersim’in evliya ve ziyaretleri bize dargın değilken
mendiller dolusu elmalar’*

*Ocağı sönesi Tornê Mamud Axayî milis yazılmış
aman vermiyor bize*

Memed Alîyê Qolî

Mursayê Belkijî

Welê Bolebanijî

Hesenê Seydijî

Yanası Mezra’da

Alê Arêyîjî evi(ailesi)

Jîyara Paçıkêne de kırk Kureşanlı genc

Yanası Çuxure de Hesen Axa’nın ailesi

Alîyê Gaxî

Usivonê sewtîmale de Murtê Ojî’in ailesini

Toplayıp katlettiler bunların tümünü

Diyor; ‘Kardeş bu zalimler hepimizi kırıp

ve de güneş altında bıraktılar cesetlerimizi

Hele şu hale bakın

Malımız ve canımız ne kadar da ucuzlamış aşiretler arasında!”

Hey vah, hey vah kardeşim!

Jêl’in dorukları düşmanın ayakları altında dümdüz olmuş

Dersim’in yiğitleri kırıldı kınılalı

kışlalar, karakollar dikildi her tarafa”

615- Akt. Mustafa Düzgün, age., s. 83

“Türklerin ordusu çoktur

Hiç bir yerden bize fırsat vermiyor.”

*“...bira pêro dê, na qewxa aşîre nîya
Merevê Kirmancî û zalîmanê Tîrkan o...”⁽⁶¹⁶⁾*

*“Tîbarê mêrdê Tîrkî çîno
nonê dîne be zonî sere wo
cîsnê ma de qerez o
nê tereso ra vejîna bêbextîye
Dîna de tiro nîno dest mekuye”⁽⁶¹⁷⁾*

*“Telmas na Xarpêt o
To vana xerepito
Daraxaci qurmuş kerdê
Zalîmanê sarê Tîrko”⁽⁶¹⁸⁾*

616- Akt. Mustafa Düzgün, age., s. 83

*“...kardeşler vurun, bu aşiret kavgası değil
Kırmancılarla zalim Türklerin kavgasıdır.”*

617- Akt. Mustafa Düzgün, age., s. 167

*“Türk insanına güven olmaz
Ekmeği dizindedir onların
Onlar oldu olalı garezdir soyumuza
Kalleşlik bu tereslerin işi
Ne yaparsan yap
hayatta düşme eline bunların!”*

618- Akt. Mustafa; Düzgün, age., s. 107

*“Şu batası Xarput
Sen diyorsun sanki kokuşmuş
Darağaçları kurulmuş
Zalim Türkler tarafından.”*

XVI. 3. 2. 1. Dersim Tertelesinin Kerbela ile Özdeşleştirilmesi

Kerbela Olayı ile Dersim katliamı karşılaştırıldığında aralarında hiç bir benzerlik olmamasına rağmen, Dersim katliamında toplanıp öldürülmeye veya sürgüne götürülen çoğu kabile kendilerinin “*Kerbela yolunda*” olduklarını belirtmişlerdir. Kendi katliamlarını “*Kerbala*” ile özdeşleştirmişlerdir.

*“Vano; ‘Pîrê mı xo rê efkar meke
roca ke Îmam Uşen u Îmam Hesên Kerbela de şeyîd kerdê
a wa pîrê mı a roze na wa.”*⁽⁶¹⁹⁾

Dersim toplumu hem Ruslarla çatışmasında Rus askerini hem de 1938’de kendilerini katleden Türk askerini Merwan soyu olarak görür:

*“Bakê Pasayî ewro wes niyo
virêndîya eskerê Merwanî de
cok rodo tîfangê berzo”*⁽⁶²⁰⁾

*“Torne Merwani koto zîdeme
Hawt bedelo fetelina az ve aze ma dîma
Ma ve Merwan ra jurini kerdo Ali Bogaji
Bira ene perode ma pro ro dime
Hefe haye hawt bedeli bijerime”*⁽⁶²¹⁾

619- Akt. Mustafa Düzgün, age., s. 105

*“Pirim efkarlanma,
Îmam Hüseyin ve Îmam Hasan’ı Kerbela’da şehit ettikleri
gün; odur pirim, bugün o gündür.”*

620- “Baki Paşa” sağ değil ki

çöksün şuraya Mervan” askerine karşı kurşun atsın.” Akt, Mustafa Düzgün, age.

*Baki Paşa: 1915’de Ruslara karşı savaşmış bir Dersimli milis komutanı.

** Mervan; Ali taraftarlarına karşı savaşmış bir Emevi ordusu komutanı.

Bunun nedenleri üzerinde durursak; Dersim toplumu “*dindar*” bir toplumdur. Bu kadar aşireti bir arada tutan öge de dini inançtır. Dersim’deki aşiretsel kimlik, toplumda sorun ve çatışmaya neden olurken, kollektif inanç kimliği adalet ve düzeni sağlamıştır.

Kızılbaş/Alevilik sözsel olarak dini inanç önderleri tarafından kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu anlatım içinde dini kural ve kaideler, menkıbeler, murşidlerin kerametleri, mitler, efsaneler, kahramanlık hikâyeleri, Kerbela, Ali, Hasan, Hüseyin, Ehl-i Beyt, On iki imamlara ait anlatımlar vs. yer alır. Alevi resmi tarihinde yer alan bütün bu anlatımlar birer doğmadır, değişmezdir. Bütün bunlar sorgusuz sualsiz kabul edilir. Bu anlatımlar içinde yer alan gerçek kişi ve olaylar düzenlenmiştir. Örneğin Müslüman olan Ali, Hasan, Hüseyin ve diğer Ehl-i Beyt unsurları Alevi olarak görülmüş, bu şahıslar ile ilgili olaylar bir taraftar gözüyle kurgulanmıştır.

Kerbela Olayı gerçek, ancak anlatım hayalidir. Hayali anlatımlar dindar toplumların ilgi kaynağıdır. Gerçek çok önem taşımaz, eğer gerçekdışı kendilerine uygun ise bunu kutsallaştırarak ona yönelir ve onu doğru kabul ederler. Alevi tarihi bu tür hikâyelerle doludur. Ayrıca Alevilik içinde yer alan İslami figürler ve ritüellerin Alevilik tarihiyle ilgisi yoktur. Ahmet Yaşar Ocak bu konuda şöyle der:

“Kerbalâ olayı, Aleviliğin değil, Şiiliğin tarihidir. Kerbelâ olmasaydı bile Alevilik olacaktı. Aleviliğin kökeninin ne hilafet kavgaları, ne de bu kavgaların cereyan ettiği mekân ve zamanla uzak yakın en ufak bir ilişkisi yoktur...”⁽⁶²¹⁾

Alevilikte Kerbela Olayı’nın nedenleri üzerinde durulmamış, olay kurgulanmış ve böyle “*doğru*” olarak kabul görmüştür. Olayın algıla-

621- Akt. Mustafa Düzgün, age.

*“Mervan’ın tornu zıdımıza girmiş
Yedi nesildir soyumuzun peşinde dolaşıyor
Biz ve Mervan Ali Boğazı’nda çatışıyoruz
Kardeş artık vurun, biz vuralım
Yedi nesil öcümüzü alalım!”*

622- Ahmet Yaşar Ocak, Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yayınları, 1996, İst., s. 204

nışı ve kurgusu şöyledir; “*Sünni*” egemenler tarafından, -Alevi oldukları için- hakları gasp edilmiş katliama uğramış bir aile ve taraftarları olan Aleviler. Katliama maruz kalan Hüseyin ve tarafatarları “*Alevi*”, “*masum*”, “*güçsüz*” ve “*mazlum*”, bunları katleden Yezid ve tarftarları ise “*Sünni*”, “*egemen*” ve “*zalim*”, olarak görülmüşlerdir.

Toplumda Alevi- “*Sünni*” çelişkisi vardır. Toplumun en üstün tutuğu değer inancıdır. Bu değere karşı olarak gördükleri birincil tehdit ise “*Sünni*”liktir. Bunun kaynağı olarak İslamiyet içindeki Şia ve Sünni çatışması gösterilir. Aleviler ötekilerden farkının Alevi kimliği olduğunu ve kimlik yüzünden “*Sünni*”ler tarafından sürekli baskı, zulüm gördükleri, katliama maruz kaldıklarına inanırlar. Bunun en bildik örneği olarak da Kerbela’yı gösterirler. İslamiyet’le çatışıp yok olmaktan ise takkiye yaparak sorunu İslamiyet içinde mezhep çatışması olarak gösterip İslamiyet içinde var olmayı yeğlemişlerdir. Ve bu yolla kendi inanç kimliklerini sakladıklarını, korku içinde yaşadıklarını her dönem belirtmişlerdir.

Hâlbuki gerçekte var olan çelişki Alevi- “*Sünni*” çelişkisi değil, Alevi-Müslüman çelişkisidir.

Hüseyin ve taraftarlarının Kerbala’da öldürülmesi Alevi toplumun da yıllar boyunca öylesine işlenmiş ki her Alevi’nin bilinç altında bu olay yer etmiştir.

Dinsel kimliğin öne çıkarılmasının nedeni ise toplumunun milli bilince sahip olmamasıdır. Bundan dolayı Dersimliler inanç farklılığından dolayı katledildiklerine inanmaktalar.

Hobsbawm’ın belirttiği gibi; “*Gerçekten, millet öncesi çağda, on beşinci ve on altıncı yüzyıl Avrupa’sındaki gibi, bugün yabancı işgalcilere karşı özerk bir halka dayalı milli savunma hareketi sınıfına sokacağınız bir durumla karşılaştığımızda, böyle bir hareketin ideolojisi milli değil, toplumsal ve dinsel bir içerik taşıyacaktır...*”⁽⁶²³⁾

Tarihi süreç boyunca “*çok*”, “*egemen*” ve “*güçlü*” olan “*zalim*”in, “*az*”, “*güçsüz*” ve “*mazlum*”lara baskı, zulüm yapması, olanları katletmesi algısı söz konusudur. Kerbela Olayı da bu çatışma-

623- E. J. Hobsbawm, age., s. 96

nın bir halkası, önemli bir parçası olarak görülür ve İslamiyet dinine ait bir dini referans olmasına rağmen, genel itibarıyla Kızılbaş/Alevi toplumu bunu zalimin mazluma zülmü olarak algılar.

Örneğin Birinci Dünya Savaşı'nda Dersim'de yakılan bir ağıtta:

“Vano ‘Bawo to meberve, yı Comerdî

İmam Uşen u İmam Hesenî ra tepîya marê henî vato”⁽⁶²⁴⁾

Yani Dersimliler Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar ile çatışmalarında da Hasan ve Hüseyin'i referans göstermişlerdir. Hâlbuki Ruslar Hıristiyandır ve “Sünni”likle ilgileri hiç yoktur.

Yine Dersim'de bazen hangi inançtan olursa olsun bir “zalim”in, yine hangi inançtan olursa olsun bir “mazlum”a yaptığı bir haksızlık, Kerbela ile hiç ilgisi olmadığı halde Hüseyin ile özdeşleştirilir. Bu özdeşleştirme toplumun iç dünyasından dışa yansıyan sosyal bir duygudur. Ayrıca eğer bir şeyle özdeşleştirme ihtiyacı duyuluyorsa, bu; kendi etnik bir kimliğinin bilincinde olmamasındandır.

624- Akt. Mustafa Düzgün, age., s. 117

“Baba sen ağlama, Allah böyle istemiş

İmam Hüseyin ve İmam Hasan'dan sonra bu bizim kaderimiz.”

DERSİM'38 TERTELESİ SONRASI

Cumhuriyet'in kurulmasıyla Mustafa Kemal'i putlaştırma çalışması-na başlanır. Bu konuda Aslı Daldal şöyle yazar:

“Millet-şef özdeşleşmesini Mustafa Kemal'in putlaştırması izler. Ulusalculuk yeni bir din, Mustafa Kemal'de bu dinin tanrısı kabul edilir/ettirilir. Tapmaya alışık bir milleti geleneksel inançlarından kurtarmanın en kolay yolu eski uhrevi tanrıyı yeni dünyevi tanrıyla değiştirmektir. Bu yeni tanrı da Mustafa Kemal'dir. Böylece Kemalizm'in temel taşlarından biri olan 'ulu önder Atatürk' miti ruhbilimsel bazı mekanizmalarının da etkisiyle yerleşir. Sonuç olarak bir 'umut' olarak başladığı siyasi kariyerini Mustafa Kemal 'ulusal tanrı' olarak noktalar.”

Daldal bu yazımını bir örnek ile de destekler;

“Aşağıdaki kısa alıntı bu tanrılaştırmanın boyutunu göstermektedir: 'İzmir'in kurtuluşundan birkaç gün sonra O'nunla birlikte efeler yurdu Ödemiş'ten İzmir'e dönüyorduk... Bir dönemeçte uzaktan haykıra haykıra bize gelen bir köylüye rastladık. Elleriyle işaret yapıyor, aralıksız 'hey durun!' diye bağırıyordu. Şoför otomobili hızla sürmeye hazırlanırken 'O'; 'yavaşlat ve dur.' dedi. Köylü yanımıza geldi, koynunda sabırsız bir hareketle solmuş bir fotoğraf çıkardı ve sonra ölçüsüz bir sevinçle haykırmaya başladı: 'Hey koşun bu 'O'dur.' Yaklaşan kalabalık bir an içinde otomobilimizi sardı. Kimi onun ellerini, kimi ayaklarını, kimi otomobilimizin tekerleklerini öpmeye, hepsi de sevinçten hıçkıra hıçkıra ağlamaya, dua etmeye başladı. Bu kalabalık içinde yırtık cepkenleri içinden yarı çıplak yaralı vücutları görünen ihtiyarlardan, solgun buruşuk yüzlü ninelere, küçük çocuklara kadar bütün bir köy halkı vardı. Bu, Türk köylüsünün yıllardan beri beklediği, kurtarıcısına, eşsiz kahramanına ta canın içinden en yalnsız, en temiz bağlanışı, şükranı idi.”⁽⁶²⁵⁾

625- Aslı Daldal, “Mustafa Kemal Kültünün Toplumsal ve Ruhbilimsel Temelleri Üzerine Bir Ön Çalışma” Makalesi, Birikim dergisi, Ocak-Şubat 1998, “Resmi-İdeoloji ve Devlet” özel sayısı, sayı 105/106, s. 37-38, Alıntı; Munir Uras, “Hey Koşun Bu 'O'dur.” Atatürk'e Ait Hatıralar, Ahmet Hidayet Red (ed.), İst., İstanbul Cumhuriyet Matbaası 1949, s. 117-118

Falih Rıfku Atay'a göre; Enver Paşa'ya Mustafa Kemal'in niçin terfi ettirilmediği sorulduğunda; *"Ama biliniz ki onu paşa yapsanız padişah, padişah yapsanız Allah olmak ister!"* diye cevap verir. ⁽⁶²⁶⁾

Aslında Mustafa Kemal'in putlaştırma çalışmaları çok sancılı ve kanlı geçer. Özellikle Kuzey Kürdistan'da bu durum çok daha kanlıdır. Bunun son halkası olan Dersim'38 harekâtıdır. Bu harekâta; Dersim toplum düzenini nasıl tarumar edildiği, Dersim'de yapılan katliam, sürgün hiç kimse ayırt edilmeden, kişisel statü gözetilmeksizin, direnen, direnmeyen, yaşlı, çocuk, kadın, devlet karşıtı, devlet yanlısı, devlete yardım eden topyekûn bütün Dersimlilere yapıldığını yukarıdaki bölümlerde vermeye çalıştım.

Ancak Dersimliler için henüz her şey bitmemiştir. Birde harekât sonrası yapılanlar var. Şimdi bir örnek vererek irdelersek:

Katliam ve sürgün sonrası Mustafa Kemal, Pêrtag'te bir köprü açılışına gider. Köprü açılışında Sabiha Gökçen'de vardır. Mustafa Kemal, Dersim'de yaptığı eseri, katliam ve sürgünlerin sonuçlarını merak etmektedir.

Sabiha Gökçen bu eseri şöyle anlatır; yaşlı bir köylü, *"savaş meydanlarından"* gelen asker Mustafa Kemal *"karşısında hiç kıpırdamadan, sanki hazırol vaziyetinde bir asker gibi"* durur ve *"... Ama kendini bilmez üç beş kişi çıkıp, yine kendini bilmez cahilleri kandırarak buraların adını lekelemek istediler... Bizi bağışlamazsan, kahrımızdan öleceğiz paşam..."* der.

Mustafa Kemal'in de Dersim'in devlete karşı koyuşunu; *"ufak tefek hatalar"*, *"küçük ve manasız davranışlar"* olarak gördüğünü bunları unutmaya, *"kin beslememeye, kardeşliği sürdürmeye"* mecbur olduklarını belirttikten sonra; *"Ben Dersimlilerin ve bura yöre halkının nasıl temiz, nasıl asil duygulu, nasıl vatanperver olduklarını yakinen bilirim..."* der. Mustafa Kemal'in bağışlamasından sonra yaşlı adam dönüp arkasındaki koçu kendi elleriyle kurban eder.⁽⁶²⁷⁾

Harekât sonrası *"Tunceli"*ler Mustafa Kemal'i *"tanrı"* olarak kabul etmeseler de en azında kendileri için *"on ikinci imam"*dır veya adayı olmuştur.

626- Falih Rıfku Atay, age., s. 90

627- Sabiha Gökçen, age., s. 147

XVII. 1. Dersimliden “*Tunceli*”liğe

İşte Mustafa Kemal’in ve devletin Dersim’de yaratmak istediği insan tipi bu tiptir: Konformist insan tipi. Kendilerine yapılan her türlü kötü muameleden sonra; kendini haksız/suçlu gören, bundan dolayı da kendisinin af edilmesini isteyen, “*katiline meftun*”, katilini yücelten, el ve eteğini öpen, teslimiyetçi bir “*Tunceli*”li. Devletin, Dersim 38’den sonraki çalışmalar böyle bir Dersimli yaratmak içindir.

Bu Dersim’i Kürdistan’dan, Kırmancları Kürdlerden koparma politikasıdır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte uygulanan bu politika bir soykırım politikasıdır. Bu politika Dersim hakkında yazılan bütün raporlarda bariz olarak görülmektedir. Günümüzde de devam eden bu politikanın nedenlerini yukarıdaki bölümlerde vermeye çalıştım. Biraz da Kırmanclara uygulanan etnosid uygulamalar ve sonuçlarını irdelersek şunları söyleyebiliriz.

Toplumların olağan seyrine egemen unsurun yaptığı her türlü müdahale, çoğunluğun azınlığa bakışı, o toplumun ekonomik, toplumsal ve kültürel yapılarında değişikliğe, toplum içinde ayrışmalara neden olur. Hele bu müdahale aynileştirme amacıyla yapılıyorsa, daha da “*vahim*” bir durum alır. Totaliter devlet, bireyleri kendine bağımlı kılmak için iktisadi, sosyal ve psikolojik çok sayıda mekanizmalara başvurur. Bu uygulamalar sonucunda kendine yabancılaştırmış bir insan tipi meydana getirilir. Yıkılan “*yekteci-tekçi*” bir yapı; -her ne kadar kendi yerel yapısını yok etse de- Kemalizm gibi totaliter bir ideolojiyi kabul etme durumu söz konusudur.

Dersim Tertelesi ile var olan “*Dersim toplumu*” realitesi yok edilir. Katliam, eskiyle çelişen yeni değerler meydana getirir. Meydana gelen bu değerlerde amaç ve davranış biçimi belirsizdir. Kimlik ise bütünleştirici işlevini yitirir.

Bu bölümde devletin Dersim toplumunu kendine bağımlı kılmak, yeni bir kimlik/aidiyet oluşturmak için yaptığı sosyo-psikolojik çalışmaları ve bu çalışmalar sonucunda geline durum üzerinde durmak istiyorum.

XVII. 1. 1. “Kolektif Amnezi” (Belek Yitimi)

Mustafa Kemal tarafından Osmanlı’dan Cumhuriyete geçişte belek silimi başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşunda yapılan yasaklamalar, uygulamalar(“inkılaplar”) ve İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla epeyi kişinin kellesinin alınmasıyla Osmanlı imparatorluğuna ait bellek silinmiştir.

Her insanın beyinde geçmişteki konular ve kişiler hakkında bölümler/kompartmanlar vardır. 1938’den önce Dersim’de yaşamış kişilerin beyinde Dersim ile ilgili bölümde o dönemi/düzeni meşru olarak görür. Böyle olması doğaldır. Ancak bu düzenin yok edilmesi ve toplumun katledilmesi konusunda bir cevabı yoktur. O düzene ait, o dönemde yaşamış olup ta sağ kalanların bu katliamının cevabını araması, sorması ve bu olayı anlatmaları yasaklanmıştır. Katliamı anlatmak yasaklandığı gibi, Dersimlinin belleğindeki o döneme ait bilgiler (kolektif bellek) silinmeye çalışılmıştır.

Ayrıca insanlar başına gelmiş kötü olayları hatırlamaktan çok unutmak isterler; bilinç altına atarlar ve onun bilince çıkmasına pek izin vermezler. Örneğin Ortaçağ toplulukları, vebadan öylesine korkarlar ki, adını bile ağzına almaz, uzun bir zaman sürecinde vebadan söz etmez ve gerekli önlemleri almazlar. Öylesine bir caresizlik söz konusudur ki yaşananlar görmezlikten gelinir.

Reemstma; bunun doğru olmadığını ve aksine hatırlayıp yorumlamanın daha sağlıklı olduğunu söyler:

“...En kötü bir biçimde yaralanmış ve sindirilmiş olan birey, yaşadıklarını öz yaşamından atmaya çalışacaktır. İster acıya maruz kalanlar; ister acı çektirenler arasında yer alsın, gruplar ve kolektifler de aynı şeyi denerler; bu çabalar çoğu kez birbirine benzer. Yaralayıcı olayları bir bireyin öz yaşamından, bir toplumun kendi tarihinden ayırma mekanizması, dünya tarihi ölçeğinde de gözlenebilir. Ancak sağlığına kavuşmak ya da en azından kendi yaşamını anlayabilmek için, bir bireyin, çektiği acıları öz yaşamının bir parçası olarak kavramak zorunda olması gibi, burjuva toplumu da (ve bu toplumdaki sosyal bilim) kendi tarihine ait parçaları bir yandan

'istisna' öte yandan 'tarih öncesi'olarak soyutlamaya kalkmamalıdır; yoksa kendi işleyişini asla kavrayamaz...'"⁽⁶²⁸⁾

Paul Connerton ise belek yitimi konusunda şunları yazar:

"...Tüm totaliter rejimler bunu yapar; totaliter rejim uyruklarının kafalarını tutsaklaştırmaya, onları belleklerinden ederek başlar. Bir büyük güç, küçük bir ülkeyi ulusal bilimcinden yoksun bırakmak istediğinde, sistemli unutturma yöntemini kullanır... Totaliter rejimlerde ürkütücü olan, yalnızca insan onurunun çiğnenmesi değil, aynı zamanda bazen geçmişin doğru dürüst tanıklığını yapacak kimsenin bırakılmamasıdır."⁽⁶²⁹⁾

Silinmiş bellek yerine ve yeni nesile; "eğitimden geçirilmiş bellek" konmuştur. Yani Dersim'38 öncesi kolektif bellek yeni nesillere aktarılamamıştır. Örneğin; Dersim ile ilgili Nuri Dersim'inin yazdıkları dışında elimizde başkacada bir yazılı yerel kaynak yoktur. Alîşer'in katledilmesinden sonra sandık veya sandıklarda, yanında muhafaza ettiği belge ve çalışmalar da devletin eline geçmiştir.

Dersim'38 öncesi nesil ile 38 sonrası nesil arasında bir kopma söz konusudur. Toplum egemen tarafından yaratılan yeni değerlere bağlanmak zorunda bırakılmıştır. Yani egemene tabii olmak.

Paul Connerton bu konuda şunları yazar:

"... bir kuşağın anıları, o kuşağın üyelerinin beyinleri ve bedenleri içinde, bir daha geri alınmayacak biçimde kilitlenmiş olabilir. Proust bize, birbirleriyle karşılaştırmayacak anıların ayrı havalar-dan çalması sonucunda doğan bu kafa karıştırıcı yabancılaşıma etkisi yarattığı zihinsel sarsılma duygusunu göstermektedir..."⁽⁶³⁰⁾

628- Taner Akçam, Siyasi Kültürümüzde Zulum ve İşkence, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, Nisan 1992, İst., Jan Philipp Reemstma'nın "Senin İçin Her Şey Biziz" adlı sunuş yazısından s. 15

629- Paul Connerton, Toplumlar Nasıl Anımsar, Çeviren Alâeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, Birinci baskı, 1999, İst., s. 27-28

630- Paul Connerton, age., s. 11

XVII. 1. 2. “Varoluşsal Güvensizlik” ve “Yetkeci Kişilik”

Kişi varlığına karşı bir tehlike sezerse; “*Kendi benliğini kendisinde bir şeyle kaynaştırma yolu arar. Buda öndere kayıtsız şartsız boyun eğme biçiminde faşist dizgeler ortaya çıkarır. Faşist dizgede lider-kitle arasındaki ilişki ‘sado-mazoşist’ bir ilişkidir. Kitle mazoşist eğilimler içerisindedir. Bireyler kendilerini iyice küçültür, önemsiz, güçsüz sayarlar. Kendilerinden üstün gördükleri bir güce boyun eğerler. Böylelikle varoluşsal kuşku ve soyutlanmışlıktan kurtulmaya çalışırlar. Öte yandan sadist kişi (güç elde etme ve hüküm etme arzusundaki kişi) başkalarını kendi nesnesi yaparak egosunu genişletmeye çalışır. Bu faşist liderdir. Her iki durumda da aslında sorun aynıdır: Benliğin, yalnızlığın katlanma yetisinden yoksun olması.*

İste bu yalnız kalma ve soyutlama korkusu, lidere ve ideolojisine kayıtsız boyun eğme ve tapınma ile kendini gösteren sado-mazoşist dizge ortaya çıkarabilir. Bu sado-mazoşist dizgede yaşayan bireylerin toplumsal kişiliklerine ‘yekteci kişilik’ adını verebiliriz” ⁽⁶³¹⁾

Daldal “yekteci kişiliğin” ataerkil toplumlarda daha rahat meydana geldiğini belirtir ve bunun “*kuşaklar boyunca ailede yeniden*” üretilebileceğini söyler. ⁽⁶³²⁾

Haziran 2011’de yapılan seçimde “*Tunceli*”ler; Dersimliliği ve Kirmianlığı/Kürtlüğü inkâr edip, kendisini “*Horasan’dan gelen Türkmen*” Akşehirli olarak takdim eden Dersim-Nazımiyeli Kirmanc/Kürt Kemal Kılıçdaroğlu’nun Başbakan/iktidar olmasını istiyorlar ve olacağına inanıyorlardı.

Adomo bu konuda şunları yazar; “*Lideri ideali yaparak kişi kendini idealize eder ve böylelikle kendi ampirik benliğini tehdit eden hayal kırıklığı ve tatminsizlik duygularından korunur. Totaliter lider figürü böylelikle hem otoriteye boyun eğme hem de otorite olma arzusunu doyurur.*” ⁽⁶³³⁾

“*Tunceli*”de bazı ilçe belediyeliklerin AKP’li olması ve “*Tunceli*”de AKP’li olma durumu; otorite, otoritenin yanında olma ve bundan nemalanma durumudur.

631- Aslı Daldal, agm., s. 38

632- Aslı Daldal, agm., s. 39

633- Akt. Aslı Daldal, agm., s. 41, Alıntı; Paul Roezen, Freud: Political and Social Thaugt (New York, Alfred A. Knopf Inc., 1970), s. 240-241

XVII. 1. 3. Beyin Yıkama; Telkin ve Tekrar

Beyin yıkama konusunda Çiğdem Kağıtçıoğlu, “İnsan ve İnsanlar” adlı kitabında şunları yazar:

“Beyin yıkama denilen olgu da grup faktörlerinden yararlanılarak gerçekleştirilir. Bu konuda, özellikle Kore savaşıdan sonra yapılan bir araştırma vardır. Kore savaşı sırasında Çinlilerin, esir aldıkları askerlerin tutumlarında, hatta giderek dünya görüşlerinde yarattıkları değişim, sosyal psikologları bu konuda derinlemesine inceleme yapmaya zorlamıştır. Beyin yıkamada esas olarak yapılan, grubun yapısını bozarak kişileri yalnız (tek başlarına), dolayısıyla grup desteğinden yoksun bırakmak ve daha sonra bu kişileri, inanmış oldukları değerlere zıt propagandaya tabi tutmaktır. Görülmüştür ki grup desteğinden yoksun kalan esirler karşı tarafın değerlerini kolaylıkla kabullenebilmektedirler. Örneğin, Kore’deki esir kamplarında, er, subay ayırt etmeden bütün askerlere aynı elbise giydirilmiş, en alt kademedeki kişilere en büyük sorumluluklar verilmiş ve benzeri diğer tedbirlerle gerçekte çok katı olan askeri hiyerarşi ve normlar yıkılarak grup yapısı ortadan kaldırılmıştır. Bu arada sürekli olarak yapılan propaganda, grubun dağılması ile gruptan soyutlanarak tek başına kalan kişi üstünde çok etkin olmaya başlamış ve Amerikalı askerlerin bir kısmı Çinlilerin değerlerini benimsemişlerdir.

Aynı yöntemle tutumları değiştirilmeye çalışılan Türk askerlerinde ise başarı sağlanamamıştır. Çinlilerin büyük gayretlerine rağmen, Türk askerleri grup yapısını korumuşlar ve tek birey haline gelmemişlerdir. Bunun sonucu olarak da grup desteğini kaybetmemiş ve eski tutumlarını sürdürmüşlerdir.

Bunun esas sebebi, Amerikalılarda askeri normlara daha çok ‘itaat’ yolu ile uyma, Türklerde ise ‘benimseme’ yolu ile uymanın söz konusu olmasıdır. Birbirleriyle çok yakın ilişkiler içinde olan Türk askerleri, askeri normları benimsemiş olduklarından, koşullar değişse bile yine normlara uygun davranış göstermişler ve grup yapısının devamını sağlamışlardır. Başka bir deyişle, Türk askerleri için, subaylarıyla baba-oğul ilişkisini andıran yakın bağlar sanki doğal bir aile grubu oluşturduğundan, dış etkenlerle bunu bozmak kolay olmamıştır. Amerikalı askerler için ise resmi (biçimsel) iş grubu söz konusu oldu-

ğundan bu grup daha kolaylıkla baz olabilmıştır.”⁽⁶³⁴⁾

İnsanoğlu yapılan telkinlerle itaat gösterebilir hale getirilebilir. Ve böylece o şey sirayet yoluyla toplumda taraftar bulabilir hale gelebilir. Gustave Le Bon bu konuda şöyle der:

“...iddianın gerçek bir etki meydana getirmesi için mümkün olduğu kadar aynı kelimelerle tekrar edilmesi gerekir. Napolyon, ‘biricik ciddi söz sanatı tekrardır.’ demiştir. İddia olunan şey tekrar edilmek şeklinde sonunda kanıtlanmış bir gerçek gibi kabul edilecek kadar ruhlara yerleşir.

*En aydın ruhlar üzerinde bile, etki ettiği görülünce tekrarın kit-
leler üzerindeki etki derecesi daha iyi anlaşılır. Şurası bir gerçektir
ki, tekrar edilen şey sonunda hareketlerimizin etkenlerinin hazırladı-
ğı bilinçaltının derin tabakalarına kadar iner, yerleşir. Birkaç zaman
sonra tekrar edilen iddianın kimin tarafından ortaya atıldığını unu-
tarak o tekrar olunan sözlere inanırız. İlanın hayret verici gücü
ancak böyle açıklanabilir.”⁽⁶³⁵⁾*

XVII. 1. 4. Stockholm Sendromu

Fromm’un belirttiği gibi; *“Toplum bireylerden oluştuğu için toplum-
da işleyen ruhbilimsel mekanizmalar aslında bireylerde işleyen ruhbilim-
sel mekanizmalardır.”⁽⁶³⁶⁾*

Psikolojide kendisine kaba, baskı, şiddet gören kişinin bunu yapana bağlılık duymasına Stockholm Sendromu denir.

“Kişinin kendi katiline meftun olması”dır.

Zorbanın su vermek gibi küçük “insansı”lıkları kurbanın gözünde büyür ve zamanla kurban kendini zorbanın yerine koyup olayları onun gözünden görmeye başlar. Dolayısıyla kurbanın zorbadan kaçması, kur-
tulması zorlaşır. Kişi kendisini rehin veya esir alana işkence, ya da teca-
vüz edene öylesine bağlanır ki artık onsuz hayatta kalamayacağına inanır.

634- Çiğdem Kağıtçıoğlu, İnsan ve İnsanlar, Cem Ofset, Üçüncü Baskı, 1979, İst., s. 208-209

635- Gustave Le Bon, age., s. 112-113

636- Eric Fromm, Özgürlükten Kaçış, Çeviren Şemsia Yeğin, Panel yayınları, 1988, İst., s. 118

XVII. 1. 5. Yabancılaştırma ve Asimilasyon

Sömürgeci açısından ele aldığımızda, işgalci işgal edilen bölgeyi kendi anavatanı olarak görür. Orada yaptıklarını anayurt savunması olarak telakki eder.

Sömürgeci yok etmeye çalıştığı nesneyi, kişiyi, toplumu vs. değersiz, aşağı olarak görür. Böyle bir propaganda yapar. Bu kendini haklı bulma çabasıdır.

Albert Memmi, sömürgeci kişiliği konusunda şunu yazar:

“Sömürgeci, sömürgede üst-bendir. Yurduna dönerse yüceliğini kaybeder ve kolonyalistin üstün bir insan olması sona erer. Sömürgede her şey olmasına karşın, kolonyalist kendi ülkesinde bir hiç olacağını bilir; vasat bir insan olmaya geri dönecektir.”⁽⁶³⁷⁾

Ve *“Her sömürgeci ulus, faşist eğilim tohumunu bünyesinde taşır.”* der.⁽⁶³⁸⁾

Sömürgelerde, işgalci gücün amacı kendine karşı direnebilecekleri - *“iyileri”* - yok etmek ve geride kalanları - *“vasatları”* - ise yabancılaştırarak asimile etmektir.

İşgalci egemen güç, sömürge toplumu egemenliği altında tutmak için her türlü yolla başvurur.

Bu yolların başında toplumu bölmek gelir. İnsanlar ne kadar yabancılaşmışsa, bölünenleri ve bölünmüş halde tutulmaları o kadar kolaydır. Sonra kendine karşı oluşabilecek tepkileri yatıştırmak, halkı *“yumuşatmak”* için çeşitli boyun eğdirme yöntemleri kullanırlar. Boyun eğdirme yöntemleri tarih boyunca değişimler gösterir. Değişmeyen ise ölüm sever bir tutku olan ezmedir. Öm. Eski Roma’da *“ekmek ve sirk gösterileri”* bir boyun eğdirme yöntemidir. Boyun eğdirmenin başka bir yolu ise manipülasyondur. Bir diğer yolu kültürel istiladır.

Sömürge toplumları açısında ele aldığımızda; işgal edilmiş toplumlar gelişemezler, çünkü yabancılaşmışlardır. Siyasi, ekonomik ve

637- Albert Memmi, Sömürgecinin Portresi, Sömürgeleştirilenin Portresi, Çeviri Şen Suer, Versus Yayınları, Ocak 2009, İst., s. 74

638- Albert Memmi, age., s. 76

kültürel karar alma erkleri kendilerinin dışında işgalcilerin elindedir. İşgal edilen toplumun kaderini işgal edenler belirler. Bu işgal, toplumun gelişimini engeller. Sömürgeci toplumu iç dinamiklerini yaşamadığı için gelişme gösteremez. Hastalıklı bir toplum haline gelir.

Bu konuda Albert Memmi şunu söyler:

“Sömürgeci ikide bir yığınla sömürgeleştirilmiş insanı katlettiği halde, işçilerine nasıl bakabildi? Sömürgeleştirilmiş olan, böylesi aşırı talepleri yerine getirecek kadar nasıl kendini inkâr edebilirdi? Sömürgeciden nefret ettiği halde, ona aynı zamanda nasıl böylesine tutkuyla hayranlık duyabilirdi. Bu hayranlığı elimde olmaksızın ben de hissettim.”⁽⁶³⁹⁾

Paulo Freire, “Ezilenler Pedogojisi” adlı eserinde şunları yazar:

“Ezilenler, yabancılaştırmanın etkisiyle ne pahasına olursa olsun ezene benzemek, onu taklit etmek, onu izlemek isterler. Bu olgu özellikle, üst sınıfın ‘mümtaz’ insanlarına denk olma özlemini duyan orta sınıf ezilenlerde hâkimdir.”⁽⁶⁴⁰⁾

“Ezilenlerin davranışı belirlenmiş davranıştır, ezenlerin ilkelerini izler.”

“Ezenin imajını içleştirerek ezenlerin ilkelerini benimsemiş haldeki ezilenler, özgürlükten korkar haldedir.”

“Ezilenler özgürlüğe kavuşmaktan, ezenler ise ezme ‘özgürlüğü’nü kaybetmekten korkarlar.”⁽⁶⁴¹⁾

Hapishanelerde uygulanan yöntem de bir “kişiliksizleştirme” yöntemidir. Gardiyan saldırganlaştıkça tutuklular daha çok boyun eğici olur ve gardiyanlara bağımlılaşır. Tutuklular uyduruk, anlamsız ve genellikle tutarsız kurallara uymaya zorlanırlar. Örneğin elbise dolapları arasında kutuları ileri geri taşımak, battaniyeleri önce dikenli çalılar üzerinde geçirterek ardından battaniyelerden diken ayıklatmak

639- Akt. Paulo Freire, Ezilenler Pedogojisi, Çeviren Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınları 7. Basım, İst. 2010, s. 41, Alıntı; Albert Memmi den, The Colonizen and The Colonized, (Sömürgeci ve Sömürgeleştirilenler), Boston 1967, s. X

640- Paulo Freire, Ezilenler Pedogojisi, s. 40

641- Paulo Freire, age., s. 25

gibi. Tutuklular birbirlerine aşağılamaya, karşılıklı hakaret ve küfürlerle özendirirler. Tutuklular kaderlerini kabullenmiş bir tutuma girer ve hatta gardiyanların kendilerine layık gördükleri insanlık dışı işlemleri haklı gösterecek biçimlerde davranırlar. ⁽⁶⁴²⁾

Olay gerçek yaşamdaki kimliklerden başka bir kimliğe büründürmedir. Kendi yerel isimleri değiştirilir, yer isimleri değiştirilir. Kendi gerçekliğinden uzaklaştırılıp, yeni bir “gerçeklik” yaratılır. Bu yaratılan yeni “gerçeklik” onlarda yeni algılar ve yeni yargılar meydana getirir.

Toplama kampları ve çalışma kamplarında yapılanlarda aynı durum söz konusudur ve bu topluluğun ve bireylerin otoriteye itaat etmesi temeline dayanır. Totaliter rejimlerin bir özelliği olan “*otoriteye itaat*” toplum yapısına da yansıtılmıştır. Babaya, amire, askeri komuta, öğretmene, polise ve devlete itaat etmek.

Bu temel üzerinden kendi açılarından sorun teşkil edecek toplumsal yapılar kimlikleştirilir, kendilerine yabancılaştırılır. Bu amaçla gerekirse baskı, sürgün, katliam, soykırım vs. uygulanır. Egemen kimlik yüceltilirken, reddedilen kimlik veya baskı altındaki etnik kimlik aşağılanır, bayağı görülür. Yapılan baskı, şiddet öyle boyutlara varır ki oluşturulan çatışma ortamı ve dayanılmaz yaşam koşulları sonucunda toplum çıkış yolu olarak boyun eğme, itaat etme durumuna gelir. Direnme yerini, otoriteye angaje olup, otoriteye tabii olup “*sorun*”larından kurtulur.

Bilgin, “*kolektif planda etki veya telkin bireysel planda nevroza benzer. Her ikisinde de mantıksal düşüncelerden kaçma ve bireyin rasyonel olan ve olmayan iç ve dış yaşamı arasında bir kopukluk görülür. Her iki halde de gerçeklik ilişkileri kopar. Kendine güven azalır.*”⁽⁶⁴³⁾

Birde uzun süreçte uygulanan işin eğitim boyutu vardır.

Türkiye Cumhuriyeti; Türk toplumuna milliyetçi ve ırkçı bir eğitim uygularken, Kürdleri de asimile etmek için çeşitli asimilasyon

642-Nuri Bilgin, Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu, Ege Yayıncılık, Ocak 1994, İzmir, s. 124

643- Nuri Bilgin, age., s. 132

metotları uygulamış ve uygulamaktadır.

Prof. Dr. Tove Skutnabb-Kangas; Türkiye’de uygulanan zorunlu eğitim sisteminin “*ya yüz ya boğul*” nitelikli ve “*eksiltici*” bir eğitim; “*eksiltici eğitim*”in, “*Birleşmiş Milletler Soykırım Tanımlanması ve Sözleşmesi*”ne göre bir dilsel soykırım olduğu ve Kürd çocuklarının bilmediği bir dil ile eğitime tabii tutulduğu, kendi dillerince eğitim-öğretim yapmaları, eğitime erişimi, yeteneklerin ortaya çıkması, gelişimi engellenmektedir, bu eğitim sistemi ile Kürdler dilsel ve kültürel soykırıma tabii tutulduğunu belirtir.⁽⁶⁴⁴⁾

Buradan yolla çıkarak genelde bütün Kürdistan’da uygulanan, özelde devletin Dersim’deki uygulamalarına bakarsak:

Elazığ’dan yürütülen “*Tunceli*” yönetimi 1946 yılında Kalan kasabasına nakledilir. 1947 yılında sürgüne gönderilenlerin geri dönmesine izin verilir. 1948’de ise Genel Müfettişlik kaldırılır.

Elazığ Kız Enstitüsü’nün, Akşam Sanat Yatılı kısmına Dersim’den gelecek kız öğrenciler için 50 kadro ayrılmıştır. 16 kız ise Akçadağ Köy Enstitüsüne gönderilir. Bu köy enstitülerinde 92 öğrenci vardır. Amaç bunları mezun ettikten sonra kendi bölgelerinde istihdam etmektir.⁽⁶⁴⁵⁾

Sıdika Avar anılarında; Dersim’de yapılan Türkleştirme hakkında önemli ipuçları verir.

Sıdika Avar Elazığ’a gönderiliş nedenini şöyle anlatır:

“Bu açlık cezası olayının ertesi sabahı Müdüre Hanım beni odasına çağırtmıştı. Giderken düşünüyordum: Acaba yatılıları koruduğum için kınayacak mı?...”

(...)

644- Prof. Dr. Tove Skutnabb-Kangas, “*Dinmeyen Çılgılık: Dersim, Hakikat ve Yüzleşme Konferansı*”, “*Bir Soykırım olarak Zoraki Dilsel Asimilasyon ya da Çokdillilik ve Dilsel İnsan Hakları*” başlığı altındaki konuşmasından, 25-26 Şubat 2012, Ankara) (*Çocuk Hakları Sözleşmesi iki devlet; ABD ve Somali dışında diğer devletler onaylamıştır (ancak ABD sözleşmeyi imzalamayı planlamaktadır). Türkiye ise çekinceler koyarak sözleşmeyi imzalamıştır.

645- Akt. Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), Derleyenler; Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt yayınları, Necmeddin Sahir Silan Arsivi- 4, Birinci Basım Ekim 2011, İst., Prof. Zafer Toprak’ın Önsözünden.

Müdür: 'Bakanlıktan bir emir geldi. Sizin durumunuz hakkında.'

Yoksa beni yatılıları korudum diye şikâyet mi etmişlerdi? Ama buraya niçin geldiğimi ben biliyordum. Genel müdür Nurettin Boyman:

'Şimdi Türk misyoneri olarak yatılıları özümseyeceksin, Atatürk'ün isteği bu. Bunu herhangi bir kimseye his ettirmek halkı gücendirir. Ona göre tedbirli olun.' demişti. Zaten Gazi Eğitim'de bu iş için okumamış mıydım?''⁽⁶⁴⁶⁾

"Atatürk, bu dağ köylerinde bütün yoksunlukların Türkçe bilmekten ileri geldiğini söylemiş, bunu isyan sebeplerinden biri olarak görmüştü. Onun için Türkçenin bu köylere 'ana' ile sokulmasını arzu etmişti. Bu en köklü öğretimdi. Tarihte örneği vardı. Rumeli vilayetlerinden ilk kız sultanisinin açıldığı bir ilden pek çok siyaset adamı yetişmişti. 'Buraya da Türkçeyi ana ile sokmalıyız' diyorlardı.'⁽⁶⁴⁷⁾

Bu konuda Ayşe Hür şunları yazar:

"Sıdika Avar; 'Dağ çiçeklerim' dediği öğrencilerine kendisini sevdirmek için çok çaba harcar. Ayaklanma döneminin çocukları sevgiye, ilgiye muhtaçtır. Bunu iyi bildiğinden onların 'ana'sı olmak ister. Bu istediğinde samimidir. Sıdika Avar, öğrencilerinin bitlerini ayıklar, onlarla halay çeker, çeyizlerini hazırlar, yerde yatmalarına, kötü yemekler yemelerine, yırtık önlükler ile dolaşmalarına, hademelerin işlerine yardım etmelerine, öğretmenlerin öğrencilere olur olmaz ceza vermelerine karşı çıkar. Evet, merhametlidir, ama merhametinin ideolojik boyutu vardır: 'Düşünüyordum, bu düşmanca cezalar arasında, bu küçümseme havasında Türklüğe nasıl ısınacaklardı bu yavrucaklar? Çünkü Enstitü sınıflarına verilen cezaları da görüyorlardı. Tabii ki karşılaştıracaklardı.' der tüm açık sözlülüğüyle.

Kimlerdi bu 'Dağ çiçekleri?' Anılarından öğrenelim: '(1941?) Ağustos sonu, Müdüre Hanım yıllık iznini bekliyordu. Eylül başında Müfettişlikten telefon ettiler. Kurşuna dizilenlerin, yasak bölge dağlarına kaçan çocuklarından sekizi yakalanmış, yaşları küçük olanlar

646- Sıdika Avar, Dağ Çiçeklerim, Öğretmen Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 1986, Ankara, s. 45

647- Sıdika Avar, age. s. 32

Çocuk Esirgeme Kurumu'na verilmiş, ikisinin yaşları büyükmüş, şimdi bize gönderiliyorlarmış. Bakımları okulca idare edilecekmiş. Ambar açılana kadar iaşeleri için Müfettişlik on lira gönderiyormuş. Bu kızlar 'şerefsiz asiler'in çocukları olduğu için okutulmayacaklar, okul işlerinde kullanılacaklarmış.

İki kız geldi.

Biri iri yarı, ismi Geyik, ne hain bakışlı! Saçları karmakarışık. Yedi ay dağda, tarağı nerde bulacaklar ki. Sirtında etekleri dizlerine, kolları pazılarına kadar parçalanmış, deseni belirsiz bir basma elbisenin sırtı çürüyüp parçalanmış, sağ küreğe yapışık, göğüs kısmının yırtmaçları göbeklerine kadar yırtılmış. Bellerinde birer urgan bağlı.

Küçük de aynı. Yalnız elbisenin sırtı sağlam. Yüzlerindeki deri insan derisine benziyor, diğer yerlerindeki deriler sanki kahverengileşmiş birer ağaç kabuğu. Tırnakları kırık, ağız kenarları yara. Küçük o kadar zayıf ki, iskeletine yapışık kabuk gibi bir deri. Yüzü ihtiyarlar gibi buruşuk on dört yaşında var mıydı acaba?

(...)

Geceleyin uyku arasında konuşanlar, bağırp çağırانlar da vardı... Günlük hadiselerde kendini uykuda gösterirdi... Bazısı konuşurdu, neler anlatmazlardı ki... Bazısı ağlar, uyandırırız, kimi inler, ateşine bakarız, kimi bağıırır, bütün yatakhaneyi ayaklandırır, teskin ederiz...Bu yaralı küçük gönüller, sevgi şefkatle tedavi edilmeli, Türklükle kaynaştırılmalıydı. "⁽⁶⁴⁸⁾

"Temmuz ayı içinde Müdire Hanım'la anlaşıarak (Elazığ, Dersim, Bingöl bölgesinin 'genel valisi' General Abdullah Alpdoğan) Paşa'ya gittim. O zaman Tunceli'ye gitmek için izin alınırdı. Kızımın Mazgirt'e gitmek için izin istedim. Programımı açıkladım:

Paşam, kızlarımızın jandarma ile toplanması hem çocukları, hem aileleri ürkütüyor. İzin vererseniz köylere çocuk toplamaya ben gideyim. Aileler kime teslim ettiklerini, kimin okutacağını görürlerse gönülleri rahat olmaz mı?

'Ben de bunu çok düşündüm. Hangi öğretmen?' dedi ve durdu.

648- Akt. Ayşe Hür, Kızılbaş Dergisi, Ocak 2011, s. 12

Dikkatlice bana baktı, sertçe:

‘Kelleni koltuğuna aldığıının farkında mısın?’⁶⁴⁹⁾

Sıdika Avar “Bingöl” valisinin okulu teftişini ise şöyle yazar:

“Bir gün Bingöl Valisi Sayın ‘Şahin Baş’ gelmişti. Yatılı son sınıfa girdi. Kızlar saygı ve sevgi bakışlarıyla ayağa kalktılar. Vali bey sordu:

‘Kürt kızları bunlar mı?’

Çocukların bakışlarındaki sevgi derhal değişti, gittikçe de hainleşti.

Tunceli’nin Türk kızları efendim.

Vali Bey devam ediyordu:

‘Babalarınızın, dedelerinizin isyan ederek yaptığı hataları gördünüz, canlarıyla ödediler.’

Ben sözünü kesmek isteğiyle; Aman efendim, bu çocukların babası değil, bunlar şerefli...

Vali; ‘Nasıl değil? Hepsi Kürt değil mi? Sizler böyle hareket ederseniz...’

Sözünü kesmek için bir iki defa karıştıysam da o devam etti:

‘Hükümet çok kuvvetlidir. Hepinizi yok eder!’

Beyefendiciğim, öteki sınıflara lütfen teşrif etmez misiniz? Çayınız da soğuyor... diye kapıyı açtım. Ondan sonra bir iki enstitü sınıfında ve müdür odasında ikramlarda bulundum, çalışmalarımızın hedefini anlatmaya uğraştım.

Yatılı üçlere gittim. Hepsi ağlıyordu. Gözyaşları arasında şu soruları soruyorlardı:

‘Neden bizi bu kadar suçlu görüyorlar?’

Neden ‘Kürt’ diye hep hakaret ediyorlar?’

Neden Kürdleri gariplerden aşağı görüyorlar?’

Hani siz ‘hepimiz Türküz’ diyordunuz?’

Bu acı soruların sonu gelmiyordu.’⁶⁵⁰⁾

646- Sıdika Avar, age, s. 70

650- Sıdika Avar, age. s. 196-198

Sıdika Avar, İnönü'nün okulu ziyaretinde bir kız çocuğun çenesini tutmasını şöyle yorumlar:

“O sene hep ‘İnönü benim çenemi tuttu!’ diye övündü durdu. Tabi ömrü boyunca da övünecektir.”⁽⁶⁵¹⁾

Kaymakam Muhtar Körükcü o dönem Yatılı Bölge Okulları'ndaki Kürd çocukları üzerindeki uygulamalar hakkında şunları yazar:

“A. Cem'in Amerika'da bir taraftan inek girip bir taraftan sucuk çıktığını anlatan fıkrasını bilirsiniz.

Bizim de Elazığ'da böyle bir ‘medeni insan’ fabrikamız var. Kız Enstitüsü'nün bünyesinde yer almış olan yatılı uygulama okuluna her köyden en iptidai ve en geri yaşayısta genç kızlar ve çocuklar geliyor; geliyor demem söz temsili...Yeniçeri toplar gibi talihsiz fakir çocuk topluyorlar...

“Evet, saç baş karışık, üst baş yırtık, dil bilmez, vahşi tabiatlı, inatçı ve hırçın çocuklar, okula gidiyorlar. İki, üç sene sonra size kahve ikram eden bu terbiyeli civil civil Türkçe konuşan, güler yüzlü çocuğun, aynı kız olduğunu anlayabilmek için ilmi simyaya hayli vukuf gerek.

Ancak her şey o kadar gül pembe değil, kimse kızını göndermek istemiyor. Bir aralık hükümetin çocukları zorla alacağı duyulmuş, on yaşını ikmal eden bütün kızlar bir kocaya kaçıp kurtulmak istemişler.

Müdire Hanım'ın geleceği duyulunca; çocuklar başka köylere kaçırılıyor, babalar evden dağa kaçıyorlar. Velhasıl her şeyi bedavadan olan bir mektepte üç dört sene refah içinde yaşamamanın bile onlar için bir nimet olduğunu kafalarına sokmaya imkân yok.”⁽⁶⁵²⁾

Elazığ Yatılı Okul'da, Kürd çocuklarına öğretilen 23 Nisan Marşı:

“Türk çocukları, Türk çocukları

Gözler ileri, başlar yukarı

Yarın ki hayat yurt ufukları

Her şey sizindir Türk çocukları.”

651- Sıdika Avar, Dağ Çiçeklerim, Öğretmen Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 1986, Ankara, s. 228

452- Akt. Sıdika Avar, Dağ Çiçeklerim, Öğretmen Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 1986, Ankara, s. 233-234

Cumhuriyetle birlikte Kürdistan'da Kürdleri dilsel ve kültürel soykırıma tabii tutmak amacıyla yoğun bir şekilde Yatılı Bölge Okulları açılmıştır. Ailelerinden, köylerinden alınan kız ve erkek çocuklar, Yatılı Bölge Okulları'nda yoğun bir şekilde milliyetçi (Türkçü) ve ırkçı (Kemalist) bir eğitim verilmiş. Bu eğitim ve diğer eğitim ile bölgede kısa bir zaman süresi içinde okur-yazar oranı artmıştır. Bu eğitim sisteminin yetiştirdiği "*Dersimli aydınlar*" ise, bu durumu olumlu gösterip bununla övünmüşlerdir. Aslında yapılan Dersim'in dili, kültürü, tarihi yerine işgalci gücün dilini, kültürünü ve tarihinin yerleştirilmesidir. Yani bu yüksek okur-yazar oranı dilsel ve kültürel soykırım(Türkleştirme) oranıdır. Bu yolla Dersim toplumu devlete bağlı bir hale getirilir.

İsmet İnönü, eğitim alanında Dersim'de yaptıkları konusunda şunları yazar:

"... Bu mevzuda kimsenin bilmediği başka asıl tesirli bir nokta daha vardır. Biz 1950'de iktidarı bıraktığımız zaman, bütün Türkiye illeri içinde ilk mektebi en çok olan vilayet Dersim'di. Kızları mektebe gittiler, erkek çocukları mektebe gittiler ve yetiştiler. Çocuklar, Dersim içinde tahsil görmeye başladılar. Bütün bu tedbirler neticesinde Dersim'de yalnız asayiş sağlanmış olmakla kalmadı. Dersimli vatandaşlar görgülü ve akıllı olarak her yerde Türklere iyi örnek teşkil edecek misaller verir hale geldiler..."⁽⁶⁵³⁾

Türk Milli Eğitim sistemi ile insanların beyinlerine Türk milliyetçiliği verilmiştir. İnsanların sorgulayıcı değil, aksine "*dogmatik biçimde*" ırkçı Kemalist ideolojiyi benimsemeleri uygun görülmüştür. Akademik çevrenin de bu benimseme ve kabullenmeye katkıları olmuştur. Yönetimdeki Jakoben tavır; kurumlar, toplum ve şahıslarında böyle bir tavır takınmasına neden olmuştur. Böylece toplumun her kesiminin; solcusu, sağcısı, Atatürkçüsü, İslamcısının vs. bir de "*fundamentalist*" bir tarafı oluşmuştur.

Dersim direnişini ve katliamını unutturmak için çalışmalar yapılmış. Köy adları değiştirilmiş. Kirmancca (anadil) konuşulması yasaklanmış. Ezik, silik, korkak, kendine yabancı Kemalist bir kuşak yara-

653- İsmet İnönü, age., s. 269

tılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalarda devlet nispeten başarılı da olmuştur. Bir kısım “*Dersimli*” kendini “*Türk*” olarak görmeye başlamış, Mustafa Kemal hayranı, kendilerini katledenlerin kimliğine bürünmüşlerdir.

“*Tunceli Kanunu*” on bir yılı aşkın bir zaman uygulanmış. 01 Ocak 1940 kanunla yürürlükten kaldırılmasına rağmen daha sonra çeşitli yasalarla; 3706 sayılı yasayla bu süre üç yıl, 4430 sayılı yasayla iki yıl, 4687 sayılı yasayla bir yıl, 4809 sayılı yasayla bir yıl daha uzatılarak böylece bu kanun 01 Ocak 1947 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Bir taraftan bu uygulamalar yapılırken bir taraftan da Kürd toplumu arasındaki farklılıklar ve iç çelişkiler kullanılarak toplumda bir ayrıştırma oluşturulmaya çalışılmıştır.

Stella Ovadia “*azınlık psikolojisi*” olarak tanımladığı bu durumu şöyle açıklar:

“*Egemen unsur tarafından çizilen sınırları içselleştirip; talep azaltması, görünmez olmaya razı olması, kendini egemenin gözüyle değerlendiren sevmemesi, egemene benzemeye çalışması, giderek kimliğinin bir kısmını inkâr etmesi ya da yüceltmesi gibi mekanizmalar...*”⁽⁶⁵⁴⁾

Erime ve yabancılaşıma olgusunun temelinde; çoğu kez kendi toplumunu egemen toplum karşısında “*geri*” bir konumda görmekten kaynaklanan aşağılık kompleksi vardır. Bu kompleksin oluşumunda egemen toplumun asimilasyon politikalarından kaynaklanan kültürel terörizm etkindir. Bunun sonucunda asimilasyona uğrayanlar kendilerini aşağılamaları o derecede ve o kadar çok yaparlar ki sonunda kendi acizliklerine ikna olurlar/inanırlar.

Ancak bu hep böyle olmaz. Damgalanma, dışlama, asimilasyon olguları kimilerini egemen yapıyla özdeşleştirerek bağımlı hale getirirken, kimilerini de tersine kendi kültürler varlığını korumak ve devam etmek için direnmeye ve bilinçlenmeye devam ederler. Yani bir kısım; itaat ederek, egemeni benimserken, diğer bir kısım ise tepki

654- Stella Ovadia, “*Yahudi Olduğumu Ne Unutmaya, ne de Hatırlatmaya Hakkın Var*” Makelesi, Birikim Dergisi Etnik Kimlik ve Azınlıklar özel sayısı, sayı 71/72, Mart-Nisan 1995, s. 144, dipnot 3

göstererek kendi kimliklerini koruma mücadelesine devam ederler.

Çiğdem Kağıtçıbaşı, bu iki grup değerlendirmesini şöyle yapar:

“Bağımsız denekler kendilerini kuralların kısıtlanmasından bir dereceye kadar kurtarmış kişilerdir. Bağımlı deneklerle karşılaştırılınca, daha maceracı, kendilerini göstermeyi seven, kendilerine güvenen ve doğru ile yanlış kendi kişisel görüşlerine göre ayıran kimselerdir. Buna karşılık, Crutchfield, bağımlı denekleri şöyle betimlemektedir: ‘bağımsız deneklere kıyasla bağımlı denekler daha az ego gücüne sahip, kendi dürtülerini daha az hoşgörü ile karşılayabilen, belirsizliğe tahammül edemeyen, sorumluluk yüklenme yeteneğine daha az sahip, kendilerini daha az tanıyan, daha az orijinal olan, ayırımçı ön yargıya ve yekteci tutumlara sahip, ana-babalarını kusursuz olarak gören, dıştan gelen ve toplumun onayladığı değerlere, doğru-yanlış yargılarına önem veren kimselerdir.’”(655)

XVII. 2. Bu Duruma Müslüman Kürdlerin Etkisi

Osmanlının son döneminde; devlet bünyesinde yaşayan bütün Gayrimüslim, Êzîdî, Kızılbaş ve Müslüman halklar içinde bir kırılma yaşanır. Bu unsurların kendi aralarında ve birbirlerine karşı ayrışmalarının ve “*düşman*”lıklarının oluştuğu bir dönemdir.

Bu dönem Kürdler açısından ele alındığında; Kızılbaş Kürdler ile Müslüman Kürdler arasında da ayrışmaların derinleştiğini görmekteyiz.

Bu iki grup arasındaki inanç farklılığından dolayı var olan çelişki, Kızılbaş Kürdlerin katledilmesine yol açmasa bile, tarih boyunca bu iki grup arasında çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum özellikle merkezi otorite tarafından kullanılmış ve oluşturulması sağlanmıştır. Müslüman Kürdlerin, Kızılbaş Kürdleri hiç bir zaman kabullenme ve kapsayıcı bir tavır takınmamaları, iki grup arasındaki çatlağın derinleşmesine neden olmuş ve Kızılbaş Kürdlerin milli bilin-

655- Çiğdem Kağıtçıoğlu, age., s. 76, Alıntı; R. S. Crutchfield, Conformity and Charracter, American Psychologist, 1955, s. 196

ce erişme önünde bir engel teşkil etmiş ve etmektedir. Bu durum aynı zamanda Kızılbaş Kürdleri, Müslüman Kürdlerden uzaklaştırırken merkezi otoriteye yakınlaştırmıştır. Örneğin Müslüman Kürt aşiretlerinden meydana gelen Hamidiye Alayları ile Kızılbaş Kürdler arasında meydana gelen çatışmalar, Kürdistan’da onarılmaz yaralara neden olmuştur. Yaşanan bu çatışmalar, daha sonra Cıbranlı Xalit Beg’in Kızılbaş Kürdler ile ittifak yapması önünde engel teşkil etmiş ve Kızılbaş Kürdlerin devlet yanında yer almasına neden olmuştur. Kızılbaş Xormek ve Lolan aşiretlerinin Cıbranlı Xalt Beg’e verdikleri cevap şöyledir; *“Halit Bey! Erkekçe konuşalım. Biz Kürt değiliz. Nemrudla’da akrabalığımız yoktur. Bizim size itimadımız yoktur. Siz Hamidiye alayı oldunuz yıllarca birbirimizi kıldık. Bu defa sultan ölmek isterseniz biz de size kul olmayız. Biz beylik istemiyoruz.”*⁽⁶⁵⁶⁾

Berzan Botî, Müslüman Kürdlerin, tarihi süreç boyunca Alevi Kürdleri “öteki” olarak gördüğünü, iki kesim arasında bir güven sorununun olduğunu; *“Alevilerin bu anlayıştaki Kürdlere güvenmemesi”* nin anlaşılır bir durum olduğunu belirttikten sonra; *“Bazı Aleviler, Kemalizm’i sığınak olarak görüyorsa, sorumlu Kemalizm’den daha çok güvence veremeyen Sünni Kürdlerdir. Sistem her zaman Alevilere şu mesajı verdi: ‘sizi korumasam Sünniler hepinizi yok eder.’ Sistem, Alevilere karşı ‘Demokles’in kılıcı’ işlevini Sünnilere yüklemiştir. Sünniler bu işlevi yerine getirmeyeceklerine dair Alevileri inandırmadıkça, bazı Alevilerin Kemalist kimliğini eleştirme hakkına da sahip olamazlar.”* der.⁽⁶⁵⁷⁾

Botî’nin bu söyleminde haklılık payı vardır, ancak Müslüman Kürdler için; Ermeniler, Rumlar, Suryaniler ve Êzîdî Kürdler de “öteki” idiler ve aralarında güven sorunu vardı. Ancak bunlara yapılanlar sonrasında ne bazı Ermeniler, ne bazı Rumlar, ne bazı Süryaniler ne de bazı Êzîdî Kürdler, Alevi Kürdler kadar Atatürkçü ve Mustafa Kemal hayranı olmadılar.

Bilindiği üzere Kızılbaş Kürdler, tarih boyunca inançlarını saklak-

656- Mehmet Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s. 183-184

657- Berzan Botî, “Dersim Soykırımı ve Sunni Kürdlerin Tutumu Üzerine” adlı yazısı, Nasname, 23. 11. 2009

mak ve takiye yapmak zorunda kaldılar. İnançlarına saygı gösterilmedi. İslamiyet tarafından dışlandılar. Dışlayanlar arasında Müslüman Kürdler de vardı. Yukarıda da belirtildiği gibi, birliktelik sağlamanın temel şartı tarafların birbirlerine saygı göstererek farklılıkları kabullenmeleridir. Bu birlikteliği sağlamayı çoğunluk olarak Müslüman Kürdler yapmak durumda idiler. Ancak Müslüman Kürdler bunu yapmadılar.

Yapılacak şey toplumda din ve vicdan özgürlüğü temelinde farklı inançların hoş karşılanması ve saygı gösterilmesidir. Bu durum halen Müslüman Kürt toplumunda oluşmuş durumda değildir. Yani Dersim'in tekrar Kürdistan'ın bir parçası haline getirilmesi için Müslüman Kürt kesimine de önemli görevler düşmektedir.

Kürdistan'da Ramazan ayında Kızılbaş Kürdlere oruç tutturmaya çalışan Müslüman Kürdler Kürt davasına zarar verdiklerinin bilincinde olmalıdırlar. Bunun çok dinli olan Kürdlerin birlikteliğine zarar verdiği aşikârdır.

XVII. 3. Dersim'in Yeni Kimlikleri; “*Hayali Cemaatler*”i

Kürdistan'ın parçalanıp işgal edilmesi ve Kürdlerin devletsiz olması nedeniyle, Kürdlerin etnik yapısı gerekli incelemeler ve araştırmalar yapıp derlenip ortaya konulamamıştır. Kürdistan arkeolojik olarak araştırılmadan, Kürt toplumunun akademik olarak sosyo-ekonomik yapısı yeterince incelenmeden; Kürdlerin devletleşmesine mani olmak için Kürt kimliğinin kökeni çok fazla didiklenmiş ve bu konuda herkes amaçları doğrultusunda varsayımlar sunmuş, toplum mühendisliği projeleri oluşturulmuştur.

Miletleşme sürecinde etno-tarih hayati önem arz eder. Ancak Dersim toplumunun; “*uzun, zengin, devamlılık arz eden bir etno-tarihin eksikliği*”, olanında filolojik, arkeolojik, antropolojik ve diğer alanlarda yeterince araştırılma yapılmadan, belirsiz şecerelerin peşine düşülerek “*teori*”ler geliştirilmiştir.

Dersim toplumunda, inanç kimliği o kadar güçlüdür ki etnik kim-

lik hiç bir zaman etkin ve belirgin hale geçmemiştir. Dersim toplumunun omurgası inancıdır. Kimliğin merkezinde inancın olması, normal bir durumdur.

Özellikle Doğu toplumlarında millet/milliyet kavramı ile din iç içedir ve çoğu zaman bunları birbirinden ayırmak zordur. Günümüzde bile bu durum devam etmektedir. Bu kendi milli kimliğinin bilincine varamama durumu/sorunudur.

Brian Fay; *“...ve en sinsisi öz-aldatmadır. Bazen, korku, suçluluk ya da öz-savunma dolayısıyla, kendi kendimizden saklanıyoruz. Gerçekten de, çözümlenmesi çok güç bir biçimde, hissettiğimiz ya da yaptığımız şeyin hakikaten ne olduğunu bilmemizin önünü alarak kendi kendimizi anlaşılmaz kılıyoruz. Öz-aldatmanın yaşamlarımızda oynadığı rolün büyüklüğünü anlamak için Freudcu olmamız gerekmiyor...”* der.⁽⁶⁵⁸⁾

Dersim toplumu, *“Kirmancîya Ma”* kolektif kimliği ile 1938 katliamına kadar kendi içinde bir sorun yaşamamıştır. Dersim’in *“Kirmanciya Ma”* algısı ve aidiyetinin milletleşmesine engel olmak için topluma soykırım uygulanmış, böylece Kirmanclar Kürd ulusal kimliğinden koparılmaya çalışılmış, toplum bir *“kara deliğe”* sokularak, kimlik konusunda bir boşluk meydana getirilmiştir. Daha sonra bu boşluk Alevilik, Türklük, *“Zaza”*lık gibi bir kaç kimlik ile doldurulmaya çalışılmıştır.

Dünyada kültürel çeşitlilik hızla yok oluyor. Bir dil, bir kültür yaşanarak devam ettirilir ve korunur. Biz seksen yıl önceki atalarımız gibi yaşamayı istemiyoruz, hep yeni yaşam peşindeyiz. Bize dayatılan ise *“tek dil, tek vatan, tek kültür”*dür. Bu ortamda Kirmanclar milletleşme sorunu ile karşı karşıyadır. Anadil Kirmanckî yeterince konuşulmamakta ve yazımında sorunlar vardır. Ancak bu harekât olmasaydı, *“Dersim toplumu milletleşebilir miydi?”* sorusuna cevap vermemiz zor. Bundan sonrada bu konuda nasıl bir gelişme oluşur sorusu ve sorunu ile önümüzde duruyor.

Günümüzde halen Kirmancların inanç ve etnisiteyi birbirinden

658- Brian Fay, Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi, Çokkültürlü Bir Yaklaşım, Çeviren İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım 2001, İst., s. 39

ayırma konusunda bir sorunları vardır. Halen dini inanç ön plandadır ve çok önem taşır. Adete “*din milliyetçiliği*”/“*Alevi milliyetçiliği*” söz konusudur. Gerçi “*Smith’e göre bunda şaşılacak bir şey yoktur, çünkü dinler, milliyetçilik açısından son derece önemli olan mit ve sembollerin kaynaklarından biridir.*”⁽⁶⁵⁹⁾

Ancak burada egemen yapı tarafından Kürdlerin parçalanması amacıyla oluşturulan, desteklenen; şimdiye kadar Türkleştirmeye direnen Kirmancıların(Kızılbaş/Alevi Kürdlerin) “*Alevi ulusu*”, “*Zaza ulusu*” gibi “*hayali cemaatler*” projeleri söz konusudur.

Bunu tüm anti-demokratik ve dayatılan İslami ideolojilere rağmen Kürd ulusal mücadelesinden uzak durarak gerçekleştirmek mümkün mü? Burada İslamî Kürdlerin ve Kızılbaş Kürdlerin kendi tarih ve geleceklerini yeniden okumaya ihtiyaç vardır. Doğru olan; “*Hayali cemaat*” olgusunu bu okumalar üzerinden reel ve gerçekleştirebilirlik olgusuna oturtmaktır.

Jan Philipp Reemstma; “... *Birine, birilerine yapılanlar toplumda iz bırakır; yalnızca korku ve paniğe hedef olan insanlarda değil, korku ve paniği yaratan insanlarda da; yalnızca yapıldığı anda değil, kuşaklar boyunca da iz kalır. Bir deyişle toplumun ‘kamburu’ olur. Olay bilinçlere o denli yerleşir ki, bilimsel açıklaması yapılmasa bile, çeşitli korku öykülerine konu olur. Bir kolektif kendi yaralarıyla nasıl yaşar? Yaraya maruz kalanlarla yarayı açanlar birlikte nasıl yaşayabilirler? Yarayı açanlar kendilerini nasıl temize çıkaracaklardır? Geçmiş korkular asla unutulmaz!*” der.⁽⁶⁶⁰⁾

659- Akt. Umit Ozkırımlı, age., s. 193; Alıntı Anthony D. Smith, “The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed”, s. 364

660- Taner Akçam, Siyasi Kültürümüzde Zulum ve İşkence, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, Nisan 1992, İst., Jan Philipp Reemstma’nın “*Senin İçin Her Şey Biziz*” adlı sunuş yazısından s. 14

HAREKÂTA KATILANLARIN VE NACİP FAZIL KISAKÜREK'İN KATLIAM HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Dersim '38 harekâtı, devletin bütün gücüyle hiçbir hak hukuk tanımadan yaptığı bir katliamdır. Bu durum o dönem harekâta katılmış veya devlet görevlerinde bulunmuş bazı kişiler tarafından da dile getirilmiştir.

Bu son iki bölümde devlet yapısında yer olan kişiler, İslami cenah-ta yer alan kişiler ve Türk “*solcuları*”nin Dersim olayına bakışlarını ve yazdıklarını vererek, yorumları okuyucuya bırakı-yorum.

XVIII. 1. Hulisi Yahyagil

Emekli Albay Hulisi Yahyagil, harekâta katılan subaylardan birisidir. O kendilerine verilen emrin “*imha*” olduğunu belirtiyor:

“Ben Elaziz (Elazığ)'de tabur komutanlığı yapıyordum. 1938 Dersim İsyanı'nın sebep olduğu facia hadisesi neticelenmek üzere idi. Bizi de Dersim İsyanı'nı önlemeye ve bastırmaya memur ettiler, isyan dedikleri şey de, bazı dağ köylerinin o yıl vergi vermeme meselesi idi. Aslında hadise basitti. Fakat nedense onu büyüttüler ve umumileştirdiler.”

“Bize verilen emir: Dersim ahalisini külliye imha emri idi. Canlı tek bir insan bırakılmayacak... genç-ihtiyar, suçlu-suçsuz, çoluk-çocuk, kadın-erkek ne varsa hepsini imha...”

Gerçi memur edildiğimiz bölgenin birçoğu Rafizi idi. Ama yine de bizim raiyetimiz ve halkımız idiler. O tarz muamele ve emir nasıl bir uygulama şekli idi bilemiyorum. Ben kıta komutanı idim. En çetin ve zor vazifeyi de bize vermişlerdi. 'Sen piyadesin, seni topla da takviye etmek gerekir' dediler. Çok mahzun ve mustarip idim. Neticede vuku bulacak haksız zulüm ve gadirleri düşünüyordum. Aynı zamanda iki tane çıkıl-

maz hissin ortasında kalmıştım; Birincisi: Askerlikte emre mutlaka itaat, ikincisi: Göre göre bildiğim, olacak olan zulümlerden kaçmak, o ortamda istifa etmek, belki başka manalar verilmek endişesi...”

Yahyagil aynı zamanda Said-i Nursi’nin talebesidir. Yahyagil hocasından aldığı bir mektup ile istifa etme fikrinden vazgeçer ve birliğin başına geçerek Dersim’e yapılan “*Te’dip ve tecziye*” harekâtına katılır.

Yahyagil devamla:

“Mektup bana büyük bir teselli verdi, nefes aldım. İsyan bölgesine vardık.

Çok uzak mesafelerden birbirimize tek-tük birkaç mermi attık da, hiç kimseye bir şey olmadı. Kimsenin burnu kanamadı. Döndük dolaştık, kimseyi bulamadık. Bölgeyi terk etmiş, mağaralara çekilmişlerdi. Allah yardımımıza yetişti. Elimizi kirletmeden ve kana bulaştırmadan kurtardı ve muhafaza etti.”⁽⁶⁶¹⁾

“Vergi vermedikleri için yok etmek. İmha etmek. Bu düşüncüyü bu uygulamayı kim yapabilir. Zorbalar. İnsanlık suçu isleyenler. Elbette vergi işin bir yönü idi. Tek neden Dersim’i Türkleştirmekti. Ben Tugay komutanı idim. Bize verilen emir canlı hiçbir şeyi bırakmayın şeklindeydi.”⁽⁶⁶²⁾

“Buna bitkiler ve hayvanlar dahildi; hayvan bitkiyi yer, insan da hayvanı yer şeklinde idi. O tarz muamele ve emir nasıl bir uygulama şekli idi bilemiyorum.”⁽⁶⁶³⁾

XVIII. 2. Yüzbaşı Şevki Bey

Abdülkadir Badıllı, Hulusi Yahyagil'e Said-i Nursi ile ilgili hatıralarını dinlemek üzere gitmiştir. Badıllı, “*Bediüzzaman Said-i Nursi, Mufasssal Tarihçe-i Hayatı*” isimli eserinde bir başka Dersim tanığına yer

661- Zaman online 04 Aralık 2008, <http://zaman.com.tr/haber.do?haber-no=767165&title=1938>

662- Sabiha Gökçen, Bir Hayat Böyle Geçti

663- R. Peşeng: Said-i Kurdi ve Şeyh Said, Esmer dergisi, Sayı 37/ 2008

veriyor. Bu tanık bir başka “Nur talebesi” olan Meletîlî(Malatyalı) emekli Yüzbaşı Şevki'dir.

Yüzbaşı Şevki şunları anlatır:

“Dersim İsyanı'nda isyan eden bazı insanlarla askerler harp ederken, isyancılar yavaş yavaş çekilip dağın zirvesine doğru gitmişler. Bizim askerler onlara ulaşamıyor ve bir şey yapamıyorlardı. Bu defa herhalde gelen emirler mucibince, Hulusi Bey'e de verilen emir gibi, geri dönüp masum çoluk-çocuk, ihtiyar demeden katletmeye başlamışlar. Hatta hınçlarını alamayarak, bazı taburlar topladıkları çoluk-çocuk, kadın ihtiyar, bigünah masumları büyük avlulu surlu bir evin içine doldurmuşlar ve birçok teneke gazyağı döküp bunları ateşe vermişlerdi. Bu ateş içinde yükselen feryatlar ve çığlıklar ortasından, bir kadın kucağındaki bebeğini ateşte yanmaması için surun üstünden dışarıya fırlatmış. Fakat bir yüzbaşı o bebeği süngüleyerek, süngü ile tekrar surun üstünden ateşin ortasına atmıştı. Gözümle gördüm.”⁽⁶⁶⁴⁾

XVIII. 3. Muhsin Batur

“Günlerden bir gün alayımıza emir geldi.... tren yoluyla Elazığ'a intikal edilecek, bir süre orada eğitim gördükten sonra o zamanlar Dersim denilen bölgeye gideceğiz. Tren yolculuğumuz kırk kişinin paylaştığı kapalı yük vagonlarında pek ilkel ve zor koşullar altında gerçekleşti. Elazığ'ın biraz uzağında Harput'un eteklerinde çadırli ordugâh kurduk ve bir müddet sonra ilk durak Pertek olmak üzere herekâta geçtik ve iki ayı aşkın bir süre özel görev yaptık. Okuyucularımdan özür diliyor ve yaşantımın bu bölümünü anlatmaktan kaçınıyorum.

Alaya verilen özel görev, Elazığ bölgesinde büyük bir manevra ve resmigeçit ile bitti... subaylara ve bizlere Atatürk imzalı birer madalya dağıtılar.”⁽⁶⁶⁵⁾

664- Akt. <http://zaman.com.tr/haber.clo?haberno=767165&title=1938>, Alıntı; Abdülkadir Badıllı, "Bediüzzaman Said-i Nursi, Mufasssal Tarihçe-i Hayatı" s. 1134

665- Muhsin Batur, Anılar ve Görüşler, “Üç Dönemin Perde Arkası”, Milliyet Yayınları, Dördüncü Baskı Kasım 1985, İst., s. 25

XVIII. 4. İhsan Sabri Çağlayangil

Ayşe Hür'e gönderilen bir kasettin deşifre edilmesi ile kasettin Kemal Kılıçdaroğlu'nun İhsan Sabri Çağlayangil ile yaptığı bir araştırma olduğu ortaya çıktı. Bu kasete zamanın TBMM Başkanı, Cumhurbaşkanı, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in anlatımına göre:

"... Mağaralara iltica etmişlerdir. Ordu zehirli gaz kullandı. Mağaraların kapısının içinden. Bunları fare gibi zehirledi. Yediden yetmişe o Dersim Kürdlerini kestiler. Kanlı bir hareket oldu. Dersim davası da bitti. Hükümet otoritesi de köye ve Dersim'e girdi. Dersim böyle bitti. Bugün Dersim'e rahatça gidebilirsiniz. Jandarma da gider siz de gidersiniz. Yalnız son zamanlarda bilhassa sınırlarda dış tesirlerden Kürdlerin bağımsızlık hareketi başladı..."⁽⁶⁶⁶⁾

XVIII. 5. Necip Fazıl Kısakürek

Necip Fazıl Kısakürek Dersim'de asker iken gördüklerini şöyle anlatır:

"En aşağı 50.000 Müslüman'ın kanını ve canını ve canını ihtiva etmesi bakımından, kalın hatlarıyla bir harita gibi çizdiğimiz ve şu anda yalnız ana prensip ve manasıyla tesbit ettiğimiz bu facianın, tarihte bir benzeri gösterilmez.

Babalarını arayan ve yanına gitmek istediklerini söyleyen iki masum çocuğun Hozat Kaymakamı tarafından süngületerek babalarının yanına gönderilmesi... Kendisinin 'öğretmen ve köy halkıyla alakasız bir şahıs olduğunu iddia ederek alevler içine atılması ve karşısında sigara içilmesi... Buğday sapları üstünde yakılan, daha evvel kurşunlanmış bütün bir köy halkı... Annesinin karnından sivri uçlu

666- Akt. Ayşe Hür, "1937-1938'de Dersim'de Neler Oldu?" 16 Kasım 2008, Taraf, Ses kaydında yer alan Çağlayangil'in aktardığı görüşmede, General Alpdoğan ve Çağlayangil, "kelle avcılarında" Sêy Rıza'nın da içinde olduğu listede adları yazılı olanların ölü ya da diri teslim edilmesini istemektedir.

aletle hâlâ topuğunda bu sivri uçlu aletin izini taşıyan çocuk... Bir dere içinde boğazlanan ve bu fiili yerine getiren celladın bulunması bir hayli zorluğa yol açan yirmi masum... Ve buna benzer daha neler, daha neler!...

(...)

Elazığ Ortaokulu'nda okuyan iki çocuk... Tatili geçirmek üzere memleketleri olan Hozat'a geliyorlar ve facianın tam üstüne düşüyorlar. Hozat yakınlarındaki köylerine geldikleri zaman babaları Yusuf Cemil'in öldürtülmüş olduğunu öğreniyorlar ve ağlamaya başlıyorlar. Onlara şu karşılık veriliyor:

'Sizi de onun yanına götüreceğiz!'

Çocuklar odadan sürükletilerek çıkartılıyor ve jandarma muhafazasında gittikleri yolda süngületiliyorlar. Böylece babalarının yanına gönderilmişlerdir.

Her evi ayrı ayrı tutuşturulduktan sonra dört bir etrafı ayrıca çalı çırpı içine alınıp alev alev yakılan bir köyden, deli gibi bir adam çıkıp, çalı yığınları gerisinde manzarayı seyredenlere doğru ilerliyor ve haykırıyor:

'Durun ben köy ahalinden değilim! Muallimim! Müsaade edin, kendimi size isbat edeyim!'

Fakat sözüne mukabele, bir kalasla itilerek alevler içine atılması oluyor. Adam evvela göğsünün kolları tutuşarak alev alev yanarken, çalı yığınları gerisinde amir, zevk ve istihza ile sigarasını içmektedir. (Bu vaka, bana 1944 yılında, Egridir'de askerliğimi yaparken, resmi şahıslar huzurunda, yanan adama karşı sigarasını zevkle içtiğini söyleyen Amir'den bizzat dinleyenlerce anlatılmıştır.)

Yusuf Cemil'in köyünden iki yüz kadın ve çocuk öldürülmüş ve bunların cesetleri buğday sapları üzerinde yakılmıştır. Öldürülenler arasında, Elazığ'da askerliğini yapan ve o sırada izinli olarak köyünde bulunan Rüstem adında biri de vardı. Bu zavallı, 'mezun olduğu ve isterlerse hüviyet ve izin kâğıdını da gösterebileceğini' söylediği halde derdini dinletemiyor ve dört çocuğu ile seksenlik anası arasında onlarla beraber, kurşunlanıyor.

Hozat'ın Karaca köyünden Cafer oğlu Kasım... Bu adam, o tarih-

ten otuz sene kadar evvel Amerika 'ya gitmiş, orada on beş yıl kalmış, epeyce para kazanmış ve sonra köyüne dönmüştür. Kasım, Amerika dönüşünde, Birinci Dünya Harbi 'nde Kafkas Cephesi Köprüköy muharebesinde şehit düşen kardeşi Yüzbaşı Şükrü'nün iki çocuklu karısı Şirin Hatun'la evlenmiş, Hozat'a gelip yerleşmiş, orada bir mağaza açmış ve ticarete başlamıştır. Hükümetle de bazı taahhüt işlerine girişmektedir. Dersim hareketi esnasında, iş bu Cafer oğlu Kasım, taahhüt bedelinden alacağı olan 6.000 lirayı tahsil etmek üzere Ovacık Kaymakamlığına müracat ediyor. Muamelesini tekemmül ettirip parayı kendisine veriyorlar. Muamele biter bitmez 'Seni Hozat'tan çağırıyorlar.' diyerek, onu, mahfuzen yola çıkarıyorlar. Cafer oğlu Kasım, kasabadan ayrıldıktan sonra jandarmalar tarafından öldürtülüyor. Koynundaki 6.000 lira da iki alakalı idare amiri arasında taksim ediyor.

Zavallının zevcesi Şirin Hatun, o esnada, dört çocuğuyla birlikte, komşularına oturmaya gitmiştir. Kadın, evine döndüğü zaman bir de görüyor ki, kapısı kırılmış ve bütün eşyası etrafa dökülüp saçılmıştır.

Haykırmaya başlıyor:

'Yetişin, evimize eşkıya girdi!... '

Bu feryadına karşılık olarak kadın, kapısının önünde, çocuklarıyla beraber öldürülüyor ve dolgun miktarda altını, parası ve eşyası yağma ediliyor.

Bu arada Hozat 'ın Zimbık köyünde (Sekspir)in hayaline bile taş çıkartacak bir vak'a cereyan etmektedir. Erkekleri tamamen doğranmış olan köyün yüz kadar kadın ve çocuğu, sivri uçlu aletle (süngü) öldürülüyor. Öldürülen kadınlar arasında biri doğurmak üzere bir gebedir. Bu kadının karnına giren sivri uçlu alet, bağırsaklarını yere döküyor, rahmini parçalıyor ve kendisini öldürüyor. Tehlike geçtikten sonra gizlendikleri yerden çıkan birkaç kadın, ölüleri gözden geçirirken, bu kadının rahminden düşen çocuğun sağ olduğunu dehşetler içinde görüyorlar. Muazzam bir kader cilvesi olarak yaşamakta devam eden çocuğu alıyorlar, emzirip büyütüyorlar ve ona 'Besi' adını koyuyorlar. Bu kız bugün hâlâ aynı köyde ve hayattadır. Sivri

uçlu alet annesinin karnına girip rahmini deldiği zaman da onun topukcuğunda bir yara açmıştır. Ve kız hâlâ bu yarayı topuğunda taşımaktadır.

Hozat'ın Dolantanır köyünden Veli isminde bir genç, Elazığ Muallim Mektebi'nde okuduktan sonra öğretmen olarak Trakya'ya gönderilmiş, orada evlenmiş, üç çocuk sahibi olmuş ve tam da Dersim harekâtı başlamak üzereyken, karısı ve çocuklarıyla yaz tatilini geçirmek üzere köyüne gitmiştir. Genç muallimin köyü, erkekli ve kadınlı, çocuklu ve ihtiyarlı doğranırken, kendisi, karısı ve çocukları da aynı akıbete mahkum edilmiş ve cesetleri yakılmıştır.

Mazgirt Terşemek (Türüşmek) nahiyesinin halkı doğranmakta... Merhamet sahiplerinden biri, birle on yaş arasında yirmi kadar çocuğu alıp bir derenin içine saklamıştır. Vaziyet birden haber alınıyor. Çocukların öldürülmeleri emri veriliyor. Fakat bu emri yerine getirebilecek kimse zuhur edemiyor. En katı yürekliler bile, böyle müdafaasız masumlara silah kullanamayacaklarını söylemeye mecbur kalıyorlar. Tecrübe birkaç defa akamete uğruyor ve hayli sıkıntı mevzuu oluyor. Nihayet en kara yüzlü Çingenelerden daha karanlık suratlı bir adam bulunuyor ve bir dere içinde titreşe titreşe bekleyen yirmi masumun işi bitiriliyor.

Murat suyunun kandan kıpkızıl aktığını görenler olmuştur.

Celal Bayar'ın Başvekil ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanı bulunduğu, 1938 yılında cereyan eden dersim faciası, bütünleştirilmesini okuyucularımızın hayaline ve istikbaldeki tarihçinin kalemine bıraktığımız birkaç teferruat çizgisi halinde budur! Dayandığı tek sebep de birtakım asayişsizlik ve itaatsizlik bahanesi altında, bütün Doğu Anadolu'yu kapsayıcı olarak, o mıntıkanın bir türlü sulandırılmayan koyu İslami rengidir.

Bir kıvılcım halinde gösterdiğimiz Dersim yangının kömürleştirilmiş 50.000 cesedinde, kutup şahsiyetler dışı bir yığın olarak din mazlumluğunun en çarpıcı levhasını seyredebilirsiniz!"⁽⁶⁶⁷⁾

667- Necip Fazıl Kısakürek, Son Devrin Din Mazlumları, Büyük Doğu Yayınları, 29. Basım, Aralık 2011, İst., Doğu Faciası Adlı Bölüm, s. 167-168-169-170-171

XVIII. 6. Celal Bayar

“... Dersim İsyanı, tamamen Kürdlerin siyasi düşünceleridir. Bunlar ne anarşisttir, ne şudur, ne budur. Bunlar doğrudan doğruya müstakil bir Kürt hükümetini kurmak istiyorlardı.

(...)

Dersimliler'in, Kürtlük hesabına en idealistleri Koçgiri'de toplandılar, teşkilat yaptılar. Sivil, asker bütün kuvvetleriyle oraya toplandılar. Orada mühim bir kuvvet teşekkül etti. Koçgiri'de isyan çıktı.

(...)

Koçgiri bence diğer isyanların hepsinden mühimdir. Yunanlılara karşı durmak için nasıl tedbir alıyor isek, orada da aynı şekilde teşkilat yaptık. Koçgiri'de bir ordu merkezi yapıldı. Onun başına da Nurettin Paşa'yı tayin ettiler. Koçgiri'de çok mühim muharebeler oldu. İki taraftan da çok telefât verildi.

(...)

Hadiseler üzerine Merkez Ordusu Kumandanlığı'na tayin edilen Nurettin Paşa duruma el koydu ve bölgede tam bir tenkil harekâtı başladı... ’⁽⁶⁶⁸⁾

Hüsamettin Cindoruk; Radikal muhabiri Ezgi Başaran'a verdiği mülakatta Celal Bayar'ın ağzında şunları aktarıyor:

“Ben Bayar'ın son 25 yılında avukatlığını yaptığımdan bu konuda da konuşmuştuk.

Rahmetli Bayar'ın Dersim'le ilgili bana söylediği şudur: ‘Cumhuriyet Milli Misak-i sınırları içerisinde egemen olmuştu. 1937 öncesi isyanlar bastırılmıştı. Hakkâri dahil! Bütün ülkede Cumhuriyet egemendi, bir tek Tunceli dışında. Tunceli'deki mütegalibe Tunceli'yi Cumhuriyet'in dışında tutuyordu. Polis, jandarma oraya giremiyor, vergi alamıyordu. Atatürk sonunda bize ‘vurun’ dedi, vurduk. Tenkir ve tedip ederek Cumhuriyet topraklarına

668- Akt. Nuri Dersimi, Hatıratım, Öz-Ge Yayınları, 1992, Ankara, Notlar bölümü, Dipnot 53, s. 230, Alıntı Tercüman gazetesi 10. 9. 1986; Ayrıca bkz. Kurtul Altuğ, Celal Bayar Anlatıyor

Tunceli'yi kattık. ”(669)

“Cüneyt Arcayürek'in ‘Çankaya Muhalefeti’ adlı kitabında yazdığına göre; Başbakan Bayar 26 Haziran 1938’de Meclis’teki konuşmasında Dersim’de ‘bu sene daha fazla kuvvetlerimizin toplandığını’ belirterek şunları söylüyor:

“Dersim için tatbik etmekte olduğumuz programın icabı olarak bu meseleyi kati surette halletmek ve Dersim denilen işi kati surette tasfiye etmek için alacağımız bir tedbir daha vardır. Yakında ordumuz Dersim havalisinde manevralar yapacaktır. Bu münasebetle ordu Dersim için vazife alacak ve umumî bir tarama hareketiyle bu meseleyi kökünden söküp atacaktır... ”(670)

“Dersim’de birtakım hareketler olduğunu duyuyorduk. O sıralar askeri manevralar vardı. Mareşal Fevzi Çakmak bu manevraları idare ediyordu. Bir haber geldi. Eşkiya bir karakolumuzu basmış; bazı askerlerimizin, jandarmanın tüfeklerini almış. Durumu Atatürk duymuş... Beni çağırdı. ‘Durumu biliyorsun, gerekeni yap!’ dedi... Hemen işe başladım. O gün Dersim’i vurduk... ”(671)

Başbakan Celal Bayar, Mustafa Kemal’in hastalığı dolayısıyla onun yerine TBMM yeni çalışma yılının ilk toplantısında 1 Kasım 1938’de yaptığı konuşmada:

“Uzun yıllardan beri süregelen ve zaman zaman aşırı bir duruma giren Tunceli’deki toplu haydutluk olayları belli bir program içindeki çalışmaların sonucu olarak kısa bir zamanda ortadan kaldırılmış, o bölgede böyle olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe aktarılmıştır. ”(672)

669- Ezgi Başaran, Radikal gazetesi, 29 Kasım 2011

670- Akt. M. Kobal, Nevroz.com.

671- Akt. Akis dergisi sayı 13/1987

672- Akt. Suat Akgül, Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler, Boğaziçi Yayınları, Mayıs 1992, İst., s. 159, Alıntı; Mahmut Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938), Ankara 1974, s. 243

XVIII. 7. Bekaroğlu

“Bundan 14 yıl önce KTÜ Tıp Fakültesi'nde öğretim üyesiiken yetmişini aşmış bir erkek hasta intihar girişiminde bulunmuştu; depresyon tanısı ile takibini ve tedavisini yapıyorduk. Bir seansta Dersim harekâtına katıldığını öğrendim; görüşmenin devamında ağlayarak özetle şunları söyledi: ‘Komutan mermi pahalı kullanmayın dedi, kadınlara, çocuklara dipçikle vuruyorduk. Sonra tüfekler zarar görüyor dendi. Bundan sonra meşe kütükleri ile vurmaya başladık. Vura vura on yaşındaki çocukları öldürdük.’”(673)

XVIII. 8. Gülsün Bilgehan

“İnönü’nün torunu Gülsün Bilgehan, Dersim kırılmasıyla ilgili yaptığı açıklamada şöyle diyordu; ‘Bence sonuca bakmak lazım. Sonuçta bugün Tunceli bölgesi en görgülü, en eğitilmiş, demokrasiye inanan insanlardan oluşuyor. Mesela sürgünlerden söz ediliyor. O sürgünlerde çok iyi yetişmiş genç kızlar da var. Belki o bölgede, ortaçağ şartlarında kalsalardı o aileleri kuramayacaklardı.’”(674)

XVIII. 9. Sabiha Gökçen

Sabiha Gökçen, Mustafa Kemal’in ve komutanların kendisine bu görevin çok tehlikeli olduğunu ve Dersim’i bombalama harekâtına katılmaması gerektiğini söylemelerine rağmen, ısrarla bu harekâta katılmak ister. Sonunda izin verilir ve Sabiha Gökçen harekâte katılır. Ankara’daki uğurlama törenine Mustafa Kemal de gelmiştir. Gökçen oradaki töreni şöyle anlatır:

“...Paşa hepsinin ayrı ayrı ellerini sıkarak teker teker konuştu. Gönüllerini aldı. Küçük savaş anılarını anlatı. ‘Bakın...’ dedi. ‘Gökçen de sizinle beraber gidiyor... Bunun anlamı Dersim harekâtına kadınlı erkekli hepimiz katılıyoruz...’

673- Akt. M. Kobal, Newroz com.

674- Akt. M. Kobal, Newroz com.

Bizler de Ata'nın ellerini öperek uçaklarımıza bindik ve mutlu bir şekilde Ankara'dan havalandık... Atatürk uçaklar tamamen gözden kayboluncaya kadar alanda kalarak bizleri izledi..."

1 Mayıs 1937 günü Elazığ Vertetik ⁽⁶⁷⁵⁾ alanına indik. Karargâhımız orası idi. Harekâtı Diyarbakır Alay Komutanı Feyzi Uçaner idare ediyordu. Bizim bölüğümüz takviye için istenmişti. Gelen bölükte benim de bulunduğumu öğrenen o tarihte ordu müfettişi olarak orada bulunan Abdullah Paşa ile eşi beni karşılamaya gelmişlerdi..."⁽⁶⁷⁶⁾

Sabiha Gökçen, Dersim konusunda şunları söyler:

"...Düşman içerde ve dışarıda uyumuyordu. Atatürk ayaklanmanın kesin olarak ve en kısa zamanda bastırılmasını, müsebbiplerinin de en ağır bir şekilde cezalandırılmasını emretmişti.. Onun ülkeyi ve ulusu bölenlere, kendi çıkarları için Türkiye'nin huzurunu kaçıranlara karşı asla müsamahası yoktu.. Savaş meydanlarından gelmişti Mustafa Kemal... Hayır! Türkiye, Türk ulusu yeniden böyle bir kan deryasına atılmayacaktı. Buna başta Atatürk olmak üzere hiç kimse müsaade edemedi. Etmedi de..."⁽⁶⁷⁶⁾

Gökçen, Dersim'i bombalamaya gittiklerinde komutanın kendilerine "son sözü"nü söyle olduğunu belirtir:

"Bugün sizi genç Cumhuriyetimizin en şerefli vazifelerinden biri bekliyor.. Bu Cumhuriyete ve Türk ulusuna, onun mutluluğuna, aydınlığına kastedenlerle çarpışacaksınız. Bunun idraki içinde olduğunuzu memnuniyetle ve gururla görüyorum. Gerektiğinde seve seve ve gözü kırpmadan şehit olabileceğinize de inanıyorum. Atatürk buradan beklediği iyi haberlerin geleceğinden emin olduğu içindir ki Ankara'da müsterihtir. Şunu da hemen ifade etmeliyim ki, büyük kurtarıcımız ve başkomutanımız, bu harekâtın bastırılması sırasında sizin yanı başınızda, yüreğinizde ve damarlarınızda kanda yaşayacaktır. Hepinize başarılar dilerim. Silahlarınızı yanınıza aldınız mı?"⁽⁶⁷⁸⁾

675- Doğrusu Vartatel'dir. Ermenice bir kelime olan Vartatel; "gül ovası" veya "çiçek ovası" anlamındadır.

676- Sabiha Gökçen, Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti, Anıları Kaleme Alan Oktay Verel, Türk Hava Kurumu Yayınları, 1982 İst., s. 104

677- Sabiha Gökçen, age., s. 105

678- Sabiha Gökçen, age., s. 105-

Gökçen; *“Dersim harekâtı bir ay kadar sürdü. Hava harekâtı bitmişti. Haziran ortalarında da benim sınavlarım başlayacaktı.. Orada yapılan bir törenden sonra Ankara ’ya döndüm...”* der. ⁽⁶⁷⁹⁾

Sabiha Gökçen’e daha sonra Dersim harekâtı sırasında *“gösterdiği başarı ve uçuculuktaki kahramanlıkları için murasso madalya”* verilir. ⁽⁶⁸⁰⁾

Sabiha Gökçen ile sonradan kendisiyle yapılan konuşmalarda; *“‘Hedefin doğrudan Dersim olduğunu’ vurguladığı gibi, hareket halindeki her şeyin kendisi için hedef teşkil ettiğini belirtiyor.”* ⁽⁶⁸¹⁾

XVIII. 10. Kazım Orbay

Kazım Orbay 1886 da İzmir ’de doğar, Enver Paşa ile Nuri Paşa ’nın yeğenidir ve Enver Paşa ’nın kız kardeşi Mediha ile evlidir. 31 Mart Vakaası nedeniyle Hareket Ordusu ’na katılmış, Balkan savaşlarına, Birinci Dünya Savaşı ’na katılmış, daha sonra amcası ile birlikte Ermeni katliamlarında yer almış, Nahcivan ’daki katliamlarından dolayı galip devletler tarafından hakkında tutuklama kararı verilmiştir. Enver Paşa ’nın ölümünden sonra Kemalistlere katılır. İzmir ’e ilk giren komutanlardan biridir. Dersim Katliamı sırasında Milli Savunma Bakanlığı yapmaktadır. Soykırım harekâtının bütün planlamalarını Mustafa Kemal ile birlikte yapar. 1938 katliamında bizzat sorumluluk alarak 3. Ordu Müfettişi sıfatıyla askeri inisiyatifi ele alır.

Katliamdan sonra, bölgede estirilen Türkçülük rüzgârı ile bölgedeki halkın durumunu anlamak için bir anket yaptırılır. Elazığ, Dersim, Bingöl ve Erzincan ’ı kapsayan bu ankette, kimlik konusundaki sorularına, 1.540.000 Zaza-Kürt demesine karşılık sadece 16.000 kişinin Türk demesi karşısında çılgına dönüyorlar ve ankete yayın yasağı koyarak, gizlilik damgası vurularak Ankara ’ya gönderilir.

Kazım Orbay, Ankara ’ya dönerken yanına Besime ve Emine adlı iki Dersimli kız kardeşi da ganimet olarak alır.

Besime olayı şöyle anlatır:

679- Sabiha Gökçen, age., s. 108

680- Sabiha Gökçen, age., s. 128-129

681- Bkz. 50. Yılında Dersim İsyanı, Nokta Dergisi, Sayı 25/ 1987

'Dedem çok yaşlıydı rahmetli. Hiç unutmam, asker gelmeden önce dedemi orda bıraktı bizimkiler. Biz Erzurum yolunu tuttuk gidiyoruz. Haber geldi, Dedem Sey Kemal kendini asmış. Katliam sırasında dağlara çıktık, sonra asker gitti, köyümüze indik. Geldik ama ekinleri ve evleri yakmışlar. Erzincan'a gittik. Bir gece yarısı kapı çalındı. Asker geldi. Dedik ya asacaklar ya kesecekler. Asker kattı önüne bizi.'

Çevrede topladıkları yüzlerce kişiyi önce bir okula topluyorlar, sonra bir kısmını sürgüne gönderiyorlar, Emine'nin ailesini Samsun'a gönderiyorlar. Kadınları ve kızları ganimet olarak alan subaylar kendi aralarında paylaşıyorlar. Besime, kendisinden 3-4 yaş büyük olan ablası ile birlikte ordu müfettişi Kazım Orbay'a veriliyor.

Besime devamla:

'... yemek bize kokuyordu, yiyemiyorduk, kuru ekmek yiyorduk. Emine benden 3-4 yaş büyüktü. Dövmesinler diye mutfağa kaçıyorduk. Mediha Hanım'ın (Enver'in kız kardesi, Kazım Orbay'ın eşi) Türkçe isteklerini bilmediğimiz için dayak yiyorduk. Hiç şefkat görmedik. Onlar ellerinde gelse boğup atacaklar. Bizim o tarafa çok kızıyorlardı. Hele Dersim dedin mi; 'ay yabani Dersimliler!' diyorlardı. 'Seyit Rıza'nın dölleri' derlerdi.' ⁽⁶⁸²⁾

Kazım Orbay 1944 yılında Genel Kurmay başkanı olur. Oğlu Haşmet Orbay'da belediye de mütercim olarak çalışan bir MAH (MİT) üyesidir. Haşmet babası ile birlikte ve Vali Nevzat Tandoğan'ında içinde yer aldığı bir çete olarak SSCB büyükelçisiyle, Türkiye, Almanya, İngiltere ve ABD hakkındaki önemli bilgileri Rusya'ya 2 milyon lira karşılığında satmak konusunda anlaşırılar. Haşmet Orbay bilgileri teslim edip paraları alırken, Büyükelçilik doktoru Dr. Neşet Naci Arcan görür. Bu doktorun aynı zamanda ABD büyükelçisinin de doktoru olduğunu öğrenen Kazım Orbay ile Nevzat Tandoğan; doktorun hemen ortadan kaldırılmasına karar verirler ve Haşmet Orbay doktoru muayenehanesinde öldürür. Plan gereği ertesi gün, Tandoğan'ın çağırıp konuştuğu, altı ay yatıp çıkma sözü ile birlikte yüz bin lira para teklif edilen Reşit Mercan polise teslim olup cinayeti üstlenir. Mahkeme safhası tam bir çadır tiyatrosu şeklinde cereyan eder. Mahkeme devam ederken, savcının muhabbet istemesine bozulan, Reşit Mercan, mahke-

682- Bir Tutam Saç Belgeseli'nden aktaran, Star gazetesi, 6. 11. 2009

me süresi içinde ifadesini değiştirerek, suçsuz olduğunu, para karşılığı Haşmet Orbay'ın suçunu üstlendiğini, kendisine altı ay ceza sözü verildiğini söyleyince Haşmet Orbay bayılır. Sonraki ifadesinde de Reşit'in yalan söylediğini, kendisini kurtarmak için suçu kendisine attığını söyler. Hakim, Reşit'e bu ifadeye ne diyeceğini sorunca, Reşit; 'siz bilirsiniz demek ki öyle imiş.' der. kararda Reşit'e yirmi yıl, Haşmet'ede katille silah sağladığı için bir yıl ceza verilir. Ama olay basına yansır, Mehmet Salih Esen isimli bir yazar. 'cinayeti yüz bin lira karşılında, Haşmet Orbay tarafından azmettirildiğini, arabuluculuğunu da Nevzat Tandoğan'ın yaptığını , Reşit'in teslim olmadan önce vali Tandoğan ile görüştüğünü, sonra teslim olduğunu yazar. Olay diğer büyükelçileri de ilgilendirdiği için uluslararası bir boyut kazanır ve dava Yargıtay'a intikal eder. Yargıtay, davayı bozarak, Bolu'da görülmesine karar verir. Bolu'da ifadesini tekrar değiştiren Reşit doğruları söyler ve Vali Tandoğan'ı tanık olarak dinlenmesini talep eder. Vali, Kazım Orbay'a, başbakana ve adalet bakanına bu işe bir çözüm bulmasını, olay üstüne kalırsa her şeyi açıklayacağını söyler. Vali Tandoğan ertesi gün evinde ölü bulunur. Bolu'da ceza alan Haşmet ile Reşit, 1950 affında çıkarlar.

Vali Nevzat Tandoğan'da Kazım Orbay gibi, Ankara'yı yıllarca haraca bağlamıştı. Ankara pazarında iki bin yıllık kira ile bir yer tutup mallarını satan Ankara köylülerinden bir grup Tandoğan'ın adamlarına komisyon vermezler. Köylülerin içinde; SSCB, Almanya'ya girmesi ile yükselen solcu rüzgâra kapılan birisi, Tandoğan'ın adamlarına; 'Köylü milletin efendisidir.' der. Bunu duyan vali Tandoğan hemen genci tutuklatıp huzuruna getirtir.

'Ulan Öküz, Anadolu, milliyetçilik, komünizm size ne? Sizin göreviniz mahsul yetiştirmek ve oğullarınızı askere göndermektir. Size verdiğimiz vazife sadece budur.' der. ⁽⁶⁸³⁾

1944-1946 yıllarında Genelkurmay Başkanı, 1950'ye kadar da Yüksek Askeri Şura üyesi olarak orduda bulunan Orgeneral Kazım Orbay ise 1960 darbesinden sonra oluşan Temsilciler Meclisi Başkanlığı ile ölümüne kadar (1964) Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grubu üyeliği görevinde bulunmuştur.

683- Davut Kurun, Newroz com., 17. 02. 2012

TÜRK “KOMÜNİSTLERİN” DERSİM KATLIAMINA GÖSTERDİKLERİ TAVIR VE KÜRDİSTAN’A BAKIŞI

1920’lerden beri TKP, Kürdler diye bir etnik yapı yokmuş gibi bir politika izlemiş, Kürdlerin yaptığı her direniş ve başkaldırı “gericilik”, “emperyalizmin kışkırtması” olarak görülmüş ve Kemalist ideolojinin yanında yer alarak, o gözlükle değerlendirmiştir. TKP’nin Kürdlere karşı yapılan asimilasyon, baskı, sürgün ve soy kırma karşı bir eleştirisi olmamıştır.

13-14 Aralık 1987 tarihleri arasında Sovyet ve Bulgaristan Türkologların Bulgaristan’ın başkenti Sofya’da “*Bulgaristan Bilimler Akademisi*” tarafından organize edilen sempozyum da İ. Yalimov yaptığı konuşmada, 1925 Kürt direnişi hakkında şunları söyler:

“Bugüne kadar Şeyh Sait Ayaklanması’nın ‘irticai’ olarak gösterilmesinin temel nedeni TKP’nin hatasıdır. Benim bildiğim bu görüş Şefik Hüsnü tarafından Komintern’e önerilmiş ve bu ayaklanma Kemalizm’e karşı olduğu nedeniyle gerici olması gerekirmiş. Şeyh Sait Ayaklanması gerici bir ayaklanma gibi Sovyetlerin ve bizim (Bulgaristan) literatürüne girmiş ve bunun temel nedeni de TKP önderinin o dönemde Komintern’e yalan ve yanlış enformasyon vermesidir. Benim görüşüme göre Şeyh Sait Ayaklanması ilerici ve ulusaldı. Ben Kemalizm’in ‘ilericiliğiyle’ hemfikir değilim.”⁽⁶⁸⁴⁾

Öyle görülüyor ki TKP’nin Kürt hareketleri ile ilgili “yanlış enformasyon” aktarımı Cumhuriyet dönemi boyunca sürmüştür.

Komintern’in yayın organı “*Rundschau*’da çıkan “*Rasim Davaz* (İsmail Bilen), *Yeni Bir Kürt Ayaklanması, 29 Temmuz 1937*” başlıklı yazısında Dersim direnişi bağlamında şunları yazmıştır:

“İki ayı askın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerinin yeni bir gerici ayaklanmasını bas-

684- Akt. Medya Güneşi, Ocak-Şubat 1989, sayı 7, s. 25, Alıntı; Arman Dergisi, Sayı 76’dan çeviren Lokman Polat

tırmakla uğraşıyor. Feodal unsurlar, Kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen, bu güne kadar ülkenin bu sapa bölgesinde, barınmayı başarmışlardır.

(...)

Halk Partisi, iç pazarın genişletilmesini isteyen milli burjuvazinin baskısıyla, geçen yıl cumhuriyetçi devletin bütün ağırlığını ortaya koyarak bu çağ dışı duruma bir son vermeye karar verdi.

(...)

Amacı, göçebelige son verme ve aşiret reisleriyle (şeyhler, beyler, ağalar ve seyitler) onların kiralık adamlarını Batı Anadolu'nun modernleşmiş vilayetlerine sürme hedefini güden bir reform plânını zorla uygulamaktır.

(...)

Bu gün Kemalist hükümetin enerjik reformları yüzünden kendi iktidarlarını tehdit altında hisseden feodal unsurların umutsuz bir direnişiyle karşı karşıyayız.

(...)

Şu anda askerî harekât bütün hızıyla devam etmektedir. Çok sayıda uçak filosu bu harekete katılıyor. Mücadelenin nasıl sonuçlanacağı bellidir.”⁽⁶⁸⁵⁾

TKP'nın bu tavrı Sovyetler Birliği'nin politikasına paraleldir. Öyle de olmak durumdadır.

TKP dışındaki Türkiye solcularının Kürd ve Kürdistan'a bakışları konusunda Ahmet Önal'ın yaptığı değerlendirmeler de şöyledir:

“Sosyalizmin merkezi” olarak görülen Sovyet yönetimi de anti-Kürt politikaya ya destek sunmuş ya da suskun kalmıştır. Bu durumu Demokratik Kürd Cumhuriyeti(Mehabad Kürd Cumhuriyeti)'nin ve Kürdistana Sor'un tasfiyesinde, Agirî direnişinin bastırılmasında görüyoruz. Kürd hareketlerinin bastırılmasında, Kürdlerin sürgün ve katliamında da Sovyetler Birliği aynı tavrı takınmıştır.

20. yüzyılda yaşayan reel sosyalist devlet/ülkelerin ve Türk Sol

685- Akt. Perincek (Derleyen), Komintern Belgelerinde Türkiye 3, Kürt Sorunu, s. 66-69, Alıntı: Mesut Yeğen, Mustakbel Türkten Sözde Vatandaşa, s. 157-158

hareketinin Kürdistan Sorunu ve Kemalizm algısı resmi ideoloji sınırlar içinde kalmıştır.

1936'da Hikmet Kıvılcımlı, eleştirel bir gözle TKP'ye yaklaşmış "*Kürdistan*"ı coğrafya olarak dillendirmiştir. Ancak o da Kürt milli hareketlerinin Kemalistler tarafından bastırılmasını "*gericiliği önleme*", "*modernleşme*" olarak değerlendirmiştir.

Dr. Şivan(Sait Kırmızıtoprak)'ın 1968'den sonra "*Kemalizm; soykırımcı, sömürgeci, bürokratik askeri faşist diktatörlüktür.*" tespitini yapmıştır. Sonrasında ise 1970'lerde Şafak ve PDA'nın "*Doğu ve Güneydoğu Anadolu Komitesi Sorumlusu*" ve sonra da TKP/ML-TİKKO'nun kurucusu İbrahim Kaypakkaya; "*Kürt millet*" kavramını *Türkiye Solu içinde ilk tartışan* ve "*Kemalizm, faşist diktatörlüktür.*" diyen "*Kürt direniş hareketlerinin desteklenmesi gerektiğini*" vurgulayandır. Ancak genç yaşında ve bu tespitlerini geliştirme fırsatını bulmadan "*Devrimci Direniş*" geleneği olan Dersim'e sığınmış ve bir ihbar neticesinde yakalanmış ve bu tespitlerinin bedelini Diyarbakir Zindanı'nın da 18 Mayıs 1973 tarihinde, adeta bedeni lime lime edilerek işkencede "*ser verip sır verme*"den katledilmiştir. Ardılları ise onu geliştirmeyi becerememiştir.

Mahir Çayan; "*Kemalizm, küçük burjuvazinin en devrimci ve radikal kesimlerinin temsilcisi*" diyerek onun sömürgeci ve katliamcı yüzünü görmemiştir.

Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının düşünceleri de Mahir'den farklı değildir. 1968-1970 Türk Sol hareketi, bu çemberin içinde kaldı ve 1980 sonrasında Kürdistan ulusal hareketi boyutlanırken, onlar ancak seyirci kalarak adeta bir buz parçası gibi eriyerek yok olmaya kendilerini terk ettiler. Özne olamadılar. Kemalizm değerlendirmesindeki yanlışlık, Türk solunu esas olarak Kürd hareketi karşısında adeta devlet yandaşı konumuna itti.

Burada Lenin ve Stalin'in Kemalizm için; "*Doğu halklarının milli kurtuluş hareketlerine örnek*" olarak göstermeleri de bu tespiti yapmalarında etkili olmuştur. Oysaki Kemalist hareket; Sovyetler Birliği ile İngiliz-Fransızlar arasındaki çekişmeden tarafların bir tampon bölge ihtiyacından ortaya çıkmış bir devlettir. Bu devlet Alman emper-

yalizminin katkılarıyla yaratılan İttihat ve Terakkici siyaseti, 1920’lerden sonra devam ettiren, soykırımcı ve faşist nitelikte bir ideolojinin temsilcisidir! Türk sol hareketi bu tespitlere karşı tutum almakta hep imtina etmiş ya da geri durmuştur. Bu nedenle kaile alınır düzeyde muhalefet olamamıştır.

Engels ve Marx; bazı yerlerin (Cezayir, Meksika, Latin Amerika vs.) emperyalist devletler tarafından işgalini; “*bu bir ilerlemedir*” derken, herhalde kolonyalistlerin “*geri kalmış*” bu bölgelerde sadece kapitalizmi geliştireceklerine inanmaktadırlar. ⁽⁶⁸⁶⁾

Türk solunun bu tespitlerinin temelinde, sorunlara yaklaşım, içten bakmama, öz gücüne güvenmeme, teorik tespitlerde atalet ve ezberciliği kabulü aşamama gibi geleneksel ketumluğun varlığından kaynaklanmaktadır.

Görünen o ki Türk solcularının büyük bir kısmı bütün yapılanlara rağmen Kürdistan üzerine yapılan askeri harekâtları bu açıdan değerlendirmiş ve günümüzde halen “*komünistlerin*” bir kısmı olanlara bu gözle bakmaktalar.

686-Bkz. Jorge Larraín, İdeoloji ve Kültürel Kimlik, Çeviri Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, Ekim 1995, İst., s. 37-38 Alıntı; F. Engels. “*Demokratik Pan-Slavism*”, Neue Rheinisch Zeitung, 15 Şubat 1849, K. Marx, The Revolutions of 1848, ed. D. Fernbach (Harmondsworth: Penguin, 1973) içinde s. 230

YER ADLARI

Agirî	Ağrı
Agn	Eğin/Kemaliye
Albistan	Elbistan
Arga	Akçadağ
Aşgele	Aşkale
Bagin/Baxîn	Bağın
Bilîs/Bedlîs	Bitlis
Chonzit/Hazanis/Khozan	Hozat
Çad	Çat
Çarşancaq	Çarsancaq
Çewlîg/Çabakçur	Bingöl
Çımışgazak/Çımışgadzag	Çemişgezek
Çit/Maciran	İmranlı/Ümraniye
Çolemerîk	Hakkari
Darê Hêni	Genç
Daskuza	Arapkir
Demekriyan	Kürddemirkapı/Eskidemirkapı/Göle
Depe	Karakoçan
Dîvrîgî	Divriği
Endırês	Suşehri
Erdiş	Erciş,
Erzingan	Erzincan
Erzîrom	Erzurum
Gêxî/Cêxî	Kığı
Gımgım	Varto
Gogsî/Qereyazî	Karayazı
Hısn-ı Mansur	Adıyaman
Îlîç	Kuruçay
Kanireş	Karlıova
Kemax	Kemah
Kerkit	Kerkit
Markası	Maraş
Mazgêrd	Mazgirt

Meletî	Malatya
Merdîn	Mardin
Mûş	Muş
Muxındî	Muhundu
Palî	Palu
Panos	Patnos
Pax	Pah
Pêrtage	Pertek
Pulêmunîye/Kızıuçan	Pülümür
Pulur	Ovacık
Qalan	Kalan
Qangal	Kangal
Qaracahîsar	Karacahisar
Qars/Qers	Kars
Qeraçor	Karaçor
Qercanis	Refahiye
Qisle	Kızılkilise/Nazımiye
Qoçgîrî	Koçgiri
Qoçhisar	Hafık
Ruha	Urfa
Sêvas	Sivas
Saxman	Sağman
Sêwreg	Siverek
Şakırt	Eleşkirt
Têrcan	Tercan
Vostan/Vestan	Gevaş
Wan	Van
Xarpêt/Kharpert/Harput	Elazığ/Ma'muretu'l-Aziz
Xinis/Xinûs	Hınıs
Xorasan	Horasan
Xoy	Hoy

YAKINDOĞU’NUN İMHASI

KOÇGİRÎ & DERSİM

KIZLBAŞ KÜRD SOYKIRIMI

Ahmet ÖNAL

“Güç” ve “kudret”ine dayanarak; kendisini “Dünya’nın Merkezi” sayan Bizans İmparatorluğu, yakınlık ve uzaklığına göre doğuya doğru coğrafyayı; “Yakın Doğu”, “Orta Doğu” ve “Uzak Doğu” olarak isimlendirdi.

Buralar nereleri kapsıyordu?

Mezopotamya, Anatolia, Klikya, Pontus, Lazistan, Rumeli, Ermenistan, Kürdistan coğrafyası ve yakın çevresi Yakın Doğu!

Mısır’dan Hindistan’a, Persiya, Afganistan, Pakistan ve kuzeyde Rusya’nın Umman Denizi’ne uzanan boylamdaki bölge; “Orta Doğu” olarak isimlendirildi.

Altay Dağları ve doğusuna doğru; Çin, Moğolistan, Kore, Kamboçya, Mançurya, Vietnam, Japonya, Endonezya vs. coğrafyayı kapsayan yerler ise “Uzak Doğu” olarak adlandırıldı.

TC. kurulurken ve meşruiyetini dünyaya onaylatığı “Yakın Doğu İşlerini Çözmek İçin Lozan Konferansı!”ndan sonra ise; sadece Kilikya, Kürdistan, Mezopotamya, Anatolia, Pontus, Lazistan, Rumeli vs. yerlerin adlarını haritadan kaldırmadı. Yakın Doğu ismini de “yok” sayarak buraların varlığını “Türk varlığına armağan” ederek, Osmanlı imparatorluğu yerine ikame edeceği “Büyük Türk İmparatorluğu”nu “Orta Doğu coğrafyası” içinde değerlendirdi. Yakın Doğu halklarının variyetini “Türk Hazinesi”ne kattı. Tarihte yurt ve halkların etnisit kimlikleri dâhil, tarihsel kalıntı ve varlıkları da unutulsun diye tüm yerleşim yerlerinin isimleri değiştirilerek Türkçeleştirildi.

2004’te de ABD’nin Ortaya attığı “Büyük Orta Doğu” terimi ile Kuzey Afrika ve Orta Asya ülkelerini de içine alarak, geniş bir alanı kapsayacak şekilde, terim yeni siyasi projelere göre şekillendirilmeye çalışıldı.

Dersim’in de geçmişteki geniş alanları kapsayan coğrafyası, bugün “Tunceli” ile sınırlandırılması, sistemin Dersim adından duyduğu rahatsızlıktan olduğu, bugün açığa çıkmıştır.

Kavramlar, siyasi şekillenmeler, zaman zaman egemenlik projelerini başka başka halkların ve coğrafik isimlerin “yok” sayılması, “yok” edilmesi üzerinde

oluşturur. Bu kendine katma eylemliliği eğer başkasının kolektif varlığını ortadan kaldırma, yok etmeyi içeriyorsa normal kendine katma eyleminin ötesine geçer ki, bu sınır jenosit, yani soykırımdır. Ya da toplumsal veya sosyal bir kolektifin “inkâr”(yok sayılma)ı da geçip, imhaya (yok edilmeye) vardırıldığında artık sıradan bir asimilasyonu aşip soykırım kavramının içerisinde değerlendirilmek yanlış olmayacaktır.

1948’de BM tarafından soykırımı “insanlık suçu” kabul ettiren ve Soykırım Komisyonu Başkanlığı’na getirilen Polonyalı Yahudi ve Avukat Rafel Lemkîn, soykırımın sekiz alanda uygulandığına işaret eder.

Siyasi, ekonomik, kültürel, dilsel, etniksel, tarihsel, doğasal, fiziksel olarak yok saymak, kırıma uğratmaktır.

Tabii bunların sadece birinin uygulanması soykırım sayılabileceği gibi, bazı durumlarda soykırım sayılmayabilinir.

Siyasi soykırım; siyasi olarak kendini idare etmeden alıkoyma ve siyasi varlığına son vermeyi hayata geçirmektir.

Ekonomik soykırım; bir toplumsal aidiyetin yaşamsal kaynaklarını tahrip etmek, üretimden alıkoymaktır.

Kültürel Soykırım; bir halkın mitolojisini, yaşama alışkanlıklarını, gelenek ve göreneklerini, tarihsel yaşamsal alışkanlıklarını ortadan kaldırıp kendi kültürel değerleri içinde eritmek ve kendisine yabancılaştırarak nefret eder duruma getirmenin yanı sıra, kendi kültürünü yaşamasından alıkoymaktır.

Dilsel soykırım; bir halkın kendi dilini kullanmasından alıkonulması, uzaklaştırılması ve başka dili konuşmaya zorlayarak kendi anadilinden uzaklaşmasını ve unutulmasını sağlamak, ana dilinden nefret eder duruma getirerek egemen dili kutsamak ve egemenliğini pekiştirmek üzere “diğer” dilleri yok farz etmek ve yok saymaktır.

Etnik Soykırım: Bir etnisiteyi yok saymak, yok etmek üzere kolektif grup olarak hedeflemek ve yaşamsal olarak ortadan kaldırma faaliyetidir.

Tarihsel Soykırım: Hedeflenerek ortadan kaldırılmak istenen topluluğa ait tüm kalıtsal, sanatsal ve estetiksel belge, kanıt ve sit alanlarını ortadan kaldırmak ve kendisini hatırlayacak olguları yeryüzünden silme eylem projesidir. Tüm coğrafik isimlerin yasaklanması ve tüm tarihi kalıntıların tahrip edilerek kendisine ait olduğunu iddia etmektir.

Doğasal / Ekolojik Soykırım: Eski ya da yerleşik olan topluluğa ait tüm kalıntıları yok etmek üzere tüm tabiatı gerek ekonomik, gerek siyasi ve sosyal kaygılarla tahrip etmek ve doğanın dengesini bozmak, doğayı yaşanır olmaktan çıkarmak ve tarihten yerleşik olanların göçertilerek önce coğrafyayı insansızlaştırmak, sonrasında da kendine ait ya da kendine intibak edilerek entegre olabilecek topluluğu yerleştirerek alıkoyma politikasıdır.

Fiziksel soykırım: Canlı olarak topluluğu ortadan kaldırma projesi ve eylemidir.

Örneğin siyasi literatürde “Yakın Doğu” kavramı ortadan kaldırılmıştır. Ancak siyasiler, tarihçiler ve toplumbilimcilerden kimse bu kavramın “yok” sayılmasını sorgulamak istememiştir. Ne hikmetse haklı bir davanın peşinde olan, mazlumları savunan kesimler de “Yakın Doğu” isminin haritadan kaldırılmasını, siyasi literatürden silinmesini sorgulamayı düşünmemiştir. Sormamışlardır ki; “Orta” ve “Uzak”ı olan bir “Doğu”nun “Yakın”ının da bulunması gerektiği, ‘bu isimde bir coğrafyanın da bulunması gerekir’ diye sorası gelmez mi? Peki bu “Yakın!” neresidir? Kavram nasıl ortadan kaldırıldı ve adeta tedavülden çıkarıldı? Bu soruları siyaset ve akademik çevreler bir türlü sorgulamaktan imtina eder oldular. Zira bu coğrafyanın tüm otokton(yerleşik) halkları, alaktonlar(dışarıdan gelenler) tarafından jenoside tabi tutuldu ve bu siyaseti bugün sürdürenler var. Bu jenosit politikalarını sürdürme sürecinde, halklar ortadan kaldırılırken, var olma koşulları cılız olanlar (Türk olmayan çılgın Türkler) şekillendirilip devlet hatta millet düzeyine getirtilip egemen olarak şekillendirildi.

Çünkü TC. Devleti’nin şekillenmesi; Sovyetler ile Batılı emperyal devletleri arasında oluşturulmak istenen tampon bölge ihtiyacının sonucu olarak, adeta “tombaladan çıktı”ğını söylemek yanlış değildir.

Zira I. Dünya Savaşı’nda, Alman ve Osmanlı devletlerinin yenilgisinden sonra, savaşın ağırlıklı olarak sürdüğü alan Osmanlı İmparatorluğu’nun eskiden egemenliğinde olan toprakları paylaşmak isteyen İngiliz, Fransız ve Çarlık Rusya’sı ittifakı; Osmanlı Devleti’ne miras olabilecek hiçbir kurumsal nüveye yer bırakmamak kararlılığında idiler. Ancak bu projenin uygulamaya sokulduğu aşamada, Alman Devleti’nin ‘Jenositlerle Yakın Doğu’nun otokton halklarını haritadan silme projesine göre şekillendirilen Jön-Türk hareketi, 1915-1917 tarihleri arasında İngiliz ve Fransız bloğu tarafından siyasi arenadan tasfiye edildi.

1917 Ekim Devrimi'nin ortaya çıkmasıyla İngiliz ve Fransız projesi eski halde yürüyemez oldu. Uzak, Orta ve Yakın Doğu'ya sokulan ve etkisi yayılan Sovyet etkisini durdurmak için, takviye projeler ve siyasetlere ihtiyaç çıkınca, Osmanlı kalıntılarına yeniden ihtiyaç duyuldu. Ne ilginçtir ki, I. Dünya Savaşı'nın yanı sıra, iç savaşından da bitap düşmüş yeni Sovyet iktidarının da İngiliz-Fransız yayılmasını durdurmaya ve savaşı en azında erteleme siyasetleri vardı. Bu nedenle çarçabuk Yakın, Orta ve Uzak "doğu"larda şekillenecek, iki güç arasında tutarsız da olsa, kendilerini rahatlatacak iktidarlara İhtiyaç duyuldu. Yakın Doğu'da Jön-Türklerin kırıntısı ve devşirme siyasilerden şekillenen ve sonrasında "Kemalistler" olarak adlandırılacak hareket, tetiklenerek örgütlendirildi. Orta Doğu'da Afgan Emiri ve Uzak Doğu'daki Çin'de şekillenen Çan Kay Şek hareketi; devlet olarak şekillendirilip, iktidara taşındı.

Çift taraflı şekillenen ve bu ihtiyaçtan İngiliz vizesi ile Yakın Doğu'ya müfettiş olarak atanan Mustafa Kemal, güç olarak şekillendirildi. Bu aşamada Sovyetler Birliği de geçmişte Jön-Türk, yani İttihatçı olan bu kadronun hareketliliğini gördü, el attı, "Müslüman milletlerin anti-emperyalist ve proletarya devrimlerinin yedeğindeki hareket!" olarak tanımladı ve destekledi. Gerçekte ise Mustafa Kemal önderliğinde şekillendirilen devlet; İttihat ve Terakki'nin siyasetini devir alıp devam ettiren; "Sömürgeci, soykırımcı, faşist askeri bürokratik diktatörlük" idi. Bu devlet şekillendikçe Almanlardan edindikleri projelerini bu kez İngiliz ve Fransız işbirliği ve Sovyet desteği ile tahkim ederek, İttihat ve Terakki'de olan Orta Doğu'ya yönelimi durdurma ve hedeften çıkarma farklılığı ile Yakın Doğu'yu haritadan silme girişimini sürdürdüler. Bunun için de Yakın Doğu'daki kolektif ve otokton halkları, tabi tuttıkları jenosit politikasını yeniden aktif kıldılar. 1913'te Rumları mübadele ile göçertmeleri bir jenosit idi. 1915 Ermeni jenosidi, Süryani-Kildani Jenosidi, Êzîdî Jenosidi gerçekleşti. Cumhuriyet döneminde ise daha evvel olan jenositleri inkâr ederek ve onlardan kalan kalıntıları temizleyip tamamlamanın yanı sıra, uzun sürece yayılmış Kızılbaş/Alevi ve Kürd Jenosidini sürdürme siyaseti güdüldü.

Zira yeterli ekonomik yetkinliği olmayan T.C. sermayenin yaygınlaştırılması, kapitalist pazarın gücünü kullanarak egemenlik siyasetini yürütme gücü olmadığı için, hakimiyet politikasını "büyük ordu" ve süngü siyaseti ile zor ve şiddete ağırlık vermek, şiddeti kutsamak durumunda bulunuyordu. Bunun sonucunda; "ordu-polis en kutsal kurum olarak eleştirilemez, dokunulmaz ve

yerilmez!” oluyordu. Resmi ideolojinin ve devletin omurgasını teşkil eden “ordunun hasasiyeti” zıhırı ile “eleştirmek ve muhalif düşünmek suç” oluyordu. Düşünce özgürlüğü, düşünebilenlerin en özlediği şey oluyordu. Bunun sonucu olarak sistem, soykırım siyasetine daha çok sarılma gereksinimi duyuyor ve haki-miyet kurmayı kan dükümekte görüyordu. Sistem, “Yurtta Sulh Cihanda Sulh!” siyasetini riyakarca dillendiredursun, kendini barışa ve diyaloga açmıyordu. Aksi halde, Yakın Doğu’daki otokton halkların yokluğu üzerinde projelendirilen, “Türk Milletini yaratma!” icraatı “boşa çıkar” diye korkuyordu. Bunu hissetik-çe daha fazla kan ve şiddeti turmandırıyor, soykırımı resmi ideolojinin vazgeçil-mezi olarak görüyor ve daha da katlaşıyordu.

“Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan şiarları” ile “Parçalanmış, bölünmüş, iskeleti ve beyni dağıtılmış ve adeta dumura uğratılmış bu coğrafya halkları”nın, tek tek katliamlarını da bu genel jenosit politikasının birer parça-sı olarak değerlendiremezsek yanlış ve eksik olur.

Ermeni, Süryani, Pontus, Rum, Êzîdî ve uzun sürece yayılan Kızılbaş, Kürd jenosidinin fiziksel alandaki hedefi; Qoçgiri (1920), Piran(1925), Zilan(1930), Dersim(1938), Geliyê Sapo(1942), Diyarbakır 5. Nolu Cezaevindeki uygulamalar(1981), Qeliban(2011) vs. katliamlarının her biri kendi başlarına birer soykırım olarak değerlendirilemezler. Ancak tümünün toplamı üzerinden devletin gelenekseleşen soykırımcı karakteri ve planlı siya-setleri ile değerlendirildiğinde, bu katliamların da genel soykırım siyasetinin birer parçası olarak tanımlanması mümkün olabilecektir.

Bir eylemi soykırım ya da jenoside olarak değerlendirebilmek için düşünül-müş, planlı bir idare ve iradenin; ekonomik, siyasi, etnik, fiziki, coğrafik, tarih-sel, mitolojik ve gelecek kolektif varlığını ortadan kaldırmayı vs. hedefler. Bu hedefleri gerçekleştirmek isteyen soykırımcı, imha, inkâr ve vahşet siyasetini sis-tematik hale getirerek ve uzun vadeye yayarak “yok etmek” istediği aidiyetin/kimliğin özgünlüklerini dikkate almak durumundadır. Dilin inkârı, hal-kın inkârı, millet olarak var olmayı inkâr, coğrafyalarının inkârı ve bu inkâra karşı çıkan tüm dinamiklerin imhası üzerinden sürdürülen politika jenositir. Çevre-mize baktığımızda, yaşamın her alanında karşılaştığımız inkâr ve imha, tıpkı Ermenilere, Pontus’lulara, Süryanilere, Ezdi Kürtlere ve nüans farkla uzun süre-ce yayılan ve diğerlerinden daha sancılı olan Kürdlere tatbik edilen politika; jenositir.

Pêri Vadisi'nde adım adım gördüğümüz; öncesinde Ermenilere ait, sonrasında ise Kürdlere ait her icraatta bunu görmek mümkündür. Köylerin adeta harabeye çevrilerek ortadan kaldırılması, soykırımcı politikaların neticesindedir. Ekonomik olarak tutunacak bir dalın bile bırakılmadığı, tarım, hayvancılık vs. tüm üretim kollarının ortadan kaldırılarak gelecek vaat etmeyen bir güvensiz durumun yaratılması, kendini inkâr eden, asalak, aşağılayan bir topluluk yaratarak iradesiz, aciz, üretemeyen, toprağından nefret eden, dilenci bir topluluğun yaratılmasını, yaşamın her adımında gözlemlemek mümkündür. Bu tablo; devletin jenocide amaçlı toplum mühendisliği neticesinde yaratılmış bir durumdur.

Egemenler; literatürü kendi siyasi merkezlerine göre şekillendirirler. Anatolia, Kliya, Mezopotamya, Pontus, Lazistan, Turabidin yanî Yakın Doğu'da ve bu coğrafyalara ismini veren halkları, coğrafyaları ile birlikte ortadan kaldırmaya yani imhaya giriştiler. Bunun yerine "Anadolu" ve "Türkiye" isimlerini, insanlık hapishanesi olarak inşa ettiler. Tüm otokton halkların varlığı "yok" sayılarak, "Türk varlığına armağan etmek!" için tüm yol ve araçlar etkinleştirildi.

İnsanlığın üretime geçtiği ortamlar/koşullar; avcılığa elverişli hayvanların ve suyun bulunması, otlaklık ve barınmak için in/mağaraların bulunması, dört mevsimin bir arada yaşar olması gerekir.

Zerdüştiliğin; güneş, yağış, toprak, rüzgâr ve güç kültünü kutsaması, mit olarak insanlığın belleğinde önemli bir algıdır. Grek, Mezopotamya ve Hun İmparatorluğunun kurulduğu alanlar, Kafkasya ve Mısır'da mitolojinin kökleşmesi yerel halkların kadimliğinden ve bu alanlarda üretimi geliştirerek, hayvancılık ile tarımı iç içe kullanmaya ilk geçmiş olmalarındandır.

Akıncının, işgalcinin; çapulculuktan, talandan, üretimin ve icadın zorluklarını düşünme ve kadim yerel halkların sağladığı mitolojik ve kültürel değerlere saygıdan çok, o halkların kafalarındaki miti yıkarak, ruhsal çöküntüye uğratarak, ürettiklerine el koyarak hüküm sürmek, maddi ve manevi yaratıların üstünden kendini tanımlayarak "Güçlü, dokunulmaz ve muktedir!" olduğunu yerelliye kanıtlamak istemesi, genel hâkimiyet dikstürüdür.

Karakollarda "Burada Allah yoktur, peygamber tatile çıkmış!" sözünü afişe etmeleri tesadüf değildir. Uçak, helikopter ya da bombardımanla yatırıların, ziyaretgâhların, dağların hoyratça vurulması tesadüfî değildir. Koruyucu, kutsal bilinen dağları vurmak, şehit diye bellenen, saygı duyulan büyüklerin mezarla-

rının vurulması da tesadüfî değildir. Seyit Rıza, Şeyh Said ve arkadaşlarının mezarlarının belirsiz yerlere gömülmesi, onlar etrafında inanılan ve yaşatılan mitolojinin Kürd ulusal değerleriyle buluşmasını engellemek için olmadığını kim iddia edebilir ki?

İşte şimdi; kutsal bilinen Munzur, Düzgün Baba, Silbus û Star, Seyqasım, Şeytan Dağları, Qertalix, Karêr, Eser Baba, Kanireş, Şerefedin, Paltokan, Agırî, Bêxêr, Zagros, Cudi vs. oraları kutsal bilen halkın gözleri önünde bombalanmakta, HES inşaatlarıyla delik deşik edilmekte ve kutsallıkları, mitleri halkın gözünden düşürülmeye çalışmakta ve oraları birer özlem ve saygı duyulur yerler olmaktan çıkarmak, buralara bağlanan ve adeta inanarak terapi olma, oraları şifa ve güç/kuvvet veren yerler olmadıklarına halkı inandırmaya çalışmaktadırlar. Burada varlığı ile sığınarak korunamayacaklarına insanları inandırmaya, yıldırmaya çalışmaktadırlar. Adeta yurt edindiği bu tabiat ve dağlarına bağlılık tükenince, bura insanını kendi toprağından alıp başka başka yerlere sürmek ve bir daha geri gelmemek üzere bağlılığını çürütmek, ardında bıraktığı ev ve barınaklarını kaldırmak önem arz etmiştir.

Egemenin soykırımcı karakteri gereği korktuğu şey, resmi ideoloji dışında yaşayan kolektif topluluklardır. Bu nedenle devlet, soykırımcı karakteri ile yok etme eyleminin hedefinde kolektif toplulukların tamamını koymuştur. Türk ve Müslüman olmayan tüm aidiyetler 19. yüz yılın sonlarından beri hedef olarak belirlenmiş ve TC. olarak şekillenen sistem geçmişi ile yüzleşmeden aynı istikamette yol almaya devam etmektedir.

İnsanlığın ilk kez Uzak Doğu'da bulunan Pekin ve çevresinde, Orta Doğu'da Keşmir ve Yakın Doğu'da ise Yukarı Mezopotamya'nın ova, mağara, su ve av hayvanlarının bulunduğu 35 ile 45 paralelleri arasındaki dört mevsimin var olduğu alandır.

Şimdi o Mezopotamya'nın kadim tarihi, kâr hırsıyla ve barbarca; HES inşaatları ile tarihi kalıntılarıyla ve iklimi ile sulara gömülmek suretiyle yokluğa gönderiliyor! Dersim'in yakılan ve bombalanan dağları, sulara gömülmek istenen vadileri, Kiğı'nın kalesi şahittir ki, insanlık tarihi bu barbarlığı fena yargılayacak. Tabi o coğrafyayı tahrip eden canavarların canavarlığını ve katillliğini de teslim edecek.

Pêrî Nehri'nin üzerine beş baraj çekmek, asla kabul edilecek şey değil! Munzur, Zê, Murat, Avareş ve diğerlerinin üzerine çekilen bentler de karları

azaltmakta ve ilk insanlığın arkeolojik kalıntılarını sulara gömerek bitirmektedir. Bu duruma vicdanı buharlaşmayan her insanın kalbinin sızlamaması mümkün mü?

Qeliban'da Kürd gelinlerinin ve kadınlarının gencecik insanlar için döktüğü gözyaşı, genç yavrularının kanına karışırken, yaşananın uzun sürece yayılan Kürd jenosidinin bir parçası olduğunun ne kadar bilincinde? Mikro katliamlar, makro soykırımın nüveleridir.

200 yıllık Kürd milli kurtuluş savaşında, milyonlara varan çetelesi ile düşen bedenlere rağmen; diğerlerinin bitirilişi üzerinde yaratılan Türk ulus devlet siyasetine direnen yapısıyla, Kürd siyaset sınıfının; yapılan katliamları bir bütün değerlendirip, soykırım tanımına oturtamaması bir eksikliktir. Bu tartışmaları, herkesten evvel derinleştirmek bizlere düşer!

Aidiyet/kimlik, kişinin kişiliğidir. Onu soykırım düzeyinde ayaklar altına almak, alarak “yok” saymak, kişiliğini aidiyeti ile çiğnemek, yok etmek, tarih ve coğrafya sahnesinden silikleştirmek ve silmektir. Bunu kabul ederek yaşamı sürdürmek, insanlığından, aidiyetinden ve insanlık onurundan kopmaktır. Koparanlar suç işlerken, kendi aidiyetine sırt çevirenler ise; suça iştirak etmekte ve ortak olmaktadır.

Mazluma; kendini unutturarak, başkasına ağlamasını sağlamak, kendisine yabancılaştırarak kolektif davranışını kırmak için önemli bir taktiktir. 74 yıl evvel Dersim'de, 92-93 yıl evvel Qoçgiri'de; Kızılbaş/Alevi Kürdlerin; öldürülen 72 bin dede, nine, amca ve aidiyetlerindeki de, 7. yüzyılda Arap hizipleri arasında gerçekleşen iktidar kavgası neticesinde; Kerbela'da, Arap Ali ve ailesinden 72 insanın öldürülmesine ağlamaları ile kendilerinin canlı kırımlarını unutmak, hatırlamak istememeleri aymazlığı, araştırmaya/incelemeğe değer bir dramdır. Munzur'u kıpkızıl kan akıtan gücün idrakini ve neden yaptığını algılamak ve sorgulamak yerine, soykırımı uygulayan ve adeta insanlığı katledene; “kurtarıcı” demek, artık büyük bir insanlık dramı ve sorunudur.

Bunu sorgulamayan, sadece suçlama ve savunma ile yetinen zihniyet de kör ve kötürümdür.

Selahattin Ali Arik'ın bu belgesel eseri tam da bu karanlığı yaracak nitelikte derli toplu bir eserdir. Tartışmaya, tartışmayı derinleştirmeye, değerlendirmeye ve özgür düşünme ve eyleme vesile olması dileğiyle...

İstanbul/ Ekim-2012

KAYNAKÇA

- Abdullah, Nejat; İmparatorluk, Sınır ve Aşiret, Çeviren Mustafa Aslan, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, İst. 2010
- Abdülhamit; Siyasi Hatıratım, Beşinci Baskı, Dergâh Yayınları, İst., 1987
- Ahmed, Cemal Reşid; Ataların Karşılığı, Çeviren Sıraç Direk, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, İst. 1998
- Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, Nehir Yayınları, cilt I, İst. 1992
- Akarsu, Bedia; Wilhelm Von Humboldt'da Dil Kültür Bağlantısı, Remzi Kitabevi, İst. 1984
- Akçam, Taner; Siyasi Kültürümüzde Zulum ve İşkence, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İst. Nisan 1992
- Akgül, Suat; Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler, Boğaziçi Yayınları, İst. Mayıs 1992
- Akgül, Dr. Suat; Dersim, Yaba Yayınları, Üçüncü Basım, İst. Aralık 2004
- Akis dergisi sayı 13/1987
- Akıllı, H.Serkan; Etnisite Olgusunun Kavramsal Sınırları ve Modernite Açısından Değerlendirilmesi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2003, s. 36)
- Aksoy, Bilal; Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli, Yorum Yayınları, Birinci Basım, Ankara Ekim 1985
- Akyürekli, Mahmut; Dersim Kürt Tedibi (1937-1938), Kitap Yayınevi, İkinci Baskı, İst. 2011
- Ali Kemali; Erzincan Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnoğrafi, İdari, İhsai İnceleme Araştırma Tecrubesini, Kaynak Yayınları, İkinci Baskı, İst. Aralık 1992
- Altuğ, Kurtul; Celal Bayar Anlatıyor
- Allouche, Adel; Osmanlı-Safevî İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi, Çeviren Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İst. 2001
- Anderson, Benedict; Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması, Çeviren İskender Savaşır, Metis Yayınları, Altıncı Basım, İst. 2011
- Andreasyan, Dr. Hrand; Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları, İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, C. XIII, 1962-1963
- Andreasyan, Dr. Hrand; Polonyalı Simeon'un Seyatnamesi (1608-1619), İst. Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst. 1964
- Anık, Mehmet; Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi, Açılım Kitap, Birinci Baskı, İst. Mayıs 2012

- Ardelan, Sheerin; Erdalan Kürdleri, Çeviren Heval Bucak, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, İst. 2011
- Aren, Y. Mazhar; 29 Haziran 1937, Cumhuriyet gazetesi
- Arınanc dergisi, sayı 76, çeviren Lokman Polat
- Aristova, T. F.; Kürdlerin Maddi Kültürü, Çeviren İbrahim Kale, Arif Karabağ, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, İst. 2002
- Asaf, Muhammed Haşım; Rıstem Al-hıkma (Rıstem Altwarix, İntışarat; furdus) Tahran 1379
- Aslan, Şükrü; Herkesin Bildiği Sır: Dersim, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İst. 2010
- (Ataksoy), Halis; Diyarbakır Tarihinde Konuk Eli, İst. 1988
- ATASE, Kls. 524, D. 706-2044, F. 1-3
- ATASE; Kls. 525, D. 2050, F. 51
- ATASE; Kls. 1120, D. 5, F. 61
- ATASE; Kls. 1122, D. 12, F. 58
- ATASE; Kls. 1122, D. 12, F. 59
- ATASE; Kls. 1127, D. 30, F. 2
- ATASE; Kls. 2673, D. 178, F. 5-1
- ATASE; Kls. 2905, D. 433, F. 6-30
- ATASE; Kls. 2908, D. 52, F. 16-1
- ATASE, Kls. 3911, D. 44, F. 8
- ATASE; Kls. 3920, D. 86, F. 1-2
- Atay, Falih Rıfkı; Çankaya, Pozitif Yayınları, İst. Haziran 2012
- Averyanov, P. İ.; Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürdler (19. Yüzyıl), Çeviren İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İst. 2010
- Averianov, Yuri; Dersim Kürdleri, ZIRGO, Kont Bestujev Nezareti Altında, cilt I. Coğrafya Vakıaları, Sankt- Petersburg, 1863, Rusçadan çeviren Sabri Hasoli, Munzur Dergisi
- Aygün, Hüseyin; Dersim 1938 ve Zorunlu İskan, Dipnot Yayınları, Ankara 2009
- Ayin, Faruk; "1878'de Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Göç Hareketleri ve Göçmenlerin İskânı", Askeri Tarih Bülteni, Ankara 1993
- Aytaç, Kahraman; Halk Anlatımlarına Göre Dersim, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ankara Ocak 2002
- Azadi Gazetesi, 12-18 Şubat 1995 ve 19-25 Şubat 1995
- BA., İrade Meclis-i Vâlâ No 3957
- BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 5817
- Badıllı, Abdülkadir; "Bediüzzaman Said-i Nursi, Mufasssal Tarihçe-i Hayatı" <http://zaman.com.tr/haber.do?haberno=767165&title=1938>

- Badıllı, Kemal; Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kurmancca Lehçesi) 1965
- Bahadır, İbrahim; Cumhuriyetin Kuruluş Sürecinde Atatürk ve Aleviler, Kalan Yayınları, Ankara 2002
- Balcıoğlu, Prof. Dr. Mustafa; İki İsyan (Koçgiri-Pontus), Bir Paşa (Nurettin Paşa), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000
- Baran, Memo; Koçgîrî, Kuzey-batı Dersim, Kızılbaş Yayınevi, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara Mart 2011
- Bardakçı, Cemal; Toprak Davasında Siyasi Partiler, İst. 1946
- Bardakçı, Cemal; Devşirmelerle Sığıntılardan ve Mütegalibeden Neler Çektik, Bolu 1942
- Başaran, Ezgi Başaran; Radikal gazetesi, 29 Kasım 2011
- Batur, Muhsin; Anılar ve Görüşler, “Üç Dönemin Perde Arkası”, Milliyet Yayınları, Dördüncü Baskı, İst. Kasım 1985
- Bayrak, Mehmet; Bir Siyaset Tarzı Olarak Alevi Katliamları, Özge Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2011
- Bayrak, Mehmet; Dersim - Koçgiri, Özge Yayınları, Ankara 2010,
- Bayrak, Mehmet; Alevilik ve Kürdler, Özge Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1997
- Beşikçi, İsmail; Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller, Yurt Kitap -Yayın, Üçüncü Basım, c. I, Ankara 1992
- Beşikçi, İsmail; Tunceli Kanunu 1935 ve Dersim Jenosidi, Belge Yayınları, İst. 1990
- Bilgiç, Emin; “Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarında Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler”, Belleten X/39, 1946
- Bilgin, Nuri; Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu, Ege Yayıncılık, İzmir, Ocak 1994
- Bir Tutam Saç Belgesel
- Birikim dergisi, “Resmi İdeoloji ve Devlet”, sayı 105/106
- BOA; İ. MMS. D. 124-5347
- BOA; A MKT-MHM- 35-57
- BOA; İ. MMS. D. 156-GÖM. 1330 Z-04
- Boratav, P. N; P. N. Boratav'la Yapılan Konuşma, Cumhuriyet Gazetesi, 29. 10. 1977
- Bostancı, Prof. Dr. Naci; “Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik” Makelesi, Türkiye Günlüğü dergisi, Mart-Nisan 1998
- Botî, Berzan; “Dersim Soykırımı ve Sunni Kürdlerin Tutumu Üzerine” adlı yazısı, Nasname, 23. 11. 2009
- Bozdağ, İsmet; Kürt İsyanları, 2009
- Bozkurt, Necati; Denizi Kurutmak, Dünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskân Politikası, Belge Yayınları, Birinci Baskı, İst. Ocak 2000

- Bozok, Salih-Cemil; Hep Atatürk'ün Yanında, Çağdaş Yayınları, Birinci Baskı, İst. Mayıs 1985
- Bruinessen, Martin van; Ağa, Şeyh ve Devlet, Çeviren Banu Yalkut, İletişim Yayınları, Altıncı Baskı, İst. 2010
- Bruinessen, Martin van; *"Eşairê Kord ve Dewletê Iran: Moridê Şûreşê Sımko"*, Mutale'atê Kordi, Paris, c. 1, Tabestan 1365/1986
- Bulut, Faik; Belgelerle Dersim Raporları, Yön Yayıncılık, İst. Ekim 1991
- Bulut, Faik; Horasan Kimin Yurdu, Berfin Yayınları, İkinci Baskı, İst. Ocak 2009
- Çam, Seçil; Konya Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü 4. Sınıf, Etnisite Kavramı adlı makalesi, TUIÇ Akedemi Yayını.
- Cengiz, Dr. Daimi; Sey Qaji (1860-1936), Horasan Yayınları, Birinci Baskı, İst. 2010
- Çelebyan, Antranik; Atranik Paşa, Çeviren Mariam Arpi- Nairi Erek, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, İst. 2003
- Çem, Munzur; Hotay Serra Usivê Qurzkizî, Weşanên Deng, Stockholm 1992
- Çem, Munzur; Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği (Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş), Vate Yayınları, İst. 2009
- Çem, Munzur; Tanıkların Diliyle Dersim '38, Pêrî Yayınları, İkinci Baskı, İst. 1999
- Çem, Munzur; Dersim'de Alevilik, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, İst. 1999
- Çicck, Sevê Evin; *"17 bin kişiyi ırmağa atıp boğdular."* adlı makalesi
- Connerton, Paul; Toplumlar Nasıl Anımsar, Çeviren Alâeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, Birinci Baskı, İst. 1999
- Çoker, Fahri; Türk Parlamento Tarihi, TBMMVY, cilt II (Birinci Dönem), Ankara 1995
- Cuinet, Vital; *"Turquie D'Asie"* ("Asya Türkiye"si), c. II, Vilayet de Ma'mûrâtü'l-Azîz (Merkez sandjak de Kharpout- Mezré)
- Cumhuriyet gazetesi; 17 Haziran 1937
- Daldal, Aslı; *"Mustafa Kemal Kültürünün Toplumsal ve Ruhsalimsel Temelleri Üzerine Bir Ön Çalışma"* Makalesi, Birikim dergisi, Ocak-Şubat 1998
- Dawkins, Richard; Gen Bencildir, Tubitak Yayınları, Üçüncü Basım, İst. Nisan 2001
- Demir, Cafer; Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim, Umut Yayıncılık, Temmuz 2009
- Demir, Cafer; Umudu ve Tutkusuyla Qopo, Umut Yayıncılık, İkinci Baskı, İst. Şubat 2010
- Demir, Hasan; Dersim'den Tunceli'ye 38 Katliamı Tanıkları, Belge Yayınları, Birinci Baskı, İst. Temmuz 2011
- Demirer, Temel; Demirer, Hrant'ın Katil(ler)i, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, İst. Şubat 2009

- Dersim Jandarma Umum Komutanlığı Raporu (1932), Kaynak Yayınları, İkinci Baskı, İst. Ekim 1998
- Dersim'de İklim gazetesi, Aralık 2006
- Dersimi, Ali; Alisêr Efendi ve Zarife Xatun, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, İst., Haziran 2010
- Dersimi, Nuri; Kürdistan Tarihinde Dersim, Zêl Yayınları, İst. Ağustos 1994
- Dersimi, Nuri; Hatıratım, Öz-Ge Yayınları, Ankara 1992
- DH. ŞFR, 54A, 51
- Doğan, Mehmet; Tarih ve Toplum, Rehber Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara Ekim 1989
- Dursunoğlu, Cevat; Milli Mücadelede Erzurum, Ankara 1946
- Don Juan(Oruç Bey), G. L. Strange, Don Juan of Persia, A Shi'ah Catholic, 1560-1604, İngilizce Tercümesi, London 1926
- Dündar, Fuat; İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İst. 2001
- Düzgün, Mustafa; Tayé Lawiké Dêrsîmi (Dersim Türküleri), Berhem Yayınları, Birinci Baskı
- Edmons, C. J.; A Pilgrimage To Lalish, London, 1967
- Erdeha, Kamil; Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, 1975
- Ehmed, Kemal Mezher; Çend kaperçek le mêjûî gelî Kurd, dezgaî Mukiriyanî, Hewlêr, 2001 (Kemal Mazhar Ahmed, Kürt Halkının Tarihinden Birkaç Sayfa, Hewlêr, 2001)
- Emerson, Rupert; Sömürgelerin Uluslaşması, Çeviren Türkkaya Ataöv, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1965
- Engels; "*Demokratik Pan-Slavism*", Neue Rheinisch Zeitung, 15 Şubat 1849
- Erdoğan, Fahrettin; Türk Ellerde Hatıralarım, 1954
- Erdoğan, Serkan; "*Çivi Yazılı Kaynaklarına Göre İÖ II. Yılda Dersim ve Çevresi*", Munzur Dergisi, 11. 2002/3
- Erdoğan, Serkan; Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar- I, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ankara Ağustos 2004
- Erdost, Muzafer; Türkiye Üzerine Notlar, Sol Yayınlar, Ankara 1971
- Ergün, Nüzhet; "*Hatayî Divanı: Şah İsmail-i Safevî, Hayatı ve Nefesleri*", İkinci Baskı, İst. 1956
- Eriksen, Thomas Hylland; Etnisite ve Milliyetçilik, Avesta Yayınları, İst., 2002,
- Erzan, Prof. Dr. Afif; Doğu Anadolu ve Urartular, TTK Basımevi, Üçüncü Baskı, Ankara 1992
- Erzak, İbn'ul; Mervani Kürdler Tarihi, Çeviren M. E. Bozarslan. Komkar Yayınları, Köln 1989

- Et-Tancî, Muhammed; İbni Batûta Seyahatnamesi, Sadeleştiren ve Hazırlayan Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, cilt I-II, İst. 1983
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Üçdal Neşriyat, Cilt III-IV, İst. 1986
- Evsile, Doç. Dr. Mehmet; Ondokuz Mayıs Üniversitesi Amasya Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, "*Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri*" başlıklı Makalesi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı 36, Cilt: XII, Kasım 1996
- Eyuboğlu, Sebahattin; Pir Sultan Abdal, İst. 1977
- Fay, Brian; Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi, Çokkültürlü Bir Yaklaşım, Çeviren İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, İst. 2001
- Fırat, Mehmet Şerif; Doğu İlleri ve Varto Tarihi
- Freire, Paulo; Ezilenler Pedagojisi, Çeviren Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınları 7. Basım, İst. 2010
- Friedman, Lawrence M; Yatay Toplum, İş Bankası Kültür Yayınları, Çeviren Ahmet Fethi, Birinci Basım, Nisan 2002
- Fromm, Eric; Özgürlükten Kaçış, Çeviren Şemsa Yeğin, Panel Yayınları, İst. 1988
- Galib, Sabah; 1919- 1923 Yılları Arasında Mustafa Kemal Atatürk'ün Kürt Meselesi Karşısındaki Tutumu ve 1922 Tarihli Kürt Otonomisi Kanununun Metni, Birnebûn, sayı: 39/ 2008
- General G. Korganoff, Participation des Armeniens a la Guerre Mondiale sur le Front du Caucase, 1927, Paris, (Aso Zagrosi, Newroz com)
- Geri Dönenler için Alınması Gereken Tedbirler(1947), Fon Kodu NSS, Seri No 03, Dosya No 10, Belge No 114, 120
- Gezik, Erdal; Dinsel Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürdler, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Mayıs 2000, s. 50)
- Goloğlu, Mahmut; Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938), Ankara 1974
- Gökalp, Kağan&Bulut, Suat; Dersimli Diyar Ağa, Kripto Yayınları, Birinci Baskı, Ankara Şubat 2011
- Gökçen, Sabiha; Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti, Anıları Kaleme Alan Oktay Verel,Türk Hava Kurumu Yayınları, İst. 1982
- Göldaş, İsmail; Lozan, "*Biz Türkler ve Kürdler*" Avesta Yayınları, İkinci Baskı, İst. 2009
- Günaltay, Şemseddin; Yakınşark IV, Perslerden Romalılar'a Kadar, Ankara 1951
- Güneş Gazetesi, 19 Ağustos 1989
- Halaçoğlu, Yusuf; XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK. Ankara 2009
- Halacyan, Kevork; Dersim konulu etnografik arşiv dizisi, XVI nolu fasikül
- Hallı, Reşat; Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, 1924-1938, Ankara

- Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972
- Hamid, Ahmadi; *The Politics of Ethnic Nationalism*'in İran, Corleton University. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ottawa-Ontario, Kanada, Şubat 1995
- Harper, Richard; *"Pağnik Öreni Kazıları 1970"*, Keban Projesi 1970 Çalışmaları, Ankara 1972
- Hevi; *"Milli Kurtuluş İçin Ermeni ve Kürt Komitesi"*, Çeviren Murad Ciwan, sayı: 96/1998
- Hayreni, Hovsep; *"Seyit Rıza ve Dersim Dosyasındaki Bazı Ayrıntılar Üzerine"* Makelesi, 19 Aralık 2011, www.gelawej.net
- Hür, Ayşe; *"Dersim, Haygaz ve Bedros'un Hikâyesi"*, Radikal İki, 9 Eylül 2007
- Hür, Ayşe; *"1937-1938'de Dersim'de Neler Oldu?"* 16 Kasım 2008, Taraf gazetesi
- Hobsbawm, Eric J.; *"Ulusçuluk"* adlı Makelesi, Birikim dergisi, İkinci Baskı, sayı 45/46, Ocak-Şubat 1992
- Hobsbawm, Eric J.; 1780'den Günümüze Milliyetler ve Milliyetçilik, Çeviren Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İst. Temmuz 1993
- Hobsbawm, Eric J.; Haydutlar, Çeviren Fatma Taşkent, Logos Yayınları, İkinci Baskı, Haziran 1990
- Hobsbawm, Eric J.; *Nations and Nationalism since 178*, Programme Myth and Reality (Cambridge 1900)
- http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/p_genoci.html,
- <http://www.austlii.edu.au/au/other/IndigLRes/stolen/stolen-c.html>
- <http://zaman.com.tr/haber.do?haberno=767165&title=1938>,
- Humboldt, Wilhelm Von; Ges. Schr. Bd. 7
- Hürriyet gazetesi, 7-10 Eylül 1992
- İnönü, İsmet; Hatıralar, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara Kasım 1987
- İslam Ahalinin Duçar Oldukları Mezalim Hakkında Vesaika Müstenid Malumat, Hazırlayan Emin Kutluğ, Şehbal Yayınları, İst. 2006
- İvanov, W.; *"Notes on the Ethnology of Khurasan"*, Geographical Journal, LVII, 1926
- İlgar, İhsan; Doğu Cephesi adlı yazısı, Türk Tarih dergisi, sayı 11, Ağustos 1968
- İrmak, Hüseyin; *"Osmanlı Belgelerinde Dersim'e ait Bazı Örnekler"* adlı makalesi
- İzady, Mehrdad R.; Kürdler, Çeviren Cemal Atila, Doz Yayınları, İkinci Baskı, İst. Ocak 2007
- İzady, Mehrdad; *The Kurds*, Washington 1992
- Kafkas Askeri Bölge Komutanlığı Karagâh Arşivi 1877-78 Savaşı'na ilişkin dosyalar

- Kağıtçıoğlu, Çiğdem; İnsan ve İnsanlar, Cem Ofset, Üçüncü Baskı, İst. 1979
- Kahraman, Fikri; Salname-i Sivas, İst. 2001
- Kalman, M; Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Nûjen Yayıncılık, Birinci Baskı, İst. Ekim 1995
- Karabekir, Kazım; İstiklâl Harbimiz 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, Üçüncü Baskı, İst. Ocak 2008
- Karabekir, Kazım; Kürt Meselesi, Emre Yayınları, İst. 2004
- Kârerli Mehmet Efendi; Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Yayına Hazırlayan; Ali Rıza Erenler, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ankara Ağustos 2007
- Kılıçbay, Mehmet Ali; “*Tarihsel Bir İnşa Olarak Ulus*” Makalesi, Türkiye günlüğü dergisi, sayı 23, Yaz 1993
- Kıran, Zeynel; Dilbilim Akımları, Yabancı Diller Kitap ve Yayın Merkezi, Birinci Baskı, Ankara Ocak 1986
- Kısakurek, Necip Fazıl; Son Devrin Din Mazlumları, Büyük Doğu Yayınları, 29. Basım, İst. Aralık 2011, Doğu Faciası Adlı Bölüm
- Kızılbaş Dergisi, Ocak 2011
- Kobal, M., Newroz com.
- Koçgiri Halk Hareketi, Komal Yayınları, Dördüncü Baskı, İst. 1992
- Kodaman, Prof. Dr. Bayram; II. Abdülhamit ve Aşiret Mektebi, Türk Kültürü Araştırmaları, XV/-1, Ankara, 1976
- Komintern Belgelerinde Türkiye-3, Kürt Sorunu, Derleyen Perincek, Kaynak Yayınları, İkinci Basım, İst. Nisan 1994)
- Koşay, Hamit Zübeyir; Keban Projesi Pulur Kazısı, 1968-70, Ankara 1976
- Kosay, Hamit Zübeyir; “*Yeniköy Höyüğü Kazısı 1972*”, Keban Projesi 1972 Çalışmaları, Ankara 1976
- Kuraşanlı Seyyid Kekil; Peygamberler ile Seyyidlerin Şecereleri ve Aşiretlerin Tarihi, Koln
- Kurun, Davut; Newroz com., 17. 02. 2012
- Kottak, Conrad Phillip; Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış, Ütopya Yayınları, Birinci Basım, Ankara, Ekim 2001
- Kurun, Davut; Erzincan Mütarekesi ile ilgili makalesi
- Kutay, Cemal; Örtülü Tarihimiz, 1. Cilt, Kendi Yayını, İst. 1975
- Laçın, Kadim; Koçgirisiz Cumhuriyet, Birinci Baskı, Mayıs 2009
- Larrain, Jorge; İdeoloji ve Kültürel Kimlik, Çeviri Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, İst. Ekim 1995
- Le Bon, Gustave; Kitleler Psikolojisi, Yayına Hazırlayan Yunus Ender, Ayfer Yılmaz, Suat Ergün, Hayat Yayıncılık, Birinci Baskı, Kasım 1997

- Lerch, Peter J. A.; Forshungen über die Kurden und die iranischen nordchal
dâer, St. Petersburg 1857-1858, (yeni baskısı Amsterdam, 1979)
- Lévi-Strauss, Claude; Irk ve Tarih, Çeviren Reha Erdem/Haldun Bayri, Metis
Yayınları, Birinci Basım, Nisan 1985
- Luckenbil D.D.; *"Ancient Records of Assyria and Bobylonia I ve II"*, Cicago,
1926-1927
- Machiavelli, Hükümdar (İl Principe), Türkçesi Selahattin Bağdatlı, Sosyal
Yayınlar, Üçüncü Basım, İst. Şubat 1992
- MAD (Maliyeden Müdevver Defterler) nu. 8458
- Malmîsanij; Kırd, Kırmac, Dımılı veya Zaza Kürdleri, Deng Yayınları Broşür
Dizisi, Birinci Baskı, İst. Kasım 1996
- Malmîsanij; Diyarbekirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği, Avesta
Yayınları, Birinci Baskı, İst. 2004
- Ma'mûrâtü'l-Azîz Sâlnamesi, Hicri 1310
- Maraşlı, Recep; 1915 Soykırım, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, İst. Ekim 2008
- Marx; The Revolutions of 1848, ed. D. Fernbach (Harmondswoerth: Penguin, 1973)
- Medya Güneşi, Ocak-Şubat 1989, sayı 7
- Mellıkoff, Iréne; Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik - Bektaşîlik Araştırmaları,
Türkçesi Turan Alptekin, Cem Yayınevi, Birinci Basım, Ocak 1993
- Memmedov, Aziz Aga; *"Şah İsmâ'il Hatai Eserleri"*, 2 cilt, Bakû 1966 ve 1973
- Memmi, Albert; Sömürgecinin Portresi, Sömürgeleştirilenin Portresi, Çeviri
Şen Suer, Versus Yayınları, İst. Ocak 2009
- Memmi, Albert Memmi; The Colanizen and The Colanized, (Sömürgeci ve
Sömürgeleştirilenler), Boston 1967
- Minorsky, V; The Guran, BSOAS'ta, xi (1943)
- Mitchell, Stephen; *"Aşvan Kale Kazıları"*, Keban Projesi 1972 Çalışmaları,
Ankara 1976
- Miroğlu, Prof. İsmet; Kemah Sancağı
- Mumcu, Uğur; Kürt Dosyası, Um:ag Vakfı Yayınları, 37 Baskı, Ankara Mart 2011
- "MtDNA and Y-chromosome Variation in Kurdish Groups"*, Annals of Human
Genetics, July 2005, (Article first published online: 19 MAR 2005) *"Our
results also do not support the hypothesis of the origin of the Zazaki –spea
king group being in northern Iran; genetically they are more similar to
other Kurdish groups."* Source: Ivan Nasidze, Dominique Quinque, Murat
Ozturk, Nina Bendukidze, Mark Stoneking,
- Munzuroğlu, Doğan; Dağlara Secere Yazan Adam, Kalan Yayınları, Ankara 2008
- Munzuroğlu, Doğan; Dersim Aleviliği, Kalan Yayınları, Birinci Basım: Ankara
Ağustos 2004

Müsvedde, Hicri 1265 (1849)

Naîm, Tom; The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism, İkinci Basım, Londra, Versa 1981.

Nokta dergisi, 28 Haziran 1987

Nokta dergisi, 50. Yılında Dersim İsyanı, sayı 25/ 1987

Ocak, Ahmet Yaşar; Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yayınları, İst. 1996

Oran, Baskın; “*Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?*” Makelesi, Birikim dergisi, Ocak-Şubat, 1992, sayı 45/46

Otyam, Fikret; Hu Dost, Dayanışma Yayınları, Ankara 1982

Ovacık Halkının Hükümetten Talepleri ve Boşaltılmış Köylerin Durumu(1945), Fon Kodu NSS, Seri No 03, Dosya No 2, Belge No 08,

Ovadia, Stella; “*Yahudi Olduğumu Ne Unutmaya, ne de Hatırlatmaya Hakkın Var*” Makelesi, Birikim Dergisi Etnik Kimlik ve Azınlıklar özel sayısı, sayı 71/72, Mart-Nisan 1995

Önder, Selahattin; “*Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi*”, Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 3, sayı 1, 1991

Öz, Baki; Kurtuluş Savaşı’nda Alevi-Bektaşiler, Can Yayınları, Yedinci Baskı, İst. Kasım 1995

Özkırımlı, Umut; Milliyetçilik Kuramlarına Eleştirel Bir Bakış, Doğubatı Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara Ağustos 2009

Özsoy, Felat&Eriş, Tahsin; 1925 Kürt Direnişi, Pêrî Yayınları, Birinci Baskı, İst. Mayıs 2007

Öztürk, Saygı; “*İsmet Paşa’nın Kürt Raporu, 21 Ağustos 1935*”, Hürriyet gazetesi, 7-10 Eylül 1992

Pakdemir, Melih; Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük 1, Doruk Yayınları, Ankara Aralık 1997

Parlar, Suat; Orta Doğu’da Yeni Dünya Düzeni, Yar Yayınları, İst. Aralık 1999

Parlar, Suat Parlar; Türkler ve Kürdler, Bağdat Yayınları, Birinci Basım, İst. Eylül 2005

Peşeng, R.; Said-i Kurdi ve Şeyh Said, Esmer dergisi, sayı 37/ 2008

Poladyan, Arşak; VII.-X. Yüzyıllarda Kürdler, Çeviren Mehmet Demir, Özgür Gelecek Yayınları, Ankara, 1991

Porzig, Walter; Dil Denen Mucize, cilt 1-2, Çeviren Prof. Dr. Vural Ülkü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, Ankara

Reemsma, Jan Philipp; “*Senin İçin Her Şey Biziz*” adlı sunuş yazısı

Rev Henry Riggs, “The Religion of the Dersim Kurd” (Dersim Kürdleri’nin Dini-Harput/Türkiye) The Missionary Review of World, Ekim 1911, Türkçeye Çeviren Zafer Avşar)

- Rışvanoğlu, Dr. Mahmut; Doğu Aşiretleri ve Emperyalızın, Tşrk Kşltşr Yayını, İkinci Baskı, İst. 1975
- Sami, şemseddin; Kamus ul A'lâm, Besinci Cilt, Kürdistan Maddesi, Osmanlıcadan günşmşz Tşrkçesine çeviren M. Emin Bozarslan, Tarihteki İlk Tşrkçe Ansiklopedi'de Kürdistan ve Kürdler, Deng Yayınları, İst. 2001
- Sarıkaya, Dr. Yalcın; Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, Ötüken Yayınları, İst. 2008
- Sasuni, Garo; Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yşzyıldan Günşmşze Ermeni Kürt İlişkileri, Çevirenler Bedros Zartaryan, Memo Yetkin, Med Yayınları, İst. 1992
- Saussure, Ferdinand de; Cours de Linguistique gēnērale, Paris, Payothēque
- Sevgen, Nazmi; “..Koçgirili Alışır”, Tarih Dşnyası Dergisi, sayı 9, 1950
- Sevgen, Nazmi; Zazalar ve Kızılbaşlar, Kalan Yayınları, İkinci Baskı, Ankara Eylül 2003
- Sevin, Veli; “*Elazığ Yōresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu*” aklı Makalesi, Höyük, Tşrk Tarih Kurumu, sayı 1, 1988
- Sılan, Necmeddin Sahir; Doğu Anadolu'da Toplumsal Mşhendislik, Dersim-Sason (1934-1946), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Baskı, İst. Ekim 2010
- Sılan, Necmeddin Sahir Arsivi-4; Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bşrokrasisi (1936-1950), Derleyenler; Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Basım, İst. Ekim 2011
- Skutnabb-Kangas, Prof. Dr. Tove; “*Dinmeyen Çığlık: Dersim, Hakikat ve Yşzleşme Konferansı*”, 25-26 şubat 2012, Ankara
- Smith, Anthony D.; “*The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed*”
- Smith, Anthony D.; Milli Kimlik, Çeviren Bahadır Sina şener, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İst. şubat 1994
- Smith, Anthony D.; Ulusların Etnik Kökeni, Dost Yayınları, (Ankara, 2002)
- Solmaz, Gürsoy; Deli Halid Paşa, Kşltşr Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996
- Sōzen, Edibe; “*Kimlik Kavramını Yeniden Tanımlanması*” Makalesi, Tşrkiye gřnlřđř dergisi, Mart-Nisan 1995
- Star gazetesı, 6. 11. 2009
- Sunguroğlu, İşhak; Harput Yollarında I. Cilt, Elazığ Kşltşr ve Tanıtma Vakfı Yayınları, İst., 1958
- Sşleyman Sabrı Paşa, Van Tarihi ve Kürt Tşrkleri Hakkında İncelemeler, Yayına Hazırlayan Gamze Gayeoğlu, Tşrk Kşltşrşnş Araştırma Enstitşsş, Ankara 1982, Ankara
- Sşmer, Ali; Anadolu'da Tşrk Öncşsş Hacı Bektaş Veli, Sevilay Matbaası, Ankara, 1989
- Sşmer, Prof. Dr. Faruk; Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Tşrklerinin Rolş, Selcuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitşsş Yayınları, Ankara 1976.

- Sykes, Mark; *“Osmanlı İmparatorluğu’nun Kürt Aşiretleri – III”*, Çeviren M. Piro, Berhem Stockholm, no 8 Mayıs 990
- Syuri, Racil; İran Esir Sfui, Çeviren Kambiz Azizi, Tahran 1379)
- Şarsadust, Mnusır; ŞahTahmasb Ewel, Neşir Antışar, Tahran 1381)
- Şapolyo, Enver Behnan; Diyar Axa’yla Röportaj, Yenigün gazetesi, 27 Temmuz 1931
- Şener, Cemal; Osmanlıca’dan Çeviren Ahmet Hezarfen, Osmanlı Belgeleri’nde Dersim Tarihi, Etik Yayınları, İst. Mart 2003
- Şeref Han; Şerefname, Türkçeye Çeviren M. Emin Bozarıslan, Deng Yayınları, İst. 1998
- Tarıkyan, Mıhran; Kigı Cephesi Olayları, Beyrut 1926
- Tarix Kurd we Kurdistan, İkinci Baskı, 1351, 1. Cilt)
- Taş, Cemal; Roê Kirmanciye, Wêjiyaişê Tiji, Eistanbul Ocak 2007
- Taylor, J. G.; *“Journal of a tour in Armenia, Kurdistan and Upper Mesopotamia, with notes on researches in the Deyrsim Dagħ, in 1866”*, Journal of the Royal Geographic Society, 1868
- TBMM Zabıtları; Cilt 5
- TBMM Zabıtları, 29 Haziran 1938, 5. Devre, Cilt 26
- TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 10, 25.4.1337/ 1921
- TBMM Arşivi, Rumuzi, Dosya 6
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2
- Tekeli, İlhan; Tarih yazımı Üzerine Düşünmek, Dost Kitabevi, Ankara Şubat 1998
- Teker, Mehmet; Kürt Tarihinde Hormek (Alhas) Aşireti, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ankara Mart 2006
- Tekindağ, Şehâbeddin; *“Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İst. Mart 1967, 1968
- Tepeyran, Ebubekir; Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Güner Yayınları, İkinci Baskı, İst. Kasım 2009
- Tercüman gazetesi 10. 9. 1986
- Tibi, Bassam; *“The Simultaenity of the Unsimultaneous”*: Old Tribes and Imposed Nation-States in the Middle East, Philip S. Khoury ve Joseph Kostiner (Der.) Tribes and State Formotion in the Middle East, Berkeley: University of California Pres, 1990 içinde, s. 138)
- Timuroğlu, Vecihi; Dersim Tarihi, Yurt Kitap-Yayın, Birinci Baskı, Ankara Nisan 1991
- Topçuoğlu, Abdullah; *“Ulus Devlet ve Etnisite Olgusu”* Makalesi, Türkiye günlüğü dergisi, Mart-Nisan 1995, sayı 33

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivleri, No. 6401, 5960, 12077

Toynbee, Arnold; Medeniyet Yargılanıyor, Ağaç Yayıncılık, Türkçesi Ufuk Uyan, İst. 1991

Toprak, Zafer; Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, Doğan Kitap, Birinci Baskı, İst. Nisan 2012

Trübner, Verlag von Karl J.; Geiger und Ernst Kuhn, Grundriss der Iranischen Philologie, Zweiter band, Strassburg, 1896-1904

Tunceli İli Kaza ve Nahiyelerin İdari Teşkilatı ile Nüfus Durumu, Fon Kodu NSS, Seri No 03, Dosya No 7, Belge No 55

Tunceli'de Serbest Hâle Getirilen Boşaltılmış Bölge Köyleri(1945), Fon Kodu NSS, Seri No 03, Dosya No 2, Belge No 12

Tunceli'nin Yasak Bölge Köyleri(1945) ve Koç ve Kalan Yasak Bölgesinde Bulunan Köyler, Fon Kodu NSS, Seri No 03, Dosya No 2, Belge No 12 ve Fon Kodu NSS, Seri No 03, Dosya No 11, Belge No 138

Tunceli'nin İdari Teşkilatı (1943), Fon Kodu NSS, Seri No 03, Dosya No 2, Belge No 14.)

Türkay, Cevdet; Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatlar, Tercüman Kaynak Eserler Dizisi, Birinci Basım, İst. 1979

Türközü, H. Kemal; Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi, İkinci Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983,

Uluğ, Naşit Hakkı; Derebeyi ve Dersim, Kaynak Yayınları, Birinci Basım, İst. Eylül 2009

(Umar, Prof. Dr. Bilge; İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara 1974

Uras, Munir; "*Hey Koşun Bu 'O'dur.*" Atatürk'e Ait Hatıralar, Ahmet Hidayet Reel (ed.), İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İst.

Ünal, Prof. M. Ali; XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, TTK Yayınları, Ankara 1999

Vanly, İsmet Chériff; Les Kurdes et le Kurdistan dans les relations d'anciens voyageurs Occidentaux (XVIe-XVIIIe siècle)

www.gelawej.net

www.newruz.com

[www.bilgi-rehberi.com/kanunlar/kanun 5765uc-062](http://www.bilgi-rehberi.com/kanunlar/kanun_5765uc-062)

Xal, Mihemedi; Ferhengi Xal, c. III, Çapxaney Kamerani, Sîlêmani, 1976

Xelili, Xelil; Hrat Tarîxha Waşarha)

Xêl û Tayfekanî Eşayirî Kurdî Îran, Wergêran Şewket Şêx Yezdîn, Pîrmam: 1995 (İran Kürdlerinin Kabile ve Aşiretleri, Çeviren Şewket Şêx Yezdin. Pirmam 1995)

- Xemgin, Etem; Kürdistan Tarihi, Cilt II, Doz Yayınları, Birinci Baskı, İst. 1989
- Xemgin, Etem; İslamiyet ve Alevilik, Doz Yayınları, Birinci Baskı, İst. Nisan 2005
- Wılayeti, Eli Ekber; Tarîx Rabit Xaricî İran Der Ehîd İsmayil Sefewî, Tahran Hicri 1375
- Yavuz, Nurcan; İşgal ve Mezalimde Erzincan, Erzincan Belediyesi Yayınları, Aydoğdu Ofset
- Yeğen, Mesut; Mustakbel Türkten Sözde Vatandaşa,
- Yerasimos, Stephane Yerasimos; Les voyageurs dans L'empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles) Imprimerie de La Société Turque d'Histoire, Ankara 1991
- Yerasimos, Stefanos; "*Pontus Meselesi*" (1912-1923) Toplum ve Bilim dergisi, Güz 1988
- Yılmaztürk, İbrahim; Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, Kripto Yayınları, Birinci Baskı, Ankara Şubat 2011
- Yolga, Mehmet Zülfü; Dersim (Tunceli) Tarihi, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, No 9, Volkan Matbaacılık, Ankara 1994
- Zeki, Muhammed Emin; Xulasetu Tarixu'l-Kurd we Kurdistan Min Eqdemi'l-'Usûri'l-Tarixiyye Hettel'l-An, Arapçaya Çeviren Muhammed 'Eli 'Ewni, cilt I, Bağdat 1961
- Zerî, Yusuf; Sivas Qoçgiri Bölgesindeki Aşiretler ve Zerqîler, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ankara Haziran 2011
- Zülfıkar Dergisi, sayı 6, 1995

Yakın Doğu'daki Ermeni, Rum, Ezidi Kürt, Süryani, uzun sürece yatırılan Kürt vs. soykırımlarından ayrı olmayan ve Türk ulus-devlet yaratmak üzere uygulanan soykırımların bir kesiti olan Qoçgîrî & Dersim jenosidini en iyi ifade eden aşağıdaki tarihi olduğu kadar sitem dolu, anonim şiir yapıtlara tanıklığı ifade etmektedir.

“De wayî vayî keko bira wayî
Xidir vano ‘Bira kora ke ma rê amê
Ma çekê xo kerdî top berdî
Nazmîya de teslîm kerdî dayî
Vano ‘o sire de tede jîyar u dîyarî ma ra heredîyayî
Wexto ke jîyar û dîyarê Dêrsimî hona ma ra hast bî
Ci ra amênê ma rê destmal û sayî’
Vano ‘Milis qeyd bîyo hedeke ma nêdano
Ax çevê sayê Tornê Mamed Axayî
Saney xo ver berdî tede qirrkerdî
Memed Alîyê Qolî
Mursayê Melkijî
Welê Bolebanijî
Hesenê Seydijî
Mazra şestmale de
Çê Alê Arêyîjî
Jîyara Paçikêne de çewres xortê Kuresijî
Çuxura sewtîmale de çê Hesen Axayî
Alîyê Gaxî
Usivonê sewtîmale de çe Murtê Ojî
Vano ‘ Bira nê zalimo ma qirrkerdîme
Cendege ma tede kerdî verva tîjî
Bira Xidir vano, na kelepurê ma
Wertê aşîro de çîqa hondê bîyo ucizî
De wayî wayî keko bira wayî
Sarê Koyê Jêle binê lingonê dismen de
Kerdê duz û rasteyî.
Pîlê Dêsimizo ke qirrkerdê nêkerdê
Peyde qisle û qereqoli virastê”

ISBN: 978-605-4375-61-5

9 786054 375615